

*Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının
100-cü ildönümünə həsr olunmuş*

**“HEYDƏR ƏLİYEV: MULTİKULTURALİZM
VƏ TOLERANTLIQ İDEOLOGİYASI”**

VI Beynəlxalq elmi konfrans

14 iyun 2023-cü il

VI International Scientific Conference

**“HEYDAR ALIYEV: THE IDEOLOGY
OF MULTICULTURALISM AND TOLERANCE”**

dedicated to the 100th anniversary of the birth of National Leader

14 June 2023

VI Международная научная конференция

**«ГЕЙДАР АЛИЕВ: ИДЕОЛОГИЯ
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА И ТОЛЕРАНТНОСТИ»**

*посвященная 100-летию со дня рождения
Общенационального лидера*

14 июня 2023 года

Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş
“Heydər Əliyev: Multikulturalizm və tolerantlıq ideologiyası”. VI Beynəlxalq elmi konfrans.
– Bakı: Mütərcim, 2023. – 272 s.

ISBN: 978-9952-28-656-4

© ADU, 2023

Konfransın təşkilat komitəsi

- Sədr:** **Abdullayev K.M.**
Azərbaycan Dillər Universitetinin rektoru, akademik
- Sədr müavini:** **Məmmədov N.İ.**
ADU-nun Elm və innovasiya məsələləri üzrə prorektoru, professor
- Sədr müavini:** **Qəribova J.Ə.**
ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, professor

Üzvlər:

1. **Zeynalova S.S.** ADU-nun Tədris məsələləri üzrə prorektoru, professor
2. **Cəfərova T.Ş.** ADU-nun Sosial məsələlər və ictimaiyyətlə əlaqələr üzrə prorektoru, dosent
3. **Mehrabov V.A.** ADU-nun Ümumi işlər üzrə prorektoru, dosent
4. **Abdullayeva F.B.** ADU-nun Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin müdiri, dosent
5. **Abdiyeva Ə.M.** ADU-nun Fəlsəfə və ictimai elmlər kafedrasının müdiri, dosent
6. **Allahverdiyev Q.Ə.** ADU-nun Multikulturalizm məsələləri üzrə rektorun müşaviri, professor
7. **Nesterov A.** Ural Federal Universiteti, professor, Rusiya
8. **Bayxanov İ.B.** Çeçenistan Dövlət Pedaqoji Universiteti, siyasi elmlər namizədi, dosent, rektor, Rusiya
9. **Bejenaru L.E.** Al.İ.Kuza adına Universitet, professor, Rumıniya
10. **Buşoten H.B.** Maynz Universitetinin professoru
11. **Əliyev L.R.** ADU-nun Multikulturalizm mərkəzinin müdiri
12. **Əliyeva S.F.** ADU-nun Regionşünaslıq kafedrasının müdiri, professor
13. **İsmayılova D.Ə.** ADU-nun Filologiya və jurnalistika fakültəsi nəzdində Xarici dillər kafedrasının professoru
14. **İmanov M.K.** ADU-nun Azərbaycan ədəbiyyatı kafedrasının müdiri, akademik
15. **İmanova S.R.** ADU-nun Elm şöbəsinin müdiri, dosent
16. **Kərimov A.B.** ADU-nun İKT xidmətinin müdiri
17. **Kunina İ.A.** ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının dosenti
18. **Korkmaz R.** Qafqaz Universitetləri Birliyinin (KÜNİP) sədri, professor
19. **Lapteva N.** Minsk Dövlət Linqvistik Universiteti, rektor
20. **Miljkoviç E.** Belqrad Universiteti, Türkologiya kafedrasının müdiri, professor, Serbiya
21. **Markoviç L.** BMT-nin Sülh və İnkişaf Mərkəzinin direktoru
22. **Rüstəmov A.İ.** ADU-nun "Azərbaycanşünaslıq" mərkəzinin müdiri, t.f.d.
23. **Türkmən F.** Ege Universiteti, professor
24. **Vulf K.** Auqsburq Universitetinin professoru
25. **Yusifzadə A.M.** ADU-nun Beynəlxalq münasibətlər kafedrasının müdiri, professor
26. **Zeynalı C.A.** ADU-nun İctimaiyyətlə əlaqələr şöbəsinin müdiri
27. **Zeynalova N.E.** ADU-nun Pedaqogika kafedrasının müdiri, ped.f.d., dosent

I. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

Kamal Abdulla
ADU-nun rektoru, akademik

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA SİYASİ MULTİKULTURALİZMİN BANİSİDİR

Açar sözlər: multikulturalizm, Ulu Öndər, siyasət, hüquqi təminat

Ключевые слова: мультикультурализм, Великий Лидер, политика, правовая защита

Key words: multiculturalism, Great Leader, politics, legal protection

Azərbaycan dövlətinin siyasi və hüquqi qaynaqları Azərbaycan ərazisində yaşamış ibtidai tayfa və qəbilələrinin, sonralar dövlət halında birləşmiş xalqların hüquqi, siyasi, inzibati təcrübəsindən süzülüb gəlir. Təbii ki, empirik və ibtidai olan bu hüquqi aktlar, siyasi fikirlər dövlət quruculuğu təsisatlarını köklü şəkildə əhatə edə bilməmişdi.

Cəmiyyət inkişaf etdikcə Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və inzibati mənzərəsi də dəyişmiş, yeni mənalara təzahür etmişdir. 1905-ci il 17 oktyabr Manifesti Azərbaycan multikulturalizminin siyasi və hüquqi mənzərəsinə yeni çalarlar qatdı. Bundan sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti “İstiqlal bəyannaməsi” ilə multikultural mühitə yeni siyasi qarantıya vermiş oldu. AXC-nin “Azərbaycan təbəliyi haqqında” qanununda ölkədə yaşayan bütün xalqların nümayəndələrinə demokratik qaydada azadlıqlar, bərabərliklər vəd edilirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti devrildikdən sonra respublikada qurulan Sovet hakimiyyətinin rəsmi doktorinasında xalqlar dostluğu, insanların hüquq bərabərliyi, vicdan azadlığı və qardaşlıq şüarları əsas yer tuturdu. Bu prinsiplər rəsmi sənədlərdə də əks olundu. İlk növbədə azsaylı xalqların, etnik qrupların hüquqlarının qorunması gündəmə gətirildi. Bu müddəalar 1937-ci il dekabrın 5-də qəbul edilən Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyasında da öz əksini tapdı. Əsas Qanunun 130-cu maddəsində göstərilirdi ki, Azərbaycan SSR vətəndaşlarının hüquq bərabərliyi qanunla qorunur. İrqi, milli müstəsnalığın və ya nifrət, etinasızlığın hər hansı bir şəkildə təbliğ edilməsi qanunla cəzalandırılır. Lakin əməli işdə bütün bunlar parakəndə və spontan xarakter daşıyırdı.

Sovet dönəmində, Ulu Öndərimizin hakimiyyəti illərində Azərbaycanda 1978-ci ildə yeni Konstitusiyaya Aktı qəbul edildi. Bu Qanunda da milli azlıqların bərabərliyi və qorunması, dil siyasətinin həyata keçirilməsi demokratik normalara uyğun qoyulmuşdu. Yeni Konstitusiyaya görə vicdan azadlığı elan edilir, insanların hər hansı dinə etiqad etməsi, dini ayinləri icra etmək hüquqları tanınırdı. Bu qanunun 62-ci maddəsində milli ləyaqətə hörmət etmək, çoxmillətli sovet dövlətinin millətləri və xalqları arasında dostluğu, qardaşlığı möhkəmləndirmək irəli sürülürdü.

Bu yeni Konstitusiyada dil məsələsinin qoyuluşu tarixi ədalətin bərpası və inkişafı baxımından son dərəcə təqdirəlayiq idi. Sənədin 73-cü maddəsi ilə Azərbaycan SSR-in dövlət dili Azərbaycan dili elan olunurdu. Bununla yanaşı, respublikada rus dilinin, eyni zamanda əhalinin danışdığı başqa dillərin bütün dövlət orqanlarında, ictimai təşkilatlarda və idarələrdə azad surətdə işlədilməsi təmin edilirdi.

Ulu Öndər sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərini qoruyur, mədəni inkişafına stimül verirdi. Bu bərdə o, deyir: “..... Bu illərdə, sovet dövlətinin tərkibində, sosialist quruluşunun içində yaşayan respublikamızda biz azərbaycançılığımızı heç vaxt unutmadıq. Bizim dilimiz də, dinimiz də yaşayıb, elmimiz, təhsilimiz də inkişaf edib. Əgər bunlar olmasaydı, respublikamız 1991-ci ildə özünü müstəqil dövlət kimi bütün dünyaya bəyan edə bilməzdi”. [1.s.15]

Müstəqilliyimizin ilk illərindən, 1991-ci il 18 oktyabr tarixində Azərbaycan öz müstəqillik Aktını elan etdikdən sonra multikulturalizmin siyasi və hüquqi bazası da yeni tələblərə uyğun formalaşdırılmağa başladı. “Azərbaycan Respublikasında yaşayan milli azlıqlar, azsaylı xalqlar və etnik qrupların hüquq və azadlıqlarının qorunması, dil və mədəniyyətinin inkişafına dövlət yardımı haqqında” Azərbaycan Respub-

likası Prezidentinin 16 sentyabr 1992-ci il tarixli Fərmanı və 20 avqust 1992-ci ildə qəbul edilən “Dini etiqad azadlığı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu yeni şəraitdə multikultural hərəkətin hüquqi tənzimlənməsinə xidmət edirdi.

Azərbaycan multikulturalizminin hüquqi və siyasi cəhətdən təkmilləşməsi yeni biçimdə təzahürü, cəmiyyətə hopub hərtərəfli inteqrasiya etməsi, gündəlik həyat və fəaliyyət normasına çevrilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycan dövlətinə rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Heydər Əliyev multikultural hərəkəti sosial ovqatdan, ictimai əhval-ruhiyyədən siyasi müstəviyə köçürdü, mükəmməl bir konsepsiya halına gətirdi və dövlətin siyasi doktrinasına əlavə etdi.

Növbəti tarixi inkişaf mərhələsini yaşayan Azərbaycan multikulturalizmi siyasi həyata inteqrasiya etdikcə yeni mahiyyət qazanırdı. Etnomədəni mərkəzlərin fəaliyyət sferası genişlənir, etnik qrupların, azsaylı xalqların, ayrı-ayrı dini qrupların nümayəndələrinin ictimai fəallığı daha da yüksəlirdi. Onlar Azərbaycan dövləti tərəfindən qorunur, himayə edilir, hüquq və vəzifələri tanınır, özləri də fərd və qrup olaraq cəmiyyətin sərvətinə çevrilirdilər. Multikulturalizmin inkişafı sahəsində demokratizmə əsaslanan bu fəaliyyət hüquqi prinsiplərlə təmin edilmiş, sistemli şəkildə qurulmuşdu. Bu sistemli yanaşma multikultural siyasəti elmi şəkildə cəmiyyətə bağlayır, təbiətindəki daxili sərbəstlik tələbatının istəyi ilə modernləşdirirdi. Ulu Öndərin çıxışlarında, görüşlərində, qəbullarda insan ləyaqəti, vicdan azadlıqları, insanların bir-birinə tolerant münasibətlərinə tez-tez toxunulur, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətlər təlqin edilir, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının dövlət tərəfindən qorunduğu nəzərə çarpdırılırdı. Onun çıxışları yüksək multikultural mühitin yaradılmasına, etnik qrupların milli-irqi, psixoloji, təbii, iqlim şəraitinin qorunmasına təminat verirdi. Hər etnosa fərdi yanaşma, milli-etnik özəllikləri qoruma, bütün bunları cəmiyyətə interqasiyada nəzərə almağı, praktik mənada həyata yönəltməyi öyrədirdi. Onun hər çıxışı, irəli sürdüyü tezislər Azərbaycan multikulturalizminin yeni dövrdə formalaşmasında nəzəri-ideya mənbəyi rolunu oynayır, bu işin siyasi əsaslarını təşkil edirdi.

Ulu Öndər deyirdi: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlət olduğu bir vaxtda dilindən dərisindən, rəngindən, dinindən, siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşların hüquq bərabərliyi Azərbaycan dövləti üçün, bir prezident kimi məndən ötrü birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. Mən dəfələrlə demişəm və bu müqəddəs gündə bir daha deyirəm: Azərbaycanın bütün vətəndaşları qəti əmin ola bilərlər ki, onların hüquqları eyni dərəcədə qorunacaq, onlar müdafiə ediləcəklər. Azərbaycan prezidenti kimi mən dilindən və dinindən asılı olmayaraq hər bir adamın, hər bir vətəndaşın hüquqlarının təminatçısıyam.” [2. s.107] Bu siyasi bəyanat, həm də hüquqi zəmanət idi.

Multikultural təhlükəsizlik, əslində milli təhlükəsizliyin, ən son anda, dövlət təhlükəsizliyinin tərkib hissəsidir. Son dərəcə həssas yanaşma tələb edən bu məsələ ilk növbədə siyasi qiymətini almalı, hüquqi müstəvidə təsbit olunmalıdır. Ulu Öndər bu məsələyə ciddi yanaşmış, multikulturalizmi dövlət siyasətinə çevirmək üçün, ilk növbədə onun hüquqi təminatı qayğısına qalmışdır. Müstəqillik dövrü ilk Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hazırlanması zamanı ölkədə multikultural mühiti qorumaq, tolerant əhval-ruhiyyəni əbədi bərqərar etmək üçün xüsusi maddələr işlənildi.

1995-ci il 12 noyabrda qəbul edilmiş müstəqillik dövrünün ilk Konstitusiyaya Aktının bir sıra maddələrində, xüsusilə “Din və Dövlət” (Maddə 18, bənd 1), “Dövlət dili”(maddə 21, bənd 2), “Bərabərlik hüququ” (maddə 25, bənd 3), “Milli mənsubiyyət hüququ” (Maddə 44, bəndlər 1,2), “Ana dilindən istifadə hüququ” (maddə 45, bəndlər 1,2), “Fikir və söz azadlığı hüququ” (maddə 47, bəndlər 1,2,3) , “Vicdan azadlığı” (maddə 48, bəndlər 1,2), “Hakimlərin müstəqilliyi, ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinin əsas prinsipləri və şərtləri” (Maddə 127, bənd 10) bu məsələlər hüquqi dəqiqliklə təsbit olunmuşdur. Multikultural təhlükəsizlik prinsipiylə yanaşdıqda bu maddələrin hər biri imperativ hüquqi yükə malikdir. Məsələn “Milli mənsubiyyət hüququ” adlı 44-cü maddədə göstərilir: “Hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq hüququ vardır. Heç kəs milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməz”. Yaxud, “Fikir və söz azadlığı” nda (Maddə 47, bənd 3) deyilir: “İqri, milli, dini, sosial və hər hansı digər meyara əsaslanan ədavət və düşmənçilik oyadan təşviqata və təbliğata yol verilmir”.

Ulu Öndər bütün çıxışlarında, bəyanat və müraciətlərində, prezident kimi çağırışlarında Azərbaycan multikulturalizminin siyasi himayəçisi kimi çıxış edir, vətəndaş həmrəyliyinə, millət və xalqların bir-birinə tolerant, anlaşılıq münasibət bəsləməsinə hər kəsin, hər bir vətəndaşın qarşısında bir vəzifə kimi qoyurdu. Onun bütün şüurlu həyatı bu məqsədə xidmət etmişdir: Azərbaycan xalqının birliyinə və xoşbəxt gələcəyinə nail olmağa. O, deyirdi: “Mən prezident seçilərkən də, prezident vəzifəsini həyata keçirməyə baş-

layarkən and içdiyim zaman da əsas andlarımdan biri bu olub ki, mən milli mənsubiyyətindən, dilindən, dinindən, siyasi dünyabaxışından asılı olmayaraq, respublikanın bütün vətəndaşlarının hüquqlarının qorunmasının təminatçısı kimi çıxış edəcəyəm. Biz bu siyasəti ardıcıl şəkildə həyata keçiririk və həyata keçirəcəyik. “[2.s.194] Bu, siyasi bəyanatdır, Prezident sözüdür, rəhbər vədidir. Demək, qanun mərtəbəsində sözlərdir. Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti boyunca bu vədlərə sadıq qalmış, hamının, hər kəsin, kiçik xalqın nümayəndələrinin də, ayrı-ayrı dindarların da əsl rəhbərinə, siyasi himayəçisinə çevrilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Yeddinci kitab. Azərneşr. Bakı-1998, 509 s.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Üçüncü kitab. Azərneşr. Bakı-1997, 479 s.
3. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı. Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997.
4. İlham Əliyevin sivilizasiyalar alyansının 7-ci qlobal Bakı forumunda çıxışı, Respublika qəzeti 27 aprel 2016-cı il
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı. 1995,
6. <https://www.e-qanun.az/framework/897>
7. “Milli azlıqların hüquqları haqqında” Çərçivə Konvensiyası. 1 fevral 1995.
8. <https://e-qanun.az/framework/759>

Nuru Quliyev
Azərbaycan Respublikasının Qars şəhərindəki Baş Konsulu
Aynur Babaşova Beşkonak
Azərbaycan Dillər Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İLHAM ƏLİYEVİN ELMİN, ƏDƏBİYYATIN İNKİSAFINA, MƏDƏNİYYƏTİN TƏBLİĞİNƏ GÖSTƏRDİKLƏRİ DİQQƏT VƏ QAYGI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, İlham Əliyev, elm, təhsil, mədəniyyət

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ильхам Алиев, наука, образование, культура

Key words: Heydar Aliyev, Ilham Aliyev, science, education, culture

Hər bir millətin, xalqın mövcudluğu və tarix səhnəsindəki davamlılığı onun öz tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə bağlılığından asılıdır. Dərin tarixi kökləri olan, dünyada zəngin milli-mənəvi dəyərləri və adət-ənənələri ilə tanınan Azərbaycan xalqı əsrlər boyunca yaratdığı zəngin mənəvi irsə ən qiymətli sərəvəti kimi yanaşmış, milli-mənəvi dəyərlərinə sadıqlıyı sayəsində özünün mövcudluğunu qoruya bilmişdir.

Lakin tarixən müxtəlif ictimai-siyasi quruluşlarda yaşayan Azərbaycan xalqı milli fikir və mədəniyyətin çoxəsrlik inkişaf yolunda çoxsaylı maneələrlə qarşılaşmışdır. Sovet dövlət quruculuğu adı altında müstəqil dövlətçilik atributlarının zəifləməsi, kommunist ideologiyasının milli-mənəvi dəyərlərin, adət və ənənələrin təbliğinə qadağalar qoyması, milli ruhlu ziyalıların təqib və repressiyalara məruz qalması yaxın tarixdən bizə məlumdur. Sərt qadağaların hökm sürdüyü belə çətin zamanda xalqın milli-mənəvi dəyərlərini qorumaq və təbliğ etmək böyük siyasi güc və ustalıq tələb edirdi. Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və inkişafı prinsiplərinin banisi Ulu öndər Heydər Əliyev totalitar keçmiş Sovetlər ittifaqı dövründə bu sahədə inqilabi addımların atılmasına müvəffəq olmuşdur. Heydər Əliyev Kommunist ideologiyasının qadağalarına, sərt tələblərinə baxmayaraq hər cür ideoloji-siyasi maneələri aşaraq siyasi ustalıqla milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumuş, xalqın milli özünüdərk üçün zəruri tədbirlər həyata keçirmiş, zəngin mədəni irsin yaşadılması üçün böyük işlər görmüşdür. O, vaxtilə millətçilikdə günahlandırılaraq təqiblərə məruz qalan yazarları və elm xadimlərini ən çətin məqamlarda himayə etmiş, bir sıra Azərbaycan ziyalısının imperiyanın təqiblərindən qurtulmasında böyük rol oynayaraq milli ədəbi düşüncənin inkişafına təkan vermişdir.

Böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan folklorunun tarixi ənənələrinin qorunub saxlanması və zənginləşdirilməsinə, klassik Azərbaycan ədəbiyyatının təbliğinə, milli musiqi sənətinin bütün növlərinin inkişafına, aşıq sənətinin dirçəldilməsinə, muğam sənətinin inkişafına, xalqımızın milli varlığının əsasını təşkil edən qeyri-maddi mədəni irs abidələrinin bərpası, öyrənilməsi və qorunub gələcək nəsillərə

lərə çatdırılmasına, rəssamlıq, memarlıq, heykəltaraşlıq sahələrinə, Azərbaycan mətbuatının inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət milli-mənəvi sahədə həyata keçirdiyi mütərəqqi islahatlara nümunədir. Bütün fəaliyyəti boyu azərbaycanlıların dəyərlər sisteminin ideoloji əsaslarının formalaşmasına əvəzsiz töhfələr verən Ulu öndər nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması və milli-mənəvi dəyərlərimizə yiyələnməsi məsələsinə hər zaman ciddi yanaşmışdır.

Milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, təbliği və gələcək nəsillərə çatdırılması, elm, təhsil və incəsənətin müxtəlif sahələrinin yüksəlməsində zəngin siyasi və idarəçilik təcrübəsinə malik, görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan elminin və mədəniyyətinin gözəl bilicisi Heydər Əliyev və onun layiqli davamçısı, uğurlu siyasətinin təməlində dərin intellektual potensial olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rolu, qayğısı və fədakarlığı əvəzsizdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə daha sonra Prezident İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycan xalqının mənəvi dəyərlərinə, milli mədəniyyətinə, incəsənətinə, folkloruna, ədəbiyatına, dilinə, tarixinə diqqət və qayğı ilə yanaşılmış; təhsil işçiləri, ziyalılar, mədəniyyət işçilərinin bir çoxu fəxri adlara, ordenlərə layiq görülmüşdür.

Millətin tarixi inkişafı prosesində gələcək yaşam fəlsəfəsini düzgün müəyyənləşdirmək milli-mənəvi dəyərləri qorumaqla mümkündür. Bu dəyərlərin yaşadılması yolundakı genişmiqyaslı fəaliyyətin, elm və mədəniyyət xadimlərinə dövlət qayğısının göstərilməsi və uğurlu siyasətin təbii nəticəsi olaraq bugün regional layihələrin təşəbbüskarı və iştirakçısı olan Azərbaycan siyasi, iqtisadi, hərbi, sosial-mədəni sahələrdə olduğu kimi milli mədəniyyətin inkişafı və dünya miqyaslı təbliği sahəsində də böyük uğurlar əldə etmiş bir çox önəmli yeniliklərə imza atan qüdrətli bir ölkədir.

Александр Нестеров
Уральский федеральный университет

КОНЦЕПЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА: РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Аçar sözlər: *multikulturalizm, siyasi təcrübə, mədəni müxtəliflik*

Ключевые слова: *мультикультурализм, политическая практика, культурное разнообразие*

Keywords: *multiculturalism, political practice, cultural diversity*

Мультикультурализм как понятие в последние годы активно используется как политическими деятелями различных стран, так и исследователями с целью анализа процессов сосуществования на одной территории различных культур, не смешивающихся друг с другом и продолжающих самостоятельное развитие в чуждой для них (в той или иной степени) внешней среде. Внедрение термина в политический оборот произошло в 1970-х гг. – применительно к особенностям социально-политического развития Канады и Австралии, однако особенно активно использоваться данный термин стал в XXI веке, в связи с миграционным кризисом в Европе и политической практикой, направленной на сохранение культурной множественности и разнообразия сформировавшихся в европейских странах мигрантских общин. В то же время мультикультурализм был декларирован в качестве важнейшей политической практики и государственной политики в Азербайджане – вплоть до того, что 2016 год был объявлен в Азербайджане «годом мультикультурализма».

Многие современные исследователи подчеркивают, что само понятие «мультикультурализм» в широкий обиход вошло как замена понятия «этническое возрождение», и понятие «культура» пришло на смену более жестко детерминированному понятию «этничность», и новые термины предложили более сглаженное описание конфликтогенного современного общества. Сама идея мультикультурализма содержит в себе отождествление этничности и культуры, подразумевая, что различная этническая лояльность означает различную культурную лояльность (что характерно для традиционного общества, но абсолютно несправедливо применительно к индустриальному, тем более постиндустриальному обществу). Таким образом, мультикультурализм есть автономное сосуществование различных культур на едином пространстве, при сохранении их особенностей, традиций, обычаев. Во многом такое сосуществование является естественным для любого территориаль-

ного государства, сложившегося на полиэтнической основе, но анализ политической ситуации показывает глубокие различия в толковании понятия «мультикультурализм» в разных странах.

В Азербайджане сложилась иная, чем в Европе, концепция мультикультурализма. Речь в данной ситуации идет о принципиально новой концепции «традиционного» мультикультурализма, при которой исторически сложившееся сосуществование этносов и культур в рамках единого территориального пространства понимается как форма мультикультурализма. Именно такой концептуальный подход к мультикультурализму фактически нашел свое место в политической идеологии общенационального лидера и президента Азербайджана Гейдара Алиева.

В историческом смысле пространство Азербайджана (в широком смысле этого термина) всегда являлось местом пересечения цивилизационных, культурных, этнических и религиозных традиций. Поэтому сосуществование различных (даже в цивилизационном отношении) культур сохранялось на этом пространстве на протяжении многих веков: на общей территории сосуществовали христиане (принадлежавшие к ортодоксальному направлению христианства, а также монофиситы, несториане и представители некоторых протестантских групп), мусульмане (как сунниты, так и шииты) и евреи.

Учитывая исторически сложившуюся этническую и конфессиональную ситуацию, современный Азербайджан официально провозгласил политику мультикультурализма, ссылаясь на исторические традиции региона. Азербайджан показывает пример успешной реализации политики традиционного мультикультурализма, где представители различных этнокультурных групп не только не агрессивны по отношению друг к другу, но и успешно сосуществуют и сотрудничают. При этом необходимо подчеркнуть, что в Азербайджане под мультикультурализмом понимается именно «традиционная» модель этноконфессионального сосуществования. Тюрки (собственно азербайджанцы), ираноязычные талыши, евреи Габалы, старообрядцы Ивановки – все эти этноконфессиональные группы, как подчеркивает современное руководство Азербайджана, являются живыми примерами мультикультурализма в Азербайджанской Республике. В Азербайджане не существует столь значимой проблемы притока чуждых в цивилизационно-культурном отношении мигрантов, как в Европе и частично в России. Поэтому Азербайджанская Республика может решать вопросы культурного разнообразия превентивно, не дожидаясь возникновения тех проблем, которые стали существенными для Европы и угрожают стабильному существованию современной европейской цивилизации.

Людмила Беженару

Ясский университет им.Ал.И.Кузы

МНОГОГРАННАЯ ЛИЧНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Ключевые слова: Гейдар Алиев, личность, культура диалога, Азербайджан, Румыния

Açar sözlər: Heydər Əliyev, şəxsiyyət, mədəniyyətlərin dialoqu, Azərbaycan, Rumıniya

Key words: Heydar Aliyev, personality, culture of dialogue, Azerbaijan, Romania

Абстракт: Статья рассматривает многогранную личность Гейдара Алиева, которая определила целую эпоху в жизни азербайджанского народа. Его дипломатический и практический опыт, заслуга Гейдара Алиева в развитии *дипломатии Диалога* в Азербайджане были в разное время оценены мировыми политиками XX-го века, в том числе и в Румынии. Он *положил основу развития двухсторонних отношений между Азербайджаном и Румынией*, будучи и первым президентом в истории Азербайджана, который совершил официальный визит в Румынию. Предлагая мировому сообществу *культуру Диалога и дипломатию Диалога*, идеолог азербайджанского мультикультурализма Гейдар Алиев предвидел будущее современной культуры, которая трактуется как *культура Диалога*. Интеллигент по структуре, воспитанию и образованию, национальный лидер Азербайджана высоко ценил роль интеллигенции в жизни общества, потому всячески ее поддерживал. Его многогранная личность – это харизма и человечность, надежность и добропорядочность, жизненный опыт и манера управления, дальновидность и мудрость, общение с людьми и умение обаять любого собеседника.

Каждая эпоха рождает свои незаурядные имена и личности, которые со временем становятся её живыми символами. Если в переводе на русский **Гейдар** значит *Идущий впереди, Предводитель*, то Национального лидера Азербайджана можно охарактеризовать и как личность в четырех измерениях, как о нем писал историк Рой Медведев. «Гейдар Алиев человек, который может быть изложен в четырех измерениях. Потому что, помимо того, что он человек, с которым можно было разговаривать, договариваться, он еще изнутри рождал идеи, создает, продуцирует очень многое в действительность. То есть, эта личность очень глубокая, интересная, оригинальная, и о нем писать интересно»¹ Многогранность личности Гейдара Алиева определила целую эпоху, жизнь целого народа, поэтому к тем четырем измерениям, о которых пишет историк Рой Медведев мы добавили бы еще несколько.

1. Гейдар Алиев: взгляд со стороны

Личность Гейдара Алиева занимает особое место среди видных мировых политиков двадцатого века. Если имидж конструируется целенаправленно и сознательно политтехнологами, то образ политика складывается не только из интерпретации его характеристик, но и из мнений, ожиданий, оценок, эмоций, требований массового сознания к власти, отражения образа политика в прессе. Образу общенационального лидера Азербайджана характерны были такие качества, как дальновидность лидера, сдержанность, вдумчивость и решимость, глубокий психологически-внутренний мир. Эти качества были в разное время оценены мировыми политиками XX-го века. Жак Ширак, который высоко ценил героизм, мудрость и решительность Гейдара Алиева, назовет его *неординарной личностью, которая привела Азербайджан к процветанию*. Владимир Путин в интервью журналам назовет его *политической глыбой. Неповторимой личностью и удивительном человеком*, жившем в необыкновенное время назовет его писатель и кинодраматург Натиг Расулзаде.

Экс-президент Румынии Эмиль КонстантINESКУ ценил Гейдара Алиева как дальновидного политика: «Гейдар Алиев был дальновидным, умным политиком с глубокими аналитическими способностями.»² Реджеп Тайип Эрдоган определял, что «Гейдар Алиев занимает достойное место в турецкой и мировой истории благодаря своему беззаветному служению во имя счастья и процветания Азербайджана, а также установления мира в регионе и в мире в целом.» А Королева Елизавета считала, что заслуги Гейдара Алиева в укреплении связей между странами и развитии Азербайджана «неоценимы.»³

Гейдар Алиев имел колоссальный дипломатический и практический опыт одного из руководителей огромного советского государства. Западная пресса видела Гейдара Алиева, одного из самых влиятельных и активных руководителей СССР в 1982-1987 годах, даже как потенциального кандидата на пост Генерального секретаря ЦК КПСС.

Проректор Новосибирского государственного университета экономики и управления Владимир Ромашин, определив, что «Гейдар Алиев был человеком будущего», ставит вопрос «*Будем ли мы брать с него пример? Да, конечно же, будем. Будем ли принимать его жизненный опыт? Да, будем.*»⁴

2. Дипломатия Гейдара Алиева. Гейдар Алиев и Румыния

«Гибкость и дипломатичность являются главными характеристиками внешней политики Азербайджана», утверждает заместитель директора российского Института политических исследований Дарья Гревцова.⁵ Достижения Азербайджана во внешней политике за время независимости российский политолог считает очень большими и многоаспектными. И в этом – большая заслуга Гейдара Алиева, который положил основы *дипломатии Диалога* в Азербайджане. С помощью гибкой алиевской дипломатии Азербайджан сумел не только наладить отношения со всеми странами и стать стабильным и надежным партнером, но стать и дипломатическим посредником. Мировым

¹ Рой Медведев: «Роман «Гейдар Алиев. Личность и эпоха» – лучший в череде книг о лидерах нашей эпохи», газета «Бакинский рабочий», 18.12.2008,

² <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/eks-prezident-rumynii-gejdar-aliev-byi-dal-novidnym-umnym-politikom-s-glubokimi-analiticheskimi-sposobnostyami/>

³ https://www.ng.ru/ideas/2014-12-12/7_ideas.html

⁴ Презентация научной монографии «Гейдар Алиев – взгляд из России», конференц-зал библиотеки Новосибирского государственного университета экономики и управления, при поддержке генерального консульства Азербайджана в Екатеринбурге, 17 апреля 2023, НГУЭУ, АЗЕРТАДЖ, https://dzen.ru/a/ZD_WUyFxxwkX6M54I

⁵ Беседа российского политолога с *Ednews*.

сообществом практически общепризнана *лидерская роль Азербайджана как модератора международных отношений*. Азербайджан стал играть большую роль в организации Исламской конференции, в Движении неприсоединения, в Организации тюркских государств. Азербайджан провел Международный гуманитарный форум, в котором принимали участие рекордное число Нобелевских лауреатов и представителей большинства стран мира. Азербайджан создал площадки для огромной конференции ООН в рамках проекта Альянс цивилизаций. Важна роль Азербайджана в восстановлении Великого Шелкового пути, соединяющего Европу с Азией, в возрождении которого значимый вклад внес первый президент Азербайджана Гейдар Алиев. Нефтяной «Контракт века», подписанный Алиевым на выгодных для Азербайджана условиях, повысил геополитический статус страны и заложил фундамент социального благосостояния народа. Союзники и друзья Азербайджана в самых разных частях мира поддерживают республику в информационном пространстве, в политических дебатах.

В современном мультикультурном и в то же время глобализующемся мире Азербайджанская Республика и Румыния считаются дружественными странами и близкими экономическими партнерами. История этих отношений восходит к 1473 году, когда глава государства Аккоюнлу Узун Хасан подписал Соглашение об альянсе со Штефаном Великим.

Современные отношения между нашими странами были установлены в начале 90-х годов, но реальная заинтересованность друг в друге возникла после референдума о независимости Азербайджана и прихода к власти в Азербайджане Гейдара Алиева, первого президента свободного Азербайджана, который *положил основу развития двухсторонних отношений между Азербайджаном и Румынией*, будучи и первым президентом в истории Азербайджана, который совершил 2 июля 1995 года официальный визит в Румынию. Азербайджан является ключевым партнером для Румынии на Южном Кавказе в широком спектре вопросов. Таким образом, в 2009 году двусторонние отношения смогли достичь уровня стратегического партнерства. Румыния была одной из первых стран, признавших государственную независимость республики. Как доказательство дружбы наших стран нужно отметить, что в Бухаресте стоит памятник Гейдару Алиеву, установленный в 2005 году в парке, расположенном в центре города, на аллее Гейдара Алиева, и функционирует региональный филиал Фонда Гейдара Алиева. Прекрасные воспоминания об общенациональном лидере азербайджанского народа остались в памяти первого президента Румынии Эмиля КонстантINESКУ, который вспоминает образ Гейдара Алиева как «объединяющий в себе дальновидность, как умного и открытого к обсуждениям человека, вдумчивого и способного анализировать.» Кроме дипломатических отношений и сотрудничества на международной арене у двух лидеров были прекрасные дружеские отношения. «Поэтому я всегда храню в своей памяти воспоминания об общенациональном лидере азербайджанского народа Гейдаре Алиеве, – пишет Э.КонстантINESКУ, и ценит тот факт, что «работу, основа которой была заложена Гейдаром Алиевым, а также наши дипломатические связи, и сегодня успешно продолжает президент Ильхам Алиев».⁶

Сегодня Азербайджан, находясь на стыке Запада и Востока, реализует данный ему временем исторический шанс интеграции исламского сознания в западный и конкретно европейский мир, укрепляя свое влияние в мире. Для этого «страна огня» предлагает модель азербайджанского мультикультурализма, основанного на культурный и исторический опыт всего азербайджанского народа, на мудрости и опыте предков, на толерантности и нацеленности в будущее. Предлагая мировому сообществу *культуру Диалога и дипломатию Диалога*, идеолог азербайджанского мультикультурализма Гейдар Алиев предвидел будущее современной культуры, которая трактуется как *культура Диалога* и способствует формированию надежных доверительных отношений между людьми, странами и континентами.

3. Гейдар Алиев и интеллигенция

Интеллигент по структуре, воспитанию и образованию, национальный лидер Азербайджана Гейдар Алиев не раз напоминал в своих выступлениях о роли интеллигенции в жизни общества: «Надо поднять в обществе авторитет интеллигенции, деятелей культуры и науки», – утверждал

⁶ Интервью экс-президента Румынии Эмиля КонстантINESКУ, <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/eks-prezident-rumynii-gejdar-aliev-byt-dal-novidnym-umnym-politikom-s-glubokimi-analiticheskimi-sposobnostyami/>

президент. Вместе с тем, Г. Алиев считал, что «интеллигентность не может быть массовой. Ученые, поэты, композиторы, художники, писатели, артисты – это редкие люди, обладающие талантом от рождения.»⁷ По долгу службы в Совмине СССР Г.Алиев курировал Академию наук, Министерство культуры, Гостелерадио, сферы здравоохранения и образования, часто встречался с интеллигенцией, считал, что «каждый ученый дорог. Но особое место среди ученых занимают те, которые соединяют теорию с практикой, реализуют свои замыслы и извлекают из них реальную пользу, приносят обществу, стране и народу конкретную пользу.»⁸

Потому что ценил людей науки, ввел в Азербайджане традицию празднования юбилеев деятелей науки и искусства; по-отечески опекал Муслима Магомаева от травли некоторых министров: «Оставьте Магомаева в покое!»; после возвращения из эмиграции бакинца Мстислава Ростроповича с огромным уважением принимал его в Баку, потому что, говорил он Муслиму, «У нас его любят, ценят».⁹ При его прямом содействии из Сибири вернулись и были переданы родной земле останки репрессированного поэта и драматурга Гусейна Джавида, самого прославленного поэта Кавказа 20-х годов XX-го века.

Оценивая трагедию 20 января не только как самый кровавый террористический акт против человечества, гуманизма, человечности, но и как великое историческое событие для национального освобождения азербайджанского народа и для независимости Азербайджана, Президент Г.Алиев именно с интеллигенцией и людьми науки делился мыслями о дальнейшем развитии страны. 31 января 1997 года на встрече с руководством Академии наук, действительными членами и членами-корреспондентами, директорами институтов и ведущими учеными Гейдар Алиев определил путь азербайджанского народа: «...Мы никогда не должны сгибаться, ломаться», будучи уверен, что самоотверженность азербайджанского народа, его несгибаемая стойкость и несокрушимость духа тесно вплетены в его культурный код.

О трепетном отношении Гейдара Алиева к фольклорным коллективам разных этносов Азербайджана, к артистам вообще вспоминает Заслуженный работник культуры Азербайджана, руководитель татарского ансамбля «Гүзәлем» Нурия Мансурова: Гейдар Алиевич в конце после каждого концерта поднимался на сцену, заходил за кулисы, всех благодарил, поздравлял. А к татарам у него было особо теплое отношение: «Татарский коллектив должен жить, творить и радовать нас своим творчеством. У нас вера одна, кровь одна, и работа должна быть одна».¹⁰

По его инициативе в принятой 21 апреля 1978 года четвертой по счету Конституции Азербайджанской ССР азербайджанский язык был закреплен как государственный. Экс-президент Румынии Эмиль Константинуеску вспоминает, что президент Азербайджана очень положительно оценил назначение Тахсина Джамиля, владеющего азербайджанским языком, на пост Посла Румынии в Азербайджан и даже поблагодарил его: «Я выражаю вам благодарность за посла. Он очень хорошо говорит на азербайджанском языке. Я очень рад, что человек, с которым я общаюсь, очень хорошо говорит на моем родном языке»¹¹.

Особое место Гейдар Алиев уделял книге, считал библиотеку «священным храмом народа и нации, источником знаний, мудрости и духовности».¹² Соратники вспоминают, что в его кабинете было много книг с закладками, и лежали они так, что любой посетитель понимал – его хозяин много работает с первоисточниками.

4. Who is Mr. Aliyev?

Главное в карьере и жизни Гейдара Алиевича Алиева – не длинный список его постов и званий, не количество орденов и медалей, не первые комплексные диагностические центры или открытие Центра микрохирургии глаза Святослава Федорова, и даже не один из грандиозных проектов XX века евразийского геополитического значения – строительство Байкало-Амурской

⁷ <https://lib.aliyevheritage.org/en/91716777.html>

⁸ Там же,

⁹ Интервью Муслима Магомаева в «Бульвар Гордона», № 44 (184) 4 ноября 2008.

¹⁰ В интервью «Миллиард.Татар»;

¹¹ Интервью экс-президента Румынии Эмиля Константинуеску, <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/eks-prezident-rumynii-gejdar-aliev-byt-dal-novidnym-umnym-politikom-s-glubokimi-analiticheskimi-sposobnostyami/>

¹² <https://lib.aliyevheritage.org/en/91716777.html>

магистрали (БАМ), которое он курировал. Секрет его многогранной личности – в его фантастической харизме, человечности, необычайно сильном личном обаянии, надежности и добропорядочности, в его жизненном опыте и манере управления, в дальновидных и мудрых решениях, в его общении с людьми и его юморе, в дипломатической тонкости и умении обаять любого собеседника. «Обаятельный, умный, деликатный, аристократичный», – таким характеризует его Тамара Синявская. *Живой* образ Гейдара Алиева «образ неповторимой личности, заслуги которого перед Азербайджаном так же велики, как велик народ, которому он без усталости служил.»¹³(Натик Расулзаде)

Библиография:

1. Беседа российского политолога Дарьи Гревцовой с *Ednews*,
2. Интервью Муслима Магомаева в «Бульвар Гордона», № 44 (184) 4 ноября 2008,
3. Интервью «Миллиард.Татар»,
4. Интервью экс-президента Румынии Эмиля КонстантINESКУ, <https://report.az/ru/vneshnyaya-politika/eks-prezident-rumynii-gejdar-aliev-byt-dal-novidnym-umnym-politikom-s-glubokimi-analiticheskimi-sposobnostyami/>
5. Медведев, Рой: «Роман «Гейдар Алиев. Личность и эпоха» – лучший в череде книг о лидерах нашей эпохи», газета «Бакинский рабочий», 18.12.2008,
6. Презентация научной монографии «Гейдар Алиев – взгляд из России», конференц-зал библиотеки Новосибирского государственного университета экономики и управления, при поддержке генерального консульства Азербайджана в Екатеринбурге, 17 апреля 2023, НГУЭУ, АЗЕРТАДЖ, https://dzen.ru/a/ZD_WUyFhwkX6M54I
7. Расулзаде, Натик, О многотомном произведении о Гейдаре Алиеве: десять лет любви и познаний,
8. https://www.ng.ru/ideas/2014-12-12/7_ideas.html
9. <https://lib.aliyevheritage.org/en/91716777.html>

Aygün İsmaylova
Mingəçevir Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AİLƏDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASININ FORMALASMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: Azərbaycan xalqı, azərbaycançılıq, gənclər, milli mənsubiyyət

Ключевые слова: Азербайджанский народ, азербайджанство, молодежь, национальность

Key words: Azerbaijani people, Azerbaijaniism, youth, nationality

Heydər Əliyev irsində azərbaycançılıq ideyası xüsusi yer tutur. O, respublikamızda yaşayan xalqların vahid ailədə yaşamasının vacibliyini vurğulayır və diqqətə çatdırır ki, Azərbaycan bu ölkədə yaşayan xalqların hamısı üçün vətəndir. Bu xüsusda o deyirdi: “Biz azərbaycanlıyıq. Hamımızın vətəni Azərbaycandır. Bizi bir xalq, bir millət, bir insan olaraq bu torpaq ərsəyə gətirmişdir. Buna görə də bizim hər birimizin yanında azərbaycançılıq ruhu yaşayır. Bizi bir-birimizə bağlayan və daha çox birləşməyə sövq edən də azərbaycançılıq ruhu, azərbaycançılıq ideyası olmalıdır. Hər bir dövlətin milli ideologiyası olur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli ideologiyası da azərbaycançılıq ideologiyasıdır”. [1] Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasından danışarkən layiqli vətəndaş məsələsini də xüsusi fərqləndirirdi. O qeyd edirdi ki, biz elə bir nəsil yetişdirməliyik ki, o öz dövlətini sevsin, onu qorumağı, yaşatmağı və bütün dünyada tanıتماğı, ölkəsini layiqincə təmsil etməyi bacarsın. Bundan başqa, Heydər Əliyev gənc nəslin öz milli adət-ənənələrinə sadiqliyini, milli əxlaqlı olmasını, dilini, mədəniyyətini gözəl bilməsini və sevməsini həmişə tövsiyə edir, eyni zamanda onları təhsilli, müasir, Avropa dəyərlərini və dillərini bilən insanlar kimi görmək istəyirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan gənclərini sərbəst düşüncə tərzinə malik, cəmiyyətdə və dünyada gedən proseslərdən baş çıxara bilən, vətənpərvər, dövlətçilik təfəkkürü güclü olan savadlı, bacarıqlı, intellektli insanlar kimi görürdü. Azərbaycanda milli ideologiyanın, azərbaycançılığın, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan milli-mənəvi dəyərlərinin qorunub saxlanması, mənimsənilməsi və inki-

¹³ Натик Расулзаде. О многотомном произведении о Гейдаре Алиеве: десять лет любви и познаний.

şaf etdirilməsinə Heydər Əliyevin əvəzsiz rolu olmuşdur. Böyük Öndər deyirdi: “Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Biz indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhvali ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik. Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə fəxr edirik. Əsrlərin dərinliyindən bu günümüzdə gəlib çatan adət-ənənələrimiz həmişə adamları saflığa, təmizliyə dəvət etmişdir”. [2]

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli birlik və azərbaycançılıq ideyaları bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ölkə başçısının xarici ölkələrə səfərləri zamanı soydaşlarımızla görüşlərə xüsusi diqqət ayırması, Azərbaycanla bağlı həqiqətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması işində xaricdəki soydaşlarımızı daha fəal olmağa çağırması, azərbaycançılıq ideologiyasının soydaşlarımızın mənəvi-siyasi birliyinin əsas istinad nöqtəsinə çevrilməsi istiqamətində məqsədyönlü işlərin aparılması bu istiqamətdə həyata keçirilən siyasətin uğurlu davamının göstəricisidir.

Ədəbiyyat:

1. G.Səfərəliyeva. Kitabxanalarda Heydər Əliyev irsinin və azərbaycançılıq ideyasının təbliği. Bakı: 2013
2. S.Xəlilov. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2002, 232 s.

Aynur İsrəfilova
Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla
İş üzrə Dövlət Komitəsi

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, Şərq-Qərb, ümummilli lider H.Əliyev, mədəniyyət, multikulturalizm

Ключевые слова: межкультурный диалог, Восток-Запад, общенациональный лидер Г.Алиев, культура, мультикультурализм

Key words: intercultural dialogue, East-West, national leader H.Aliyev, culture, multiculturalism

Hər bir xalq dünya mədəniyyətinin inkişafına özünün müəyyən töhfələrini verir. Ona görə də onun xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən demək lazım gəlir ki, dünya fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun ayrı-ayrı seçilmiş xalqa və millətə deyil, ümumi dünya mədəniyyətinə aid olmasıdır. Hamımıza məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının milli mənafehlərinin qorunması üçün xarici siyasət kursunun işlənilməsi və gerçəkləşdirilməsi məsələləri bütövlükdə ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Nəinki, xarici hətta daxili siyasətin də nizamlanmasında ən ümdə problemlərdən biri də mədəniyyətlərin dialoqu məsələsidir.

Mədəniyyətlərin dialoqu məsələsində tolerantlıq yəni, dini dözümlük anlayışı əsas və mühüm yer tutur. Ümummilli lider Heydər Əliyev tolerantlıq haqqında qeyd edirdi ki: “Dinə, dinin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təbliğinə, bu dəyərlərin yardımıyla insanlara vətənsəvrlik və dözümlü duyğularının aşılmasına dövlətin də ehtiyacı var. Biz milli-mənəvi dəyərlərimizi dini dəyərlərdən ayrı düşünmürük. Ancaq dövlətin münasibətləri şəffaf, başa düşülən olmalıdır. Azərbaycan dövlətinin qanunları Azərbaycan xalqının və dövlətinin maraqlarına uyğun olmalıdır. Dindən siyasi proseslərdə istifadə olunma cəhdlərinə qarşı ciddi mübarizə aparılmalıdır. Din siyasi və ideoloji mübarizələrdən kənar qalmalıdır. Din hər bir insanın fərdi mənəvi ehtiyacını ödəyən bir dəyərlər sistemi kimi qəbul olunmalıdır”.

Multikulturalizm müxtəlif sivilizasiyaların və konfessiyaların dinc yanaşı yaşaması anlamını verir. Azərbaycan tarixən həmişə multikulturalizmin və qlobalizmin vətəni olmuşdur, bu gün də vətəni olaraq qalır. Lap qədim zamanlardan etibarən Azərbaycana gəlmiş müxtəlif dilli və konfessiyalı xalqlar ölkəmizdə məskən salaraq buranı özlərinə vətən seçmiş, yerli əhali ilə qaynaşmışlar. Bu tarixi prosesdə azərbaycanlılar bir xalq kimi formalaşmış və tədricən millətə doğru inkişaf etmiş, bir millət olaraq burada yaşayan digər millət və xalqların mədəniyyətlərindən həm bəhrələnmiş, həm də onlara öz mədəni dəyərlərini ötürmüşdür. Heç təsadüfi deyil ki, Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəri XX əsrin lap əvvəllərindən etibarən “beynəlmiləl şəhər” statusunu qazanmışdır. Bakı tam bir əsr ərzində Qafqaz xalqlarının, eləcə də

xaricdən köçüb bu yerlərə köçüb gəlmiş xalqların mədəniyyət mərkəzi halına gəlmiş, onun iqtisadi həyatının, neft hasilatının və sənayesinin yüksəlməsi Bakını əsl mənada paytaxt şəhərinə çevirmişdir.

ABŞ-da nəşr olunan “The Hill” qəzetinin əməkdaşı Arye Qutun 22 yanvar 2015-ci ildə qələmə aldığı “Azərbaycan tolerantlıq və multikulturalizm ölkəsidir” adlı məqaləsində ölkəmizdə olan tolerantlıq və multikulturalizm barəsində geniş məlumat verir. Həmin məqalədə “Milli azlıqlara hörmət və tolerantlıq ən qədim zamanlardan, böyük İpək Yolu dövründən günümüzdə qədər bu ölkənin inkişafının əsasını təşkil edib. Respublika dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra Azərbaycan hökumətində yüksək vəzifələr tutan milli azlıqların nümayəndələrinin sayının xeyli artıdığı xüsusi vurğulanır.

II Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı çıxışında prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: “Multikulturalizm bizim həyat tərzimizdir. Nisbətən yeni anlayış olmasına baxmayaraq, multikulturalizm xalqımıza xas olan bir anlayışdır.

Müasir qloballaşmanın mühüm bir xüsusiyyəti yeni ideyaların yalnız Avropadan deyil, müxtəlif mədəniyyət mərkəzlərindən, hətta Bakının özündən gəlməsidir. Yəni indi Qərbin mədəniyyət hegemoniyasını artıq mədəniyyətin modernizmi əvəz etmişdir.

Şərqdə, eləcə də Qərbin özündə bəzi dairələrdə belə düşüncələr ki, guya multikulturalizm ideyası ideoloji bir silah kimi Qərbin əlində Şərq millətçiliyini, yaxud Şərqdəki millətçi şəxsiyyətləri zərərsizləşdirmək alətidir. Qərb üçün “Orient and accident” (“Şərq və hadisə”) problemi mövcuddur. Bu problemi (Qərb üçün daha çox bəlalı) həzm etmək üçün Qərb daim multikulturalizmdən istifadə etməkdədir və edir. [1, s.172]

Şərqlin deyil, məhz Qərbin nəzəri-fəlsəfi məsələsi olan multikulturalizm bütün mədəniyyətlərə bərabərlik statusu və tolerant münasibət tərzini olub, postmodernizm mədəniyyətinin uğuru hesab olunur. Müasir Azərbaycan mədəniyyətinin modernləşməsinə ümumdünya mədəni ideya və ənənələri təsir edir. Multikulturalizm mədəniyyət sahəsində birtərəfliyi ifadə edən avrosentrizm ayırı-seçkilinin bütün formalarına qarşı çıxan fenomen olub, Azərbaycan cəmiyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir.

Qədim və zəngin tarixə malik olan Azərbaycanda müxtəlif mədəniyyətlər bərqərar olmuş, müxtəlif xalqlar öz adət-ənənələrini tolerant bir mühitdə qoruyub saxlaya bilmişdir. Ayırı-ayrı, fərqli mədəniyyətlərə xas olan müxtəlif xalqların, millətlərin ortaq yaşaması multikulturalizm anlayışı altında ehtiva olunur.

Multikulturalizm prosesinin qarşılaşdığı böhranlardan biri də onunla xarakterizə olunur ki, mədəniyyətlərarası münasibətlərdə yalnız bir modelin hökmranlığı özünü heç vaxt doğrulda bilmir. Azərbaycanda heç vaxt dini, yaxud da ki, milli zəmində qarşıdurma, anlaşılmazlıq olmamışdır və əminlik ki, olma-yacaqdır.” [2, s. 444]

Hazırkı şəraitdə ümummillə lider H.Əliyev tərəfindən milli dövlətçilik ideologiyası kimi irəli sürülən bu ideya zəngin dilimizə, tarixi ənənələrimizə, mədəniyyətimizə və tolerantlığımıza əsaslanır. O, beynəlxalq siyasətin suveren və ayrıca müstəqil bir vahidi olan Azərbaycan dövlətçiliyinin bu gününü və gələcəyini formalaşdırır.

Bütün tarixi boyu Azərbaycanın əlverişli siyasi, iqtisadi və mədəni mühiti buraya müxtəlif dini və milli toplumların yerləşməsi üçün zəmin yaratmış, onların sülh şəraitində yaşaması Azərbaycanı çoxmədəniyyətli ölkə kimi tanıtmışdır və bu bu amil ölkəmizdə mövcud olan min illik tolerantlıq ənənəsindən, mədəniyyətlərarası dialoq və əməkdaşlıqdan xəbər verir. Son illərdə “multikulturalizmin Azərbaycan modeli” anlayışının meydana gəlməsi və geniş yayılması, bu səpkidə müxtəlif səviyyəli forumların təşkil olunması da ölkəmizdə multikulturalizmin dayanıqlı mövqeyindən xəbər verir.

Onilliklər ərzində məşəqqətli tarixi yol keçib, öz müstəqilliyini qazanan xalqımız milli-mənəvi dəyərlərinə, millətlərarası dialoqda tutduğu mövqeyə sadıq qalmış, Şərq sivilizasiyası ilə Qərb sivilizasiyasının arasında körpü rolunu oynamış, multikulturalizm üçün münbit zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Ахмедова Х. (2011). Роль искусства в процессе глобализм. Баку. Елм. (172 стр.)
2. Abbasov N. (2009). Мədəniyyət siyasəti və мənəви dəyərlər. Баки. (444 səh.)

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT SİYASƏTİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN YERİ

*Hər xalqın öz adət-ənənəsi var, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var.
Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik.*
Heydər Əliyev

Açar sözlər: *milli-mənəvi dəyərlər, adət-ənənələr, əxlaqi keyfiyyətlər – vətənpərvərlik, düzlük doğruluq, dil, din, adət-ənənələr*

Ключевые слова: *национально-нравственные ценности, традиции, нравственные качества – патриотизм, честность, язык*

Key words: *national-moral values, traditions, moral qualities – patriotism, honesty, language, religion, traditions*

Məlumdur ki, hər hansı bir xalqın mədəniyyətinin inkişafında, milli şüurunun formalaşmasında tarixən yaranmış milli-mənəvi dəyərlər mühüm roludur. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini şərtləndirən dil, din və adət-ənənə onun mənəvi aləminin formalaşmasına həlledici təsir göstərən əsas amillərdəndir. Hər hansı bir ölkədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi vətəndaşların milli birliyinin təmin olunmasına xidmət edir. [4, s.4]

Milli-mənəvi dəyərlər və Azərbaycançılıq – Azərbaycan vətəndaşının hər biri üçün bu sözlər doğma, əziz və müqəddəsdir. Bu, həm də milli ruhun, milli şüurun simvolu olaraq tarixi yaddaşın fundamental prinsiplər əsasında formalaşması deməkdir. Xalqımız, millətimiz keçmişin bütün buxovlarından azad olduqdan sonra əlindən zorla alınmış milli-mənəvi dəyərlərin, milli özünüdərkini formalaşmasına yeni zəmin yarandı. Müasir tariximizin səhifələrində yer almış milli oyanış dövründə millətin həmin dəyərlər uğrunda canından belə keçməyə hazır olması, xalqımızın milli dəyərlərə sadiqliyinin, bağlılığının nümunəsidir.

1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gələn ümummilli lider Heydər Əliyev ilk gündən Azərbaycan xalqının milli özünüdərkini üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirməyə başlamış, ictimai şüurdakı qorxunu, ehtiyatlılığı aradan qaldırmağı, cəmiyyəti bütün sahələr üzrə gələcək mənəvi yüksəlişlərə ruhlandırmağı bacarmışdır.

Ümummilli liderin milli ideologiyasının ən mühüm istiqamətlərindən və komponentlərindən biri kimi qiymətləndirdiyi milli-mənəvi dəyərlər özü də mürəkkəb daxili struktura malikdir.

Burada Heydər Əliyev üç tərkib hissəsini xüsusi qeyd edirdi: dil, din, adət-ənənə (bunların şüur müstəvisində proyeksiyası olan milli mentalitet).

Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir.

“...Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz Azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” – deyən Heydər Əliyev Azərbaycançılığı milli bir ideologiya kimi irəli sürür, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın – dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi. Mənsub olduğu xalqın tarixi keçmişinə, mədəni irsinə və mənəvi dəyərlər sisteminə sönməz məhəbbət duyğularıyla yanaşan Hələ ötən əsrin 70-ci illərində görkəmli dövlət xadimi, müdrik şəxsiyyət kimi o, yaxşı başa düşürdü ki, aydın və dərk olunmuş milli ideologiya hər bir xalqın irəliyə doğru inkişafının yol göstərən və bələdçisidir. [3, s.7]

Milli mənəvi dəyərlərin qorunmasında Heydər Əliyevin rolu. Xalqımızın milli-mənəvi irsinin qorunub nəsilərdən-nəsilərə çatdırılmasında, inkişaf etdirilməsində dahi insanın – Heydər Əliyevin xidmətləri danılmazdır. O, hər zaman öz çıxışlarında Azərbaycan xalqının əxlaqının onun ən böyük sərvəti olduğunu vurğulamışdır. Ta qədim dövrlərdən nənə-babalarımız – yaşlı nəsil böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyəsi ilə məşğul olmuşlar. Onların mənəvi tərbiyəsinə, vətənpərvərlik ruhunda böyüməsinə çalışmışlar. Məhz, bu gün də belədir!

Həmişəyaşar liderin milli dəyərlərimizə, dinimizə ayrıca bir bağlılığı vardır. Belə ki, o 14 avqust 2001-ci il tarixində “Bəyanət” verdi. Bu “Bəyanət” onun əxlaqla fəlsəfi dialoqudur. Buradakı fikirlər marksist fəlsəfənin deyil, şərq fəlsəfəsinin müddəalarına söykənir. Bu “Bəyanət”da dinimizə hörmət,

qayğı, insanın kamilləşməsində onun rolu önə çəkilir. Xalq düzlüyə, paklığa, xəbislikdən çəkinməyə çağırır. Bütün bunlar “Bəyanat”da çox sadə, aydın dillə verilmişdir.

Xalqımızın əsrlər boyu qurub yaratdığı, inkişaf etdirdiyi, qoruyub bu günümüze qədər gətirdiyi adət-ənənələrimiz bizim mənəvi dəyərlərimizdir. İnsan aid olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini – həm əxlaqi, həm dini baxımdan bilmirsə, qəsdən xələl gətirərsə bu bizim hər birimizi ciddi narahat etməlidir. [2, s.182]

Mədəniyyətimiz çox böyük bir inkişaf yolu keçmişdir. İstər ədəbiyyatımız, istər incəsənətimiz, istərsə də adət-ənənələrimiz bizim milli-mənəvi dəyərlərimizdir. Bunların qorunub saxlanmasında, inkişaf etdirilməsində, təbliğ olunmasında, dünya arenasında tanınmasında həmişəyaşar liderimizin zəhməti böyükdür. Yuxarıda adlarını sadaladığımız milli-mədəni dəyərlərimizin böyük müvəffəqiyyəti onun adı ilə bağlıdır. Onun ölkəmizə başçılıq etdiyi dövrü mədəniyyətimizin inkişafında və tarixində yeni yüksəliş dövrü adlandırmaq olar.

Mədəniyyətimizin inkişafı və yüksəlişi, zənginləşməsi, dünya miqyasında nümayiş etdirilməsi, tanınması XX əsrin 30-cu illərinə təsadüf edir. Ulu Öndər söyləmişdir: “Bizim xalqın ədəbiyyatı özünü yaşadan, varlığını təsdiq edən və milli kökləri üzərində duran ədəbiyyatdır”.

Onun şifahi xalq ədəbiyyatına, dastanlarımıza ayrıca bir sevgisi vardır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 2000-ci ildə 1300 illik yubileyində, Qırğızıstanda keçirilən “Manas”ın 1000 illiyinə həsr olunmuş toplantıda iştirak etməsi buna bariz nümunədir.

Nizami Gəncəvinin 840 illiyi, Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi, Cəlil Məmmədquluzadənin 85 illiyi, Səməd Vurğunun 90 illiyi, Mirvarid Dilbazinin 85 illiyi, Bəxtiyar Vahabzadənin 70 illiyi, Qabilin 70 illiyi, Fikrət Qocanın 60 illiyi – bütün bu yubileylərin keçirilməsinin təşəbbüskarı da məhz Ulu Öndər olmuşdur.

İncəsənətimiz onun sayəsində bütün dünyada tanındı. Kinomuz, teatrlarımız, heykəltaraşlıq, rəsamlıq, balet və digər sənət sahələri onun gərgin əməyi və siyasəti nəticəsində sərhədləri aşaraq hörülmüş divarları, hasarları qırdı. [1, s.185]

Dahi insan hər zaman özünü Azərbaycan xalq Cumhuriyyətinin mənəvi övladı sayırdı. O, bir sıra tarixi günləri milli bayramlar kimi rəsmiləşdirmişdi. Sözümdə bütövlülük, sədaqətlik, qonaqpərvərlik, dostluq, yoldaşlıq, vətəninə bağlılıq, əməksevərlik və s. kimi milli xarakterlər zaman-zaman nəsildən-nəslə ötürülmüş, hazırki dövrümüze qədər gəlib çatmışdır. Azərbaycançılıq obrazı dedikdə yuxarıda sadaladığımız xüsusiyyətlər göz önünə gəlir.

Dahi şəxsiyyətin nümunəsində böyüməkdə olan gənc nəslin tərbiyə olunması çox dəyərli bir nümunədir.

Təhsil müəssisələrində gənc nəslin tərbiyəsi milli və bəşəri yöndə qurulur. Həmin prosesdə islami dəyərlərə də geniş yer verilir. Bütün bunlar Təhsil sisteminin ilk pilləsi olan məktəbəqədər təhsil müəssisələrindən başlayır. Daha sonra ibtidai siniflərdə davam etdirilir. Şəxsiyyətin hərtərəfli, təmiz əxlaqlı yetişdirilməsində ona milli-mənəvi dəyərlərlə islam dəyərlərini birlikdə mənimsətmək daha əlverişlidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə.Müstəqillik yollarında, I cild. Bakı: Nəşriyyat 1995-1998, 364 s.
2. Əliyev P.B. Əhmədov H.H. Təhsil müəssisələrində tərbiyə işinin təşkili. Bakı: Təhsil 2006, 274 s.
3. 3.Millə mənəvi dəyərlərin təbliğində kitabxanaların rolu.Bakı -2011,84 səh
4. Xalq qəzeti.- 2009.- 9 dekabr.- S. 4.

Aytən Xudiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALASMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: multikulturalizm, milli ideologiya, din, tolerantlıq, xalq, demokratiya

Key words: multiculturalism, national ideology, religion, tolerance, people, democracy

Ключевые слова: мультикультурализм, национальная идеология, религия, толерантность, нация, демократия

Ulu öndər Heydər Əliyev multikulturalizm və tolerantlıq siyasətini Respublikamızın demokratik inkişafında əsas prioritet hesab etmişdir O, ölkə ərəzində yaşayan bütün milli azlıqların hüquq və azadlıqlarına, etnik mədəniyyətə və müxtəlif dinlərə məxsus insanların dini və mədəni dəyərlərinin qorunma-

sına həmişə əsas insan hüquq və azadlıqlarının tərkib hissəsi kimi yanaşır. Dahi şəxsiyyət bu səbəbdən də xalqımızın, cəmiyyətimizin, bütövlükdə Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərtləndirən multikulturalizmin əsas mənəvi bazası hesab olunan azərbaycançılıq milli ideologiya səviyyəsinə qaldırır. Etnik millətçiliyə qarşı qoyulmuş azərbaycançılıq ideologiyası dinindən, dilindən, milli mənsubiyyətindən, irqindən asılı olmayaraq bütün ölkə vətəndaşlarının birliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında əks olunan qanunlar hüquq etnik azlıqlara imkan verir ki, kompakt yaşadığı yerlərdə ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində doğma dillərində təhsil alsınlar. Bunun üçün dövlət tərəfindən müvafiq dillərdə tədris proqramları və dərs vəsaitləri, folklor və şeir məcmuələri, bədii ədəbiyyat nəşr etdirilir. Ölkəmizdə etnik azlıqların dillərində qəzet və jurnallar çıxır, milli teatrları və bədii özfəaliyyət kollektivləri fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə mövcud olan multikultural mühit imkan verir ki, azsaylı xalqlar və etnik qruplar adət-ənənələrini, maddi və mənəvi mədəniyyətlərini də qoruyaraq inkişaf etsinlər. [5]

Ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra din sahəsində gərginliyin azaldılması, dini vəziyyətin yaxşılaşdırılması, dövlət-din münasibətlərinin tənzimlənməsi istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirdi. Azərbaycanın tutduğu demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu millətin özünü dərinləndirən dərk etməsini tələb edir, milli özünüdərk isə millətin ictimai və dini fikrinə, adət-ənənələrinə müraciət edilməsini labüd edir. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli zaman-zaman örnək rolunu oynayacaq. Bilirik ki, Azərbaycanda multikulturalizmin dərin kökləri var və bu sahədə Heydər Əliyevin rolu vurğulanmalıdır. Ekspertlər vurğulayır ki, ölkəmizdə multikulturalizm ənənələrinin formalaşması və bu modelin yaradılmasında Heydər Əliyevin xidmətləri çoxşaxəlidir. Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün dəqiq ideoloji hədəf seçib. Öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış Azərbaycan çoxmədəniyyətlik ənənəsini inkişaf etdirib, onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırır: "Ulu öndər hələ 1994-cü ildə İstanbulda keçirilən "Sülh və səbr" adlı beynəlxalq dini konfransdakı çıxışında bu məqamı dəqiq ifadə edib". Azərbaycanın multikulturalizmlə bağlı Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin olabilirsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sadıq olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münasibətə girməsinə yol verməyəcəyik". [1, s.20]

Müstəqillik qazanıldıqdan sonra Azərbaycanda da dinə kütləvi qayıdış müşahidə edilir, hər cür yaşıqlar, məhdudiyətlər aradan qalxır, çoxlu məscidlər tikilir, dini mərasimlər təntənəli şəkildə qeyd edilir, dini təhsil meyl sürətlə artır. Bütün bunlar çox yaxşıdır, lakin həmin proses müəyyən çətinliklər, problemlər də doğururdu. İnam ruhi ehtiyacdən doğmalıdır. Buna görə də, dinə qayıdış dərin, əsaslı olduğu kimi həm də səmimi olmalı, düzgün təməl üzərində qurulmalıdır. Əsas məqsəd budur və Ümummilli lider Heydər Əliyevin dinlə bağlı qayğı və düşüncələrinin də elə məzmununu bu amil müəyyənləşdirirdi. Müstəqil Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə Heydər Əliyevin ölkədəki prosesləri həmişə həssaslıqla izlədiyini, ən müxtəlif dini məsələlərin həllinə diqqətlə yanaşdığını görürük. Təsədüfi deyil ki, onun istər praktiki fəaliyyətində, istərsə də elmi- nəzəri irsində dinlə bağlı tədbirlər, mülahizələr mühüm yer tutur.

Multikulturalizm Azərbaycanda geniş vüsət alır, inkişaf edir, Ölkəmizdə bu istiqamətdə davamlı işlər görülür müxtəlif tədbirlər keçirilir. Hazırda Azərbaycan Respublikası multikulturalizm siyasətinin əsas inkişaf etdiyi ölkələrdən biridir. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 2016-cı il Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan olunub. Əminliklə qeyd edə bilərik ki, hazırkı şəraitdə Azərbaycan Respublikası özünün multikulturalizm və tolerantlıq siyasəti, bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərə görə dünya dövlətlərinə, o cümlədən, Avropa ölkələrinə nümunə hesab edilə bilər. [3]

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. "Müstəqillik yolu". Seçilmiş fikirlər. Bakı, 1997.
2. Məmmədli N. Multikulturalizm. Bakı, 2016, 189 s.
3. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
4. <https://525.az/news/55062-heyder-eliyev-sexsiyyeti-multikultural-ve-tolerant-deyerler-isiginda>
5. https://www.academia.edu/59081386/Az%C9%99rbaycan_Multikulturalizmi

AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM DÖVLƏTÇİLİK SİYASƏTİNİN VAHİD İDEOLOJİ KONSEPSİYASI KİMİ

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, Heydər Əliyev, multikulturalizm, tolerantlıq, sivilizasiya

Keywords: Azerbaijanis, Heydar Aliyev, multiculturalism, tolerance, civilization

Ключевые слова: Азербайджанство, Гейдар Алиев, мультикультурализм, толерантность, цивилизация

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizin və xalqımızın rifahı, beynəlxalq əlaqələri görünməmiş dərəcədə inkişaf etməyə başladı. Dövlət müstəqilliyimiz imkan verdi ki, cəmi on milyonluq xalq öz istedad və zəhməti nəticəsində Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ən fəal üzvlərindən biri, hətta Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi sədrilərindən birinə çevrilsin. Dövlət müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra azərbaycançılığın da sürətlə və hərtərəfli şəkildə inkişaf etdirilməsi qarşıda dayanan ən önəmli məsələlərdən biri kimi diqqət mərkəzində olmağa başladı. Təəsüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın müstəqillik aktının qəbul edilməsinin ilk iki illik dövründə azərbaycançılıq və azərbaycanşünaslıq istiqamətində nəzərə çarpan və dayanıqlı addımlar atılmadı, bu istiqamətdə ciddi qərarlar verilmədi. 1988-ci il hadisələri, Daşaltı əməliyyatı, 20 yanvar hadisələri, Xocalı qətləməsi, Dağlıq Qarabağın və ətraf yeddi rayonun Moskvanın dəstəyi ilə ermənilərin əlinə keçməsi və həmin dövrdəki Azərbaycan rəhbərlərinin bu haqda heç bir tədbir görə bilməməsi hələ Sovetlər birliyi dövründə, 1969-cu il, 14 iyulda Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gələn və həmin dövrün ideoloji və siyasi baryerlərinə baxmayaraq Azərbaycançılığı qoruyub saxlamaq uğrunda bütün səylərini səfərbər etmiş ulu öndər Heydər Əliyevin gözlərinin önündə baş verirdi. 1990-cı il yanvarın 21-də Heydər Əliyevin hər tərəfdən düşmən əhatəsi və nəzarətində ola-ola Rusiyadakı Azərbaycan səfirliyinə gəlib həmin faciəvi dövrdə xalqı ilə bir olduğunu bildirməsi, SSRİ rəhbəri M.Qorbaçovun qeyri-qanuni, qeyri-insani hərəkətlərini ifşa etməsi onun Vətənə və millətə qarşı böyük sayğı və sədaqət hisslərinin ən bariz nümunəsi idi. Heydər Əliyev bu addımı atmağa bilməzdi, çünki bu onun yolu idi, azərbaycançılıq yolu idi. 1990-cı ilin iyununda Heydər Əliyev çətinliklə Bakıya gəldi. Onun paytaxtda yaşaması həmin zamanın dövlət rəhbərliyini narahat etdiyi üçün ulu öndər Naxçıvan Muxtar Respublikasına getməli oldu. Naxçıvan öz doğma övladına qollarını geniş açdı. Azərbaycan respublikasında, demək olar ki, üç il ərzində hakimiyyətsizlik hökm sürdü və dövlət uçurumu və daxili parçalanmanın astanasında idi. Elə həmin bu mərhələdə xalqın 91 ziyalısı və daha sonra bütün xalq, habelə, AXC rəhbərliyi inandı ki, Azərbaycanı bu fəlakətdən yalnız və yalnız xalqın fədakar oğlu Heydər Əliyev qurtara bilər. Bu səbəbdən, bütün xalq təkidlə onu Respublika rəhbərliyinə dəvət etdi. O, sevimli xalqını darda qoymadı. 1993-cü il, iyunun 13-də Bakıya gələn Heydər Əliyev həmin ayın 15-də Respublika Ali Sovetinin sədri seçildi. Yenə də xalq əleyhinə olan əvvəlki qüvvələr çevrilmiş törətməyə cəhd edirdilər. Lakin onlar unudurdular ki, Heydər Əliyev əvvəlki rəhbərlərdən deyil. Ulu öndər vətənə və millətə sevgisi, uzaqgörənliyi, böyük idarəçilik təcrübəsi ilə iki ilə yaxın bir müddətdə ölkədə sabit bir həyat şəraiti yaratmış qüdrətli və qorxmaz bir vətən oğludur. Ulu öndər daim vurğulayırdı ki, azərbaycançılıq ideologiyası real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir. Heydər Əliyevin fəlsəfi baxışlarına görə, azərbaycançılıq – milli mənsubiyyəti, milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda, onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək deməkdir. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərini həm müdafiə etmək, həm də qoruyub saxlamağı bacaran, dövlətlə vətəndaşların mənafeyini üzvi şəkildə birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyası ölkədə vətəndaş birliyi naminə uğurlu təməldir. *"Hər bir insan üçün milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq"*, – deyən Heydər Əliyev dühası azərbaycançılığı milli ideologiyaya çevirməklə cəmiyyətin mənəvi birliyinə nail olmuşdur.

Azərbaycançılıq ideologiyası bütün dünyanın hər bir nöqtəsində yaşayıb fəaliyyət göstərən, təhsil alan, vətəni təmsil edən, bir sözlə, milliyyətçə azərbaycanlı olan hər bir şəxsin mənəvi dəyər və vəzifələrinin vahid ideologiya ətrafında cəmlənməsini özündə ehtiva edən bir konsepsiyadır.

Məhs ümumilli lider, ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, möhkəm və sarsılmaz iradəsi nəticəsində Azərbaycanda təkcə azərbaycançılıq deyil, habelə vətənimizin gələcək inkişafı naminə dəqiq ideoloji hədəf seçilərək Azərbaycanda yaşayan digər azsaylı xalqların adət və ənənələri, milli mənsubiyyəti, dini təriqətlərinə hörmət konsepsiyasını özündə birləşdirən tolerantlıq və multikulturalizm ənənələri həm hüquqi, həm də siyasi müstəvidə bərpa edildi. Bu konsepsiya Azərbaycan Respublikasının Milli Konstitusiyasının 25-ci maddəsində də öz əksini tapdı. Belə ki, qeyd olunan maddəyə əsasən mənşəyindən, dinindən və dilindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarına hörmət təmin olunur. Ümumilli lider Heydər Əliyevin bu ideoloji yanaşması və onu dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevirməsi Azərbaycanın beynəlxalq siyasi arenada nüfuzunu daha da artırdı, multikulturalizm siyasəti ilə Azərbaycan digər dünya dövlətləri üçün bir nümunəyə çevrildi. Yaxın keçmişimizdə 2016-cı il ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin müvafiq sərəncamı ilə Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan olunmuşdur. Heç təsadüfi deyil ki, Azərbaycan əsrlər boyunca müxtəlif millətlərin bərabər yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi, habelə fərqli dirlər və sivilizasiyaların anlaşıdığı bir məkan olmuşdur.

Bu gün təməli ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan uğurlu dövlətçilik siyasəti Prezident İlham Əliyev tərəfindən milli dövlətçilik ənənələri böyük tövhələr verilərək inkişaf etdirilir. Bu gün bütün dünya Azərbaycanı multikultural dövlət və tolerantlıq nümunəsi kimi tanıyır. Dövlətimizin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflər dinc yaşamaqla yanaşı, öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini açıq şəkildə ifadə edir və qoruyub saxlaya bilirlər. Nəzərə alsaq ki, hal-hazırda dünyanın 13, Azərbaycanın isə 28 sayda təhsil ocağında multikulturalizm tədris olunur, dövlətimiz fərqli mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların mərkəzi sayıla bilər desək heç də yanılmırıq. Bu gün multikulturalizm Azərbaycan cəmiyyətinin dəyişilməz həyat tərzidir və bu ideologiya ilə, dövlət başçımız İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə vətənimiz ulu öndər Heydər Əliyevin fikirlərinə xitabən ifadə etsək “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaqdır!”

Ədəbiyyat:

1. Əliyev V. Ümumilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru – XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. // ”Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərneşr, 2016, 616 s.
2. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.

Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN NƏZƏRİ İRSİNDƏ MÜƏLLİMLİK

Açar sözlər: Heydər Əliyev, pedaqoji texnikum, təhsil

Ключевые слова: Гейдар Алиев, педагогический техникум, образование

Key words: Heydar Aliyev, pedagogical college, education

Bütün tarixi dövrlərdə görkəmli şəxsiyyətlər, dövlət adamları müəllimlik peşəsinə yüksək qiymət vermiş və müəllimliyi cəmiyyətin ən şərəfli peşəsi hesab etmişlər. XX əsrin dahi şəxsiyyəti, böyük dövlət xadimi, Ümumilli Lider Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsi haqqında dediyi sözlər öz xüsusi dəyəri, əhəmiyyəti və müəllimlik peşəsinə verdiyi yüksək qiyməti ilə hər zaman üçün aktualdır: “*Müəllim adı dünyada ən yüksək addır. Şəxsən mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram. Çünki hər birimizə təhsil, bilik verən, bu səviyyəyə çatdıran məktəbdir, məktəbdə təhsil verən müəllimdir*” [1, s.301].

Bu qiymətli sözlər Ulu Öndərimizin müəllimlik peşəsi ilə sıx bağlı olmasından, bu peşəyə yaxından bələd olmasından, ilk peşə ixtisasının da müəllimlik olmasından və ilk vəzifə təyinatının da müəllimlik olmasından irəli gəlməkdədir. O bu barədə Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqində demişdir: “*Doğrudur, siz məni də müəllim hesab edirsiniz. Burada müəyyən əsas var. Siz mənim təhsilimə əsaslanaraq bunu deyirsiniz... mən 1939-cu ildə Naxçıvanda Pedaqoji Texnikumu bitirmişəm. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu məhz həmin dövrdə müəllim çatışmazlığına, ibtidai siniflərə, hətta orta məktəblərin 7-8-ci siniflərinə qədər dərs demək üçün müəllim olmadığına görə müəllim kadrları hazırlayırdı. Mən isə orta məktəbin 8-ci sinfini bitirdikdən sonra pedaqoji texnikuma daxil oldum. Məqsədim də o idi ki, müəllim*

olmaq, müəllim işləmək və ailəmə kömək etmək istəyirdim. ... Pedaqoji texnikumun sonuncu kursunda bizə pedaqoji təcrübə dərsi verirdilər. Biz həftədə 2-3 dəfə gedib məktəblərin 2-ci, 3-cü, 4-cü siniflərində dərslər deyirdik. Ona görə də mənim o vaxtdan dərslər vermək təcrübəm olubdur...” [2].

Heydər Əliyev müəllimlik adını çox yüksəkdə tutmuş və ona müqəddəs bir peşə kimi baxmışdır. *“...Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir...”* – demişdir. Heydər Əliyev bir pedaqoq məharəti ilə müəllimlərə məktəbliləri, tələbə – gəncləri Vətənə sədaqətlə xidmət etmək ruhunda böyütməyi, xalqımızın milli xüsusiyyətləri əsasında tərbiyə etməyi, onları milli-mənəvi dəyərlər əsasında yetişdirməyi tövsiyə edirdi. Dahi rəhbərimizin müdrik tövsiyəsi belədir ki, əsl pedaqoq olmaq, şagird və tələbələrə mükəmməl, hərtərəfli bilik vermək, onları nəcib mənəvi amallara sədaqət ruhunda yetişdirmək üçün məktəblərdə müvafiq şərait, lazımi mühit yaradılmalı, müəllimin özü bu yüksək keyfiyyətləri dərindən mənimsəməli, yetirmələrinə hər zaman nümunə olmalıdır.

Heydər Əliyev hələ Naxçıvanda orta məktəbdə oxuduğu illərdə və daha sonrakı təhsil illərində də yalnız “əla” qiymətlərlə oxumuş, həmişə də öz müəllimlərinə böyük hörmət və ehtiramla yanaşmış, onları daim minnətdarlıqla xatırlamışdır.

Heydər Əliyev Naxçıvanda orta məktəbi “əla” qiymətlərlə başa vurduqdan sonra Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna daxil olmuş və burada təhsil aldığı dövrdə ən fəal və əlaçı tələbə olmuş, ictimai işlərdə fəal iştirak etmiş, idman yarışlarında birincilik qazanmış, incəsənətlə - rəssamlıqla, aktyorluqla, idmanla ciddi məşğul olmuş, daim müəllimlərlə görüşmüş, kitablar oxumuş və hərtərəfli inkişaf etmiş, fiziki cəhətdən güclü qamətli, yaraşlıqlı bir gənc olmuşdur. Texnikumun peşəkar, tələbkar müəllimləri Heydər Əliyevin ən sevimli müəllimləri olmuş və özünün dediyi kimi: *“...39-cu ildə burada pedaqoji texnikumu qurtarmışam. O dövrdə aldığı təhsil gələcək həyatımın bütün mərhələlərində mənə yardım edibdir... Naxçıvan məktəbində müəllimlərimin mənə verdiyi dərslər, o cümlədən başqaları ilə bərabər ana dili, ədəbiyyat dərsləri mənim bu günkü dilimin əsasını təşkil edir. Ona görə də mən öz müəllimlərimi həmişə xatırlayıram... Bilirsiniz ki, mən böyük həyat yolu keçmişəm, yaşım da az deyildir. Çox şeylər, çox insanlar görmüşəm, çox böyük şəxsiyyətlər görmüşəm. Yadda qalanları da, qalmayanları da var. Az yadda qalanı var, çox yadda qalanı var. Amma sizə demək istəyirəm ki, ən yadda qalanlar, mənim üçün əziz adamlar Naxçıvandakı müəllimlərimdir...”* [3]. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu öz məzunları və müəllimləri ilə məktəb və pedaqoji fikri tariximizdə çox layiqli yer tutmuşdur. Bu məzunlar içərisində Əli Sultanlı (professor, görkəmli ədəbiyyatşünas alim), Səfəralı Babayev (professor, coğrafiyaşünas alim), Manaf Xudiyev (Əməkdar müəllim, görkəmli jurnalist, mətbuat işçisi), İlayət Bektaş (professor, ədəbiyyatşünas alim), Abbas Bektaş (II dünya müharibəsində fədakar əsgər), Dövlət Məmmədov (“Şöhrət” ordenli, Əməkdar rəssam), Cavad Cavadlı (görkəmli jurnalist), İsa Məmmədov (professor, psixoloq), Firudin Hüseynov (professor, ədəbiyyatşünas alim), Həsən Fətullayev (görkəmli yazıçı), Teymur Nağıyev (Əməkdar müəllim, görkəmli ictimai xadim) və başqaları olmuşdur. Texnikumun görkəmli qadın məzunları da olmuşdur. Əlbəttə, bu məzunlar içərisində ulu öndər Heydər Əliyevin xüsusi yeri və şərəfli mövqeyi vardır.

Texnikumun çox bilikli, təcrübəli, peşəkar müəllimləri də var idi. Onlar hər cür çətinliklərə rəğmən böyük həvəs və fədakarlıqla çalışmışlar. Onların bir çoxu Qori Müəllimlər Seminariyasını, İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, Moskva və Leningrad universitetlərində təhsil almış həvəslə çalışan, peşəkar müəllimlər olmuşlar. 1930-cu illərdə Texnikumun ədəbiyyat müəllimi və dərslər hissə müdiri olmuş, Əməkdar müəllim, uzun illər ADU-nun dosenti kimi elmi-pedaqoji fəaliyyət göstərmiş atam Lətif Hüseynzadə xatirələrində deyirdi: *“Texnikumun direktoru Əməkdar müəllim Kazım Talıblı idi. Çox bacarıqlı, təşkilatçı və olduqca tələbkar bir şəxs idi. Ədəbiyyat dərslərini deyən Hüseyn Cavidin böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd Rəsizadə Tehrandə, Nəcəfdə təhsil almışdı. Hüseyn Cavidin kiçik qardaşı Əlirza isə Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu olaraq rus dili müəllimi idi. Tofiq Bektaş Moskva təhsil almış, çox ciddi, dərin bilikli riyaziyyat müəllimi idi... Əli Əliyev tariximizin mükəmməl bilicisi, xüsusilə Naxçıvan tarixini gözəl bilən onu tədris və təbliğ edən, tələbələrə böyük qayğıkeşliklə yanaşan əsil bir pedaqoq, alim, müəllim idi. Əsəd Cəfəri təcrübəli bir müəllim kimi təbiət, biologiya dərslərini tədris edirdi. Bir müddət texnikumun direktoru vəzifəsində də işləmiş və Naxçıvan maarifinin inkişafında xidmətləri böyük olmuşdur. Murad Tutayev ruscanı çox gözəl bilən Rusiyada təhsil almış fizika-riyaziyyat müəllimi idi. Cəfər İmanov, Əsgər Əhmədov kimya fənnini, Qafar Zamanov tarix fənnini tədris edirdilər. Cəlil İskəndərli ədəbiyyat, Abbas Əsgərov Azərbaycan dili müəllimi idi. Həsən Bəy Qaziyev İrəvanda təhsil almışdı, anatomiya dərslərini aparırdı. Kazımbəy Rəhimbəyov Qori Müəllimlər Seminariyasının məzunu olaraq rus dili, Əbdüləziz Rüstəmov coğ-*

rafiya müəllimi idi. Ordu Generalı olmuş Akim Abbasov texnikumun hərbi rəhbəri idi. Həsən Səfərli rus dili, Nəcəf Qəhrəmanov isə hərbi hazırlıq müəllimləri idilər. Texnikumda bədən tərbiyə və idman işləri yüksək səviyyədə qurulmuşdu. Bu dərsləri İbrahimxəlil Axundov öyrədirdi. O həm də Rusiyada zabitlik məktəbini bitirdiyindən tələbələrin hərbi təliminə ciddi fikir verirdi..". Naxçıvanda "Rüşdiyyə" adlı "Yeni üsul" məktəbində, Hüseyn Caviddən türk dili, onun böyük qardaşı Şeyx Məhəmməd Rasizadədən ərəb dili, kiçik qardaşı Əlirzadan rus dili dərsləri almış, "İstiqlal" ordenli "Əməkdar müəllim" Lətif Hüseynzadə haqqında böyük rəhbərimiz Heydər Əliyev belə deyirdi: "Pedaqoji texnikumda bizə Azərbaycan dilinin incəliklərini öyrədən, Azərbaycan dilinin qrammatikasını, ədəbiyyatı öyrədən gözəl müəllimlərimiz var idi. Amma, bu müəllimlərin içərisində Lətif Hüseynzadə xüsusi yer tuturdu... O sinifdə lövhədə Azərbaycan dilinin qrammatikasından sözləri yazırdı, hər bir sözün düzgün yazılışını və mənasını izah edirdi... Bir də Azərbaycan ədəbiyyatını-şairlərimizi, yazıçılarımızı çox yaxşı öyrədirdi...Lətif müəllim özü canlı bir tarixdir" [4]. Deyə bilərik ki, pedaqoji texnikum Naxçıvan Muxtar Respublikasının maarif və mədəniyyətinin tərəqqisində müəllim kadrlarının yetişməsində və təkmilləşməsində böyük xidmətlər göstərmişdir.

Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsinə olan münasibətində həmişə bir müdriklik, qayğıkeşlik, bu sənətə böyük hörmət və ehtiramı görünməkdədir. Onun insanlara yanaşma tərzi, onlarla ünsiyyət və münasibəti, hər bir adamın "öz dilində danışması" ulu öndərimizin pedaqoji məharətindən, psixoloji, etik, estetik biliklərə dərinlikdən yiyələnməsindən, geniş dünyagörüşündən, çevik və hərtərəfli bilik və məlumatlılığa malik olmasından, "Heydər Əliyev pedaqogikası"ndan xəbər verir. Heydər Əliyevin səlis və aydın nitqi, insanlara humanist münasibəti, demokratik düşüncələri, tolerantlığı, əzmkarlığı, peşə fədakarlığı, dərin zəkası, incə yumoru, dəmir iradəyə sahibliyi, vüqarlı yerışı, ifadəli baxışları, düzgün davranış və hərəkətləri hər bir müəllimin peşə fəaliyyəti üçün ən dəyərli keyfiyyətlər və nümunələrdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir.(Tərtib edənlər:prof.M.Mərdanov, Ə.Quliyev). Bakı: Təhsil, 2002.
2. Heydər Əliyev. Azərbaycan Müəllimlərinin I qurultayındakı nitqi. 26 sentyabr, 1998-ci il/ Azərbaycan qəz. 27 sentyabr, 1998- ci il.
3. Heydər Əliyev. Naxçıvan MR-nın təşkil olunmasının 75 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley iclasında nitq. 12 oktyabr, 1999-cu il. "Azərbaycan" qəzeti, 14 oktyabr, 1999-cu il.
4. Heydər Əliyev. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə nitq. "Respublika" qəz 15 avq. 2002 ci il

Ayshan Rzayeva
Baku Business University

GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM

Açar sözlər: Azərbaycan, ulu öndər Heydər Əliyev, Azərbaycançılıq məfkurəsi, millət

Ключевые слова: Азербайджан, великий лидер Гейдар Алиев, идеология Азербайджанства, нация.

Keywords: Azerbaijan, great leader Heydar Aliyev, the ideology of Azerbaijanism, nation

Ideology is one of the first signs of the national and spiritual existence of the people, a system of thinking, customs and beliefs that reflect the identity of the people. Language, territory, religion and ideological unity are the main attributes of the historical existence of a people, nation and state. There is a great need to analyze the doctrine of Azerbaijanism in conjunction with the concept of statehood put forward and implemented by Heydar Aliyev, in comparison with the main ideological courses that have already been established at the international level at the present stage. The topic of the presented article is dedicated to the National Leader Heydar Aliyev and his ideology of Azerbaijanism, which helped Azerbaijan to take its current position.

Every nation is known for its outstanding personalities. They demonstrate the intelligence, science, culture and spirituality of the people to the world. Heydar Aliyev is one of the rarest figures in the history of Azerbaijan, one of the powerful personalities of the Turkic world and the civilized world in general. This irreplaceable man, who went down in history as the national leader of the Azerbaijani people, had the highest qualities of a leader.

It is known from history that for the realization of any national idea, it is important to have an independent state and a leader of the people with strong managerial skills. The right strategy chosen by such charismatic leaders allows taking confident steps towards national goals, to successfully achieve the set goals. The theoretical foundations of the formation and development of the foundations of modern Azerbaijani statehood is also the product of Heydar Aliyev's genius. In the words of F. Fukuyama: "If it were possible to create a science of state building, it is possible to imagine how much demand there would be for it. Because it would be possible to build a strong state, as well as to ensure the functioning of self-sufficient political institutions, which are the basis of the international system" (3, 1)

The ideology of Azerbaijanism has undergone a complex development throughout the twentieth century. Azerbaijani thinkers have not only worked for the improvement of this ideology, but also for the establishment of a strong place in the minds of Azerbaijanis. However, the transformation of Azerbaijanism into a national idea, into an ideology uniting Azerbaijanis all over the world, the idea of an independent Azerbaijani state is the result of Heydar Aliyev's historical services.

National leader Heydar Aliyev has left a bright and indelible mark on the history and destiny of the Azerbaijani people as a great personality, extraordinary intelligence, innate talent, a wise statesman. The great leader geniusly defined the path of progress and development of Azerbaijan as a state, developed the conceptual foundations of our national values, our independent statehood, destroyed the framework of old stereotypes and gave impetus to the rise of the national spirit and national ideology.

In his address to the people of Azerbaijan in October 2003, Heydar Aliyev announced his philosophy of life and principles of activity as follows: "My leadership of the Republic of Azerbaijan as a whole is 34 years, and my leadership of the independent state of Azerbaijan as president is 10 years. During these years, my life as an Azerbaijani, a citizen of the Republic of Azerbaijan, as well as its leader, President, has served only you - the Azerbaijani people, our statehood, economic, political and spiritual development of our country. I have received all my strength and will on this path only from my wise and appreciative people. In the most difficult moments, in the most difficult situations, I have relied only on my people. It gave me patience, will and ensured all my success" (1, 7-8). Heydar Aliyev highly appreciated the people and the service to the nation as the greatest happiness. His leadership of Azerbaijan for many years is a manifestation of the faith formed in the personality of Heydar Aliyev, loyalty to independence and people, nationalism and love for the motherland.

After returning to power in 1993, Heydar Aliyev paid special attention to the development of the concept - the idea of Azerbaijanism - the basis of the idea of national development of the Azerbaijani people, along with strengthening the independence of Azerbaijan, creating its strong line of statehood, political and economic foundations.

The term "Azerbaijanism" has been used in the country's political life since recent years. From the very beginning, he put forward the idea of real unification of all ethnic groups and peoples living in the country on the basis of national interests, especially in the fight against chauvinist-nationalist and separatist sentiments, which began to spread in 1992-1993. Later, this idea was widely supported in the country, filled with new elements and structures and acquired ideological features.

Our national leader Heydar Aliyev highly appreciated the concept of Azerbaijan in terms of content, repeatedly emphasizing that its main principles are "statehood" and "national patriotism": "Azerbaijanism is the core of the national ideology of the Azerbaijani state. Statehood, national and moral values, universal values – all these are integral parts of the concept of Azerbaijanism. Statehood is to preserve and strengthen the independence and territorial integrity of Azerbaijan. Statehood must be in the heart of every citizen. Therefore, every citizen must live with a sense of patriotism, and all our propaganda must create a sense of national patriotism in every citizen to develop statehood in Azerbaijan" (1, 8).

Heydar Aliyev's promotion of Azerbaijanism as a national ideology is one of his great historical services for the Azerbaijani statehood. It was the Azerbaijani ideology that was a strong ideological and political shield against the threats against Azerbaijan from many directions, the attempts to divide our country on the basis of ethnic division.

It is no coincidence that Heydar Aliyev evaluates Azerbaijanism and statehood as the two most important aspects of the national ideology, in a sense, as two sides of the same coin. Therefore, Heydar

Aliyev emphasizes the doctrine of Azerbaijanism not only when talking about language, religion, national and moral values, but also when talking about statehood as a whole, state building in Azerbaijan.

Today, the ideas of national unity and Azerbaijanism of the great leader Heydar Aliyev are successfully continued by the President of the Republic of Azerbaijan, Mr. İlham Aliyev. Under the leadership of the President, the Republic of Azerbaijan has developed rapidly, built all spheres of society and state life on the basis of modern world standards and become a leading state in the South Caucasus and a place of pride for Azerbaijanis around the world. His special attention to meetings with our compatriots during his visits to foreign countries, his call on our compatriots abroad to be more active in conveying the truth about Azerbaijan to the world community, purposeful work to make the Azerbaijani ideology the main reference point of the spiritual unity of our compatriots are indicators of successful policy.

Reference:

1. Alışova N. Kitabxanalarda Heydər Əliyev irsinin və Azərbaycançılıq ideyasının təbliği: metodik tövsiyələr. Bakı, 2013. 59 s.
2. Mehdiyev R. Yeni dünya düzəni və milli ideya. Bakı, 2017, s.78
3. Məmməd zadə İlham. Müasir milli ideologiyanın banisi. Xalq qəzeti. - 2018.- 12 dekabr. - № 280. - S. 8.

Диана Гусейзаде
Азербайджанского Университета Языков

ГЕЙДАР АЛИЕВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, конституция, мультикультурализм, толерантность

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, konstitusiya, multikulturalizm, tolerantlıq

Keywords: Azerbaijan Republic, constitution, multiculturalism, tolerance

Основоположником азербайджанской модели мультикультурализма является выдающийся сын азербайджанского народа, политический и государственный деятель, Общенациональный лидер – Гейдар Алиев.

Азербайджанская Республика – полиэтническое государство, где проживают представители многих этносов, каждый из которых является носителем уникальных особенностей, сохраняет собственную материальную и духовную культуру, язык и самоидентификацию, историческую память и менталитет, этническое самосознание и этнопсихологию.

На территории Азербайджана испокон веков в обстановке добрососедства и братства проживали, наряду с азербайджанцами, русские, белорусы, немцы, лезгины, грузины, аварцы, цахуры, удины, евреи, татары и другие национальные и этнические меньшинства. Более 30 народов и этносов в нашей стране, в исторически сложившихся условиях совместного проживания сохранили своеобразие культурных и фольклорных традиций. На протяжении веков эти народы живут и творят в нашей стране, сохраняя и развивая свое культурное наследие, что является наглядным доказательством существующих в Азербайджане толерантности и мультикультурализма [7].

Благодаря государственному гению Гейдара Алиева, его политической дальновидности, веками существовавшая в нашем обществе обстановка толерантности, уважительное отношение к представителям других народов и конфессий, мультикультуральный характер общества, были возведены в ранг политических и правовых принципов, признаны в качестве приоритетных направлений политики Азербайджанского государства.

Общенациональный лидер дал высочайшую юридическую оценку сложившимся на протяжении веков мультикультуральным ценностям азербайджанского народа и сыграл исключительную роль в формировании мультикультурального общества. Гейдар Алиев подчеркивал: «Многонациональный состав Азербайджана – это наше богатство и преимущество. Мы это ценим и постараемся сохранить. Чем больше государство будет стараться объединить народ, тем богаче оно будет, так как каждый гражданин вносит свой вклад во всемирную культуру и цивилизацию» [6].

Сохранение Азербайджаном мультикультуральных традиций отражено в правовых документах, в том числе и в Конституции. Согласно статье 25 Конституции Азербайджанской Республики, гарантировано уважение к правам и свободам каждого, независимо от происхождения, расы, религии и языка [3]. Наряду с этим, во многих других законах, принятых после возвращения великого лидера к власти, была гарантирована культурная самобытность всех национальных меньшинств, живущих на территории Азербайджана.

В рамках современной азербайджанской модели государственно-религиозных отношений все конфессии получили одинаковый статус, будучи равны перед законом. В стране создана прочная правовая база для дальнейшего развития толерантности, являющейся характерной особенностью нашего народа. Право свободы совести наших граждан напрямую закреплено в Конституции, а в Законе «О свободе вероисповедания» нашло более широкое отражение [2]. Согласно 48 статье Конституции, каждый гражданин обладает свободой совести, правом свободно определить свое отношение к религии, свободно выражать и распространять свои убеждения, связанные с отношением к религии, свободно выполнять религиозные обряды [3].

Высказывание Президента Ильхама Алиева: «Мультикультурализм в нашей стране превратился в безальтернативный образ жизни» подчёркивает, что мультикультурализм – это единственный путь развития человечества и осознания международной значимости данного понятия в будущем [4].

В международных отношениях политика мультикультурализма способствует укреплению международного авторитета Азербайджана, расширению его культурных и гуманитарных связей с мировым сообществом, тем самым повышая уровень информированности зарубежной общественности об Азербайджанской Республике.

Таким образом, одной из заслуг политического основоположника азербайджанского мультикультурализма великого лидера Гейдара Алиева является развитие мультикультурализма в стране. Политика мультикультурализма, проводимая под руководством Президента Ильхама Алиева, ускоряет интеграционные процессы внутри страны. А в международной плоскости эта политика оказывает мощное влияние на развитие межкультурного и межрелигиозного диалога. На мой взгляд, мультикультурализм является единственным подходом, который спасет мир, столкнувшийся с войнами и конфликтами.

Литература:

1. Закон Азербайджанской Республики О свободе вероисповедания// https://republic.preslib.az/ru_d4-35.html
2. Конституция Азербайджанской Республики// <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution>
3. Президент Ильхам Алиев: Мультикультурализм—образ жизни в Азербайджане// https://azertag.az/ru/xeber/Prezident_Ilham_Aliev_Multikulturalizm__obraz_zhizni_v_Azerbaidzhane-918990
4. Толерантность – это уважение к инаковости// https://azertag.az/ru/xeber/Tolerantnost_eto_uvazhenie_k_inakovosti-901643
5. Этническое разнообразие // https://multiculturalism.preslib.az/ru_a3.html

Əkrəm Hüseynzadə
Naxçıvan Dövlət Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORSÜNASLIGI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, “Kitabi-Dədə Qorqud”, epos, dövlətçilik düşüncəsi

Ключевые слова: Гейдар Алиев, «Китаби-Дедэ Горгуд», эпос, сознание государственности

Key words: Heydar Aliyev, “The Book of Dada Gorgud”, epic, statehood

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli-mənəvi və əxlaqi dəyərlərinin qorunmasında və inkişaf etdirilməsində, onun ümumbəşəri ideyalarla zənginləşdirilməsində misilsiz xidmətləri olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıqlarla dolu tarixi keçmişinə, zəngin mənəvi dəyərlərinə, maddi-mənəvi irsinə, folkloruna, xalq ədəbiyyatına böyük qayğı ilə yanaşmışdır.

Dahi rəhbər Heydər Əliyev Azərbaycan milli- mənəvi dəyərlərinin, mədəniyyətinin, ədəbiyyatının hamisi olmuşdur. O, xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu təbliğ edən, tanıtdıran insanlara, folkloru-

muzun, milli dəyərlərimizin bütün dünyada tanınmasına diqqət və qayğı göstərmişdir. Heydər Əliyev deyirdi: *“Ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, mədəniyyətimizin ən böyük və fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, zaman-zaman istedadlı insanlar mədəniyyətimizdə yeni yollar, yeni cığırılar açılar, yeni formalar meydana gətirirlər.”*

Azərbaycan folklorşünaslığının yeni inkişaf mərhələsi 1970-ci illərdən başlayır. Bu mərhələnin başlanğıcı, Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi ilə milli-mənəvi dəyərlərə arxa və dayaq olan Ulu öndərimiz Heydər Əliyevlə başlayır. Kifayət qədər mürəkkəb siyasi şəraitdə fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev öz möhkəm iradəsi, əzmi və təşəbbüskarlığı ilə milli mədəni irsin öyrənilməsinə, təbliğ edilməsinə, bu sahədə ciddi tədqiqatların aparılmasını, əsərlərin yazılmasını elm və mədəniyyət işçilərinin qarşısına bir vəzifə olaraq qoyurdu. Sovet dövründə bu məsələlərin öyrənilməsinə maneələr yaradılsa da dahi rəhbərin şəxsi nüfuzu, əzmi və iradəsi, istedadı sayəsində milli-mənəvi irsin öyrənilməsi böyük uğurla davam etdirilirdi. Qeyd edə bilərik ki, istər sovet dövründə və istərsə də müstəqillik dövründə ümummilli liderin folklorumuza göstərdiyi diqqət və qayğı 1969-73-cü illər ərzində mədəni irsimizi qorumaq üçün ardıcıl olaraq qərarlar və sərəncamlar imzalanır, tədbirlər keçirilir və folklorumuzun daha geniş öyrənilməsi və tədqiq edilməsi üçün Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə xüsusi olaraq AMEA-nın Folklor instituta da yaradıldı. Müstəqillik dövründə *“Azərbaycan folkloru nümunələrinin hüquqi qorunması haqqında”* Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 4 avqust 2003-cü il tarixli sərəncamı bu tədbir və əməllərin davamı idi.

Heydər Əliyevin folklorumuzun inkişafı sayəsində yeritdiyi müdrik və uzaqgörən siyasət folklorumuzun öyrənilməsi sayəsində möhtəşəm işlər həyata keçirilmiş, təqdirə layiq tədbirlərlə nəticələnmiş, yetişən gənc nəsildə milli şüur və milli ruhun güclənməsi, milli-mənəvi irsin öyrənilməsi, milli vətənpərvərlik, azərbaycançılıq ideyalarının qüvvətlənməsi Azərbaycan ziyalılarını, ümumilikdə bütün xalqı gələcək milli strateji məqsədlər üçün səfərbər etmişdir.

Məhz bu dövrdə folklor irsinin geniş şəkildə toplanması, nəşri, tədqiqi və təbliği sayəsində böyük işlər görüldü. Folklor mətnləri kütləvi tirajla nəşr olundu, folklore almanaxları nəşr edildi. Xalqın folklor nümunələri ciddi və geniş tədqiq edildi, dissertasiyalar müdafiə edildi, əsərlər yazıldı, xarici ölkələrdə qalmış və ya aparılmış folklor nümunələrimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz, sərəvətlərimiz ölkəmizə gətirildi, böyük sənətkarların yubileyləri keçirildi, alimlərin işi və əməyi qiymətləndirildi. Azərbaycan Elmlər Akademiyası əməkdaşları 1970-80-ci illərdə “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu” eposlarını, eləcə də Azərbaycan məhəbbət dastanları, nağıllar, qaravəllilər, lətifələr, atalar sözləri, bayatılar, əfsanə və rəvayətlərdən ibarət əsərlər nəşr etdirmişlər.

1970-ci il 20 mart tarixli plenumundakı məruzəsində Heydər Əliyev deyirdi: *“... Bəzən mətbuat, radio və televiziya işçiləri xalqın mənəvi həyatına aid mühüm məsələləri lazımınca işıqlandırmağı bacarmırlar”*. Belə iradlar mətbuat işçilərini bu sahədə daha məhsuldar işləməyə və daha diqqətli olmağa səfərbər edirdi. Bu cür çıxışlar televiziya, radio və mətbuatda Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə həsr edilmiş proqramlar və məqalələrin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Həmin illərdə “Ədəbiyyat və incəsənət”, “Azərbaycan gəncləri” qəzetləri, “Qobustan”, “Ulduz”, “Azərbaycan” jurnallarında xalq yaradıcılığı ilə bağlı xeyli materiallar yer almışdı. “Ozan”, “Bulaq” kimi verilislər tamaşaçılarda böyük maraq oyatmış, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin toplanması, qorunması və təbliğində mühüm rol oynamışdı. 1970-1980-ci illərdə folklor nəşrlərinin geniş vüsət alması, 1984-cü ildə 20 illik bir fasilədən sonra aşuqlar qurultayının çağırılması, folklor festivallarının keçirilməsi, “Aşıq Pəri” məclisinin, “Xarı bülbül” musiqi festivalının təşkili, “Koroğluya qayıdaq” adlı silsilə tədbirlərinin keçirilməsi buna bariz nümunədir. 1981-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin qərarı ilə folklor işinin xüsusi tələblər səviyyəsində qurulması ilə bağlı tədbirlər planı işlənib hazırlanmışdır. Ümummilli lider el sənətkarlarının yaradıcılıqlarının hərtərəfli öyrənilməsi, onların bədii irsinin toplanıb nəşr edilməsi, ustad sənətkarlardan Aşıq Alının 180 (1981), Aşıq Ələsgərin 150 (1972) illik yubileylərinin keçirilməsinin bilavasitə təşəbbüskarı olmuşdur. Heydər Əliyev 1972-ci ildə Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında sərəncam imzalanmışdır. Bu sərəncam təkcə Aşıq Ələsgər irsinin deyil, Qərbi Azərbaycandakı aşıq mühiti və onun görkəmli nümayəndələrinin (Miskin Abdal, Ağ Aşıq, Aşıq Alı, Növrəs İman, Aşıq Məmmədhüseyn və b.) poetik irsinin toplanması və tədqiqi işində müstəsna rol oynamışdır. 1972-1973-cü illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Aşıq Ələsgərin ədəbi irsini əhatə edən ikicildliyi hazırlayıb nəşr etdirildi. Heydər Əliyev Aşıq Ələsgərin yubileyi tədbirlərinin ardınca 1981-ci ildə Aşıq Alının 180 illik yubileyinin qeyd olunması ilə bağlı

sərəncam imzalamışdır. 1970-1980-cı illərdə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində saz məktəbləri, aşıq ansamblları, aşıq muzeyləri yaradılmış, folklor bayramlarının keçirilməsi ənənəvi hal almışdır.

1970-ci illərdən qorqudşünaslığın geniş vüsət almasına, elmi polemikaya, dastanın elmi tənqidi mətninin hazırlanmasına, nəhayət, Azərbaycanın qorqudşünaslıq elmi mərkəzinə çevrilməsinə səbəb olmuşdur. “Kitabi-Dədə Qorqud” təkcə elmi tədqiqatlar, araşdırmalar mövzusu olaraq qalmamış, müxtəlif elm və sənət nümayəndələri Dədə Qorqud motivləri əsasında əsərlər yaratmış, filmlər çəkilmiş, rəsmlər çizilmişdir. “Dədə Qorqud” kimi çox dəyərli kinofilminin meydana çıxması, Dədə Qorqud motivləri əsasında çəkilən silsilə rəsm əsərləri, xalça ustalarının hazırladıkları Qorqud xalçaları, heykəltəraşlıqda yer alan Qorqud motivləri, Azərbaycan poeziyasında, xüsusilə görkəmli şairlərin (həm şimali, həm də cənubi Azərbaycan) yaradıcılığında “Dədə Qorqud” motivlərinin istər kiçik, istərsə də monumental janrlarda (poemalarda) əksi milli vətənpərvərlik və qəhrəmanlıq ideyalarının, mənəvi dəyərlərin təbliği sahəsində Heydər Əliyevin möhtəşəm xidmətlərinin nümunələridir.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamında deyilirdi: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecə Türkdilli dövlətlərin VI Zirvə toplantısına gəlmiş dövlət başçılarının iştirakı ilə Bakı şəhərində 2000-ci il aprelin 9-da keçirilsin” [1].

Ulu öndər dastanın 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimindəki nitqində dedi: “*Bu, bizim ana kitabımızdır və gənclik bu kitabı nə qədər dərinləndən bilsə, millətini, xalqını, vətənini, müstəqil Azərbaycanı bir o qədər sevəcəkdir*” [2]. Ulu öndərin Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayındakı nitqi də məhz Dədə Qorqudsayağı yekunlaşdırılmışdır: “*Qoy, çaylarımız qurumasın! Qoy ağaclarımız kəsilməsin! Qoy çırağınız sönməsin*” [3].

Ədəbiyyat:

1. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley gecəsinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 7 fevral, 2000-ci il, № 330/ Xalq, 8 fevral, 2000- ci il.
2. Milli-mənəvi dəyərlərimizə, xalqımızın çoxəsrlik tarixinə hörmət, ehtiram bayramı // Respublika Sarayında “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illiyinə həsr olunmuş təntənəli yubiley mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi/ “Azərbaycan” qəzeti, 11 aprel 2000-ci il.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 36-cı kitab. Bakı: Azər nəşr, 2011, s.438

Elçin İbrahimov
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DİL SİYASƏTİ

Açar sözlər: Dil siyasəti, müstəqillik dövrü, dövlət dili, Azərbaycan dili, əlifba.

Keywords: Language policy, period of independence, state language, Azerbaijani language, alphabet.

Ключевые слова: языковая политика, период независимости, государственный язык, азербайджанский язык, алфавит.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası öz dövlət müstəqilliyini elan etdi və Azərbaycan dilinin artıq tam səlahiyyətli dövlət dili kimi işlədilməsi üçün əlverişli şərait yarandı. 1992-ci il dekabr ayında Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında qanun qəbul edimişdi. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendumda qəbul edilmiş konstitusiyasının 21-ci maddəsində Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dili olması qeyd olunmuşdu.

Yeni konstitusiya layihəsini hazırlayan komissiya müzakirələrin nəticələrinə görə böyük əksəriyyətin rəyini nəzərə alaraq, konstitusiyada dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin qeyd olunması qərarına gəldi. Noyabrın 5-də komissiyanın iclasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev müzakirələrə yekun vurdu: “*Tarixi köklərimizə, tarixi keçmişimizə böyük hörmət və ehtiramımızı bildirərək, eyni zamanda bu gün deməliyik və mənəvi haqqımız var deyək ki, XX əsrdə bizim dilimiz öz inkişaf dövrünü keçib, formalaşib, özünəməxsus adını götürüb və gəlib dövlət dili səviyyəsinə çatıb. İndi bunun adını dəyişdirib başqa ad qoymaq heç bir nöqtəyi-nəzərdən düzgün deyil - həm tarixi nöqtəyi-nəzərdən, həm fə-*

səfi nöqteyi-nəzərdən, həm Azərbaycanın dövlətçiliyi nöqteyi-nəzərindən, ölkəmizin bu günü və gələcəyi nöqteyi-nəzərindən düzgün deyil" [1, s.461-462].

1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən referendumda qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının 21-ci maddəsində dövlət dili ilə bağlı qeyd olunurdu: *"I. Azərbaycan Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan dilinin inkişafını təmin edir. II. Azərbaycan Respublikası əhalinin danışdığı başqa dillərin sərbəst işlədilməsini və inkişafını təmin edir"* [4, s.17].

Dövlət dilinin tətbiqi və sərbəst inkişafı üçün Azərbaycanda münbit zəmin yaranmışdı və bu proses respublika müstəqilliyini əldə edəndən sonra artıq başlanmışdı. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyasında Azərbaycan dilinin müstəqil dövlətin rəsmi dili statusu alması reallığı əks etdirməklə yanaşı, böyük hüquqi əhəmiyyətə malik idi. 2001-ci il iyun ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında" verdiyi fərman bu sahədəki qüsuruları aradan qaldırmaqla Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tam bərqərar olmasını nəzərdə tuturdu.

2001-ci il avqustun 9-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında" fərman verdi. Fərmanda qeyd olunurdu ki, *"On ilə yaxın bir müddətdə latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidin ölkəmizdə 2001-ci il avqust ayında bütövlükdə təmin edildiyini və yeni əlifbadan istifadənin müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi həyatında, yazı mədəniyyətimizin tarixində mühüm hadisə olduğunu nəzərə alaraq, hər il avqust ayının 1-i Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd edilsin"* [3, s.53].

Uzun müddət davam edən müzakirələrdən sonra Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dili ilə bağlı dövlət səviyyəsində lazımı qərarlar qəbul etmiş və Azərbaycan dövlətinin, azərbaycançılığın əsası kimi məsələlər düzgün həllini tapmışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin bütün sahələr kimi, dil siyasəti də layiqli davamçısı İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilmiş və davam etdirilməkdədir.

2001-ci il iyun ayının 18-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tətbiqi sahəsindəki çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün "Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilmişdi. 2002-ci il sentyabr ayının 30-da Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında" Azərbaycan Respublikası qanununu qəbul etdi.

Dil siyasəti ilə bağlı həyata keçirilən işlərin davamı kimi, 12 yanvar 2004-cü ildə "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı", 5 avqust 2004-cü ildə, "Azərbaycan dilinin orfoqrafiya qaydaları"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı", 27 dekabr 2004-cü ildə, "2005-2006-cı illərdə Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə çapı nəzərdə tutulan əsərlərin siyahısının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı", 24 avqust 2007-ci ildə, "Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı", Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı haqqında" 2012-ci il 23 may tarixli, "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi haqqında" 2012-ci il 29 may tarixli, "Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında" 2013-cü il 9 aprel tarixli, "Azərbaycan dilinin elektron məkanda daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında" 2018-ci il 17 iyul tarixli sərəncamları, həmçinin "Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında Terminologiya Komissiyası haqqında Əsasnamə"nin təsdiq edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2012-ci il 26 noyabr tarixli Qərarı, 01 noyabr 2018-ci il tarixli "Azərbaycan dilinin saflığının qorunması və dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ana dilinə dövlət qayğısının bariz göstəriciləri olaraq dövlət dilindən istifadənin daha da təkmilləşdirilməsinə, araşdırmaların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, dövlət dilinin bütün sahələrdə güclənməsinə və inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır.

Azərbaycan dili ilə bağlı qeyd olunan bütün sərəncamlar, qəbul edilən bütün qərarlar Azərbaycan dövlətinin dil siyasəti sahəsində keçirdiyi ardıcıl və məqsədli siyasətin tərkib hissəsidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Azərbaycan Respublikasının yeni konstitusiyaya layihəsini hazırlayan komissiyanın iclasında giriş sözü // – Bakı: Müstəqilliyimiz əbədidir, – 1997. – s. 462-463.

2. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Konstitusiyası (Əsas Qanunu) // 21 aprel 1978-ci ildə qəbul edilmişdir. – Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, – 1978, – 123 s.
3. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı // 9 avqust 2001-ci il. – Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, – 2001. – 86 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və hüququn əsasları // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (24 avqust 2002-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). – Bakı: Mütərcim, – 2010, – 196 s.

Elçin Orucov

Azərbaycan Respublikası

Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası

AZƏRBAYCAN DİLİNİN DÖVLƏT DİLİ KİMİ FORMALASMASINDA VƏ İNKİSAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Heydər Əliyev, dil siyasəti, ədəbi dil, milli-mənəvi dəyərlər, demokratik inkişaf

Ключевые слова: Гейдар Алиев, языковая политика, литературный язык, национально-нравственные ценности, демократическое развитие

Key words: Heydar Aliyev, language policy, literary language, national-moral values, democratic development

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması və inkişaf etməsi Heydər Əliyevin ən böyük nailiyyətlərindəndir. Ona görə, bu təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir. Heydər Əliyev xalqı yaşadan ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirərək demişdir: "Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur".

Xalqımızın tarixini özündə əks etdirən Azərbaycan dili müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçərək formalaşmış, cilalanmış və təkmilləşmişdir. Dilə olan laqeydlik xalqın tarixinə, mədəniyyətinə və varlığına böyük zərbə vurmuşdur. Heydər Əliyevin təbirincə desək, "Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir" (2).

Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti dövründə Azərbaycan türkcəsi ünsiyyət vasitəsi elan edilsə də, milli kadrların yoxluğu və bu dövrün qısa olması məqsədi reallaşdırmağa imkan verməmişdir. Sovet dövründə "rusca düşünüb azərbaycanca ifadə etmək" prinsipinin tətbiqi dil təfəkkürünü məhv etməyə yönəlmişdir. Bu dövrdə ana dilində danışmağı gerilik əlaməti hesab edənlər uşaqlarının rus dilində təhsil almasına çalışmışlar. Sovet dövründə Azərbaycan əlifbasının iki dəfə dəyişikliyə məruz qalması xalqı öz tarixindən və mədəniyyətindən uzaqlaşdırmaq, tarixi yaddaşı silmək məqsədinə xidmət etmişdir. Bu dövrdə milli ziyalıların ruslaşdırma siyasətinə etirazının qarşısı alınmış, milli-mənəvi dəyərlərə laqeydlik formalaşdırılmışdır. Milli hislərin və ideyaların inkişafına mane olmaq məqsədilə sovet dövründə 250 min azərbaycanlı repressiyanın qurbanı olmuşdur.

Müstəqilliyin ilk illərində dil siyasətində volyuntarizm meylinin güclənməsi etnik və mədəni məsələlərdə buraxılan kobud səhvlər Azərbaycan dilinin nüfuzuna xələl gətirmişdir. Bu dövrdə ictimai rəyi nəzərə almadan ana dilinin "Türk dili adlandırılması", kiril əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz olunması cəmiyyətdə müəyyən narazılıqlar yaratmışdır. Belə yanaşma milli-etnik qrupların narazılığına səbəb olmaqla yanaşı, həm də separatizm meyillərini gücləndirmişdir.

Bu dövrdə Heydər Əliyevin siyasi və ideoloji fəaliyyətinin bir istiqaməti də dillə bağlı olmuşdur. Onun vəziyyəti sabitləşdirmək üçün gördüyü tədbirlər müəyyən problemlərin həllinə imkan vermişdir:

- Azərbaycan dilinin "dövlət dili" statusu konstitusiyada təsbit olundu;
- ana dilində təhsilə meyl artdı;
- inzibati, hüquqi, siyasi, elmi-lingvistik tədbirlər nəticəsində Azərbaycan dilinin ictimai-siyasi mövqeyi və nüfuzu yüksəldi;
- Azərbaycan dili təkcə Azərbaycan türklərinin deyil, həm də ölkəmizdə yaşayan digər xalqların ikinci ana dilinə çevrildi;
- bu dil vasitəsilə xalqımızın elmi, bədii və məntiqi təfəkkürü formalaşdı;

- təhsil, elm və mədəniyyətin inkişafına diqqət ədəbi dilin tərəqqisinə təkan verdi;
- rəsmi tədbirlərin ana dilində keçirilməsi qərara alındı;
- milli şüur inkişaf etdi və milli təəssübkeşlik artdı
- Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması imkanı yaranmışdır.

Hazırda Azərbaycan dili dünyanın müxtəlif regionlarında yaşayan 50 milyondan çox azərbaycanlının ana dilidir. Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının I qurultayının iştirakçılarında müraciətində onları dilimizi, dinimizi, mədəni sərvətlərimizi xaricdə yaşatmağı, övladlarını əsl azərbaycanlı kimi böyütməyi tövsiyə etmişdir: “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır, azərbaycançılıqdır” (3).

Heydər Əliyev dövlətçilin qorunmasında milli-mənəvi dəyərləri yüksək qiymətləndirmişdir. O, azərbaycançılığı və türkçülüğü özündə ehtiva edən bir ideya uğrunda ardıcıl mübarizə aparmışdır: “Azərbaycançılıq öz milli mədəniyyətini qoruyub saxlamaq, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2017, s.11
2. Heydər Əliyev - Ümummilli lider. Bakı: Azərbaycan, 2004, 774s.
3. Heydər Əliyevin Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında çıxışı//”Azərbaycan” qəzeti, 2001-ci il, 10 oktyabr).
4. Kamal Abdulla, Etibar Nəcəfov, Azad Məmmədov, Kamran İmanov. Azərbaycan Multikulturalizmi . Bakı: BBMM ,2017, s.48)
5. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi // “Xalq” qəzetil, 6 fevral, 1996-cı il
6. <https://az.m.wikipedia.org/wiki>

Эллада Аббасова

Института архитектуры и искусства НАНА

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, Azərbaycan multikulturalizmi, Heydər Əliyev və azərbaycançılıq, Lider və mədəniyyət, xalqın sevimlisi*

***Ключевые слова:** Гейдар Алиев, азербайджанский мультикультурализм, Гейдар Алиев и азербайджанство, Лидер и культура, кумир народа*

***Keywords:** Heydar Aliyev, Azerbaijani multiculturalism, Heydar Aliyev and Azerbaijanism, Leader and culture, favorite of the people*

Гейдар Алиев: «Многонациональный состав

Азербайджана – это наше богатство и преимущество».

В современном социуме человек постоянно находится на рубеже культур, взаимодействие с которыми требует от него терпимости, диалогичности, понимания, уважения к культурной идентичности других людей. Для среднестатистического азербайджанца эти требования не представляют особой сложности, так как мультикультуральные навыки заложены в нем на генетическом уровне. Если в мире, особенно последние десятилетия развитие общества протекает в русле общемирового интеграционного процесса, в котором наблюдается интенсивное смешение различных этносов и этнических культур то в азербайджанском обществе этому процессу столетия. Понятие мультикультурализма присуще азербайджанскому народу как общественно-социальное состояние характера самого народа, как неотъемлемая часть его сознания. Толерантное состояние веками настолько въелось в сознание азербайджанцев, что стало частью его генетического кода.

В начале XXI в. элементы мультикультурализма можно обнаружить в общественной жизни практически любого многонационального государства, даже если официально политика мультикультурализма в нем не провозглашается. Но в каждом государстве практика мультикультурализма

имеет свою специфику, основанную на одной из множеств мультикультуралистских теорий. В Азербайджане в развитии мультикультурализма особая роль принадлежит общенациональному лидеру Гейдару Алиеву. Идеология азербайджанства, основа которой была заложена главой государства Гейдаром Алиевым, отражает в себе единство, солидарность всех народов и этнических групп в стране, является основной частью азербайджанского мультикультурализма. Идеология азербайджанства, возведенная Лидером на уровень государственной политики, составляет основу философии мультикультурализма и толерантности. Объединение всех проживающих в нашей стране народов вокруг единой идеологии азербайджанства, является важным политическим достижением азербайджанского государства. По глубокому убеждению Гейдара Алиева не нефть, не хлопок, не богатства моря и недр, а именно народ составляет основное национальное достояние Азербайджана. [1]

Следует отметить, что государственная политика Азербайджана изначально была направлена на сохранение этнокультурных ценностей национальных меньшинств. С приходом к власти Гейдара Алиева социальные, экономические и культурные проблемы проживающих в стране национальных меньшинств решаются на высоком уровне в рамках мультикультуральной политики независимой Азербайджанской Республики. Что примечательно, в сложный для страны момент Лидер смог объединить национальные силы вокруг идеологии единения с участием представителей многих народов, веками живущих в Азербайджане, став инженером подлинно мультикультурального Азербайджана. В силу этой данности Гейдара Алиева справедливо называют основателем азербайджанской модели мультикультурализма. Он дал политико-правовую оценку способности азербайджанцев поддерживать традициями и достойным примером ценности толерантности, что сыграло исключительную роль в формировании мультикультурального общества. [5] Азербайджанский мультикультурализм, отличается своим своеобразным характером. Он играет незаменимую основную роль в комплексе взаимодействия государственных, политических, общественных организаций, обеспечивая тем самым демократический путь развития стране. В этом ключе трудно переоценить смысл реформ Гейдара Алиева, обеспечивших соблюдение прав и свобод каждого гражданина в сложном для страны времени.

Как логическое следствие в Конституции 1995 года были закреплены идеи равенства всех граждан, независимо от расы, религии, языка. В одном из своих выступлений Гейдар Алиев подчеркивал: «Многонациональный состав Азербайджана – это наше богатство и преимущество. Мы это ценим и постараемся сохранить. Чем больше государство будет стараться объединить народ, тем богаче оно будет, так как каждый гражданин вносит свой вклад во всемирную культуру и цивилизацию». [6] Эти слова Лидера стали пророческим; во время Гарабахской войны весь многонациональный состав Азербайджанской Республики сплотился вокруг главы государства и стал на защиту своей Родины. Замечательно то что, во многих законах, принятых после возвращения Гейдара Алиева к власти, была гарантирована культурная самобытность всех национальных меньшинств, живущих на территории Азербайджана. Политика общенационального лидера, связанная с национальными меньшинствами и представителями различных вероисповеданий в Азербайджане, всегда позитивно воспринималась международными структурами. В Азербайджане живут представители различных конфессий, однако никаких столкновений между ними не происходит. С чувством глубокого сожаления необходимо отметить, что исламский мир очень страдает от межконфессиональных конфликтов. Благодаря глубокому уму и мудрости Гейдара Алиева, в Азербайджане удалось избежать этой беды и поставить надежный и непреодолимый заслон для ее недопущения в стране. [3] Гейдар Алиев следуя личным принципам устойчивого государственного строительства, постоянно встречался с представителями различных религиозных и этнических общин, интересовался их нуждами и проблемами, держал их заботы в центре своего внимания, завоевав всеобщую любовь и уважение. Неоспоримый факт то, что современный Азербайджан представляет собой уникальную среду для людей, являющихся носителями различных культур и ценностей, а также исповедующих разные религии. Национальные меньшинства наравне с основным (тюркским) народом страны, имеют одинаковые политико-социальные и экономические права.

В заключении следует отметить, что в становлении современного азербайджанского мультикультурализма поистине историческую роль сыграло духовное наследие общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева, в котором роль мультикультуральных, толерантных ценностей неоспорима и незыблема. В формировании и сохранении мультикультуральных

ценностей роль Гейдара Алиева как главы государства бесценна. Экономическое развитие и политическая стабильность всего региона, заслуга именно Гейдара Алиева, достойного сына азербайджанского народа. И как верно выразился премьер-министр Японии Джуниторо Коидзуми: “Президент Гейдар Алиев был незаменимым лидером, заложившим основы независимости Азербайджана и современного развития страны, а также оказавшим беспрецедентную услугу в направлении поддержания мира и стабильности в регионе”. [6]

Литература:

1. Абдуллазаде Фатъма. Гейдар Алиев: политический портрет.- Б.: «Форт», 2002.с.3.
2. Алиев Гейдар. Путь независимости: избранные идеи. Б.: «Азербайджан», 1997
3. Аль Фалах Адель Абдулла. Гейдар Алиев и национально-духовные ценности.- Б.: «Гисмет», 2007.с. 13
4. Гусейнов В. А. Больше, чем одна жизнь. — М.: «Красная звезда», 2013.
5. https://ikisahil-az.translate.google/post/156381-umummilli-lider-heyder-eliyev-dil-medeniyyet-ve-meneviyyat-haqqinda?_
6. <https://heydaraliyev.preslib.az/>

Elnurə Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİSAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Azərbaycançılıq, multikulturalizm, etnik qruplar, mənsubiyyət

Ключевые слова: Азербайджанство, мультикультурализм, этнические группы, принадлежность

Keywords: Azerbaijanism, multiculturalism, ethnic groups, affiliation

Azərbaycançılıq və milli-mənəvi dəyərlər – məhz bu sözlər hər bir Azərbaycanlı üçün vacib, əziz və müqəddəsdir. Bu, milli ruhun, milli şüurun simvolu olaraq tarixi yaddaşın fundamental prinsiplər əsasında formalaşması deməkdir. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan tarixən sahib olduğu tolerantlıq və multikulturalizm ənənələrini hüquqi və siyasi müstəvidə yenedən bərpa etdi. Ulu Öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə milli azlıqların ədəbiyyat, mədəniyyət, dil, tarix, adət-ənənələrinin qorunub saxlanmasına, inkişaf etdirilməsinə qanuni zəmin yaradıldı.

Azərbaycanda multikulturalizmin dərin kökləri vardır. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bugünümüzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir. Keçmiş dövrlərdən bəri burada müxtəlif xalqların (avarlar, talışlar, ləzgilər, udinlər və s.), dinlərin nümayəndələri əsrlər boyu dinc və mehriban, sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayıblar. Tarix boyu ölkəmizdə bütün xalqların və dinlərin nümayəndələrini həmişə dostluq, qardaşlıq münasibətləri birləşdirib. Ayrı-ayrı etiqad və inanclara malik insanların yüz illərlə əmin-amanlıq şəraitində yaşamasında, etnik-mədəni müxtəlifliyin günümüzədək qorunub saxlanmasında xalqımıza xas olan mədəni və mənəvi dəyərlər müstəsna rol oynayıb. İndi də Azərbaycanda müxtəlif dini və etnik qruplar sülh şəraitində birgə yaşayırlar və tarixən tolerant cəmiyyətin bərqərar olması burada məskunlaşmış azsaylı xalq və etnik qrupların öz varlığını qoruyub saxlamasına əlverişli mühit yaradıb.

Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkəmizin inkişafında, tərəqqisində rolu əvəzsizdir. Azərbaycançılığın banilərindən olan Heydər Əliyev Azərbaycançılıq ideyasının yaradılmasında, təbliğində, yayılmasında əhəmiyyətli işlər görüb. Heydər Əliyev azərbaycançılığın daxilində çoxmillətli, müxtəlif dinli Azərbaycan əhalisini, habelə xaricdə yaşayan azərbaycanlıları görürdü. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli zaman-zaman örnək rolunu oynayacaq. Azərbaycandakı multikulturalizmlə bağlı Heydər Əliyev deyirdi: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur. Siz əmin ola bilərsiniz ki, biz bu məqsədlərimizə, bu prinsiplərimizə daim sadıq olacağıq və gələcəkdə də Azərbaycan vətəndaşlarının dini mənsubiyyəti, yaxud dil mənsubiyyəti, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, bir-birilə münəqişəyə girməsinə yol verməyəcəyik"(1). Azərbaycanda tolerantlıq kimi multikulturalizm ideyalarına sadıqlıq hər zaman güclü olub və bu gün də

eyni vəziyyətdədir. Azərbaycanda insanları yaxınlaşdırən, xalqları sülh, sabitlik, insanları mehribanlıq, qarşılıqlı hörmət naminə birləşdirən azərbaycançılıq və multikulturalizm olduqca böyük dəyərdir. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdırdıqdan sonra xalqa "Suverenliyimizi daim yaşatmaq, dövlət müstəqilliyimizi əbədi etmək üçün harada yaşamasından asılı olmayaraq, bu gün hər bir azərbaycanlıdan müqəddəs Azərbaycan qayəsi ətrafında əməl və əqidə birliyi, sarsılmaz həmrəylik tələb olunur"(2) çağırışı da dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın bir amal ətrafında sıx birləşməsinə və yaşadıkları ölkələrin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirakları ilə Azərbaycan həqiqətlərini təbliğ etmələrinə şərait yaratmışdır. Bir sözlə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu Azərbaycançılıq ideologiyası milli həyatın ahəngdarlığının, ölkədə yaşayan bütün etnosların qarşılıqlı əlaqəsi və təsirinin çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və gələcək müstəqil Azərbaycanın bütövlüyü, inkişafı və firavanlığı uğrunda birgə mübarizəsinin tarixi təcrübəsidir. Müasir dövrdə Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərlə dünya dövlətlərinə, o cümlədən bu sahədə tarixən öz zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərb və Şərq ölkələrinə nümunə olmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan dünyanın ən tolerant ölkələri siyahısında ilk beşlikdə yer alır. Multikulturalizm ölkəmizin dövlət siyasətində aparıcı yer tutur. Ümummillə liderimizin bu sahədə ən böyük uğurlarından biri də o idi ki, xalqımızın ən dəyərli keyfiyyətlərindən olan – digər millətlərin hüquq və mədəniyyətlərinə hörmətlə yanaşma xüsusiyyətini milli ideologiya – azərbaycançılıq səviyyəsinə qədər yüksəltdi və rəsmiləşdirdi. Bu böyük şəxsiyyət Azərbaycanı separatizm və parçalanma bəlasından xilas edərkən tarixən bu torpaqlarda yaşayan xalqların təmsilçilərini də vahid məram ətrafında səfərbər etdi, onları Azərbaycan bayrağı altında birləşdirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan multikulturalizminin Azərbaycançılığın tərkib hissəsi kimi öyrənilməsinə stimula verdi.

Hər zaman mədəniyyətlərarası dialoqda önəmli rol oynayan ölkəmizin bu sahədə uğurları indi daha diqqətçəkəndir. Əlbəttə, gələcəyi bütün dəqiqliyi ilə proqnozlaşdırmaq çox mürəkkəb məsələdir. Amma artıq bir şey şübhəsizdir ki, Azərbaycan reallıqları kontekstində mədəniyyətlərarası dialoqun çox böyük perspektivi var və ölkəmiz bu prosesin əvəzsiz iştirakçısı olmaq iqtidarındadır. Bunun üçün Azərbaycan dövləti bütün imkanlara malikdir: maddi və insan resursları, milli ruh və ənənələr. Azərbaycana yalnız bu imkanlardan faydalanaraq qloballaşma proseslərinin inkişafına öz töhfələrini vermək qalır ki, məhz bu kontekstdə Azərbaycan rəhbərliyi öz siyasətini formalaşdırır. Bu gün ölkəmizdə multikulturalizm həm də dövlət siyasəti kimi həyata keçirilir. Ulu Öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda multikulturalizm ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi fəaliyyət indi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük inamla davam etdirilir. Müasir dövrdə Azərbaycan özünün multikulturalizm siyasəti və bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərlə dünya dövlətlərinə, o cümlədən bununla bağlı tarixən zəngin təcrübəsi ilə tanınan Qərb ölkələrinə nümunədir. Heç də təsadüfi deyil ki, 2016-cı il məhz Azərbaycanda "Multikulturalizm ili" elan olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi təsis edilib. Bu addım multikulturalizm sahəsində ölkədə əsrlərdən bəri toplanmış böyük tarixi təcrübəyə qayğı zərurətindən qaynaqlanır.

Ədəbiyyat:

1. http://www.anl.az/down/meqale/baki_xeber/2016/may/492398.htm
2. https://www.yeniazerbaycan.com/Siyaset_e28717_az.html
3. <https://az.m.wikipedia.org/wiki/Multikulturalizm>
4. İradə Sarıyeva. Heydər Əliyev və multikulturalizmin Azərbaycan modeli... Bakı xəbər.-2016.-21-23 may.-S.15 (1)
5. Hüseyn Paşayev. Heydər Əliyev siyasətində Azərbaycançılıq: Multikulturalizm milli-mənəvi dəyərlərimizdəndir. Yeni Azərbaycan. -2016.-13 may.-S.5 (2)

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASINDA ANA DİLİ MƏSƏLƏSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, ümumbəşəri dəyərlər, milli-mənəvi dəyərlərimiz, ana dili

Key words: Heydar Aliyev, universal values, our national and moral values, mother tongue

Ключевые слова: Гейдар Алиев, общечеловеческие ценности, наши национальные и нравственные ценности, родной язык

Nəsirəddin Tusinin bir müdrik sözü var: «Ən yaxşı rəhbər odur ki, ölkədəki bütün insanlar ona inansın, onun ardınca getsin, onu özünə ata saysın və nəhayət, ona sitayiş etsin, çünki ölkənin möhkəmliyi rəhbərə, rəhbərin möhkəmliyi siyasətə, siyasətin möhkəmliyi hökumətə bağlıdır». Xalqın ümummilli lideri Heydər Əliyev bu cür müdrik dövlət başçısı idi!

Ümummilli lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin ümumbəşəri dəyərlərlə qovuşdurulmasına bütövlükdə global bir məsələ kimi yanaşırdı. Azərbaycan xalqının əsrlər boyu əldə etdiyi milli-mənəvi dəyərlər milli mədəniyyətdən, milli əxlaqdan, milli adət-ənənələrdən, mərdlikdən, vətənpərvərlikdən və digər insani keyfiyyətlərdən ibarətdir. Milli-mənəvi dəyərlərin ümumbəşəri ideyalara inteqrasiyasına yüksək qiymət verən Heydər Əliyev bu barədə deyirdi: "Bu gün hər bir azərbaycanlının həm milli-mənəvi, həm də ümumbəşəri dəyərləri, mənəvi-əxlaqi mentaliteti onun ən böyük sərvətidir".

Ulu öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi: "Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı öz ana dilini Azərbaycan dilini, dövlət dilini bilməlidir". Heydər Əliyevin dil siyasəti, onun dilimizin inkişafı yönündə göstərdiyi tarixi xidmətlər əsl məktəbdir və bu məktəbin təcrübəsindən zaman-zaman istifadə olunacaqdır. Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir: "Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir".

Dilimizi qorumaq, dövlət dili kimi yaşatmaq üçün dahi Rəhbər Heydər Əliyev bütün ziyalıları və bütün Azərbaycan xalqını mübarizəyə cəlb etmişdi. Azərbaycanın dilçi alimlərinə yüksək qayğı göstərilirdi. Onların fəal, məhsuldar işləməsi üçün lazımı şərait yaradılırdı: "İnkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu onun müqəddəs vətəndaşlıq borcudur".

Ümummilli lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi dil siyasəti bu gün Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev və Şərq, Bakı 2002.
2. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2022/aprel/792714.htm>
3. https://modern.az/aktual/344473/dilimiz-dunyanin-en-qedim-en-melahetli-dillerinden-biridir/site_url/lang/news/cat/68

HEYDƏR ƏLİYEV – MÜASİR MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN QURUCUSU

Açar sözlər: Ulu öndər, ümummilli lider, dahi şəxsiyyət, müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu

Key words: A great leader, a national leader, a genius, the founder of the modern independent state of Azerbaijan

Ключевые слова: Великий лидер, общенациональный лидер, гений, основатель современного независимого Азербайджанского государства

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri, müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, dahi şəxsiyyət Ulu öndər Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur. Bu il həmçinin 3 oktyabr tarixində Ulu öndərin müstəqil Azərbaycan dövlətinə Prezident seçildiyinin 30 illiyi də tamam olur. Müasir Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin əsasları onun möhtəşəm qayıdışı ilə yaradıldı. Belə ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması ilə demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, hərtərəfli əsaslı islahatların həyata keçirilməsi, müzəffər ordunun əsaslarının yaradılması ulu öndər Heydər Əliyevin canından çox sevdiyi xalq qarşısında əvəzsiz roludur. Müasir müstəqil Azərbaycana öz töhfəsini verən bu 30 il siyasi tariximizin parlaq nümunəsidir. Əsası güclü siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan Ulu öndər tərəfindən qoyulmuş müasir Müstəqil Azərbaycanın bugünkü beynəlxalq müstəvidəki bütün uğurları onun dərin siyasətinin təzahürüdür. Ulu öndərin yorulmaz fəaliyyəti onun dövlətinə və xalqına, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin əyani təcəssümüdür. Onun zəngin həyat yolu ilə milli dövlətçiliyimizin dayaqlarının təməlinin qoyulması bugünkü günümüzdə xalqımıza heyrətamiz uğurlar gətirir. Ulu öndərin Azərbaycan xalqına göstərdiyi böyük diqqəti, təəssübkeş qayğısı və misilsiz xidmətləri danılmazdır. Bu qayğı və xidmətlərdən yararlanan Azərbaycan xalqı da Vətəni, torpağı müdafiəyə həmişə hazır ruhda formalaşmışdır.

Ulu öndər qüdrətli bir şəxsiyyət kimi uzun illərdən sonra dövlətimizin müstəqilliyinə usanmadan nail olaraq “Müstəqilliyimiz əbədidir” deməklə öz doğma xalqının iradəli, haqqı uğrunda daim böyük ümid və səy göstərməklə mübariz bir xalq olmasına çalışmışdır.

Dövlətçiliyimizin qorunması sahəsində yorulmadan ardıcıl mübarizə aparmaqla xalqının müstəqilliyinə nail olan Ulu öndərin bizə miras qoyduğu müstəqil Azərbaycan kimi bir əmanəti qoruyub saxlamaq müqəddəs borcumuzdur. Bu gün istər beynəlxalq siyasi müstəvidə, istərsə də ölkəmizdə sosioloji-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında xalqımızın qazandığı hər bir uğurlu addım Ulu öndərin zəngin ideya-siyasi kursunun nəticəsidir.

Heydər Əliyevin bütün fəaliyyətində milli dövlət quruculuğu ideyaları əsas xətt kimi mühüm rol oynayır. Azərbaycanda müstəqil dövlətçilik anlayışının həqiqi ideoloji prinsiplərinin və konseptual əsaslarının formalaşması məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev dövrünü Azərbaycanın tarixində həm iqtisadi tərəqqi, həm siyasi yüksəliş, həm də mədəni intibah dövrü kimi xarakterizə etmək olar.

Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu kimi ümummilli lider Heydər Əliyevin qarşısında duran ən mühüm vəzifə xalqımızı milli sərvətimizin tam sahibinə çevirmək və neft sənayesindən əldə olunan gəliri Azərbaycan iqtisadiyyatının digər sahələrinə qoyaraq güclü iqtisadiyyat yaratmaqdan, ölkənin “qara qızıl” ehtiyatı olan neftini dünya bazarına çıxartmaqdan, Respublikamızın Qərbə inteqrasiyasını təmin etməkdən və iri dövlətlərin Azərbaycanda toqquşan maraqlarını zərərsizləşdirməkdən ibarət idi. Ona görə də “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması mərasiminin açılışında ümummilli lider Heydər Əliyev böyük iftixar hissi ilə qeyd edirdi ki, biz bu müqaviləni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının tam müstəqil dövlət olduğunu və öz sərvətlərinin sahibi olduğunu dünyaya bir daha nümayiş etdirdik. Heydər Əliyev dahi, unikal və tarixi nailiyyətlərin müəllifi kimi qarşıya qoyulan strateji məqsədlərə çatmaq üçün ictimai-siyasi proseslərin mahiyyəti barədə dəqiq təsəvvür yaratmağa daha çox üstünlük verir, bununla da müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət xəttinin müəyyənləşdirilməsinə xüsusi diqqət yetirir

və regionda müxtəlif dövlətlərin kəşifən maraqlarını nəzərə alaraq sabitlik yaratmaq üçün bacarıq və təcrübəsini əsirgəməirdi. Dünya diplomatiyasında mövqə sahibinə çevrilmiş bir siyasətçi və siyasi dövlət xadimi kimi ümummilli lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan Respublikasının XX və XXI- əsrlərdə həyatın bütün sahələrində geniş inkişaf edən və çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Məhz bu səbəbdən də Heydər Əliyev kimi dahi bir şəxsiyyətlə bir dövrdə yaşadığımızıza görə qürur duyuruq.

Ulu öndərin siyasi kursunu şərəflə keçmiş, dövlətçilik ənənələrini yüksək şəkildə davam etdirən pragmatik siyasətçi, Müzəffər Ali Baş Komandan, Prezidentimiz Cənab İlham Əliyev bu gün Heydər Əliyevin yürütdüyü siyasəti ləyaqətlə yerinə yetirir, xalqımızı daim dəmir yumruq kimi birləşərək dövlətimizin möhkəmlənməsi uğrunda sağlam ruhda irəliləməyə səsləyir.

Əli Məmmədov
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏNƏNƏLƏR: İDEOLOJİ İRSİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ MULTİKULTURAL İNAMIN FORMALASDRILMASI

Açar sözlər: multikulturalizm, ideoloji iş, tolerantlıq

Ключевые слова: мультикультурализм, идеологическая работа, толерантность

Keywords: multiculturalism, ideological work, tolerance

Cəmiyyətin hazırkı inkişaf mərhələsində ideoloji-tərbiyə, o cümlədən kütlələr arasında multikultural işdə kifayət qədər təcrübə toplanmışdır. Onun müxtəlif formaları yaradılmış, kütləvi informasiya vasitələrindən geniş istifadə olunur, ixtisaslı kadrlar mövcuddur. İdeoloji-mənəvi tərbiyə problemlərinin həllində şəxsiz uğur qazandığını qeyd edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, eyni zamanda, müstəqil və suveren Azərbaycanda ideoloji-siyasi maarifləndirmə işinin ciddi şəkildə yenidən qurulması və daha da təkmilləşdirilməsi vəzifəsini qarşıya qoymuşdur. .

İdeoloji işin mühüm tərkib hissəsi multikultural inamın və təhlükəsizliyin formalaşdırılmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycanda multikulturalizm həmişə dövlət və ictimai-siyasi strukturların ideoloji işinin tərkib hissəsi kimi nəzərdən keçirilib və hesab edilir. Azərbaycan dövləti bir çox vəzifələr sırasında elmi, multikultural dünyagörüşünün formalaşmasını dəyişməz hesab edir. Azərbaycanda vətəndaşların multikultural təhsilinin əsasları Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur.

Müstəqillik illərində Azərbaycan cəmiyyətində multikultural təhsil daha məzmunlu və dərinləşmiş, ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni inkişaf vəzifələri ilə daha sıx əlaqəli olmuşdur. Eyni zamanda, cəmiyyətin gələcək inkişafı multikulturalizm ideologiyasının və praktikasının təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Hazırda dövlət təşkilatları, kütləvi informasiya vasitələri və təbliğat vasitələri, ali və orta məktəblər, mədəni-maarif və elmi-tədqiqat müəssisələri tərəfindən bu məsələyə diqqət artır. Multikultural təhsilin təşkilinin elmi səviyyəsi yüksəlmiş, kompleks yanaşma həyata keçirilir, bu işin aparılmasına və idarə olunmasına planlı start verilir.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda multikultural dünyagörüşünün, tolerantlığın formalaşması, dini təəssübkeşliyin aradan qaldırılması çətin və çoxşaxəli prosesdir. Məhz buna görə də dövlət müasir şəraitdə multikulturalizm baxımından ideoloji-siyasi iş məsələlərinə böyük diqqət yetirir. Elmi-praktik, məntiqi əsaslandırılmış, multikulturalizm dünyagörüşü cəmiyyəti şüurlu, siyasi cəhətdən yetkinləşdirir. Yalnız belə bir cəmiyyət sosial hadisələri müstəqil qiymətləndirməyə, dövlətin cari vəzifələri ilə son məqsədləri arasında əlaqəni görməyə qadirdir.

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINA DAİR

Açar sözlər: H.Əliyev, dövlətçilik, ideologiya

Ключевые слова: Г.Алиев, государственность, идеология

Keywords: H.Aliyev, statehood, ideology

Məlumdur ki, müasir Azərbaycan dövlətinin yaradılması, möhkəmləndirilməsi və inkişafı ümum-milliləşən lider Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Müstəqillik əldə ediləndən sonra müstəqil dövlətin əldə saxlanması və formalaşması əsas məsələlərdən birinə çevrildi. Bu bərdə, ümum-milliləşən lider Heydər Əliyev 1993-cü ilin sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikası Elmlər Akademiyasında ziyalılarla görüşündə demişdir: “İndi Azərbaycan müstəqil dövlətdir. Müstəqillik Azərbaycan üçün böyük tarixi hadisədir, taleyin xalqımıza verdiyi böyük bir fürsətdir. Şübhəsiz ki, biz bununla fəxr etməliyik. Eyni zamanda bu tarixi nailiyyəti qiymətləndirməliyik, əlimizdə möhkəm saxlamalıyıq”[3].

Belə bir tarixi mərhələdə bu istiqamətdə bilik və təsəvvürlərin, bacarıqların olmaması və ya az olması kortəbii proseslərin ortaya çıxmasına münbit şərait yaradırdı. Bu cür şəraitdə dövlət quruculuğuna real məzmun vermək, onun milli maraqlara uyğun təşəkkül tapması üçün liderə ehtiyac tarixi zərurət idi. Məhz belə dövrdə Azərbaycan cəmiyyətini gözələnən çətinliklərdən və böhrandan çıxaran H.Əliyevin missiyası ikiqat ağır idi. Birincisi, Azərbaycan dövlətçiliyi məhv olmaqdan qurtulmalı, digəri isə müstəqil dövlətçiliyin qurulmasının əsasları formalaşmalı idi.

Məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi zamanında müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin formalaşması və möhkəmləndirilməsi milli müstəqilliyin əbədi və dönməz olmasının, bu günkü və gələcək milli inkişafın mötəbər təməlinin qoyulması demək idi. Heydər Əliyev strateji siyasət kursunun prioritetlərini təşkil edən dövlət müstəqilliyinin qorunub möhkəmləndirilməsi, ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi, sivil bazar iqtisadiyyatına keçilməsi, demokratik dəyərlərin, vətəndaş cəmiyyətinin bərqərar olması istiqamətlərində müasir Azərbaycan dövləti uğurla irəlilədi.

Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə qayıdışı ilə başlıca qayəsini müstəqillik, azərbaycançılıq, dövlətçilik, demokratiya, milli tərəqqi, dünyəvilik kimi ümumbəşəri dəyərlər təşkil edən yeni bir ideologiyanın əsası qoyulmuşdur. Heydər Əliyevin apardığı daxili siyasət Azərbaycanın hər bir vətəndaşına azad, sərbəst yaşamaq hüquqlarını təmin etmək və öz rifahını yaxşılaşdırmaq imkanları yaratmaqdan ibarət olmuşdur.

Bütün bu deyilən uğurları isə H.Əliyev özü tariximizlə əlaqələndirirdi.

O, “Yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına müraciət”ində demişdir: “XX əsrdə bizim qazandığımız uğurlar, o cümlədən müstəqil dövlət qurmaq əzmimizin köklərini, uzaq və yaxın tariximizdə, xüsusilə XIX əsrdə formalaşmış və təşəkkül tapmış qaynaqlarda axtarıb tapmaq lazımdır”[4].

Böyük öndər proqram xarakterli həmin tarixi “Müraciət”ində bu qaynaqların Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik ənənələri ilə, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində milli-mədəni maarifçilik, milli özünüdərk, milli oyanış və istiqlal ideyalarının gerçəkləşməsi ilə bilavasitə bağlı olduğunu da xüsusilə vurğulamışdır.

Azərbaycan xalqı məlum olduğu kimi, qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə, azadlıq mübarizəsi tarixinə malikdir. Xalqımızın öz dövlətçilik ənənəsinin bərpası, azadlığı uğrunda apardığı mübarizə XIX əsrin ortalarından keyfiyyətə yeni dövrə daxil olur. Bütün məhrumiyətlərinə baxmayaraq, həmin dövr millətin, milli-mənlik şüurun, milli ideyanın təşəkkülü, milli intibahın, milli oyanış və dirçəlişi yönündə milli istiqlal məfkurəsinin formalaşması, milli-azadlıq mübarizəsi üçün münasib zəminin hazırlanması ilə əlamətdardır. Lakin bunlar heç də asan deyil, müstəmləkə əsarətinin güclü olduğu, ruslaşdırılma və bədnam mürtəce erməniləşdirmə siyasətinin həyata keçirildiyi olduqca ağır bir şəraitdə baş vermiş, mümkün ola bilmişdir.

Dövlət quruculuğunun konseptual əsaslarını daim önə çəkən Ulu öndər Heydər Əliyev bildirirdi ki, müasir Azərbaycan dövləti məhz 1918-ci ildə yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir. “Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920 il aprelin 28-də beynəlxalq hüquq normalarını kobudcasına pozan Sovet Rusiyasının hərbi müdaxiləsi nəticəsində aradan qaldırıldı. Şimali Azərbaycan rus-bolşevik qoşunları tərəfindən işğal edildi və yenidən Rusiyaya ilhaq olundu. Sosializm sistemi və Sovet Sosialist Res-

publikaları İttifaqı dağıldıqda, Azərbaycan xalqı Şimali Azərbaycanda dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etdi. Azərbaycan Respublikası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varisidir” [2, s. 17].

H.Əliyev tərəfindən müəyyən edilən bu siyasi kurs bütün istiqamətlərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi prinsipinə söykənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın müstəqilliyinin yeni dövründə dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli ideologiyanın təməl prinsiplərinin, proqram müddəalarının müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi, Azərbaycan xalqının milli kimliyinin və özünəməxsusluğunun parlaq təcəssümünə çevrilmiş mütərəqqi ənənələrin mükəmməl ideoloji konsepsiya halına gətirilməsi və konkret dövlət modelində gerçəkləşdirilməsi Heydər Əliyevin adı və dövlətçilik fəaliyyəti ilə bağlı olan böyük uğurlardandır. Onun qüdrətli zəkasının, fenomenal liderliyinin parlaq məntiqi ifadəsidir. AMEA-nın müxbir üzvü, prof. S.S.Xəlilov bu münasibətlə yazır ki, “heç bir siyasi lider... dövlət quruculuğu və idarəçiliyi ilə yanaşı milli ideologiyanın əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, bu sahədə yeni mükəmməl elmi konsepsiyanın yaradılması və onun həyata keçirilməsi sahəsində Heydər Əliyev qədər şəxsi əzmkarlıq göstərməmişdir” [5, s. 83-84].

Uzaqgörən siyasətçi kimi H.Əliyev tarixi proseslərin ardıcılığını və mümkün yekununu müəyyən etdi ki, bu da onun fəlsəfi və siyasi dünyagörüşünün miqyasının göstəricisi idi. Müasir Azərbaycanımızın dövlət quruculuğunun, iqtisadi inkişafının, siyasi şüurun və mədəniyyətin məzmunu və mahiyyəti onun milli dirçəliş fəlsəfəsində öz əksini tapmışdır.

Vətənə və dövlətə xidmət naminə həmrəyliyi, birliyi aşılaman, ümumən xalqın mənafeyini ifadə edən milli ideologiyanın Heydər Əliyev konsepsiyasında Azərbaycanın müstəqilliyini, ərazi bütövlüyünü qoruyub saxlamaq, möhkəmləndirmək mənasını daşıyan dövlətçilik təkcə siyasətçilərin, məmurların deyil, ümumxalq işi, vəzifəsi kimi ortaya qoyulur, “insanlarda milli-etnik duyğularla yanaşı, ictimai-siyasi özünüdərk duyğusunun, vətəndaşlıq duyğusunun formalaşdırılmasına yönəldilir, “xalqın, vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir” fəlsəfəsi ön plana çəkilir” [6]. Bu münasibətlə ulu öndər deyirdi: “Bir var dövlət işi ilə məşğul olan adamlar, bir də var adı vətəndaş. Adi vətəndaş da, əgər həqiqətən də vətəndaşdırsa, deməli, öz vətəninə, burada gedən proseslərə, dövlətinə biganə qala bilməz” [1].

Heydər Əliyevin dövlətçilik kursu, siyasi strategiyası, yaratmış olduğu azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycan Respublikasının indiki və gələcək inkişafının, onun tərəqqisinin, dövlət müstəqilliyinin əbədi olmasının həyatı yolu, sarsılmaz təməli, mötəbər təminatıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan qəzeti, 28 aprel, 2010
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. I Cild. Bakı, “Lider nəşriyyatı”. 2004
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı, Azər nəşr, 1997
4. Heydər Əliyev. Yeni 2001-ci il, yeni əsr və III minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciət. «Respublika» qəzeti, 30 dekabr, 2000-ci il
5. Xəlilov S. S. Lider. Dövlət. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəş., 2001
6. Quliyev M. Heydər Əliyev siyasi irsi milli ideologiyanın inkişafına xidmət edir. "Azərbaycan" qəzeti, 28 aprel 2010-cu il

Fidan Nəzərli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM

Açar sözlər: azərbaycançılıq, görkəmli şəxsiyyət, milli mənsubluq

Key words: azerbaijanism, prominent figure, nationality

Ключевые слова: азербайджанства, выдающаяся личность, национальность

Belonging to a national state for centuries has demonstrated what each nation is capable of, the way of honorable struggle, and the determination to take a worthy place among the nations of the world. Thus, the existence of the national state is one of the important conditions in the process of people's progress towards their specific goals. Only peoples who perceive themselves as a national ethnos have been able to maintain their existence by establishing a national state.

In different periods, our prominent figures and scientists have expressed the idea of Azerbaijanism in their works in a unique and special way. According to the concept of the leading representatives and the founders of Democratic Republic, the idea of independence was based on the recognition of the legal equality of all people living in the country. Its philosophical basis consisted of the motto of Azerbaijanism, Islamism and modernization. This slogan was the official doctrine of the Azerbaijan Democratic Republic.

As one, who turned the idea of Azerbaijanism into the main line of his creativity, Jalil Mammadguluzade also acted as an ideologue of Islam and Eastern political identity in his works. However the issue of the Latin alphabet, raised by Mirza Fatali in the middle of the 19th century and formalized by the decision of the first Turkological congress held in Baku in 1926, was not implemented later, on the contrary, a new Cyrillic alphabet was introduced by a special decision taken from the center in 1939 against the national will of the Azerbaijani people. Until the end of the 20th century, like many nationally important problems, the issue of the Latin script alphabet was also waiting to be solved without losing its relevance. The historical determination of our national leader Heydar Aliyev solved the issue. Thus, by signing the decree dated July 18, 2001 on the introduction of the Latin script Azerbaijani alphabet, he demonstrated his decisive position, as always, in eliminating this problem, which has not been resolved for a long time, up to two centuries. As Heydar Aliyev himself said, the decree "On improving the implementation of the state language" and especially the transition to the Latin alphabet should be evaluated as "a very important factor that shows our nationality, our Azerbaijanism". And with the next decree of the founder of our state, Heydar Aliyev, on August 9 of the same year "On the establishment of the Azerbaijani alphabet and Azerbaijani language day", August 1 was formalized as the holiday of our alphabet and language, which became a new holiday of Azerbaijanism.

Of course, each of the great historical figures of Azerbaijan saw Azerbaijanism as an idea, but Heydar Aliyev's big difference from them was that he turned Azerbaijanism into a state ideology. He said: "The main idea of the independent state of Azerbaijan is Azerbaijanism. Every Azerbaijani should feel proud of his nationality. I have always been proud, and today I am proud that I am Azerbaijani!" These words are historical expression that reveals the national-spiritual world, citizenship and essence of our national leader, and proves his attachment to national roots.

Heydar Aliyev was a real genius politician and until the end of his life, he tirelessly fought for the prosperity of his homeland, for its proper recognition and acceptance throughout the world. Heydar Aliyev lived a truly extraordinary life in which every era, every stage was a school, he created a perfect image of himself, a magnificent portrait distinguished by his clear lines, not only in the imagination of the people of Azerbaijan and the Turkic people, but also in the imagination of the people of the world in general.

Ədəbiyyat:

1. <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2010/may/119512.htm>
2. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>
3. https://yeniazərbaycan.com/Siyaset_e11547_az.html
4. <https://president.az/az/articles/view/25833>

Gülənbər Pirnəzarova
Azərbaycan Dillər Universiteti

DİNİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ HEYDƏR ƏLİYEV KƏLAMLARINDA

Açar sözlər: Heydər Əliyevin kəlamları, din, Qurani Kərim, milli mənəvi dəyərlər

Ключевые слова: слова Гейдара Алиева, религия, Священный Коран, национальные нравственные ценности

Key words: Heydar Aliyev's words, religion, Holy Quran, national moral values

Məlumdur ki, istənilən xalq öz dini, dili, mədəniyyəti ilə tanınır. Dünyada hər hansı bir dinə etiqad etməyən xalqa rast gəlmək mümkün deyil. Azərbaycan xalqının dini də İslamdır. Hələ konstitutsiya yaranmadığı dövrlərdə insanlar Qurani Kərimdən faydalanmışlar, onun qanunlarına əməl etmişlər. Bu kitab-

da yazılmış qaydalara hamı tərəfindən əməl olunsaydı, fikrimizcə, nə hakimə, nə həkimə ehtiyac qalmazdı. Nə də vaxtını səmərəsiz keçirib ac qalan insanlar olmazdı. "Kim pis bir iş tutsa, o ancaq işinin həddi qədər cəza alar... . Məmin olaraq yaxşı iş görənlər və qadınlara, əlbəttə gözəl həyat bəxş edəcək və etdikləri ən yaxşı əməllərə görə onları mütləq mükafatlandıracağıq" [4.s.189]. Ümumiyyətlə, insan həyatının elə bir sahəsi yoxdur ki, Qurani Kərimdə onunla bağlı qanunlar yazılmamış olsun: "Əgər Allaha gözəl bir bəndə versəniz (malınızı onun yolunda xərcləsəniz), O, bunu sizin üçün qat-qat artırır və sizi bağışlayar" [4. s.408]. Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, Tanrı bütün insanları sevir. Məsləhət görür ki, kim zəngindir, kasıblara da əl tutsun. "Həqiqətən, Allah ədalətli olmağı yaxşılıq etməyi və qohumların haqqını verməyi əmr edir, çirkin söz və əməllərdən pis işlərdən və azgınlıqdan çəkindirir, O, sizə öyüd-nəsihət verir ki, bəlkə düşünüb ibrət alasınız" [5]. Heydər Əliyev də etiqad etdiyi dinin insanların həyatında necə mühüm rol oynadığını çox gözəl bilirdi. Ona görə də dini-mənəvi dəyərlərimizi ön plana çəkirdi: "Qurani-Şərifin bizə verdiyi tövsiyələr, dərs, göstərdiyi yollar, insanları paklığa, düzlüyə, doğruluğa, sədaqətə, qəhrəmanlığa dəvət edən tələblərdir. Qurani-Kərimin bütün kəlamları bu gün Azərbaycanda Allahın yolu ilə getməyimiz üçün məşəldir" [6]. İslamı yüksək dəyərləndirən Heydər Əliyev müsəlman dünyasının din xadimləri və dövlət başçıları ilə görüşürdü. Eyni zamanda digər millətlərə, din xadimlərinə və onların etiqad etdiyi dinə də hörmətlə yanaşırdı: "Azərbaycanın vətəndaşları dini, irqi, siyasi, dil mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hamısı eyni hüquqa malikdir və onların hüquqları Azərbaycan tərəfindən qorunur və mühafizə olunur" [1]. Lakin Heydər Əliyevin İslam dininə, Məhəmməd peyğəmbərə, Qurani Kərimə sonsuz rəğbəti aşağıdakı kəlamında öz əksini tapır: "İslam dininin dəyərləri ən yüksək mahiyyətə malik olan mənəvi dəyərlərdir. Bu dəyərləri yaşatmaq, insanları bu uca, ülvi, yüksək mənəvi dəyərlər səviyyəsində tərbiyə etmək Allahın buyruğudur, Məhəmməd peyğəmbərin qoyduğu yoldur" [6].

H.Əliyevin müxtəlif elm sahələrində qeyri-adi zəkası, savadı, yaddaşı hamıya məlumdur. Onun dini bilikləri, xüsusilə də Qurani Kərimi yaxşı bilməsi dini kəlamlarında öz əksini tapır. H. Əliyevin İslam dininin gözəlliyini, üstünlüyünü, dəyərini insanlara din xadimlərindən də gözəl çatdırması deyilənlərə sübutdur.

Şahidik ki, uzun illər Sovet hakimiyyətinin zorakı siyasəti sayəsində insanlar dindən, daha doğrusu milli mənəvi dəyərlərindən ayrıldı. Onlara ibadət etmək qadağan edildi. İnsanlar ya ibadət etmir, ya da gizli ibadət etməyə başladılar. Bunu hiss edən H. Əliyev Bibiheybət məscidinin açılışında xüsusi vurğulamışdı: "Qısa bir zamanda məlum oldu ki, əgər Azərbaycanda kommunist ideologiyası 70 il yox, 170 il də hökm sürmüş olsaydı, insanları İslam dinindən ayırmaq mümkün olmayacaqdı. Bu artıq faktdır. Bu İslam dininin nə qədər böyük gücə malik olduğunu sübut edir" [6]. İnsanlara nəinki ibadət etməyi, həm də milli bayramları qeyd etməyi, milli adət-ənənələri qoruyub saxlamağı qadağan etmişdilər. Bununla da xalqlar tədricən dilindən, dinindən, milli mədəniyyətindən təcrid olurdu. Rus dilində danışmayanlar savadsız, ibadət edənlər avam kimi qələmə verilirdi. Sovet hakimiyyətinin kiçik xalqlar üzərində hökmranlıq siyasətinə İslam dininin dəyərini layiqincə bəyan edən Heydər Əliyevin aşağıdakı şüarı tutarlı cavab oldu: "İslam insanları geriyyə çəkmir, əksinə irəliyə doğru inkişaf və yüksəlişə aparır" [6]. H.Əliyev böyük iftixar hissi ilə vurğulayır ki, Azərbaycan xalqı bütün çətinliklərdən, bələlərdən, məhrumiyətlərdən, zillətlərdən keçərək, öz dininə, mənəvi dəyərlərinə daim sadıq olmuşdur və heç bir hakimiyyət, hökmdar bunların məhv edilməsinə nail ola bilməmişdir [6]. H. Əliyev çıxışlarında cəmiyyətin inkişafında dinin mühüm rol oynadığını xüsusilə vurğulayır: "İndiki dövrdə dinlərin cəmiyyətin həyatında oynadığı rol dinamik şəkildə dəyişir" [1].

Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıdıandan sonra Azərbaycan xalqının həyat sahələrində canlanma baş verdi. H.Əliyevin uzaqgörən siyasəti ilə Azərbaycan Respublikası Qanununda edilən bir çox əlavələr və dəyişikliklər arasında "dini etiqad azadlığı"nın xüsusi yeri oldu. Ümummillə liderin aşağıdakı kəlamı sübut edir ki, o, digər sahələrə nisbətə dinə daha çox dəyər verir: "İnsanların mənəvi sərvətlərinin hamısından dinin fərqi ondadır ki, o, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq həmişə insanları dostluğa, həmrəyliyə, birliyə dəvət etmişdir" [3]. "İslam dini bizim doğru dinimizdir. Xalqımızım milli-mənəvi dəyərləri, dinimizin adət-ənənələri bizim sərvətimizdir. Dini dəyərlərimiz ölməzdir və bundan sonra da yaşayacaqdır" [2]. Heydər Əliyev öz xalqını nə qədər sevsə də, millətindən, etiqad etdiyi dindən asılı olmayaraq, bütün insanlara dəyər verir. Dinin qüdrətindən silahlanaraq insanları dostluğa, həmrəyliyə çağırır: "Heç bir ölkəni özünə düşmən hesab etməməlisən" [2].

Xalqının, millətinin elmi, savadlı olmasını istəyən ümummillə lider Qurani Kərimin dəyər və qüdrətindən istifadə edir, nümunələr gətirir: "Qurani Kərimdə də təkidlə vurğulanır ki, din insanları doğru yola yönəldən bir nurdur. İslam insanları daha da savadlanmağa, mədəniyyətə qovuşmağa, müasir həyatın

bütün vasitələrindən öz həyatını, öz millətinin həyatını, xalqının həyatını daha da yaxşılaşdırmaq üçün maddi və mənəvi vəziyyətini yüksəltmək üçün daha da səmərəli bəhrələnməyə yönəldir ” [6].

Deyilənlərdən belə nəticəyə gəlinir ki, ümummilli lider digər sahələrə nisbətə dinə daha çox dəyər verir, dini dəyərləri şüara çevirir.

Ədəbiyyat:

1. Dini-mənəvi dəyərlərə Heydər Əliyev münasibəti. <http://www.anl.az>>
2. Dini-mənəvi dəyərlərə Heydər Əliyev münasibəti. <http://525.Az.>news>>
3. Heydər Əliyevin müdrik kəlamları. <https://ictimaixeber.az>>
4. Qurani Kərimin Azərbaycan dilinə mənaca tərcüməsi. Beşinci nəşr. Ərəb dilindən tərcümə edən Əlixan Musayev.
5. “Quran möcüzələri” – müqəddimə. <https://quranmocuzeleri.az>>.
6. Ümummilli lider Heydər Əliyev – Quran möcüzələri. <https://quranmocuzeleri.az>>

Gülmira Hacıyeva
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN İNKİSAFI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, xalq, milli, dəyər, ənənə, tərbiyə

Key words: Heydar Aliyev, people, national, value, tradition, education

Ключевые слова: Гейдар Алиев, народ, национальность, ценность, традиция, воспитание

Ümumilliyetimiz Heydər Əliyev yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsinin özəyini təşkil edən hər şeydən əvvəl Azərbaycanın müstəqilliyini ifadə edən atributlarının öyrənilməsinə vacib hesab edirdi. O, deyirdi: «Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bayrağına münasibət, onun müqəddəsliyi, hər bir cocuqda, yeniyetmədə daxildən olmalıdır. Azərbaycan bayrağı sadəcə bayraq deyil. O, dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin rəmzidir». Bayrağa olan hörmət eyni zamanda vətənə, xalqa, Azərbaycan dövlətçiliyinə olan hörmətdir.

Milli dəyər kimi «azərbaycançılıq» anlayışını elmə Heydər Əliyev gətirmişdir. Azərbaycan çoxmillətli, çoxdilliyə və çoxmədəniyyətli birgə yaşayış məkanıdır. Azərbaycançılıq ideyası altında Heydər Əliyev özünün rəhbərliyi ilə etnik iddiaları alt-üst etdi, vahid, bölünməz, unitar quruluşlu müstəqil Azərbaycan Respublikasını yaratdı.

Milli dəyərlərimizin qarantı kimi 1995-ci ilin noyabr ayının 12-də ümumxalq referendumu nəticəsində müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (əsas qanun) hazırlanaraq yekdilliklə qəbil edildi. Bununla da xalqın milli- mənəvi dəyərlərinə diqqət daha da artırıldı [3,s.120].

Müstəqilliyin ilk illərindən ulu öndər Heydər Əliyev xalq pedaqogikasına, xalqın folkloruna milli dəyər kimi yanaşmış, onun hər cür hikmət və mənəviyyat xəzinəmiz olduğunu yüksək dəyərləndirmişdir. Müstəqilliyin illərindən başlayaraq milli və dini bayramlar Oruculuq, Ramazan və Qurban bayramları dövlət səviyyəsində qeyd olunmağa başladı.

Dini bayramlarla yanaşı milli bayramımız olan Novruz bayramını hər il dövlət səviyyəsində təşkili və keçirilməsində də şəxsən iştirak etməklə, milli adət-ənənələrin bərpasını, inkişaf etdirilməsini təmin edirdi. O deyirdi: «Novruz bayramı bizim milli bayramımızdır. Bu bayram əsrlərdən əsrlərə bizim milli, dini adət və ənənələrimizi yaşadıb bu günlərə gətirib çıxaran bayramdır. Buna görə də Novruz bizim ümumdövlət, ümummilli bayramımızdır, ümumxalq bayramımızdır. O da məlumdur ki, ümumxalq, ümumdövlət, ümumölkə amilləri hər bir insan ilə, hər bir vətəndaşla bir olanda bayram da daha yüksək səviyyəyə qalxır, insanlarda bir-biri ilə daha sıx ünsiyyətdə olurlar. Bu bayram bizim adət-ənənələrimizi əsrlər boyu yaşadıb bu günlərə gətirdiyi kimi, bu gün də bizi birləşdirir, daha da həmrəy edir, xalqımızda daha möhkəm birlik yaradır və birlik yaratmağa xidmət edir».

Ən qədim milli dəyərimiz olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanına ümumilliyetimiz Heydər Əliyev folklorumuzun ayrılmaz bir hissəsi kimi yanaşmış, dastanın 1300 illik yubileyinin YUNESKO səviyyəsində, ümumdünya mədəniyyət salnaməsinin bir nümunəsi kimi Azərbaycanda keçirilməsinə nail olmuşdur. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan dili haqqında 2001-ci il 18 iyun tarixli fərmanı ilə bütün Azərbaycan ərazisində latın qrafikalı əlifbaya keçildi və Azərbaycan dilində dövlət dili elan edildi [4,s.34].

Bununla da Ulu öndərimizin ana dili təlimi məsələsinə çox böyük dəyər verməsinin şahidi olduğumuzu qeyd edə bilərik. Tarixən maarifçilərimizin müxtəlif zamanlarda ana dili uğrunda apardıqları mübarizələrə Heydər Əliyev bu fərmanla yekun vurdu. Heydər Əliyev ana dilimizin tərbiyəvi əhəmiyyətini dəyərincə qiymətləndirdi. O deyirdi: «Milli mənəvi dəyərlərimiz bizim ana dilimizdir, Azərbaycan dilidir, bizim adət ənənələrimizdir. Bir də təkrar edirəm ki, bizim mənəvi-əxlaqi mentalitetimizdir. Bunların hamısı ilə biz fəxr edirik və fəxr etməliyik. Bizim bütün təbliğatımız, bütün elmi işlərimiz insanlarda bu milli-mənəvi dəyərlərə görə qürur hissi, iftixar hissi doğurmaq və bu milli-mənəvi dəyərlərə sədaqət aşılamaqdan ibarət olmalıdır»[4,s.37].

Şərqililərin tarixən önəm verdiyi, ən çox dəyərləndirdiyi «Ailə həyatı», «Ailə tərbiyəsi» xalqımızın ən çox dəyərləndirdiyi və gələcək nəsillərə örnək olacaq milli dəyərdir. Heydər Əliyevin ailə həyatı nəsilərə nümunədir. Onun həyat yoldaşı sağlığında xalqımıza layiqincə xidmət etmiş, Azərbaycan qadınlarının simvolu Zərifə xanım Əliyeva yaddaşlarda əbədiyaşarlıq nümunəsi kimi qalmaqdadır. Bu təməl üzərində qurulan ailə dəyərimizin layiqli davamçıları ölkə prezidentimiz İlham Əliyev və onun xanımı Mehriban xanım Əliyeva, ailə dəyərlərini layiqincə qorumaqdadırlar. Bir sözlə, xalqımızın tarixən yaratdığı milli dəyərlərə bütövlükdə ulu öndərin çox böyük qayğı ilə yanaşmasının şahidiyik.

Nəticə olaraq Ulu öndər Heydər Əliyevin milli dəyərlərimizi qoruyub saxlamaq üçün öz çıxışlarından birində gənclərə belə bir tövsiyə etmişdir: «Mənəvi sağlamlıq çox vacibdir. Bizim xalqımızın milli, mənəvi, ənənələri, mədəni-milli dəyərləri həmişə, əsrlər boyu xalqımızı yüksək mənəviyyat ruhunda tərbiyə edib, böyüdüb yaşadıbdır. Biz fəxr edə bilərikki, milli, dini, mənəvi dəyərlərə daim sadıq olaq. Hər bir gənc kökünə sadıq olmalıdır, milli kökünə, mənəvi kökünə sadıq olmalıdır».

«Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik», – deyən ümummilli liderin işiqli ideyaları bu gün də yaşayır və həyata keçirilir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yollarında. [III cildə] Bakı-1997.- 558 s.
2. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yollarında. [III cildə] Bakı-1997.- 446 s.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yollarında.[III cildə]Bakı-1997.- 510 s.
4. Heydər Əliyev 89.“Müasir təlim metodları və yeni pedaqoji texnologiyanın təlim-tərbiyə prosesində tətbiqi” mövzusunda həsr edilmiş konfrans materialları (04 may 2012).NMİ –Məktəb nəşriyyatı-2012.səh.201

*Исмаил Баутдинович Байханов
Марет Мусламовна Бетильмерзаева
Раиса Амхадовна Буралова*

ФГБОУ ВО «Чеченский государственный педагогический университет»

ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Аçar sözlər: Heydər Əliyev, Axmat-Xadji Kadirov, mədəni siyasət, tolerantlıq, multikulturalizm

Keywords: Heydar Aliyev, Akhmat-Khadji Kadyrov, cultural policy, tolerance, multiculturalism

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Ахмат-Хаджи Кадыров, культурная политика, толерантность, мультикультурализм

Великому сыну азербайджанского народа, Президенту Республики Азербайджан, Гейдару Алиеву принадлежат слова «Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель» [3]. Как не вспомнить здесь слова другого великого сына своего народа Первого Президента Чеченской Республики Ахмат-Хаджи Кадырова: «Учитель создает нацию». Величие человека измеряется делами. Оба сына своих народов – Гейдар Алиев и Ахмат-Хаджи Кадыров – внесли достойный вклад в становление и развитие национальной государственности, их волевая и грамотная политика сформировала современный образ азербайджанина и чеченца.

Учитель на Кавказе во все времена был уважаемым человеком. Одним из доказательств истинности пути Гейдара Алиева и Ахмат-Хаджи Кадырова является то, что оба лидера выдвигали на первое место значимость учителя для подрастающего поколения. И, в свою очередь, Гейдар Алиев и Ахмат-Хаджи Кадыров стали для своих народов теми Учителями, которых столь высоко сами ценили.

Учитель – это понятие, определяющее не только человека, который заходит с предметными знаниями в школьные классы, Учитель – тот, кто примером собственной жизни учит этой жизни, воспитывает подрастающее поколение в духе высоких духовно-нравственных ценностей. Жизнь и деятельность Гейдара Алиева и Ахмат-Хаджи Кадырова является залогом преданного служения своим народам.

Мы застали с вами сложные времена перемен. Изменения, переживаемые человечеством, скоропалительно меняют образ современного человека. Технологический прогресс, цифровизация культуры, нейронные сети активно трансформируют привычный для нас уклад жизни. Человечество в целом сталкивается с рисками для своего родовидового существования. В этих условиях возрастает актуальность рефлексии над проблемами человеческой социальности и нравственности. Соответственно, видится востребованным анализ деятельности людей, которые посвятили свою жизнь служению не только своему народу, но и человечеству. Ибо человечество – это не абстрактный образ, а единство представителей разных культур, религий и наций. Перефразируя известную сентенцию, заметим, если будет процветать каждый народ, то в целом и все человечество сможет застать своё благополучное будущее.

В своем исследовании мы предлагаем анализ толерантности и мультикультурализма как ключевых концепций культурной политики Гейдара Алиева. В качестве основной идеи авторы подчеркивают политическую прозорливость Гейдара Алиева, заложившего в основу своей государственной политики идеи толерантности и мультикультурализма как духовных скрепов культурной политики.

Толерантность и мультикультурализм – это концепции, основанные на признании и уважении культурного разнообразия в обществе и насущной необходимости поддерживать равноправие всех этнических, религиозных и культурных групп. Как понятия они вошли в философский дискурс в разные времена, но содержание их тесно взаимообусловлено. Эволюция смыслов толерантности наблюдается от средневековой веротерпимости до современного понимания и принятия Другого. Политика мультикультурализма зародилась в контексте этнополитического подъема в Канаде, в Австралии и Западной Европе. Известные события в Квебеке дали толчок к принятию в 1971 году Официального акта о мультикультурализме в Канаде, и уже в 1973 году в Австралии. Как отмечают исследователи, на рождение и развитие новой идеологии большое влияние имела смена культурфилософской классической парадигмы постмодернистским мировоззрением с его настаиванием на актуальности личной свободы. Культ личной свободы в новом контексте предполагал ее распространение на выбор идентичности, гендерной, культурной, что послужило причиной абсолютизации равенства, означающей равноценность и равноправие всех реальностей, всех культур, всех идентичностей [2].

В современном мире феноменальность понятий толерантность и мультикультурализм оценивается по-разному: от принятия их позитивного потенциала до предвзятой оценки их содержания. Как отмечает И.Мамедзаде, ситуация с мультикультурализмом имеет два сценария своего развития: «мультикультурализм с ассимиляцией или без». Первый вариант в мире потерпел фиаско, но «второй вариант сложен, в него многие не верят», но, по словам Президента Азербайджана Ильхама Алиева, ему нет альтернативы [4].

Политика толерантности и мультикультурализма стала важным трендом культурной политики Республики Азербайджан. Анализ культурной политики Гейдара Алиева, общепризнанного государственного деятеля, который «стабилизировал внутривнутриполитическую обстановку и значительно укрепил внешнеполитические позиции официального Баку на международной арене [1], убеждает нас в том, что прерогатива идей толерантности и мультикультурализма сыграла решающую роль в консолидации политических усилий народа Азербайджана.

Современный интерес к локальным этническим культурам и национальным языкам может быть соотнесен с идеей мультикультурализма в том смысле, что он подчеркивает важность сохранения культурного разнообразия и уважения к национальным и этническим традициям. Мультикультурализм предполагает, что все культуры должны быть равноправными и иметь возможность сохранять свои традиции и языки. Поэтому, интерес к локальным этническим культурам и национальным языкам может быть рассмотрен как проявление уважения и признания этнического многообразия в рамках мультикультурного общества.

Мультикультурализм стал ключевой концепцией уникальной культурной политики Гейдара Алиева благодаря его приоритетному отношению к развитию и сохранению культурного наследия

Азербайджана. Гейдар Алиев понимал, что Азербайджан является многонациональным государством, где проживают представители различных этнических групп, каждая из которых имеет свою уникальную культуру. Поэтому он предпринимал шаги для сохранения и развития культурного наследия каждой этнической группы в стране. Еще одним фактором, обусловившим приверженность Гейдара Алиева к ценностям толерантности и мультикультурализма, является понимание того, что Азербайджан – это часть общемирового политического пространства, представленного разнообразными национальными системами, успешное взаимодействие с которыми требует владения соответствующими механизмами консолидации воли человечества. Таким критерием доброго воления человечества служит диалог – межкультурный диалог.

Понимая опасение В.В. Миронова [5] о дискредитации идеи толерантности и мультикультурализма в опыте некоторых государств, заметим, что азербайджанский опыт демонстрирует благоприятный вариант толерантной и мультикультурной политики. Например, Азербайджан исторически взаимодействовал с культурами Ирана, России и Турции. Вследствие чего страны переживали взаимное влияние на культуру, язык, литературу [4]. Концепции толерантности и мультикультурализма предполагают не стирание различий, а взаимодействие и взаимообогащение на основе позитивного диалога всех участников коммуникативного пространства.

Таким образом, культурная политика Гейдара Алиева была уникальной и разнообразной благодаря его уважению к культурному наследию каждой этнической группы в стране. Он признавал, что культурное разнообразие является богатством Азербайджана и старался сохранить его для будущих поколений.

Литературы:

1. Аббасов Т. Гейдар Алиев открывает миру независимый Азербайджан (к 100-летию общенационального лидера Гейдара Алиева) // Scientific Collection «InterConf». – 2023. – №. 146. – С. 13-15.
2. Бетильмерзаева М.М. Место и роль гуманитарного знания и духовной безопасности в контексте мультикультурализма / М.М. Бетильмерзаева // Гуманитарное знание и духовная безопасность: Сборник материалов II Международной научно-практической конференции, Грозный, 19 декабря 2015 года. – Грозный: ФГБОУ ВО ЧГПИ, 2015. – С. 74-82.
3. Исаева Т. М. Я не знаю на земле более высокого имени, чем учитель (Гейдар Алиев) // Научные известия. – 2021. – №. 25. – С. 14-17.
4. Мамедзаде И.О философии мультикультурализма / И. Мамедзаде // Вопросы философии. – 2016. – № 10. – С. 203-208.
5. Миронов В.В. Мультикультурализм: толерантность или признание? / В.В. Миронов, Д.В.Г. Миронова // Вопросы философии. – 2017. – № 6. – С. 16-28.

Günay Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ VƏ GENDER SİYASƏTİ

Açar sözlər: gender bərabərliyi, qadın hüquqları, gender balansı, gender siyasəti, Azərbaycan qadını

Ключевые слова: гендерное равенство, права женщин, гендерный баланс, гендерная политика, азербайджанская женщина.

Key words: gender equality, women's rights, gender balance, gender policy, Azerbaijani woman.

“Cəmiyyətdə qadınların üzərinə daim çox böyük vəzifələr düşür, onların işi həmişə ağırdır. Ancaq onlar bu vəzifələri şərəflə yerinə yetirir və həmişə olduğu kimi, indi də cəmiyyətdə aparıcı rol oynayırlar”
– Heydər Əliyev.

Azərbaycan qadını tarixən öz ağılı, zəkası, uzaqgörənliyi ilə cəmiyyətin həyatında mühüm rol oynamış, vətənin, millətin qayğılarını çəkməkdə kişilərlə çiyin-çiyinə iştirak etmişlər. Azərbaycanda qadınlara münasibət daim tolerant xarakter daşımış və bu münasibət Heydər Əliyevin hakimiyyəti illərində özünün ən parlaq səviyyəsinə çatmışdır. Ulu Öndər hələ hakimiyyətinin ilk illərində qadınların hüquq və azadlıq

larının qorunmasına, onların maariflənməsinə xüsusi diqqət göstərmişdir. 1970-1980-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi vəzifəsini icra edərkən də qadınların sosial – mədəni həyatda daha aktiv fəaliyyət göstərmələrinə çalışmışdır. Onun bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasətin nəticəsi olaraq bu sahələrdə işləyən qadınların ümumi sayında 47% müəllimlər, 60% həkimlər, 43% tələbələr, 37% elmi işçilər təşkil etməklə fəal qadınların sayı artmışdır [4, s. 4]. O, xalqın təkidi ilə hakimiyyətə qayıdırdan sonra qadınlarla bağlı siyasətini daha da gücləndirmişdir. Belə ki, 1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu istiqamətində həyata keçirdiyi qadın siyasətinin nəticəsi olaraq güclü gender qanunvericiliyi bazası yaranmış, gender mədəniyyəti formalaşmışdır (1, s. 182). Bu baxımdan 1995-ci il 12 noyabrda qəbul olunmuş Konstitusiyanın 55-56-cı maddələrində qadınların kişilərlə bərabər hüquqlarının təsdiqlənməsi, onların dövlət idarəsində və seçkilərdə iştirak hüququnun öz əksini tapması H.Əliyevin demokratik dövlət quruculuğunun bariz nümunəsi olmuşdur. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan bir çox beynəlxalq təşkilatlara və konvensiyalara üzv olmuşdur. Bu istiqamətdə 1995-ci ildə Azərbaycanın “Qadınlara münasibətdə ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında” Konvensiyaya qoşulmasının Azərbaycan qadınının inkişafı üçün ən əlamətdar hadisələrdən biri kimi xüsusi qeyd etmək lazımdır. Ümummillə liderin 1998-ci ildə “Azərbaycanda qadınların rolunun artırılması haqqında” imzaladığı sərəncamın gender bərabərliyinin təmin olunmasında rolu danılmazdır. Bu sərəncamdan sonra isə 14 yanvar 1998-ci ildə Azərbaycanda “Qadın Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi” yaradıldı [4, s. 4]. 1998-ci il Azərbaycan qadını üçün “qızıl il” adlandırılabilir. Heydər Əliyevin gender siyasəti sonrakı illərdə də uğurla davam etmişdir. 2000-ci ildə onun təşəbbüsü ilə “Azərbaycan Respublikasının Qadın Problemləri üzrə Milli Fəaliyyət Planı” işlənib ərsəyə gətirilmişdir. Bu planın qəbul olunması ilə bütün sahələrdə gender ayrı-seçkiliyi aradan qaldırılır və gender bərabərliyinin beynəlxalq sənədlərə əsasən təmin olunması nəzərdə tutulur.

Heydər Əliyevin gender siyasəti onun siyasi kursunun davamçısı prezident İlham Əliyev və ölkənin birinci xanımı Mehriban Əliyeva tərəfindən davam etdirilərək “Gender bərabərliyi haqqında” qanunun imzalanması Gender İnstitutlaşması istiqamətində mühüm addım olmuşdur. Bu siyasətin nəticəsidir ki, ölkəmizdə qəbul olunan bütün qanunlar və normativ-hüquqi aktlarda, verilən sərəncamlarda gender bərabərliyi nəzərə alınır və insanlara gender mənsubiyyətinə görə heç bir fərq qoyulmur. Bugün Azərbaycan qadını cəmiyyətin bütün sahələrində fəallıq göstərir. Statistik göstəricilər səhiyyə sahəsində çalışanların 78,6%-i, təhsil sahəsində 71% və s. olmaqla qadınların ön sıralarda olduğunu göstərir. Bütün bunlar qadınların imkanlarının genişləndirilməsinin, gender maarifləndirilməsinin, cəmiyyətdə gender mədəniyyətinin formalaşmasının bariz nümunəsidir.

Gender balansının qorunması Azərbaycanın dövlət siyasətinin aparıcı istiqamətlərindən birini təşkil edir və bu sahədə Heydər Əliyevin uğurlu addımları və həyata keçirdiyi dövlət proqramları həm ölkə daxilində, həm də xaricdə Azərbaycan qadının ailədə və cəmiyyətdə nüfuzunun artmasına mühüm təsir göstərmişdir. Qadınların cəmiyyətdə yüksəlişini daim diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyevin xüsusi təşəbbüsü ilə qəbul olunmuş qanunlar, qərarlar, verilmiş fərmanlar və Azərbaycanın gender bərabərliyinin təmin olunması istiqamətində beynəlxalq konvensiyalara qoşulması nəticəsində üzərinə götürdüyü öhdəliklər ailədə, cəmiyyətdə, ictimai həyatın bütün sahələrində gender balansının qorunub saxlanılmasında, qadın hüquqlarına hörmətlə yanaşılmasında mühüm addım olmuşdur. Ulu Öndərimizin məqsədyönlü siyasətinin davamı olaraq bugün Azərbaycan qadınına daim dövlət qayğısı göstərilir və bunun nəticəsi olaraq onlar ailənin bütövlüyünü qoruyub saxlayan həyat yoldaşı və ana olmaqla yanaşı, cəmiyyətin inkişafına böyük töhfə verirlər. Bugün Azərbaycan qadının sərbəst şəkildə təhsil alması, ictimai həyatın bütün sahələrini əhatə edən vəzifələri tutması, ölkənin siyasi həyatında yaxından iştirakı Heydər Əliyev siyasətinin uğurlu nəticəsidir və bu siyasət onun davamçısı İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir.

Ədəbiyyat:

1. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda qadın siyasəti” mövzusunda Ümumrespublika Konfransının materialları, Bakı, Qafqaz Universiteti nəşri, 2008. 208 s.
2. Heydər Əliyev və dövlət qadın siyasəti <https://xalqgazeti.com/mobile/az/news/47605>
3. Hüseynova Hicran. Heydər Əliyev və dövlət qadın siyasəti Müasir dövlət qadın siyasətinin banisi. <http://scfwca.gov.az/post/1123/heyder-eliyev-ve-dovlet-qadin-siyaseti-muasir-dovlet-qadin-siyasetinin-banisi>
4. Qafarova Sahibə. Ulu Öndər Heydər Əliyevin gender siyasəti: uğurlu nəticələr. Yeni Azərbaycan, 2012, 5 aprel. №58. S.4.

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDİBLƏRİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Cavad Heyət, Cənubi Azərbaycan, Vətən, ədib

Key words: Heydar Aliyev, Javad Heyat, South Azerbaijan, Motherland, writer

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Джавад Хейат, Южный Азербайджан, Родина, литератор

«Gərək nəbzın Vətənin nəbzi ilə vursun» – deyirdi Ümummillı lider.

Canı və qanı ilə bu millətə, xalqa bağlı olan Ulu Öndər Heydər Əliyev doğma dil və ədəbiyyatımızın mahir bilicisi olaraq, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatına və ədiblərinə də xüsusi maraq və qayğı göstərirdi.

Onlardan biri mərhum, dünya şöhrətli alim, alim, həkim-cərrah, nəşir Cavad Heyət idi. Heydər Əliyev Cavad Heyətə xüsusi rəğbət bəsləyirdi. Heydər Əliyev İranda Azərbaycan dilində nəşr olunan qəzet və jurnallara xüsusi diqqət verirdi. Məlumdur ki, 1979-cu ildə inqilabdan sonra İranın müxtəlif şəhərlərində Azərbaycan dilində bəzi qəzet və jurnallar nəşr olunmağa başlamışdı. Bunlardan biri 1979-cu ilin iyun ayından etibarən Tehrandə nəşr edilən Azərbaycan dilində “Varlıq” jurnalı idi. Materialların bir qismi fars dilində dərc olunurdu. Jurnalda Azərbaycan dili və ədəbiyyatı, tarixi, incəsənəti və mədəniyyəti məsələləri işıqlandırılır, şair və yazıçıların əsərləri ixtisarla çap olunurdu. Jurnalın işıq üzü görməsində xüsusilə Cavad Heyətin böyük rolu olmuşdur. Cavad Heyət bütün ömrü boyu jurnalı şəxsi vəsaiti hesabına nəşr etdirib. Yazıların əksəriyyəti Azərbaycan dilində, digərləri isə fars dilində idi. Bütün İran cəmiyyətinə hesablanan məqalələr fars dilində verilir. Jurnalda Azərbaycanın ayrılmaz hissi olan Qarabağ problemi ilə bağlı məqalələrdə yer alır. “Varlıq” jurnalı İranda tanınan və ciddi oxunan nəşrlərdəndir. Jurnalın redaksiya heyətində Cənubi Azərbaycan poeziyası və ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən sayılan Professor Həmid Nitqi, Məmmədəli Fərzanə, Kərim Sönməz, Həsən Məcidzadə Savalan, Səməd Sərdariniya, və Qulamhüseyn Beqdeli kimi tanınmış qələm sahibləri təmsil olunurdular. 2014-cü ildə Cavad Heyət dünyasını dəyişəndən sonra vəsiyyətinə əsasən jurnalda onun mənəvi varisi, Ankara Universitetinin müəllimi, türkoloq Rza Heyət başçılıq edir.[5]

Cavad Heyət hər zaman Ulu Öndərin ana dilinə olan sevgisini hörmətlə vurğulayırdı Cavad Heyət deyirdi: “Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, sovetlər birliyi dövründə Azərbaycan dilinin qarşılaşdığı problemlər məni yeniyetmə yaşlarımdan narahat etməyə başlamışdır.

Ümummillı lider Heydər Əliyev birinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra totalitar sovet rejiminin amansız qadağalarına baxmayaraq, ana dilimiz dövlət dili kimi qəbul olundu. Bu, yüzillər boyu həllini gözləyən milli məfkurə məsələsi idi. Hələ rus dilinin hökmran olduğu sovet dövründə ümummillı lider Heydər Əliyevin Azərbaycan dilində saatlarla sərbəst və səlis danışması məni valeh edirdi. Mən həmişə düşünmüşəm ki, ana dilini sevmədən onu dərindən mənimsəmək olmaz.

Heydər Əliyev, sözün əsl mənasında, ana dilimizə tükənməz məhəbbəti ilə hamımıza örnək olmuşdur”.[1]

Ulu Öndərlə Cavad Heyət bir neçə dəfə görüşüblər. Onlardan biri 1996-cı ildə Naxçıvanda görkəmli Azərbaycan ədibi-şair, yazıçı və dramaturq Hüseyn Cavidin məqbərəsinin açılışında olmuşdur. Qonaqların arasında Cavad Heyət də var idi. Hələ Ulu Öndərlə ilk görüşdən Cavad Heyət çox təsirləndiyini bildirmişdi. Heydər Əliyev onu tez-tez Azərbaycana gəlməyə dəvət etmiş və burada tibbi və elmi fəaliyyət ilə məşğul olmağa sövq etmişdir. Bu görüşdə Ulu Öndər hətta Cavad Heyətə irad da tutmuşdu. Heydər Əliyev gülümsəyərək qeyd etmişdi: „Cavad bəy, mən bir neçə il idi ki, Naxçıvanda idim, sən niyə mənimlə görüşməyə gəlmədin? Bu iradı gözləməyirdim, çox xəcalət çəkdim, açığımı deməyi doğru saydım. Dedim ki, möhtərəm Heydər bəy, orada bizlər Sizi əvvəllər əmniyyət generalı və kommunist kimi, sonra da Şurəvinin başında duran yüksək şəxslərdən biri kimi tanıyırdıq. Əgər Sizin bu qədər milli, azərbaycançı olduğunuzu, eyni zamanda mənim şəxsimi və fəaliyyətimi bildiyinizi zənn etsəydim, Sizinlə görüşmək üçün Tehrandən Naxçıvana dizin-dizin sürünüb gələrdim”.[3] Bu görüşün təfərrüatı haqqında Cavad Heyət sonralar şəxsən o zaman Tehrandə diplomatik xidmətdə olan tarixçi-alim Eynulla Mədətliyə danışmışdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyev doğma dil və ədəbiyyatımızın mahir bilicisi olaraq, Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının digər nümayəndələrinə də xüsusi maraq və qayğı göstərirdi.

Cənubi Azərbaycanda yaşayan, əslən Marağadan olan digər ədib-şair Bulud Qaraçorlu Səhənd 1974-cü ildə Heydər Əliyevə ünvanladığı "Elimin dayağı, yurdumun fəxri" şeirini yazmışdır. Məktub formasında yazılan bu şeirdə şair Heydər Əliyevi həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanın fəxri adlandırılmış, fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmişdi. Heydər Əliyevi millətin dayağı, ümid yeri kimi dəyərləndirən şair, ona olan sevgi və hörmət hissini çox səmimi bir şəkildə sətirlərə düzmüşdü.

*Bu gün millətimin dayağı Sənsən,
Elimin çörəyi halalın olsun!
Dünyalar durduqca əsən dur, əsən!
Sənə göz dikmişdir bütün Vətənin! [4, s.59-60]*

Heydər Əliyev Cənubi Azərbaycanın digər ədibi Biriyanın taleyində də böyük rol oynamışdır. Sonralar Ulu Öndər xatırlayırdı: „Cənubi Azərbaycanın böyük bir şairi var idi – Məhəmməd Biriya. Cənubi Azərbaycan hərəkəti zamanı nazir olmuşdu. Sonra Azərbaycana gəlmişdi. Təəssüf ki, 1949-50-ci illərdə Rusiyanın Saransk şəhərində düşərgədə cəza çəkirdi, onu həbs etmişdilər. Mən Respublika Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində işləyərkən 1958-ci ildə şəxsən Saranska getdim, Biriya ilə görüşdüm, onu Bakıya gətirdim. Onunla maraqlı söhbətlərim oldu. Çox böyük şair idi. Onu demək istəyirəm ki, Cənubi Azərbaycandan 1946-cı ildə Şimali Azərbaycana gələnlərlə, onların təşkilatları ilə sıx əlaqə saxlayırdım, yardım göstərirdim.”

Gördüyümüz kimi, Vətənə, xalqa, bütün Azərbaycan millətinə olan sevgi Ulu Öndər Heydər Əliyevin əsas qayəsi olub. Bu münasibət, şübhəsiz ki, başda Cavad Heyət olmaqla bütün cənublu soydaşlarımızla siraət etmişdi. Heydər Əliyevə məxsus Vətən sevgisi, onun zəkası, dühası indi də bütün azərbaycanlılar üçün örnəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Cavad Heyət: Azərbaycanın, Bakının bugünkü inkişafını görmək mənə həyatın bütün nemətlərindən şirindir. <http://anl.az/down/meqale/edebiyat/2010/avqust/130434.htm>
2. Doktor Cavad Heyət. Bıçaq və qələm. Bakı. Təhsil. 2000
3. Eynulla Mədətli. Doktor Cavad Heyətin sonsuz Azərbaycan sevdası və Bakı vurğunluğu <https://525.az/news>
4. Səhənd. Seçilmiş əsərləri. Bakı, 2006
5. https://az.wikipedia.org/wiki/Cavad_Heyət

Jalə Mehrəliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANİSİ KİMİ

Açar sözlər: ideologiya, anlaşma, əhali, dövlət, dəyər

Key words: ideology, understanding, population, government, value

Ключевые слова: идеология, понимание, население, правительства, стоимость

Dünyanın siyasi səhnəsində dövlətlərin üzünömürlü olması, ilk nöbədə, onun ərazisində yaşayan bütün xalqları öz ətrafında birləşdirməyi bacaran və möhkəm təməllər üzərində qurulan siyasi ideologiyasının olmasında asılıdır. Çağdaş dövrümüzdə dövlətçiliyə sahib olmağımız Azərbaycan xalqının milli ideologiyasının yaşama qüdrətli olduğunun bariz nümunəsidir. Milli ideologiyamız olan azərbaycançılıq ideologiyası sağlam təməllərə söykənərək, ölkəmizin ərazisində yaşayan bütün vətəndaşları bir araya gətirir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissəsini məfkurəcilik (ülgücülük), istiqlalçılıq (kökə qayıdış, azadlığın tarixən mənimsənməsi), ittihadçılıq (birlikçilik) kimi ideoloji əsaslar təşkil edir. Baxışlar sistemi olaraq isə bu ideologiyayı bir-birinə birləşdirən vətəndaşlıq, gendaşlıq, dindaşlıq kimi bağlantıları var. Beləliklə, azərbaycançılıq ideologiyası anlayışının başlıca əlamətlərini, bağlantılarını aşağıdakı kimi səciyələndirmək olar.

- türkçülük (millətçilik), nümayəndəsi olduğu millətə bağlılıq və ona arxa durmaq, onu dəstəkləmək mənasını verir. Millət eyni torpaqlarda yaşayan, eyni köklərə malik olan, müştərək tarix, mədəniyyət və

adət-ənənələri olan və əksər hallarda eyni dildə danışan insan cəmiyyətidir. Millətçilik milli maraq və mənafeləri həmin milləti təşkil edən siniflərin və icmaların mənafeələrindən üstün tutan siyasi düşüncədir;

- islamçılıq (ümmətçilik), aralarında din bağlılığı, dindəşlik olan cəmiyyət deməkdir.

Ümmətçilik isə öz növbəsində dini yaxınlıq və bağlılığı digərlərindən üstün tutmaq mənasını daşıyır;

- ünsiyyətçilik isə vahid dilin və mədəniyyətin olması mənasını kəsb edir. Yəni vahid ünsiyyət dili Azərbaycan dilidir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının çox qədim tarixi kökləri mövcuddur. Tarixin qədim dövrlərindən başlamış müasir günümüzdə qədər Azərbaycan xalqının adət-ənənələrini, milli-mənəvi dəyərlərini, politetik zənginliyini özündə yaşadan və birləşdirən baxışlar sistemi kimi azərbaycançılıq ideyası kimi təşəkkül tapmışdır. Azərbaycan tarixən çoxmillətli ölkə, milli və dini toleranlığın bərqərar olduğu məkan kimi tanınmış və bu üstün cəhətlər azərbaycançılıq məfkurəsinin əsasını təşkil etmişdir.

Azərbaycançılıq ideologiyasında tarixiliklə müasirliyin nəzəri vəhdəti əsas yer tutur. Azərbaycançılığın milli ideologiyaya cevrilməsi, dövlət siyasəti kimi formalaşması məhz ümummillə lider Heydər Əliyevin misilsiz xidmətlərinin nəticəsidir. Ulu öndər bu ideologiyayı Azərbaycan dövlətinin ana xətlərindən birinə çevirərkən ilk növbədə tarix boyu əldə edilmiş zəngin təcrübədən məharətlə və uzaqgörən bir strateq kimi istifadə etmişdir. O, ilk dəfə 1993-cü ildə azərbaycançılığı dövlətçiliyə tətbiq etdi, bu məfkurəyə əsaslanan milli dövlət yaratdı, xalqda dövlətçilik hissini formalaşdırdı. Bu ideologiya Azərbaycan dövlətinə qarşı bir çox istiqamətlərdən yönələn təhdidlərin, ölkəmizi etnik əlamətlər əsasında parçalamaq cəhdlərinin qarşısında güclü ideoloji və siyasi siper yaratdı. Azərbaycançılıq bizim keçmişimizdən gələn dəyər olaraq vahid Azərbaycanın ideya siyasi əsası, ölkədə bütün konfessiya və etnosların həmrəylik və anlaşma içində birgə yaşayışının tarixi təcrübəsidir.

Bu baxımdan ulu öndərin azərbaycançılığı ümummillə ideologiya olaraq irəli sürməsi onun Azərbaycan dövlətçiliyi naminə göstərdiyi tarixi xidmətidir. Məhz H.Əliyev Azərbaycan dilinin, tarixinin, ədəbiyyat və mədəniyyətinin yeni azərbaycançılıq məfkurəsi ilə dərkinin metodologiya və strategiyasını formalaşdırdı. Onun 2001-ci il iyun ayının 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”, avqust ayının 9-da isə “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili Gününün təsis edilməsi haqqında” imzaladığı fərmanları Azərbaycan tarixində böyük tarixi-siyasi əhəmiyyətə malikdir.

Bu siyasi xətt hazırda ulu öndərin zəngin dövlətçilik ənənələrinin layiqli davamçısı olan, tarix yazan sərkərdə İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilir. Azərbaycançılığın ümummillə ideologiya olaraq möhkəmlənməsi istiqamətində ulu öndərin müəyyən etdiyi bu siyasi xətt ölkə başçısının rəhbərliyi altında layiqincə davam etdirilir. Ölkəmizin indiki vəziyyətə gəlib çatması, əldə etdiyimiz zəfərimiz prezidentimizin bu istiqamətdə apardığı düzgün siyasətin nəticəsidir. Peşəsindən asılı olmayaraq hər bir vətəndaşımız “biz biriksə güclüyük” devizi altında ölkə başçısının ətrafında vahid xalq qismində sıx birləşməli, Vətənimizin ərazi bütövlüyünü daima qorumalı, ölkə hüduqlarından kənarında dövlətimizi layiqincə təmsil etməyi bacarmalıyıq. Ulu öndərin əmanəti olan müqəddəs mirası qoruyub saxlamağı hər bir azərbaycanlı özünə şərəfli vəzifə hesab etməlidir.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdik ki ümummillə liderin zəngin irsi, Azərbaycan cəmiyyətinə təqdim etdiyi bu universal dəyərlərin gənclərimizə təbliğ edilməsi, onların bu ruhda tərbiyə olunması dövlət siyasətinin gələcəkdə də uğurla inkişafına zəmin yaradar. Məhz bu baxımdan, orta və ali təhsil müəssisələrində adı cəkilən məsələnin tətbiqinə və təbliğinə daha geniş imkanların yaradılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu (seçilmiş fikirlər), Bakı, Azərbaycan Universiteti, 1997, 136 s.
2. Əliyev İ.H. İnkişaf–məqsədimizdir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr. Çoxcildlik, B: Azərbaycan, 2008-2012 ci illər.
3. Cəfərov N.Q. Azərbaycançılıq ideologiyasının etnoqrafik əsasları, Bakı, Elm və təhsil, 2016, 216 s.

HEYDƏR ƏLİYEVİN QARABAG MÜCADİLƏLƏRİ

Açar sözlər: Qarabağ, işğal, Ulu Öndər, vətən

Ключевые слова: Карабах, занятие, Великий лидер, Родина

Keywords: Karabakh, occupation, Great Leader, homeland

Cəmiyyətin formalaşması və inkişafının əsasında insan azadlıqları, onun bəşəri düşüncə və mübarizəsi, vətən, doğma torpaq uğrunda mücadilələri, siyasi və sosial fəallığı durur. İnsanlarda humanizm, sosial-siyasi həmrəylik formalaşdırmaq güclü dövlət və vətəndaş cəmiyyəti qurmaq arzularından keçir. Bunun üçün insanları səfərbər etmək, məqsədə doğru yönəltmək və yönləndirmək, onların potensialını dövlət, xalq və vətən uğrunda mübarizəyə sərf etmək mühüm vəzifə kimi qarşıda durur. Ulu Öndər respublikaya ikinci hakimiyyəti illərində bütün güc və bacarığını, istedadını parakəndə vəziyyətə düşmüş, nizam-sız hala gəlmiş, çaşqınlıq, xaos girdabına sürüklənmiş Azərbaycan cəmiyyətini ritmik vəziyyətə salmaq, sosial-siyasi, mənəvi-ideoloji tərəqqi yoluna çıxarmağa həsr etmişdi. Hakimiyyətinin ilk günlərindən iqtisadi, sosial və mədəni sahədə yürütdüyü stabil siyasət, həyata keçirdiyi geniş miqyaslı layihələr bunun üçün əlverişli şərait yaratdı.

Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdığı vaxtda respublika ağır günlərini yaşayırdı: xaos, özbaşınalıq, siyasi çaxnaşmalar və s. baş alıb gedirdi. Ölkə vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzəydi. Xalq Cəbhəsinin rəhbərlik elədiyi dövlət qoşunları ilə Gəncədə Surət Hüseynovun silahlı dəstələri arasında münəqişə zamanı qardaş qanı tökülmüşdü. Bu qanı sülh və vətəndaş anlaşması ilə yumaq lazım idi. Heydər Əliyev hakimiyyətinin ilk vaxtlarından etibarən buna nail oldu. Sonra qondarma Talış-Muğan Respublikasının elan edilməsi, Şimal bölgəsində “Sadval” separatçı dəstənin baş qaldırması, 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart dövlət çevrilişinə cəhdlər, ölkənin parçalanmaq həddinə gəlməsi, dövrün ictimai-siyasi mənzərəsi barədə kifayət qədər məlumat verir. Ən böyük təhlükə isə Qarabağ cəbhəsindən gələn xəbərlər idi. Ermənilər Azərbaycandakı başıpozuqluqlardan istifadə edib addım-addım irəliləyir, Qarabağ torpaqlarını qarış-qarış zəbt edirdilər. Ulu Öndər ölkədəki ağır vəziyyətə baxmayaraq, birinci növbədə ordu quruculuğu məsələlərini önə çəkdi. Tez bir zamanda ayrı-ayrı silahlı dəstələrdən, qruplardan ibarət olan parakəndə döyüşçülərdən nizami ordu yaradıldı. Az keçməmiş erməni silahlı birləşmələrinin qarşısı alındı. Heydər Əliyev o dövr üçün son dərəcə zəruri olan sülh danışıqlarına getdi. 1994-cü ildə “Bişkek protokolu” imzalandı və atəşkəs elan edildi. Düzdür, buna dodaqbüzənlər, bunu məğlubiyyət kimi qələmə verənlər də az olmadı. Amma Ulu Öndər bunun zəruriliyini yaxşı dərk edir, respublikanın ictimai-siyasi və hərbi cəhətdən toparlanması üçün vacib addım sayırdı. O, opponentlərini bu mənada konkret cavablandırırırdı. Qurban bayramı münasibətilə “Qızılqum” sanatoriyasında müvəqqəti yerləşmiş Şuşa, Xocalı, Laçın və Ağdam qaçqınları ilə 28 aprel 1996-cı il tarixli görüşündəki çıxışında deyirdi: *“Atəşkəs müddətində biz Ermənistanla Azərbaycan arasındakı hərbi münəqişəni sülh yolu ilə aradan qaldırmaq istəyirik. Biz sülhsevər xalqıq, sülh istəyirik. Bunu dünyaya da bildirmək istəyirik və bildiririk. Ona görə də sülh danışıqları aparırıq”* [2, s.215].

Ümumiyyətlə, sülh bəşəriyyətin ən ümdə arzusudur. İnsanların sülh, barış içində yaşamaları ilahi istəyin yer üzündə təntənəsidir. Siseron deyirdi: “Ən ədalətli müharibədən ədalətsiz sülh qat-qat yaxşıdır”. Bizim humanist şairimiz Hüseyn Cavid də bu mənada rıqqətedici sözlər söyləmişdir:

Kəssə hər kəs tökülən qan izini,

Qurtaran dahi odur yer üzünü.

Doğrudan da, Ulu Öndər çox böyük siyasi uzaqgörənliklə, humanist düşüncə ilə bu addımı atdı, tökülən qanlara son qoydu. Respublika dərindən nəfəs aldı, özünü toparladı, ictimai-siyasi inkişaf və sabitlik bərqərar olunmağa başladı.

Azərbaycan çox qədim dövrlərdən multikultural cəmiyyət halında formalaşmışdır. Öz humanist təbiəti, tolerant xarakteri ilə seçilən yerli titul xalq etnik azlıqlara həmişə loyallıq yanaşmış, onları yad, özgə bilməmişdir. Buna cavab olaraq azsaylı xalqlar da yaşam tərzlərində ayrıseçkilik yaratmamış, ölkədə sülh və barış mühitinin formalaşmasına öz töhfələrini vermişlər. Odur ki, Azərbaycanda əsrlər boyunca udinlər, ləzgilər, avarlar, talışlar, inqiloylar, tatlar, yəhudilər və s. dost və qardaş kimi barış içində yaşamışlar. Onların

qail olduğu dini konfessiyalar arasında da heç vaxt problem olmamışdır. Yeganə olaraq Azərbaycan cəmiyyətinə sonradan, XIX əsrdə qoşulmuş ermənilər torpağımızda yad ünsür kimi yaşamış, seperatizmə meyillənmiş, daim ərazi davası döymüş, ölkəmizin multikultural mühitinə kənar element kimi daxil olaraq onu zədələmişlər. Beləliklə, bir ovuc erməni zaman-zaman Azərbaycan xalqının kütləvi qırğınlarına bəis olmuş, başımıza olmasın müsibətlər gətirmişlər. Tarixdə boşluq, sapmalar, fürsət görən kimi bu imkandan yararlanıb kin və küdurətlərini göstərmişlər. 1905-ci ildə, 1918-ci ildə, ən nəhayət 1988-ci ildə Qarabağda, Bakıda, respublikanın başqa şəhərlərində açıq üsyana qalxmış, Azərbaycan əsilli əhali arasında qətlialmlar törətmişlər.

Ulu Öndər ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıtdığı vaxt erməni quldurları torpaqlarımızın 20 faizini, artıq, zəbt etmiş, bir milyondan çox soydaşımızı qaçqın-köçkün vəziyyətinə salmışdı. Heydər Əliyev mövcud şəraiti siyasi cəhətdən doğru-düzgün qiymətləndirdi, mübarizəni ideoloji mərhələyə keçirdi. Xocalı qırğınının siyasi qiymətini verdi, beynəlxalq müstəvidə tanınmasını təşviq etdi. Azərbaycan xalqının milli mətəm günü – Xocalı soyqırımının üçüncü ildönümü ilə əlaqədar M.Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filormaniyasında 28 fevral 1995-ci ildə keçirilmiş mətəm mərasimindəki çıxışında demişdir: “...Xocalı soyqırımı, Xocalı faciəsi, başqa faciələrimiz bu gün burada deyilən sözlər kimi, bizim hamımızda daha çox inam yaradır. Hamımızı daha cəsarətli, rəşadətli, mətanətli olmağa dəvət edir. Hamımızı dəvət edir ki, biz toplaşıb Xocalı faciəsinin cavabını verək, şəhidlərin qanunun yerdə qalmaması gününü görək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin edək. Müstəqil Azərbaycanın hüduqlarını tamamilə bərpa edək.

İnanıram ki, Azərbaycan xalqı belə qüdrətə malikdir. İnanıram ki, Azərbaycan xalqı buna nail olacaq və inanıram ki, bugünkü gecə də hamımızı buna dəvət edir. İnanıram ki, bu gün burada səslənən sözlərdən hər kəs özü üçün nəticə çıxaracaqdır və mən də sizin kimi, gələcəyə nikbin baxıram” [1, s.218-219].

Ümumiyyətlə, erməni təcavüzünü beynəlxalq məştabda gündəliyə otuzdurmaq, demək olar ki, dünya ölkələrinin əksəriyyətinin diqqətini bu məsələyə cəlb etmək, onların fikrini münəqişənin Azərbaycanın xeyrinə həlli istiqamətinə yönəltmək Ulu Öndərin ən ümdə fəaliyyətini təşkil edirdi. O, ATƏT-in sammitlərində, İslam Əməkdaşlıq Konfransının toplantılarında, BMT-nin iclaslarında erməni təcavüzü məsələsini, Qarabağ problemini permanent qoyur və çox zaman da istədiklərinə nail olurdu. O, bu beynəlxalq tədbirlərdə Azərbaycan həqiqətlərini sonadək bəyan edir, Azərbaycanın haqq işini ümumdünya müstəvisində yüksək peşəkarlıqla, siyasi qətiyyətlə diqqətə çatdırırdı. O, erməni işğalını beynəlxalq ictimaiyyətə faktlar və detallarla izah edirdi. Ümumdünya İslam Xalq Rəhbərliyi İdarə Heyətinin 24 mart 1996-cı il növbəti toplantısı iştirakçılara göndərdiyi təbrikdə deyirdi: “...İşğal olunmuş torpaqlar viran olmuş, evlər, məktəblər, sosial və inzibati binalar, təsərrüfat obyektləri, məscidlər və məbədlər dağıdılmış, müsəlman qəbiristanlıqları təhqirə məruz qalmış, Qurani-Kərim nüsxələri yandırılmış, qədim islam mədəniyyəti abidələri yerlə yeksan olunmuşdur” [2, s.19].

Dövrün ağırlıqlarına, zamanın çətinliyinə, erməni işğalının şiddətinə, bəzi hallarda, beynəlxalq təşkilatların ikili standartlarla hərəkət etməsinə, ikiüzlü siyasət yeritməsinə, həyəsizcasına erməni tərəfini tutmasına baxmayaraq, Ulu Öndər Azərbaycanın haqq işinin qalib gələcəyinə bir an belə, ümidini itirmir, sabaha nikbinliklə baxır, bunu ictimai fikrə də aşılayırdı. O, bir an belə, tərəddüd etmədən Azərbaycanın torpaqlarının azad olunacağına inanır, ümidini itirmir, dövlət müstəqilliyimizin əbədiliyini dönə-dönə vurğulayırdı. O deyirdi: “Başqalarının torpağına göz dikmirik, öz torpaqlarımızı da qoruyuruq, qoruyacağıq, öz torpaqlarımızın sahibi olmalıyıq! Ona görə də gücümüzü toplamalıyıq, qəhrəmanlığımızı nümayiş etdirməliyik. Sülh zamanı unutmamalıyıq ki, elə bir gün gələcək, biz yenə də torpaqlarımızı döyüşlərlə azad etmək zərurətinə gəlib çatarıq. Bunu unutmaq lazım deyil. Əksinə, gərək hamımız buna hazır olsun, siz də hazır olun, biz də hazır olaq” [2, s.218].

Bəli, bu sözlər arzu olaraq qalmadı. Ulu Öndər buna vaxt çatdırmadısa da, bu arzular onun siyasi varisi, müzəffər Ali Baş Komandan cənab Prezident İlham Əliyevin misilsiz xidmətləri nəticəsində 44 günlük müharibə dövründə həyata keçirildi.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir (üçüncü kitab). Bakı, Azərənəşr, 1997, 488 s.
2. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir (altıncı kitab). Bakı, Azərənəşr, 1998, 512 s.
3. Hüseynova I. Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin Qurucusu. Bakı, 2004.
4. Xəlilov S. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, Azərbaycan Universiteti, 2002, 232 s.
5. Qurbanov N. Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Həyat və fəaliyyətinin xronikası. Bakı, 2008.
6. Tağıyev Ə.M., Şükürov M.A. İki əsrin qovşağında Azərbaycan: milli və millətlərarası problemlərin həlli yolunda. Bakı, 2004.

HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUGUNDA VƏTƏNDAS CƏMIYYƏTİNİN İNKİSAF ETDİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: hüquqi, dövlət, vətəndaş cəmiyyəti, demokratik

Ключевые слова: правовой, государство, гражданское общество, демократический

Key words: legal, state, civil society, democratic

Hüquqi dövlət quruculuğu prosesinin ayrılmaz mərhələsi kimi cəmiyyətin hər bir üzvünün dövlətin inkişafında iştirak etməsi vacib şərtidir. Bu, iştirak müxtəlif formalarda özünü göstərən iştirak ola bilər: seçkilərdə, idarəetmə prosesində, vergilərin ödənilməsində, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının inkişaf etdirilməsində, ümumilikdə vətəndaşlıq mövqeyində və ictimai dəyərlərin qorunmasında və s. Cəmiyyətdə tarix boyu yaranan və insanların şüurunda formalaşan ictimai dəyərlər dövlətin inkişafına və güclənməsinə böyük təsir göstərir. Azərbaycanda bu dəyərlərin məcmusu azərbaycançılıq ideyasıdır. Məlum olduğu kimi, dövlətin vahid ideologiyası vətəndaşın təbii maraqlarını nəzərə almadıqda cəmiyyətlə dövlət arasında boşluq yaranır. Hətta totalitar dövlətlər demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyduqdan sonra bir müddət əxlaq, mənaviyyət kimi ənənəvi ictimai dəyərlər insanlar tərəfindən fərqli qəbul edilir. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərinin təcrübəsi də buna sübutdur. Uzun illər hakim olmuş kommunizm ideologiyasının süqutundan sonra yeni qurulan dövlətin əsasları insanlar tərəfindən aydın qəbul edilmirdi. Heydər Əliyev 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra Azərbaycanın müstəqilliyini möhkəmləndirməklə, onun siyasi və iqtisadi əsaslarını yaratmaqla yanaşı, Azərbaycan cəmiyyətinin inkişafının ideya təməli olan azərbaycançılıq konsepsiyasını irəli sürüb və azərbaycançılığın bütün dünya azərbaycanlılarını birləşdirən ümummillə ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir.

Vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu, demokratik dəyərlərin bərqərar olması müstəqil Azərbaycanın həyata keçirdiyi başlıca prinsiplərdir. Ulu Öndər Heydər Əliyev bu barədə deyirdi ki, respublikamızda hüquqi dövlətin qurulması, demokratik, sivilizasiyalı cəmiyyətin yaradılması, insan azadlığının, söz, vicdan azadlığının, müasir plüralizmin təmin edilməsi, çoxpartiyalı systemin bərqərar olması, bizim əvvəldən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir.

Vətəndaş cəmiyyəti hüquqi baxımdan birbaşa dövlət müdaxiləsi olmayan, yalnız vətəndaşların hüquqlarını müdafiə edən liberal qanunlar vasitəsilə tənzimlənən azad fərdlər birliyinə əsaslanır. Buna görə də vətəndaş cəmiyyəti insan azadlığı və hüquqlarından xəbərsiz, özünü ifadə etməkdən çəkidən, məqsədlərinə çatmaq naminə neqativ yollara əl atmaqdan çəkinməyən vətəndaşlardan yarana bilməz. Əgər bir vətəndaş öz hüquq və azadlıqlarını bilmirsə, social məsuliyyətini dərk etmirsə, hüquqlarını tələb etməkdən vaz keçirsə, o zaman nə demokratiya, nə də vətəndaş cəmiyyətindən söz ola bilməz. [2,s.13]

Vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı dövlətin inkişafı deməkdir. Bu iki tərəfin inkişafı isə siyasi systemin inkişafıdır. O siyasi systemin ki, o vətəndaş cəmiyyətinə dövlət müdaxiləsinin qarşısını alır. Deməli, nəticədə, istər vətəndaş cəmiyyətinin, istərsə də hüquqi dövlətin mövcudluğu üçün bu ikisini birgə vəhdət təşkil etməsi mütləqdir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyəti üçün lazımi hüquqi baza yaradılmış oldu. Doğrudur, konstitusiyada “vətəndaş cəmiyyəti” istilahı işlədilmir, lakin məhz elə bu Əsas Qanunda əks olunan hüquqi normalar bu cəmiyyətinin struktur elementlərinin formalaşması və inkişafı üçün hüquqi əsas yaradır. Konstitusiyanın 12-ci maddəsində göstərilir: “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir” [1,s.7]

Ulu Öndər Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını formalaşdırarkən demokratik cəmiyyət quruculuğuna diqqət yetirirdi. Bəyanatlarından birində ölkədəki demokratiyadan sui-istifadə edənlərə müraciətlə deyirdi: “Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, onda təbiidir ki, bu, bizi narahat etməlidir. ...Biz Azərbaycanda demokratiyanın bütün tələblərini tətbiq etmişik, edəcəyik də”. [3]

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası (2021), Bakı: "Hüquq Yayın Evi"
2. Hüseynov R. hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı, Elm və Təhsil.2017.13,136s.
3. <https://sesqazeti.az/news/mia/198795.html>

Ирана Мамедова
Азербайджанский Государственный
Педагогический Университет

Свобода вероисповедания, свобода совести и равноправие всех людей, независимо от их национальной принадлежности, у нас полностью обеспечены...

Гейдар Алирза оглу Алиев

ФИЛОСОФСКИЕ УБЕЖДЕНИЯ ОБ ИДЕОЛОГИИ АЗЕРБАЙДЖАНСТВА И РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В НАСЛЕДИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА

Açar sözlər: "azərbaycançılıq ideologiyası", milli dəyərlər, multikulturalizm, mədəniyyətlərin dialoqu

Ключевые слова: идеология «азербайджанства», национальные ценности, мультикультурализм, диалог культур

Keywords: ideology of "Azerbaijanism", national values, multiculturalism, dialogue of cultures

Принадлежность к национальному государству на протяжении веков демонстрировала, на что способна каждая нация, путь честной борьбы и решимость занять достойное место среди наций мира. В этом смысле существование национального государства является одним из важных условий в процессе движения людей к конкретным целям, которые они перед собой поставили. Во время своего официального визита в США в 1997 году Гейдар Алиев в своем выступлении перед азербайджанской диаспорой определил основные принципы в этом направлении: «Вы не должны думать о том, что Азербайджан сделал для нас, подумайте о том, что мы сделали для Азербайджана. Азербайджан тоже будет двигаться вперед, Азербайджан, диаспора тоже будет развиваться... Неважно, где ты родился, главное, что ты азербайджанец, носитель азербайджанского языка и культуры». Сегодня, вне зависимости от своих политических взглядов, все признают, что национальное единство, достигнутое в Азербайджане после возвращения Гейдара Алиева к власти в 1993 году волей народа, является одним из самых ценных духовных и идеологических достояний нашей республики. Гениальность Гейдара Алиева, воплощенная в целом, национальная личность в глазах народа, продолжила линию на укрепление гражданского мира и национальной солидарности при втором руководстве Азербайджана и подняла эту политическую линию на уровень совершенного научно-теоретической концепции с его конкретными шагами.

Трудно было бы сегодня говорить о существовании Азербайджана как суверенного государства с независимой линией, если бы не действия, предпринятые для социально-экономического и культурного развития Азербайджана в период первого правления великого лидера Гейдара Алиева в нашей стране. К концу прошлого века формирование национального пути развития и мировоззрения азербайджанского народа, вновь обретшего государственность и свободу в результате многовековой исторической борьбы, совпадает с руководством нашей независимой республики великий лидер Гейдар Алиев [1, 3-4 стр.]. Общенациональный лидер, считающий себя азербайджанцем всей душой, выдвинул глубокие политические и теоретические основы национального единства, проделав важную работу в направлении интеграции общества и преобразования идеологии азербайджанство в ведущий фактор национальной солидарности. Исторически сложившиеся отдельные компоненты азербайджанства великий стратег превратил в единую систему и концепцию и превратил в научно-теоретическую основу государственного управления. Именно усилиями гения Гейдара Алиева азербайджанство получило возможность реализоваться на практике, имея реальное содержание. Идеология азербайджанства, способная защитить и сохранить национально-нравственные ценности

нашего народа, органично сочетающая в себе интересы государства и граждан, является успешной основой гражданского единства и единого общества в стране. *"Для каждого человека его национальность является источником его гордости. Я всегда гордился и горжусь сегодня тем, что я азербайджанец"*. Главная идея независимого Азербайджанского государства – азербайджанство.

Одним из важнейших факторов, определяющих азербайджанство, являются национальные традиции. Традиция является стимулятором развития азербайджанства, являющегося генетическим источником системы национального мышления. Традиция прошла проверку многими веками и аккумулирует исторический опыт, мудрость народа, его духовную культуру и т.д. факторы выражаются в этом понятии. Он связывает прошлое с будущим, сохраняет этнокультурное бытие. Эти традиции сохраняют прогрессивный жизненный опыт богатого исторического пути народа. Люди, не имеющие чувства государственности, не могут развивать свое национальное государство. В этом смысле идеология азербайджанства призывает любить нацию, народ, государство со всей его сущностью и неустанно трудиться ради него. Высокая верность символам и атрибутам, традициям и обычаям, высокие духовные ценности, выражающие национальное бытие народа, любовь к родному языку, уважение к общечеловеческим идеалам раскрывают национальную сущность азербайджанства и показывают, что она носит гуманистический характер. Коммуникативное единство, составляющее основу азербайджанства, реализуется через наш общий родной язык. Поскольку азербайджанский язык является средством выражения национальности, он выступает составной частью идеологии азербайджанства.

Одной из больших заслуг общенационального лидера Гейдара Алиева перед Родиной и народом является то, что он выдвинул очень важную в плане укрепления нашей национальной государственности идею азербайджанства и превратил ее в идеологическую основу для организации национальной диаспоры. Во время визитов в зарубежные страны общенациональный лидер провел многочисленные встречи с азербайджанцами и призвал наших соотечественников, проживающих за рубежом, объединяться, организовываться и создавать общины и национальные общества вокруг национальной идеи. Великий лидер всегда призывал наших соотечественников активно участвовать в общественно-политической жизни страны, в которой они живут, в то же время поддерживать тесную связь с Родиной – родным Азербайджаном, не забывать, что они представляют Азербайджан хотя бы на мгновение. Во время своего официального визита в США в 1997 году Гейдар Алиев в своем выступлении перед азербайджанской диаспорой определил основные принципы в этом направлении: *«Вы не должны думать о том, что Азербайджан сделал для нас, подумайте о том, что мы сделали для Азербайджана. Азербайджан тоже будет двигаться вперед, Азербайджан, диаспора тоже будет развиваться... Неважно, где ты родился, главное, что ты азербайджанец, носитель азербайджанского языка и культуры»*. [4, 130 стр.]

Великий вождь, со своей уникальной дальновидностью и мудростью, с первого дня правильно определил стратегические цели во внешней политике и сказал, что в современную эпоху мощь каждого государства измеряется не только его экономическими ресурсами, но и мощью диаспоры и формируемого ею лобби за рубежом. Не уделяя этому направлению особого внимания, невозможно добиться серьезных достижений во внешней политике, а также поднять национальные вопросы на международный уровень. Именно по этой причине в последние 10 лет власти Азербайджана старались ответственно выполнять возложенную на них историческую миссию, добиваться солидарности азербайджанцев мира, проводить системную и последовательную политику в этой области. Установление многоплановых отношений с нашими соотечественниками, проживающими в зарубежных странах, их вооружение на идейно-политическом уровне и мобилизация на национальные интересы стали одним из приоритетных направлений внешней политики Азербайджана. Целью государственной политики в этой сфере является защита и развитие национальной идентичности наших соотечественников, проживающих за рубежом, расширение их связей с Азербайджаном, а также реализация других прав.

Литература:

1. Алиев, Гафар Мамед оглу. Основоположник, спаситель и созидатель современного Азербайджана / Г. М. Алиев; науч. ред. А. М. Гасанов.- Баку: Шамс, 2008.- 456 с.
2. Политика Гейдара Алиева: Толерантность: выступления, речи, встречи, поздравления / Фонд содействия моральным ценностям; авт. предисл. М. Гурбанлы.-Баку: Шарг-Гарб, 2018.- 424 с.

AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN İNKİSAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: H.Əliyev, Azərbaycan, xarici, dil, tədris

Key words: H.Aliyev, Azerbaijan, foreign, language, teaching

Ключевые слова: Г.Алиев, Азербайджан, иностранные, языки, преподавание

Respublikamızda xalqımızın Ümummilli Lideri, dünya miqyaslı siyasətçi, dövlət xadimi Heydər Əliyevin ikinci dəfə xalqın təkidi tələbi ilə hakimiyyətə gəlişi müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmaqla onun gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyən etdi. Bütün sahələrdə olduğu kimi təhsil sahəsində də köklü islahatların aparılmasına, cəmiyyətin yeni sifarişlərinin, ehtiyaclarının və tələbatlarının ödənilməsi məqsədilə çoxlu sayda yeni növ təhsil müəssisələrinin və təhsil formalarının yaranmasına, təhsilin məzmununda əsaslı dəyişikliklərinin aparmasına şərait yaratmışdır.

1999-cu ildə təsdiq edilmiş “Təhsil sistemində islahatlar Proqramı”nda təhsilin yenilənməsinin bütün pillələrini, o cümlədən ali təhsili də əhatə edən sənət yeni perspektivlər açmış oldu. Bu göstərilən müddət ərzində ali təhsilin struktur və məzmun baxımından yeniləşməsi qabaqcıl dünya təcrübəsinə inteqrasiya edilməsini təmin etdi və bu iş məqsədyönlü şəkildə davam etdirilməkdədir.

Hələ SSRİ Nazirlər Kabinetinin birinci müavini olan zaman H. Əliyev çox dərin analitik məruzədə təhsildə köklü dəyişikliklərin zəruri olduğunu və onun perspektivlərini diqqətə çəkən ilk rəhbərlərdən idi.

Dünya dövlətləri ilə hərtərəfli əlaqələrini inkişaf etdirən Azərbaycanda xarici dillərin öyrənilməsinə böyük ehtiyac duyulur.

1937-ci ildə V.İ.Lenin adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunda Xarici Dillər fakültəsi açılmaqla milli xarici dil bilən kadrların hazırlanması başladı. Cəmi on iki müəllim ilə fəaliyyət göstərən kafedra 400 xarici dil mütəxəssisi hazırlamış və ölkənin müxtəlif regionlarına göndərmişlər. Xarici dil kimi fransız dili hələ 1848-ci ildən qızlar üçün açılan “Müqəddəs Nina” məktəbində seçmə fənn kimi tədris olunsada, ilk dəfə xarici dil tədris planına 1849-cu ildə Şamaxı şəhərində daxil edildi. Bakı da isə 1867-ci ildən başlanmışdır. 1870-ci ildən fransız dil ilə yanaşı alman dilinin tədrisi də yer aldı, ingilis dili isə cəmi iki il ərzində məlum hadisələrlə əlaqədar 1914-1916-cı illərdə tədris olundu. 1948-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən Xarici dillər fakültəsinin əsasında Azərbaycanın Dövlət Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutu açıldı və bu həm tədris baxımından, həm xarici dillərin öyrənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bir müddət sonra, 1958-ci ildə Rus dili İnstitutu ilə birləşdi. Və nəhayət 1973-cü ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin göstərişi ilə M.F. Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Qərbi Avropa dilləri fakültəsi bazasında Azərbaycan Pedaqoji Xarici Dillər Universiteti yarandı.

Bu gün xarici dilin professional məqsədlərlə tədris edildiyi və ixtisası xarici dil olan ali məktəblərin sayı çoxalmaqdadır. Respublikanın ən aparıcı təhsil müəssisələrində otuzdan çox xarici dillər mütəxəssisi hazırlanır: Yapon, Çin, Ərəb, Fars, Yəhudi və s. Bu dövr ərzində Beynəlxalq münasibətlər, Regionşünaslıq, Beynəlxalq jurnalistika, Tərcümə və s. xarici dilləri professional səviyyədə tədris edən fakültələr açılmışdır.

Təhsilin Avropaya inteqrasiyası unifikasiya sahəsində yeni istiqamətlərin formalaşmasına təkan verdi. 2005-ci ilin may ayının 19-da Azərbaycan Boloniya prosesinə qoşulmaqla ümumavropa təhsil məkanına daxil oldu. Boloniya prosesi təhsil sistemindəki müxtəlifliklərlə eyniyyət arasında balansı tarazlamış oldu. Hər bir xalqın tarixi, milli xüsusiyyətləri, dəyərləri qorumaqla mədəniyyətlərin qovuşmasına şərait yaratdı.

Xarici əlaqələri ildən-ilə genişləndirən universitetlərimiz ESLİ Beynəlxalq Təşkilatı (ABŞ), ABŞ-ın Florida Beynəlxalq Universiteti, Kaliforniya Universiteti, Corc Vaşinqton Universiteti, Strasburq Universiteti (Fransa), Upsola Universiteti (İsveç), Uludağ universiteti, Hacettepe (Türkiyə) və s. kimi dünyanın qabaqcıl universitetləri ilə niyyət protokolları, müqavilələr bağlamışlar.

Həmçinin Tempus proqramı çərçivəsində Strasburq (Fransa), Leypsiq (Almaniya), Milan (İtaliya) universitetləri ilə əlaqələr və təcrübə mübadiləsi yüksək ixtisaslı müəllim hazırlığına müsbət təsir göstərməkdədir. Bu proqramlarda iştirak edən Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində mühüm nəaliyyətlərindən biri kimi C.Vaşinqton Universiteti ilə ikili diplomların verilməsini də göstərmək olar.

Ümummilli liderin layiqli davamçısı möhtərəm Prezident İlham Əliyevin elm və təhsilin inkişafı məqsədilə bir çox fərman və sərəncamlara imza atıb.

Yeni əsrin milli təhsil quruculuğunun “yol xəritəsi” sayılan Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasına uyğun olaraq, Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilən layihələr ali təhsil sisteminin yeni inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və formalaşdırılması üzrə işlərin təsdiqini tapmış olur. Təhsilimizin kadr potensialını gücləndirmək məqsədilə hələ sovetlər dönəmində Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ-nin ən nüfuzlu ali təhsil məktəblərində "Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsil üzrə Dövlət Proqramı"nın uğurla reallaşdırılması gənclərimizin elmə daha yaxından cəlb olunması və dünya elminə inteqrasiyası baxımından atılmış mühüm addımlardan biridir. Eyni zamanda, "SABAH" qruplarının yaradılması, "Sabahın alimləri" respublika müsabiqəsinin keçirilməsi, respublika və beynəlxalq fənn olimpiadaların təşkili, "Ali təhsil müəssisələrinin bakalavriat və magistratura" səviyyələrində kredit sistemilə təşkili qaydalarına dəyişikliklərin edilməsi və tələbələrə uzunmüddətli güzəştli kreditlərin verilməsi onların təhsilə alma imkanlarının genişləndirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Umumtəhsil məktəblərində "kicik akademiya"ların fəaliyyəti, alimlərlə əlaqələrin yaradılması, şagirdlərlə tədqiqat aparmaq, elmi nəticələri təqdim etmək bacarıqlarının aşılınması, konfrans və müsabiqələrin keçirilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. “Elmi fəaliyyətin qrant maliyyələşdirilməsi üzrə müsabiqələrin keçirilməsi”, elmlə təhsilin inteqrasiyasına, aparılan tədqiqatların keyfiyyətinin artırılması kimi məsələlər elmi fəaliyyətlə məşğul olanlara güclü stimula yaradır.

Təhsilin inkişafında, onun maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsində Heydər Əliyev Fondunun müstəsna xidmətlərini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Fondun “Yeniləşən Azərbaycana yeni məktəb”, “Təhsilə dəstək”, “Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişafı” proqramları və digər layihələri ölkənin təhsil sahəsinin inkişafında mühüm rol oynayıb. Xarici dil öyrənmək istəyən geniş əhali kütləsinin tələb və maraqlarına uyğun olaraq Azərbaycanın bir çox bölgələrində xarici dillərin tədrisinə, xarici dil mütəxəssislərinin yetişdirməsini həyata keçirir. Bunlardan qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə və çoxəsrlik milli dövlətçilik ənənələrinə malik olan, Şərqi qapısı hesab edilən Naxçıvanda da xarici dillərin öyrənilməsi bütün tarixi mərhələlərdə diqqət mərkəzində olmuşdur. 1967-ci ildə cəmi 3 ixtisas üzrə tələbə qəbulu ilə başlayan Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Naxçıvan filialı bazasında 1972-ci ildə yaranan Naxçıvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda növbəti tədris ilində artıq xarici dillər kafedrası yaranmışdı. 1998-1999-cu tədris ilində artıq universitetə iki xarici dil – ingilis və fransız dilləri ixtisasları üzrə tələbə qəbulu başlamışdır. 2008-ci ildən fəaliyyətə başlayan Beynəlxalq münasibətlər və xarici dillər fakültəsi güclü maddi texniki bazaya malik müasir standartlara uyğun tam təchiz olunmuşdur.

Gəncə Dövlət universitetində də xarici dil mütəxəssislərinin hazırlanması hökumətin diqqət mərkəzində saxlanılır.

Bu universitetlər TEMPUS proqramı üzrə layihələrin eyni zamanda Erasmus-mundus proqramı əsasında tələbə mübadiləsi həyata keçirirlər. Universitet əməkdaşlarının mütləq əksəriyyəti dəyərli tədqiqat işləri ilə elmi mühitdə həmişə öz dəstixətləri ilə, dissertasiyalar, dərslik və dərs vəsaitləri, monoqrafiyalar, kitablar, elmi məqalələlə seçilmişlər. Ölkəmizdə təhsilin müasirləşdirilməsi və problemlərinin mərhələli həlli, müəllim kadrlarının hazırlığı, inkişaf etmiş dövlətlərin bu sahədəki təcrübəsinin mənimsənilməsi, ümumtəhsil məktəblərində yeni informasiya texnologiyalarının geniş tətbiqi məsələləri dövlətin xüsusi diqqət mərkəzindədir. Dövlət büdcəsində təhsilə ayrılan xərclərin ildən-ilə artırılması bu sahənin keyfiyyətə yeniləşməsi üçün ardıcıl və sistemli tədbirlərin həyata keçirilməsinə imkan vermişdir.

Beynəlxalq təcrübəyə, zəngin mütərəqqi ənənələrinə, milli mənəvi dəyərlərə əsaslanaraq Azərbaycan təhsil sistemi inkişaf etməkdədir.

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА

Açar söz: Heydər Əliyev, mədəni irs, Azərbaycan xalqı, dinlər icması

Ключевые слова: Гейдар Алиев, культурное наследие, азербайджанский народ, общность религий

Keywords: Heydar Aliyev, cultural and spiritual, heritage, Azerbaijani people, community of Religions

Азербайджанский народ прошел большой исторический путь, обладает огромным культурным потенциалом. Этому способствовало его географическое положение. Азербайджанский этнос формировался на пересечении путей - Шелкового, Пряностей, Пушкинного, соответственно открыв дорогу из Европы в Индию и Китай, Западную Сибирь, Северо-Восточную с Ираном и Византией.

Народ Азербайджана пришел к Исламу почти через великие религии человечества. Зороастризм является одной из старейших в мире, из ныне существующих религий. Азербайджан был одной из первых стран в мире, на территории которой были приняты христианство и иудаизм. Завоевание арабами Азербайджана, распространение исламской религии шиитского толка стало еще одним фактором, повлиявшим на духовное и культурное развитие народа. События того времени создали экономические, правовые и культурные предпосылки для появления целой плеяды выдающихся личностей в науке и поэзии. Известный исследователь А.Бенинсон считал Кавказ, Поволжье и Среднюю Азию сердцем исламского мира. Именно в IX-XII веке мусульманский Восток оказался наиважнейшим центром всей мировой цивилизации.

Толчком расцвета стали переводы на арабский язык научных и философских трудов Архимеда, Птоломея, Платона и других античных авторов по математике, философии, переводы трудов медицины с греческого языка на арабский. Этот период назывался «мусульманским ренессансом».

В Азербайджане по всей стране строились мечети и медресе, которые были источником просвещения. Кроме изучения Корана и обучения арабскому языку, учащиеся получали знания в области географии, истории, математики, гуманитарных наук.

Доминирование арабского и фарсидского языка была главной причиной того, что азербайджанские поэты, произведения которых стали сокровищем мировой поэзии писали свои произведения на этих языках. В своем произведении “Сокровищница тайн” Низами рассказывает не только о пророке Мухамеде [1,с.32], а также восхваляя Иисуса Христа, показывает одно из важных изречений, трактованной в Евангелии [3] “И что ты смотришь на сучек в глаза брата твоего, а бревна в твоём глазе не чувствуешь» [2,с.146-147]. Сура 3 Корана Семейство Имрана и Сура 19 Мариама посвящена Матери Иисуса Марии [4,с.61]. Общность религий культуры стала главным фундаментом мультикультурализма и толерантности, основа на которой зиждется межрелигиозный диалог.

Писатели Средневековья Насими, Физули, Сеид Яхья Бакуви в своих произведениях высказывали любовь ехли бейту (семья пророка Мухамеда, имеющая продолжение от брака его двоюродного брата Али Абу Талиба и его дочери Фатимы ханум).

Вплоть до начала XX века в качестве письменности в Азербайджане использовалась арабская графика. В 1929 г., будучи в составе СССР алфавит был заменен на латиницу, а с первого января 1940 г. и вовсе переведен на кириллицу. Народ Азербайджана, несмотря на трудности, сумел сохранить на протяжении всей истории свой язык, традиции, развивать нравственное культурное наследие. Несмотря на запреты властей в годы советизации азербайджанский народ был верен своим традициям и обычаям.

Впервые в 1967 году, благодаря упорству и настойчивости Шихали Гурбанова, праздник Новруз стал отмечаться на государственном уровне [6].

Будучи руководителем Советского Азербайджана с 1969 по 1982 гг. Гейдар Алиев уделял огромное внимание культурному наследию Азербайджана. 14 января 1982 г. с его инициативой и участием в цитаделе культуры Азербайджана в городе Шуше на надгробием великого поэта Молла Панаха Вагифа был сооружен монументальный мавзолей, а также дано распоряжение о проведение дней поэзии Вагифа.

Став Президентом Азербайджана в октябре 1993 г. Гейдар Алиев стал проводить коренные изменения во всех сферах общественной жизни. Принятая в ноябре 1995 г. Конституция Азербайджана на ряду прав и свобод человека и гражданина в ст. 18.1 регламентирует о равенстве вероисповеданий перед законом. В статье 21 указывается, что Азербайджанское государство обеспечивает не только использование, но и развитие иных языков, на котором говорит население. В статье 40.2 говорится о требовании с уважением относиться к историческому наследию, охране памятников истории и культуры [5]. Правовой основой политики дальнейшего развития духовного и культурного наследия были внесены изменения и дополнения в ранее принятый Закон Азербайджанской Республики о свободе вероисповедания от 20 августа 1992 г., с изменениями от 4 мая 2021 года №309-VIQD о запрещение принуждения детей к вероисповеданиям. 21 июня 2001 года Указом Президента №512 был создан Государственный Комитет по работам с религиозными организациями.

Пытаясь вычеркнуть культурное наследие из памяти азербайджанского народа в 30-е годы Советская власть разрушала религиозные памятники, мечети и святыни. В 1934 году подверглись разрушению и Биби-Эйбатская мечеть, являющаяся творением архитекторов XVIII века. Еще Александр Дюма в своих записях 1858 г. проявил интерес к Святыне. Известная азербайджанская поэтесса Хуршудбану Натаван, не имевшая детей посетила эту Святыню, после чего по воле Всевышнего у нее родился ребенок, и в знак благодарности она построила дорогу на свои средства [7, s.97]

В 1998 г. Гейдар Алиев осуществил открытие Биби-Эйбатской мечети строительство которой он взял под личный контроль. Большое внимание уделялось Гейдаром Алиевым восстановлению не только мусульманских святынь, но и христианских православных и католических храмов. Православная церковь Жён-Мироносцев в 1909 г. по проекту М.Ф.Вержбицкина была построена на денежные средства мицината Гаджи Зейналабдина Тагиева. После кровавых событий 20 января 1990 года покров церкви сильно пострадал. По распоряжению Президента Гейдара Алиева после восстановительных работ при его личном участии 27 мая 2001 года состоялось открытие храма «Жён – Мироносцев» [8].

С арабского языка на азербайджанский язык был переведен Коран учеными теологами академиками Зия Буниятовым и В.Мамедалиевым. Печатались газеты религиозного содержания «İslamın səsi», «İslam dünyası». В 1994 году открыт «Кавказский Исламский Университет [9, s.536].

Президент Ильхам Алиев успешно продолжает политику толерантности, межрелигиозного диалога. От 14 августа 2020 г. за №136 был издан Указ Президента Азербайджанской Республики Ильхамом Алиевым о создании Фонда пропаганды нравственных ценностей Азербайджана, имеющий богатое культурное и наследие многовековых традиций толерантности. После победоносной 44 дневной войны 2020 г. на освобожденных землях Карабаха были начаты работы по восстановлению памятников культуры в Карабахе. 29 августа 2021 года состоялось открытие и реставрация памятника Моллы Панаха Вагифа, разрушенный в результате армянского вандализма в период 30 летней войны оккупации Карабаха [5]. Были восстановлены в Шуше мечети Юхары Гевхер ага и Ашагы Гевхер ага.

В соответствии с нормами международного права, одним из важных направлений концепции общего наследия человечества является сохранение культурных ценностей, накопленных народами в ходе исторического развития [10, стр.141].

Феномен Гейдара Алиева показал всему мировому сообществу важность сохранения и развития культурного и духовного наследия азербайджанского народа, взаимосвязь цивилизаций и межкультурного диалога между народами и государствами всего мира.

Литература:

1. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. “Lider nəşriyyatı”, Bakı, 2004 il, səh. 32
2. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. “Lider nəşriyyatı”, Bakı, 2004 il, səh.146-147
3. Новый Завет Евангелия от Матвея. Глава 7, стих 3
4. Коран. Перевод с арабского. акад. И.Ю. Крачковского СП ИКПА 1990 г, стр. 61, стр. 251
5. Конституция Азербайджанской Республики. Глава II ст. 21.2, ст. 18.1 Раздел второй 40.2 –president.az
6. "Имя Шихали Курбанова дорого каждому азербайджанцу..." "<https://azerhistory.com> >
7. Azərbaycan və Əhli-beyt irsi. Akadem. Vasim Məmmədəliyevin ümumi redaktəsi ilə Bakı “Elm və təhsil” 2013 il, səh.97

8. Открытие церкви Жён-Мироносцев. Multikulturalizm.gov.az
9. XX əsr Azərbaycan tarixi. II cild Prof. Y. Yusifov və prof. T. Vəliyevin ümumi redaktəsilə. Bakı, Çarşıoğlu 2004, səh. 536
10. И.И. Лукашук. Международное право. Особенная часть. Москва 2005, стр. 141

Nigar Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCANÇILIQ MİLLİ İDEYA KİMİ

Açar sözlər: mənəvi mədəniyyət, millət, milli ideya, milli-mədəni dəyər

Ключевые слова: духовная культура, нация, национальная идея, национально-культурная ценность

Keywords: spiritual culture, nation, national idea, national-cultural value

Mənəvi mədəniyyətin bütövlükdə sosial həyat formalarına təsirinin bir çox istiqamətləri mövcuddur ki, onların öyrənilməsi yalnız sistemli yanaşma əsasında mümkündür. Məlum olduğu kimi, fəlsəfə mədəniyyətin cəmiyyətdə rolu məsələsini araşdırarkən sosial institutların fəaliyyət tərzinə xüsusi önəm verir.

Azərbaycanda bütün həyat fəaliyyəti sahələrində daim yeniləşmə prosesi gedir. Bu prosesə həm regional, həm də qlobal səviyyədə baş verən dəyişikliklər öz təsirini göstərir. Son yüz ildə bu sahədə baş verən dəyişikliklər ümumbəşəri inkişaf proseslərinin təzahürü olsa da, eyni zamanda özünəməxsusluğu ilə də səciyyələnir. Məhz qeyd edilən mərhələdə milli təfəkkürün, milli ideologiyanın formalaşması üçün əlverişli şərait yaranır, Azərbaycan xalqı millət kimi formalaşır və öz milli mənlik şüurunu inkişaf etdirir. Bu işin həyata keçirilməsində xalqın görkəmli nümayəndələri Əlibəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Həsən bəy Ağayev, Məmməd Yusif Cəfərov, Aslan bəy Qardaşov, Qazi Əhməd Məmmədbəyov, Mustafa Mahmudov, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Mir Hidayət Seyidov, Xosrov bəy Sultanov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Nəsim bəy Usubbəyov və başqaları öz əməklərini əsirgəməmişlər [2]. Biz belə bir mövqeyi əsaslı hesab edirik ki, “yeni minillikdə Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişaf fəlsəfəsini üç determinantın - milli ideyanın formalaşması, şəxsiyyətin rolunun tanınması və millətin məqsədyönlülüyünün dəstəklənməsi determinantlarının təsir dairəsində nəzərdən keçirmək lazımdır. XXI əsrdə Azərbaycanın simasını bu amillər müəyyən edir” [1]. Hər üç amilin rolu hal-hazırda kifayət qədər yüksəkdir. Lakin burada digər amilləri də nəzərə almamaq doğru olmazdı.

Milli ideya kimi azərbaycançılıq milli mədəniyyətlə bilavasitə bağlıdır. Çünki “azərbaycançılığın məzmunca mahiyyətini müxtəlif xalqların, mədəniyyətlərin, ənənələrin, konfessiyaların üzvi şəkildə vəhdəti təşkil edir. Azərbaycançılıq keçmiş tarixi dövrlərin mifologiyasını, mədəni kodlarını və rəmzlərini mənimsəyərək onlardan yeni ideyaları əsaslandırmaq və milli dövlətin inkişafının yeni vektorunu müəyyənləşdirmək üçün istifadə edir. İndi o, cəmiyyətimizdə ən qurucu və dinamik qüvvədir” [1]. Bu anlayışın milli mədəniyyətlə birbaşa əlaqəsinin olması şübhəsizdir.

Dünyada gedən integrativ proseslər ölkələrin qarşılıqlı münasibətlərinə mühüm təsir göstərir. Müxtəlif bölgələrdə bu sahədə gedən inkişafı təmin edən bir sıra amilləri, ilk növbədə din amilini göstərmək olar. Məsələn, islam bölgəsi ölkələri arasında formalaşan və inkişaf etməkdə olan əməkdaşlıq hər bir islam ölkəsinin milli mədəniyyətinin təşəkkülündə, təkamülündə mühüm rol oynayır. Bu halda bütün dünyaya xas olan bəzi amilləri də diqqətə çatdırmaq lazımdır. Məlumdur ki, qlobal problemlər kollektiv intellektin formalaşmasına gətirib çıxarır. Çünki birgə qərarların çıxarılması üçün ekspertlərin səyləri əsas rol oynayır. Azərbaycan da həm islam bölgəsinin, həm də bütün dünyanın ayrılmaz hissəsi kimi həmin prosesə öz töhfəsini vermişdir: Şərqdə ilk demokratik respublikanın qurulması, ilk operanın, teatrın birinci olaraq Azərbaycanda yaradılması, qadınların səsvermədə iştirak etməsi kimi dəyərlərin əldə edilməsi milli özünüdərkini formalaşmasının yeni mərhələsinə gətirib çıxarır.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası tarixi varisliyi qoruyaraq əvvəlki sosial-siyasi və mənəvi dəyərlərini inkişaf etdirir, yeni demokratik şəraitdə bütün həyat fəaliyyəti sahələrində onları tətbiq etməyə səy göstərir. Suverenlik qazanan dövlətimizdə həmin dəyərlərin tətbiqi imkanları qat-qat artmışdır. Qərb və Şərq arasında nəqliyyat, infrastruktur dəhlizi rolunu oynayan Azərbaycan inamlı addımlarla irəliləyir, beynəlxalq və regional əməkdaşlığı genişləndirir.

Məlum olduğu kimi, regionda Azərbaycan daha böyük və sürətli inkişaf sürətinə malik bir ölkədir. Ölkəmizdə elmin, təhsilin imkanları genişləndirilməli, bütün sahələrdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından yetərinə istifadə olunmalıdır. Beynəlxalq və siyasi vəziyyət bizi dialoq axtarışına sövq edir. Ölkədaxili proseslər də göstərir ki, bu zaman tarixən formalaşmış etnik, dini müxtəliflik, tolerantlıq, qanunun aliliyi, yeni təfəkkür tərzini kimi amillərə arxalanmaq lazımdır.

Bununla, dünyada artmaqda olan qarşılıqlı asılılıq və vəhdət eyni zamanda həm əməkdaşlığın, həm də daxili inkişafın müxtəlifliyinin qorunub saxlanılmasını tələb edir. Bu mənada bir çox ölkələrin qabaqcıl təcrübəsinə yiyələnmək lazımdır. Məlumdur ki, xarici siyasət daxili siyasət ilə ayrılmaz vəhdət təşkil edir. Ölkədaxili mədəni proseslər də bu siyasətin tərkib hissəsi kimi inkişaf edir. Geosiyasət baxımından atılan addımlar – neft ixracı, regional infrastruktur şəbəkəsində yaxından iştirak edilməsi, bu zəmində Şərqi və Qərbi arasında körpü rolunun oynanılması dünyaya inteqrasiya olunma strategiyasını reallaşdırmağa kömək edir.

Atılan addımlar nəticə etibarilə yeni mənəvi-mədəni dəyərlərin və normaların formalaşmasına gətirib çıxaracaqdır. Mədəni özünəməxsusluğun ciddi təsirlərə məruz qalması milli, qeyri-milli, müxtəlif ölkələr və xalqlardan gəlmə dəyərlər və normalar arasında toqquşmaya gətirib çıxarır, sərhədlər əvvəlki əhəmiyyətini itirir, ictimai şüurda qeyri-müəyyənlik halları yaranır.

Azərbaycanda müstəqillik illəri dövründə dövlət səviyyəsində aparılan siyasətin əsasında azərbaycançılıq ideyası durur. Bu ideyanın həyata keçirilməsinin məqsədi milli özünüdərkini vahid milli ideya ətrafında cəmləşdirilməsini, azərbaycanlıların bir millət kimi mütəşəkkil və qüdrətli olmasını təmin etməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Tariximiz şəxsiyyətlərimizin simasında: İrəvanın Ermənistanı verilməsinin əleyhinə olan Mirhidayət Seyidov // <http://gun.az/history/36405> 123
2. Mehdiyev R. Azərbaycançılıq - milli ideologiyanın kamil nümunəsi // <http://www.yenicag.az/>

Nubar Bəşirli
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN SİYASİ BANISI

Açar sözləri: Heydər Əliyev, ümumilli lider, multikulturalizm, tolerantlıq, çoxmədəniyyətlik.

Key words: Heydar Aliyev, national leader, multiculturalism, tolerance, multiculturalism.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, общенациональный лидер, мультикультурализм, толерантность, мультикультурализм.

Müstəqil Azərbaycanda mükəmməl dövlət-din münasibətləri sisteminin formalaşması və tətbiqi dövlətimizin memarı, xalqımızın Ümumilli Lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu sahədə Ulu öndərimizin zəngin irsinin dərinəndən araşdırılması və təbliği təkcə tarix və müasir dövr baxımından deyil, həm də gələcəkdə proseslərin istiqamətini düzgün müəyyənləşdirmək və yönləndirmək nöqtəyi-nəzərindən xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, XXI əsrin ilk illərindən dünyada baş verən proseslər, xüsusilə dini zəmində terrorun, radikallığın və ekstremizmin güclənməsi yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin din sahəsində ardıcıl, effektiv və daha həssas siyasət həyata keçirmələrini zərurətə çevirib [3]. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanından, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızdan keçən bariz nümunələr uzaq keçmişdən bugünü-müzədək multikultural ənənələrin mövcudluğunu aşkar şəkildə sübut edir [1].

Hazırkı dünyamızda beynəlxalq münasibətlər sistemindəki mövcud vəziyyət, o cümlədən Yaxın Şərqdə cərəyan edən qanlı hadisələr bir daha sübut edir ki, dinə yalnız inanc, mənəviyyət və hüquq məsələsi kimi deyil, həm də dövlətin və cəmiyyətin təhlükəsizliyi və sabitliyi prizmasından yanaşmaq lazımdır [3]. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyasında tolerantlıq cəmiyyətin birliyi və onu müasir dəyərlər sisteminin mənimsəməsinin mühüm parametri qismində çıxış edir. Ümumilli lider Heydər Əliyevin multikulturalizm sahəsində baxışları onun müstəqil Azərbaycan dövlətinin quruculuğu konsepsiyasının təməl prinsiplərindən hesab edilən azərbaycançılıq ideologiyası kontekstində nəzərdən keçirə bilər [2].

Bu mənada Heydər Əliyevin dövlət-din münasibətləri, milli-mənəvi, o cümlədən dini dəyərlərin qorunması və təbliği, eləcə də tarixi-dini abidələrin bərpası, tolerantlığın və dinlərarası dialoqun təşviqi edil-

məsi sahəsində zəngin irsinin öyrənilməsi və düzgün təbliği Azərbaycanla yanaşı, digər ölkələr üçün də faydalı ola bilər [3]. Beynəlxalq aləmdə etimadsızlıq mühiti formalaşmaqda, irqçilik, millətçilik, ksenofobiya genişlənməkdə, etnik və milli dözümsüzlük az qala həyat tərzinə çevrilməkdə olduğu bir realıqda Azərbaycan Respublikasında multikulturalizm, dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq, tolerantlıq və harmonik etnik müxtəlifliyin özünəməxsus birgəyaşayış modeli formalaşmışdır. Dünya bu modeli öyrənməkdədir. Çoxmədəniyyətlilik (multikulturalizm) bu modelin əsas fəlsəfəsini təşkil edir. Əslində multikulturalizm ksenofobiya, islamofobiya, antisemitizm və irqçiliyin alternatividir. Ulu Öndər Heydər Əliyev etnik millətçiliyə alternativ kimi bütövlükdə Azərbaycan xalqının və cəmiyyətinin, eyni zamanda Azərbaycan dövlətçiliyinin yüksəlişini şərt bildirən və multikulturalizmin əsas mənəvi bazası olan azərbaycançılıq dövlət təlimini milli ideologiya kimi irəli sürdü [5]. Məhz bu ideologiya sayəsində ölkəmizdə bütün konfessiyalar və etnoslar arasında unikal həmrəylik mühiti formalaşmış, tolerantlıq, dini loyallıq, milli özünəməxsusluq və bəşəri dəyərlərə sadıqlıq həyat tərzinə çevrilmişdir. Başqa sözlə, Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün azərbaycançılığı dəqiq ideoloji hədəf seçərək öz uzaqgörən, müdrik siyasəti ilə əsrlər boyu formalaşmış çoxmədəniyyətlilik ənənəsini inkişaf etdirdi və onu keyfiyyətə yeni mərhələyə qaldırdı [4]. Azərbaycanın multikultural ənənələrinin dövlət tərəfindən qorunması işində ən vacib olanı ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və göstərişi ilə bu məsələnin hüquqi sənədlərdə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmasıdır [1].

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müxtəlif din və mədəniyyətlərə tolerant münasibəti, şəxsən özünün xaraktercə tolerant olması onun həyat və fəaliyyətində həmişə özünü büruzə vermişdir. Ulu öndər Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra, yəni 1993-cü ildə prezident seçildikdən sonra, oktyabrın 10-da andıçmə mərasimindəki nitqində Azərbaycanda mövcud olan dinlərin həmişə bərabər hüquqa malik olduğunu vurğulamış, dinlər və mədəniyyətlər arasındakı bu münasibətləri daim qoruyacağına and içmişdir [8].

Ulu öndər başqa dinlərə qarşı dözümlülük və tolerantlıq münasibətini həmişə öz əməli fəaliyyəti ilə sübut etmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan qeyri-İslam dini icmalarına qarşı həmişə hörmət və ehtiram göstərmiş, onların dini bayramlarını təbrik etmiş, adət-ənənələrinə qayğı ilə yanaşmışdır. Məsələn, 1995-ci il yanvarın 7-də tarixində İsa peyğəmbərin (ə.) Milad bayramı münasibətilə Bakıda keçirilən mərasimdə Azərbaycandakı pravoslav icmasını təbrik edən Heydər Əliyev bu haqda xristian icmasına müraciət edərək demişdir: “Hörmətli xanımlar və cənablar, bacılar və qardaşlar, Azərbaycan vətəndaşları! Sizi müqəddəs gün – İsa Məsihin Milad günü münasibətilə ürəkdən təbrik edir, sizə və sizin şəxsinizdə Azərbaycanın bütün xristian vətəndaşlarına xoşbəxtlik, firavanlıq, sevinc, sülh və mərhəmət arzulayıram” [6].

Heydər Əliyev iştirak etdiyi bütün beynəlxalq tədbirlərdə milli azlıqlar və dini məzhəblər arasında zəruri olan tolerantlıq və multikultural dəyərlərlə bağlı fikirlərini bildirmiş, xüsusən indiki qloballaşma dövründə dinlərarası, mədəniyyətlərarası dialoqa həmişə üstünlük vermişdir [7]. Qətiyyətlə demək olar ki, Azərbaycan multikulturalizmi ölkəmizin siyasi simasının əsas çizgilərindən birinə çevrilmişdir. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisinin arzularından biri də elə bu idi [1].

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K- Ulu öndər Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisidir, Azərbaycan 2014 23 iyul, 7 s.
2. Adıgözəlov Ş. Heydər Əliyev və Azərbaycanda multikulturalizm siyasəti. Bakı 2016 23 may, 8 s.
3. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlığın banisidir. Bakı 2015, 263 s.
4. Mehdiyev R. “Azərbaycançılıq-milləti ideologiyanın kamil nümunəsi”. “Azərbaycan” qəz., 7 noyabr 2007. 7 s.
5. Niftiyev N. Azərbaycanda birgəyaşayış və multikulturalizm. Bakı, 2015, 408 s.
6. Əliyev V. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli siyasətində multikulturalizm faktoru-XXI əsrdə Azərbaycanı sivilizasiyalararası dialoq mərkəzinə aparan yol. ”Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərənşr, 2016, 616 s.
7. Əmiraslanov Ə. Heydər Əliyevin ümumbəşəri ideyalarında multikulturalizm siyasəti// “Heydər Əliyev və multikultural dəyərlər” mövzusunda keçirilən konfransın materialları, Bakı, Azərənşr, 2016, 616 s.
8. Şahverdiyev Z, Hüseynov S- Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanda multikulturalizm və tolerantlığın banisidir. Xalq qəzeti 2016, 25 noyabr

AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİNİN İNKİSAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, multikulturalizm, azərbaycançılıq

Keywords: Heydar Aliyev, Azerbaijan, multiculturalism, azerbaijanism

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, мультикультурализм, азербайджанство

Müasir qloballaşan cəmiyyətin bir sıra əsas xarakterik və fərqləndirici xüsusiyyətləri vardır. Bu cəhətdən dünyanın əksər ölkələrində müşahidə olunan irqi, dini, etnik və mədəni müxtəliflik əvvəlki dövrlə müqayisədə tədricən artmaqla yanaşı, eyni zamanda Azərbaycandan fərqli olaraq etnik və dini müxtəlifliyə qarşı dözümsüzlük də nəzərə çarpır. Bu müxtəliflik özündə bir neçə fərqli səbəbləri ehtiva edir.

Tarixə nəzər salsaq, istər Azərbaycan ərazisində, istərsə də dünyanın digər ölkələrində təşəkkül tapmış imperiyaların həyata keçirdiyi işğalçılıq siyasətinin də bu müxtəliflikdə rolu az olmamışdır. Azərbaycana gəldikdə dəfələrlə çar Rusiyası, sonra isə Sevet Rusiyasının həyata keçirdiyi məqsədyönlü və düşünülmüş siyasətin ölkədə etnik müxtəlifliyin formalaşmasına nə dərəcədə təsir etməsini görməmək mümkün deyil.

Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan xalqına qarşı XX əsr boyu həyata keçirilmiş deportasiya siyasəti də qeyd olunanların bir hissəsini təşkil etməklə əvvəlcədən planlaşdırılmış siyasətin tərkib hissəsidir. Etnik və digər müxtəlifliyin yaranmasında dövlətin nə dərəcədə rolu vardır və onun təsir mexanizmi necə olur deyə düşündükdə, burada etnik müxtəlifliyin məcburi və ya könüllü olaraq formalaşdırılması fərqləndirilir [2, s.7].

Hələ XIX əsrdə Azərbaycan xanlıqlarının çar Rusiyası tərəfindən işğalı zamanı xanlıqların milli azadlıq uğrunda apardıqları mübarizə xüsusilə qeyd olunmalıdır. Azadlıq uğrunda aparılan bu milli mübarizə azərbaycançılıq ideyasının formalaşması ilə bağlıdır. Hansı ki, bu prosesin başlanğıcı XIX əsrin II yarısına təsadüf edir. Bu cəhətdən tarixin çəti sınaqlarından çıxmış xalqımızın milli birliyinin təcəssümü olan azərbaycançılıq ideyası Azərbaycan xalqının siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni yüksəlməsinə yönəlmiş bir ideya olaraq böyük tarixi və siyasi əhəmiyyətə malikdir [2, s.7].

Artıq XX əsrdə Azərbaycançılıq ideyası daha geniş məzmun və əhəmiyyət kəsb etmişdir. Bu cəhətdən görkəmli Azərbaycan ziyalılarının Rusiya müsəlmanlarının təşkilatlanması sahəsindəki fəaliyyətləri, qurultayların keçirilməsi və azərbaycanlıların orada təmsil olunmaqla xalqın milli maraqlarını əzmlə müdafiə etmələri, eyni zamanda nəinki mədəni, o cümlədən siyasi və iqtisadi sahədə müəyyən hüquqların verilməsi uğrunda göstərilən fədakarlıq diqqət çəkən məqamlardan biridir.

Bu cəhətdən XX əsr xalqımız üçün mühüm ictimai-siyasi əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, Azərbaycan müstəqillik əldə etməklə yanaşı, Heydər Əliyev kimi bir tarixi şəxsiyyət qazanmış oldu. Ümummillə lider Heydər Əliyev hələ Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi dövrdə daim Sovet İttifaqının yüksək kürsülərindən Azərbaycan xalqının siyasi, mədəni, iqtisadi hüquqlarının qorunması sahəsində yorulmaz fəaliyyəti ilə yanaşı, xalqın etnik-millə kimliyinin nəinki himayədarı idi, eyni zamanda qanunvericilik səviyyəsində milli dəyərlərimizin qorunması istiqamətində də mühüm addımlar atmışdır.

80-cı illərin II yarısından Ermənistanın Azərbaycana qarşı yenidən ərazi iddialarına başlaması, xalqımızın öz doğma torpaqlarından qovulub çıxarılması, 1991-ci ildə müstəqillik əldə etməyimizə baxmayaraq AXC-Müsavat iqtidarının yarıtmaz siyasəti xalqın milli azadlıq ideyasını söndürə bilmədi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli istəyi ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdırdan sonra azərbaycançılıq ideyası yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş oldu [2, s.45]. Hansı ki, bu mərhələdə azərbaycançılıq ideyası özünün intibah dövrünü yaşamaqla xalqın vahid ideologiyasına çevrildi. Bu ideologiya ətrafında birləşmiş Azərbaycan xalqının milli birliyi və Heydər Əliyev siyasətinə sadiqliyi Ulu Öndərin xalqın siyasi və iqtisadi böhrandan çıxarılması, ölkədə sabitliyin yaradılması sahəsində həyata keçirdiyi yorulmaz siyasətlə vəhdət təşkil edirdi. Dövrünün görkəmli dövlət xadimi olan Heydər Əliyev yenidən hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra şəxsi həyatını belə təhlükəyə atmaqdan çəkinməyərək 1991-1993-cü illərdə səbatsız şəxslərin ölkəyə rəhbərlik etdikləri dövrdə xalqın itirilmiş milli birliyinin yenidən bərpa olunması, azərbaycançılıq məfkurəsinin ölkənin gələcək inkişafına aparan yolda başlıca ideologiya olaraq çiçəklən-

məsi üçün böyük səylə çalışırdı. Eyni zamanda Ulu Öndər xalqın, ölkənin milli maraqlarının hər şeydən öndə dayandığını nümayiş etdirməklə, beynəlxalq səviyyədə də daim Azərbaycanın milli və dövlət maraqlarını ön planda saxlamışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsindən sonra digər sahələrlə yanaşı azərbaycançılıq ideologiyası əsas ali məqsəd olmaqla ədəbi sahədə milli hərəkat, siyasi sahədə isə dövlət ideologiyası səviyyəsinə yüksəlmişdir. Bakı şəhərində dünya azərbaycanlılarının qurultaylarının keçirilməsi, eyni zamanda Heydər Əliyevin müvafiq fərmanı ilə Xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsinin yaradılması azərbaycançılıq məfkurəsinin coğrafi hüdudlarını daha da genişlənməklə xaricdə yaşayan azərbaycanlıları da əhatə etmiş oldu [3].

Bu gün artıq dünyada bir model olaraq diqqəti cəlb edən Azərbaycan multikulturalizminin tarixinə nəzər salsaq, onun qədim tarixi köklərə malik olduğunu görürük. Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda, o cümlədən “Kitabi Dədə Qorqud” dastanında multikultural dəyərlər mövcuddur.

Ulu Öndərin 1993-cü ildə ölkə Prezidenti seçilməsindən sonra daxili siyasət sahəsində gördüyü işlərin bir istiqaməti də multikultural dəyərlərin qorunması və inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının hazırlanması üçün yaradılmış Komissiyanın sədri olan Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında olan çoxşaxəli və yorulmaz xidmətlərindən biri də Ulu Öndərin daim insan hüquqlarının müdafiəsinə xüsusi həssaslıqla yanaşmasıdır. Bunun bariz nümunəsidir ki, Konstitusiyamızın maddələrinin 1/3-i əsas insan hüquq və azadlıqlarına aiddir. Azərbaycan isə çoxmillətli dövlət olmaqla burada müxtəlif etnik qruplar yaşayır. Ölkə Konstitusiyasında bərabərlik hüququnun, din və vicdan azadlığının, dözümlülüyün, təhsil hüququnun və digər mütərəqqi hüquq və azadlıqların təsbit olunması Azərbaycanda dövlət səviyyəsində çoxmədəniyyətliliyə dəstəyin olduğunu və bunun hüquqi baxımdan rəsmiləşdirilməsini göstərən başlıca faktorlardan biridir. Təsadüfi deyildir ki, Akademik Kamal Abdullayev Heydər Əliyevin Azərbaycanda multikultural dəyərlərin inkişafı və formalaşmasına verdiyi töhfəni yüksək qiymətləndirərək, onu yeni bir inkişaf mərhələsinə qaldırmaq yolunda Ulu Öndərin bu sahədəki yorulmaz və əzmkar fəaliyyətini və düşünülmüş idarəçilik mexanizmini diqqətə çəkərək onu multikulturalizminin siyasi banisi hesab edir [1].

Heydər Əliyev siyasət kursunun layiqli davamçısı, ölkə Prezidenti İlham Əliyev daim azərbaycançılıq məfkurəsinə, multikultural dəyərləri inkişaf etdirməklə onu yeni bir inkişaf mərhələsinə qaldırmış oldu. Belə ki, multikulturalizmlə bağlı Azərbaycanda keçirilən beynəlxalq tədbirlər, 2016-cı ilin ölkəmizdə multikulturalizm ili elan olunması bu dəyərlərə Azərbaycanda dövlət səviyyəsində diqqətlə yanaşılmasının bariz nümunəsidir. 44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə zəfər çalmış Azərbaycanda bütün xalqların və dinlərin nümayəndələrinə sərbəst və bərabər hüquqlu şərait yaradılır. Sinaqoqlar və kilsələr dövlət tərəfindən qorunur, təmir-bərpa işləri görülür. Bu sahədə ölkə Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilmiş ardıcıl, məqsədyönlü tədbirlərlə ölkəmiz dünyaya multikulturalizmin yeni bir Azərbaycan modelini təqdim etmiş oldu.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev, Kamal. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi banisi // Azərbaycan.–2015.–1 may.–№ 92.–S.3.
2. Azərbaycan multikulturalizmi. Ali məktəblər üçün dərslik / K.Abdulla [və b.].–Bakı:BBMM,–2017.–416 s.
3. Həbibbəyli, İsa. Azərbaycançılıq idealinin rəmzi // Yeni Azərbaycan.–2013.–11 aprel.–№ 62.–S.4.

Şahismayıl İsmayılov
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN BANİSİ

Açar sözlər: Uzaqgörən siyasətçi, Neft strategiyası, İqtisadi siyasət, Azərbaycançılıq, Dövlətçiliyin bərpası

Key words: Visionary politician, Oil strategy, Economic policy, Azerbaijaniism, Restoration of statehood

Ключевые слова: Дальновидный политик, Нефтяная стратегия, Экономическая политика, Азербайджанство, Восстановление государственности

Bütün xalqlar dahi şəxsiyyətləri ilə tanınır. Bu şəxsiyyətlər xalqının sahib olduğu dünya görüşünü, mədəniyyətini, elmini, incəsənətini dünya xalqlarının gözləri önünə sərir. Dünya sərvətinin bir hissəsi olan

bu dahilərin fəaliyyətləri nəticəsində dünyanın zənginliyi artan xətt üzrə inkişaf edir və etməyə də davam edəcək. Hər bir xalq, hər bir dövlət inkişaf tarixində, xalqını, millətini, yurdunu qəlbən sevən, onu zəfərə, dar günlərdə gün işığına doğru aparən rəhbərə, şəxsiyyətə hər zaman ehtiyac duyur. Sözüən həqiqi mənasında dövlətin dünya dövlətləri sırasında, xalqın dünya xalqları sırasında qürurlu, güclü bir şəkildə yer alması üçün dahilərə hər zaman ehtiyac var. Azərbaycan Respublikasının adı bu gün dünya platformasında qabaqcıl dövlətlər sırasında yer almaqdadır. Bu yurd, bu vətən daima onun adını yüksəkliklərə daşıyan dahi şəxsiyyətlər yetişdirib. Belə şəxsiyyətlərdən biri də “Heç bir millət şəxsiyyətsiz yaşaya bilməz” fikrinin banisi, Azərbaycan Respublikasının adını qabaqcıl dövlətlər cərgəsinə həkk edən, dünyagörüşü və uzaqgörənliyi ilə hər zaman dünya liderlərini təəccübləndirməyi bacarmış dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevdir. Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümməyə bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergi idi. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi idi. 1923-cü il 10 may tarixində Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan şəhərində sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan və tükənməz fitri istedad sahibi olan Heydər Əlirza oğlu Əliyev doğma xalqının dərdlərinə dərdindən bələd olan, hələ çox gənc ikən məkrli qonşuların min bir hiyləsini öz gözləri ilə görən, mükəmməl təhsil almış, o cümlədən tarixi biliklərə dərdindən ziyələnmiş, son dərəcə geniş dünyagörüşünə və konkret biliklərə malik olan, doğma xalqını və yurdunu hədsiz məhəbbətlə sevən nadir tarixi şəxsiyyət idi. Naxçıvanda sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan bu böyük insan hələ gəncliyindən yüksək vəzifələr tutmuş, çiyinlərində böyük bir ölkənin yükünü daşımışdır. (1)

Azərbaycan xalqının, dövlətçiliyinin ən yeni tarixinin bütün mərhələləri dahi şəxsiyyət, uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyevin qürurlu adı və dövlətçilik fəaliyyətləri ilə əsaslı formada bağlıdır. Heydər Əliyevin 35 illik idarəçiliyi dövründə xalqımız, dövlətimiz əsrlərə bərabər tərəqqi yolu qət etmişdir. İdarəçilik zamanlarında Heydər Əliyev bütün güc və bacarığını Azərbaycanın inkişafına, quruculuq işlərinə həsr etmişdir. Uzaqgörən siyasətçi Heydər Əliyev söyləyirdi: “Xalq mənə ümid bəsləyir, mən də bu ümidi doğrultmaq üçün ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram və həyatımı xalqıma qurban verməyə hazırım”. Çox da uzaq olmayan, 1988-1993-cü illər tarixinə baxış keçirsək, bu dövrlərdə Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında gərginlik, hərə-mərclik, kaos olduğunun müşahidəçisi olarıq. Belə bir çətin zamanda, Azərbaycan xalqının, Vətənin yeganə ümid yeri, qurtuluş çırağı Heydər Əliyev idi. Müdrək xalqımız, o zaman qəti və sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı ki, dünyanın bu böyük siyasət adamını ölkədəki vəziyyətin qarşısının alınması üçün xalq öz xilaskarı olan Heydər Əliyevi ikinci dəfə hakimiyyətə dəvət etdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin planları boşa çıxdı, bədxahlarımızın arzuları gözlərində qaldı. Məhz o zaman -1993-cü ilin iyun günlərində Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın qurtuluşunda həlledici dönüş baş verdi. Azərbaycan xalqının qurtuluş günü kimi dəyərləndirilən 15 iyun 1993-cü il tarixi bir hadisə idi. Bu tarixi gündə - Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı Azərbaycanın tarixi həyatında dönüş yaratdı. Müdrək dövlət xadimi bir neçə siyasi gedişdən sonra vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı. Xarici və daxili düşmənlərin Azərbayanı parçalayıb yox etmək, müstəqil dövlətimizi aradan qaldırmaq planı puça çıxdı. Vətən, millət, bütün xalqımız məkrli düşmənlərin hazırladığı fəlakət uçurumuna yuvarlanmadı, fəlakətdən, ölüm qəzasından yan keçdi. Qurtuluş savaşında qələbəyə doğru dönüş başlandı. (2)

Hər birimiz Heydər Əliyevin dövlətçilik amallarına sadıq qalaraq Ulu Öndərin yüksək ideyalarını yaşatmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan tarixinin yeni şanlı səhifələrini yazmaq naminə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək, əlimizdən gələni əsirgəməməli, dövlət başçısının yüksək etimadına uyğun olaraq ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisi üçün öz vəzifələrimizi layiqincə yerinə yetirməli və daha əzmkarlıqla çalışmalıyıq. İlham Əliyev: “Azərbaycan xalqına vəd etmişəm ki, Heydər Əliyevin siyasətini davam etdirəcəyəm, çünki o, yeganə düzgün siyasətdir. Bu siyasət ona gətirib çıxardı ki, Azərbaycan kaos, hərə-mərclik, vətəndaş müharibəsi vəziyyətindən quruculuq və tərəqqi, sülh və sabitlik mərhələsinə keçdi. Mən ondan çox şeyi öyrənmişəm və onun təcrübəsini, məsələlərə baxışını öyrənməklə hələ çox şeyi əxz edəcəyəm. Hər hansı bir qərar qəbul etməzdən əvvəl düşünürəm ki, bu vəziyyətdə Heydər Əliyev necə hərəkət edərdi. Çalışırım ki, mənə inanan, mənə səs verən adamlar məndən razı qalsınlar. Prezident üçün ən yüksək mükafat onun ideyalarına inamdır, bunsuz işləmək çox çətin, ona görə də mən çalışacağam ki, Heydər Əliyevin bütün prinsipləri həyatda öz təcəssümünü tapmaqda davam etsin”. (5)

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi, “Əbədi müstəqillik tarixi yazan lider Heydər Əliyev”, Bakı 2018, səh 3-16.
2. Şəkərəliyev Arif, “Heydər Əliyev ideyaları yaşayır və qalib gəlir”, Bakı 2015, səh 44-48.
3. İradə Hüseynova, “Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin Qurucusu”, Bakı 2004, səh 223-249.
4. Səlim Müslümov, “Sosial müdafiə sisteminin modernləşdirilməsi”, Bakı 2015, səh 55-59.
5. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Mərkəzi Elmi kitabxana, “Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi”, Bakı 2010, səh 15-40.

Sara Aleskerova

Azerbaijan University of Languages

CONTRIBUTION OF HEYDAR ALIYEV TO INTERRELIGIOUS DIALOGUE

Açar sözlər: Heydər Əliyev irsi, Azərbaycan, dirlərarası dialoq, tolerantlıq, multikultural dəyərlər

Ключевые слова: наследие Гейдара Алиева, Азербайджан, межрелигиозный диалог, толерантность, поликультурные ценности

Keywords: Heydar Aliyev's heritage, Azerbaijan, interreligious dialogue, tolerance, multicultural values

Due to its geographical position and the ethnic composition of its population, Azerbaijan has hosted representatives of various religions. Zoroastrianism, paganism, Judaism, Christianity, Islam and other religions have spread and interacted with each other in different periods of history. The history of the spread of Christianity in the country begins with the ancient Albanian church. All three branches of Christianity-Orthodoxy, Catholicism and Protestantism are spread in Azerbaijan. Orthodoxy spread in the territory of Azerbaijan at the beginning of the 19th century after the resettlement policy of Tsarist Russia. The first Roman-Catholic church in Baku began to emerge in the middle of the 19th century after the exile of military Catholics to the Caucasus by Tsarist Russia. The first Protestant sect that spread in the country is Lutheranism, and its spread is related to the migration of Germans and Poles to the South Caucasus in the first half of the 19th century [2].

As a result of the policy of religious tolerance founded by Heydar Aliyev, relations between religion and the state in Azerbaijan have always been regulated by the constitution, and the environment of tolerance between different religious confessions has been preserved within the framework of the constitution [1,p.27-31]. After Heydar Aliyev's second election, the strengthening of the tolerant religious environment in the country became the priority direction of the state policy. The right of conscience and religious freedom of all citizens, regardless of their ethnic identity and race, was established in our Constitution and in the Law "On Freedom of Religious Belief". According to item 48 of the Constitution of Azerbaijan, all citizens have the right to freedom of conscience, to independently choose and freely express their attitude to religion, and freely celebrate their religious ceremonies [2].

On the initiative of Heydar Aliyev, in 2001, the State Committee for Work with Religious Institutions was created in order to monitor compliance with the laws and legal acts issued on religious freedom. In Heydar Aliyev's political course, the promotion of multicultural values, tolerance and interreligious dialogue has always been in the center of attention [6, p 4-5]. He invited Pope John Paul II to Baku as the head of all Catholics in order to promote inter-religious dialogue between the Islamic and Christian worlds, and welcomed him with warm hospitality [3], [4]. With the encouragement of Heydar Aliyev, who had just won independence and chose legal-democratic state building, different religious denominations were able to operate freely and a fairly tolerant environment was formed in Azerbaijan towards representatives of all religions.

Today the projects carried out by the Heydar Aliyev Foundation in the Vatican and Rome, which are the continuation of Heydar Aliyev's policy, play an important role in establishing inter-religious dialogue. The activity of the fund is not limited only to the borders of Azerbaijan, it implements projects serving the protection of historical, cultural and religious heritage in different parts of the world. Owing to the fund, important religious monuments which are in the protection of religious heritage are being

restored in the Vatican and Rome. Catacombs of Pietro and St. Marcellino were restored on the initiative of the Heydar Aliyev Foundation. Later, a new museum was established in the Basilica of St. Sebastian, and the sarcophagi were restored and placed in the museum for safekeeping. In 2016, the foundation started the restoration of the catacombs of St. Commodus, which are closed to the public [5]. There are more than eight thousands vaults in these catacombs. All of them are very important for the Christian world and plays a big role in promoting interreligious dialogue.

The restoration of catacombs of high spiritual value for the Christian world at the initiative of Azerbaijan which is considered to be Muslim country, is a great contribution made by our country to both intercultural and interreligious dialogue. In the underground 4-story catacombs, restored by the Heydar Aliyev Foundation, exhibits consisting of approximately 150 sarcophagi belonging to the IV century, their fragments, and a bas-relief, which is considered an important monument for the early Christian period, with scenes from the Bible, are displayed. In addition, in 2020, the Heydar Aliyev Foundation completed the restoration of the bas-relief "Meeting of Pope Leo I with the Hun Emperor Attila" in the Basilica of St. Peter's Church in the Vatican, which is a famous example of Italian Renaissance architecture and one of the largest churches in the world [5].

Commitment to the multicultural, universal values founded by national leader Heydar Aliyev, continued by President Ilham Aliyev, who is a worthy follower of Heydar Aliyev's policy. Being vulnerable in preserving multicultural values and promoting interreligious dialogue in the world increased tolerant Azerbaijan's reputation as a country. The support of the Heydar Aliyev Foundation for the restoration of religious, historical and cultural monuments of great importance for the Christian world is very important from the point of view of the promotion of Azerbaijan. Today, in Azerbaijan, churches and synagogues, various Christian and Jewish religious educational institutions operate freely and receive the necessary support from the state within the framework of the law. Today, more than two thousand mosques, 13 churches and 7 synagogues operate in Azerbaijan. Additionally, owing to Heydar Aliyev's policy today Azerbaijan is considered to be the most tolerant country in the region.

References:

1. Abdulla Adil, Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər. Bakı, Qismət, 2007. 108s.
2. Azərbaycan multikulturalizmi https://multiculturalism.preslib.az/az_a4.html
3. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Roma Papası II İoann Pavel ilə görüşdə söhbətindən (Vatikan, "Palasio Kastel Qondolfo", 26 sentyabr 1997-ci il) sənədinə tarixi arayış
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin İtaliyaya rəsmi səfəri (25-27 sentyabr 1997-ci il). Azərbaycan – Vatikan münasibətləri
5. Heydər Əliyevin milli mənəvi irsi <https://lib.aliyevheritage.org/az/9182868.html>
6. Məmmədov Novruz. Heydər Əliyev və xarici siyasətin Azərbaycan modeli. Xalq qəzeti. 9 may 2010. 6s

Səbinə Muradova
Azərbaycan Dillər Universiteti

RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION IN HEYDAR ALIYEV'S PERIOD

Açar sözlər: qərb, iqtisadi, müstəqil, vacib, siyasət

Ключевые слова: запад, экономика, независимость, важный, политика

Keywords: west, economy, independence, important, policy

Among the priorities of Azerbaijan's foreign policy in Heydar Aliyev's period are turning to the West and strengthening relations with the West. It was very important for Azerbaijan to establish relations with the EU in order to consolidate relations with the West and to take advantage of the opportunities of the EU. For this reason, Heydar Aliyev meticulously approached relations with the EU in his foreign policy. After independence, relations that were only at the level of technical assistance had to be directed to the political economic dimension. It was very important to establish the legal infrastructure of EU-Azerbaijan relations [2].

One of the main priorities of the foreign policy of Azerbaijan, which is the strongest state of the South Caucasus in terms of economic capacity, is the establishment of close relations and cooperation with international institutions. Relations with the EU have a special importance in Azerbaijan's foreign policy agenda. It is possible to say that the interests of both sides overlap in the establishment of relations and cooperation between Azerbaijan and the EU. The strategic importance of Azerbaijan in meeting the energy needs of the West, and the central importance of the EU in Azerbaijan's Western-oriented foreign policy vision are the most important indicators of this [1].

The development of relations with the EU has an important place on the basis of Heydar Aliyev's foreign policy. Azerbaijan's desire to strengthen its relations with this important institution of the European space lies in the desire to develop the national economy efficiently, to integrate the Azerbaijan economy with the European economy and finance market, and to make the country a part of the European security system. It is possible to count among the reasons for wanting to strengthen relations with this union, as in every period other than the ones we have mentioned, the desire to receive the support of the EU in resolving the Karabakh problem, which is one of the main problems of Azerbaijan's foreign policy, in this period. At the same time, the strategic position of Europe and Asia regarding the security of the energy corridor has increased the desire of EU member states to develop political and economic relations with Azerbaijan. The attitude of the EU, which initially thought to develop its relations with Azerbaijan only on the axis of financial aid, gradually changed. The most important reason for this is the EU energy security issue. The EU, which is highly dependent on Russian natural gas, has placed its Azerbaijan reserves in a central position in the transfer to Europe in benefiting from alternative energy sources. Thus, it aimed to partially reduce the dependency on Russian natural gas. The TACIS program also plays a major role in the development of Azerbaijan's relations with the EU. The TACIS program can be considered as a program carried out by the European Commission for the stable development of the EU's relations with the Eastern European, Caucasian and Central Asian countries. TACIS has achieved this goal through unrequited financial assistance. The assistance provided by TACIS is primarily carried out in the form of expertise and knowledge transfer. It continued to be implemented in Azerbaijan from 1991 to 2006 [2].

Attaching great importance to Azerbaijan's energy potential, the EU has taken important initiatives with the TRACECA and INOGATE projects, which reflect the union's strategy for the region within the framework of the TACIS program. With the initiative of the EU, within the framework of the TACIS program, at the meeting held in Brussels on 3 May 1993 with the participation of the trade and transportation ministers of 8 countries, the "Euro-Caucasus-Asia Transport Corridor" was held in order to develop transportation and communication projects between Central Asia, the Caucasus and Europe. The project (TRACECA-Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) has been put forward. As a result of the negotiations, the "Brussels Declaration" was signed and the decision was adopted on the creation of the "New Silk Road" corridor that will unite the East and the West, and the establishment and development of the transportation and communication infrastructure. The main purpose of the TRACECA project was to support the political and economic independence of the participating states, to ensure their exit to the European and world markets through alternative transportation routes, and to create a transportation corridor from Europe to Central and Far East Asia via the Black Sea and South Caucasus. TRACECA project is a multidimensional strategic project in terms of EU's support for the economic and political independence of the CIS countries. The idea of restoring the new Silk Road has been one of the transportation policies that Haydar Aliyev insisted on. The meeting held in Baku in September 1998 with the initiative of the European Commission can be considered as an important initiative organized within the framework of the TRACECA project, the international conference called "Restoration of the Historical Silk Road". Participation in the TRACECA project has a very important strategic meaning for Azerbaijan. It offers great opportunities for Azerbaijan to consolidate and expand its economic relations with Europe, to integrate with the world economy and to transform into an international transportation corridor. For this reason, Haydar Aliyev has expressed at every opportunity that he attaches great importance to participation in the TRACECA project. [3]

The most important step taken in the EU-Azerbaijan relations during the Heydar Aliyev period was the establishment of strategic cooperation in terms of energy security. An example of this is the foundation of the project called INOGATE(Interstate Oil and Gas Transport to Europe), which will allow

the export of oil and natural gas between countries to Europe, in 1995. Within the framework of INOGATE, Azerbaijan's position coincided with the EU's energy security strategy for the transfer of Caspian Sea and Central Asian hydrocarbon reserves to the European Market via a safer Caucasus-Black Sea-Central and Eastern Europe (MDA) route from Russia. INOGATE project It is an initiative that reveals important alternatives for the export of Azerbaijani reserves.

First of all, close and dynamic commercial relations were established between Azerbaijan and the EU in the context of international economic relations, and relations continued in this direction until 1996. In 1996, it is possible to say that the course of EU-Azerbaijan relations has changed and progressed rapidly. The most important example of the positive progress of Azerbaijan-EU relations is the OIA, which was signed in Luxembourg on April 22, 1996 and entered into force on July 1, 1999. With this agreement, the legal-normative basis of relations consisting only of commercial infrastructure has been established.

The signing of the OIA agreement can be cited as one of the most important achievements in the Azerbaijan-EU relations during the Heydar Aliyev period. Another factor that makes this agreement important is that the trade relations between Azerbaijan and the EU have officially turned into partnerships. Resolving the DK problem has an important place among the EU's policies on ensuring security and stability in Europe in this period. Heydar Aliyev expected the EU to take more effective initiatives for the solution of the DK problem. If we compare with the first years of independence, in this period, the EU started to reveal its stance on the Karabakh problem more clearly in favor of Azerbaijan. In the period covering 1993-2003, it is possible to observe that Azerbaijan adapted to the EU much more politically and economically. In this integration process, the multilateral dynamic foreign policy followed by Heydar Aliyev and the reserves owned by Azerbaijan were effective. In the process of integration with the EU, Azerbaijan aims to follow an independent economic policy and at the same time to have the chance to establish close cooperation with the organization on political issues, especially the DK problem. [1]

Ədəbiyyat:

1. A.Usubova. Azərbaycan Dış Politikasında Avropa Birliđi'nin etkisi, İstanbul,2017
2. N.Məmmədov. Heydər Əliyev'in Xarici Siyasət Kursunda Avropa ilə Qoşuluq, Heydər Əliyev İrsi Azərbaycanın Davamlı İnkişaf Strategiyası, Bakı, 2006.
3. E.Süleymanov. Avropa İttifaqı Və Azərbaycan: Strateji Tərəfdaşlığa Doğru, CBS Polygraphic-production yayınları, Bakı, 2011.

Sevda Əliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN HÜQUQİ DÖVLƏT MODELİ

Açar sözlər: hüquqi dövlət, demokratik islahatlar, vətəndaş cəmiyyəti, yeni konstitusiya, hüquq və azadlıqlar

Keywords: legal state, democratic reforms, civil society, new constitution, rights and freedoms

Ключевые слова: правовое государство, демократические реформы, гражданское общество, новая конституция, права и свободы

Azərbaycanda hüquqi dövlət quruculuğunun mahiyyət prinsiplərinin müəyyən edilməsi Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Haqlı olaraq hesab edilir ki, Azərbaycanın bir dövlət olaraq global siyasi arenada layiqli yer tutması, dramatik kolliziyalar və fundamental çalxalanmalar yaşayan dünyamızda formalaşmış siyasi institutları və işlək sosial-iqtisadi modeli ilə dinamik inkişaf örnəyini sərgiləməsi, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu sahəsində bariz müvəffəqiyyətlər əldə etməsi ümummillilərin strateji kursunun əməli nəticələridir. Lakin Azərbaycanın yeni tip dövlətçiliyinin yaradılmasına, müxtəlif sosial təbəqə və kateqoriyaların istək və mənafehləri ilə uzlaşan sosial-siyasi sistemin formalaşmasına aparan yol heç də hamar olmamışdır.

1993-cü ilin iyunun 15-də Azərbaycan dövlətçiliyinin uçurum kənarında olduğu belə bir ekstremal şəraitdə xalqın ümumi tələbi ilə Ali Sovetin sədri seçilmiş Heydər Əliyev son dərəcə incə, zərgər dəqiqliyi tələb edən siyasi maneələri, qeyri-standart qərarları ilə siyasi situasiyanı nəzarət altına gətirməyə və

hakimiyyət vakuumuna son qoymağa müvəffəq oldu. Daha sonra Ulu Öndər gərgin səylər və zəhmət bahasına cəbhədə vəziyyəti sabitləşdirməyə, ordunun yenidən qurulmasına və bir sıra uğurlu əməliyyatlar keçirməsinə, atəşkəs rejiminin bərqərar olmasına, dövlət strukturlarının idarə olunacaq duruma gətirilməsinə, iqtisadi böhranın tam iflasla nəticələnməsinin qarşısının alınmasına, Azərbaycanın iqtisadi inkişafının bünövrəsini qoymuş “Əsrin müqaviləsini” imzalanmasına nail oldu.

Ulu Öndər rəhbərlik etdiyi dövr ərzində böhrandan effektiv çıxış yolunu tapmağa, eləcə də keyfiyyətə yeni funksional sistem, başqa sözlə Azərbaycan dövlətçiliyinin yeni modifikasiyasını yaratmağa müvəffəq olmuşdur; bu zaman o, siyasi yaradıcılıq subyekti kimi fəaliyyət göstərərək, məzmun və mahiyyət etibarlı ilə yeni idarəçilik metodlarını və üslublarını işləyib hazırlamış və tətbiq etmişdir.

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də hüquqi dövlətin Azərbaycan modelini yaratması olmuşdur. Bu istiqamətdə ən mühüm addım 1995-ci ilin noyabrın 12-də müstəqil Azərbaycan dövlətinin konstitusiyasının ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilməsi idi. Bu konstitusiya Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq müasir demokratiya standartlarına tamamilə cavab verməklə, ölkədə gedən institusional dəyişiklikləri dünyanın qabaqcıl ölkələrinin hüquqi-normativ təcrübə və praktikalarına uyğun məcraya yönəltdi. Dövlət quruculuğunun əsaslarını təsbit etmiş müstəqil Azərbaycanın ilk konstitusiyası haqlı olaraq Heydər Əliyevin əsəri hesab olunur. Görkəmli dövlət xadimi yeni Konstitusiyayı ümumbəşəri demokratik dəyər və nailiyyətlər əsasında, lakin eyni zamanda Azərbaycanın konkret siyasi və sosiomədəni ənənə və xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tərtib etməyi məqsədəuyğun sayırdı. Bu zaman Ulu Öndər hüquq bərabərliyi prinsipinin Konstitusiyada hərtərəfli təsbitinə çağırırdı və bu prinsipə öz təfsirini verirdi: *“Mən bərabər hüquqlar haqqında danışanda onu nəzərdə tuturam ki, dinindən, dilindən, milliyyətindən, irqindən, siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq insanların hamısının eyni hüquqlara malik olması və bu hüquqlardan səmərəli istifadə imkanları əldə etməsi Konstitusiyamızda öz əksini tapmalıdır”* [1, s.1-2]. Aydın ki, gətirilən sitatda Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğu ilə əlaqədar prioritet önəm verdiyi müddəalar yer almışdır.

Ümummilli liderimizin rəhbərliyi altında 6 ay müddətinə hazırlanan və ümumxalq səsverməsi yolu ilə 1995-ci ilin noyabrın 12-də qəbul olunan müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk konstitusiyası yuxarıda bəhs edilən prinsip və yönəlişlikləri bütün dolğunluğu ilə gerçəkləşdirdi. Orada ölkənin inkişaf vektoru müəyyənləşdirilməsi, demokratik əsaslarla hakimiyyət bölgüsünün təsbit edilməsi ilə bərabər insan hüquq və azadlıqlarının təminatı prioritet məqsədlər kimi xüsusi vurğulanırdı. Təsədüfi deyildir ki, konstitusiyanın 158 maddəsindən 48-i, başqa sözlə, təqribən üçdə biri sırf insan hüquq və azadlıqlarının təminatına yönəlmişdi. Konstitusiyanın ikinci bölməsinin “Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları” adlanan üçüncü fəslə hüquq və azadlıqların təminatı və müdafiəsi mexanizmlərini müəyyənləşdirir [2, s.10-24]. Beləliklə, Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası həm birinci nəsil (şəxsi və siyasi hüquqlar), həm də ikinci nəsil (sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar) insan hüquqlarını ehtiva etməklə, Azərbaycanda hüquqi dövlətin sonrakı inkişafının, ölkədə vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun qüdrətli təməlinə çevrildi.

İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunması istiqamətində qəbul edilmiş normativ sənədlər sırasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 22 fevral 1998-ci il tarixində imzaladığı «İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» Fərmanı və 1998-ci il 18 iyun tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı»nı xüsusilə qeyd etmək lazımdır [3, s. 313-319].

Beləliklə, Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyasının təhlili belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, o Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlətin özünəməxsus modelinin müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə ölkədə keçirilmiş demokratik islahatlar, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, konstisional və instisional dəyişikliklər demokratik, hüquqi dövlətin yeni tipinin təşəkkül tapmasına, bütün vətəndaşların siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni azadlıqlarını təmin edən çağdaş sosial-siyasi sistemin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu sistem özündə üzvi surətdə ümumbəşəri norma və prinsipləri milli dəyərlərlə birləşdirir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidenti, Yeni Konstitusiya layihəsi hazırlayan Komissiyanın sədri Heydər Əliyevin nitqi // “Azərbaycan” qəz., 1995, 7 iyun, №105, s.1-2.
2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2009, s.10-24.
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar On dördüncü kitab: dekabr 1997 – fevral 1998/bur. məsul R.Mehdiyev. – Bakı: Azərneşr, 2005. – 520s.

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİSAFI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan dili, mənəviyyat, ana dili

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijani language, spirituality, mother tongue

Ключевые слова: Гейдар Алиев, азербайджанский язык, духовность, родной язык

Xalqımız dünyanın ən qədim xalqlarından biri olduğu kimi onun dili də qədim və zəngindir. Bu dilin dərin tarixi kökləri vardır ki, tarixin çətinliklərinə dözərək, sinə gərəkək özünü qoruyub saxlamış, bu günkü günlərimizə qədər yetişən nəsillərə gətirib çıxarmışdır. Tarix boyu bu dildə qiymətli əsərlər yazılmış və hələ VII əsrdə Dədə Qorqud kimi möhtəşəm, ulu dastan məhz ana dilimizdə meydana gəlmişdir. Bu dildə Füzuli, Nəsimi, Həqiqi, Vaqif, Vidadi, Mirzə Cəlil, Sabir və başqa mütəfəkkirlər qiymətli əsərlər yazıb yaratmışlar. Bu dil dünyaya səs salan şairlər, yazıçılar, alimlər, siyasətçilər, dahilər yetişdirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi ki, *dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi kökləri vardır. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla çox fəxr edirəm*[1, s. 46].

Azərbaycan dilinin həm ümumxalq dili, həm də dövlət dili kimi tərəqqi edib inkişafında ulu öndər Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Dahi rəhbər Azərbaycan dilinə yalnız adı ünsiyyət vasitəsi kimi deyil, qədim tarixi, zəngin mədəniyyəti, müasir dünyada müəyyən ictimai-mədəni mövqeyi olan bir xalqın milli sərəvəti, mənəvi dəyəri kimi yanaşırdı. Hələ 1970-ci illərdən başlayaraq Ulu Öndər ana dilimizin qayğısına qalıb, Azərbaycan dilinin inkişafı üçün öz səyini heç vaxt əsirgəməmişdir. Ana dilinə böyük məhəbbət, onun incəliklərini dərinlən bilmək, sadə, səmimi cümlələrlə insanlarda möhkəm nikbin əhval-ruhiyyə yaratmaq Heydər Əliyevin möhtəşəm nitq və çıxışlarının əsas xüsusiyyətlərindən birisi olmuşdur.

Dilimizin inkişafı və dil mədəniyyətinə münasibət haqqında Ulu öndər Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi ki, *inkişaf etmiş zəngin dil mədəniyyətinə malik olan xalq əyilməzdir, ölməzdir, böyük gələcəyə malikdir. Ona görə də xalqımıza ulu babalardan miras qalmış bu ən qiymətli milli sərəvəti hər bir Azərbaycan övladı göz bəbəyi kimi qorumalı, daim qayğı ilə əhatə etməlidir. Bu onun müqəddəs vətəndaşlıq borcu olmalıdır* [2, s.54].

Ümummillə lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1973-cü ildə İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyi beynəlxalq miqyasda qeyd edildi. Həmin illərdən başlayaraq Nəsiminin dilinə aid xeyli sayda tədqiqat işləri aparıldı, dəyərli əsərlər yazılırdı. 2000-ci ildə Ulu dastanımız Dədə Qorqudun 1300 illiyinin qeyd edilməsi, dahi şairimiz Füulinin 500 illiyinin qeyd edilməsi, 2021-ci il Nizami Gəncəvi ili elan edilməsi, 2022-ci il Hüseyn Cavidin 140 illiyi haqqında ölkə Prezidentinin xüsusi sərəncamı milli-mənəvi dəyərlərimizə və ana dilimizə olan diqqət və qayğının bariz nümunələridir. Tariixi şəxsiyyətlərin yubileylərinin keçirilməsi onların xalq qarşısında, millət qarşısında xidmətlərinə verilən yüksək qiymət olmaqla bərabər, həm də xalqın, millətin mənəvi zənginliyini nümayiş etdirir, insanlarda milli qürur və iftixar hissləri yaradır. Lakin, bunu da unutmayaq ki, vaxtilə Azərbaycan Sovetlər İttifaqının tərkibində olduğu vaxtlarda xalqımızın dilini, milli-mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini, milli kimliyini unudurmağa yönəlmiş siyasət hökm sürürdü. Dövlət tədbirlərində, radio, televiziya və mətbuatda çıxışlar, rəsmi məktublaşmalar, rəsmi sənədlər o dövrdə dövlət dili elan edilmiş rus dilində yazılır və danışılırdı. Bütün bunlara baxmayaraq xalqını, vətəni Azərbaycanı ürəkdən sevən ulu öndər Heydər Əliyev bir çox insanların cəsarət edə bilmədiyi halda, müxtəlif tədbirlərdə Azərbaycan dilində çıxışlar etməklə hər kəsə nümunə oldu.

Bu şərəfli yolun başlanğıcı hələ 1969-cü ilin noyabr ayında Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində o dövr üçün səciyyəvi olmayan, kommunist rejimi üçün fəvqəladə hal sayılan respublika rəhbərinin yığıncaqda Azərbaycan dilində, ana dilində çıxışı idi [3].

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyində öz nitqində vildirdi ki, *“Heydər Əliyev 1969-cü ildə Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildəndən bir neçə ay sonra BDU-nun 50 illiyi keçirilirdi. Bir məqamı xüsusilə vurğulamaq istəyirəm ki, gənc nəsil bu hadisədən xəbərdar olsun, Sovetlər İttifaqının tərkibindəydik, o zaman rus dili hakim dil idi, ana dilində nitq söyləmək 15 respublikanın heç bir katibinin ağından belə keçə bilməzdi, lakin ulu öndər cəsarətli addım atdı, yubiley tədbirində Azərbaycan dilində çıxış elədi. Həmin nitq hər bir vətəndaşa mesaj oldu, ulu öndərimiz tərəfindən ana dilinə olan hörmət, məhəbbət alqışlarla qarşılandı”*[4].

Qeyd edək ki, Heydər Əliyev hələ 1978-ci ildə qəbul olunan Azərbaycan SSR-in Konstitutsiyasında rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilinə rəsmi dil statusu verilməsinə çox çətinliklərlə də olsa nail oldu. O dövrdə Azərbaycan dilinin rəsmi dövlət dili statusuna malik olması çox cəsarətli bir addım olaraq böyük bir hadisə idi. Belə hal Sovet ittifaqında nadir hadisə hesab olunurdu. Bu fakt ulu öndərin dilimizə verdiyi yüksək dəyər və qiymətinin nəticəsi idi. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin hazırlayıb həyata keçirdiyi dil siyasəti onun dövlət quruculuğu siyasətinin tərkib hissəsi idi. 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə qayıdan Ulu öndər *“Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir” şüarı altında ana dili məsələsinə yeni səviyyədə – müstəqil dövlət quruculuğunun tələb etdiyi səviyyədə yanaşmağın təcrübəsini verdi. Dahi rəhbər Azərbaycan dilinin inkişafı ilə əlaqədar 1995- ci ildə qəbul edilən yeni Konstitusiyada Azərbaycan dili dövlət dili kimi, dövlətimizin rəmzlərindən biri kimi qəbul edildi. Həmin ilin 12 noyabrında Konstitusiyamızın 21-ci maddəsində Azərbaycan dili dövlət dili kimi təsbit edildi. Orada deyilirdi: “Dövlət dili Azərbaycan dilidir... dövlət dilini bilmək hər bir Azərbaycan Respublikası vətəndaşının borcudur. Dövlət dili kimi Azərbaycan dili ölkənin siyasi, ictimai, iqtisadi, elmi və mədəni həyatının bütün sahələrində işlədilir” [5, s.31].*

Heydər Əliyev ana dilimizin inkişafına xüsusi diqqət və qayğı göstərərək 2001-ci ilin 9 avqustunda çox mühüm və tarixli bir Fərman da imzladı: *“Azərbaycan dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında”* Fərmanı bütün dövlət və qeyri-hökumət təşkilatlarında, bütün qurumlarda Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi bərqərar olmasına geniş yol açan tarixi əhəmiyyətli möhtəşəm siyasi bir hadisə idi [6,s.1]. Bu sərəncama əsasən hər il avqustun 1-i ölkəmizdə *“Azərbaycan Əlifbası və Azərbaycan Dili Günü”* kimi qeyd edilməsi dil tariximizdə çox əlamətdar və önəmli hadisə oldu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin dövlət dili siyasətini bu gün uğurla davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin 2013-cü ilin 9 apreldə təsdiq etdiyi *“Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”*[7], *“Azərbaycan dilinin elektron mühitdə daha geniş istifadəsinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında”* 2018-ci il 17 iyul tarixli Sərəncamı ana dili Azərbaycan dilinə dövlət qayğısının artırılması, dilçilik sahəsində təməl tədqiqatların aparılmasına əlverişli şərait və imkanlar yaratdı. Bu həmçinin, ölkə prezidentinin dövlətimizin əsas atributlarından olan ana dilimizin qorunması ilə bağlı verdiyi bu sərəncamlar, heç şübhəsiz, dilimizə böyük hörmət və rəğbət, diqqət və qayğının parlaq təzahürü idi.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərnaşr, 2005, 340 s. .
2. Əliyev H.Ə. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirləri / H.Əliyev. – Bakı: 1997. – 611 s.
3. Əliyev H.Ə. Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində nitq/ Xalq 1969
4. Əliyev İ.H. Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyində nitq. 26 noyabr, 2020/ Xalq, 27 noyabr, 2020.
5. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının (əsas Qanunun) layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunları haqqında / Sov. İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd, Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi, Azərbaycan SSR Konstitusiyasının layihəsini hazırlayan komissiyanın sədri H.Ə.Əliyev yoldaşın məruzəsi // Kommunist. – 1978, – 21 aprel.

Шукюфа Джабарова

Адалят Абдиева

Азербайджанский Языковой Университет

КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

Açar sözlər: multikulturalizm, siyasət, strateqiya, təhsil

Ключевые слова: мультикультурализм, политика, стратегия, образование

Key words: multiculturalism, political, strategy, education

За счет политической мудрости Гейдара Алиева Азербайджан, находящийся на стыке тысячелетий, смог сохранить этно-национальные достояние и уверенно вступил в новую эру своего

развития. Оставляя за собой все препятствия, и невзирая ни на какие сложности талант Гейдара Алиева помог Азербайджану преодолеть сложные условия очень трудного времени и занять подобающее место, как в регионе, так и в мире.

Общегосударственный лидер был наделен природой неповторимыми свойствами. Как творческая личность, Г.Алиев мог предугадать ход событий исторической значимости, показывал истине патриотическую позицию при принятии решений, которые представляют очень принципиальное значение для государственной истории, развития республики и всего региона.

Присущая его личности решительность нередко находила свое колоритное отражение и в идеях, высказанных экспромтом во время выступлений перед широкой аудиторией. Речи, обращения и выступления Гейдара Алиева были построены на сильной логике и отличались необыкновенной эффективностью. Они и сейчас являются образцом глубины и широты его философского и политического миропонимания.

Трудности государственного возрождения, которые в последние века чрезвычайно серьезно волновали азербайджанскую интеллигенцию. Благодаря работе Гейдара Алиева эти идеи за годы полностью трансформировались в стратегическую политику, от науки, социологии и философии - в практическую и политическую плоскость. Общегосударственный лидер Гейдар Алиев сделал новый Азербайджан, его сегодняшние реалии и обусловил пути, ведущие в будущее. Потому период истории республики с 1969 года по настоящее время тесно связан с Гейдаром Алиевым и вошел в нашу историю как эра Гейдара Алиева. Основным же содержанием этой эры, исходя из убеждений предстоящей исторической судьбы республики Азербайджан, является идеология азербайджанства.

Долгие годы в советском Азербайджане царствовала космополитическая атмосфера, потому не только не предпринимались действенные шаги для подготовки местных кадров, развития и использования азербайджанского языка как государственного, комплектования госслужащих, которые работают в структурах муниципального управления, из числа азербайджанцев, но даже пресекались все вероятные в этом направлении начинания. Этот фактор чинил чрезвычайно тяжелые препятствия воспитанию кадров, которые обладают национально-государственным сознанием, которые живут интересами общества и являются носителями этнического склада ума. Независимость и финансовая самостоятельность республики Азербайджан в сегодняшний период, процесс системного расширения его внешнеэкономических связей и глубочайшей интеграции в глобальную экономическую систему опираются на потенциал, фундамент которого был заложен Гейдаром Алиевым еще в 1970-1980-х годах. Созданный благодаря упорной работе, начиная с 70-х годов двадцатого века финансовым потенциалом данный прогресс, как шаг финансового и независимого развития нашей республики, внутренне подготовил его и к исторически важной борьбе за свободу [2]. Безграничный охват эмансипационного процесса в конце восьмидесятых – истоке девяностых годов встал возможен вследствие того экономического подъема, какой сложился в период управления республикой Гейдаром Алиевым.

Гейдар Алиев, благодаря твердому характеру и несгибаемой воле, создал в Азербайджане творческую обстановку, где люди могли свободно мыслить, всецело реализовывать свои желания, а подспудно – находить пути, ведущие к национально-нравственному эталону, ценностям, которые обеспечивают независимость и самостоятельность азербайджанской государственности. Важным шагом Гейдара Алиева, направленным на будущее Азербайджанской Республики, было заложение основ ценной традиции в области образования. Он выступил со стратегией направления азербайджанской молодежи в престижные высшие образовательные учреждения СССР с той целью, чтоб они освоили специальности, нужные для процветания государства. Так, начиная с 1969 года был дан старт процессу подготовки государственных кадров в ведущих университетах СССР. Уже в 1975 году в высшие образовательные учреждения за границы республики было отправлено 600 человек, в 1977-1978 годах раз в год по 800-900 человек. Это еще более укрепило государственный кадровый потенциал республики.

По мере накопления роста научно-технического и гуманитарного потенциала Азербайджанской Республики, на этом пути реализовывалось и применение этнических, духовных и нравственных ценностей народа. Одной из причин, которые обусловили возрождение республики Азербайджан под управлением Гейдара Алиева в 1969-1982 годах, стало особенное внимание к развитию

образования в республике, предпочтение обучения молодежи на родном языке. Для Гейдара Алиева, стремящегося к независимому будущему для своего народа, подготовка национальных кадров для нужд обороны, также была делом особой важности. Указанием Общегосударственного Лидера для овладения военным искусством азербайджанской молодежью был организован военный лицей имени Джамшида Нахчыванского. "Образование – это будущее нации", – говорил Гейдар Алиев, и поэтому он активизировал свою работу в этой области во второй период руководства Азербайджанской Республикой, 1993-2003 годы [4].

По инициативе Гейдара Алиева ЦК АССР предпринял шаги для повышения качества работы высших образовательных организаций. Придавая огромное значение подготовке высококвалифицированных профессионалов для отбора и расположения кадров во всех областях, был принят ряд принципиальных мер по улучшению методики обучения, образовательной и научно-научной работы в ВУЗах. Особенное внимание было уделено организации и проведению вступительных экзаменов, также улучшению публичного состава учащихся. ЦК КП и правительство Республики уделяли огромное внимание подготовке кадров по почти всем специальностям, нужным для республики, и приняли меры по направлению почти абитуриентов в институты различных городов СССР: Москвы, Киева, Минска, Ленинграда, Казани и др. [1].

В 1971-1975 годах в республике предусматривалось вовлечь в образовательный процесс приблизительно девять миллионов средне и высококвалифицированных профессионалов. Так же было намечено подготовить 190 тысяч профессионалов, из них 90 тысяч в ВУЗах и 100 тысяч профессионалов в средних и особых образовательных учреждениях. В университетах и институтах республики было открыто 177 новых кафедр по обучению кадров по востребованным специальностям, таким как – как автоматизация управления, прикладная математика, полупроводники и диэлектрики, теплоэлектрические сооружения, многоканальная связь, вещественно-техническое обеспечение экономики и т.д. В 1970-х и 1980-х годах двадцатого века больше 2000 азербайджанских офицеров прошли подготовку по разным военным специальностям в военных школах Советского Союза [3,146].

Профессиональный и дальновзоркий политический деятель, мыслитель, прагматик Гейдар Алиев, который посвятил всю свою жизнь служению Азербайджану, привел к осязаемому подъему общественно-политическую, финансовую и культурную жизнь республики. Огромное количество молодых национальных кадров, получивших профессиональную подготовку благодаря стратегически продуманной образовательной политике Общенационального Лидера, после обретения независимости Азербайджаном принимают непосредственное участие в управлении страны.

Литература:

1. M. Qasimli Heydər Əliyev İstiqlala gedən yol (1969-1987-ci illər). - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006. - 608 səh.
2. Zeynalov Azərbaycanın iqtisadi vs sosial inkişafı (70-80-ci illər). - Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 1996. - 314 səh.
3. Azərbaycan tarixi 1941-2002-ci illər. Yeddi cild, VII cild. - Bakı: Elm nəşriyyatı 2008. - 570 səh.
4. Гейдар Алиев и развитие образования в Азербайджане. // https://azertag.az/ru/xeber/Rektor_vystupil_s_dokladom_Geidar_Aliev_i_razvitie_obrazovaniya_v_Azerbaidzhane-1807389

Фарида Ганиева

Азербайджанский Медицинский Университет

КОНЦЕПЦИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Açar sözlər: multikulturalizm, pluralizm, tolerantlıq, müstəqillik

Ключевые слова: мультикультурализм, плюрализм, толерантность, суверенитет

Key words: multiculturalism, pluralism, toleration, independit

Сегодня Азербайджан по праву считается центром мультикультурализма и религиозной толерантности. Политика Азербайджанства, восходящая к основоположнику современного Азер-

байджанского государства Общенационального лидера Гейдара Алиева, сформулировала новые принципы межэтнических отношений и мультикультурной реальности в пределах страны. Для использования культурного многообразия необходимо глубоко изучить свой исторический опыт в сфере регулирования отношений между народами и этносами, населяющими страну. Одновременно с этим необходимо подготовить и профессиональную группу людей, которые должны проводить национальную, культурную и политическую политику в стране. Для того чтобы найти наиболее оптимальные пути в решении межкультурных проблем, необходимо привлечь деятелей культуры, науки, общественных деятелей. Межэтнический и межконфессиональный диалог в Азербайджане является одним из ключевых факторов для сохранения внутренней стабильности государства. В Азербайджане сложилась особая, выверенная веками модель мультикультурализма, которая не внедрялась насильно извне, а складывалась постепенно, исторически и гармонично. Все конфессии, действующие сегодня в стране равны перед законом, имеют одинаковый статус. Государство проявляет заботу о всех религиях, получивших распространение в республике: ислам, христианство, буддизм, иудаизм. В Азербайджане функционирует около 760 религиозных общин, прошедших государственную регистрацию, из них - 732 мусульманские, 28 немусульманские. В стране 2166 мечетей, 13 церквей и 7 синагог.

Мультикультурализм превратился безальтернативный образ жизни. Создание Бакинского Международного центра мультикультурализма свидетельствует о том, что проводимая государством политика следует принципам толерантности. На сегодняшний день официальные филиалы Азербайджанского центра мультикультурализма активно действуют в таких странах как США, Россия, Германия, Италия, Болгария, Израиль, Сербия, Португалия, Молдова. Около 20 стран, где преподается Азербайджанская модель мультикультурализма. Общенациональный лидер Гейдар Алиев, имея дар предвидения событий понимал, что высокие моральные ценности необходимы для развития мультикультурных отношений. Без них он не представлял глобального развития Азербайджана. Важнейшие атрибуты современного Азербайджана это терпимость культурная и религиозная. Это внутренняя гармония общества, основоположником которой, является общенациональный лидер Гейдар Алиев.

По инициативе Азербайджана начался так называемый «Бакинский процесс», который сегодня превратился уже в глобальный процесс. По инициативе Азербайджана проводятся Всемирный форум по межкультурному диалогу, Бакинский гуманитарный форум. Фондом Гейдара Алиева проводятся очень важные мероприятия в этой области, которые признаны всем миром. В последние годы возрос интерес к опыту Азербайджана в области мультикультурализма и толерантности. Сегодня Азербайджан известен в мире не только как страна экспортирующая нефть и природный газ, но и идеи мультикультурализма.

Литература:

1. Джабарова Ш. Политика мультикультурализма как основа устойчивого развития Азербайджана // Международная научная конференция: «Мультикультурализм является государственной политикой и образом жизни в Азербайджане». Баку, 2016, стр.4
2. Литературно-художественные истоки азербайджанского мультикультурализма. Под ред. акад. К.М.Абдуллаева, Б, 2016.
3. Указ Президента Азербайджанской республики И.Алиева «Об объявлении 2016 года Годом мультикультурализма в Азербайджане»// [https // www/president azsitles//](https://www/president.azsitles/)

IV. QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Чеишвили Татьяна Александровна
Тбилисский государственный университет
им. Ив. Джавахишвили

Капанадзе Ирина Бидзиновна
Грузинский университет им. Давида Агмашенебели

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РКИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ГРУЗИИ

Açar sözlər: multikulturalizm, linqvokultural səriştə, mədəniyyətlərarası ünsiyyət, milli-mədəni spesifiklik, xarici mədəniyyət mətni

Ключевые слова: мультикультурализм, лингвокультурная компетенция, межкультурная коммуникация, национально-культурная специфика, инокультурный текст

Key words: multiculturalism, linguocultural competence, intercultural communication, national and cultural specificity, foreign cultural text

Благодаря процессу глобализации человечество развивается по пути расширения взаимосвязи и взаимозависимости стран, народов и их культур. С другой стороны, на текущем этапе расширения глобализации возникают и процессы этому противоположные – каждый этнос в той или иной степени стремится довольно жестко определять границы своей идентичности, усиливаются тенденции этноцентризма. Кроме того, вследствие нарастания мультикультурализма усиливается стремление малых этнических групп защитить и развить свою идентичность.

Грузия – страна мультикультурная и мультиэтническая. Состав населения Грузии неоднороден. Здесь живут представители разных этносов, что обусловлено влиянием определенных географических, политических и социально-экономических факторов. Наравне с доминирующими по численности грузинами на территории страны компактно или дисперсно проживают представители различных этнических групп. Часто разнородным этнически может быть и состав студенческих групп, изучающих РКИ.

Современные отношения России и Грузии складываются неоднозначно, часто их сложно назвать добрососедскими, а причиной этому послужили события в Абхазии и Южной Осетии, сложности визового режима и другие неоднозначные действия со стороны России. Все это оказывает влияние на различие в политических ценностях, ментальности и создает серьезные трудности при обучении русскому языку.

Исходя из современной ситуации в Грузии и в мире в целом, в свете миграционных процессов на территории Грузии ситуация сложилась весьма неоднозначная. С одной стороны, наметилась положительная динамика в изучении русского языка и немалую роль тут играет коммодификация этого процесса, а с другой – растет уровень межнациональной напряженности, вызванный ситуацией в Украине, осложненной агрессивной вестернизацией. В снижении напряженности неопределимая роль принадлежит образованию, которое является «важной гарантией сохранения духовных и культурных ценностей, выработанных всеми культурами. Построенное на диалоге культур образование оказывается мощным инструментом создания благоприятного демократического и гуманного социального климата, заметной предпосылкой выхода из кризиса межнациональных отношений, гармонизации контактов представителей различных цивилизационных типов и культур» [3, с. 37].

По результатам анализа сходств и различий грузинской и русской культур, можно сделать вывод, что данные культуры имеют больше различий, чем сходств. Различия проявляются практически во всех сферах жизнедеятельности двух наций, в общественной, политической, духовной, экономической. При этом, как отмечает А. Вежбицкая, различия языков «отражают различия ядерных ценностей соответствующих культурных общностей» [1, с. 3]. Однако важно выделить то, что объединяет Россию и Грузию – это общее историческое прошлое, единая вера – православие, морально-этические ценности.

«Восприятие чужой культуры (инокультурного текста) происходит через призму локальной культуры реципиента, поэтому процесс межкультурного общения проходит с различной степенью понимания в зависимости от размера культурологической дистанции между коммуникантами, а также целей и потребностей инокультурного реципиента» [4, с.130].

Цели и потребности при изучении русского языка складываются из различных мотивационных моментов. В лингвокультурном плане особенно важна «внутренняя мотивация», основывающаяся на интересе к стране, ее культуре, традициях, истории, что зачастую является мощным стимулом, поддерживающим интерес к языку. Исходя из нашей практики, можно сделать вывод, что наиболее мотивированными обычно бывают студенты экономических специальностей. Поэтому назрела методическая потребность в поисках новых способов и приемов повышения мотивации.

Подчеркнем, что большинство трудностей в преподавании РКИ в Грузии связано с отсутствием языковой среды. Русское население после активных миграционных процессов 90-ых в данный момент в Грузии рассматривается как «национальное меньшинство». Отключены многие российские каналы и в ограниченных количествах поступает российская пресса, поэтому возникают большие сложности с созданием языковой среды. Хотя, существует мнение, что вне языковой среды отсутствует социокультурный блок проблем. Студенты, изучающие русский язык в Грузии, не испытывают культурного шока и адаптационных трудностей, зато у них отмечается отсутствие цели изучения языка – вне языковой среды причины изучения языка иногда довольно размыты.

При преподавании РКИ вне языковой среды лингвокультурологический подход предполагает приоритетность художественного текста (как аутентичного, так и адаптированного) в качестве страноведческого материала и источника сведений о русской культуре, способствует возникновению мотивации у учащихся. Тут важен подбор текстов, учитывающий многофункциональность литературных текстов, уровень владения языком, популярность, известность и значимость авторов, объем текста, четко выраженный сюжет, время написания произведения, рассмотрение важных общечеловеческих и этических проблем. Именно лингвокультурологический подход позволяет усовершенствовать принципы отбора художественных текстов. Кроме того, своевременный и грамотный подбор литературных текстов при обучении позволит углубить интерес к русскоязычной литературе и культуре.

Литература

1. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. - 288 с.
2. Городецкая Л. А. Лингвокультурная компетентность личности как культурологическая проблема: автореф. дис. ... д-ра культурол. /Л. А. Городецкая. - М., 2007. – 48 с.
3. Джурицкий А.Н. Сравнительная педагогика: учебник для вузов / 3-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2018. - 353 с.
4. Марковина И. Ю., Васильченко Т. А. Интеркультурные лакуны в тексте с невербальным компонентом // Лакуны в языке и речи: сб. науч. трудов. Благовещенск: БГПУ, 2003, с.129-141.

ON ALTINCI VE ON YEDİNİ YÜZYILDAN KALMA BAZI ATASÖZÜ KOLEKSİYONLARINDA ETNİK VE SOSYAL TUTUMLARIN YANSIMASI

Çoktan biliyoruz ki “Oğuzname” ünvanlı iki elyazma şimdiye kadar tenkitli bir edisyondan mahrum kaldılar. Bunların birisi Sanktpeterburg Devlet Üniversitesinde (ms. S), birisi de Berlin Devlet kütüphanesinde (ms. B) saklanmaktadır.¹⁴ Halbuki, Oğuzname deyince, elyazmaların mazmunu, giriş parçalarındaki göndermelere bakmazsak, Dede Korkut ananesine bağlı olmaktan çok iki hacimli atasözleri koleksiyonundan ibarettir (ikisinde 2000’ye yakın atasözü bulunuyor.). Tarihlerini milâdi 1600 civarında koyabildiğimiz bu iki elyazmanın yakınlığı ilk bakışta belli olursa da, atasözlerinin ikisinde aynı olanların oranı üçte biri geçmez. Bu tebliğimde ayrıca 16. yüzyıla ait olan iki atasözü koleksiyonundan birkaç alıntı yapıyorum.¹⁵

Kullandığım eserlerde “atasözü” kelimesinin manası oldukça geniştir, yani “atalardan kalma sav”-- dar anlamdaki Latince *proverbium*, Almanca *Sprichwort*, Rusça пословица kategorisine giren savlardan başka, özellikle öğütler, klişeler ve kısa fıkralar buluyoruz. Şunu ekleyeyim ki böyle bir dar kategorinin varlığının atasözlerini toplayan mü’elliflerin de bilincinde olması bu örnekten anlaşılır: *Meşeldür, göze yok zindân, demişler* – yani terim olarak (*darb-ı meşel*) kastedilir.

Burada işlediğim konunun daha çok klişelerle ilgili olması kolayca anlaşılır. Böyle etnik önyargıların beslediği klişeler bazı çağdaşlara politik gayrı-münasip gelebilirse bunların tarihe ait olduğunu hatırlatayım. Maksadım sonucumdan belli olsun.

Klişelerin genel bir izlenimi örnek (1.1-3)’den alabilirsiniz. Olumsuz/olumlu dengi bazı halklar için olumsuz – özellikle Araplar konusunda, bazıları için olumlu – özellikle Farslar konusunda, bazıları için karışık olduğunu görebilirsiniz:

1.1. *°Acemler zarîf olurlar, °Arablar şemâtaçı (fitneci) olurlar. “Ne dersen, °Arab şemâtasın koma,” dèrler. Çingene gâvgâcı olurlar. Arnavut kâfiri göñüllü (cesur) olur, hem Arnavuda toprak oğrusı (hırsız) dèrlerdür. Bosnanuñ erkegi kıızı ve gelini katı güzel olurdur ve hem boyunları ?şü-balağ olurdur. Frengüñ ve Yahüdîñüñ dişisi ziyâde aq olurdur. [B 28r9-15]*

1.2. *°Arablaruñ çoğı yavuz olur. [B19v14]*

1.3. *Parsî yordamından (yürüyüşünden) bellüdür. [B 29v15/S 13r2]*

Aynı zamanda birinci örnek adlandırılan halklara göre klişelerin geliştiği ortam Balkanlarda (Rumelide) bulunması fikrini veriyor. Bu bağlamda şu örnek (2) de ilginç:¹⁶

2. *Beyt: Akçacuğum variken dobra yunak (iyi yiğit) dèdiler, akçacuğum yèdiler, pojdi z bogom (Allah ile git) dèdiler. [B 40v4]*

En berbat kavım kimler ama? Evet, Türkler!

3.1. *Vāy ol kürke ki bit düşe, vāy ol eve ki Türk üşe. [B 24r8/F no. 64]*

3.2. *°İlm cehli gèderir, yoħsa Türklügi gèdermez. [B 6v7]*

3.3. *Arab toynca yèr, Türk ölince yèr. [S 23r15]*

Tabii burada “Türk” mefhumu bizim çağdaşınkine uymuyor. Bilindiği gibi Osmanlılarda Türk deyince, çok zaman “kaba köylü” kastedilirdi. Atasözlerini kağıda aktaran kişilerin benliği “şehirli”, tam şövenist bir şehirli. Köy-şehir zıtlığı ve bizim şehirlielerin köyden dehşet duygularını şu örnekler net bir şekilde ifade eder (4):

4.1. *°Toħuz kaftan bir kürk, toħuz şerlü (şehirli) bir Türk. [S 22v3]*

4.2. *Köyüñ devletlü siñegi yoğurt tolkuğına (tulumuna) konar şehre gelürdür, şehriñ devletsiz siñegi ?çekirtmene konar köye gèder. [B 38r6]*

4.3. *Türk iti şehre gelicek Farsîce ürer. [F no. 548]*

¹⁴ Berlin yamasından Friedrich von Diez (1815) çok erken bir tarihte birkaç yüz örnek vermiştir. Sonra sağda solda atasözlerinin bazı seçmeler çıkmıştır. St. Peterburg elyazmasının atasözlerini Semət Əlizadə 1987 bir edisyonda listelemiştir.

¹⁵ Birisi İstanbulFatih Kütüphanesinde saklanıyor (İzbudak 1936, ms. F), diğeri Paris, Bibliothèque Nationale’da (Boratav 1954, ms. P).

¹⁶ Sayın Əlizadə çizgelenmiş savlarda Ruslarla bir temas görüyor, bence ise Güney Slavca olmaları daha akla yakındır.

Şimdi bu şehirlilər kimlər? Mü'elliflərin bizim mefhumumuza görə aşıl Türklüklərin şüphe olmaz; Türkçə yazıyorlar; aynı zamanda metinde geçen dindar savlardan ve kullanılan Arapça ve Farsçadan yazarların "erenlər" ortamına yakın oldukları fikrini doğuruyor. Diğer taraftan Hıristiyanlara veya Yahudilərə karşı bu klişelerle dolu metinde herhangi bir incitme yok. Tam tersine, atasözlerinde bir çeşit paralellik yaratılır, bknz. (5):

5.1. *Hemîşe keşîş kete* (şekerli çörek) *yemez*. [P no. 38]

5.2. *Şöfî şarımsak yemez, bulınca kabından komaz*. [B 30r15]

Aynı zamanda bu taşra ortamında bir tür Osmanlılık söz konusu olabileceğine inanmıyorum; Osmanlılar belli bir uzaklıkta (6):

6. *Oşmānlu yaşağı öyleye dekdür*. [B 6v9]

Sonuç: Bütün bunlardan söz konusu atasözü koleksiyonların "eski Oğuzlar"ın yaşam tarzlarından uzak, bayağı kosmopolit bir şehir ortamında ortaya çıkmış olduklarını görebiliriz. Asıl zıtlık etnik gruplar arası değil, kent-taşra bir zıtlıktır. Bu bağlamda bir soru ortada kaldı: Şehirlerin nüfusu karışık olmuşluğunu kabul edersek, acaba bütün köylüler Türk asıllı mıydılar? Başka bir deyimle: Üzerinde durduğum klişeler kulanıla geldikleri ortamın gerçek özelliği hakkında bize birşeyler anlatıyor mu?

Kaynakça:

1. Ms. B = Staatsbibliothek Berlin, Diez A quart. 31.
2. Ms. S = St. Petersburg Devlet Üniv., Şarkiyat Enstitüsü kütüphanesi, State University, Ms. O. 1364.
3. Ms. F = Fatih kütüphanesi, no. 3543 (İzbudak 1936). Ms. P = Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc no. 237.
4. Əlizadə, Samət (2006). *Oğuznamə*. 2°, Bakı; Şərqi-Qərb. (1° 1987).
5. Boratav, Pertev N. (1954). Quatre vingt quatorze proverbes tucs du Xve siècle, retés inédites. In: *Oriens* 27/2, p. 223-249.
6. İzbudak, Velet (1936). *Atalar Sözü*. İstanbul: Devlet Basımevi.
7. Von Diez, Friedrich (1815). Das Buch von Reden, welche als Sprüche der Väter unterm Namen, Buch des Oghuz, bekannt sind. In: *Denkwürdigkeiten von Asien II*. Berlin und Halle, 1815, S. 288-331.

Aytən Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

İNGİLİS VƏ TÜRK FOLKLORUNDA MƏCAZLARIN ROLU

Açar sözlər: folklor, obrazlı dil, üslubi vasitələr, ədəbiyyat

Key words: folklore, figurative language, stylistic devices, literature

Ключевые слова: фольклор, образный язык, стилистические приемы, литература

Folklor sözü ilk dəfə 1846-cı ildə ingilis alimi Uilyam Tomson tərəfindən yaradılmışdır. XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəlləri folklor müstəqil bir elm sahəsinə çevrilməyə başladı. Folklor termininin əhatə etdiyi sahə gah genişlənir, gah da daralır. Əvvəl bu termin xalqın maddi və mənəvi mədəniyyətinin bütün sahələrini əhatə edirdi, sonradan isə yalnız xalq ədəbiyyatını, şifahi xalq yaradıcılığını əhatə etməyə başladı. Məsələn, Avropa və Amerikada nağıl və dastanlar, tapmaca və atalar sözləri, nəğmələr, laylalar, inam və inanclar və s. folklor termininin əhatə etdiyi sahəyə aid edilir [4].

İngilis folklorunun kökləri ingilis millətini formalaşdıran xalqların folklor və mifologiyasına, Roma dövrünə qədər İngiltərədə yaşayan kelt qəbilələrinin mifologiyasına və adanın anqlo-saks və yut xalqları tərəfindən məskunlaşması zamanı orada yaşayan qəbilələrin german mifologiyasına qədər gedib çıxır. İngiltərənin normandlar tərəfindən işğalından sonra skandinaviya və fransız folklorunun da ingilis folkloruna müəyyən təsiri olmuşdur.

Folklor əsərləri dilçilik baxımından əsasən onunla maraqlıdır ki, bu əsərlərdə işlənmiş müxtəlif üslubi ifadə vasitələri əsrlərlə dildən dilə keçərək öz aktuallığını itirməmişdir. Üslubi vasitələr, xüsusilə də məcaz – əşya və hadisələri adlandırmaq üçün yox, onları obrazlı şəkildə ifadə etmək üçün istifadə edilir.

Məcəzin tarixi elə folklor qədər qədimdir. Belə ki, indi dildə metafora, metonimiya, epitet, alliterasiya və başqa üslubi vasitələr adı altında sabitləşmiş məcazlar sistemi hər bir xalqın yaşadığı coğrafi mühit,

təbiət, insanların dünyagörüşü və s. ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Məsələn, Azərbaycan dili və ədəbiyyatında gözəl xanımı gülə, ceyrana, marala bənzətdikləri halda, ingilis ədəbiyyatında bunun üçün “cutie, sugar, candy” və s. kimi məcazlar işlədilir. Azərbaycan dilində “ahu gözlü, ceyran gözlü” ifadələri işləndiyi halda, ingilis ədəbiyyatında “ox eyed” ifadəsi işlənirdi. Bu da iki xalqın mədəniyyət fərqlinin təzahürüdür.

Məcaz, dilin tarixi qədər qədimdir, çünki insanlarda körpəlikdən nəyisə bənzətmək instinkti mövcuddur. Məcaz dilə canlılıq və bir növ yenilik verir. obrazlı dili təşkil edən məcazlar hər bir dilin bədii ədəbiyyatında rast gəlinən əsas bədii ifadə vasitələridir. Əlyazma şəklində ilk dəfə 975-1025-ci illərdə qələmə alınmış və ingilis folklorunun ən qədim şah əsəri olan “Beovulf” məcazlar sisteminin müxtəlif vasitələri ilə zəngindir: metafora, metonimiya, kinayə, epitet, alliterasiya və s. Belə ki, şifahi xalq ədəbiyyatının yaranmağa başladığı qədim dövrlərdə belə insanlar artıq obrazlı düşüncə tərzinə, ifadəli təfəkkürə malik idi lər. Bu cür ifadələr əsərin poetik effektini gücləndirərək onu mükəmməl xalq ədəbiyyatı incisinə çevirirdi. Məsələn, əsərdə “sea”(dəniz) tez-tez “whale road” (balina yolu), “blood” (qan) - “battle sweat” (döyüş təri) adlandırılırdı. Bundan əlavə “Beovulf” əsəri alliterasiyalarla, metafora, təşbeh, təkrar və başqa vasitələrlə də zəngindir. Məsələn: “hungry as a horse” (təşbeh); “fastened those claws in his fists till they cracked, clutched Grendel closer” (alliterasiya); “the bloody battle began” (alliterasiya); “He was stronger than a thousand horses” (hiperbola); “The waves grasped at the boat as the wind screamed its threat against the crew” (metafora); “Her coffin was a shadow of death in my mind” (metafora); “His mind was flooded with fear” (metafora) [5] və s.

Azərbaycan folklor əsərlərində də məcazların rolu böyükdür ki, bu cür üslubi vasitələr əsəri təkrar olunmaz edir. Məsələn, türk folklor incisini olan “Dədə Qorqud” əsərində Qorqud atanın dili ilə belə bir ifadə işlədilir: “Oğul atanın yetiridir, iki gözünün biridir”. Burada oğulun iki gözdən biri ilə müqayisə olunaraq təşbeh şəklində işlədilməsi diqqəti cəlb edir.

Əsərdə bir sıra obrazlı ifadələr var ki, onlar artıq dilimizdə işləklilik qazanmış, hikmətli sözlərə və məsəllərə çevrilmişdir: “Allah-Allah diməyincə işlər onmaz”; “Ölən adam dirilməz, çıxan can gerü gəlməz”; “Kül tərəcik olmaz”; “Qara eşək başına üyən ursan qatır olmaz”; “Qarı düşmən dost olmaz” [2] və s.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K.M. Gizli Dədə Qorqud, Bakı, 1991
2. “Kitabi-Dədə Qorqud”un obrazlı dili, Əzizxan Tanrıverdi, Bakı: “Nurlan”, 2006, 146 səh.
3. Vəliyev V.Ə. Azərbaycan folkloru, Bakı: Maarif, 1985 , 414 səh.
4. Ambrose Merton. Folk-Lore, “The Atheneum”, № 982, 1846, p. 862/III-863/I.
5. <https://www.crestwoodschools.org>

Klaus Wolf
University of Augsburg

SYNAGOGUES AS MULTICULTURAL SPACES OF LEARNING – COMPARING QUBA IN AZERBAIJAN AND ICHENHAUSEN IN BAVARIA

Açar sözlər: sinagoga, öyrənmə məkanı, Habsburq sülaləsi, yəhudilik, Bavariya

Ключевые слова: синагога, пространство обучения, Габсбургов династия, иудаизм, Бавария

Keywords: synagogue, space of learning, Habsburg dynasty, Judaism, Bavaria

There are multiple synagogues in the town of Quba in the southern Caucasus Mountains. In 2015, I had the opportunity to visit Quba and its synagogues in the context of an international seminar on multiculturalism. In this context, we got to know different forms of Judaism. For example, we visited a synagogue of the Mountain Jews as well as an orthodox one. In this way, the synagogues of Quba became spaces of learning for different Jewish religious and cultural practices. As you know, the Mountain Jews (or Caucasus Jews) are part of the indigenous populace of Azerbaijan. In a lecture, the head of the Mountain Jew community shared the roots and traditions of his Jewish community. It was an authentic lesson at an authentic place from an authentic person. We were fascinated by the harmonious way Jews, Muslims and Christians live together in Azerbaijan – and have lived together for centuries until today.

There are similar spaces of learning about Judaism in Bavaria. Of course, we have to stress a significant limit to this: not many Jews still live in Bavaria after the Holocaust. And among these, the majority are not descendants of those who lived there before, but rather immigrants from the former Soviet Union. Still, the former synagogue buildings and Jewish cemeteries in Bavaria have been restored and renovated since the 1980s. The buildings are mostly museums and spaces of learning today. One example is the former synagogue in Ichenhausen. It is today called “Haus der Begegnung”, which translates to something like “House of interreligious encounter”. Every year in March, this becomes reality in the so-called “Woche der Brüderlichkeit”, the Week of Jewish-Christian Brotherhood. Students from the local high schools teach the local primary schoolers about the history of Judaism. This is done in the authentic space of the former synagogue in Ichenhausen. The students work in learning circles where they move from station to station. This successful model is now over 20 years old already – and this year, a delegation of local politicians welcomed the 25-thousandth student.

The synagogue is also home to a permanent exhibition curated by the House of Bavarian History. This institution is part of the Bavarian Ministry of Science and Arts. Visitors of Ichenhausen can also see an 18th century Mikwe. Synagogue, Mikwe and the Jewish cemetery make Ichenhausen an authentic space of learning about Judaism in Bavaria. For more than 500 years until 1945, Jews lived in Ichenhausen next to their Roman Catholic neighbours. At times, they made up half of the town’s population and they were of course part of institutions like the town council and sports clubs. Until the Nazis came to power, living together peacefully was the norm here. A series of novels has this Jewish-Catholic cultural symbiosis as its topic. The well-known German novelist Rafael Seligmann has written a trilogy about the history of his Jewish family in Ichenhausen. He regularly does public readings from his books at the Ichenhausen synagogue. In addition, he hosts a discussion format with public figures that is not only available to its live audience, but also to watch online. Among former guests are the President of the Central Council of Jews in Germany and high-level German politicians. All this shows that the synagogue in Ichenhausen becomes a space of learning in manifold ways.

Ichenhausen is in Western Bavaria in a region called Schwaben (Swabia). In many towns and villages here, Jews and Catholics lived together peacefully for more than 500 years. This is explained by the historically relatively tolerant religious policies of the Habsburg dynasty. Until 1800, Swabia was part of the Habsburg empire. Other than Ichenhausen, there are more places with synagogues and Jewish cemeteries. Like in Ichenhausen, many of these former synagogues are today the setting to lectures, talks and concerts with Jewish music. This current state exists to a large part thanks to the work of committed locals who put their energy into preserving and teaching the histories of their home towns. A textbook example for this is Buttenwiesen, where the current mayor and a former high school headmaster have established within the last ten years a space of learning that is now known far beyond the immediate region. Hundreds of tourists, students and teachers now visit this small Swabian village every year.

Although there are a lot of obvious differences between a town in the Caucasus and one in rural Bavaria, they do have a – perhaps surprising – factor in common: Synagogues as spaces of learning.

References:

1. Purimspiel und Fastnachtspiel. Interdisziplinäre Beiträge zur Gattungsinterferenz. Herausgegeben von Klaus Wolf. Walter de Gruyter: Berlin/Boston 2021 (= Studia Augustana. Augsburgische Forschungen zur europäischen Kulturgeschichte. Band 20). English abstract
2. Klaus Wolf: Rezension zu: Rafael Seligmann, Lauf, Ludwig, lauf! Eine Jugend zwischen Fußball und Synagoge, Stuttgart 2019. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben. Band 113 (2021), S. 401-403.
3. <https://www.lernort-butenwiesen.de/>
4. <https://museen-in-bayern.de/museen/detailseite-museum/ehemalige-synagoge-ichenhausen-haus-der-begegnung>

СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВОПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В ЦИФРОВОМ ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Açar sözlər: rəqəmsal diplomatiya, sosial şəbəkə, lingvosiyasi reallıq

Ключевые слова: цифровая дипломатия, социальная сеть, лингвополитическая реальность

Keywords: digital diplomacy, social network, linguopolitical reality

Изучение языковых средств современной дипломатии позволяет говорить о международном взаимодействии в рамках статусного дипломатического дискурса, который учитывает широкое распространение новых информационных технологий. Цифровая дипломатия (Интернет-дипломатия, дипломатия социальных сетей, Web 2.0 дипломатия, *digital diplomacy*) представляет особую сферу публичного медийного коммуникативного пространства, в рамках которой возможно использование сети Интернет и информационно-коммуникационных технологий для решения дипломатических задач. В рамках цифровой дипломатии используются новые медиа, социальные сети, блоги и другие медиаплощадки глобальной сети [1, с. 54-56].

Для дискурсивной сферы *цифровая дипломатия* характерен своеобразный эффект присоединения, когда разнородные по социальному статусу члены общества открыты для получения информации непосредственно из институциональных внешнеполитических источников, характеризующихся информационной привлекательностью. Так, *сайт внешнеполитического ведомства* имеет полноценное дипломатическое представительство в сети Интернет, способствуя созданию позитивного образа страны на внешнеполитической арене. Сегодня собственными сайтами обладают все институциональные участники мировых политических процессов: МИДы, посольства, консульства, международные организации.

Одной из ключевых особенностей дипломатических сайтов является их многоязычие. Тексты и интерфейс министерств иностранных дел и международных организаций переведены на основные мировые языки, в основном рабочие языки ООН: французский, английский, испанский, китайский, арабский. Для официальных сайтов внешнеполитических ведомств характерны следующие категории: оперативность, энциклопедичность, иллюстративность, нелинейная конструкция.

Тексты, созданные непосредственно в сети, размещаются на главной странице сайта, предпочтение отдается малоформатным текстам, например, *заметка о центральных новостях* и *новостная лента*. Для них характерны *гипертекстовость* и *информативная краткость*. *Центральные заметки* содержат информацию о наиболее значимых, с точки зрения внешней и мировой политики, событиях недели. Количество таких заметок на главной странице зависит от структуры сайта. Так, на официальном сайте ООН – представлено восемь заметок. Другой разновидностью заметок является *лента новостей* (англ. *news wire*). Сообщения о событиях группируются по временному признаку, в большинстве случаев с помощью краткого числового символа указывается дата, а иногда и время публикации. Например: *4.03.23 10:20*, т.е. текст размещен 4 марта 2023 г. в 10.20. Дипломатическое ведомство стало использовать социальную сеть наряду с сайтом. Данное явление в системе *цифровой дипломатии* получило название *дипломатия социальных сетей*. Каждый сайт дипломатического ведомства в обязательном порядке снабжен гипертекстовой ссылкой на официальные аккаунты в различных социальных сетях.

Активная интеграция дипломатических ведомств в коммуникативное пространство социальных сетей внесла определенные изменения в дискурсивную информационную практику внешнеполитических ведомств. Текстовые сообщения преимущественно ограничены определенным количеством знаков, а лакуны в публикациях компенсируются за счет включения в структуру текста характерных изображений, гипертекстовых ссылок и хэштегов как новой формы языковой компрессии. В целях большего сближения с адресатом в пространство социальных сетей активно выходят статусные участники мировой политики – дипломаты. Появились личные страницы руководителей ведомств, послов, генеральных консулов. Таким образом, конструирование современной

лингвополитической реальности в цифровом дипломатическом дискурсе основано на использовании коммуникативного пространства сети Интернет для реализации внешнеполитических интересов.

Литература:

1. Викулова Л.Г., Макарова И.В., Новиков Н.В. Институциональный дискурс цифровой дипломатии: новые коммуникативные практики // Вестник Волгоградского гос. университета. Серия 2. Языкознание. – 2016. – Том 15. – № 3. – С. 54-56.
2. Зонова Т.В. Цифровая дипломатия в дипломатической и консульской службе // Дипломатическая служба. – 2015. – №3 (36). – С. 176 – 183.

Aydan Quliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLASAN DÜNYADA İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ VARIATIVLIK HADİSƏSİ

Açar sözlər: variativlik, simmetriya, asimmetriya, məna, forma

Key words: variation, symmetry, asymmetry, meaning, form

Ключевые слова: вариация, симметрия, асимметрия, значение, форма

Hər bir dil əsrlər boyu dəyişir və təkamül proseslərindən keçir. Bəzi dillər (Kelt, Sanskrit və Hetit) ölür, bəziləri isə müəyyən dəyişikliklərə uğrayaraq başqa dillərə çevrilir. Dilin digər dilə çevrilməsinin bir nümunəsi kimi Roman adlı dialektlər qrupunun yarandığı Latın dilini aid etmək olar. Bu dialekt qrupu isə öz növbəsində müasir Roman dillərini yaratdı: italyan, portuqal, ispan, fransız və rumın.

Dil danışanların kommunikativ istəklərini yerinə yetirən dinamik bir sistem kimi çıxış edir. Dilin dinamikliyi, zaman keçdikcə linqvistik transformasiyalarla nəticələnərək linqvistik xüsusiyyətlərin qeyri-sabit olmasına səbəb olur. Ünsiyyət prosesində yaranmış belə variasiyalar danışanlar üçün problem yaratmır, əksinə nitqi daha canlı etməyə xidmət göstərir. Dilin variasiyası və dəyişməsinə tədqiq edən sosiolinqvistika, variasiyanın kommunikativ əlaqə zamanı danışanların bir-birini başa düşməsinə imkan verən bəzi strukturları nəzərə alması faktını qeyd edir. Hər bir dildə variasiya, dil daşıyıcılarının öz dillərindən istifadə tərzinə və ya başqa dil və mədəniyyətlərlə təmaslarına görə baş verə bilər. Variasiyanın iki növünü fərqləndirmək olar: *dillərarası variasiya* və *dildaxili variasiya*. Dillərarası variasiyada dillər bir-birindən müxtəlif struktur səviyyələrində – sintaktik, morfoloji, fonetik, leksik fərqlənir: Azərbaycan dilində 6, alman dilində 4, ingilis dilində 2 hal mövcuddur. Dildaxili variativlikdə isə yalnız bir dilin vahidləri arasında olan fərqlər ortaya çıxır.

Müasir dilçilikdə sintaktik vahidlərin öyrənilməsində funksional istiqamət əsas prioritetlərdən biri kimi çıxış edir. Funksional aspektdən sintaksisin öyrənilməsində müəyyən sintaktik vahidin tərkib hissəsi olan dil işarəsinin istifadəsi nəticəsində yaranan məzmun və formanın linqvistik asimmetriyası xüsusi maraq doğurur. Forma və məzmunun asimmetriyası çox vaxt dilin morfoloji və sintaktik səviyyələrində özünü göstərir və təbii dil hadisəsi kimi qəbul edilir. Dil işarəsinin öyrənilməsinə funksional aspektdən yanaşma nəticəsində dil vahidinin strukturu və mənası yalnız ifadəli konstruksiyalar çərçivəsində aşkar edilə bilər. B.Volekin fikrincə, dil işarəsinin asimmetriklik göstərməsi yalnız onun morfoloji statusunun dəyişməsinə deyil, həm də sintaktik polifunksionallığa gətirib çıxarır [4].

“*Asimmetriya*” yunan sözü olub (*asummetría*) “disproporsiya”, “deformasiya” mənasını ifadə edir. Dilçilikdə asimmetriya isə bir formanın bir neçə məna və bir mənənin isə bir neçə formada ifadəsini özündə ehtiva edir. Dilçilikdə asimmetriya simmetriyaya (bir formanın bir məna ifadə etməsi və ya əksinə) qarşı qoyulur. Simmetriya və asimmetriya kateqoriyası bir tərəfdən qanunauyğunluğu, nizamlılığı, vahidliyi, hadisələrin eyniliyini və obyektiv dünya hadisələrinin uyğunluğunu, digər tərəfdən bütövlükdə sistemin və ya onun hissələrin təşkilində dəyişiklikləri, nizamsızlığı, qanunauyğunluğun pozulmasını əks etdirir [2].

Dil işarəsinin asimmetrik aspektdən öyrənilməsinə Ferdinand de Sössür, Ş.Balli, S.O. Kartçevskiy, V.Q.Qak, Q.Q.Avramova, A.Q.Likov və başqalarının tədqiqat işlərində rast gəlinir. V.Q.Qakın fikrincə, linqvistik asimmetriya nüvə və periferiyanın və ya mənalanan və məna verən arasındakı fərq (struktur, sistemli və funksional asimmetriya) zamanı ortaya çıxır. Struktur assimmetriyada onun iki tipi – paradigmatik və sintaqmatik asimmetriya fərqləndirilir [1, s. 47]. A.A.Kretovun fikrincə, morfemik səviyyədə asimmetriya, a) bir mənanın bir sıra formalarla ifadəsi və b) bir formanın bir neçə mənaya malik olmasını göstərən analitik formasiyalar vasitəsilə forma və məzmun dəyişikliyi ilə ortaya çıxıb bilər: *when hell freezes – never, to break the ice – to begin*. Bu zaman bir məna bir neçə formada ifadə olunur: *never, to begin* [3, s. 8].

Sintaktik səviyyədə linqvistik asimmetriya sintaktik ifadələrin sayı ilə onların ifadə etdiyi mənalarda arasında uyğunsuzluqda özünü göstərə bilər. Müəllif asimmetriyanın iki növünü yeni ünsiyyət şəraitinə uyğunlaşma yolu ilə yeni mənalara yaratmağa imkan verən *adaptiv asimmetriya* və optimal, sabit ünsiyyət şəraitində dilin effektivliyini təmin edən *kompresiv asimmetriyanı* fərqləndirir. Tədqiqat obyektini kimi çıxış edən ingilis və Azərbaycan dillərində məzmun və ifadə planında yaranmış variasiyalar aşağıdakı asimmetriya növlərini ortaya çıxarır:

Fonetik asimmetriya. Bir fonemin yazıda homografik yolla representasiyası: İngilis dilində “ee” (feet), “ea” (meat), “ei” (receive) və “ie” (field) birləşmələri [i:] səsinə; Azərbaycan dilində “aa” (saat), “oo” (kooperasiya), “əa” (səadət) və “üa” (müalicə) birləşmələri [a:] səsinə ifadə edilir;

Morfemik asimmetriya. Qrammatik morfemlərin omonimiyası: ingilis dilində “-s” morfemi həm ismin cəm formasının (*pens*), həm də indiki qeyri-müəyyən zamanda felin üçüncü şəxsin tək formasının (*He plays*) və (apostrof ilə) ismin yiyəlik halının (*Jane’s book*) göstəricisi kimi qəbul edilə bilər; Azərbaycan dilində lar² morfemi həm cəm şəkilçisi (*quşlar*), həm də xəbərlilik şəkilçisi kimi (Onlar *oxuyurlar*) işlənir;

Leksik asimmetriya. İngilis dilində: *happily in love* (xoşbəxt olmaq), *luck in love* (sevgidə bəxti gətirmək); Azərbaycan dilində: *özündən çıxmaq – hirsli başına vurmaq*. Bu asimmetriyaya aşağıdakı variasiyaları aid etmək olar:

Atalar sözü və məsələlərin variasiyası. İngilis dilində: *Four eyes see more, than two – Two heads are better than one* (Ağıl ağıldan üstündür); Azərbaycan dilində: *El gücü, sel gücü – Güc birlikdədir*;

Frazeoloji vahidlərin variantları. İngilis dilində: *be off one’s head* (özündə olmaq) – *lose one’s head* (başını itirmək; aqlını itirmək); Azərbaycan dilində: *dərd çəkmək – qəm dəryasına qər q olmaq*;

Sintaktik asimmetriya. Forma və məzmun arasındakı uyğunsuzluq vasitəsilə müsbət və ya mənfii mənanın neytrallaşdırılması: İngilis dilində: *She is not hopeless – She has hope*; Azərbaycan dilində: *O ümitsiz deyil – Onun ümidi var* [3, s. 11];

Funksional asimmetriya. Funksional asimmetriya bir mənanın müxtəlif formalarla və bir formanın müxtəlif mənalara ifadə etməsi ilə şərtlənir. *Bir mənanın fərqli formalarda ifadəsi:* İngilis dilində MƏNA: *Mən Nyu Yorka gedəcəyəm – FORMA: I am going to New York; I shall go to New York*; Azərbaycan dilində: MƏNA: *Onun Əlidən xoşu gəlmir – FORMA: Onun Əlidən acığı gəlir; Onun Əlidən zəhləsi gedir.* *Bir formanın müxtəlif mənalara ifadə etməsi:* İngilis dilində: *FORMA: He is meeting his parents – MƏNA: O sabah valideynlərini qarşılayacaq; O indi valideynlərini qarşılayır; Azərbaycan dilində: FORMA: O etdiyi bütünü yaxşılığını başa vurdu – MƏNA: O bir daha yaxşılıq etməyəcək; O etdiyi bütünü yaxşılığını başına qaxınc etdi.* Beləliklə, variativlik dilin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri kimi çıxış edir. Dillərarası variativlikdən fərqli olaraq dildaxili variativlik bir dilin daxilində baş verən variasiyaları özündə ehtiva edir. Burada variativlik, xüsusilə, dildə forma və mənanın asimmetriyasında öz ifadəsini tapır. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində variativlik özünü dilin müxtəlif səviyyələrində göstərir. Dilin müxtəlif səviyyələrində asimmetriya hadisəsi dinamikliyi, simmetriyadan ayrılmazlığı ilə səciyyələnərək dilin inkişafına, dil sisteminin yeni xüsusiyyətlər qazanmasına imkan yaradır.

Ədəbiyyat:

1. Гак В.Г. Языковые преобразования. Некоторые аспекты лингвистической науки в конце XX века. От ситуации к высказыванию. -М.: Либроком, -2018. -368 с.
2. Копчук Л.Б. Своеобразие и функции компаративной фразеологии в немецком языке Швейцарии // Вологда: Вологодский гос.пед.ин-т. Значение и функции языковых единиц разных уровней в синхронии и диахронии: Сб.науч.тр., -1989, с. 84-92.
3. Кретов А.А. Асимметрия в лингвистике // Воронеж: Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация, -2010, № 2. с. 5-11

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARSILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: dil, ünsiyyət, mədəniyyət, əlaqə

Ключевые слова: языки, культура, коммуникация, интеграция

Key words: language, communication, culture, integration

Dil bir ünsiyyət vasitəsidir. Ünsiyyətin qurulması və onun ictimai həyatda tətbiqi çox önəmli faktorlardandır. Ünsiyyəti qurarkən seçdiyimiz ifadələr, cümlələr hətta intonasiya vacib əhəmiyyət kəsb edir və hər bir ünsiyyətin nəticəsində mədəniyyət nümayiş olunur. Kommunikasiya üçün seçilmiş ifadələrin son dərəcədə rəsmi olması və ya qeyri rəsmi müstəvidə qurulması əsas şərtlərdən hesab olunmur, yalnız şifahi nitqin və ya yazılı mətnin mənası aydın və anlaşılan olmalıdır. İnformasiyanı ötürən tərəfin reseptora məlumatı düzgün tərzdə çatdırması artıq ünsiyyətin qurulmasına gətirib çıxarır. İstənilən mətn öz oxucusu və ya dinləyicisi tərəfindən qəbul olunursa burada artıq tərəflər arasında dialoqun yaranması baş verir.

Qeyd etdiyimiz kimi ünsiyyətin yaranması dillə bağlıdır və belə oldu halda istənilən xalqın dilini öyrənmək həmin xalqın müəyyən mənada mədəniyyətinə sahib olmaq deməkdir. Azərbaycan Respublikası uzun müddət Sovet İttifaqının tərkibində olduğu üçün xalqımız arasında yaşlı və orta nəslin nümayəndələrinin rus dili bacarıqlarının daha səlis olduğunun şahidi oluruq. Əslində istənilən dilə sahib olmaq bacarığı çox müsbət haldır. Azərbaycanın Rusiya ilə mədəni-humanitar əlaqələrinin uzun bir tarixi dövrü əhatə etməsi və uzun müddət bir ittifaqda yaşamağımızın nəticəsində mədəni əlaqələrimiz də inkişaf etmişdir. Məsələn tam olaraq mədəniyyət və incəsət tərəfindən araşdırsaq həmin illər ərzində birgə əməkdaşlıq çərçivəsində bir neçə filmlər, tamaşalar, musiqi ifaları və s. canlandırılmışdır. Hətta Azərbaycan və Rusiya xalqları arasında qarşılıqlı sosial-humanitar və mədəni əlaqələr müstəqillik dövründə də davam etmiş, genişlənmiş və möhkəmlənmişdir. Məsələn, 2001-ci il oktyabrın 12-də Bakıda rus poeziyasının dahisi A.S.Puşkinin və 2002-ci il iyunun 9-da Sankt-Peterburqda dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin abidəsinin açılışı əməkdaşlığımızın möhkəmlənməsi üçün əlamətdar hadisələrdən biri olmuşdur. Bu əslində Azərbaycan-Rusiya strateji əməkdaşlıq proqramının başlanğıcı idi. Buradan görüldüyü kimi, müstəqillik dövründə hər iki xalq arasında mədəni əməkdaşlıq sahəsində geniş əlaqələr qurulmuş və mədəniyyət sahəsində hər iki xalqın qarşılıqlı şəkildə bir-birindən faydalanması genişlənmişdir.

Qloballaşan dünyada ingilis dilinin geniş yayılması onun “beynəlxalq ortaqlıq dil” statusunu qazanmasına səbəb olmuşdur. İngilis dili müasir dünyada ən çox danışılan dillərdən biridir. Son zamanlar ingilis dili siyasi danışmalar və biznes dili olduğundan müasir dünyada ən çox danışılan dillərdən birinə çevrilmişdir. Elmi və tibbi araşdırmaçılar da məhz bu dildə aparılmağa başlamışdı. İngilis dili bir neçə ölkələrin 1-ci rəsmi dilinə çevrilərək həmin ölkə xalqlarının mədəniyyətinin və dininin araşdırılmasına yardımçı olmuşdur. Araşdırmalar artıq xalqlar arasında mədəni, dini və ictimai ünsiyyətin qurulmasına zəmin yaradır. Müxtəlif regionlar, bu və ya digər mənada müxtəlif dillər və dinlər deməkdir. Dil mənimsənilməsi halda həmin dilin mədəniyyətini, adət ənənələrini və tarixini bilmək məcburiyyətimiz artır. Bu vaciblik hissi həmin dilə hörmətdən irəli gəlir. Bilirik ki, dünyada bir çox irqlərdən olan millətlər vardır. Hər biri müxtəlif mədəniyyəti və tarixi nümayiş etdirir. Ölkəmiz dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq sahəsində də beynəlxalq tədbirlərdə fəal iştirak edir və bu baxımdan Azərbaycan artıq mədəniyyətlərarası dialoq məkanı kimi tanınır. Son illərdə dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoqa həsr edilmiş böyük beynəlxalq tədbirlərin Bakıda keçirilməsi dediklərimizə sübutdur. Məlumdur ki, bu sahədə geniş beynəlxalq tədbir sayılan Ümumdünya Mədəniyyətlərarası Dialoq Forumu 7-9 aprel 2011-ci il tarixində Bakı şəhərində keçirilmişdir. Belə hesab edirəm ki, bir çox sayda dünya səviyyəsində olan görüşlərin və yarışların ölkəmizdə keçirilməsi məhz respublikamızın və xalqımızın qloballaşan dünyada dillərin və mədəniyyətlərin uğurlu dialoqunun qurulmasına gətirib çıxardır. Sadə bir nümunələrdən biri olaraq, məsələn, Azərbaycan Dillər Universiteti hazırda bir neçə ölkə universitetləri ilə sıx rəsmi əməkdaşlıq münasibətləri yaratmışdır. Bu münasibətlər “erasmus+, mövlana və s. beynəlxalq mübadilə proqramları ilə davam edir. ADU-da bir neçə ölkə universitetlərinin Türk, Rus, Çin, Yapon, İzrail, Ruminiya, Yunan, İndoneziya dili və s. mərkəzlərinin açılması həm aid olduqları ölkə dilinin, həm də digər tərəflərdən öyrənilməsinə zəmin yaradır.

Eyni zamanda Rusiya, Türkiyə, İndoneziya, Litva, Serbiya və s. ölkələrin universitetlərində və s. Azərbaycan dili və mədəniyyəti mərkəzinin olması Azərbaycan dilinin və mədəniyyətinin dünyada təbliğinə şərait yaradır. Bu da öz növbəsində qloballaşan dünyada dillərin və mədəniyyətlər dialoqunun qurulması deməkdir.

Qloballaşmadan savayı ölkəmiz daxilində bir çox kiçik etnik qruplara daxil xalqlar və onlara mənsub dillər və dinlər vardır. Əksəriyyət fərqli etnik millətlərdən olsalar da müsəlman olub islam dininə sitayiş edir, onlardan çox kiçik qismi xristianlığı təbliğ edir. Lakin buna baxmayaraq respublikamız multikultural dəyərləri yüksək tutaraq ölkədaxili bütün dillərə, dinlərə və mədəniyyətlərə tolerantlıq göstərir və hamı birgə dinc və xoşbəxt yaşayır.

Ədəbiyyat:

1. Ə.Y.Qasimov. Dil və mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi, təsiri və xüsusiyyətləri, Bakı Universitetinin xəbərləri, Bakı-2011
2. İngilis dilinin müasir həyatımızda rolu <https://www.adalet.az/w186364/ingilis-dilinin-muasir-heyatimizda-rolu-186364>
3. Qloballaşma dövründə dinlərarası və mədəniyyətlərarası dialoq <http://www.anl.az/download/meqale/xalqcebhəsi/2016/oktyabr/511580.htm>

Çinarə Şahbazlı
Bakı Biznes Universiteti

ELMİ TƏDQİQATLARA QLOBALLASMANIN TƏSİRİ

Açar sözlər: dilçilik, semantik, nəzəriyyə

Keywords: linguistic, semantic, theory

Ключевые слова: лингвистическая, семантический, теория

XX yüzilliyin sonu və XXI yüzilliyin qovşağında dünya “qloballaşma” adlanan prosesin təsirini üzərində hiss edir. Dünyanın elmi və digər ədəbiyyat nümunələrində, kütləvi informasiya vasitələrində “qloballaşma” termini müxtəlif cür izah olunur və bu izahlar o qədər rəngarəngdir ki, onlar bəzən bir-biri ilə hətta ziddiyyət təşkil edir. Buna baxmayaraq, bir şey şübhəsizdir: qloballaşma çağdaş dünyanın iqtisadiyyatı, siyasəti, mədəniyyəti və kütləvi informasiya vasitələri üçün açıq-aşkar reallığa çevrilmişdir.

İngilis dilindəki “globalization” sözü globe + -al formasında əmələ gəlmişdir. İngilis dilinə fransız dilindən keçmişdir. Latın mənşəlidir. “Globe n.- 1. Şar; 2. The globe -, this globe – yer kürəsi. 3. Fəza cismi; 4. Qlobus...” [1]

Qloballaşma latın sözü olub “qlobus” sözündən götürülmüşdür. Hərfi mənası yer kürəsi anlamındadır. Bu isə sosial-iqtisadi, siyasi, ekoloji, mədəni və təhsil sahələrinin inkişaf proseslərinin ümumi planetar xarakterlərini ifadə edir. Qloballaşma – yer kürəsində bütün ictimai fəaliyyətin beynəlmilləşməsi, milli iqtisadiyyatların vahid ümumdünya sisteminə qovuşmasıdır [2, s.51]. Oxşar fikirlər başqa mənbələrdə də yer alır. Elektron resurslarda yerləşdirilmiş məlumat qloballaşma ilə bağlı müxtəlif məqalələrdə istifadə olunur.

Qloballaşma prosesinə coxsaylı yanaşmalar və nəzəriyyələr mövcud olmuşdur. Bu yanaşmalardan neqativ yanaşma xüsusi maraq doğurur. Bu yanaşmanın tərəfdarlarının fikrinə görə, qloballaşma milli mədəniyyəti aradan qaldırır, dövlətin müstəqilliyinə xələl gətirir, hər hansı cəmiyyət üçün qəbul olunmayan, ona yad olan standartları zor və cüclə tətbiq etdirir. Onlar qloballaşma prosesini sivilizasiya və inkişafın toqquşması və onların bir növ müharibəsi kimi də izah edirlər. Qloballaşmaya müxtəlif münasibətlər vardır ki, onları qlobalistlərə və antiqlobalistlərə ayırırlar. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qloballaşma prosesinin ayrı-ayrı xalqlara tam mənada nə verə biləcəyi və ya nə alacağı məlum deyildir. Çünki bu prosesdə hər iki halla qarşılaşmaq ayrı-ayrı dövlətlər üçün müxtəlif formada cərəyan edə bilər. Qloballaşmanın əleyhinə olanlar belə bir fikir irəli sürürlər ki, qloballaşma dünya üzərində hökmranlığı ələ keçirmək uğrunda düşünülməmiş və yürüdülməmiş bir mexanizm, bir siyasətdir.

Müasir dövrün aparıcı prosesi olan qloballaşma dünyanın yeni mənzərəsini yaradır. Gələcək dünya quruculuğunun obyektiv prosesi rolunu oynayan qloballaşma müxtəlif elm sahələrində tədqiqat obyektini kimi diqqət mərkəzinə çəkilir. Şübhəsiz ki, qloballaşma dünyanın dil mənzərəsinə də təsir göstərir.

Qloballaşma istər qlobal, istər beynəlxalq, istərsə də başqa dillərə təsir göstərir. Qloballaşma minlərlə dilin söykəndiyi təməlləri sarsıdır. “Çağdaş dövrdə müşahidə edilən tendensiya ondan ibarətdir ki, qloballaşma milli dillərin özünüqoruma refleksi-lərini inkişaf etdirmək, qlobal şəbəkələr erasının, yeni iqtisadiyyat və İnternetin “linqva franka” statusunu qazanmış, siyasi, iqtisadi, mətbuat, reklam, radio, televiziya, turizm, kommunikasiya sistemləri, təhlükəsizlik, elm və təhsil sahəsində dominat mövqeyə sahib olan ingilis dilinin hərtərəfli təzyiqinə və “işğal”ına qarşı dayanma strategiyalarını işləyib hazırlamaq problemini ortaya qoymuşdur. Bu problem yalnız Azərbaycan kimi müstəqilliyini yeni qazanmış gənc dövlətləri deyil, dünyada oturmuş iqtisadiyyata, dünya siyasətinə təsir gücünə sahib olan Çin, Almaniya, Fransa, Rusiya və b. ölkələri də narahat edir” [4, s.138].

Şübhəsiz ki, qloballaşma şəraitində dilin təmizliyinin, onun normalarının qorun-masına ehtiyac daha yüksəkdir. Çünki məhz qloballaşma şəraitində dominant yad dillərin təsiri özünü daha güclü və sürətli şəkildə büruzə verir. Bu halda qlobal-laşmanın xüsusiyyətləri həlledici rol oynayır. Yeni anlayışlar, terminlər, sözlər axını kütləvi şəkildən belə sözlərdən istifadənin özü vacib şərtə çevrilir. Hər dil sürətli dəyişmələrə daxili imkanları ilə cavab verə bilmir. Yeni söz və terminin yaranması və ya yaradılması prosesi uzunmüddətli səciyyə daşıyır. Qloballaşma şəraitində isə sözün dərhal istifadəyə buraxılması tələbi vardır. Həmin tələbdən irəli gələn məcburiyyət alınmalara meyli artırır.

Qloballaşma informasiya mübadiləsinin sürətlənməsi ilə əlaqədardır. Sözlənmənin birinci səbəbi isə anlayışları ifadə edən leksik vahidin yoxluğuudur. Elmi-texniki tərəqqi yeni anlayışların, predmetlərin yaranması ilə müşayiət olunur.

Təbii ki, qloballaşma prosesi hər bir dilə və onun leksikasına təsirsiz ötürşür. Bu prosesdə dilin terminologiyası xarici təsirlərə daha sürətlə məruz qalır. Hər bir cəmiyyətdə elmi dil alimlər və mütəxəssislər tərəfindən inkişaf etdirilir və bir elmi dil vahidi çox rahat formada digər dilə keçərək o dildə inkişaf etmək imkanı qazanır. Elm və texnikanın tərəqqisi, ictimai-siyasi və iqtisadi həyatın inkişafı terminologiyanın fasiləsiz şəkildə dəyişməsinə və inkişafına təsir göstərərək əlverişli şərait yaradır. Bu mənada son illər dilin alınma sözlərlə zənginləşməsi də çox təbii proses kimi qiymətləndirilməlidir. Bu həm də qloballaşma prosesinin tələbi kimi də zərurət yaradır [3,24].

Ədəbiyyat:

1. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət / Tərt.ed. O.İ.Türksevər (Musayev). – Bakı: Qismət, – 2003. – 1696 s.
2. Kaşğari, M. Divanü Lüğat-it-Türk: [4 cildə] / Tərcümə və nəşrə hazırlayan Ramiz Əsgər. – Bakı: Ozan, – c.1, – 2006. – 512 s.
3. Qarayev, A.H. Alınma sözlərin formalaşmasına dair // – Bakı: Azərb.SSR Ali və Orta İxtisas Təhsili Nazirliyinin elmi əsərləri. Jurnalistika seriyası. – 1975. № 2, – s.58-63.
4. Qurbanov, A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili: [2 cildə] / A.M.Qurbanov. – Bakı: Nurlan, – c.1. – 2003. – 438 s.

Фиренгиз Гурбанова

Азербайджанский Университет Языков

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК ДИАЛОГ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ

Açar sözlər: lingvokulturologiya, variativlik, dil, mədəniyyət

Ключевые слова: лингвокультурология, вариативность, язык, культура

Key words: linguoculturology, variability, language, culture

Отношения между языком и культурой сложные и многогранные. Язык и культура тесно переплетаются, т.к. язык – это и продукт и отражение культуры. Чтобы понять эти отношения нужно рассматривать язык как зеркало культуры. Язык отражает и формирует культурные традиции и является важным инструментом для передачи культурных знаний и ценностей от одного поколения другому. В то же время язык может быть источником культурных изменений и инноваций. По мере изменения и развития общества, язык адаптируется и отражает эти изменения. Например, новые слова и выражения постоянно создаются для отображения новых технологий, культурных трендов. Изучая вариативность в языке, мы способны собрать информацию о том как

функционирует язык, как он изменяется со временем и как он используется разными группами людей. Учитывая интеграцию таких доминирующих контекстов знания, как наука, культура и язык, в межкультурной научной коммуникации, предполагается, что феномен семантической вариативности должен приобретать свою специфику в зависимости от уровней категоризации. Существуют некоторые особенности межкультурной научной коммуникации, касающиеся использования языка науки и языков культуры.

Известно, что в отдельных языковых системах вариативность определяется через специфические внутренние закономерности каждого языка. Вариативность языковых единиц рассматривается, как правило, как источник развития вариативности содержания их знаковой формы. Существование вариантности языковых единиц, выражающих одно и то же лексико-семантическое значение, основано на тождестве языковой функции соответствующих понятий. Е.Сепир писал по этому поводу: *“потребность в общении приводит к тому, что носители какого-либо языка беспрепятственно или опосредованно контактируют с соседними или культурно доминирующими языками...Было бы трудно указать какой-либо изолированный язык или диалект”* [3, с.17]

Без причин для человеческих контактов ни один язык не смог бы развиваться как платформа для всех возможных индивидуальных и групповых взаимодействий. Если такие групповые контакты носят интенсивный и продолжительный характер, языки, участвующие в них, начинают менять свой ход эволюции от случайного к определенному. Фактически, один из контактирующих языков – атрибут доминирующей культуры, государства или национальной группы - влияет на ход эволюции другого. Проблемы региональной вариативности давно привлекали внимание отечественных и зарубежных лингвистов. В русле социолингвистики во второй половине XX века было выполнено большое количество исследований, направленных на изучение этой проблемы. *Изменения в языке вызваны и во многом определяются не только внутрilingвистическими, но и экстралингвистическими факторами. Необходимость выявления экстралингвистических факторов и механизма их влияния на языковые изменения, в том числе и на языковую вариативность, способствовала появлению новых наук, таких как социолингвистика, психолингвистика, лингвокультурология, этнолингвистика и т.д.*[4, с.28]

Как относительно новая отрасль науки лингвокультурология возникла на пересечении лингвистики с культурологией. Она исследует проявления культуры народа, которые нашли отражение в языке; изучает язык как феномен культуры. Это определенное видение мира сквозь призму национального языка, когда язык выступает как выразитель особой национальной ментальности [2, с. 8-10].

Как лингвистическая дисциплина лингвокультурология призвана обеспечить знание иностранного языка только в самом его тесном взаимодействии и взаимосвязи с изучением культуры того народа, который использует этот язык. На наличие у языка кумулятивной функции по отношению к культуре предполагает хранение культурной информации и указывает на взаимосвязь культуры и языка. Так как лингвокультурология является комплексной научной дисциплиной синтезирующего типа, она рассматривает язык как культурный код нации, который создает определенный этнический фон, позволяющий соотносить поверхностные структуры языка с их глубинной сущностью. В.В. Воробьев писал, что лингвокультурология изучает *“взаимосвязь культуры и языка в его функционировании и исследует этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и внеязыкового содержания при помощи системных методов и с ориентацией на современные приоритеты, отражающие новую систему ценностей”* [1, с. 4].

Литература:

1. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы / В.В. Воробьев. - М.: Изд-во Российского университета дружбы народов, 1997.-332 с.
2. Маслова В. А. М 31 Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208с.
3. Sapir E. Language. New York: Kessinger Publishing, 2005, 268 p.
4. Хомутова Т.Н. Теория языковой вариативности: социолингвистический аспект Вестник ЮУрГУ, №11 2005

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, əlaqə, münasibət, dilçilik, sahə

Ключевые слова: язык, культура, связь, отношение, языкознание, поле

Keywords: language, culture, connection, attitude, linguistics, field

Dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsi və münasibətləri dilçiliyin maraqlı məsələlərindəndir və dilçilər mədəniyyət və dili müxtəlif yönümdən incələməyə çalışmışlar ki, bu da bir çoxlu yanaşmaların meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Müasir dilçilik bu problemi millətdən ayrılıqda müxtəlif dil vasitələri ilə anlamağa çalışmışdır. Dilçilərin bir qismi eyni bir fikirdədir ki, sosial hadisə olan dil immanent dilçilik mövqeyindən nəzərdən keçirilməklə yanaşı, həm də mədəniyyətsünaslıq mövqeyindən nəzərdən keçirilməlidir, belə ki, dilin öyrənilməsi xalqın həyatının sosial-tarixi şərtlərinin öyrənilməsi ilə bilavasitə bağlıdır. Yalnız belə kontekstdə dilin tam öyrənilməsi mizaümkündür, çünki o, eyni zamanda mədəniyyət faktı olaraq qalır.

Dil – mədəniyyətin özünəməxsusluğunun əsas ifadəsi, eyni zamanda mədəniyyətlərarası ünsiyyət prosesində əsas vasitəsidir. Dil və mədəniyyətin əlaqəsi mürəkkəb və çoxşaxəli məsələdir. Bununla belə, onların yaxın münasibəti aydındır. “Dil mədəniyyətin güzgüsüdür, o, insanı əhatə edən real dünyanı, onun nəinki real həyat şəraitini, həm də xalqın ictimai şüurunu, mentalitetini, milli xarakterini, həyat tərzini, eləcə də adət-ənənələr, adətlər, əxlaq, sistem dəyərləri, münasibət, dünyaya baxışını əks etdirir. Bu gün dilə özünü inkişaf etdirən bir sistem kimi sinergetik baxış xarakterikdir [1].

XX əsrin sonlarında dilçilik və mədəniyyətsünaslığın kəsişməsində fənlərarası linqvokulturologiya elminin meydana çıxması dilçilərin ona böyük marağına səbəb oldu. “...İnsan fəaliyyətinin növlərindən biri kimi dil mədəniyyətin tərkib hissəsidir, insan həyatının müxtəlif sahələrində: istehsalatda, sosial, mənəvi sahədə insan fəaliyyətinin nəticələrinin məcmusu kimi müəyyən edilir. Halbuki dil təfəkkürün mövcudluq forması və ən əsası ünsiyyət vasitəsi kimi mədəniyyətlə bərabərdir. Dilə onun quruluşu, fəaliyyəti və mənimsənilməsi yolları baxımından yanaşsaq, o zaman sosial-mədəni təbəqə, yaxud mədəni komponent dilin bir hissəsi və ya onun real həyatının fonu olacaqdır”. Dil insanların fikir və düşüncələrini başqalarına çatdırmaq və ya ifadə etmək üçün istifadə etdiyi simvollar sistemidir. İstifadə olunan dil mədəniyyətə təsir edir və ya ondan təsirlənir. Ona görə də demək olar ki, dil və mədəniyyət çox sıx əlaqədədir. İnsanın dili ilə onun həmsöhbəti, adətən, danışanın arxa planını deyə bilər. Elə bir məsəl var ki, dil milləti göstərir. Artıq növbəti əsrin əvvəllərində linqvokulturoloji məktəblər formalaşmış, bu linqvistik istiqamətin müəyyən konseptual və terminoloji aparatı müxtəlif elmi konsepsiyaları və linqvokulturoloji təhlil metodlarını nəzərə alır.

XIX əsrdən başlayaraq dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqə və münasibətləri məsələsi dilçilikdə müzakirə və mübahisə olunan aktual problemlərdən sayılır. Bu problem indiyə qədər də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Bu problemin ilk həllinə cəhdi V.fon Humboldtun “Bəşər dilləri quruluşlarının müxtəlifliyi və bunun bəşəriyyətin mənəvi inkişafına təsiri haqqında” əsərində görə bilərik. Bu əsərdə dil və mədəniyyət ayrı-ayrı sistemlər kimi deyil, birinin digərinə təsir edən mahiyyətlər kimi götürüldüyünü müşahidə etmiş oluruq. V.fon Humboldt dili insan və onun ətrafını birləşdirən bir zəncir kimi təsvir edərək, mədəniyyətin milli xarakterini də vurğulayır. Onun fikrincə, məhz mədəniyyətin milli xarakteri hər bir xalqın dilinin “daxili” forması üçün spəsifikliyində özünü ifadə edir. O, əminliklə bildirir ki, “xalqın ruhu”, onun mədəniyyəti dildə ifadə olunmaya bilməz, belə ki, dünyada dəqiqliklə bir dili təkrarlayan digər bir dil mövcud deyil.

Bir çox izahlı lüğət və ensiklopediyalarda dil aşağıdakı kimi verilir:

1) “insan cəmiyyətində təbii yaranan və dil işarələrinin səs formasına bürünmüş sistem kimi inkişaf edən, ümumilikdə ünsiyyət məqsədləri üçün insan fikir və anlayışlarının məcmusunu ifadə etməyə qadir” [3];

2) “fikirlərin söz ifadə sistemi, müəyyən səs və qrammatik quruluşa malik, insan cəmiyyətindən ünsiyyət vasitəsi kimi xidmət edən”;

3) “kiçik hissələr (bu hissələr mənalı məlumatların yaranmasında birləşmək qabiliyyətinə malikdir) dəsti və üsulları təyin edən qaydalar dəstindən ibarət ünsiyyət sistemidir. İnsan dili danışılacaq və yazılacaq sözlərdən ibarətdir”.

Dil və mədəniyyətin qarşılıq əlaqəsinin öyrənilməsi problemi mədəniyyətin izahında qeyri-müəyyənliyi ilə nəzərə çarpır, fikrimizcə, bu da “mədəniyyət” anlayışının mücərrədliyi və çox bucaqlılığının nəticəsidir. Mədəniyyət anlayışına verilən müxtəlif təriflər onun bu və ya digər aspektindən asılı olaraq müxtəlif variantda izah olunmasını önə çəkir. Hal-hazırda mədəniyyətə 500-dən çox tərifin verildiyini müşahidə edirik. Geniş mənada mədəniyyət “xalq qrupu və ya xalq yaradıcılığının, nailiyyətiləri və həyatının təzahürünün məcmusudur”.

Hazırda “dil – mədəniyyət” probleminin ümumilikdə öyrənilməsində üç əsas yanaşması mövcuddur. Dünya dilçiliyində bunlar içərisində daha məşhuru Sepir-Uorfun lingvistik nisbilik fərziyyəsidir. Bu fərziyyənin əsas ideyası dil və mədəniyyətin bir-biri ilə sıx əlaqəsi və onun insanların həyat fəaliyyətinin bütün sferlərinə təsiri ilə bağlıdır. Mədəniyyət və dil özünəməxsus simbiozu özündə təcəssüm etdirir: dil mədəniyyətə “daxil olur”, onu ifadə edir, “*bütövlükdə bütün mədəniyyətin inkişafının ilkin şərtidir*” [3]. Bu nəzəriyyədə obyektiv gerçəklik müxtəlif dillərdə danışan bir dünya deyil, dünya dillərinin sayının ayrı-ayrı dünyaların məcmusunun sayına mütənasibdir. Bu fərziyyəyə görə, insanlar dünyanı öz ana dilinin sınımasında dərk edir, hər bir dil gerçəkliyinə özünə görə əks etdirir və digər dillərdən fərqli olaraq, təkrar olunmayan öz “dünya dil mənzərəsini” formalaşdırır. Bizim fikrimizcə, bu nöqtəyi-nəzər bu iki hadisə arasında əlaqə və münasibətlərin bütün tamlığı və mürəkkəbliyini əks etdirmir.

Dil və mədəniyyət arasındakı əlaqə, əsasən, insanların ünsiyyət qurduqları zaman idrak proseslərini başa düşməkdə böyük çətinliklə əlaqədar olan mürəkkəb bir əlaqədir. Vardhau və Sanasoulas hər biri dili bir qədər fərqli şəkildə müəyyənləşdirir, birincisi onu nə etdiyini izah edir, ikincisi isə onu mədəniyyətə aid olduğu kimi nəzərdən keçirir. Vardhau dili yalnız xüsusi səslər, sözlər və cümlələr haqqında məlumat deyil, səslər, sözlər və cümlələrlə demə və hərəkət etmə prinsipləri və üsulları ilə izah edir. Müəllif mədəniyyətdən bəhs etməsə də, icra etdiyimiz nitq hərəkətləri qaçılmaz olaraq onların yerinə yetirildiyi mühitlə bağlı olduğunu qeyd edir və buna görə də dili konteksti nəzərə alaraq müəyyən edir. Sanasoulas müəyyən mənada Sepir kimi fikirləşir...[1] dil mədəniyyətdən, yəni sosial olaraq miras qalmış təcrübə və inanclar toplusundan ayrı mövcud deyildir [3]. Müəyyən mənada o, “cəmiyyətin mədəni keçmişinin açarındır”, “sosial reallıq” üçün bələdçidir [3]. Və əgər biz dil və mədəniyyət arasındakı əlaqəni müzakirə etmək istəyiriksə, mədəniyyətin nəyə istinad etdiyi barədə də müəyyən anlayışımız olmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Гураль, С.К. Язык как саморазвивающаяся система. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009.
2. Нецименко, Г.П. К постановке проблемы «Язык как средство трансляции культуры» / Г.П. Нецименко // Язык и культура / под ред. М.Б. Еглич. - М.: Наука, 2000. С. 30-45.
3. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир; пер. с англ. под ред. и с предисл. А.Е. Кибрика. – М.: Прогресс: Изд. группа «Универс», 1993. - 654 с.
4. Русский язык [Текст]: энциклопедия / под ред. Ю.Н. Караулова. - Репр. изд. - М.: Большая российская энциклопедия, 2003. - 704 с.
5. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. - 288 с.

İzaura Shirinova

Azerbaijan University of Languages

LANGUAGE IN GLOBALIZATION

Açar sözlər: globallaşma, dil, ünsiyyət, mədəniyyət

Ключевые слова: глобализация, язык, коммуникация, культура

Key words: globalization, language, communication, culture

We live in a globalized world, where the boundaries between countries and cultures are becoming increasingly blurred. The rise of technology, travel, and communication has transformed the world into a global village. The concept of globalization refers to the interconnectedness of the world's economies, cultures, and societies.

Globalization has had a significant impact on the world's economy. It has led to the growth of multinational corporations and increased competition among businesses. The increased competition has

resulted in lower prices for consumers, but it has also led to job losses in some industries. However, globalization has also created new job opportunities in other sectors, such as technology and services.

The process has also had a profound influence on the world's cultures. The increased exchange of ideas, beliefs, and values has resulted in a more diverse and tolerant society. The spread of popular culture, such as music, movies, and television shows, has created a global culture that transcends national boundaries. However, there is also concern that globalization is leading to the loss of cultural diversity and the homogenization of cultures.

The impact of globalization on the world's environment is also significantly important. The increased production and consumption of goods and services have led to increased greenhouse gas emissions and environmental degradation. However, there is also growing awareness of the need to protect the environment, and there have been efforts to reduce the environmental impact of economic activities.

Globalization has led to increased migration and multiculturalism, which has resulted in more diverse and vibrant communities. However, globalization has also created inequalities between countries and within societies, as some countries and individuals benefit more than others.

The world is becoming more interconnected and interdependent, and globalization is at the heart of this transformation. It has brought about significant changes in the world's economy, cultures, environment, and societies. While globalization has brought many benefits, it has also created challenges that need to be addressed. It is essential to promote the benefits of globalization while addressing its negative consequences. As we move forward, we must find ways to manage the impact of globalization to ensure that it benefits everyone and does not create new inequalities.

The world has become global due to advancements in technology, transportation, and communication. This globalization has led to increased interaction between people from different countries, cultures, and languages. In such a diverse world, language plays a critical role in facilitating communication and fostering cultural exchange. The importance of language proficiency in the globalized world cannot be overemphasized, as it determines the ability of individuals and organizations to engage effectively with people from different linguistic backgrounds.

Languages are an essential part of our lives, and they play a crucial role in the global world. The world is becoming more interconnected and interdependent, and communication is the key to success in this globalized world.

In today's globalized world, many businesses operate internationally, and knowledge of different languages is a significant advantage. Multilingualism is an essential tool for international trade, and it allows companies to communicate with their clients and customers in their native language. Knowing different languages can also open up new opportunities for employment and career growth in various fields, including translation, diplomacy, and international relations. In the business world, language proficiency enables organizations to expand their operations globally, reach new markets, and build partnerships with international stakeholders. Similarly, language plays a crucial role in diplomacy, international relations, and political discourse. Multilingualism is thus a valuable asset in global diplomacy as it enhances cross-cultural communication and promotes mutual understanding.

Language is intertwined with culture, and it plays a crucial role in preserving and transmitting cultural heritage. In a globalized world, language enables individuals to appreciate and respect different cultures, fostering social harmony and peaceful coexistence. They are a reflection of a community's culture, values, and traditions. Language is an integral part of our identity, and it helps us to connect with our past and present. The loss of a language can result in the loss of a community's cultural heritage and identity.

Moreover, languages can also act as a bridge between different cultures, fostering understanding, and promoting tolerance. They facilitate communication between people from different countries and cultures, promote international trade, preserve cultural heritage and identity, and promote understanding and tolerance. They are regarded to be an essential tool for international communication, business, and cultural exchange. It facilitates the exchange of ideas, information, and knowledge, which are vital for innovation and progress.

Learning a new language is an enriching experience that opens up new opportunities and allows us to connect with people from diverse backgrounds. It is essential that we recognize the value of languages and encourage their preservation and promotion.

When we learn a new language, we also gain an understanding of the culture and people who speak that language. It allows us to appreciate the differences and similarities between different cultures, and it helps us to connect on a deeper level.

Language barriers pose significant challenges in the globalized world, hindering effective communication, understanding, and cooperation. It is estimated that around 40% of the world's population is monolingual, which means they speak only one language. This poses a challenge for organizations and individuals seeking to engage with international partners and customers. Language barriers can lead to misunderstandings, miscommunication, and even conflict.

To overcome language barriers, individuals and organizations must prioritize language proficiency. This can be achieved through language education and training, translation and interpretation services, and technology. Language education and training programs can equip individuals with the skills and knowledge required to communicate effectively in different languages. Translation and interpretation services enable individuals and organizations to communicate with international partners and customers in their native language.

In conclusion, language plays a vital role in the globalized world, impacting communication, business, and cultural exchange. Language proficiency is crucial for individuals and organizations seeking to engage with people from different linguistic backgrounds. In a world that is becoming increasingly interconnected, language proficiency is essential for enhancing communication, fostering diversity, and promoting understanding.

References:

1. Blommaert, J. The sociolinguistics of globalization / J.Blommaert. – New York: Cambridge University Press, – 2010. – 213 p.
2. Crystal, D. English as a Global Language / D. Crystal. – 2nd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2003. – 212 p.
3. Gao, S. Economic Globalization: Trends, Risks and Risk Prevention // CDP Background Papers, United Nations, Department of Economics and Social Affairs, – 2000. №1, – p. 1-8.

Jalə İlyasova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİSAFI

Açar sözlər: təhsil, ifadə yazı, biliyin qiymətləndirilməsi

Ключевые слова: образование, сложение, оченивание знаний

Key words: education, presentation, evaluation

Təhsilin bütün pillərində Azərbaycan dili humanitar fənlərdən biri kimi aparıcı rol oynayır. Bu gün Azərbaycan dilinin tədrisi soykökə, klassik irsə, milli mədəniyyətə, incəsənətə aid müvafiq həcmdə bilik, bacarıq və vərdişləri aşılamaqla yanaşı, dilçiliyin həm linqvistik sahələri, həm də şagirdlərin nitqinə verilən vahid tələblərin gözlənilməsində öz əksini tapır. Düzgün və kamil nitqə yiyələnmək, şifahi nitqlə həmrəng olaraq yazılı nitqi də inkişaf etdirmək, monoloji və dialoji vərdişləri əsaslanmaqla fikrini sərbəst, dəqiq, düzgün və aydın ifadə etmək şagirdlərin idraki qabiliyyətlərini müstəqil işləməyə yönəltəndikdə mümkün olur.

Azərbaycan dili fənninin tədrisi üzrə yeni təkmiləşdirilmiş proqramda Azərbaycan dili təliminin praktik istiqamətlərinin qüvvələndirilməsi, bəzi linqvistik anlayışların dəqiqləşdirilməsi və sadələşdirilməsi, fənlərarası əlaqə imkanlarının nəzərə alınması və s. məsələlərlə yanaşı, rabitəli nitqin inkişafı üzrə işlərin metodik baxımdan sistemə salınmasına da ciddi diqqət yetirilmişdir.

Azərbaycan milli təhsilinin uğurları, Heydər Əliyevin vaxtilə bünövrəsini qoyduğu beynəlxalq əlaqələrin yeni mərhələyə keçməsinə göstərir. O, təhsilin, cəmiyyətin, xüsusən müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişafında rolundan, son illərdə uğurlu nəticələrinin əhəmiyyətinin düzgün qiymətləndirilməsi zərurətindən danışarkən deyirdi: “Təhsil sisteminin nə qədər dəyərli olduğunu ondan görmək olar ki, Azərbaycanda yüksək savada, biliyə, ixtisasa, yüksək elmə malik olan insanlar var və onlar cəmiyyətin böyük

bir hissəsini təşkil edir. Əgər bunlar olmasaydı, Azərbaycanın iqtisadiyyatı belə güclü inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, Azərbaycan elmi inkişaf edə bilməzdi. Bunlar olmasaydı, biz indi Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi idarə edə bilməzdik. Onları qiymətləndirmək lazımdır və biz əldə etdiyimiz nailiyyətləri heç vaxt unutmamalıyıq”.

Nəhayət, ifadənin sinifdə təhlili ən mühüm mərhələdir. Burada məqsəd sinifdə yerinə yetirilən çatışmazlıqları və uğurları göstərməkdən ibarətdir. Şagird ifadələrinin qiymətləndirilməsi prinsipləri hər hansı bədii əsərin qiymətləndirilməsi prinsipləri ilə eyniyyət təşkil etmir. Lakin seçilmiş nitq vasitələrindən ideya-bədii məqsəd və istifadə onlar arasında aparıcı rol oynayır və onları müəyyən qədər bir-birinə yaxınlaşdırır. Nəticədə şagirdlərə öz işini tənqidi münasibət hissi, nöqsanlarını görə bilmək və onu aradan qaldırmağın yollarını axtarıb tapmaq bacarıqları aşılır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında Ümumi təhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulum // Kurikulum, 2008, №1
2. Abdullzadə N., Qurbanov F. İfadə yazı mətnləri. Bakı Müəllim, 2006

Kəmalə Cəfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR DÜNYADA İKİDİLLİLİK VƏ DİLLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİ STRATEGİYALARI

Açar sözlər: ikidillilik, dillərin mənimsənilməsi, dil strategiyaları, nitq vahidləri

Key words: bilingualism, language acquisition, language strategies, speech units

Ключевые слова: билингвизм, овладение языком, языковые стратегии, речевые единицы.

Kommunikativ hadisə kimi ikidillilik dilçilik, sosiolinqvistika və psixolinqvistikanın əsas anlayışlarından biri olmaqla, geniş yayılmış bir hadisədir. İkidillilik ünsiyyət vəziyyətdən asılı olaraq nitqdə iki dilə sahib olmaq və onlardan alternativ istifadə kimi başa düşülür. R.Yakobson qeyd edir ki, “ikidillilik ana dilində ünsiyyətin həyata keçirildiyi eyni nitq mexanizmlərinə əsaslanır. İkidilli olmaq insana iki dilin sistemlərindən istifadə etməyə imkan verir” [3, s.193].

Məlumdur ki, doğma və xarici dillərin mənimsənilməsi prosesində fərqliliklər olduğu kimi oxşarlıqlar da var. Doğma və xarici dillərdə nitq fəaliyyətinin mexanizmləri eyni olduğundan dili öyrənənlər nitqin mənimsənilməsi zamanı eyni səhvlərə yol verirlər.

R.Yakobsonun fikrincə, dillər izomorf olduğuna görə bir dil kodundan digərinə keçid etmək mümkündür. Belə ki, onların strukturu eyni prinsiplərə əsaslanır [3, s.17]. Bununla bağlı tədqiqatçıların fikiri də maraq doğurur. Dili öyrənərkən, qeyd olunan səhvlərin mexanizmi həm uşağın dilə yiyələnməsi prosesi, həm də böyüklərin ikinci dili öyrənməsi prosesi ilə prinsipial olaraq eyniyyət təşkil edir. İkidilliliyin mexanizmi isə bir dildən digərinə asanlıqla keçid bacarığına əsaslanır [3, s.25].

Keçid bacarığı – nitq vahidlərini tərcümə edərkən bir dildən digərinə keçid əməliyyatları aparmaq bacarığıdır. Onun funksiyası yerli və xarici dillərdə nitqi eşitmə, ehtimal proqnozlaşdırma və özünü idarə etmə bacarıqlarından asılıdır.

Məlumdur ki, dünyada bilinqlərin sayı monolinqlərdən daha çoxdur. Belə ki, dünya əhalisinin təxminən 70%-i müəyyən dərəcədə iki və ya daha çox dildə danışır. Hesab olunur ki, ikidillilik yaddaşın inkişafına, dil hadisələrinin təhlili və müzakirəsi zamanı reaksiya sürətinə, riyazi bacarıqların və məntiqin təhlilinə və müzakirəsinə müsbət təsir göstərir. Bilinqlər, bir qayda olaraq, mücərrəd elmləri, ədəbiyyat və xarici dilləri, digər elmlərə nisbətən daha yaxşı qavrayırlar. Bilinqlərin dil ünsiyyəti təcrübəsi daha geniş olduğundan, sözlərin etimologiyası ilə daha çox maraqlanırlar. Onlar, eyni anlayışın müxtəlif dillərdə fərqli ifadə oluna biləcəyini daha tez anlayırlar.

Hələ kiçik yaşlarından, əgər valideynlər uşağın nitqinin inkişafına fikir verməsələr, yəni uşaqla hansı dildə ünsiyyət quracaqlarını planlaşdırmasalar, nəticədə uşaqlar dilləri qarışdıracaq və hər iki dildə çoxlu səhvlər edəcəklər. Bunun qarşısını almaq üçün hər iki dildə ünsiyyətin necə baş verəcəyini əvvəlcədən düşünmək lazımdır.

İkidilliliyin formalaşması üçün ən əlverişli seçim, hər iki dildə, ünsiyyətin doğuşdan baş verdiyi seçimidir. Tədris prosesində ikinci dilin mənimsənilməsinə yaş bilavasitə təsir edir. Uşaq üç yaşına qədər iki dili mənimsədiyi halda, iki mərhələdən keçir: əvvəlcə uşaq iki dili qarışdırır, sonra onları bir-birindən ayırmağa başlayır [2, s. 26].

Təxminən üç il ərzində uşaq bir dili digərindən daha aydın şəkildə ayırmağa başlayır. Üç yaşında, bəziləri isə dörd yaşında dilləri qarışdırmağı dayandırır. Dörd və ya beş yaşında uşaq təmas qurmağa can atır və sözləri qafiyələmək bacarığı onu özünə cəlb edir. O, bu və ya digər sözün nə demək olduğunu öyrənməyə çalışır və obyektləri adlandırır. Altı yaşında həmyaşıdları ilə oyunda dildən fəal istifadə edir.

Bəzi hallarda iki dildə tamamilə ekvivalent danışmağın mümkün olmadığına inanılır. Tam ikidillilik bütün ünsiyyət vəziyyətlərində tamamilə eyni dil biliklərini nəzərdə tutur. Buna nail olmaq mümkün deyil. Çünki uşağın bir dildən istifadə edərək qazandığı təcrübə başqa bir dildən istifadə edərək qazanılan təcrübədən həmişə fərqli olacaqdır. Çox vaxt uşaq fərqli vəziyyətlərdə fərqli dillərdən istifadə etməyi üstün tutur. Məsələn, öyrənmə ilə əlaqəli, biliyin texniki aspektləri ilə bağlı vəziyyətlərdə bir dilə, ailə ilə əlaqəli emosional vəziyyətlərdə digərinə üstünlük verəcəkdir.

Əgər bir uşaq məktəb yaşında ikinci dili öyrənsə, burada söhbət artıq ardıcıl ikidillilikdən gedir. Bu vəziyyətdə uşaq davamlı olaraq iki dili müqayisə edir: səslər birinci dilin səslərinə "zidd olaraq" qəbul edilir. Eyni şey dilin qrammatik aspektlərinə də aiddir.

İkidilli uşaqların nitqinin inkişafının xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir:

- nitqin sonradan mənimsənilməsi;
- hər iki dildə söz ehtiyatının çox vaxt eyni dildə danışan həmyaşıdlarınınkindən az olması;
- qeyri sistemli şəkildə öyrənmə zamanı, qrammatikanın kifayət qədər mənimsənilməməsi;
- ikinci dildə, yazılı nitqin mənimsənilməsi zamanı çətinliklərin olması;
- təcrübə olmadıqda, dominant olmayan ana dilinin tədricən itirilməsi.

İki dildə danışmağın lazımlı və müsbət keyfiyyət kimi qəbul edilməsi üçün uşağın ikidilliliyinə müsbət qiymət vermək çox vacibdir. Uşağı səylərinə görə tərifləmək, onu həvəsləndirmək lazımdır. Burada başlıca faktor ailə faktorudur. Ailə uşağın həm dil öyrənməsinə mane ola bilər, həm də uşağın motivasiyasını artırmağa bilər. Ailənin dogma və xarici mədəniyyətə necə münasibət göstərməsi, yəni ailədə üstünlük təşkil edən mədəniyyət strategiyası böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kanadalı psixoloq Berry, immiqrantlarda fərqli uyğunlaşma strategiyalarının təsnifatını hazırlayaraq mühacirlərlə söhbət etmişdi. Onların köçdükdən sonra davranışlarının necə dəyişdiyini, hansı dəyərlərin qorunub saxlanıldığını və hansının yox olduğunu, əvvəlki həyatdan yeni torpağa köçürüldükləri zaman nəyi geridə buraxdıqlarını soruşdu. Alimin fikrincə, yeni bir ölkədə uyğunlaşma prosesinin mühacir üçün nə qədər uğurlu olduğunu ona iki sual verməklə müəyyən etmək olar: 1) Öz mədəniyyətinizi qorumaq sizin üçün vacibdirmi? 2) Yeni bir ölkədə başqasının mədəniyyəti ilə təmaslarda nə qədər fəal iştirak edirsiniz?

Sorğular əsasında, milli mentalitetdən asılı olmayaraq, miqrantların akkulturasiyası üçün dörd mümkün strategiya müəyyən edilib:

- assimilyasiya (keçmiş mədəni dəyərlərindən və normalarından imtina, daxil olduğu ölkənin mədəniyyətinə könüllü və ya məcburi istiqamətləndirmə);
- separatizm (norma və dəyərlərin qorunmasının vacib olduğu ölkənin mədəniyyətinə daha çox üstünlük verilir);
- inteqrasiya (öz şəxsi mədəni dəyərlərini, qəbul olunduğu cəmiyyətin dəyərləri ilə birləşdirmək istəyi);
- marginallaşma (digər mədəniyyətlərdən imtina) [1, s. 19].

Zənnimizcə, iki mədəniyyətin sintezinin baş verdiyi inteqrasiya strategiyası ən uğurludur. Bu strategiyayı seçərkən müxtəlif psixoloji pozğunluqların yaranma ehtimalı azdır. İnteqrasiya strategiyasının seçilməsi mədəni şokun təsirini azaltmağa imkan verir və müsbət özünüdərkini qorunmasına kömək edir.

Validənlər özlərini, onları qəbul edən cəmiyyətin mədəniyyətindən təcrid etsələr və uşaqları isə, əksinə, tam assimilyasiyaya can atsalar, zaman keçdikcə valideynlər və uşaqlar arasında mövcud olan cəmiyyət haqqında fikirlər uşağın məktəbdə əldə etdiklərindən çox fərqli olacağı təhlükəsini yaradacaq. Bu vəziyyət müxtəlif nəsillər arasında münaqişələrə və ünsiyyətin pozulmasına gətirib çıxaracaq.

Ədəbiyyat:

1. Джон. Б. Аккультурация и адаптация среди мигрантов. Национальный Исследовательский университет «Высшая Школа экономики». Канада, 2014, 61с.
2. Имедадзе Н.В. Экспериментально-психологические исследования овладения и владения вторым языком. – Мецниереба., 1979, 229с.
3. Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика// Структурализм «за» и «против». М.,1975. – с.193-230.

Lalə Hüseynova
Azərbaycan Dillər Universiteti

THE GLOBAL STATUS OF THE ENGLISH LANGUAGE

Key words: *language, global, word, linguistic, status*

Açar sözlər: *dil, beynəlxalq, söz, linqvistik, status*

Ключевые слова: *язык, глобальный, слово, лингвистический, статус*

The unprecedented spread of the English language is the undeniable fact of the modern language situation. All over the world English is becoming the language of popular press, international business and diplomacy, scientific conferences and publications, sport, music and advertising. Moreover, English was given the official status in 62 countries . This language proficiency provides great opportunities for those who want to keep up with the times. The English knowledge is actually thought to promote development of relations between individuals and people presenting diversity of world locations. [2, p.103]

Although extralinguistic factors have given the English language its current status, linguistic factors have contributed significantly to this and now they influence and determine its global language predominance.

When it comes to English vocabulary one should speak about its richness and depth. Taking into account scientific and technical terminology the total lexical composition of the English language will exceed 1 000 000 words that make it the largest in the world. The availability of a large number of synonyms, the phrasal and idiomatic richness of the English language contains possible ways for expressing a variety of meanings and solving any communicative tasks.

The English language has an important flexibility quality. It can be presented on various linguistic levels .The word order, the voice category, the ability to use the same word as a noun and a verb, great derivational possibilities contribute to the flexibility of the English language as a communicative tool.

Compared with most world languages it is a higher stage of unification that determines the English grammar.Considering the gender category the word is stated to be the way of its expression which does not assume additional inclusion of the articles . The predicate can easily dispense with the subject .The present non-availability matter can be attributed to another part of speech as verbs. If in modern German there are 16 possible forms, then English operates only 5 forms of which only 3 are widely used.

Today it is also important to bear in mind that the fact of English language fluency is not as significant for linguistic globalization as the fact of an increasingly greater use. Furthermore, the situation is unique because the number of the people using it as a foreign language is much more than native speakers. [1, p. 212]

References:

1. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press. 1995. p. 499
2. Grin F. European Economic integration and the Fate of Lesser – Used l Languages. // Language Problems and Language Planning. 1993. pp.101-106

AZƏRBAYCAN İSRAİL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TARİXİ İNKİŞAFI

Açar sözlər: Azərbaycan, İsrail, mədəni, dostluq, əlaqələr

Key words: Azerbaijan, Israel, cultural, friendship, relations

Ключевые слова: Азербайджан, Израиль, культурные, дружеские, отношения

Azərbaycan xalqının tolerantlıq, qonaqpərvərlik, hər bir xalqın milli -mənəvi dəyərlərinə hörməti ənənəsi tarixin müxtəlif səhifələrində öz sözünü demişdir. Bu ideyaları özündə cəmləyən Azərbaycan xalqı müxtəlif dövürlərdə işğallara, təzyiqlərə məruz qalmağına baxmayaraq yenə də hər bir xalqın mədəniyyətinə hörmətlə yanaşmaq amalını itirməmişdir.

İkinci Qarabağ savaşı müddətində də xalq və dövlət olaraq anladığımız ki, bizim hörmət etdiyimiz, uzun illərdir ölkəmizdə yaşayan, dili, dini bir olmayan xalqlar da bu savaşda bizi tək qoymayaraq bizimlə çiyin-çiyinə döyüşüb yanımızda oldular. O xalqlardan biri də İsrail xalqı idi. Müharibə başlayandan sonra qədər qardaş Türk xalqından sonra, onlar idi ki bizi hər bir yöndə dəstəklədilər.

İsrail xalqı ən çətin vaxtlarında Azərbaycan xalqının yanında olmuşdur. Hələ 1990-cı il 20 yanvar hadisələrində Yahudi icmasının nümayəndələri Yan Meyoroviç, Vera Basantina və Aleksandr Marxevka öz canları bahasına bizim yanımızda olmuşlar. Bu dövrdə Azərbaycanda jurnalist kimi fəaliyyət göstərən yahudi əsilli Pyotr Lyukimson Qanlı yanvar hadisələrini və Xocalı soyqırımını yazıya köçürmüşdür. 1992-ci ildə cəbhəyə könüllü gedənlər arasında Albert Aqarunov böyük şücaət göstərərək həlak olmuş və Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, İsrail Dövlətinin Cənubi Qafqaz siyasətində ən zəif həlqə Ermənistanıdır. Bunun da bir sıra səbəbləri vardır. Hər şeydən əvvəl, dövlət müstəqilliyinin bərpasından ötən illər göstərir ki, korrupsiya, rüşvətçilik və kriminal elementlərin hökm sürdüyü, terror təşkilatlarının dövlət hakimiyyət orqanları ilə sıx çulğalaşdığı Ermənistan beynəlxalq hüquqdan irəli gələn bərabər hüquqlu, açıq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa hazır deyildir.[1,s.7]

Azərbaycan-İsrail münasibətlərinin dərin tarixi kökləri vardır. Hər iki xalqın Əhəmənilərin, Sasaniyələrin, Xilafətin tərkibində birlikdə yaşamaları iki xalq arasında sonradan qarşılıqlı münasibətlərin yaranmasına səbəb olan amillərdən biri olmuşdur. Sonrakı dövürlərdə Azərbaycan torpaqlarına çoxlu sayda yahudi məskunlaşmış, yerli əhali ilə bigə yaşamışdır.

İsrail dövləti ölkəmizin müstəqilliyini tanıyan ilk dövlətlərdən biri olmuşdur. Belə ki, 1991-ci il 25 dekabr tarixində ölkəmizin müstəqilliyi İsrail tərəfindən tanınmışdır. İsrailin Azərbaycanda səfirliyi 1993-cü ildə açılıb. Siyasi-iqtisadi əlaqələrdən başqa iki dövlət arasında mədəni əlaqələr də çox illik tarixə dayanır və bu gün də o mədəni əlaqələr yüksək səviyyədə davam etdirilir.

Azərbaycanda yəhudilər əsasən Bakı, Sumqayıt, Quba və Oğuz şəhərlərində yaşayırlar. Onların ibadətini rahat şəkildə həyata keçirməkləri üçün bu şəhərlərdə 10 sinaqoq fəaliyyət göstərir.

1990-cı ildə “Azərbaycan-İsrail” Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti təsis edilmiş və bu cəmiyyət “Az-İz” abreviativlə qəzet nəşr etməyə başlamışdır [3,s.6] Cəmiyyətin özəyini hər iki xalqın qabaqcıl ziyalıları təşkil edirdilər. Cəmiyyətin məqsəd və vəzifələri Azərbaycanı və İsraili elm, mədəniyyət, iqtisadiyyat və başqa sahələrdə yaxınlaşdırma idi [3, s. 80].

Azərbaycan xalqı ilə İsrail xalqının mədəni əlaqələrinin inkişafı yönündə ümummillə liderimiz Heydər Əliyev mühüm işlər görmüşdür. Bu gün də bu işlər davam etdirilir, mədəni, siyasi, iqtisadi sahədə mühüm əlaqələr qurulur.

2023-cü il 29 mart tarixində İsrailin Tel-Əviv şəhərində Azərbaycan səfirliyinin açılması iki dövlətin əlaqələri baxımından mühüm bir addım idi.

İsrailin Afula şəhərində Azərbaycan mədəniyyət mərkəzinin, Xayfa şəhərində isə yahudi-azərbaycanlı cəmiyyətin mövcudluğu xalqlar arasında dostluğun nümunəsidir.

Heydər Əliyev fondunun, STMEQİ Beynəlxalq Dağ yəhudiləri Fondunun dəstəyi ilə Azərbaycan-İsrail Assosiasiyası tərəfindən 2013-cü il 24 sentyabr tarixində İsrailin Kiryat-Ekron şəhərində təşkil edilmiş İsraildə Azərbaycan günləri mühüm tarixi hadisə idi. Bu tədbirin keçirilməsində əsas məqsəd xalqla-

rımızın daha da yaxınlaşmasına şərait yaratmaq, İsrail vətəndaşlarını Azərbaycanın bənzərsiz mədəniyyəti, tariximiz ilə tanış etməkdən ibarət idi. Açıış mərasimindən əvvəl qonaqlar Kiryat-Ekron Mərkəzi mədəniyyət evinin foyesində təşkil edilmiş “Xocalıya ədalət” adlı səyyar fotosərgi ilə tanış olmuşlar.

Azərbaycan İsrail xalqının mədəniyyətinə böyük hörmətlə yanaşır. Ölkəmizdə tez-tez İsrail rəssamlarının sərgiləri keçirilir. Həmçinin, İsraildə də Azərbaycanlı rəssamların sərgiləri təşkil edilir. 2013-cü ildə Heydər Əliyev fondunun dəstəyi, Azərbaycan İsrail Beynəlxalq Assosiasiyasının təşkilatçılığı ilə İsraildə Azərbaycan günləri çərçivəsində əslən Azərbaycandan olan rəssamların sərgisi keçirilmişdir. Afula şəhərinin Mədəniyyət Sarayında təşkil edilmiş sərgi böyük marağa səbəb olmuşdur. Hazırda İsrail vətəndaşları olan rəssamların vətənə olan sevgilərini bu əsərlərindən duymaq olurdu. Onların əsərlərində daha çox İçərişəhərin dar küçələri, Qız qalası, Azərbaycanın gözəl təbiəti tərənnüm edilirdi.

2022-ci ildə İsraili rəssam Rami Merinin “Bir xalqın tarixi – bütün dünya üçün” adlı sərgisinin açılış mərasimi baş tutub. Burada rəssamın “Qırmızı Qəsəbədən Quba xalçaçıları” əsəri əsasında, xüsusi olaraq bu sərgi üçün “Azərxaça” ASC-də toxunulmuş eyniadlı xalça da yer alıb. Bu da iki xalqın dostluğunun bir göstəricisi olaraq təqdim edilib.

İsrailin məşhur musiqiçisi Mark Eliyahu 2019-cu ildə Heydər Əliyev sarayında möhtəşəm konsert proqramı ilə çıxış edib. O, bütün musiqilərini Həbil Əliyevin ona təqdim etdiyi kamançada ifa edib.

2022-ci il 22 oktyabrda Müslüm Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasında İsrailin Azərbaycandakı səfirliyinin dəstəyi, Premier LTD konsert agentliyinin təşkilatçılığı ilə tanınmış israili musiqiçi Avi Avitalın konserti təşkil olunmuşdur. Bu konsert Azərbaycan və İsrail arasında diplomatik əlaqələrin qurulmasının 30 illiyinə həsr edilmişdir.

Yahudi icmaları bu gün Azərbaycan Respublikasının ən fəal dini icmalarından sayılır. Azərbaycanda bu gün “Soxnut” yahudi agentliyi, Azərbaycan-İsrail Dostluq mərkəzi, “Coynnt”və Vaad-L-Xatzola” adlı yahudi ənənəsinin qorunması və mühafizəsi ilə məşğul olan komitə, “Yeve” adlı qadın cəmiyyəti fəaliyyət göstərir.

Cənubi Qafqazda ən böyük yəhudi təhsil mərkəzi Heydər Əliyev Fondunun “Tolerantlığın ünvanı – Azərbaycan” layihəsi çərçivəsində “Or-Avner” Beynəlxalq Fondu tərəfindən inşa edilən, Bakıda yaşayan yəhudi uşaqları üçün nəzərdə tutulmuş “Xabad-Or-Avner”dir. 2010-cu il oktyabrın 4-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, xanımı Mehriban Əliyeva, MDB Yəhudi İcmaları Federasiyasının və “Or-Avner” Beynəlxalq Fondunun prezidenti Lev Levayevin iştirakı ilə Təhsil Mərkəzinin açılışı olmuşdur. [5]

Bu gün Bakı Dövlət Universitetinin Şərqsünaslıq fakültəsində İvrit dili tədris edilir.

2020-ci ildə Qubada açılmış Dağ Yahudiləri Muzeyi dünyada Dağ yahudilərinə həsr edilmiş yeganə muzeydir. Muzey XIX əsrə aid Karcoq sinaqoqunda yerləşir. Muzeyin ekspozisiyasında dağ yahudilərinin tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini əks etdirən eksponatlar yer alır. Burada Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Albert Aqarunova həsr edilmiş guşə də var.

Azərbaycan İsrail əlaqələri gələcəkdə daha da genişlənəcək. Hər iki dövlətin geniş siyasi perspektivdə bir-biri ilə sıx əməkdaşlığa ehtiyacı var.

Ədəbiyyat:

1. Qasımlı Musa, Kəlbizadə Elnur, Baxşiyeva Yeganə. Ermənistan İsrail dövlətinin Cənubi Qafqaz siyasətində. Bakı .Mütərcim 2022.
2. Qasımov M. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sistemində 1991-1995-ci illər. Bakı, Gənclik, 1996.
3. Quluzadə Vəfa. “Gələcəyin üfüqləri”, Bakı, Azərbaycan, 1999.
4. Məmmədova Samirə İsgəndər qızı .Azərbaycan -İsrail münasibətləri (1991-2008). Bakı, 2016
5. Məmmədova Nailə. Xalq qəzeti. 2017-ci il ,25 yanvar, çərşənbə. səh 6.

QLOBALLASMA DÖVRÜNDƏ MƏTN DAXİLİNDƏ KOHEZIYA VƏ KOHERENSIYANIN VƏHDƏTİ

Açar sözlər: mətn, koheziya, koherensiya

Key words: text, cohesion, coherence

Ключевые слова: текст, связность, связность

Mətn dilin özünəməxsus istifadəsini özündə cəmləşdirən vahidlərdən biridir. Bitkinliyə malik olub fərqli leksik, qrammatik, məntiqi və üslubi əlaqələrlə birləşir. Funksional üslubun bir növü kimi bağlılıq kateqoriyası mətnin xüsusiyyətlərindən biridir. Bu isə özündə məna əlaqəsi və struktur əlaqəsini birləşdirən kateqoriyadır. Hər hansı mətndə struktur-qrammatik göstəricilər mətnyaradıcı vasitə kimi rol alır.

Mətn ünsiyyətin mühüm ünsürlərindən hesab edilir. İlk baxışda mətni cümlələr ardıcılığı şəklində başa düşmək olsa da, cümlənin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi mətni hesab etmək lazımdır. Gündəlik mətnlərsiz, əsasən, söyləmə, elliptik cümlə, cümlə fraqmentləri və nitq klişələrinin qarışığı kimi nəzərə alınır. Lakin bunu da mətnə verilən əsas tərif kimi götürmək olmaz. Burada koheziya və koherensiya terminlərinin izahına da nəzər salsaq, mətnin daxili əlaqələrinin yaranmasında və formalaşmasında əsas rol oynayan amillər içərisində onların da xidmət etdiyini görə bilirik. Koheziya mətnin struktur və formaca qurulması, koherensiya isə mətnin mənasına görə formalaşmasına deyilir. Bunlarla yanaşı fonetik və qrammatik vasitələr və intonasiya da mətnin daxili əlaqələrinin formalaşmasında zəruri əhəmiyyət kəsb edir. [5, s.390]

Mətn ancaq cümlələrdən ibarət deyil, mətn, eyni zamanda koheziya və koherensiyanın vəhdətidir. Koherensiya və koheziya mətndə mövcud olmasa o, əsla başa düşülə bilməz. İ.R.Qalperinin koheziya haqqında izahına nəzər yetirsək: “Koheziya bədii əsərlərdə zəngin və müxtəlif vasitələrdən biridir. Koherensiyanın məntiqi, psixoloji və formal-struktur növləri o dərəcədə var ki, bəzi mətnlərdə onlara taksonomik xarakter vermək də o qədər çətin olur. Bədii mətndə koherensiyanın fərqliliyini tam şəkildə üzə çıxarmaq üçün əvvəlcə onu tərkib hissələrinə ayırmaq lazımdır. Distant koheziya isə ümumiyyətlə ancaq bədii əsərlər üçün xarakterikdir”. [4, s.75]

Koheziya söz və cümlələr arasında formal əlaqələrə əsaslandığı halda leksik və qrammatik olmaqla iki qrupa bölünür. M.A.K.Halidey və R.Həsən qrammatik koherensiyanı dörd sinifə ayırır. Bunlar:referens, əvəzetmə, ellipsis və bağlayıcıdır. [3, s.4]

Referens özü də endafora və ekzafora olmaqla iki növə ayrılır. Endafora situasiyaya, ekzafora mətnə aid olur. Endaforanın isə iki növü vardır: anafora, katafora. Anafora əvvəlki mətnə, katafora sonrakı mətnə istinaddır. Nümunə olaraq göstərsək:

/The girl is cooking//She is 18 years old// (Qız yemək bişirir. Onun on səkkiz yaşı var).

Verilən nümunədə ikinci cümlədəki “she” əvəzliyi əvvəlki cümlədəki “the girl” sözünə aiddir və bu səbəbdən də anaforik istinad adlanır. Başqa bir nümunəyə diqqət yetirək:

/After her arriving home, my sister cooked a cake// (Evə gələndən sonra, bacım tort bişirdi) cümləsində isə “her” kataforik istinad hesab olunur, çünki “my sister” birləşməsinə aiddir.

Əvəzetmə bir sözün başqa bir sözlə əvəz edilməsi, ellipsis isə ixtisarlardır. Məsələn, ingilis dilində /one/, /ones/, /same/, /do/, /did/, /so/, /not/ əvəzetməyə aid edilə bilər:

-Which flowers do you like? (Sən hansı gülləri xoşlayırsan?)

-The red ones. (Qırmızı olanları.)

“Qarşılarında böyük bir qafilə irəliləyirdi- arabalar, arabaların ardından piyada gedən xeyli adam”. [1, s.366]

“Ağ qoç, qara qoç” romanından götürülmüş bu nümunədə “irəliləyirdi” sözünün ikinci dəfə təkrar işlənməməsi daha təsirli səslənir və mətndəki üslubi çaları artırır.

Bağlayıcı mətndə elementləri məntiqi ardıcılıqda düzür. Bağlayıcının koheziya yaratmaqda rolu daha çox əhəmiyyətlidir. Nümunəyə nəzər salmaq:

“Onun bu sözlərini unutmadım. Lakin o, sözlərin mahiyyətini dərk etmək, əsl xoşbəxtliyin nədən ibarət olduğunu anlamaq mənim gücümə çatan iş deyildi. Məni isə, mühakimədən artıq duyğular cəlb

edirdi. Mən təzə peyda olmuş yaz böcəyi kimi özümdən asılı olmayan bir həvəslə, daim günəşə-işığa, səhər-səhər otlar üzərində pırılдаşan şəh damlalarına doğru qanad çalırdım və nə üçünsə mən bu ruhi vəziyyətimi öz dostumdan, həyat yoldaşımdan gizlədirdim. Mən mümkün qədər özümü sakit və ağıllı göstərməyə çalışırdım. Çünki o, belə xoşlayırdı". [2, s.149]

Verilən nümunədə görünür ki, "lakin" və "çünki" bağlayıcıları koheziya yaradır.

Ümumi isimlər, reiterasiya və başqa leksik əlaqələrin koheziya yaratmaq üçün işlənməsi leksik koheziyaya aid edilir. Ümumi isimlərin kiçik qruplar kimi əsas isim sinfinə istinadları vardır. Nümunə kimi /human/ (insan), /place/ (yer), /fact/(fakt) sözlərini göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, leksemlərin təkrarı, əvvəlki leksemə istinad üçün ümumi isimlərdən istifadə və sinonimlərin işlənməsi ilə əlaqədar olan leksik koheziya formalarından biri də reiterasiyadır. Nümunələrə nəzər salaq:

/There were lots of colourful flowers in her garden//One day she picked all pink flowers// (Onun bağçasında çoxlu rəngli güllər var idi. Bir gün o, bütün çəhrayı gülləri yığdı)

/Education is important for our future// /It is necessary to study// (Təhsil bizim gələcəyimiz üçün vacibdir. Təhsil almaq zəruridir.)

Göstərilən nümunələrdəki "flowers" təkrar, "important, necessary" sinonimləri isə leksik koheziyanın yaranmasında rol oynayır. Bir leksem ümumi referent olmaqla əlaqədar olduğu digər leksemə istinad edirsə bu isə reiterasiyadır.

Lakin leksik koheziya yalnız eyni referenti olan iki leksem vasitəsilə əldə olunmur. Məsələn,

/This child is very curious// (Bu uşaq çox hər şeylə maraqlanandır.)

/Children like watching TV// (Uşaqlar televizora baxmağı xoşlayır.)

/On Sundays children play in the yard// (Bazar günləri uşaqlar həyətdə oynayır.)

Göstərilən nümunələrdəki /child/ və /children/ sözləri eyni referentli deyil. Göründüyü kimi, leksik koheziyaya müqayisəli referenslə nail olunur.

Koherensiya isə eyni zamanda məndəki kontinuum və məntiqi ardıcılıqdır. Dilin kontekstdə interpretasiyasının ümumi prinsipi koherenslikdir. Koherensiya yazıdakı ideyalar, cümlələr, abzaslar və hissələr arasında yaradılmış semantik birliyə istinad edir və oxucunun mətni anlamasına imkan yaradır. Koherensiya mətnin hər bir cümləsinin yazıçı və oxucu arasında əlaqəni nəzərdə tutan interpretasiyasının digər cümlələrin interpretasiyasına uyğun olması ilə formalaşan semantik əlaqədir.

Beləliklə, dilçilikdə hər bir linqvistik kod kommunikativ funksiya nöqtəyi-nəzərindən araşdırılır. Bunun nəticəsi olaraq mətn statik deyil, dəyişkən sərhədləri olan kommunikativ vahid kimi nəzərdən keçirilir. Hər bir mətnin yazıldığı tərz vardır ki, bu da onun üslubudur.

Ədəbiyyat:

1. Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2004, 416 s.
2. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərləri I cild. Bakı: Avrasiya press, 2005, 279 s.
3. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. London: Longman, 1976, 392 p.
4. Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. М.: "Наука", 1981, 140 с.
5. Veysəlli. F.Y. Dilçiliyə giriş. Bakı: Mütərcim, 2017, 456 s.

Leyla Rustamli
Azerbaijan University of Languages

MULTICULTURALISM IN ISRAEL AND AZERBAIJAN: SPECIFICS AND COLLABORATION PERSPECTIVES

Keywords: *cultural diversity, ethnic inclusiveness, bilateral collaboration*

Açar sözlər: *mədəni müxtəliflik, etnik inklüzivlik, ikitərəfli əməkdaşlıq*

Ключевые слова: *культурное разнообразие, этническая инклюзивность, двустороннее сотрудничество*

Israel and Azerbaijan both are uniquely cultural diverse countries perse; while Israel being a Jewish state in the omphalos of the Arab world with multiple voices in its society, Azerbaijan is a Turkic state with the Shia majority population in the geostrategic crossroads with more than thirty ethnic groups. Both

countries have extensive experience in developing multicultural societies and should turn cultural diversity to the asset.

According to the Israeli Central Bureau of Statistics 9,656,000 people live in the country, and 7,106,000 (73.6 percent) of them are Jewish, 2,037,000 (21.1%) are Arab, and 513,000 (5.3%) are defined as “others,” including non-Arab Christians, members of other faiths and those listed as not belonging to any religion. (1) Israeli authors describe the *Jewish state* (albeit paradoxical it may sound) as multicultural, while emphasizing specific traits of Israel's multicultural condition. Integrating Arab citizens and residents into the society and settling the disputes between secular and religious Jews regarding the very nature of the State and principles of regime are the two major roadblocks for Israeli multiculturalism. Menachem Mautner argues that “The more Israel accentuates traditional Jewish beliefs and practices in its public culture, the more appealing it would be to Jewish religious Israelis, but the more repugnant to Israel's Arab citizens, and vice versa” rendering it a “zero-sum game for Israeli multicultural condition”. (2)

As for Azerbaijan, it is worth mentioning that Azerbaijan has a positive record of historically peaceful harmony among its ethnic groups. Unlike the Israeli model of multiculturalism where most of the population immigrated after the establishment of the Jewish State, ethnic groups of Azerbaijan lived together for centuries side by side. However, the new situation emerged after the 44 Day War and Azerbaijan now faces new challenges. Karabakh as an integral part of Azerbaijan needs to be reintegrated into Azerbaijan. This reintegration wouldn't only be political-economic; it will have a sociological dimension as well. Baku will need to pursue ethnic inclusiveness policy in regard to the Armenian population of Karabakh. While building mutual trust and working for the wellbeing of all ethnic groups, Azerbaijan may encounter security problems in Karabakh region and maybe in other regions of the country in the future when Armenians will be able to travel to the various regions within the country. In this respect Azerbaijan might need Israel's experience and possible bilateral collaboration would be truly important.

Incorporating multiculturalism into the education system is also necessary. Israel and Azerbaijan enjoy considerable cooperation in various fields, including military, energy, agriculture, communication technologies, medicine, and education. While the level of collaboration on the energy and military-defense fields is beyond doubt, effectiveness of cooperation in the field of education needs to be examined thoroughly.

The last two months of 2022 was memorable for significant decisions that were made regarding Azerbaijan-Israel relations. On November 18, 2022, Azerbaijan National Assembly approved the draft law “On opening of the Embassy of the Republic of Azerbaijan in the State of Israel” and on December 28-29 Deputy Minister of the Foreign Affairs of the Azerbaijan Republic Fariz Rzayev visited Israel to discuss the procedural issues related to the opening of the Embassy with Israeli officials. Opening of the Embassy was a long-awaited step in the development of the bilateral relations and it is anticipated that the Embassy will have a huge contribution to the growth of strategic partnership of the two countries.

There are a lot of scholarly articles and news pieces related to the different determinants of strategic partnership, namely geostrategic factors – Iran's policies as a contributor to Israel-Azerbaijan rapprochement, Azerbaijan's Jewish community's role in the nourishment of bilateral relations, Jewish Lobby's assistance in the struggle with the influence of Armenian Lobby in the USA etc., to name a few. On the other hand, there is very little information and no research available about the relations in the educational field. There is the Israel and Middle East Research Center in the University of Languages (since 2006) and several other universities have some level of cooperation with Israeli academic institutions, namely Azerbaijan University of Economics with the Israeli Sapir Academic College, Baku Engineering University with Ariel University and Azerbaijan Tourism University with different Israeli universities. However, there is not any data available as to how this cooperation is carried out, who benefits from the projects, what do the alumni of the programs do and what are the tangible outcomes of the projects. To make this cooperation work out and serve to the interests of both countries, a more comprehensive approach and transparency is needed.

In this regard, there is a lot of workloads for the Azerbaijani Embassy in Israel and hopefully it will do its part successfully.

References:

1. <https://www.timesofisrael.com/israels-population-approaches>
2. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199600564.003.0008>

AZƏRBAYCAN-RUSİYA MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, Rusiya, mədəni əlaqələr, əməkdaşlıq

Key words: Azerbaijan, Russia, cultural relations, cooperation

Ключевые слова: Азербайджан, Россия, культурные отношения, сотрудничество

Beynəlxalq münasibətlər sahəsində dövlətlərarası ikitərəfli münasibətlər həmişə diqqət mərkəzində olmuş və bu gün də aktuallığını saxlamaqdadır ki, bu da ilk növbədə, ikitərəfli münasibətlərin inteqrasiya proseslərinin tərkib hissəsi olması ilə əlaqədardır. Bu baxımdan Azərbaycan-Rusiya əlaqələri səciyyəvidir.

Azərbaycan və Rusiya arasındakı münasibətlər uzun tarixə malikdir. Uzun illər Rusiya Azərbaycan üzərində hegemonluq etmiş, onun siyasi, iqtisadi, mədəni həyatını təyin etmiş, ona qarşı müstəmləkə siyasəti yeritmişdir. 1991-ci ildən sonra həm Azərbaycan, həm Rusiya müstəqillik qazandıqdan sonra iki dövlət əsl bərabərhüquqlu münasibətlər qurmaq şansı qazandılar. Son 32 il ərzində iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi, mədəni, dini və sair sahələrdə əlaqələr qurulmuşdur.

Beynəlxalq münasibətlərdə Azərbaycanın regional və beynəlxalq inteqrasiyasını dövlətlər arasında qarşılıqlı əlaqələr olmadan təsəvvür etmək çox çətindir. İkitərəfli münasibətlər regional və beynəlxalq məsələlərin fonunda vacib olan məsələlərin həllinə də xidmət edir. Bu baxımdan Azərbaycan üçün Rusiya ilə münasibətlərin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi strateji əhəmiyyətə malikdir. Rusiya müasir beynəlxalq münasibətlərin istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə təsir etmək gücündədir.

Azərbaycan Rusiya Federasiyası ilə MDB, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, BMT, YUNESKO və s. beynəlxalq təşkilatlarda əməkdaşlıq edir. Azərbaycan həm Avropa İttifaqı, həm də MDB ölkələri, xüsusən də Rusiya ilə iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələri genişləndirir.

Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası xarici siyasətini demək olar ki, yenidən qurdu. Dünya və region dövlətləri ilə yeni əlaqələrin qurulması onların tarixi, iqtisadiyyatı, adət-ənənələri, mədəniyyəti və s. haqqında hərtərəfli bilgilərə malik kadrların yetişdirilməsi zərurəti yaratdı.

Azərbaycan ilə Rusiya arasında mədəni əlaqələr əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biridir. Qədim və zəngin mədəniyyətə malik olan Azərbaycan xalqı ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə qonşu ölkələrin də mədəni inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Mədəni əlaqələr həm çar Rusiyası, həm də Sovet İttifaqı dönməndə də müəyyən bir səviyyədə olmuşdur. Amma təbii ki, Azərbaycan əvvəlcə çar Rusiyasının, daha sonra isə SSRİ-nin tərkibində olduğundan bu münasibətlər dövlətlərarası səviyyədə ola bilməzdi. 1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası öz müstəqilliyini yenidən bərpa etdikdən sonra Rusiya ilə mədəni münasibətlərin inkişaf etdirilməsinə xüsusi diqqət yetirmiş, bu münasibətlərin qurulmasına çalışmışdır [9, s.136].

Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycanla Rusiya arasında bütün istiqamətlərdə münasibətlərin yeni mərhələsi başlandı. Prosesin belə davam etməsi əlaqələrin bütün istiqamətlərində müsbət dəyişikliklərə səbəb oldu.

Prezident Heydər Əliyevin 1997-ci il iyul ayında Rusiya Federasiyasına ilk səfəri baş tutmuşdur. Bu səfər çərçivəsində “Dostluq, əməkdaşlıq, qarşılıqlı təhlükəsizlik haqqında” müqavilə imzalanmışdır. Azərbaycan və Rusiya Federasiyası arasında dostluq əlaqələrinin inkişafında 1997-ci ilin aprel ayının əvvəllərində Azərbaycanda Rusiya mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi mədəni əlaqələrin inkişafından xəbər verirdi [4].

1998-ci ilin fevralında “Azərbaycan-Dağıstan Dostluq Cəmiyyəti” yaradılmışdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev təsis konfransına təbrik məktubu ünvanlamışdır. Məktubda deyilirdi: “Hörmətli dostlar, Sizi, Dağıstan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyətinin təsis konfransının iştirakçılarını ürəkdən salamlayıram. Azərbaycan Respublikası demokratik, hüquqi, dünyəvi və unitar dövlət quruculuğunda xalqın sarsılmaz əzminə, vətəndaş həmrəyliyinə və milli birliyə arxalanır. Bizim üçün qonşu ölkələrlə, o cümlədən Rusiya Federasiyası və Dağıstan Respublikası ilə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əsrlərin sərt sınağından şərəflə çıxmış Azərbaycan və Dağıstan xalqlarının qədim

dostluq ənənələri vardır. Bu, ulularımızın göz bəbəyi kimi qoruyub yaşatdıqları və nəsillərə yetirdikləri əvəzsiz tarixi sərvətdir [9, s.147].

Bölgədə sülhün, əmin-amanlığın, mehriban dostluq münasibətlərinin bərqərar edilməsi günümüzün ən vacib vəzifəsi və gələcəyimiz qarşısında müqəddəs borcumuzdur. Əminəm ki, “Dağıstan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti” dostluğumuzun və qardaşlığımızın daha da möhkəmləndirilməsində, ictimai-mədəni əlaqələrimizin hərtərəfli inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Sizin hamınıza, bütün Dağıstan xalqına cansağlığı, xoşbəxtlik, xeyirxah fəaliyyətinizdə uğurlar arzulayıram”[5].

Bu cəmiyyətin yaranması və uğurlu fəaliyyəti Azərbaycanla Rusiya Federasiyası arasında mədəni əlaqələrin inkişafına töhfə vermişdir. Bu Rusiya Federasiyasının bir sıra əyalətlərində ictimai-mədəni təşkilatların yaranmasına səbəb olmuşdur. Tatarıstan Respublikasında “Oğuz” cəmiyyəti, Çuvaşstan Respublikasında “Çuvaşstan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti” fəaliyyətə başlamışdır. “Çuvaşstan-Azərbaycan Dostluq Cəmiyyəti” 1999-cu ildə “İ.Y.Yakovlev adına ümumçuvaşiya Milli Mükafatı”nı almaq üçün Azərbaycan Respublikasının prezidenti H.Əliyevin namizədliyini irəli sürmüşdür. 2000-ci ilin iyun ayının 17-də mükafat Bakı şəhərində Azərbaycan Prezidentinə təqdim olunmuşdur [6].

2001-ci ilin 9-10 yanvarında Rusiya prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana rəsmi səfəri olmuşdu. Bu Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin inkişafında yeni bir mərhələ və həmçinin müstəqillik qazandıqdan sonra Rusiya prezidentinin Azərbaycana ilk səfəri idi.

2002-ci ilin yanvar ayının 24-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Rusiya Federasiyasına səfər etmişdir. [7] O, Moskva şəhərində bir sıra görüşlər keçirmişdir. Moskva Dövlət Universitetində keçirilən görüş zamanı Heydər Əliyev bu Universitetin fəxri doktoru adına layiq görülmüşdür. Universitetin rektoru Viktor Sadovniç Elmi Şuranın qərarına fikir bildirərək demişdir: “Çox hörmətli Heydər Əliyev, Moskva Dövlət Universitetinin Elmi Şurası Sizi bu ada layiq görməklə xalqlarımız və ölkələrimiz arasında münasibətlərin, elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlığın inkişafına sizin görkəmli töhfənizi qeyd etmişdir. Əminik ki, ölkənizdə universitetimizin fəaliyyətinə böyük yardım göstərəcəksiniz”[8].

İki ölkə arasında mədəni əlaqələrin inkişafında Heydər Əliyev Fondunun rolu böyükdür. Fondun fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan mədəniyyəti ilə bağlı Rusiyada tədbirlər, sərgilər, festivallar və konsertlər təşkil edilir.

Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban Əliyeva 20-24 noyabr 2019-cu il tarixlərində Moskva şəhərinə rəsmi səfər etmişdir. Burada yüksək səviyyəli ikitərəfli görüşlər keçirmiş, Azərbaycan-Rusiya 10-cu regionlararası forumuna Azərbaycan tərəfindən rəhbərlik etmişdir. Əsası 1939-cu ildə qoyulmuş Azərbaycanın VDNX sərgi kompleksinin ərazisindəki Milli pavilyonunun açılışında iştirak etmişdir.

Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafı hər iki ölkə vətəndaşlarının bir çox həyati problemlərinin həlli ilə bağlıdır. Söhbət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqdan, məşğulluq və miqrasiyadan, ümumi mədəni və informasiya məkanından, o cümlədən təhsil sahəsində istifadədən, eləcə də zəngin milli adət-ənənələrin qorunub saxlanmasından gedir.

Beləliklə, aydın olur ki, əlaqələrin daha intensiv inkişaf etdirilməsi üçün Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Rusiya ilə dialoqu inkişaf etdirərək təkmilləşdirmişdir. Rusiya ilə münasibətlərin inkişaf etməsinə xidmət edən mədəni əlaqələr məktublaşmalardan nümayəndə heyətlərinin qarşılıqlı səfərlərinə-dək inkişaf etmiş dövlət başçılarının görüşlərinə keçmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev E. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. Bakı: Qanun, 1999, 247 s.
2. Abdullayev E. Dağlıq Qarabağ problemi beynəlxalq hüquq müstəvisində. Bakı: 2004, 216 s.
3. Abdullayev E. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə. Bakı, 1996, 396 s.
4. Abdullayev K. Biz rus dilini heç vaxt itirməməliyik // Xalq qəzeti, 21 sentyabr 2002-ci il.
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mətbuat xidmətinin məlumatı // Azərbaycan qəzeti, 18 fevral, 1998
6. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevə “İ.Y.Yakovlev adına ümumçuvaşiya Milli Mükafatı” təqdim olunmuşdur // Azərbaycan qəzeti, 18 iyun 2000
7. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Rusiya Federasiyasına rəsmi səfəri // Respublika qəzeti, 29 yanvar, 2002
8. Azərbaycan-Rusiya əməkdaşlığı bütün sahələri əhatə edir // Azərbaycan müəllimi qəzeti, 1-7 fevral, 2002-ci il

9. Məmmədov Eldar Əsəd oğlu. "Müasir dövrdə Azərbaycan və Rusiya əlaqələri". Bakı, "Yazıçı" nəşriyyatı, 2014. 184 səh.
10. Аббасбейли А., Гасанов А. Азербайджан в системе международных и региональных организаций. Б.1999
11. Аббасбейли А., Аббасбейли Е. Гейдар Алиев и мировой политика. Б., 1997
12. Russian Foreign Ministry seeks to ease tensions over Caspian, 1994 // www.reuters.com;
13. Russia acknowledges problems in relations with Azerbaijan, Friday, December 25, 1998// www.hurriyetdailynews.com

Mələhət Osmanova
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası

E.S.ÖZDAMARIN "HƏYAT BİR KARVANSARAYDIR" ROMANINDA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU

Açar sözlər: E.S.Özdamar, "Həyat bir karvansaraydır", dillərin və mədəniyyətlərin dialoqu, roman
Ключевые слова: Э.С.Оздамар, "Жизнь – караван-сарай", диалог языков и культур, роман
Key words: E.S.Ozdamar, "Life is a Caravanserai", dialogue of languages and cultures, novel

Emine Sevgi Özdamar xüsusi yazı üslubu və sözlə oynamaq bacarığı olan türk əsilli alman yazıçılarından biridir. O, türk sözlərini alman dilinə tərcümə edərək onlara inanılmaz gözəllik verir. Görünür elə bu səbəbdən onun romanları alman oxucusu üçün qeyri-adi və maraqlı gəlir. E.S.Özdamar mətnə istifadə etdiyi türk idiomları və bədii ifadə vasitələrini, atalar sözlərini alman dilində səsləndirir, beləcə, alman romanına yeni üslubi priyomlar gətirir. "Özdamar alman dili ilə oynayır, onlara xarici dildə səslənən sözlər, ekzotik dil konstruksiyaları, metaforalar yerləşdirir" [3, s.75] deyən tədqiqatçısı Annet Verške de bu baxımdan haqlıdır.

E.S.Özdamarın "Həyat bir karvansaraydır" romanının ilk sətiirlərində təhkiyəçi ana bətnindədir və hələ dünyaya gəlməyib. Anası onun doğulması üçün qatarla İstanbuldan Şərqi Anadoluya, Malatyaya yola düşür. Əsər təhkiyəçinin Malatya, Bursa, Ankara və İstanbuldakı uşaqlıq və gənclik illərini əhatə edir. Ağır maliyyə çətinliyi yaşayan ailə bu şəhərlərdə iş axtarır, yaşayır və dil, mühit fərqliliyindən əziyyət çəkir. Şərqi Anadolunun əyalətlərində yaşayan sakinlərlə qərbi İstanbullular arasında ləhcə və bəzi dil fərqliliyi onun ailəsinin təmsalında özünü büruzə verir. Oxucu maddi sıxıntılar yaşayan gənc qızın Anadolunun kiçik kəndindən daha yaxşı gələcək axtarışı arxasınca İstanbula köçməsinə, iki müxtəlif dünya görüşlərinin toqquşmasını görür. Kənddən gələn, özü ilə onun adət-ənənələrini gətirən ailə böyük İstanbulun həyat tərzinə uyğun gəlmir.

Böyük Türkiyənin bir bölgəsindən digər bölgəsinə yerləşən ailə maddi çətinliklərlə yanaşı mənəvi gərginliklər yaşayır. Elə bu səbəbdən yazıçı digər əsərlərində olduğu kimi "Həyat bir karvansaraydır" romanında da dil müxtəlifliyinə diqqətlə yanaşır, bu problemi insanlararası münasibətlərdə ən vacib fakt kimi önə çəkir. Əsərin sonunda artıq on doqquz yaşlı qız həyatını öz əlinə almaq niyyətindədir və elə bu səbəbdən İstanbulu tərk edir və qatarla arzularının şəhəri – Berlinə yola düşür.

"İstanbulun əhalisi divarda asmaq istədiyiniz fotolar kimidir, Anadolu əhalisi isə haradasa qoyub unudacağı neqativdir" [6, s.6]. Kənd və şəhər qarşıdurması, adət və ənənələr gənc qızın həyatının ayrılmaz hissəsi, keçmiş və indi arasında dayanan gerçəklikdir. O, şəhər mədəniyyətinin bir hissəsi olan filmləri sevir, amma eyni zamanda da nənəsinin danışdığı nağıllara heyrandır. E.S.Özdamar iki müxtəlif dünyaları, qədim aləmlə müasirliyi bir araya gətirir, yeni, tamamilə unikal bir bədii aləm yaradır.

Karvansaray Osmanlı dövründə ticarət karvanlarının istirahət yeridir və yazıçı bu obrazı əsərin ideya-mənası kimi irəli sürür. Əgər "həyat bir karvansaraydır"sa demək o da karvansaray kimi müvəqqəti görüş yeridir. Burada da insanlar görüşür, münasibət qurur və müəyyən vaxtdan sonra ayrılır. İnsan karvansarayda olduğu kimi özgə diyarda da qısa müddət ərzində özünü evində olduğu kimi hiss edir, rahatlanma bilir. Amma karvansaray əbədi qalacaq yer deyil, elə buna görə E.S.Özdamar qəhrəmanın diliylə "Karvansaraya yaxınlaşan kimi yenə qaçmalı olursan". Elindən, obasından uzaq düşən insanı yolçu, səyyah

kimi təsvir edir. Yeni doğulan qızın həyatı timsalında bütün uşaqlığını, gəncliyini “səyyah”, “köçəri” həyat yaşayan, gah anası, gah babası ilə şəhərdən şəhərə köçən insan yolçuluğundan bəhs edir: “Onları ana bətnindən “qara qatarın” köməyi ilə çıxardılar – deyir” [6, s.28]. “Həyat bir karvansaraydır” ifadəsi tədricən insanın bütün həyatının mənasına çevrilir, o, bu karvansaraya gəlir və gedir, amma hər dəfə nəyisə orada qoyur, nəyisə özü ilə aparır. Görünür yazıçının qəhrəmanı da bu həyat karvansarayına öz yükünü qoyur, dincini alır və yenidən yola düşür.

Yerləşdiyi şəhərlərin içində deyil kənarında yaşayan təhkiyəçi şəhər həyatına kənardan baxır, gecələməyə düşmüş karvansaray yolçusuna bənzəyir. O, da bu şəhərlərdə yalnız gecələyir, amma yaşamır, dərvişlər kimi yolçuluğa davam edir. Əgər müasir insan üçün evsiz-eşiksiz yaşamaq şəxsiyyəti, kimliyi üçün təhlükə törədirsə, dərvişlər kimi əbədi yolçuluğu seçən təhkiyəçi üçün bu azadlığa, müstəqilliyə və özgürlüyə gedən yoldur. Onun həyat karvanı həmişə öz yolunu davam edir, özümlülüyünü qazanır. Əbədi yolçuluq onu fərd kimi yetişdirir, ailəsi ilə bir yerdən digər yerə köçür, sonda “bu obrazı həyata keçirir” [6, s.157].

Ərəb dilində oxunan dualar, türk idiomları, filmlərdən səslənən əcnəbi ifadələr yazıçının xüsusi mətn məkanı, eyni zamanda da romanda mədəniyyətlərin qovuşduğu yerdir. E.S.Özdamarın yaratdığı obrazlı, poetik mətnlər onun yaradıcılığının özəlliyi, bənzərsizliyidir. Türkcə düşünən, almanca yazan E.S.Özdamarın “Həyat bir karvansaraydır” romanı elə bu səbəbdən şərq elementləri, xüsusilə canlı, ekzotik hekayələrlə boldur. Yazıçı müasirliklə keçmişini bir araya gətirir, eyni zamanda da yeni tarixi hadisələri də romana cəlb edir. Dil baryerini aşan E.S.Özdamar alman oxucusunu maraqlandıra bilir, elə bu səbəbdən onun əsərlərində, xüsusilə “Həyat bir karvansaraydır” romanında alman oxucusu ilə mədəniyyətlər arasında ünsiyyət baş tutur deyən Ancela Veber də haqlıdır [4, s.61].

Nənənin öyrətdiyi türk və ərəb duaları, peyğəmbər kəlamları və “Bismillahi Rəhmani Rəhim” müsəlman duası da yazıçı tərəfindən tərcümə edilmir, alman dilində yazılan romanın özəlliyi kimi önə çıxır. “Bismillahi Rəhmani Rəhim” bütün pisləklərə qarşı deyilən sehri söz, bütün yaxşı əməllərin başlanğıcıdır. Məhz bu ifadə ilə balaca qız yaxınları ilə mənəvi-ruhani və məhrəm əlaqədədir.

Yazıçı hibrid yazı üsulundan istifadə edir, mətn digər dillərdəki sözlərlə birləşir, türk, ərəb və alman dilində hibrid mətn məkanı yaranır. Beləcə, türk idiomları, atalar sözləri və zərb məsəllər alman dilinə inteqrasiya edir, dil vasitəsilə əsrlərlə qorunub saxlanılan türk, müsəlman adət və ənənələri, mədəni dəyərlər ötürülür. Alman oxucusu türk tarixi, mədəniyyəti haqqında müəyyən bilgiler əldə edir, “özgə” mədəniyyətlə yaxından tanış olur. Yazıçı türk sözləri ilə yaratdığı oyun məkanında iki mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsini yaradır, görünür elə bu səbəbdən onun yazı üslubundakı “dil oyunlarını” [5, s.37] romanlarının əsas xüsusiyyəti kimi göstərilir. O da qeyd edilməlidir ki, E.S.Özdamarın hibrid yazı üsulu onun tərcüməyi-halı ilə də bağlıdır. Yazıçı gənclik illərini Türkiyədə yaşamış, daha sonra Almaniyaya iş arxasınca gedən yüzlərlə türk ailələrindən biri kimi orada həmişəlik qalmışdır. İki mədəniyyət və iki ölkə arasında yaşayan yazıçının yaradıcılığında hər iki dilin metaforik söz birləşmələri biri-biriylə üzvü vəhdətdədir. Elə bu səbəbdən oxucu onun əsərlərində “özgə” mədəniyyətlərlə qarşılaşır, başqa dünyalarla təmasda olur. E.S.Özdamarın yaradıcılığın öyrənən Vişakha Saqdeonun da yazıçının üslubunu “metaforik dil” adlandırması görünür elə bu səbəbdən heç də təsadüfi deyil [2, s.58].

Çoxqütblülüyün fonunda yazıçı ikili yazı üslubunu sərgiləyir və oxucu alman dilində yazılan romanda türk və ərəb ifadələrini, idiomlarını şərhətsiz oxuyur. Əsərdə dil müxtəlifliyi ilə yanaşı müxtəlif mədəniyyətlər də bir arada, iç-içə görünür. Beləcə, yazıçının qəhrəmanı öz dilini və mədəniyyətini digərləri fonunda daha aydın və ikitərəfli şəkildə qəbul edir. Babasının dili keçmiş, nəzərə alsaq ki, o, türkcə danışır amma yaza bilmir, alman dili və mədəniyyəti isə bu günü ifadə edir. Görünür elə bu səbəbdən onun almancası çox şəxsidir, heç bir qaydaya sığmır. Bu dil türk dilini əvəz etmir, amma onunla qarşılıqlı əlaqədədir. Bu dil zənginləşdirilmiş dildir və özündə nəyinki doğma dili qoruyub saxlayır, həmçinin ona yeni çalar verir. Alman dilində yazan E.S.Özdamarın yaradıcılığı məhz bu özəlliyi ilə bənzərsizdir. Onun yaradıcılığında müxtəlif dillərin bir-birinə qarışması əsərlərin məzmununa uyğun gəlir. Müxtəlif sosial siniflər arasında anlaşılmazlığı təsvir edən yazıçı oxucunun diqqətini müasir türk cəmiyyətində hökm sürən problemlərə yönəldir. Keçmişin hansı şəkildə davam etdiyini, müasir insanın nə əldə etdiyini və nəyi itirdiyini oxucunun mühakiməsinə buraxır. Amma bütün hallarda yazıçı çox mədəniyyətliliyin yaxşı və pis tərəflərini göstərir, müasir insanı bir çox dillərin qovşağında yaşayan dünya insanı kimi təqdim edir. Elə bu sə-

bəbdən “O, alman dilli ədəbiyyata indiyədək görünməmiş bir ton verir: türk aksenti ilə poetik alman dili”ni bir araya gətirir deyən İrmqard Akkerman və Nazlı Hodaye də haqlıdır [1].

Ədəbiyyat:

1. Irmgard Ackermann und Nazli Hodaie. Emine Sevgi Özdamar – Essay// Kritisches Lexikon der deutschsprachigen Gegenwartsliteratur. Juni 2011 <http://www.nachschlage.net/search/document?index=mol-16&id=16000000429&type=-text/html&query.key=1vadhNMw&template=/publikationen/klg/document.jsp&preview=>
2. Sagdeo V. Frauen schreiben dazwischen. Eine interkulturelle Studie über die Migration von Frauen und die Globalisierung der Literatur am Beispiel des Romanwerks von Anita Desai und Emine Sevgi Özdamar. – Würzburg: Königshausen & Neumann, 2011. 481s.
3. Wierschke A. Schreiben als Selbstbehauptung: Kulturkonflikt und Identität in den Werken von Aysel Özakin, Alev Tekinay und Emine Sevgi Özdamar. –Frankfurt am Main: IKO, 1996, 173 s.
4. Weber A. Im Spiegel der Migrationen. Transkulturelles Erzählen und Sprachpolitik bei Emine Sevgi Özdamar.– Bielefeld: transcript Verlag, 2009. 316 s.
5. Zierau C. Wenn Wörter auf Wanderschaft gehen. Aspekte kultureller, nationaler und geschlechtsspezifischer Differenzen in deutschsprachiger Migrationsliteratur. – Tübingen: Stauffenberg Verlag, 2009. 201s.
6. Özdamar E. S. Das Leben ist eine Karawanserei hat zwei Türen au seiner kam ich rein aus der anderen ging ich raus. – Köln: Kiepenheuer und Witsch. 1992. 380s.

İradə Nadir qızı Sərdarova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ METAFORLAR

Açar sözlər: nitq, üslub, fiqur, metafor, prezident, ulu öndər

Key words: speech, style, figure, metaphor, president, great leader

Ключевые слова: речь, стиль, фигура, метафора, президент, великий лидер

Metafor üslubi fiqurlardan biri hesab olunur. O, hazırda koqnitiv dilçilikdə də geniş tədqiq olunur. Metaforun geniş şəkildə tədqiqinə G.Lakoff və M.Consonun “Yaşadığımız metaforalar” kitabında rast gəlmək olur. Bu üslubi fiquru belə ifadə edə bilərik: “*Metafor əsasən düşüncəyə bağlı olub, insanın idrak prosesinə təsir göstərir*” [1, s. 20]. Hazırda metaforun tədqiqində onun koqnitiv tərəflərinin öyrənilməsi aktual hesab olunur.

Geniş mənaya, təsir gücünə malik olan metaforun çox növləri mövcuddur. Onlardan biri də “Qarışıq metafor” növüdür, ingilis dilində “Mixed type”. Bu növ digər növlərdən fərqli olaraq geniş əhatə dairəsinə malikdir. O, insanların fəaliyyətləri, hissləri və fikirlərini müxtəlif varlıq və maddələrlə əlaqələndirir və onların vasitəsilə istənilən şəxsiyyət təcəssüm olunur [2, s. 11]. Qeyd edək ki, metaforun qarışıq növü adətən təbii və inandırıcı olur və bu növdə ifadə olunan fikir hər hansı bir şəxsin idark vəziyyətini tam aydın və birbaşa təsvir edə bilər [1, s. 48]. G.Lakoff və M.Consonun yazılar: “*Doğurdan da metaforun qarışıq növü təcrübəmizi dərk etmək üçün əlimizdə olan ən əsas vasitələrdən biridir*” [1, s. 90].

Metafor hər hansı bir obyektə və ya hərəkətə hərfi mənada doğru olmayan şəkildə təsvir edən, lakin bir fikri izah etməyə və ya müqayisə aparmağa kömək edən bir nitq fiqurudur.

Metaforun əsası kimi aşağıdakı bəndləri təqdim etmək olar:

1) metafor bir məfhumun başqa bir məfhum olduğunu ifadə edir;

2) metafor iki məfhumu əslində eyni olduqları üçün deyil, müqayisə və ya simvolizm xatirinə eyniləşdirir;

3) metaforu sözün əsl mənasında qəbul etmək düzgün deyil, belə ki, metaforda mənanın deyişməsi tamamilə fərqli bir mənada yarada bilər;

4) şairlər, yazıçılar şeirlərdə, əsərlərdə ədəbi dillərinə rəng qatmaq üçün fərqli metaforlardan istifadə edirlər.

Metaforun qarışıq növünü anlamaq digər növlərdən daha çətin olur. Qarışıq metafor növünə görə tamamilə uyğun olmayan iki ziddiyyətli elementin qarışmasıdır, lakin bu növdə müqayisənin simvolik

mənası oxucuya birbaşa çatdırılır. Bəzən qarışıq metafor hər hansı bir şəxsə təsir üçün qəsdən istifadə edilə bilər.

Qarışıq metafor iki və ya daha çox fərqli elementin əlaqələndirilməsidir ki, bu da yazıçının, yaxud şairin sözlərinin hərfi mənasına laqeydliyi və ya müqayisənin yanlışlığı nəticəsində istəmədən komik effekt yarada bilər.

Metaforlar bütün səviyyələrdə və bütün dillərdə ümumi olsalar da, onlar bədii əsərlərin əsas dili hesab olunur. Bir çox sözlər əvvəlcə canlı obrazları əks etdirsə də, hazırda onlar indi orijinal uyğunluğu itirilmiş ölü metafora kimi mövcuddur.

A.Qarner Brayan “Qarnerin Müasir Amerika İstifadəsi” əsərində İrlandiya Parlamentində Boyl Roşun çıxışından bu klassik qarışıq metafora nümunəsini təqdim edir: “*Mr. Speaker, I smell a rat. I see him floating in the air. But mark me, sir, I will nip him in the bud.*” (Hörmətli spiker, mən siçovul iyi hiss edirəm. Onun havada uçduğunu görürəm. Ancaq məni qeyd edin, əfəndim, mən onu qönçəyə cırpaçağam) [4].

Bu cür qarışıq metaforla danışan bir ifadənin məcazi mənası ilə o qədər yaxından tanış ola bilər ki, o, hərfi oxunuşdan yaranan absurdluğu dərk edə bilməz.

Qarışıq metafora nümunələrinə gündəlik nitqdə və xüsusən də filmlərdə rast gəlmək olar. Ümumi qarışıq metaforların və onların tərkibində olan fərdi metaforların nümunələrini təqdim edək:

Qarışıq metafor	Metafor 1	Metafor 2
The test is easy; it is not rocket surgery (Test asandır; bu bir raket əməliyyatı deyildir).	It is not rocket science (Bu raket elmi deyil).	It is not brain surgery (Bu beyin əməliyyatı deyil).
You cannot change the spots of an old dog (Yaşlı bir itin ləkələrini dəyişdirə bilməzsiniz).	A leopard can't change its spots (Bəbir öz ləkələrini dəyişə bilməz).	You cannot teach an old dog new trick (Köhnə itə yeni hiylə öyrədə bilməzsiniz).
You are sailing close to thin ice (Siz nazik buza yaxın üzürsünüz).	You're sailing too close to the wind (Küləyə çox yaxın üzürsünüz).	You are on the ice (Sən buzun üstündəsən).
They have taken the horns by the scruff of the neck (Onlar öküzlərin çirkli boyunlarından yapşıblar).	They have taken the bull by the horns (Onlar öküzün buynuzlarından tutdular).	They were taken by the scruff of their neck.

Göründüyü kimi, metaforlara müxtəlif sahələrdə rast gəlmək olar.

Azərbaycanın ulu öndəri, Azərbaycan xalqının heç vaxt unudulmayacaq yeganə lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyev nitqinin zənginliyi ilə tanınır. Bütün mövzularda bədahətən və olduqca məlumatlı danışan ulu öndərin nitqi Azərbaycan dilinin zənginliyini özündə tam şəkildə əks etdirə bilər.

Bu baxımdan da ulu öndər Heydər Əliyevin nitqində metaforlara rast gəlmək mümkün idi. Onun jurnalistlər bağlı tarixi çıxışından bir hissəni nəzərdən keçirək:

“Ümumiyyətlə, jurnalistlər inciməsinlər, onlar elə məxluqdurlar ki, heç vaxt heç nədən razı deyillər. Həmişə çalışırlar, yaxşı yerdə bir nöqsan tapıb, çıxarıb araya qoysunlar. Mən bunu pis mənada demirəm. Çox gözəl. Ancaq yenə də deyirəm, jurnalistlər çox tələbkardırlar. Həqiqətən artıq, xüsusən iqtidar nümayəndələrindən çox tələblər edirlər. Yenə də deyirəm, bizim işlərimizdə nöqsanlar da var, qüsurlar da var. Bunlara baxmayaraq, onlar, nəhayət, qeyrətə gəliblər, mənə mükafat veriblər. Çox sağ olsunlar” [5].

Jurnalistika ilə bağlı metaforlara aşağıdakıları nümunə verə bilərik:

1) Journalism informs, analyzes, interprets, and explains (Jurnalistika məlumat verir, təhlil edir, şərh edir və izah edir).

2) Journalism investigates (Jurnalistika araşdırır).

3) Journalism creates a public conversation (Jurnalistika ictimai söhbət yaradır).

4) Journalism helps generate social empathy (Jurnalistika sosial empatiya yaratmağa kömək edir).

5) Journalism encourages accountability (Jurnalistika hesabatlılığı təşviq edir) [6].

Ədəbiyyat:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1989, 242 p.
2. Chandler D. *Semiotics: the basic*. London: New York, 2022, 364 p.
3. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 375p.
4. https://www.goodreads.com/book/show/344643.Garner_s_Modern_American_Usage
5. <https://modern.az/az/news/220478>.
6. <https://quizlet.com/68554099/journalism-1100-press-metaphors-flash-cards/>

Sevil Rəcəbova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLASAN DİLLƏRDƏ POSTPOZİTİV TƏYİN KONSTRUKSİYALARININ TRANSFORMASIYA VƏ GENERASIYASI (İNGİLİS DİLİ MATERİALLARI ƏSASINDA)

Açar sözlər: təyin, budaq cümlə, nisbi əvəzlilik

Ключевые слова: определение, придаточное предложение, относительное местоимение

Key words: attribute, subordinate clause, relative pronoun

Təyin budaq cümləsi ismə aid olub, onu təyin edir və ondan asılı vəziyyətdə qalır. Budaq cümləyə aid olan ismin müxtəlif vəzifədə işlənməsinə görə təyin budaq cümləsi də cümlənin bir üzvünə (və ya onun bir hissəsinə) aid ola bilər [1, s.226-227].

İngilis dilində də təyin budaq cümləsi baş cümlənin substantivləşmiş üzvlərdən birini təyin edir. Bu cümlələrin əsas səciyyəvi xüsusiyyəti tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibinə nisbi əvəzliliklər və zərflərlə daxil olmaqdır. Ona görə də ingilis dilində onlar *relative clauses* adlandırılır [2].

Təyin budaq cümləsi təkformalı sintaktik vahid deyildir. Onun struktur və məna müxtəlifliyi fərqləndirilir. Ənənəvi qrammatikada təyin budaq cümləsinin iki əsas struktur-semantik tipi – məhdudlaşdırıcı və təsviredici budaq cümlə tipləri qeyd edilir [3].

Belə bir fikir geniş yaranmışdır ki, məhdudlaşdırıcı budaq cümlələr baş cümləyə *that* nisbi əvəzliyi və ya bağlayıcısız bağlanır. *Who* və *which* əvəzlilikləri isə həm təsviri, həm də məhdudlaşdırıcı budaq cümlələrlə işlənir [4].

Ayırma məqsədilə intonasiya kriteriyasından da istifadə olunur. Təsviri budaq cümlələr öz antese-dentindən intonasiya ilə ayrılaraq ayrıca sintaqm əmələ gətirir. Məhdudlaşdırıcı budaq cümlə isə antese-dentin sintaqmına daxil olur [25].

Generativ qrammatikada təyin budaq cümlələrinin təsnifinə xüsusi diqqət verilir. C.Helqanderin fikrinə görə, məhdudlaşdırıcı və təsviredici budaq cümlələrin aşkar qarşı-qarşıya qoyulması alt qatda əksini tapmalıdır. İlk strukturda bu fərqi təyin etmək çətindir [6, s.282].

Belə bir fikir də vardır ki, məhdudlaşdırıcı budaq cümlələr adın determinantlar sisteminə, təsviredici budaq cümlələr isə ümumiyyətlə, bütün ad qruplarına aiddir [7, s.217].

C.Aysen belə hesab edir ki, təsviredici budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlənin törəmə mənəbəyi “and” bağlayıcısı ilə başlanan iki müstəqil cümlədir və budaq cümlə ikinci sadə cümlənin relativləşməsi yolu ilə əmələ gəlir.

“My brother smoke three packs a day and my brother is a heart surgeon – My brother, who is a heart surgeon, smokes three packs a day.” [8]

Nisbi əvəzliliklər (relative pronouns) müəyyən və qeyri-müəyyən nisbi cümlələrin yaranmasında iştirak edir. İnsanlar üçün müəyyən nisbi cümlələrdə (Defining Relative Clause) “*who*” və “*that*” istifadə olunur. Burada ümumi sxem N + *who/that* + V şəklində özünü göstərsə, insan bildirilmədikdə “*which*” və “*that*” əvəzliliklərindən istifadə edilir. Bu halda ümumi model N + *which/that* + V formasındadır.

Qeyri-müəyyən nisbi cümlələrdə canlılarda (insan) N + *who* + V, cansızlarda (qeyri-insan) N + *which* + V modelləri müşahidə olunur.

İkinci tərəf nisbi əvəzlilikli cümlə şəklində qurulan konstruksiyalarda canlı (insan) bildirən isimli konstruksiya üçün aşağıdakı model şəklini alır.

Noun + *who/whom/that*+ Sentence

İnsan olmayan əşya təyin olunduqda isə aşağıdakı model şəklini alır.

Noun + *that/ which/ Ø* + Sentence

Non-Defining Relative Clause üçün

1. Noun, + *whom/who/Ø* + Sentence

2. Noun, + *which/Ø* + Sentence

İstər müəyyən nisbi, istərsə də qeyri-müəyyən nisbi cümlələrdə sözünü iştirak edə bilər.

Nisbi cümlələrdə *whose* + Noun istifadə olunduqda müəyyən və qeyri-müəyyənliklə bağlı modeldə əsaslı dəyişiklik baş vermir. Model aşağıdakı formalarda özünü göstərir:

1. Noun + *whose* + Noun + Verb;

2. Noun + *whose* + Noun + Sentence

Göründüyü kimi, insan və əşyanın təyin edilməsində modelin ümumi quruluşu dəyişmir.

Zaman bildirən isimdən sonra *when*, yer bildirən isimdən sonra *where* istifadə olunur. *When* əvəzlikli dörd model reallaşır:

1. *Noun + when + Sentence*;

2. *Noun + prep. + which + S*;

3. *Noun + which/that/Ø + S*

Sözünü ismə və zamana görə dəyişə bilər.

Where məkan bildirən isimdən sonra gəldikdə iki əsas model mümkündür:

1. Noun + *where/prep. + which + Sentence*

2. Noun + *which/that/Ø + Sentence (prep.)*

Burada *where* və *which* əvəzliliklərinin işlənməsi ilə bağlı bəzi məna incəlikləri də vardır. Adətən, *where* məkanın içində olması, *which* isə ümumiyyətlə, məkan, yəni bir yer (cisim) kimi götürülür. Beləliklə. *Where* → *there*, *which* → *it*, *which* → *them* qarşılaşdırması nəzərə alınır. *Where* müəyyən hallarda *in which*; *at which*; *on which* ilə əvəz olunandır.

Where by, *by which*, *by means of which*, *through which* formaları da nisbi cümlələrdə işlənir. Bu zaman modelin əvvəlində isim (noun) bundan sonra qeyd edilmiş konstruksiyalardan biri, sonda cümlə gəlir. Məsələn, Noun + *where by* + Sentence, Noun + *through which* + Sentence və s.

Why, *for which*, *that* əvəzlilikləri “reason” sözündən sonra işlənərək aşağıdakı modelləri əmələ gətirir:

The reason + *why* + Sentence/

The reason + *for which* + Sentence/

The reason + *that* + Sentence

Nisbi cümlələrin qurulma strukturunda bir sıra başqa hallar, daha doğrusu, modellər də qeydə alınır. Bəzən bütün cümlə *which* ilə formalaşır.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev, Ə. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr / Ə.Abdullayev. – Bakı: “Maarif”, – 1974. –
2. Leech, G. A Communicative Grammar of English / G.Leech, J.Svartvik. – Moscow: Prosveschenye, – 1983. – 304 p.
3. Jespersen, O. Essentials of English Grammar / O.Jespersen. – London: – 1933. – 387 p.
4. Пелевина, В.А. Развитие придаточного определительного в английском языке / Автореферат дис.... канд. филол. наук. / – Ленинград, ЛГПИИ, 1953. – 16 с.
5. Антошкина, Т.Г. Интонационная структура сложноподчиненного повествовательного предложения с придаточным определительным в современном английском языке / Дис. ... канд. филол. наук./ МГПИИЯ. – Москва, 1969. – 161 с.
6. Helgander, J. The Relative Clause in English and Other Germanic Languages / J.Helgander. A Historical and Analytical Survey. – Gothenburg: – 1971. – 307 p.
7. Chomsky, N.A. Aspects of the Theory of Syntax // England, MIT Press, – 1969, – p.261.
8. Aissen, J. Where do relative clauses come from? // Syntax and Semantics, vol.1, edl by J.Kimball. – New-York-Leningrad: Seminar Press. – p.187-198.

QAFQAZ UNİVERSİTETLƏR BİRLİYİ

Açar sözlər: diller ve kültürler, toplum, küreselleşme, insani dəğerler

Keywords: languages and cultures, society, globalization, human values

Ключевые слова: языки и культуры, общество, глобализация, общечеловеческие ценности

Küreselcilik Bağlamında Çokkültürlülük ve Tehlike Altındaki Diller/Kültürler

“Dil, varlığın evidir...”

Heidegger

Küreselleşmenin öncül adımı olan modernizm, araçları ellerinde bulunduranların gözüyle dünyayı görme'dir. Küreselleşme ve modernleşme bu yönüyle, örtük bir biçimde güçlü olanın zayıfları asimile ederek dönüştürme, hatta yutma, yok etme gibi büyük ve tehlikeli bir sorunu da beraberinde taşıyor. Güçlü ve dominant olan kültürlerin/dillerin, bu şekilde emperyal bir yayılma göstermesi, 21. yüzyılda dünyamızı bekleyen en önemli etik ve ontolojik sorunlardan birini oluşturmaktadır.

Amerikalı dilbilimcilerin yaptığı araştırmaya göre; halen dünyada 7000'in üzerinde dil/lehçe bulunmaktadır. Ancak gelecek 50 yıl içinde bu dillerden % 43'ü ve 100 yıl sonra ise % 86'sı kaybolmuş olacak. En yakın gelecekte ise yani 15-20 yıl içinde dünyada yaşayan dillerin yaklaşık % 10'unu yitirmiş olacağız. Yakın gelecekte tehlike altında olan diller, kırmızı çizgide (red line) acil kodda kurtarılmayı beklemekte ve her gün büyük yok oluşa biraz daha yaklaşmaktadır.

Heidegger, “Dil varlığın evidir!” derken, aslında büyük ve muazzam bir ontolojik hakikati dile getirir.

Varlığın evi olan dil, insanoğlunun tarih boyunca bütün başarılarının taşıyıcısı ve aktarıcısı olmanın yanı sıra, kişileri ve toplumları kimliklendirici bir varoluşa da kaynaklık eder. Bu bakımdan tükenen her dil, kaybolan bir dünyadır.

Her dil, Tanrı'nın ayetleri gibi kendine mahsus örtük bir kutsiyeti de içinde taşır. Her dil kendine mahsus bu örtük kutsiyet ile dünyamıza bir renk, bir rayiha, bir eda ve bir söyleyiş katar. Her dilin xanasında/gergefinde ördüğü, kurduğu, bezediği özel bir dünya vardır ve biz dillerin gergefinde örülen özel motifler dünyasına *kültür* diyoruz. Kültürlerin toplumları diğerlerinden ayırdedici özellikler (distinguishing feature) taşıması kadar büyük insanlık medeniyeti halısının özel bir nakışı, bezeği, motifi olması bakımından da ayrı bir özelliği vardır. Kültürler, mikro varoluş düzleminde ayırdedici, kimliklendirici bir niteliğe sahipken; makro varoluş düzeyinde, büyük insan uygarlığı halısının kurucu motiflerinden, renklerinden birini oluşturması bakımından da birleştirici ve tamamlayıcı bir özellik taşırlar.

Çokkültürlülük (multikulturalizm), her dilin/kültürün kendi nevi şahsına münhasır renkleri, motifleri ve üslubuyla bezenmiş *farklı dünyaların uyumlu, etkileşimli yanyanalığını* ifade eder. Büyük insan uygarlığı, kültürlerin ayrı ayrı başka yerlerde olmasından değil, bir bahçedeki ağaçların birbiriyle tozlaşarak gelişip yaşaması, çeşitlenerek çoğalması gibi *uyumlu ve etkileşimli yanyanalığından* meydana gelir. Tarihteki büyük uygarlıklar, pek çok kültürün çiçekler gibi derlenmiş uyumlu etkileşiminden doğmuştur. Kendi kültürü dışında başka dünyalara açılmayan, etkileşim ve iletişim içinde bulunmayan ve kendini başka kültürlerle zenginleştirmeyen uygarlıklar, kendi içine çökerek kaybolan yıldızlar gibi tükenişe nişanlı sayılırlar.

Çokkültürlülük, modern dünyanın gelecek zamanlarda da en çok ihtiyaç duyacağı bir uygarlık düzeyinin göstergesidir ki; demokratik katılım, farklılıklara saygı, tolerans ve empati gibi temel insani değerler üzerine inşa edilir. Başka/ların varlık alanlarına duyulan mutlak saygı ve tolerans, günümüz dünyasındaki çatışmacı yaklaşımların panzehirizdir. Çokkültürlülük, başka/ları ile birlikte sağlıklı yaşamının, gelişmenin ve uyum içinde geleceğe akmanın ortak zemini. Tarihte zengin uygarlık düzeyine ulaşmış bütün toplumlar, farklı kültürlere/dillere sahip çıkmış ve farklılıkları uyuma dönüştürerek hayatlarını zenginleştirmiş toplumlardır. Tarihte farklı kültürlerin bir arada uyum içinde yaşamasına ve hakim kültürün/dilin, diğer dil ve kültürleri emperyal bir biçimde yutup yok etmediği bir devlet yapısına örnek olarak; Devlet-i Ali olarak da bilinen Osmanlı Devletini gösterebiliriz. Öyle ki, yönetimi altında 450-500 yıl yaşadıkdan sonra ayrılan her etnik unsur; kendi dili, dini ve kültürel yapısını muhafaza etmiş olarak yeni devletlerini kurabildiler. 20. Yüzyılda emperyal nitelikli 30-40 yıllık işgallerle hakim oldukları toplumların dilleri ve kültürlerini neredeyse tamamen değiştiren ülkeler (İngiltere'nin Pakistan, Avustralya, Jamaika ve Papua Yeni Gine ile

Fransa'nın Kamerun, Nijer, Kongo D.C, Burkina Faso, Cezayir vb. ülkelerde yaptığı gibi) dikkate alındığında; çokkültürlülüğe, birlikte yaşama kültürüne Osmanlı Devleti'ni iyi bir model olarak verebiliriz.

Ancak günümüz dünyasında iletişim araçlarının büyük bir hızla ve kontrol edilemez bir biçimde çoğalması, yaygınlaşması ve gelişmesinin; araçları elinde bulunduranların dili, kültür ve düşünce sistemini, sadece alıcı/tüketici konumundaki çekinik toplumların üzerine boca ederek onları kültürel şoklarla paralize ettiğini söyleyebiliriz. Ormanda kendisini kısa bir kovalamadan sonra yakalayıp yiyecek aslanı acı duymadan seyreden paralize olmuş ceylan gibi, dominant kültürlerin baskınına uğrayan çekinik toplumlar da uğradıkları şok karşısında tükenişlerini hayretle ve bazen de özentiyle seyrederek. Bütün bu varoluşsal tehlikelere karşı hakim kültürler, ellerinde imkanlar bulunan bilinçler ve özellikle de üniversiteler, daha hassas davranmalı ve başka'ya, öteki'ye karşı daha saygılı bir anlayışı dünyada ikame etmek zorundadırlar. Çünkü dünya, çeşitliliğini kaybettiği oranda huzurunu ve esenliğini de kaybetmektedir. Bu bakımdan yalnızca insanları ve onların dünyasını değil; Altay Şamanlarından Nadya Yeguşeva ile yaptığım bir söyleşide ifade ettiği gibi *"Hayvanların, bitkilerin ve bilip bilmediğimiz tüm varolanların dünyasını da korumalı ve saygı duymalı(yız)."*

Multikulturalizmin ne kadar önemli olduğuna dair, bizzat şahit olduğum bitkiler aleminden de bir örnek vermek isterim;

Türkiye'nin Elazığ vilayetindeki Harput karyesinde değerli bir dostumun bağı vardı ve o bağda dış ülkelere ihraç edilen meşhur kirazlar yetişirdi. O kirazların hacmi, görünüşü, tadı, rayihası başka olurdu. Dostumuz kısa sürede çok iyi paralar da kazandı. Ama 'para hep daha çok kazanmayı teşvik eder' derler ya doğrudur, belki. Bizim dostumuz da bahçesini genişleterek daha çok kiraz üretmek ve daha çok para kazanmak istedi. Bu nedenle bahçenin yanında eski devirlerden kalma cılız görünümlü kiraz ağaçlarını da keserek bağını genişletti ve daha çok kiraz almak için yeni kiraz ağaçları dikti. Ne var ki ertesi sene görünür düzeyde kirazların kalitesinde düşme oldu ve ikinci yıl kalite iyice düştü. Bağdaki kirazların görünüşü bozuldu, rengi soluklaştı ve tadı, rayihası azaldı. Bu durum, daha çok para kazanmak için bütün bahçenin düzenini altüst eden dostumuzu çok üzmüştü.

Birlikte ziraatçilerden çare aramaya başladık. Özellikle üniversite hocalarımızdan yardım istedik. En sonunda yurt dışı doktoralı yaşlı bir profesör hocamız, bizi dinlerken hüznüyle gülümseyerek "Daha önce o civarda bulunan ağaçlardan kestikleriniz veya bir şekilde yok ettikleriniz oldu mu?" diye sordu. Dostumuz biraz düşündükten sonra, umursamaz bir şekilde biraz da küçümseyerek "Bağımızın hemen yanında eskiden kalma ufak tefek, cılız meyve ağaçları vardı; hepsini kesip yerine yeni nesil kiraz ağaçları diktik." diye cevapladı. Profesör hocamız üzgün bir şekilde "İşte sorun burada; bağ-bahçe bitkileri birbiriyle tozlaşarak kendi üretkenliklerini, kalitelerini artırır ve böylece gelişerek, güçlenerek var olurlar. Bağın kenarında bulunan ve önemsemeden kesip attığınız o cılız çalı çırpılar, sizin kirazlarınızın asıl kalitesini artıran tozlaşmayı gerçekleştiren ağaçlardı. Ne yazık ki onları yok etmişsiniz. Bulabilirseniz o ağaçlardan ve daha başka yaban meyve ağaçlarından yakın yerlere de dikin ki tozlaşmaya katkı sağlasınlar." dedi. Doğrusu biz hayatımızın dersini alarak oradan ayrıldık. İnsanlar ve toplumlar da ancak böyle gelişebilirler. Büyük uygarlıklar, bahçedeki ağaçların tozlaşması gibi birbirine güç vererek ortak bir uygarlık motifi oluşturabilirler.

Çokkültürlülük, ortak bir medeniyet algısı yaratmış olmanın sonucu biçiminde düşünüldüğünde, bir uygarlık göstergesi sayılmalıdır. Çünkü çokkültürlülüğün arkasında farklılıkların uyumundan doğan yenilmez bir güç vardır; o gücü yenilmez kılan farklı toplumların uyum içindeki ruhsal dayanışmasıdır.

Bubakımdan yaşayan diller, kültürler kadar ölü diller ve kültürlerle karşı da sorumlu davranmalı ve onların dünyasındaki örtük zenginlikleri araştırıp gün ışığına çıkararak dünyamızın bezegini artırmalıyız.

Bütün bu düşünceler ışığında; Ardahan Üniversitesi Kurucu Rektörlüğüm esnasında en çok önem verdiğim konulardan birisi de tehlike altındaki diller ve kültürler idi. Bunu için özel ekipler kurarak Kafkasya ve Sibiryaya bölgelerinde 5 yıl süren tarama ve derleme çalışmaları yürüttük. Sadece Sibiryaya bölgesinden 9 terabaytlık malzeme topladık ve bu malzemeden 3 doktora tezi hazırlandı. Ayrıca projemiz Harvard Üniversitesi, Simith Sonian Enstitüsü; Unesco ve Türk Dil Kurumu ile birlikte Ardahan Üniversitesi'nin ev sahipliğinde; "I. Uluslararası Tehlike Altındaki Diller Konferansı" düzenledik. Dünyanın önde gelen konuyla ilgili 40 bilim insanı Dünyadaki Tehlike Altındaki Diller'i konuşup tartıştı ve çok yararlı sonuçlar elde edildi. Toplantı bildirimleri Brill yayıncıları tarafından 2017 yılında kitap haline dönüştürüldü.

Sonuç itibariyle; bir uygarlığın başarı göstergesi olan çokkültürlülük, toplumları dinamik kılan, sosyo-kültürel açıdan zenginleştiren ve geliştiren bir değer olgusudur. Bu değer olgusunu, hiçbir değer gözetmeden gelişen küreselleşme tehlikesinden korumak ve daha da geliştirmek için aşağıdaki önerilerimizi sunmak isteriz;

1- Farklı toplumların *uyumlu ve etkileşimli biraradılığı olan çokkültürlülük* korunmalı ve teşvik edilmelidir.

2- Hakim kültürün şemsiyesi altında toplanan çekinik konumdaki dil ve kültürleri asimilasyona karşı özellikle korumak ve onların yaşama alanlarını genişletmek için özel programlar geliştirilmelidir.

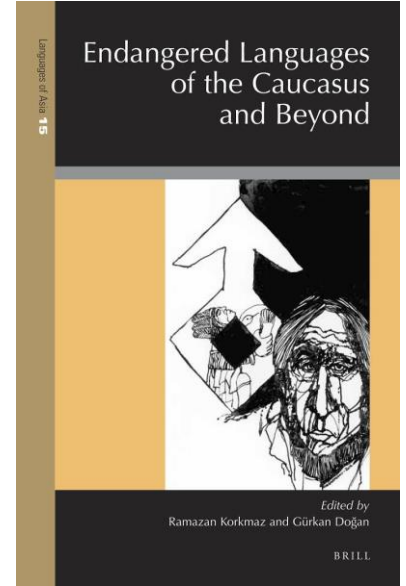
3- Çekinik dil ve kültürlerin yaşatıcıları, bu değerlerin farkında olmasalar da; devlet yapısı, üniversiteler ve sivil toplum kuruluşları, tehlike altına bulunan bu dil ve kültürlerle sahip çıkmalı, yaşaması için alanlar açmalı ve yaşama şansı bulunmayanları da bütün sözvarlıkları ve değer katmanlarıyla birlikte derleyerek insanlığın hafızasına kaydetmelidir.

4- Eğitimin her seviyesinde, insanlık tarihinin bütün serüveni anlatılarak; tüm insanlığın ortak bir paydada eşitlendiği vurgulanmalı ve empati yeteneği gelişmiş hümanist bir anlayış ikame edilmelidir.

5- Eğitimin her seviyesinde, büyük uygarlıkların, içindeki farklılıkların çoklu uyumundan doğduğu anlatılmalı, öğretilmeli ve uygulamalarıyla yaşatılmalıdır.

6- Bütün bunlara ilaveten Bakü’de veya İstanbul’da Haydar Aliyev Adına Tehlike Altındaki Diller-Kültürler Enstitüsü veya Akedemisi kurulmalı ve tüm insanlığa karşı en kutsal vazifelerden biri olan dil ve kültürleri koruma vazifesini ifa etmelidir. Bu onur, Büyük Lider Haydar Aleyev adına ve ülkelerine de çok yakışacaktır.

Çokkültürlülüğü (multikulturalizmi), bir etnisiteler, dinler, diller ve farklılıklar diyarı olan Kafkasya/Orta Asya coğrafyasında gündeme taşıyarak bilimsel platformlarda tartışılmasını, araştırılmasını sağlayan büyük yazar sanatçı Prof. Dr. Kemal Abdulla bey hocama teşekkür ediyorum.

Патрик Серю
Лозаннский Университет

О ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В ШВЕЙЦАРИИ

Ключевые слова: *родной язык, диалект, население*

Açar sözlər: *ana dili, dialekt, əhali*

Keywords: *mother tongue, dialect, population*

Во многих отношениях Швейцария является оригинальной страной. Никакого швейцарского национального языка не существует, а население говорит на четырех официальных языках: немецком, французском, итальянском и ретороманском. А в немецкоязычных регионах люди говорят на местных диалектах и учатся литературному немецкому как иностранному.

В парламенте нет переводчиков, каждый депутат говорит на родном языке, и остальные должны его понять. Я постараюсь осветить эту оригинальную ситуацию. Она не идеальна, но позволяет людям мирно сосуществовать.

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASIYANIN SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *kommunikativ davranış, kommunikativ ağıl, qarşılıqlı təsir, anlamanın istiqaməti, linqvistik konsensus*

Key words: *communicative behavior, communicative mind, interaction, directionality understanding, linguistic consensus*

Ключевые слова: *коммуникативное поведение, коммуникативный ум, взаимодействие, направленности понимание, лингвистический консенсус*

Qloballaşma və mədəniyyətlərin qarşılıqlı təsiri insanlığı sülhlə yaşamağa təhrik edən sosial-psixoloji cəhətdən bəşəri davranışları özündə əks etdirən aşağıdakı anlayışlar sistemini intellektual kommunikativ davranışa daxil etmişdir.

“Kommunikativ ağıl”, “kommunikativ anlama”, mədəniyyətlərarası kommunikasiya, kommunikativ kompetensiya, mədəni eynilik, dil şəxsiyyəti, dünyanın dil məzənnəsi, dillərin qarşılıqlı təsiri və onun doğurduğu davranış tipləri, kommunikasiyanın iştirakçısının mövqeyi kimi başa düşülməsi, ağılın gündəlik kommunikasiya ilə vahidliyi, kommunikativ rasionallığın dil ifadələri, ümumirazılığa gəlmək və iddia səviyyələrinin qarşılıqlı anlanılmasının diskurs təminatı və s. kimi anlayışlar müasir dünyanın leksik davranışının döviyyəsinə buraxıldı.

Xalqlar arasındakı qarşılıqlı anlama ağıl müstəvisində insanlar arasında konsensusa nail olunmağı tələbata çevrilə bildi. Kommunikasiya dedikdə hər hansı bir insanın digərinin iştirakı ilə qarşılıqlı anlamasını ağılın razılığa istiqamətlənməsi kimi başa düşürük. Kommunikativlik anlamaya əsaslanan davranış tərzini kimi razılığa gəlmə, strateji tərəfdaşlıq, hərəkətlərin rasionallığı paradıqması əsasında formalaşmış istiqamət kimi sosial məzmun kəsb etməsi zamanın çağırışıdır.

Kommunikasiya bir linqvistik anlayış kimi valentlik olaraq insani ehtiva edir və aid olduğu mədəniyyətin etik və ya epik tipindən asılıdır.

Mədəniyyətlərarası kommunikasiya kontekstin təsiri ilə kommunikativ hərəkətləri ümumi dəyərlərə əsaslanaraq situasiyanın tələblərinə uyğunlaşmağı, ümumirazılığın olmasını proqnozlaşdırır və dilin rolunu xüsusi olaraq vurğulanması isə onun ümumbəşəri ideyaların daşıyıcısı olmasından irəli gəlir. Kommunikasiya ünsiyyətin sözlü tərifini olsa da o situasiyanı, konteksti, iştirakçıların müvafiq tezaurusa malik olmasını, ümumi dil biliklərini və şəxsiyyətlərarası münasibətləri prosesin iştirakçıları kimi şərh edərək interaktiv davranış nəticəsində qarşılıqlı razılığa gəlməni uyğun hesab edir. Kommunikantların müvafiq tezaurusa malik olmaqla kommunikativ aktın icrasının mədəniyyətlərarası kommunikasiyada vacibliyi psixoloqlara məlumdur.

Kommunikasiyanın şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə psixoloji informasiya dayağını, şəxsiyyətin sosial şüuru, müvafiq linqvistik ifadə formaları, kommunikativ fəallığı şərtləndirən davranışlardakı mədəniyyət əksilikləri təşkil edir. Mədəniyyətlərarası münasibətlərdə kommunikasiyanın effektivliyi şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə anlamanın istiqamətindən və prosesin nəticəsindən ibarətdir, çünki anlama bəzən təfəkkür proses kimi anlamama ilə nəticələnir.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə insanın gün ərzində öz ətrafında yaratdığı hərəkətlər (mənalər) onun mədəniyyətinin məhsuludur və kommunikativ ağılın məqsədi onun yaradıcı fəallığını stimullaşdırmaqdır. Bu müasir insanın mövcudluğunun sosial-psixoloji paradıqmasıdır.

Kommunikativ qarşılıqlı təsir idraki fəallığı istiqamətləndirir. Rəylərin, fikirlərin, müsahibələrin, diskursun, dialoqun yaranmasında qarşılıqlı təsir, müsahibələrin müxtəlif sosial-psixoloji dəyərlərinin qarşılılaşmasıdır, bu münasibətlər qarşılıqlı razılığa yönümlüdür, çünki bütün proseslərdə kommunikativ valentlik təsir gücünə malikdir.

Qarşılıqlı təsir məsələsi fəlsəfi-psixoloji fenomen kimi idrak proseslərinin bütün səviyyələrini əhatə edir. Qarşılıqlı təsir təkcə iki iştirakçısının varlığı demək deyil, bu həm də şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə obyekt-subyekt və subyekt-subyekt qarşılılaşmasında iki mədəniyyətin, iki müxtəlif, semantikaya

malik şüurun qarşılıqlı təsirdir ki, bu təsirin nəticəsi yeni olan bir birləşmənin motivləşdirədiyi davranış tərzinə çevrilir. Bu hadisə psixoloji ədəbiyyatda çox vaxt fərdi şüurda dillərin qarşılıqlı təsirinə tipologiyası kimi qiymətləndirilir. Qarşılıqlı təsir yeni psixi olanı yaradır.

Yeni psixi olan şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə yaradıcı fəallığın qarşılıqlı iştirakı ilə yaradılmış, hər iki tərəfi ortaq məxrəcə gəlməyə vadar edən obyektiv səbəbləri özündə ehtiva edir. Psixi subyektivlik (obyektiv davranışlardan doğan nəticə kimi) anlamının ilkin şərti kimi qarşılıqlı razılaşmanı proqnozlaşdırır.

Subyektlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində şəxsiyyətlərarası münasibətlərin gerçəkliyi dəyişdirməsi, yeniləməyə qabiliyi, anlamının nəticəsi kimi şərh edilir, razılığa səbəb olan bu kommunikativ hərəkət şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə koordinasiyanı tənzimləyir.

Y.Xabermasın "Kommunikativ hərəkət nəzəriyyəsinə" görə mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın yaranmasının ilkin şərti, mətnlərin, sözləmlərin, diskursun təhlili nəticəsində ilkin olaraq dil konsensusuna yiyələnməkdir. Dil konsensusuna dil mənaları əsasında yiyələnmək olur, çünki dil mənaları universal xarakterə malikdir. Kommunikantlar arasında qarşılıqlı razılaşmanın obyektinə əsasən dil mənalarının əksəriyyətinin ümumiliyi təşkil edir. Dil mənalarında ortaq dəyərlər kommunikatantları subyektiv-lingvistik razılığa gəlməsinə səbəb olur. Əgər desək ki, subyektiv razılığın əsasında lingvistik anlama dayanıb yəqin ki, yanılmırıq.

Linqvistik konsensusun nitq bacarıqları kimi icra forması kommunikativ anlama vasitəsi ilə həyata keçirilir. Mədəniyyətlərin yarada biləcəyi konfliktlər diskurs əxlaqi vasitəsi ilə nizamlanır. Əgər belə demək mümkündürsə Xabermas və Eko kimi vətəndaş cəmiyyətinin ideoloqları humanizm və demokratiya prinsiplərinə qovuşmağın yolunu kommunikasiyadan və diskursdan ibarət idraki fəallığa əsaslanan ağıl paradigması vasitəsi ilə həll etməyi mümkün hesab edirlər. Qərbi Avropa ağıla əsaslanan fəlsəfi fikrinin cəmiyyətin bütün dəyərlərinə siyarət etməsini biz müasir düşüncənin məhsullarında müşahidə edirik və kommunikasiyanın kommunikativ anlamının xalqlar arasında ağıla əsaslanan əlaqələrin yaradılmasının elm təhlilində gördük. Kommunikasiya və kommunikativ anlama ağılla mövcudluğun fəlsəfi əsası olmaqla mədəniyyətlərarası ünsiyyətə çox geniş perspektivlər açır və biz bu hadisənin intersubyektiv münasibətlərin interaktiv hərəkətləri üzərində qurulduğundan onu mədəniyyətlərarası kommunikasiyaya tətbiqini daha cəlbədicə görürük.

Ədəbiyyat:

1. bstudy.net/644248/filosofiya/pnyadie_kommunikativnogo_deystviya_yurgena_habermansa

*Тамар Ахмедиевна Гоголадзе
профессор ГГУ. Грузия*

*Тинатин Иасоновна Мшвидобадзе
профессор ГГУ. Грузия*

АСПЕКТЫ ГРУЗИНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ (Н.БАРАТАШВИЛИ – ГОНЧА-БЕЙИМ)

Ключевые слова: Н. Бараташвили, Гончабейим, Музаффер Насирли.

Açar sözlər: N.Barataşvili, Qönçəbəyim, Müzəffər Nəsirli.

Key words: N. Baratashvili, Gonchabayim, Muzaffar Nasirli.

1. В 21-ом веке особенно важно обновить исследование тесных межкультурных отношений, которые были хорошо налажены еще в XX веке. В данной статье мы намерены оживить прошлые отношения между грузинскими и азербайджанскими поэтами 40-ых годов XIX столетия.

2. Видный представитель грузинского романтизма, внук царя Эрекле II, безвременно ушедший из жизни Николоз Бараташвили (1817-1845) последние годы по служебным обязанностям

(помощник начальника мазры) провёл сперва в Нахичевани (1844-1945), а потом в Гяндже (тогдашнем Елизаветполе) (1845). Там же он скоропостижно скончался и был похоронен в православной церкви Св. Александра. Последние месяцы он проживал в Мурути и Гяндже, в канцелярии, бывшей резиденции Джавад-хана.

3. Поэт активно обменивается письмами со своими друзьями и родственниками, где передаёт свои чувства одиночества. Единственную радость он получал от встреч в тогдашнем высшем кругу г.Гянджи, где и познакомился с дочерью Кенгерли-хана Гонча, ведущей трагическую жизнь с нелюбимым мужем. Гонча-Бейим писала стихи, где выплакивала душевное одиночество, грусть. Эти мимолетные встречи несчастной девушки вызывали сочувствие у Н.Бараташвили. Он был знаком с ее поэзией, о чем пишет в одном письме к своему другу.

4. Имя Н.Бараташвили стало известно в XX веке и азербайджанским поэтам и литераторам. Был создан музей в Гяндже, переводили его стихи на азербайджанский язык, проводились встречи с грузинскими литературоведами.

5. Драматург, член Союза писателей в Нахичевани Музаффар Насирли (1911-1979) написал пьесу «Гончабейим». В 2010 году по этой пьесе был поставлен спектакль в Нахичеванском драматическом театре и имел огромный успех у зрителей.

Литература:

1. Бараташвили Н. «Сочинения», Тб. «Сабчота Сакартвело» (на груз. языке), 1981 г.;
2. Балахашвили И. «Жизнь Бараташвили», Тб. «Литература да хеловнеба», 1967;
3. Бараташвили Н. «Личные письма», Тб. (на груз. языке), 2015 г.;
4. Ениколопашвили И., «По стопам Бараташвили в Нахичевани», газ. «Литература да хеловнеба», 1945, № 35 (на груз. языке);
5. Полумордвинов Э. (Э.Зедгинидзе), «Смерть поэта», газ. «Комунисти», 1938, № 245 (на груз. языке);
6. Чавчавадзе Л., «По стопам Бараташвили», Тб. 1970 г., (на груз. языке).

Natavan Baxşəliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

QLOBALLASMA DÖVRÜNDƏ DİLDƏ QRAMMATİK SİNONİMLİYİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ QRAMMATİK SİNONİMLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Açar sözlər: praqmatika, kontekst, sinonimlik, qrammatik sinonimlik

Ключевые слова: прагматика, контекст, синонимия, грамматическая синонимия

Keywords: pragmatics, context, synonymy, grammatical synonymy

Son zamanlar dilçiliyin müxtəlif şöbələrində praqmatikanın tədqiqinə maraq artmışdır. Sintaksis, fonologiya və semantikaya aid tədqiqatlar nəticəsində dilçilər belə bir qənaətə gəlirlər ki, bir çox dil hadisələri yalnız kontekst daxilində öyrənilə bilər. Başqa sözlə, yalnız tədqiq edilən informasiya deyil, kommunikanın real gerçəklik haqqında olan bütün bilikləri kontekst daxilində tədqiq edilməlidir.

F. Veysəlli praqmatikanı belə izah edir: “*Dil işarələrilə onlardan ünsiyyət məqsədilə istifadə edilən danışan və dinləyən arasında münasibətləri öyrənən aspekt praqmatikadır*” [2, s.90]. Qeyd edək ki, praqmatika əsasən mənaları, daha dəqiqi ünsiyyət iştirakçılarının ifadə etdiyi mənaları əks etdirir. Danışanların, yazanların kontekst daxilində müəyyən bir mənanı hansı formada (söz, birləşmə, cümlə və s.) ifadə etmələri və işlətdikləri dil vahidlərinin hansı mənanı ifadə etməsi əsas hesab olunur. Yəni praqmatika kommunikanın ifadə etdiyi mənələrdən bəhs edir.

Danışanlar qırıq-qırıq cümlələrdən, yarımqıq kəməllərdən deyil, onları müvafiq qayda üzrə müəyyən mətnə, kontekstə və məqamda işlətməklə öz fikirlərini izah edirlər.

C. Yülün qənaətinə görə, praqmatika “görünməz” mənanın tədqiqi hesab olunur [6, s.112]. “Görünməz” məna reallıqda deyilməyən, yaxud yazılmayan bir məfhumun ifadə olunmasını əks etdirir. “Görünməz” mənanın anlaşılması üçün danışanların (yaxud yazanların) arasında çox sayda paylaşılmış mövzular

olmalıdır, yəni onların ünsiyyət zamanı müzakirə etdikləri mövzular barədə aralarında müəyyən fərziyyələr olmalıdır. Bu fərziyyələr və gözləntilər bizə belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, praqmatik mənanın düzgün müəyyən edilməsi üçün danışanlar (yaxud yazanlar) arasında onların hər ikisinə məlum olan ümumi biliklər olmalıdır.

Ünsiyyət müəyyən situasiya və ya mühitdə reallaşır. Dil vasitəsilə həyata keçirilən istənilən proses öz izahını kontekstdə tapır. Kontekst bəzən yarımçıq deyilmiş fikri bərpa etməyə, semantik boşluqları doldurmağa imkan verir. Burada fon bilikləri, presuppozisiya və s. kimi amillər də nəzərə alınmalıdır.

Ənənəvi dilçilikdə sözün və cümlənin əvvəl və sonra gələn söz və cümləyə bağlılığı, eyni zamanda onların ətraf ələmlə və real şeylərlə əlaqələrinin öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Hazırda da danışan və dinləyenin deyilənə və ya qəbul edilənə münasibəti daha vacib olduğundan bugünkü dilçilikdə istənilən mətnin, diskursun təhlili ilə bağlı praqmatik aspekt xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Dildə eyni bir konseptual təsvir müxtəlif üsullarla verilə bilər. Adekvat mənanın seçim qaydaları dilin semantik xüsusiyyətlərini əks etdirir. Bu xüsusda R.Lanqaker yazır: “*İnsanın koqnitiv bacarıqlarının əksi kimi seçim qanunu söyləmin semantik və qrammatik quruluşlarının anlaşılmasında çox əhəmiyyətlidir*” [4, s.128].

Dil ifadələri situasiya ilə əlaqəli olur, lakin hər bir ifadənin mənası sadəcə olaraq situasiyanın təsviri ilə müəyyən edilmir, bu onların həmin situasiyada nə ifadə etməyindən də asılıdır. Dil ifadələrinin situasiyaya müvafiq olaraq seçilməsi kommunikasiya məqsədi ilə hazırlanır və bu vəziyyəti ifadə etmək üçün danışanın dil imkanlarından istifadə edilir [3, s.139].

Beləliklə, konkret dil vasitəsinin seçilməsi bir çox faktorlardan asılıdır: həmin dilin sistemi, dil və qeyri-dil bilikləri və s. Danışanın kommunikativ niyyətindən asılı olaraq, diskursiv-praqmatik faktorlar müxtəlif cür ifadə edilir; onların bəzilərinin mənası gücləndirilir, bəzilərinin mənası isə, əksinə, zəiflədir, lakin yox olmur. Beləliklə, müəyyən bir qaydada hərəkət edən münasibətlər sistemi dəyişməz olaraq qalır. Bu mexanizmlərin hərəkətləri sinonimlər arasında seçim prosesini müşayiət edən koqnitiv-funksional modelin ayrı-ayrı komponentlərinin seçilərək bir-birini əvəz etməsi kimi təqdim edilə bilər.

Müasir ingilis dilində sinonimik cərgənin fəaliyyətini nəzərdən keçirmək istəsək, aşağıdakılara diqqət yetirməliyik: 1) zaman formaları; 2) keçmişdə ardıcıl olaraq baş verən, icra edilən hərəkətlər; 3) zaman zərfləri; 4) budaq cümlələr (məsələn, zaman, şərt, səbəb, güzəşt və s.); 5) feilin şəxssiz formaları, feili tərkiblər; 6) söz birləşmələri (məsələn, aparıcı komponenti isim olan söz birləşmələri və s.) və s.

Nümunəyə baxaq:

Belə bir mətn parçasını bir daha nəzərdən keçirək.

“*Haley Rogers, 23, of Leland, was arrested about 9 p.m. Thursday on East 2603rd Road in Mission Township on a complaint of criminal damage to property. Afterwards, Rogers was taken to the county Jail*” [5]. – ‘*Lələnddən olan 23 yaşlı Heyli Rocers cümə axşamı saat axşam 9 radələrində Mişn Taunşipdə İst 2603-cü Roud küçəsində mülkiyyətə zərər vurmaq şikayəti ilə həbs edildi. Daha sonra Rocers qrafliq həbsxanasına aparıldı*’.

Bu mətn parçasında /*afterwards*/ zərfləri işlədilmişdir və onu mətndə digər vasitələrlə tam olaraq əvəzləmək mümkündür.

Afterwards = then = after being arrested = after Haley Rogers was arrested. Bu parçada /*afterwards*/ həm /*then*/ zərfləri ilə, həm də cərənd və budaq cümlə ilə sinonimlik təşkil edir. Belə bir məsələni də xatırlatmaq lazımdır ki, qəzet üslubunda konkretlik əsas götürüldüyündən və lakonikliyə üstünlük verildiyindən, budaq cümlə deyil, sadəcə bir zərf işlədilmişdir.

Azərbaycan dilində budaq cümlələrlə feil tərkiblərinin qrammatik sinonimliyinə baxaq:

“*Nemət böyük bir salona girərkən orada özündən başqa bir çox da enerjik tələbələr gördü. Bütün qazanc arzusunda olan gənclər elan üzrə buraya toplaşmışdılar. Lakin hələ kimsə nə olacağını bilmirdi, çünki müəssisə sahibi orada yox idi.*” [1, s.237].

Bu mətn parçasında budaq cümlə ilə feil tərkibinin qrammatik sinonimliyinə nəzər salaq:

1) *Lakin hələ kimsə nə olacağını bilmirdi, çünki müəssisə sahibi orada yox idi.* (səbəb budaq cümləsi) – *Müəssisə sahibi orada olmadığı üçün, kimsə nə olacağını bilmirdi* (feili sifət tərkibi).

Ədəbiyyat:

1. Çəmənəminli, Y.V. Əsərləri: [3 cildə] / Y.V.Çəmənəminli. – Bakı, “AVRASIYA PRESS”, – I c. – 2005. – 360 s.
2. Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2013. – 420 s.
3. Шахнарович, А.М. Психолингвистический анализ семантики и грамматики. / А.М.Шахнарович, Н.М.Юрьева. – Москва: Наука, – 1990. – 168 с.
4. Langacker, R.W. Fundamentals of linguistic analysis / R.W.Langacker. – New York: Harcourt Brace Jovanovich Press, – 1972. – 372 p.
5. Police Blotter. The Times (newspaper): [Electronic resource]/ October 07, 2018 at 8:46. pm. URL: <https://www.shawlocal.com/2018/10/07/police-blotter-10-7-18/ahrdz8l/>
6. Yule, G. The study of the Language. / G.Yule. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1985. – 273 p.

Nərgiz Qurbanova

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Gəncə filialı

İNGİLTƏRƏ SƏHNƏLƏRİNDƏ "TURK PLAYS" (TÜRK PYESLƏRİ) – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ FORMATI KİMİ (KROSS-KULTURAL ÜNSİYYƏTDƏ "TEATR-KOMMUNİKATOR")

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, kross-kultural mübadilə, ingilis ədəbiyyatı, "Türk pyesləri", "Türk" konsepti

Ключевые слова: межкультурный диалог, кросс-культурное взаимодействие, английская литература, «тюркские пьесы», концепт "Тюрк"

Key words: intercultural dialogue, cross-cultural interaction, English literature, "Turk plays", the concept of "Turk"

Məlumdur ki, ingilis teatrı İntibah dövrünün yaratdığı imkanlarla, sadəcə olaraq, pyeslərin səhnələşdirildiyi bir dramatic sənət nümayişi ortamı olmaqdan çıxaraq, qlobal anlamda informasiya mübadiləsi məkanı, mədəniyyətlərarası dialoq tənzimləyicisi rolunda çıxış etməyə başlamışdır. Başqa sözlə desək, güncəllənən İngiltərə reallaqlarında hər yeni prosesin gedişatını, yaranan siyasi-ictimai situasiyaların təhlilini, baş verən hadisələrin reallaşma mexanizmlərini izləmək üçün İntibah dövrü İngiltərəsinin ən actual informasiya mübadiləsi “meydanı”, heç şübhəsiz ki, ingilis teatrı idi. Məlumdur ki, İntibah dövrü ingilis teatrı ən fərqli janrda, ən fərqli tematikada qələmə alınan səhnə əsərlərinin həyat qazanması üçün şərait yaratdığı kimi, çox yüksək təhsil görmüş şəxslərin – Kembric və Oksford kimi elitər ali məktəb məzunlarının (T.Qrin, K.Marlo, J.Lili, T.Lodc, C.Pil və b.) əlavə qazanc mənbəyi kimi fəaliyyət göstərməsi üçün də münbit zəmin formalaşdırmışdır. [1]. Müasir dövrdə mədəniyyət və incəsənət mahiyyət etibarını ilə iki qrupa bölündüyünü vurğulayan (intellektual elitanın başa düşə biləcəyi “arthaus ədəbiyyatı”, geniş kütlələr üçün isə “meynstrim” pyeslər) V.Silyunas İntibah dövründəki teatrı kraldan qula qədər hər kəsin başa düşə biləcəyi, analısa biləcəyi ortaq sahə, ortaq maraq dairəsi olduğunu qeyd etmişdi. İlk olaraq, saray teatrı formatının fəaliyyət göstərən ingilis teatırının zamanla ictimai (publik) mahiyyət kəsb etməsi isə onun geniş kütlələrin ortaq “cazibə qüvvəsinə” çevirmişdi [2]. Başqa sözlə desək, İntibah dövrü ingilis teatrı toplum fərdlərinin ünsiyyətinin tənzimləyən, ortaq maraqlar ətrafında birləşməsinə təmin edən, həmçinin baş verən proseslərdən xəbərdar olmasına şərait yaradan, məlumatlandırmaqla yanaşı, həm də düşündürən xüsusi formatlı sosial kommunikasiya layihəsi statusu kəsb etməyə başlamışdır ki, bu mənada İntibah dövrü ingilis teatırının “teatr-kommunikator” titulu ilə “təltifləndirilməsini” də [3] heç də təsadüfi saymaq olmaz. Bu mənada baş verən hadisələri, ingilis toplumunu maraqlandıran, narahat edən prosesləri izləyən London teatrlarının səhnələrinə “Türk” konseptinin yol tapması və burada uzun onilliklər boyu qararlaşıb bilməsi tam məntiqəməvafiq idi. Həmin marağın ən dolğun reallaşma sahələrindən biri kimi ilk öncə Şekspir dramaturgiyasını qeyd etmək olar. Böyük U.Şekspirin öz əsərlərində türkləri, əsas etibarını ilə əy-yaş, qadın düşkününü, tərbiyəsiz varlıqlar kimi təqdim etməsinə baxmayaraq, “İngilis İntibah ədəbiyyatında Türk” mövzusunda araşdırma aparmış G.Bakayın da qeyd etdiyi kimi, bununla belə, dahi dramaturq eynilə Makiavelli kimi, türklərin dövlət düşüncəsi, hərbi strateji zəkası qarşısında heyranlığını dilə gətirməyə

bilmir. “*We must not think the Turk is so unskilful/ To leave that latest that which concerns him first.*” (*Othello*)” [4]. Dəfələrlə şahid olduğumuz kimi, dahi Şekspir də xristianlıq öngörüşünə rəğmən, Türk kimliyinin obyektiv çəkisi, geosiyasi gücü qarşısında real qiymətləndirmədən qaçına bilmir və bununla da, intibah dövrünün bir çox ingilis qələm sahibləri kimi, “Türk” konseptinə münasibətdə ambivalent dəyərləndirməyə yol vermiş olur. G.Bakay dahi Şekspirin çox sayda əsərində türklər, türklüklə bağlı fikirlərin (bir çox halda mübahisə doğuran, hətta aşkar qərəz daşıyan mülahizələrin) yer aldığını da vurğulamışdır: “*What! Think you we are Turks or infidels? Or that we would, against the form of law, Proceed thus rashly in the villain’s death.*” (*Richard III*) “*Wine Loved I deeply, dice dearly, and in woman out-paramoured the Turk.*” (*Edgar in King Lear*) “*Why, Tis a boisterous and a cruel style, A style for challengers; why she defies me, Like Turk to Christian*” (*Rosalind in As You Like It*), “*And say besides, that in Aleppo once, Where a malignant and a turbanned Turk Beat a Venetian, and traded the state I took by throat the circumcised Dogge And smote him thus (Othello)*” [4]. “İngilis İntibah ədəbiyyatında Türk obrazının representasiyası” məslələri ilə bağlı geniş araşdırma aparmış M.Rais qeyd edir ki, Avropada türklərə qarşı yaranmış fenomenal marağın İngiltərəyə “sçraması” və burada daha yüksək səviyyədə təzahür tapması İngiltərənin özünün coğrafi mövqeyinə görə, xüsusi şəraitdə qərarlaşması ilə şərtlənirdi. Belə ki, İngiltərə materik Avropasından kənar qalmaqla müstəqil siyasət yürütməklə özünün düşmənlərinin türklər sayəsində neytrallaşmasından məmnun idi. Digər tərəfdən də xristian-İslam qarşıdurması fonunda Osmanlı İmperiyası ilə sıx təmasdan çəkinirdi [5]. Gburadan da bəlli olduğu kimi, hətta siyasi mövqelərdə də ambivalent münasibətin formalaşması qaçınılmaz idi. Həmin münasibət təzadlılığı “Türk” pyeslərində özünü əyani şəkildə nümayiş etdirmişdi. Göründüyü kimi, İntibah dövründə Avropa üçün, o cümlədən, Dumanlı Albion üçün ən böyük təhlükə faktoru kimi Osmanlı İmperiyası nəzərdən keçirilirdi ki, bu da nəticədə Şekspir yaradıcılığında bəzi fraqmentar müraciətlərlə məhdudlaşmayıb, ümumi şəkildə “*Turk plays*” adlanan səhnə əsərləri pleyadasının ərsəyə gəlməsini şərtləndirmişdi. Tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, İntibah dövrü İngiltərəsinin qarşısında Türk gücünün müdaxiləsi təkəcə iqtisadi və siyasi təhlükə kimi qəbul edilmirdi. Həmçinin də, D.J.Vitkusun da vurğuladığı kimi ideoloji təhlükə mənbəyi kimi ingilis identikliyinə təzyiq və təsir faktoru kimi qavranılırdı ki, bu da Türk kimliyinə, Türk dövlətlərinə, Türk mədəniyyətinə xüsusi münasibəti doğurmaya bilməzdi (“*The complexity and instability of early modern identity is [sic] inscribed in the Turk plays printed in this volume. In these texts the question of identity is a vexed one*”) [6]. İdeoloji mübarizənin ən qorxulu aspektlərindən biri, daha dəqiq desək, ingilis identikliyi üçün təhlükə yarada biləcək tərəflərindən birinin Türk dünyasının gücünün cazibəsi qarşısında duruş gətirməyən ingilislərin “türkləşməsi”, yəni İslamı qəbul edəcəyə, müvafiq mental doktrinlərin müdafiəçisi və təbliğatçısına çevrilməsi ilə bağlı idi. Məhz, bu səbəbdən ingilis müəlliflərinin böyük əksəriyyəti türk kimliyinin demonlaşdırılmasına xidmət edən süjet xəttlərindən çıxış edir, bəzi hallarda isə, ümumiyyətlə tarixi gerçəkliklərin təhrifindən çəkinmədən öz tamaşaçılarını Türk varlığı ilə qorxudur, onların Dumanlı Albiona gəlişi perspektivləri ilə qorxudurdular. Bu qorxu o səviyyədə aşılırdı ki, J.Saillanın da qeyd etdiyi kimi, hətta İslamı qəbul edərəkən icra olunan prosedurlardan biri kimi, sünnetin edilməsinin kastrasiya kimi təqdimatına da yol verilirdi. Elə həmin tədqiqatçının da vurğuladığı kimi, yaranan ideoloji basqı qorxusu ingilisləri özlərinin “dönmə türklərini” gizli və amansız təhlükə mənbəyi kimi nəzərdən keçirməyə başlamışdılar [7, s.241-242]. Belə olan təqdirdə ingilis səhnəsində həmin dövr üçün İngiltərə cəmiyyəti üçün ən aktual məsələlərdən sayılan ideoloji qarşıdurma məqamının işıqlandırılmaması mümkünsüz idi. “İngilis İntibah ədəbiyyatında Türk obrazının representasiyası” məslələri ilə bağlı geniş araşdırma aparmış M.Rais qeyd edir ki, Avropada türklərə qarşı yaranmış fenomenal marağın İngiltərəyə “sçraması” və burada daha yüksək səviyyədə təzahür tapması İngiltərənin özünün coğrafi mövqeyinə görə, xüsusi şəraitdə qərarlaşması ilə şərtlənirdi. Belə ki, İngiltərə materik Avropasından kənar qalmaqla müstəqil siyasət yürütməklə özünün düşmənlərinin türklər sayəsində neytrallaşmasından məmnun idi. Digər tərəfdən də xristian-İslam qarşıdurması fonunda Osmanlı İmperiyası ilə sıx təmasdan çəkinirdi [5]. Göründüyü kimi, hətta siyasi mövqelərdə də ambivalent münasibətin formalaşması qaçınılmaz idi.

Ədəbiyyat:

1. Английская драма // Энциклопедия Кругосвет <https://www.krugosvet.ru/enc/kultura>
2. Силюнас В. Европейские театры XVI–XVII веков // Arzamas, <https://arzamas.academy>
3. Микеладзе Н. Э. Театр-коммуникатор, или кое-что о способности «смотреть ушами», Москва, 2006, <http://www.w-shakespeare.ru/library/shekspir-i-makiavelli11.html>

4. Bakay G. The Turk in English Renaissance literature https://www.opendemocracy.net/en/article_982jsp/
5. Rais M. The representation of the Turk in English Renaissance drama // New York: Cornell University, 1973, 24 p. <https://www.proquest.com/openview/>
6. Vitkus, D. J. Three Turk Plays from Early Modern England: Selimus, A Christian Turned Turk, and The Renegado, Columbia: Columbia University Press, 2000
7. Saillant J. Three Turk Plays from Early Modern England: Selimus, A Christian Turned Turk, and The Renegado (review) // Comparative Drama, Western Michigan University, Volume 35, Number 2, Summer 2001, pp. 241-242

Nərgiz Rüstəmovə
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

MULTİKULTURAL DİALOQDA SEMANTİK ADEKVATLIQ NÜMAYİŞ ETDİRƏN PARALİNGVİSTİK FRAZEOLGİZMLƏR HAQQINDA

Açar sözlər: multikultural dialoq, semantik adekvatlıq, paralingvistik frazeologizmlər

Ключевые слова: мультикультурный диалог, семантическая адекватность, паралингвистическая фразеология

Key words: multicultural dialogue, semantic adequacy, paralinguistic phraseology

Məlumdür ki, müasir elmi fikirdə “dil və təfəkkür əlaqəsi problemi universal predmet kodu ilə əlaqəli şəkildə” dəyərləndirilir. Konkret desək, bu problem “universal predmet kodunu təfəkkürün neyrofizioloji substratı kimi nəzərdən keçirən konsepsiyasının işığında tədqiq edilir”. Universal predmet kodu dedikdə isə, Z.Popova və İ.Sterninin də qeyd etdikləri kimi, ətraf reallığın dərk edilməsi prosesi çərçivəsində insanın şüurunda formalaşan vizual təsvirlər nəzərdə tutulur [5, s.9]. Yəni, dil və təfəkkür əlaqəsi kontekstində meta-anlayışları əhatə edən universal predmet kodları mövcuddur ki, məhz, həmin kodların məcmusu bəşər dilinin (meta-dilin) ortaq anlayışlar, konseptlər sistemini formalaşdırmış olur. Bu zaman ortaq semantik kodlara istinadən semantik universali statusunda nəzərdən keçirilən anlayışlar, konseptlər sistemləşdirilir ki, onlar da bilavasitə insanın, insan toplumunun koqnitiv interpretasiyalardan kənar şəkildə mənimsəmiş olduğu ilkin bilikləri əhatə edir. Fərqli koqnitiv interpretasiyalardan kənar şəkildə mənimsənilən universal predmet kodları sırasında ümumilikdə, insan təbiətinin fərqli aspektlərini xarakterizə edən psixosomatik durumların, paralingvistik mahiyyətli elementlərin yer alması anlaşılındır. Belə ki, dil özünün antroposentrik mahiyyətindən dolayı [4,s.5-12]ilk olaraq, insanın özünə aid olan, özünün günlük yaşamından üzləşdiyi gerçəklikləri əhatə edən proses, situasiya, hadisə və məfhumların məcazlaşmasından qaynaqlanan idiomatik kodlaşma inventarını formalaşdırmışdır. İlk olaraq, özünü tədqiq edən primitiv insan özünün psixoemossional durumu ilə səsleşən, onun bədən dili reaksiyalarını əhatə edən məcazlaşma elementləri ilə fərqli (lakin əlaqəli) anlamların ifadə edilməsinə kökləndi. Nəticədə demək olar ki, əksər inkişaf etmiş dünya dilləri üçün ortaq olan və bu səbəbdən də semantik adekvatlıq əmsalı yüksək olan, deməli mədəniyyətlərarası dialoq zəminində kommunikasiya uğursuzluqlarına yol açmayacaq məcazlaşma inventarı formalaşmış oldu. Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillərdə yer alan analogi mahiyyətli frazeoloji vahidlərin hind-Avropa dil ailəsinə daxil olan dillərdəki qarşılıqlarının müqayisəli təhlili bu kimi ifadələrin birmənalı şəkildə universali xarakterini kəsb etdiyini tam əyaniliklə gözlər önünə sərgiləyir. Bəzi faktların fərqli dillərdəki semantik-funksional reallaşma özəlliklərinə nəzər salaq: **Баşını əymək – склонить голову – bow your head**. Rus dilində bu frazeologizmin çoxmənalı olub 1) “qarşı tərəfə ehtiramla yanaşmaq; 2) düşmən qarşısında məğubiyyətini qəbul etmək” anlamlarını əks etdirdiyi qeyd olunur[6]. İngilis dilində də bu ifadənin analogi mənə yükünü əks etdirdiyi qeyd olunur: **bow your head**. 1) başını aşağı əyərək qarşı tərəfə ehtiramını ifadə etmək; ibadət zamanı, Allaha olan ehtiramın bu şəkildə ifadə edilməsi; 2) ya da çox məyus olmaq və ya pərt olmaq, habelə utanc hissi keçirmək, daha doğrusu bu kimi emosional reaksiyalar bədən dili vasitəsilə nümayiş etdirmək [7]. Bədən dili sahəsindəki ən aparıcı mütəxəssislərdən birinin – Con Navarronun özünün eyniadlı əsərində də qeyd etdiyi kimi, bir insanın digərinə nəzər gözlərini zilləyərək baxmasının əsas iki səbəbi ola bilər. Birinci halda bu jest-mimik reaksiya qeyri-ixtiyari marağın və ya bəyənmanın, simpatiyanın qeyri-verbal representasiyası kimi ortaya çıxma bilər; ikinci

halda isə bu şüurlu və ya qeyri-şüurlu şəkildə “seçilmiş” hədə-qorxu mimik reaksiyası kimi dəyərləndirilə bilər [2,s.258]. Azərbaycan dilində biz, bu mimik ifadə ambivalentliyinin fərqli paralingvistik frazeologizmlərdə təzahür tapdığını görürük. Belə ki, **gözünü zilləmək** frazeoloji vahidi emosional qiymətləndirmə baxımından daha neytral mənə yükünü əks etdirdiyi halda, **gözünü döymək** frazeoloji vahidinin daha çox neqativ, hətta bəzi kontekstlərdə peyorativ semantikanı əks etdirdiyini müşhidə edirik. Məsələn, **mal kimi gözünü döymək** paralingvistik frazeologizmi [1,s.18]. Nümunədə yer alan işlənmə mövqeyinə diqqət edək: – *De görüm, bu külək nə olan şeydir? Mal kimi gözünü döymə, cavab ver!* [8,s.8-9]. Göründüyü kimi, verilmiş kontekstdə həmin frazeologizm “*kütcəsinə baxmaq, tənbel-tənbel baxmaq*” [9] anlamlarına uyğun mənə yükünü əks etdirmişdi. Analoji anlamlı frazeologizmi qohum türk dilində də təsadüf edirik: **mal gibi bakmak // mal mal bakmak**: “*belli bir oluşuma, madde ye cisme boş boş avare biçimde bakmak*” [10]. Həmin frazeologizmlərin işlənmə mövqelərinə diqqət edək: “*YPG Fırat’ın batısına geçecek, siz de mal mal bakacaksınız*” demişti. *Sonrasında devletimiz gerekeni yaptı, kimin mal mal baktığını gör-dük* [11]. Deməli, bu iki dilin ortaq genetik bağları səbəbiylə, həmçinin də xalqlarımızın ortaq linqvokulturoloji arealı paylaşmasından dolayı mənə differensiasiyasının eyni istiqamətdə şaxələnərək inkişaf etdiyini görə bilərik. Müqayisə üçün deyək ki, rus dilində: **пялить глаза** “*kiməsə israrla, mədəniyyətsizcəsinə, etinasızcasına baxmaq, gözünü döymək*”. [12]– frazeologizmi eyni paralingvistik mahiyyəti ifadə etməklə neqativ konnotasiyanı əks etdirir. Xatırladaq ki, bədən dili araşdırmalarından da məlum olduğuna görə, “*aparılan araşdırmalar göstərir ki, bütün mədəniyyətlərdə hakim mövqeyə sahib olan fərdlər daha çox gözlərini dikib baxma haqqına, hüququna malikdirlər. Daha dəqiq desək, bu fərdlərin istədikləri yerə istədikləri qədər baxmaq haqları var. Aşağı mövqələrdəki insanlar isə hara və nə zaman baxa biləcəkləri məsələsində məhdudlaşdırılmış hüquqa malikdirlər*” [2, s.258]. Başqa sözlə desək, müxtəlif mədəniyyətlərdə ifrat göz kontaktı müsbət anlamda qavranıldığı kimi, yəni sosial məsafənin azaldılmasına, daha məhrəm ünsiyyət ortamının yaradılmasına xidmət etdiyi, habelə simpatianın paralingvistik vasitələrlə ifadə olunmasına yardımçı olduğu kimi[3], eyni zamanda hakimiyyət üstünlüyünün qeyri-verbal representasiyasına xidmət edə bilir, itaətə, təzimə dəvət mesajını əks etdirə bilir və eləcə də neqativ münasibətin sözsüz şəkildə ifadəsinə yardımçı ola bilir. Müqayisə üçün deyək ki, müsbət konnotasiyalı göz kontaktının ifadəsi ən fərqli mədəniyyətlərdə təxminən eyni və ya ən azından, çox oxşar məcazlaşma vasitələri ilə ifadə tapa bilirlər. Məsələn, Azərbaycan d: **gözünü ala bilməmək**, türk d: **gözünü alamamak** (“*O tanken çıkınca, gözünü ekrandan alıyıyor*” [13]), rus dilində: **не сводить глаз/ не отрывать глаз** (*Психологи характеризуют мужчин, как людей, умеющих «любить глазами».: На объект желания смотрит, не отрывая глаз.* [14]), ing.d: **can't take your eyes off someone or something** [14](*You're just too good to be true, Can't take my eyes off of you* [15]).

Ədəbiyyat:

1. Kurnaz, M.İ. Azərbaycan və Türkiyə türkcələrində intensivliyin deyimlərlə (frazeoloji ifadələrlə) təzahürü / f.f.d... disser.avtoreferatı, Bakı: Qafqaz Un-ti, 2016, 28 s.
2. Navarro C., Karlins M. Bədən dili, Bakı: “Xan” nəşriyyatı, 2018, 328 s.
3. Nunez K. How Eye Gazing May Bring You Closer to Someone Else // healthline.com, October 13, 2020 <https://www.healthline.com/health/eye-gazing#eye-gazing-exercise>
4. Болдырев Н. Н. Антропоцентрическая сущность языка в функциях, единицах и категориях // Вопросы когнитивной лингвистики. 2015. № 1. С. 5-12.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. Воронеж: 2002, 151с.
6. Склонить голову // Фраzeологический словарь русского литературного языка. — М.: Астрель, АСТ. 2008. <https://phraseology.academic.ru/>
7. Bow your head <https://www.ldoceonline.com/dictionary/bow-your-head>
8. Gəncəvi N. Bəhrəmin bazar ertəsi yaşıl gümbəzə getməsi (tərcümə: M.C. Paşayev) // 525-ci qəzet.- 2021.- 16 yanvar. S. 8-9.
9. Mal kimi gözünü döymək//Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti <https://obastan.com/mal/>
10. Mal mal bakmak // Gündelik – Türkçe Sözlük – Lügat <http://gundeliksozluk.speakdictionary.com/2799/mal%20mal%20bakmak/>
11. Koç Y. Mal mal bakmak da bir seçenek...// Haber7, 2 Ocak 2020 <https://www.haber7.com/yazarlar/yucel-koc/2930271-mal-mal-bakmak-da-bir-secenek>
12. Пялить глаза // Фраzeологический словарь русского литературного языка. — М.: Астрель, АСТ. А.И.Фёдоров. 2008.<https://phraseology.academic.ru/>

13. Gözünü alamamak // Güncel Türkçe Deyimler Sözlüğü <https://www.dersimiz.com/deyimler-sozlugu/gozunu-alamamak-deyimi-10678>
14. Признаки того, что мужчина в вас влюблен <https://dzen.ru/media/psy/>
15. Can't take your eyes off someone or something <https://www.collinsdictionary.com>
16. Can't take my eyes off of you https://lyrsense.com/frankie_valli/cant_take_my

Сеидова Наргиз Рамиз гызы
Азербайджанский Университет Языков

УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ

Ключевые слова: язык, культура, общение, субъект, текст, информация

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, ünsiyyət, subyekt, mətn, məlumat

Key words: language, culture, communication, subject, text, information

Сегодня в современном мире все более актуальными становятся вопросы, связанные с изучением особенностей межкультурной деловой коммуникации между представителями разных сфер деятельности.

Основой процесса межкультурного общения представителей двух или более иноязычных культур, который осуществляется в условиях несовпадения национальных стереотипов мышления и поведения его участников служит взаимосвязь аксиосфер, т.е. ценностей и идеалов, которыми руководствуются субъекты различных культур в процессе общения. Следует правильно воспринимать культурные ценности разных народов. Игнорирование данных ценностей и обычаев могут привести к срыву процесса коммуникации между субъектами данных культур. Только в случае максимально благоприятных для обоих партнеров по общению условий, может быть достигнуто взаимопонимание, и именно оно является наиболее желательным результатом межкультурного общения.

Межкультурная коммуникация осуществляется в различных сферах, в частности, в настоящее время особенно заметно возрастание роли делового иноязычного общения, характерной особенностью которого является объединение людей совместной социально регламентированной деятельности. Под межкультурным деловым общением понимают процесс установления и развития контактов между людьми в иноязычной деловой среде, общение специалистов на иностранном языке.

Основу данного процесса составляют понятия «взаимодействие», «профессиональная сфера», «межкультурное общение». Владение иностранным языком как учебным предметом в вузе является на сегодняшний день средством достижения профессионально значимых целей в процессе межкультурного делового общения. Межкультурное деловое общение имеет целый ряд функциональных отличий, детерминированных наличием социальной дистанции. В качестве главенствующей функции обычно выделяется функция понимания, обеспечивающая «адекватное восприятие и понимание смысла сообщения и взаимное понимание намерений, установок, переживаний, состояний» [3, с. 14-15].

Не менее значимой является информационная функция, поскольку в специальном виде социальной коммуникации (каковым является деловое межкультурное общение) «реализуется в первую очередь обмен специальной информацией между профессионалами» [1, с. 33].

В процессе делового общения происходит обмен содержанием информации, обязательно сопровождающийся интеллектуальным, психологическим, эмоциональным, профессиональным воздействием, при этом дают о себе знать личностные и коллективные позиции, взгляды людей.

С большей вероятностью желаемый результат достигается в процессе устного взаимодействия (по сравнению с письменным). Это объясняется природой самой устной речи, возможностью использования при непосредственном контакте с собеседником жестов, мимики и др. Если же говорить о письменной речи, то в силу ее особенностей воздействующий характер высказывания усложняется, так как требует большего использования эмоционально-экспрессивных средств в целях воздействия на адресата.

Особо важной для межкультурной деловой коммуникации (устной и письменной) является фатическая или контактоустанавливающая функция. В отличие от устной письменная форма межкультурного делового общения характеризуется собственной яркой спецификой. Она обладает рядом особых функций, отличных от делового общения в устной форме. Во-первых, к ним относится функция фиксации и хранения информации, необходимой для последующей передачи информации через письменные тексты или в устной форме. Передаваемый посредством делового письма информационный материал может быть полезен в любое удобное для получателя время, при этом неоднократно, что является отличием от устной формы.

Из этого можно сделать вывод о том, что одной из функций делового письма является функция поддержки устного общения.

Перечисленное выше свидетельствует о том, что в отличие от устной речи, основной характеристикой которой является ее необратимость, письменная речь развивается в статичном ракурсе. При создании письменного текста автор обогащает его дополнительной информацией, большим числом определяющих слов, конкретизирующих признаков.

Вышеуказанное позволяет нам сделать вывод о том, что одной из основных целей подготовки будущих профессионалов к деловому межкультурному общению является развитие дискурсивной компетенции, включающей знания о различных типах деловых дискурсов, знания правил их построения и умение применять эти правила в различных ситуациях общения.

Основной чертой любого дискурса считается связанность, выражающаяся «в последовательном семантическом согласовании входящих в дискурс высказываний» [4, с. 11]. Важную роль в межкультурном деловом общении играет ситуативность дискурса. К ведущим характеристикам делового дискурса относится информативность, являющаяся «одним из факторов эффективности смыслового восприятия и адекватной интерпретации сообщения» [2, с. 11].

Одним из требований к деловой коммуникации является лаконичность изложения.

Представляемая информация в рамках деловой коммуникации не должна быть избыточной, но при этом она должна быть вполне цельной, что является одним из главных условий, обеспечивающих коммуникативную эффективность делового общения.

Любая деловая информация должна быть аргументированной с целью обеспечения таких функций межкультурного делового общения, как функция воздействия на адресата и функция управления. Одним из важных черт деловой коммуникации является нейтральность, осуществляемая при помощи стилистически нейтральной, общелитературной лексики.

Также деловому высказыванию присущи и такие черты, как выразительность, эмоциональность, и экспрессивность. Благодаря им речь приобретает «эмоционально – личностный, а следовательно, и глубоко воздействующий характер» [5, с. 21].

Только при соблюдении всех вышеуказанных принципов возможно полноценно и успешно осуществить межкультурное деловое общение во всех его многогранных аспектах.

Литература:

1. Астафурова Т.Н. Лингвистические аспекты межкультурной деловой коммуникации. – Волгоград, 1997, 108 с.
2. Ковшикова А.Л. Принцип тематического соответствия официальных писем. – Волгоград, 1997, 20 с.
3. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погорьша В.М. Межличностное общение. – СПб, Харьков, Минск, 2001, 544 с.
4. Мусульбес С.Н. Обучение аргументирующему дискурсу в сфере письменного общения. – М., 2005, 22 с.
5. Тутатчикова И.Н. Методика обучения письменной речи на английском языке на первом курсе языкового ВУЗа с использованием печатного пособия и компьютерной программы, М- 2003, 158 с.

E.TANIN ROMANLARINDA DİL MƏDƏNİ KOD KİMİ (Multikulturalizmin problemləri müstəvisində)

Açar sözlər: Emi Tan, multikulturalizm, dil mədəni kod kimi, metafora

Ключевые слова: Эми Тан, мультикультурализм, язык как культурный код, метафора

Key words: Amy Tan, multiculturalism, language as a cultural code, metaphor

Multikulturalizm dillərin və mədəniyyətlərin dialoqunu gerçəkləşdirən mədəni hadisədir. Multikulturalizmin əsas problemlərdən biri də dil vasitəsi ilə dünya mənzərəsinin insan şüurunda, təfəkküründə hansı şəkildə əks edilməsi ilə bağlı məsələlərin öyrənilməsidir. Dünya mənzərəsi yazıçı tərəfindən adətən metaforik şəkildə müəyyən bir obrazı özündə ehtiva edir. Başqa sözlə, insanın dünyanı dərk etməsinin məntiqinə uyğun müəyyən baxış və görmə bucağında canlanır. Dünya mənzərəsi eyni zamanda insanın bütün mənəvi-ruhani fəaliyyətinin nəticəsi olan dünyanın global obrazının təcəssümüdür. İstənilən cəmiyyətin mentaliteti böyük mənada təmsil etdiyi millətin dünyagörüşü və dünyanıdərk etməsi ilə müəyyən edilir.

Ədəbiyyatşünaslıqda bu sahə obraz və metaforaların öyrənilməsi ilə maraq kəsb edir. Məlumdur ki, bədii ədəbiyyatda yazıçı daima müxtəlif obrazlara müraciət edir və onu dil-mədəniyyət-insan-etnos kimi metaforik modellərin təşkilində istifadə edir. Metaforik modellər mətnin yaradılması prosesini tamamlayır, onu dərk etmənin bilavasitə iştirakçısına çevirir. V.Maslov yazır ki, “insanın varlığı mədəniyyətdə və dildədir” və “insan milli mentalitenin və dilin daşıyıcısıdır” [3, s.190]. Elə bu səbəbdən dildə “insan və dünya haqqında bütün məlumatlar yığılır”. Çin əsilli Amerika yazıçısı Emi Tanın romanları bu mənada özündə çinli haqqında milli-mədəni və semiotik kodları daşıyır. Yazıçının demək olar ki, bütün romanları Çin mifoloji düşüncəsi və folklor motivləri ilə bağlı olub çinli-amerikalının milli kimliyinin öyrənilməsində açar rolunda çıxış edir. “Mətbəx allahının arvadı” romanında Çin mifi metaforaya dönür, mifin yaddaşı milli adət və ənənələrin gətirdiyi problemləri ifadə edir. Yad ölkədə yaşayan, amma eyni zamanda da öz söy-kökünə bağlı olan ana övladlarına danışdığı “Mətbəx allahı” mifində çinli qadının ağrı və acılarını əzablarını səsləndirir.

C.Lakoff və M.Conson qeyd edir ki, “Bizim düşüncə sistemimiz əsasən metaforikdir” və deməli, “düşüncəmiz, gündəlik təcrübə və davranışlarımız əsasən metafora ilə şərtlənir” [2, s.168]. Demək milli-mədəni özünəməxsusluğu müəyyən edən metafora dil və təfəkkürün tərkib hissəsi kimi dünyanın dil mənzərəsini əks edir. Məlumdur ki, hər bir milli-mədəni dil daşıyıcısının ənənəvi assosiasiyaları mövcuddur və bu assosiasiyaların köməyi ilə o, eyni söz və əşyanı, hadisəni metaforik şəkildə yenidən dərk edə bilər. Bədii mətnə ifadə olunan belə metaforalardan birini E.Tanın “Yüz sirli hiss” romanında müəyyən etmək olar: “My sister Kwan believes she has yin eyes” [1, s.2]. Çin mifologiyası ilə bağlı “İn və Yan” anlayışları dini və mədəni dəyərləri özündə daşıyan metafora kimi qəhrəmanın daxili dünyasını ifadə edir. Oxucu tədricən qəhrəmanın ruhlar dünyası ilə ünsiyyət qurduğunu, beləliklə, metaforanın köməyi ilə qəhrəmanın incə və zərif dünyasını və obrazlı düşüncə tərzinin şahidi olur. Çin mifoloji təfəkkürünün dərinliyini hiss etdirən metaforalar qəhrəmanın daxili monoloquna aydınlıq gətirir.

Metaforik üslub E.Tan romanlarının xarakterik xüsusiyyətidir. “Sınıqçının qızı” romanında əgər əsərin adı birbaşa ananın söy-kökü ilə bağlı idisə, əsər inkişaf etdikcə onun qızı ilə əlaqələrinin bərpası, qızın isə öz növbəsində çinli kimliyini qəbul etməsini ifadə edir. “Sınıqçının qızı” mifi mənəvi-ruhani yaralarını sağalda bildikləri üçün həyatlarının “sınıqçı”larına çevrilən qadınların metaforasına çevrilir. Çin düşüncə tərzini, Çin təfəkkürü təbiəti etibarilə assosiativdir və çinli daha çox obrazlı şəkildə düşünür. X.Orteqa -i-Qasset yazır ki, “metafora təfəkkürə xidmət edir” və elə bu səbəbdən “metafora bizdən onun ikililiyini dərk etməyi tələb edir” [4, s.69]. Başqa sözlə E.Tanın romanlarındakı metaforalar Çin milli-mədəni obrazlarının ənənəvi anlayışlarını qoruyub saxlayır. Bu isə öz növbəsində etnik mədəniyyətin onun yaradıcılığına təsir göstərdiyi qənaətinə gəlməyə imkan verir. Elə bu səbəbdən E. Tan qəhrəmanlarını və onların mənəvi-ruhani dünyasını təcəssüm edən metaforaların milli kimliyin öyrənilməsində rolu danılmazdır.

Ədəbiyyat:

1. Tan A. The Hundred Secret Senses. London: Penguin Books, 2019, 368p.
2. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живём. М.: УРСС, 2004. 256с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр “Академия”. 2001. 208с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры // Теория метафоры. М.: Прогресс. 1990.с.68-81

Samirə Musəvi
Azərbaycan Dillər Universiteti

ANTONOMASIYA VAHİDLƏRİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQDA KOMMUNİKATİV UĞURSUZLUQLARA YOL AÇAN “RİSK ZONASI” ELEMENTLƏRİ KİMİ

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası dialoq, fon bilikləri, antonomasiya

Ключевые слова: межкультурный диалог, фоновые знания, антономазия

Key words: intercultural dialogue, background knowledge, antonomasia

Antonomasiya hadisəsi öz mahiyyəti etibarı ilə məcaz dili elementi olaraq bir informasiya kodunun digər informasiya kodu ilə əvəzlənməsini əks etdirdiyindən, yəni qəbul olunmuş bir nominasiya vahidinin işlənmə mövqelərində digər törəmə (təkrar) nominasiya vahidinin yer almasını ehtiva etdiyindən, labüd şəkildə kommunikasiya iştirakçılarının bu iki nominasiya vahidləri arasında mövcud olan korrelyasiya əlaqəsindən xəbərdar olması gərəkdir. Əks halda kommunikasiya prosesinin əlverişliliyini təmin edən ən vacib şərtlərdən biri – semiozisin bərqərar olması (kommunikasiya şəraitində, habelə anlama, qavrayış proseslərində semiozisin ontoloji sərhədləri ilə bağlı, habelə burada fon biliklərinin rolu ilə bağlı daha ətraflı bax: [1, s.11-12,33-37]) baş tutmaya bilər. Mədəni şərtləndirməli kommunikatív uğursuzluqları araşdırmış tədqiqatçıların ortaq rəyinə görə, əslində, universal anlamlar, ümumbəşəri mahiyyətli məcazlaşmalara istinad edən semantik kodlar ünsiyyətin rəvanlığını təmin etdiyi halda, presuppozisiyalarda və konvensiyalarda yer alan müxtəlifliklər kommunikasiyanın bilaterallığını mümkün edər. Bu səbəbdən də, hətta dil baryeri olmadıqda belə, yəni hətta kommunikasiya iştirakçıları olan tərəflərin eyni dilin daşıyıcıları olmasına rəğmən, “mədəni şərtləndirməli ssenarilər sahəsindəki fon biliklərinin” ortaqlığı baxımından, ortaya çıxan məhdudlaşdırmalar, informasiya yetərsizlikləri, son nəticədə, potensial olaraq, kommunikasiyanı “risk zonasına” doğru tətikləmiş olur [2, s.31-33]. Bu kimi səbəblərdən dolayı, “kommunikatív uğursuzluq” adlanan situasiyanın yaranması qaçınılmaz olur (kommunikatív uğursuzluğun fon bilikləri ilə qarşılıqlı şərtlənməsi haqqında daha ətraflı bax: [3, 98-100]). Haqqında bəhs etdiyimiz problematik situasiyalar daha çox mədəniyyətlərarası ünsiyyət problemləri kimi ortaya çıxan və özü ilə “lakunatorədici” mahiyyət kəsb edən situasiyaları yaratmış olur. Yəni, anlaşılmayan törəmə nominasiya vahidi (antonomasiya) fərqli mədəniyyət daşıyıcısı üçün, hətta eyni mədəniyyət daxilindəki sosial-üslubi stratifikasiya baxımından fərqlənən dil kimliyi daşıyıcıları üçün lakuna (dekodlaşdırılmayan, semantik izahı mümkün olmayan və ya tam anlaşılmayan “boşluqlar”) mahiyyəti kəsb etməyə başlayır. Məhz, bu təbiətinə görə də, antonomasiya hadisəsinin pragmatik aspektdən təhlili kontekstində onun, bir növ, şifər mahiyyəti kəsb etdiyini söyləmək olar. İrəlidə təqdim edəcəyimiz nümunələrdən də aydın şəkildə şahid olacağımız kimi, bir çox hallarda antonomasiya vahidləri məhz, şifər mahiyyəti kəsb etməklə situasiyanın, kontekstin, o cümlədən qlobal anlamda linqvokulturoloji, etnomental, sosio-politoloji xarakterli kontekstin “doldura” biləcəyi və bəzi hallarda, eyni törəmə nominasiya vahidinin anlamının hətta tamamilə fərqli şəkildə “doldurula” bildiyi xüsusi növ “qəlibləri”, “boşluqları” təcəssüm etdirirlər.

Xatırladaq ki, Şifər istilahı O.Yespersen tərəfindən dilçilik terminologiyasına daxil edilmişdir. R.Yakobson, E.Benvenist və bir çox başqaları tərəfindən fərqli kontekstlərdə izah edilməyə çalışılan bu elmi anlayışın mahiyyətində kommunikasiya situasiyasında bir kontekstin digəri ilə əvəzlənməsi sayəsində operatív şəkildə və həmin dəyişən reallıqla korrelyasiya bağlılığında yenilənən və mütləq şəkildə referensiya mahiyyətinə malik olan xüsusi növ dil işarələrini ifadəsi mənası yer alır. Ən sadə nümunə kimi,

bu sadalanan əlamətlərə uyğun olan, yəni dəyişkən referensial potensiala malik olan, situasiyadan, kontekstdən asılı olan dil işarələri statusunda şəxs əvəzliliklərini qeyd etmək olar [4, s.97-98]. Beləliklə də məlum olduğu kimi, mədəniyyətlərərsası ünsiyyətdə hər hansı bir təkrar (törəmə) nominasiya vahidinin digər kommunikasiya iştirakçısı tərəfindən deşifrəsi zamanı həmin ünsiyyət kodu elementinin hansı siqniktik daşıyıcısı kimi deşifrə edilməsi həlledici rol oynayır. Çünki hər bir antonomasiya vahidi özü ilə müəyyən “altmətn” (podtekt) daşıyıcılığına malik olmaqla (antonomasiya vahidlərinin fon biliklərinə istinad edən “altmətn” daşıyıcılığı ilə bağlı daha ətraflı bax: [5, s.63-71]), fərqli mədəniyyət ssenarisi çərçivəsində reallaşan anlam yükünə malik ola bilər ki, bu da şiftr mahiyyətli həmin törəmə nominasiya vahidlərinin fərqli (kommunikasiya tərəflərinin hərəsinin özünəməxsus şəkildə) interpretasiyasına gətirib çıxara bilər. Məsələn, şəhər “ləqəblərinin” və ya müasir terminologiya ilə desək, şəhər “nikneymlərinin” (şəhər nikneymləri ilə bağlı daha ətraflı bax: [6, s.104-108]) semantik deşifrəsi zamanı fon biliklərinə bələd olunması mədəniyyətlərərsası dialoqun uğur və ya uğursuzluğunun təminatçısı ola bilər. Onu da qeyd edək ki, şəhər ləqəbləri və ya nikneymləri də antonomasiya vahidi olduğundan, biz, irəlidə izləyəcəyimiz nümunələrdə, məhz antonomasiya vahidlərinə nəzərən tətbiq olunan təhlil formatı və təsnifatlandırmadan çıxış edə bilərik. Nümunə üçün, “küləklər şəhəri” antonomasiya vahidini nəzərdən keçirmək olar. İkinci növ antonomasiya elementi kimi, xüsusi ismin (toponimin) appelyativlə əvəzlənməsinə istinad edən xidmət edən bu söz birləşməsi fon biliklərinə bələd olunmadığı təqdirdə “kommuniativ uğursuzluğa” yol açar bilər. Belə ki, Azərbaycan dili daşıyıcıları üçün, o cümlədən Azərbaycan linqvokulturoloji mühiti ilə istər coğrafi yaxınlığa, istərsə də ortaq mədəni keçmiş bağlarına malik olan digər linqvokulturoloji mühit fərdləri də həmin antonomasiya vahidinin şiftr qəlibini müvafiq topinimlə (Bakı) “dolğuracaqlar”. *Eston yazıçısı və ictimai xadimi Kersti Kivirüütin “Küləklər şəhəri” romanı sovet hakimiyyətinin qurulması ərafəsində ... Bakıda yaşayan əcnəbilərin həyatından, onların xüsusi maraqlarından bəhs edir.* [7]; *Kardeş Azərbaycan'ın Rüzgarlar Şəhri: Bakü* [8]; *Столицу Азербайджана Баку именуют «городом ветров».* [9]. Göründüyü kimi, təkcə doğma Azərbaycan linqvokulturoloji mühitində deyil, qarda. Türkiyə, habelə Rusiya və Estoniya linqvokulturoloji mühitlərində də Vətənimizin paytaxtının nikneymi asanlıqla deşifrə edilə bilər. Lakin bundan fərqli olaraq, daha kənar, yəni coğrafi yaxınlığa malik olmadığımız, habelə ortaq və zəngin tarixi bağlar ənənəsini bölüşmədiyimiz ölkələrin linqvokulturoloji mühitində həmin antonomasiya vahidləri nəinki anlaşılmaya bilər, hətta alternativ semantik dekodlaşma vahidinə, yəni alternativ “altmətnə” malik ola bilər. *Whatever the origin of the nickname, the name most certainly stuck, and now “Chicago” and “Windy City” are nearly synonymous* [10]. Göründüyü kimi, burada biz, ingilisdilli mühitdə Çikaqo və “Küləklər şəhəri” anlayışlarının sinonim mahiyyət kəsb etməsi reallığı ilə qarşılaşırıq ki, bu da fon biliklərinin fərqliliyinə istinad edən kommunikasiya uğursuzluqlarına yol açar biləcəkdir. Analoji vəziyyət “Ədəbi şəhər” nikneyminin timsalında da izlənilə bilər. Belə ki, Avropa linqvokulturoloji mühiti bu antonomasiya vahidinin Romaya aid olduğunu birmənalı şəkildə qəbul etdiyi halda, Şərq (Asiya) linqvokulturoloji mühitində həmin “altmətnin” Kioto (Yaponiya) kimi alternativini mövcuddur. Qeyd olunanlar mədəniyyətlərərsası dialoqda fon bilikləri faktorunun mühüm kommunikasiya təşkilatlandırıcı rolunu bir daha əyani şəkildə sübut etmiş olur.

Ədəbiyyat:

1. Нестеров, А.Ю. Онтологические границы семиозиса в процедурах коммуникации, познания и понимания: автореферат диссер ... доктора фил. наук Самара, 2010, 42 с.
2. Воронцова И. Культурно обусловленные коммуникативные неудачи: культура - текст – интерпретация // Вестник РГГУ. 2018, №3, с. 31-40
3. Серебрякова А.Ю. О причинах коммуникативных неудач // Вестник ЮУрГУ. Серия: Лингвистика, 2013, Том 10, №1, с.98-100.
4. Fludernik M. Jespersen's Shifters : reflections on Deixis and subjectivity in language // *Klagenfurter Beiträge zur Sprachwissenschaft* 15/16 (1989/90), pp. 97-116.
5. *Нижник Н.Ф.* Антономасия как средство создания подтекста // Вестник МГЛУ, Вып.361, М., 1990 с.63-71.
6. Исламова, М. Р. Никнеймы города Нью-Йорка / М. Р. Исламова, А. И. Шайхуллина. // Юный ученый. – 2017. – № 3 (12). – С. 104-108
7. Küləklər şəhəri <https://www.libraff.az/books/endirimdkilr/kulklr-hri/>

8. Günaydın S. Kardeş Azərbaycan'ın Rüzgarlar Şehri: Bakü // Life in Life Dergisi, <https://www.lifeinlifedergisi.com/kardes-azerbaycanin-ruzgarlar-sehri-baku/>
9. Город ветров <https://www.hott.ru/articles/gorod-vetrov>
10. Why is Chicago Called “The Windy City”? <https://pequodspizza.com/blog/chicago-called-windy-city/>

Səbinə Babayeva
Azərbaycan Turizm və Məncement Universiteti

MƏTBƏX TURİZMİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRİN İNTEQRASIYASINDA ROLU

Açar sözlər: Qastronomiya, turizm, mətbəx turizmi, yemək mədəniyyəti, integrasiya

Keywords: Gastronomy, tourism, kitchen tourism, food culture, integration

Ключевые слова: Гастрономия, туризм, гастрономический туризм, культура питания, интеграция

Dünya sivilizasiyaları müxtəlif üsullar tətbiq etməklə, özünəməxsus həyat tərzlərini, öz adət-ənənələrinə və dini inanclarına uyğun yeməkləri üzə çıxararaq öz mətbəx mədəniyyətlərini yaratmış və yaşatmışlar. Qonşu ölkələrin xalqları tarixi prosesdə bir yerdə yaşadıkları üçün mətbəx mədəniyyətləri də birbirinə təsir etmiş və bu ölkələrin mədəniyyətlərinə mətbəxlə bağlı yeni ideya və anlayışlar daxil edilmişdir. Həmçinin yemək ənənələri daha çox etnik icmaların mədəniyyəti ilə də bağlıdır. “Qida” anlayışının əsasında duran etnomədəni mənalardan nələrə alınması mədəniyyətlərarası dialoqun uğurla həyata keçirilməsinin şərtlərindən biridir.

Qida və içki bəşər tarixinin hər anında mühüm yer tutmuş və mətbəx mədəniyyətində cəmiyyətlərin, toplumların yemək və içmək davranışları ilə formalaşmışdır. İlk dövrdə öz yaşadığı məskəndə yemək axtarmaq kəşfiylə başlayan yemə-içmə səyahəti, daha sonralar yemək motivasiyası ilə səyahətə çevrilmiş və insanlar məhz bu məqsədlə səyyah olmuşdur. Qastronomiyaya yönəlmiş səyahət forması olan qastronomiya turizmi (və ya mətbəx turizmi) 2000-ci illərdə xüsusi maraq kəsb etmişdir [səh 5]. Mədəni müxtəliflikləri, bölgəyə, regiona xas məhsul seçimləri və davamlı turizm fəaliyyətinə verdiyi töhfə ilə qastro turistlər yerli insanlara fayda da verir. Səyahət təcrübələrində qastronomiyanı ən mühüm motivasiya mənbəyi kimi görən qastro turistlər, yemək və içkiləri tətillərinin ayrılmaz hissəsi edərək qastronomiya turizmini yaratmışlar. Turizm siyasəti və strategiyası çərçivəsində qastronomiya turizmi haqqında məlumat artırılaraq bilən turizm destinasiyaları yerli insanlara gəlir gətirərək icma əsaslı turizm anlayışına da töhfə verəcəkdir. Bu turizm növü yumşaq güc kimi ölkənin beynəlxalq imicinə də müsbət təsir göstərəcəkdir [3].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, yemək və mədəniyyət bir-biri ilə sıx bağlıdır. Bir mədəniyyət olaraq yemək estetika, şəxsiyyət və unikallığın təsirli məzmunu ilə birlikdə ənənə və nostalji mənzərəsini yaradır. Qida bizi, şəxsiyyətlərimizi, mədəniyyətlərimizi və nəticədə cəmiyyətlərimizi formalaşdıran bir varlıq olaraq çoxölçülüdür. Fərqli paltarlar fərqli şeyləri ifadə etdiyi kimi (məs: ağ xalatlı həkim, mavi uniformalı polis), yeməklər də məna daşıyır. Təbii ki, bu məna mədəniyyətdən mədəniyyətə dəyişir. Məsələn, Neapolitan pizzasındakı pomidor, reyhan və mozzarella pendiri italyan ləzzətinə işarə edir, lakin supermarketdən dondurulmuş pizza tez və ucuz evdə hazırlanmış yemək deməkdir [2]. Yemək bizə mədəniyyətin həyata yanaşması haqqında məlumat verir. Biz mədəniyyəti, vərdisləri, ritualları və ənənələri yemək və başqalarının yemək qavrayışı vasitəsilə anlama bilirik. Tədqiqatçılar qida vərdislərini sabit cəmiyyətin rituallarını dəstəkləyən adi davranış növü kimi müəyyən ediblər.

Qastronomiya turizmi ilə yemək mədəniyyəti və mətbəx mədəniyyəti arasında mühüm əlaqə var. Turistlər yeməkləri və mətbəx mədəniyyətləri ilə maraqlandıqları qastronomik turizm istiqamətlərini ziyarət etmək istəyirlər. Qastronomik turizm destinasiyasının öz fəaliyyətində mücərrəd və maddi mədəni dəyərləri önə çıxarması turistlərin mədəni və turistik baxımdan zövq almasına və xoşbəxtliyinə töhfə verir [4]. Qastro turistlərin səyahət motivasiyasında təsirli olan yemək və içkilər, bir bölgə və ya bölgələrin yemək normaları və davranışı haqqında müxtəlif məlumatları ehtiva edir. Mədəniyyət bu yemək tərzini və davranışlarının formalaşmasında fəal rol oynayır.

Avropa Birliyinə üzv və namizəd ölkələr üzərində aparılan araşdırmalarda qastronomiya turizm sahəsində müəssisələrin sayı, məşğulluq və əlavə dəyər kimi məsələlərdə ölkə iqtisadiyyatına ciddi töhfə verdiyi bildirilib. Yerləşdirmə sektoru və qastronomiya sektoru məşğulluq baxımından müqayisə edildik-

də, qastronomiya sektorunun milli iqtisadiyyata əlavə dəyəri 70%, yerləşdirmə sektorunun əlavə dəyəri isə cəmi 30% təşkil edir. Bu məlumatlar qastronomik turizmin əhəmiyyətini ortaya qoyur [1]. Xüsusilə qeyri-maddi mədəni irs, yerli və regional dəyərlər turistlərin cazibə və əyləncə mərkəzlərinə çevrilib. Qastronomiya turizmi qeyri-maddi mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması ilə yanaşı, onların davamlılığını da əhatə edir.

Qastronomiyanın köklü bir elm olması ilə yanaşı, xüsusilə son illərdə turizm sahəsində cəlbedici bir element kimi istifadə edilməsi onun səyahət motivasiyası olmasına və turizmdə mühüm rol oynamasına zəmin yaratmışdır. Bu inkişaf son on ildə müvafiq sahədə aparılan tədqiqatların sayında da öz əksini tapmışdır. Bu sahə tədqiqatçıları bir tərəfdən müvafiq ölkənin və ya bölgənin qastronomiya baxımından üstünlüklərini və çatışmazlıqlarını araşdırarkən, digər tərəfdən də oxşar destinasiyalarla müqayisələr apararaq oxşar və fərqli cəhətlərin ortaya çıxarılmasına diqqət yetirdilər [3].

Gələcək tədqiqatlarda qastronomik turizm baxımından ölkələri və bölgələri müqayisə etmək və ya gələn turistlərin qida və içki gözləntilərini və məmnunluq səviyyələrini ölçmək kifayət olmaya bilər. Bu baxımdan, qastronomiyanın əlaqəli istiqamətlərə üstünlük verilməsində və ya səyahət motivasiyasında əhəmiyyət dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsinə dair araşdırmalar mövcud ədəbiyyata əhəmiyyətli töhfələr verəcəkdir. Bundan əlavə, səyahətin əsas səbəbi kimi qastronomiyaya gələn turistlərin əsas xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək üçün aparılan araşdırmalar da müvafiq ədəbiyyatı zənginləşdirə bilər. Son onillikdə beynəlxalq ədəbiyyatda tədqiqatların sayının artmasına baxmayaraq, yerli ədəbiyyat kifayət qədər məhduddur. Yeni araşdırmaların bu sahəyə yönəldilməsi qastronomiyanın turizm məqsədləri üçün istifadəsinə, Azərbaycan mətbəxinin dünyada tanınmasına və təbliğ olunmasına dəstək olacaq.

Ədəbiyyat:

1. Atkins, P. & Bowler, I. (2001). *Food in Society: Economy, culture, geography*. New York: Oxford University Press, Inc.
2. Barrère, C., Bonnard, Q., and Chossat, V. (2012). Food, gastronomy and cultural commons. In: *Cultural Commons*, Bertacchini, E., Bravo, G., Marrelli, M., and Santagata, W. (Ed.). Edward Elgar Publishing, Cheltenham, pp. 129-150.
3. Counihan, C. and Van Esterik, P. (eds) (1997). *Food and Culture: A Reader*. London: Routledge.
4. Hernández-Ramirez, J. (2018). When food becomes gastronomy. *Processes for activating culinary traditions as cultural heritage*. *Cult.-hombre-soc.* 28(1):154- 176.
5. Oktay, S. (2018). *Gastronomi Bilimine Giriş*. Der Yayınları, İstanbul, ss. 3-4.

Səidə Qurbanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

NƏZAKƏTLİLİK STRATEGİYALARININ DİALOQDA ROLU

Açar sözlər: nəzakətlilik, strategiya, dialoq

Ключевые слова: вежливость, стратегия, диалог

Key words: politeness, strategy, dialogue

R.Yakobson yazır: “Bütün bəşəriyyət üçün dil əsas ünsiyyət vasitəsidir”. Dil insanlar arasında informasiyaların ötürülməsi məqsədilə işlədilir. Dilin funksiyalarını müəyyən edən faktorlar arasında nəzakətlilik anlayışı mühüm yer tutur. R.Lakof və C.Liçin qeyd etdiyi kimi nəzakətli olmaq dinləyicinin özünü yaxşı hiss etdirməyə çalışmaq deyil, sözləşməni yerinə yetirmək, mövcud prinsiplərə uyğun ünsiyyət quraraq öhdəlikləri yerinə yetirməkdir. Nəzakətlilik kateqoriyası vacib olmaqla yanaşı münaqişəsiz ünsiyyətə nail olmağa və ən optimal nitqin seçilməsinə, məhsuldar dialoqların qurulmasına yönəlmiş milli-spesifik kommunikativ strategiyalar sistemidir.

B.Freyzer və U.Noulen nəzakətliliyi dialoqun aparılmasında bir sözləşmə kimi qeyd edirlər. Funksional sistem kimi dialoq üçün ilkin nəticə faktordur. Dialoqun kommunikativ məqsədi arzuolunan nəticənin alınmasıdır, müəyyən nitq aktlarının ünsiyyətin spikeri tərəfindən aparılmasıdır. Elmi analizlərə əsasən hər bir nitq aktları istənilən məqsədlərin əldə edilməsi prosesini görmək üçün istifadə edilir. Sözü tələffüz edərkən danışan dinləyicinin şərhinə və onun sonrakı reaksiyasına diqqət yetirir. Bu da natiqin ilk növbədə proqnozlaşdırma

(öncədən görmək) qabiliyyəti ilə əlaqədardır. Bəzən bu proqnoz yanlış olur, o zaman ünsiyyətdə “communicative failure” (kommunikasiya uğursuzluğu) əmələ gəlir və dialoqun arzuolunan nəticəsi əldə edilmir. Bu uğursuzluq müxtəlif səbəblərdən ola bilər: psixoloji, etik, sosial, situativ, mədəni və etnoloji.

B.Freyzer və U.Noulənə görə söhbət zamanı ünsiyyət iştirakçılarının hər biri həm özünün, həm də tərəfdaşının hüquq və öhdəliklərini, həmçinin, qarşılıqlı gözləntiləri haqqında müəyyən təsəvvürlərə malik olurlar. Bu hüquq və öhdəliklər ünsiyyət zamanı nəzərdən keçirilə bilər və eyni zamanda ünsiyyətin kontekstindən asılı olaraq geniş şəkildə dəyişdirilə bilər. Kommunikasiya iştirakçıları anlayırlar ki, onlar özlərini müqaviləyə uyğun aparmalıdırlar və bir qayda olaraq belə də edirlər. Belə davranış formaları normaldır və ona görə də bu, nəzakətlik prinsipi kimi qəbul edilmir. Əməkdaşlıq prinsiplərinin pozulması isə nəzakətsizlik kimi qəbul edilir.

Bəzi tədqiqatçılar nəzakətliyə “tact” (ədab, incəlik, taktika) kimi baxırlar. Onlar taktika ilə sosial nəzakətliyi fərqləndirməyə çalışırlar. Taktik və sosial nəzakətliyi fərqləndirsək, görərik ki, sosial nəzakətlik sosial qarşılıqlı əlaqəni, taktika isə şəxsiyyətlərarası münasibətləri tənzimləyir. Obrazlı desək, sosial nəzakətlik yol hərəkət qaydaları şəklində təqdim oluna bilər, taktika isə sürücünün fərdi üslubu və onun strategiyaları ilə müqayisə oluna bilər [2, s.24]. Taktikalar ünsiyyət zamanı iştirakçılar arasında şəxsiyyətlərarası konfliktlərin yaranmasına yol vermir.

Həmsöhbətləri bir-birinə yaxınlaşdırmağa, qarşılıqlı rəğbət nümayiş etdirməyə, əlverişli dialoqların təşkil olunmasına yönəlmiş nəzakətlik strategiyaları ilk növbədə ekspressivlərlə əlaqələndirilir, onların əsas funksiyası danışanın baş verən hadisələrə münasibətini və hisslərini ifadə etməkdir (salamlaşma, təşəkkür, qiymətləndirmə, kompliment və s.). Neqativ nəzakətlik strategiyasında isə əsas məqsəd – adresatın şəxsi mənafeyinə hörmətin qoyulması nümayişidir və bu da başlıca olaraq həvəsləndirici nitəq aktları ilə əlaqəlidir ki, onların spesifik gücü sayəsində danışan dinləyənə kommunikativ təzyiqli göstərməyə məcbur olur. M.Sifianou bu tip nəzakətliyi səciyyələndirərək qeyd edir ki, neqativ nəzakətlik nəzakətsiz illokutiv nitəq aktlarının nəzakətsizliyini minimuma endirir, eyni zamanda da pozitiv nəzakətlik nəzakətli illokutiv nitəq aktlarının nəzakətliyini gücləndirir [3, s.29].

Broun və Levinson (1987) nəzakətlik haqqında geniş tədqiqat işləri aparmışlar. Nəzakətliyin konseptləri dialoqda iştirakçılar üçün xüsusi yazılı və şifahi diskursun aparılmasında vacib rol oynayır. Nəzakətlik strategiyaları dinləyənə simasını, etibarını, bir sözlə desək, simasını qorumaq üçün, adətən də söhbət, dialoq zamanı dinləyənə narahat davranışını, utanc hissini aradan qaldırmaq üçün istifadə edilir. Yəni, “Face Threatening Acts”-in (Təhdidedici Sima Aktları) qarşısını almaq üçün xüsusi normativlərdən, nəzakətlik prinsiplərindən faydalanırlar.

“Face Threatening Acts” (FTA) dinləyicinin öz mənliliyinin, qururunun, etibarının qorunması ehtiyaclarına zidd olan davranışlardır ki, dialoqlar zamanı belə vəziyyətlərdən yayınmalı, dinləyicinin “To Save Face” – yəni, simasının qorunmasını təmin etməkdir. Bəzən “FTA” qaçılmaz olur, spikerlər onlara qarşı neqativ nəzakətlikdən istifadə edərək dinləyicinin neqativ simasına hörmətlə cavab verirlər və ya pozitiv nəzakətlik göstərərək onların pozitiv simasını qoruyurlar.

Dialoqlar zamanı nəzakətliyin hər iki növünə rast gəlinir: Neqativ Sima (Negative Face) və Pozitiv Sima (Positive Face).

Neqativ Sima zamanı şəxsiyyət özünü aşağıda sadalanan kimi aparmaq arzusunda olur:

1. Autonomous (self-governing) (özünüidarə)
2. Free (azad)
3. Not imposed on by others (başqaları tərəfindən tətbiq edilməyən)
4. Respected by others in terms of time, privacy and possession (vaxt, məxfilik və sahiblik baxımından başqaları tərəfindən hörmət edilən).

Pozitiv Sima zamanı şəxsiyyət belə olmaq ehtiyacındadır:

1. Accepted and liked by others (digərləri tərəfindən qəbul olunmuş və bəyənilmiş)
2. Treated as a member of group (qrup üzvləri kimi dəvət olunmuş)

Nümunələri nəzərdən keçirək:

1. “Come on, let’s meet next week!”

Burada dinləyicinin vaxtından, zamanından istifadə edilir, bu sözlərdə pozitiv simaya daha çox üstünlük verilərək dinləyicinin qarşı tərəfdən daha çox bəyənilməsinə, dostluq münasibətinin hiss etdirilməsi nəzərə çarpılır.

2. "I'm wondering if you could join us for meeting next week"

Bu cümlədə, neqativ simanın daha informativ olması görünür. Danışan dinləyicinin vaxtına, zamanına hörmət edir və onun işinə qarışmır.

3. "Could you, please, join us for meeting next week?"

Bu tip dəvət "təhdidedici sima aktlarına" aid edilir, çünki, dinləyicinin vaxtına, zamanına maneəçilik törədilir və buna görə də neqativ simanı təhdid edir.

4. "I don't mean to impose? But I thought if possible, we could meet next week".

Bu tip sözlər, təklif daha formal və nəzakətli hesab edilir və neqativ simanın informativliyini göstərir.

Məlumdur ki, "Dil öz həqiqi varlığını yalnız dialoqda ortaya qoyur" (L.V.Şerba). Dialoq dilin sosial mahiyyəti ilə bağlı mövcudluq formalarından biri olmaqla, dil nümunələrinin təzahürü üçün ən mühüm sahə və nitq ünsiyyətinin əsas formasıdır. N.D.Arutyunovanın fikrinə əsasən dialoq daha çox standartlaşdırılmışdır. Onun kontekstində normadan kənar baş verən nitq aktları aydın görünür [1, s. 423].

Ədəbiyyat:

1. Арутюнова Н.Д. Феномен молчания// Язык о языке: Сб. статей/ Под общ. рук. и ред. Н.Д.Арутюновой. М.: Языки русской культуры, 2000.-С.423
2. Janney R.W., Arndt H. Intracultural Tact versus Intercultural Tact// R.J.Watts, S.Ide and K.Ehlich (eds.) Politeness in Language: Studies in Its History and Practice. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992.- Pp. 24
3. Sifianou M. Politeness Phenomena in England and Greece: A cross-cultural perspective. Oxford: Llandron Press, 1992.-Pp.29

Sevinc Allahverdiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

FRAZEOLGİZM VƏ MƏDƏNİYYƏT KONSEPTİ HAQQINDA ANLAYIŞ

Açar sözlər: Frazeologiya, mədəniyyət, semantik qruplar

Ключевые слова: фразеологизм, Культура, семантические группы

Key words: Phraseologism, culture, semantics groups

Hər bir xalqa xas olan frazeoloji birləşmələr olduğu kimi, hər bir xalqa xas olan mədəniyyətlər də var. Aydındır ki, frazeoloji birləşmələr sahib olduqları millətin dəyərlərini ifadə edir. Bu mədəniyyət ifadələrinə baxanda biz bu insanlar haqqında asanlıqla az-çox fikirlər əldə edirik. Buna görə də frazeoloji birləşmələr həyatımızda mühüm yer tutur. Bu sahə bir çox alimlər tərəfindən tədqiq olunub və hələ də dilçilər üçün maraqlı mövzulardan biri olaraq qalır. Hər bir dildə o dilə xas olan frazeoloji birləşmələr və ya deyimlər var. Mədəniyyət bir millətin xüsusiyyətidir. Mədəniyyət həmin xalqa xas olan adət və ənənələrdir. Frazeoloji birləşmələr müəyyən mənada mədəni ortaqlığı göstərir. İnsanların dil bacarıqlarından səmərəli istifadə etməsi söz ehtiyatından asılıdır. Bu ifadədə təkcə sözlər deyil, frazeoloji birləşmələr də fəal rol oynayır. Dil effektiv ünsiyyət vasitəsi olduğundan insanların mədəni inteqrasiyasına kömək edir. Bu mənada frazeoloji birləşmələr dilin mədəni ölçüsünə güclü təsir göstərir, onu təkmilləşdirir. Frazeologizmlər ölkənin mədəniyyəti haqqında təsəvvür yaradır. Xalqın mədəniyyəti, milli xarakteri, psixoloji xüsusiyyətləri, mentaliteti haqqında ən qiymətli məlumat mənbələrinə frazeoloji birləşmələrdə rast gəlmək olar [səh 3]. Frazeoloji birləşmələr çox vaxt mənsub olduqları dilin mədəniyyətini, xalqın tarixini, dünyaya münasibətini, inandıqları stereotipləri və s. əks etdirir. Bundan başqa, frazeoloji birləşmələr adətən milli deyimlərdən, təəssüratlardan və mədəni ənənələrdən əmələ gəlir və dilçiliyin kifayət qədər böyük hissəsini təşkil edir. Frazeologizmlər özünəməxsus ifadə formasına malikdir. Onların milli-mədəni xüsusiyyəti tərcümə prosesində özünü bürüzə verir. Bilməlisiniz ki, insanların obrazlı təfəkkürünün özünəməxsus xüsusiyyətləri olur və o, frazeoloji vahidlərdə əks olunur, bəzən isə müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələri üçün müqayisə və məcazi təsvir imkanı yaradır və frazeologiyani hər bir mədəniyyətin milli hadisəsinə çevirir. İngilis dilində istifadə olunan "kissed the stone of eloquence" ifadəsi milli səviyyədə qeyd olunan frazeoloji vahiddir, mənası "yaltaq olmaq" deməkdir. Bu deyimin əsaslandığı qədim bir əfsanəyə görə İrlandiya Blarneyində yerləşən daşı öpən adam yaltaqlıq qabiliyyəti əldə edir [səh 1].

Beləliklə, frazeoloji birləşmələr milli mədəniyyətin ən sanballı hissələrindən biri, nəsillərin böyük sərvətidir. Frazeoloji birləşmələr dillərdə dil birliyinin empirik və mənəvi təcrübəsini əks etdirən reallığımızın obrazlı təsviri əsasında yaranır [səh 2]. Dilin frazeologiyasındakı obrazlar sistemi müəyyən bir dil birliyinin maddi, sosial və mədəni aspektləri ilə bağlıdır, etiraf etmək lazımdır ki, o, həm də onun mədəni, milli təcrübəsindən xəbər verir. Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, frazeoloji birləşmələr milli mədəni səciyyəvilik nümayiş etdirir və əksər hallarda başqa dillərdə qarşılığı var. Mədəni yaddaş onları idrak mexanizmləri ilə əlaqələndirmək üçün etibarlı meyar olduğunu sübut etdi. Beləliklə, əhəmiyyətli nəticələrdən biri tədqiqat altında bütün ingilis frazeologizmlərinin təsvirini yaradan 11 makrometaforik konseptual modelin yaradılması olmuşdur. Sonrakı araşdırmalar bu fərziyyəni təsdiqlədi. Məhz bu modellər frazeologiyada mədəni informasiyanın saxlanması prosesini, eləcə də frazeoloji mənalardan kifayət qədər yüksək informasiya tutumunu təmin edir. Təhlillərin nəticələri göstərdi ki, makrometaforik konseptual modellərə frazeoloji mənalardan müxtəlif növ mədəni məlumatları ehtiva edir, yəni arxetipik, mifoloji, dini, fəlsəfi və elmi məlumatlar. Müxtəlif növ mədəni məlumatlar frazeoloji ifadələrin mənalarda saxlanılır.

Ədəbiyyat:

1. Artyomova A.F., Leonovich O.A. Proper names in phraseological units // Foreign languages at school. – 2003.
2. <https://garph.co.uk/IJARMSS/Dec2021/G-67.pdf>
3. <http://dSPACE.khazar.org/jspui/bitstream/20.500.12323/3795/1/Musayeva%20Elmira.pdf>

Sona Hümbətova
Azərbaycan Dövlət və Mədəniyyət Universiteti

QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA YUNESKO-nun ROLU

Açar sözlər: *Qeyri-maddi mədəni irs, konvensiyalar, YUNESKO*

Ключевые слова: *нематериальное культурное наследие, конвенции, ЮНЕСКО*

Key words: *Intangible cultural heritage, conventions, UNESCO*

Qeyri-maddi mədəni irs YUNESKO tərəfindən yerin mədəni irsinin bir hissəsi hesab edilən təcrübə, təmsil, ifadə, bilik və ya bacarıqdır. Binalar, tarixi yerlər və abidələr mədəni sərvətdir. Qeyri-maddi irs folklor, adət-ənənələr, inanclar, biliklər və dil kimi qeyri-fiziki intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Qeyri-maddi mədəni irs UNESCO-nun üzv dövlətləri tərəfindən mədəniyyətin qeyri-maddi aspektlərinə diqqət yetirən Maddi Ümumdünya İrsi ilə əlaqədar hesab edilir. 2001-ci ildə YUNESKO dövlətlər arasında tərif üzərində razılığa gəlmək üçün sorğu keçirdi və onun qorunması və təşviqi üçün 2003-cü ildə Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması üzrə Konvensiya hazırlanmışdır.

Qeyri-maddi mədəni irsi icmalar, qruplar və bəzi hallarda fərdlər öz mədəni irsinin bir hissəsi kimi tanıyırlar. O, bəzən canlı mədəni irs adlanır və başqaları arasında aşağıdakı sahələrdə özünü göstərir:

- Şifahi ənənələr və ifadələr, o cümlədən dil qeyri-maddi mədəni irsin vasitəsi kimi;
- İfaçılıq sənəti;
- Sosial təcrübələr, rituallar və bayram tədbirləri;
- Təbiət və kainatla bağlı bilik və təcrübələr;
- Ənənəvi sənətkarlıq.

Ümumiyyətlə mədəni irs, konservləşdirilmiş və nəsillərdən keçən bir mədəniyyətin məhsul və proseslərindən ibarətdir. Həmin irsin bəziləri tikililər və ya sənət əsərləri kimi maddi artefaktlarla formalaşan mədəni mülkiyyət formasını alır. Mahnı, musiqi, rəqs, dram, bacarıqlar, mətbəx, sənətkarlıq və festivallar daxil olmaqla, mədəniyyətin bir çox hissələri qeyri-maddidir. Bu mədəni nəqliyyat vasitələri BMT tərəfindən “İnsan Xəzinələri” adlanır. Ən böyük və ən mühüm qeyri-maddi mədəni irs kimi dillərin qorunması da bu kontekstdə qeyd edilməlidir. “Blue Shield International”ın prezidenti Karl fon Habsburqun fikrincə, kimlik müharibələri dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb edir, çünki xüsusən dil simvolik mədəni sərvət kimi hücum hədəfidir [6].

Qeyri-Maddi Mədəni İrsin qorunması üzrə 2003-cü il konvensiyasına əsasən, qeyri-maddi mədəni irs və ya canlı irs – bəşəriyyətin mədəni müxtəlifliyinin əsas mənbəyidir və onun qorunub saxlanması davamlı yaradıcılığın təminatıdır. Doğru olaraq aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

Qeyri-Maddi Mədəni İrs icmaların, qrupların və bəzi hallarda ayrı-ayrı şəxslərin öz mədəni irslərinin bir hissəsi kimi tanıdıqları təcrübələr, təqdimatlar, ifadələr, biliklər, bacarıqlar, o cümlədən onlarla əlaqəli alətlər, əşyalar, artefaktlar və mədəni məkanlar deməkdir. Nəsildən-nəslə ötürülən bu qeyri-maddi mədəni irs icmalar və qruplar tərəfindən ətraf mühitə, təbiətə və tarixlə qarşılıqlı əlaqəyə cavab olaraq daim yenidən yaradılır və onlara eynilik və davamlılıq hissi verir [1].

Qeyri-maddi mədəni irs şifahi tarix intizamından, tarixi məlumatların (xüsusilə, şifahi ənənənin) qeydə alınması, qorunması və şərh edilməsindən bir qədər fərqli olaraq danışanın şəxsi təcrübə və fikirlərinə əsaslanır. Qeyri-maddi mədəni irs, şifahi tarixi fərdlərdən və qruplardan əldə edilən tarixi məlumatları toplamaq və qorumağa çalışarkən, ənənələrin və paylaşılan biliklərin ötürülməsinə imkan verən prosesləri qorumaqla mədəni irsi xalq və ya icma ilə “birlikdə” qorumağa çalışır.

YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahılarına dünyanın hər yerindən tez-tez oxuma, musiqi və şənliklərlə bağlı olan müxtəlif rəqs janrları da daxildir. Siyahılara aşağıdakılar daxildir: Əlcəzairdən Sebiba rəqsi və Hindistandan Kalbeliya xalq mahnıları və Macarıstan rəqsləri və Kuba rumbası kimi sosial rəqslər. Həmçinin, bəzi rəqslərin əsasən mənşəyi ölkələrində lokallaşdırılır və tətbiq olunur, məsələn, Hindistanda nağara çalmaq və oxumaqdan ibarət olan Sankirtana ifaçılıq sənəti və s.

Digər rəqs formaları rəsmi olaraq mənşə ölkələrindən miras kimi tanınmalar belə, bütün dünyada tətbiq olunur və istifadə olunur. Məsələn, İspaniyadan flamenko və Argentina və Uruqvaydan olan tanço beynəlxalq xüsusiyyətə malikdir. Rəqs mədəniyyət, adət-ənənələr, insan bədənindən, artefaktlardan (məsələn, geyimlər və rekvizitlər) istifadəni, həmçinin musiqidən, məkandan və bəzən işıqdan xüsusi istifadəni əhatə edən mürəkkəb bir hadisədir. Nəticədə, bir çox maddi və qeyri-maddi elementlər rəqsdə birləşərək onu qorumaq üçün çətin, lakin maraqlı bir irs növünə çevirir.

2003-cü ildə YUNESKO Qeyri-Maddi Mədəni İrsin Qorunması Konvensiyasını qəbul etdi. Bu, 20 aprel 2006-cı il tarixində qüvvəyə minmişdir. Konvensiya ölkələrə və alimlərə öz ərazilərində inventarlarını hazırlamağı, habelə onların davamlı mövcudluğunu təmin etmək üçün bu qeyri-maddi mədəni irsini saxlayan qruplarla işləməyi tövsiyə edir; o, həmçinin YUNESKO-nun üzvləri arasında könüllü olaraq toplanacaq və daha sonra tanınmış ICH-nin saxlanmasına dəstək üçün ayrılacaq vəsaitləri nəzərdə tutur. YUNESKO digər qeyri-maddi mədəniyyət proqramlarını da yaratmışdır, məsələn, Bəşəriyyətin Şifahi və Qeyri-Maddi İrsinin şah əsərlərinin elanı adlı siyahı. Bu siyahı 2001-ci ildə 19 maddə ilə başladı və daha 28-i 2003-cü ildə, daha 43-ü isə 2005-ci ildə siyahıya salındı. Qismən, orijinal siyahı bir çox Cənub Yarımkürəsinin mədəniyyətlərini istisna etdiyi üçün Ümumdünya İrs Siyahısındakı balanssızlığı düzəltmək üçün bir yol olaraq görüldü. Bu da 2008-ci ildə YUNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahıları ilə əvəz edilmişdir [3].

Son zamanlar qeyri-maddi mədəni irsin əqli mülkiyyət hüquqları vasitəsilə qorunması, eləcə də bunun bu hüquqi çərçivə vasitəsilə həyata keçirilməsinin məqsəduyğunluğu və bu imkandan irəli gələn əmtəələşmə riskləri ilə bağlı çoxlu müzakirələr aparılmışdır. Bu məsələ hələ də hüquqi təqaüddə açıq qalır.

Bundan başqa Azərbaycandan da YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına 19 nümunə daxil edilmişdir. Bunlardan 17-si “Bəşəriyyətin Qeyri-Maddi Mədəni İrsinin Reprəzantiv Siyahısı”na, 2-si isə “Təcili qorunmağa ehtiyacı olan Qeyri-maddi mədəni irs siyahısı”na daxil edilmişdir [3].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının “Mədəniyyət haqqında” Qanunu // 21 dekabr 2012-ci il ildə qəbul edilmiş (19 may 2020-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). [Elektron resurs]. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/25303>
2. Azərbaycan Respublikasının “Turizm haqqında” Qanunu // 4 iyun 1999-cu ildə qəbul edilmişdir (19 may 2020-ci il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). [Elektron resurs]. URL: <http://www.e-qanun.az/framework/4759>
3. Azərbaycanın üç maddi irs nümunəsi YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Siyahısına daxil edilmişdir [Elektron resurs]. URL: <http://www.unesco.az/?options=content&id=7>
4. Azərbaycan qeyri- maddi mədəni irs nümunələrinin dövlət reyestri.
5. “Azerbaijan-Information related to Intangible Cultural Heritage”
6. Text of the Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage.

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕТАФОР КАК СРЕДСТВ ЯЗЫКОВОГО ВЫРАЖЕНИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР

Açar sözlər: metafora, siyasi diskurs, mətbuat

Ключевые слова: метафора, политический дискурс, пресса

Key words: metaphor, political discourse, press

Речи и политические выступления Общенационального лидера Азербайджанской Республики Гейдара Алиева всегда отличались богатым разнообразием стилистических оборотов и лингвистических средств выражения вне зависимости от того на каком языке он выступал. Довольно часто в своих публичных выступлениях Общенациональный лидер Азербайджана прибегал и к политическим метафорам, которые широко используются в официальных речах и в текстах газетных статей не только азербайджанского, русского, но и французского языка.

В современную эпоху мы наблюдаем значительное развитие политических технологий. Все чаще большой интерес со стороны общества приобретает политическая лингвистика (или политический дискурс), в рамках которого увеличивается значимость средств массовой информации. Политический дискурс воспринимается сегодня как одна из самых современных тем, а его изучение с точки зрения лингвистики открывает новые перспективы для дальнейших исследований в этой области лингвистической науки. Происхождение политической лингвистики имеющую тесную связь с другими лингвистическими направлениями, прослеживается в античной риторике ещё со времен Аристотеля. Тема исследования политического дискурса во французском языке актуальна, учитывая различные теоретические подходы к изучению данного лингвистического направления. Использование метафор в политическом дискурсе продолжает сохранять свою важность. Она позволяет четко увидеть, образно представить себе определенное явление жизни. Среди основных функций выполняемые политической метафорой выделяют когнитивную, номинативную, коммуникативную, прагматическую и другие. В зависимости от ситуации политическая метафора может выполнять ту или иную определенную функцию. Цель нашего исследования состоит из выявления и изучения функционирования политических метафор в современной французской прессе. Материалом исследования послужили тексты статей общественно-политического характера франкоязычных ежедневных и еженедельных изданий (*Le Monde, Les Echos, Le Figaro, Le Temps, Libération*) из рубрики «События в мире». Теоретической базой для исследования послужили материалы научных трудов, статей, монографий, посвященных как метафорологии (Лакофф Дж. И Джонсон М., Кокорина А.В., Моргун Е.А., и др.), так и анализ французского политического дискурса в прагматическом аспекте (Солганик Г.Я., Чудинов А.П., и др.)

Язык газеты и СМИ в целом продолжает оказывать огромное влияние на другие разновидности литературного языка и в целом на все общество [3, с.18].

Газетный дискурс характеризуется, по мнению М.М. Бахтина, как «особый род социальной деятельности, основной функцией которого является распространение знаний, идей, художественных ценностей и иной информации в целях формирования определенных взглядов, представлений и эмоциональных состояний, а через них оказание влияния и на поведение людей» [1, с.35].

Согласно А.П.Чудинову политическая метафора – это целая система «зеркал», в котором во-первых, отражается ментальный мир человека и общества в целом, во-вторых, в этом зеркале мы видим отражение обыденных представлений людей о понятийных сферах-донорах пополнения системы политических образов». По мнению ученого, в последние годы интерес общества к политическому дискурсу только возрастает и, в связи с этим усиливается политическая метафоричность. Он классифицирует метафоры по семантическим свойствам на: 1.антропоморфную метафору (человеческими качествами наделяются предметы неживой природы); 2.природоморфную метафору (предметы и явления живой природы сравниваются с предметами и явлениями из жизни людей); 3.социоморфную метафору (предметы и явления сравниваются с понятиями из социаль-

ной сферы общества); 4. артефактную метафору (политическая сфера строится на основе сравнения с предметами-артефакта) [2, с.28]

Под антропоморфной политической метафорой понимается очеловечивание окружающей действительности, наделение ее человеческим обликом и качествами. Например:

1. La datte «deglet noir», *chouchou* des Algériens, se cherche une porte de sortie (Le Monde, le 10 août 2022)

Согласно словарю, под *chouchou* понимается «une personne qui est préférée à d'autres et à laquelle toutes les attentions sont portées» (человек, которого предпочитают другим, ставят выше других и которому уделяется большое внимание).

2. L'ancien président Guirgué Margvelachvili: «Nous sommes épris de liberté, nous faisons partie de *la famille européenne*, nous rejetons l'esclavage russe.» (En Géorgie, des milliers de personnes rassemblées à Tbilissi contre le gouvernement, Le Monde, le 09 avril 2023)

Метафора *la famille européenne* употребляется в данном контексте относительно ЕС, «очеловечивая» его.

Прородоморфная метафора – эта метафора, в которой употребляются предметы и явления природы.

1. Covid-19: comment Donald Trump *électrise les relations* entre l'administration et les Etats. (Le Figaro, le 14 octobre 2020)

2. Tahar Ben Jelloun: «Dégageons l'islam *des griffes de l'EI*» (Le Monde, le 29 juillet 2016)

Метафора *des griffes de l'EI* (когти исламского государства), которая наделяет человека качествами животного.

Представленные примеры позволяют утверждать, что наиболее распространенным типом метафор в общественно-политических текстах является природоморфная метафора. Данное предположение связано с высокой экспрессивностью, выразительностью данного вида метафоры и эмоциональным воздействием на реципиента.

Литературы:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Походаев В.С.. – М: Искусство, 1986.
2. Будаев Э.В., Чудинов А.П. Метафора в политической коммуникации. – М.: Флинта; Наука, 2008
3. George Lakoff and Mark Johnson, *Metaphors we live by* 1980, University of Chicago Press

Ульвия Оруджева

*Московский государственный университет
имени М.В. Ломоносов в городе Баку*

ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Açar sözlər: dil, mədəniyyət, türk mənşəli sözlər, ərəb mənşəli sözlər, alınma sözlər

Ключевые слова: язык, культура, слова тюркского происхождения, слова арабского происхождения, заимствованные слова

Key words: language, culture, words of Turkish origin, words of Arabic origin, borrowed words

В современном развивающемся мире быстрым темпом появляются новые идеи и цели, которые необходимо передать всем странам планеты, которые выражаются посредством существующих языков. **Язык** – это средство передачи какой-либо информации, способствующий развитию диалога между языками и культурами мира.

Процесс глобализации приводит к взаимовлиянию языков и культур. Все возможные процессы передаются через язык, корректируя данные согласно правилам того или иного языка. Изменения могут быть значительными или же незаметными, в зависимости от наличия слова в языке рецептора. Если принимающая сторона имеет в своем словарном составе данное слово, то первичный, общеупотребительный вариант может служить синонимом, если же нет, то заимствованное слово считается неологизмом и внедряется в язык с присущими ему изменениями.

Лексическое и культурное взаимовлияние происходило из покон веков и продолжается до сегодняшнего дня. Это неизменный процесс, доказывающий взаимосвязь миров и цивилизаций.

В данной работе речь будет идти о влиянии Востока на Запад, двух крупнейших мирах, каждый из которых старается показать и доказать свою власть на всех уровнях жизни. Восток всегда считался символом изящности, красоты и величия. Его культура развивалась и процветала и было невозможно избежать его влияния на западные страны, во все времена стремившиеся вобрать все самое лучшее.

Через язык происходили все процессы перехода. В основном это касалось сельскохозяйственных и военных сфер, ранее не существующих в языке-рецепторе. В качестве примера можно рассмотреть элементы тюркского и арабского миров, перенятых романо-германскими языками, одним из которых является испанский.

Такие слова как *yogur* – «йогурт, кефир» (m. Producto lácteo obtenid mediante reducción por evaporación y fermentación bacteriana de la leche), *zapato* – «туфля, ботинок» (m. Calzado que no pasa del tobillo, con la parte inferior de suela y lo demás de piel, fieltro, paño u otro tejido, más o menos escotado por el empeine), *chaleco* – «жилет» (1. m. Prenda de vestir sin mangas, que cubre el tronco hasta la cintura y se suele poner encima e la camisa o blusa. 2. m. Jubón de paño de color, cuyas mangas no llegaban más que a los codos, puesto sobre la camisa, escotado, abierto por delante y con ojales y ojetes. Era prenda común entre los turcos), *quiosco* – «киоск» (1. m. Templete o pabellón en parques o jardines, generalmente abierto por todos sus lados, que entre otros usos ha servido tradicionalmente para celebrar conciertos populares. 2. m. Construcción pequeña que se instala en la calle u otro lugar público para vender en ella periódicos, flores, etc.), *sultán* – «султан» (1. m. Emperador de los turcos. 2. m. Príncipe o gobernador musulmán) и многие другие, а также все дериваты, образованные от них, являются заимствованиями тюркского происхождения, которые лексика испанского языка заимствовала и которые очень часто используются в современном испанском. Эти заимствования были переняты из тюркского еще в период правления Османской империи, когда между Востоком и Западом существовали торговые связи.

Заимствования арабского происхождения, которых довольно большое количество в испанском языке (более четырех тысяч лексем): *azafrán* – «шафран» (1. m. Planta de la familia de las iridáceas, con rizoma en forma de tubérculo, hojas lineales, perigonio de tres divisiones externas y tres internas algo menores; tres estambres, ovario triangular, estilo filiforme, estigma de color rojo anaranjado, dividido en tres partes colgantes, y caja membranosa con muchas semillas. Procede de Oriente y se cultiva en varias provincias de España. 2. m. Estigma de las flores del azafrán, usado como condimento y en medicina. 3. m. Mar. Madero exterior que forma parte de la pala del timón y se une con pernos a la madre. 4. adj. Dicho de un color: Rojo anaranjado semejante al que se saca del estigma del azafrán. 5. adj. De color azafrán), *algoritmo* – «алгоритм» (1. m. Conjunto ordenado y finito de operaciones que permite hallar la solución de un problema. 2. m. Método y notación en las distintas formas del cálculo), *alquimia* – «алхимия» (1. f. Conjunto de especulaciones y experiencias, generalmente de carácter esotérico, relativas a las transmutaciones de la materia, que influyó en el origen de la química. 2. f. Transmutación maravillosa e increíble), *alcohol* – «алкоголь» (1. m. Quím. Cada uno de los compuestos orgánicos que contienen el grupo hidroxilo unido a un radical alifático o a alguno de sus derivados. 2. m. Por antonom. alcohol etílico. 3. m. Bebida que contiene alcohol, en oposición implícita a las que no lo contienen), *jazmín* – «жасмин» (1. m. Arbusto de la familia de las oleáceas, con tallos verdes, delgados, flexibles, algo trepadores y de cuatro a seis metros de longitud, hojas alternas y compuestas de hojuelas estrechas, en número impar, duras, enteras y lanceoladas, flores en el extremo de los tallos, pedunculadas, blancas, olorosas, de cinco pétalos soldados por la parte inferior a manera de embudo, y fruto en baya negra y esférica. Es originario de Persia y se cultiva en los jardines por el excelente olor de sus flores, que utiliza la perfumería. 2. m. Flor del jazmín) и многие другие.

Большое количество арабизмов в испанском языке связано с восьми вековой оккупацией Испании арабами (711 – 1492 гг.). До сегодняшнего дня в Испании сохранились памятники арабского происхождения и культурные достопримечательности, используемые в ежедневной жизни.

Из вышеуказанных примеров видно, что тюркский и арабский языки повлияли на жизненно важные уровни Испании: сельское хозяйство, науку, военный и политический строй. Это влияние было не только на Испанию, но и на другие европейские страны, стремившиеся к развитию и процветанию.

Литературы:

1. Diccionario de la lengua española. Real Academia Española: <https://dle.rae.es/>
2. Ulviyya Orujova, 2018, Préstamos directos e indirectos de la lengua turca y función de las lenguas transmisoras. Barcelona, España: <https://www.tdx.cat/handle/10803/666851>

Vüsalə Mirzəyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

“YENİ DÜNYA” MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ PROSESİNDƏ BİNAR DÜŞÜNCƏNİN MAHİYYƏTİNİN DİALEKTİK İFADƏSİ

Açar sözlər: “Amerikanın kəşfi”, Avropa, binar qarşılaşdırma

Ключевые слова: «Завоевание Америки», Европа, бинарная оппозиция

Key words: The Conquest of America, Europe, binary opposition

Naməlum xarakterə malik reallıqların qavranılmasında ilkin təsəvvürlərin, tarixi yaddaşda qorunan və təkrarlanan yüksək mifoloji və metafizik yüklənməyə malik obrazların rolu son dərəcə əhəmiyyətlidir. Xüsusilə fəlakətlərlə müşayiət olunan böyük fəthlər zamanı yaranan belə obrazlar, eləcə də bəşər dövrünün hər mərhələsində stereotiplərin yenidən dəyərləndirilməsində hətta təkzibində, tarixi diskursların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Amerika mədəniyyətinin, ilk növbədə Latın Amerikası sivilizasiyasının bir çox xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirərkən bu obrazların semantik cəhətlərinin təhlili, müəyyən durumu – konkret halda “aləmlərarası” toqquşmaların gətirdiyi dərin böhranın bədii təsvirinin təsirini gücləndirməyə imkan yaradır. Bu mövqedən yanaşma binar təsəvvürlər sisteminə söykənən reallığın daha düzgün dərk edilməsinin yeni hüdudlarını açır. Reallıq “obraz” şəklində müəyyən hadisələrə münasibətdə mənə və semantik struktur xüsusiyyətləri əldə edir. Elmin bu sahədəki yeni inkişaf istiqaməti – reallığa obraz şəklində yanaşma, mental təfəkkürün, məkan anlayışının və daha başqa təsəvvürlərin leksik modelinin arealını genişləndirməyə imkan verdi. Belə ki bir çox dünya xalqlarının mədəni, ictimai şüurunun, formalaşmasına təsir göstərən irimiqyaslı mədəni, xüsusən də tarixi hadisələrin fonunda yaranan obrazlar leksik model kimi müxtəlif təbəqələrdən olan ikili təsnifat sxemlərinin, binar qarşılaşdırmanın xüsusiyyətlərinin üzə çıxmasına şərait yaratdı.

E.Meletinskinin fikrincə, binar oppazisiya mifin təkamülü prosesində yaranır. Bu zaman mütəşəkkil dünya anlayışı, xeyir və şər, zülmət və işıq, yer və göy, kaos və nizam, mərhəmət və zülm sxemlərinə uyğun bölünərək genişmiqyaslı artikulyasiyalarla əvəz olunur [2]. Utopiya və distopiya kimi fikir ayrılığı da XIX və XX əsrdə binar düşüncənin əsasında formalaşmışdır. Binar təsəvvürlər sisteminin ən aydın şəkildə izharı isə ikili hissənin mövcud olduğu miflərdə təcəssüm olunur. F.Nitsşenin təbiriycə desək, hər şey müqayisədə daha aydın görünür. Bu emosional düşüncə forması təkcə öz imicini və dəyərlərini ontoloji, epistemoloji və aksioloji iyerarxiyanın zirvəsinə çatdırmaqla kifayətlənmir, həm də sonradan ideoloji və mədəni nəzarət etməklə iyerarxiyadakı mövqeyini binar mifə əsaslanan diskurs çərçivəsində yenidən nəzərdən keçirilməsinin mümkünsüzlüyünü təmin edir. Başqa olan mənfidir, iyrəncdir və aksioloji cəhətdən qəbul edilməz olanın təzahürü kimi müəyyən edilir, buna görə də yenidən qiymətləndirilməsi qadağandır. Məsələn, hindunun Hindistana aidiyyəti olmasa da, ona yeni mənə yükləməyə ehtiyac yoxdur. “Pis pisdirdir, yaxşı elə yaxşıdır” fikri subyektiv olsa belə, neqativə yüklənən, başqalığın rədd edilməsinə əsaslanan apofatik bilikdir. Böhran məqamlarında ideoloji və siyasi səbəblərdən məhdud çevrəyə malik dünyanın səmtini tutmaq və özünü təsdiq etmək uğrunda mübarizədə bu cür dixotom düşüncənin əsas götürülməsi düzgün dəyərləndirilən vasitədir.

XVI əsrdə Karib dənizi ətrafı torpaqlar və Avropa olmaqla iki fərqli dünyanın toqquşması nəticəsində, təmələndə böhran məqamları və insan faciəsi yaşanan “Yeni Dünya” düzəni formalaşdı.

Total qarşıdurma yeni ssenarinin hüdudlarını aşaraq daha çox dəyişdi və Amerika qitəsinin coğrafi məkan kimi ümumbəşəri tarixə həkk olunmasıyla nəticələndi. “Köhnə Dünya” isə saysız-hesabsız ideyaların, üstü açılmamış sirlərin tükənməz mənbəyi olaraq qaldı. Avropanın “inqilabi kəşf” kimi dəyərləndirdikləri və bəşəriyyətin taleyini dəyişdirmək haqqında mif yaratmaq ideyası, Tomas Mordan Jak Russoya qədər bir çox mütəfəkkirlərə əsrlər boyu əzab verəcək vicdan böhranını yaşatdı. Tarixçilər, kulturoloqlar və filoloqlar dəfələrlə Amerika qitəsi və hindu obrazı barədə təsəvvürləri ifadə etmək üçün fərqli fikirlər

ortaya qoymuşlar. Lakin konkistadorların real xronika sənədlərinin əsasında qurulmuş bədii dünyanın mücərrəd, özəl xüsusiyyətlərinə malik obrazlara binar və mifoloji aspektdən yanaşma, ifadə olunan bütövü üzə çıxartmağa imkan verir. Mənbələrə əsasən Kolumb yeni coğrafi məlumatların həqiqiliyini üzə çıxara bilmək üçün empirik və mifoloji ideyaların xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirdi. Səyyahın kəşflər haqqında materiallarını nəzərdən keçirərkən gözə çarpan əsas məqam, məhz mövcud reallığı mifoloji sxem əsasında izah etməsi idi. Bu aspektdən yanaşma mifologiyalaşdırılmış Amerikanın necə göründüyünün deyil, necə qavranıldığığının (“Cənnət və ya Cəhənnəm” kimi) xarakterizə edilməsinə geniş şərait yaradır. Ucu-bucağı görünməyən yeni torpaqların, fərqli irqə mənsub möhkəm, dözümlü insanların, zəngin resurslara malik təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi və qəribəliyi, Amerikanı “cənnət”in elə real dünyada mövcudluğunun sübutu kimi dəyərləndirilsə də, müstəmləkəçilərin irqi ayrışdırıcılığının, ambisioz əməllərinin, apardıqları kütləvi qətləmlərin nəticəsi olaraq “cəhənnəm” çevrilən Amerika obrazı antaqonist münasibətdən doğan fikir çəşqinliyinin yaranmasına da səbəb olmuşdu. Magik vasitələrlə metaforik səviyyədə ikili xarakter kəsb edən Amerika obrazı bir tərəfdən nizamın, digər tərəfdən xaotikliyin simvolu kimi çıxış edir.

“Yeni və Köhnə Dünyalar”, mədəni müxaliflik kimi “Cəhənnəm” və “Cənnət” mifologemlərində təcəssüm olunan, dünyagörüşü mövqelərindən asılı olaraq yerləri dəyişən obrazlı münasibətlər sistemidir. Bu baxımdan Latın-Amerikan düşüncəsinin formalaşması “Amerika utopiyası və distopiyası” kimi kultural fərqlər arasında münasibətlərin nəticəsidir. Apologetik ideyalar sosial və təbii harmoniya, bolluq və alicənab obrazlar, “məsihçilik” Amerika utopiyasının dialektik ifadəsini, distopiya üçün isə vəhşilik, barbarlıq, alçaq insan tipləri xarakterik idi. Amerika “cənnət obrazı”nda dini, mifoloji, qədim və orta əsr esxatoloji bilik səviyyəsindən, dünyagörüşündən asılı olaraq formalaşmış “bu dünyanın cənnətinin” yerləşdiyi məkan idi. Qitənin tarixi keçmişinin, mədəni əlaqələrinin və konkret təfəkkür tipinə məxsusluğunun, coğrafi, sosioloji, etnoqrafik, etimoloji kontekstdə öyrənilməsində müqayisəyə cəlb olunan məkan obrazının binar qarşılaşdırılmada verilməsi heç də təsadüfi deyildir. Xarici aləmin qarşılaşdırılma metoduna görə qurulması öncədən arxaik cəmiyyətə xasdır. Bundan başqa binar təhlil, Amerikanın “Kolumbdan öncə və sonra”kı reallığının qanunauyğunluqlarının dərk olunması yolunda mövcud evristik vasitədir.

Binar qarşılaşdırılma müstəmləkə siyasətinin yürüdülməsində də öz təzahürünü tapır. Koloniyalara olan ikili münasibət (müstəmləkəyə həm özünunki, həm də yad kimi yanaşma) istək və ya nifrət hisslərindən doğan əlamət kimi dəyərləndirilir [3]. Amerikanın bu obrazını, liberalizm və modernləşmənin təntənəsi ilə əlaqəli olan rasionalist fəlsəfə təsbit edirdi. Hegel, müstəmləkə siyasətini yeni dövrün başlanğıcı, elmi tərəqqinin, təsviri sənətin çiçəklənməsi ilə yanaşı, “ümumbəşəriyyətin təntənəsi günü” kimi qeyd edirdi. Hinduların köləliyi Hegelə görə onların xəyali azadlığından daha alidir, bu, tərbiyəvi əhəmiyyətə malik “mütərəqqi keçid anı onların yüksək əxlaq, mədəniyyətə cəlb olunmaları ilə nəticələnir” [1, s.383]. Hegel universal Avropa dəyərlərinin hökmranlığına haqq qazandırdığı tarixi ideoloji prinsiplərlə daima yaşar mədəniyyətlərin mövcudolma sxemini yaradırdı. Hətta bu ideologiyanın hökmranlığı dövründə ədəbiyyatda geniş yayılmış rasionalizmin təsirindən xilas ola bilməyən “nəcib vəhşi” obrazı ərsəyə gəldi. XIX əsrin ortalarından etibarən isə alman fəlsəfi-tarixi fikrində, anti-müstəmləkəçilik ideyaları ilə tanınan H.Rukkert, Heqelin müstəmləkə siyasəti haqda prinsiplərə qarşı əks mövqe tutdu. Onun fikrincə, “Avropa mədəniyyətini mükəmməl bir mədəniyyət kimi təbliğ etmək cəhdi, fəlakətli, dağıdıcı nəticələr (yerli mədəniyyəti formal şəkildə məhv etmək kimi) verə bilər. Hətta əks tərəfin mənəvi ölümündən tutmuş, fiziki ölümünə qədər. Bütün bunlar bəşər mədəniyyətinin zənginləşməsinə və tərəqqisinə deyil, yoxsullaşmasına gətirib çıxarar” [4, s.77]. Bu substansional yanaşma hindu obrazının mifləşdirilməsi üçün zəmin yaradır. Belə ki müstəmləkə və imperiya ənənələri ilə sıx bağlı olan mifləşdirilmiş hindu obrazı, bəzi hallarda imperiya ənənələrinə haqq qazandırmaq, digər hallarda onun təkzib etmək üçün əlverişli vasitədir. Ümumiyyətlə hindular və müstəmləkə Amerika dövlətlərinin sonrakı müstəqil inkişafının uğursuz nəticələri ardi-arasına yeni mif və fərziyyələrin yaranmasına zəmin oldu. “Böyük fəthlər” bağlı siyasi kontekstdə tez-tez rast gəlinən bu fərziyyələrə binar münasibət sərgiləmək, məhz bu fəthin strukturunu səciyyələndir.

Ədəbiyyat:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия истории // Сочинения. Т. VIII. М.-Л., 1935.
2. Мелетинский Е.М. Избранные статьи. Воспоминания. М.:Прогресс, 1998.
3. Gandhi M.K. Postcolonial Theory. A Critical Introduction. New York, 1998.
4. Rückert H. Lehrbuch der Weltgeschichte in Organischer Darstellung. Leipzig, 1857.
5. Todorov Tz. The Conquest of America: The Question of the Other. Harper & Row.

POSTMODERNİST ROMANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DİALOQU: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: mədəniyyətlərin dialoqu, multikulturalizm, postmodernist roman

Ключевые слова: диалог культур, мультикультурализм, постмодернистский роман

Key words: dialogue of cultures, multiculturalism, postmodern novel

Müasir Britaniya romanı Zedi Smitin (Zadie Smith, 1975) adıyla bağlıdır. Yazıçı son illər Britaniyada yerləşən və iki mədəniyyətin daşıyıcısı olan bir çox britaniyalı kimi multikultural ədəbiyyatın yaranmasında iştirak edir. Onun “Ağ dişlər” (White Teeth, 2000) romanı müxtəlif mədəniyyətlərin qovşağında yerləşən, üç nəsil qarışığına məruz qalan ingilis ailəsindən bəhs edir. Böyük Britaniya ədəbi tənqidində bu əsərin qəhrəmanları barışmaz cəbhələrdə duran iki müxtəlif mədəniyyətin daşıyıcıları kimi deyil, əksinə özündə multikultural dəyərləri birləşdirən, yeni hibrid mədəniyyətin daşıyıcıları kimi təhlilə çəkilir [2; 5; 7].

D.Hed yazır ki, “Smit romanda elə bir yol, elə bir vasitə tapır ki, inkişaf edən və gerçək olan multikultural Britaniyada çoxmədəniyyətliliyi vurğulaya bilsin” [3, s.54]. Elə bu səbəbdən qeyd etmək olar ki, çox mədəniyyətliliyi və tolerantlığı yayan, digərinin mədəni dəyərlərinə həssaslıqla yanaşan toplumun təsviri əsərin ana xəttini təşkil edir.

Z.Smitin romanları bir qayda olaraq mədəniyyətlərin toqquşmasında yaşayan, ənənə və müasirliyin sərhədlərində “qərarlaşan”, cəmiyyətlə qarşıdurmada kimlik mücadiləsi aparan insanı əks edir. Yazıçıya dünya şöhrəti gətirən “Ağ dişlər” romanı isə ədəbiyyatşünaslığın aktual problemlərindən olan multikultural ədəbiyyatın əhatə dairəsində öyrənilir. Əsərin personajları Banqladeş, Pakistan, Yamaykadan gələn mühacirlər və Londonun kasıb məhəllələrində yaşayan yəhudilər, sadə ingilis ailələridir. Onlar müxtəlif dinlərin daşıyıcıları, müxtəlif dünyagörüşlü, fərqli adət və ənənələrə bağlı insanlardır. Onları yalnız sosial statuslarının yaxınlığı və oxşar ailə dramları birləşdirir. Z.Smit yaradıcılığını öyrənən ingilis tədqiqatçısı C.Mullan yazır ki, “Ağ dişlər” sözsüz ki, etnik identiklik və müstəmləkəçiliyin son nəticəsi haqqındadır. Məhz müstəmləkə siyasəti əsərin bütün qəhrəmanlarını Londona gətirib çıxarır, yeni diyarda, mövcud şərtlərlə yaşayır və öz identikliyi qəbul edirlər” [4].

Tənqidçinin bu fikri “Ağ dişlər” romanın problematikasını müəyyən edən vacib məqamlardan biridir. Yazıçı insanlar arasında mövcud olan dini, irqi, mədəni müxtəlifliyin onların yaşam tərzində və bir-birinə olan münasibətlərdə bürüzə verdiyini vurğulayır, lakin bunu dramatik situasiyalarda deyil, yumorla təsvir edir. Bu yumor çox vaxt ailə tarixçəsinin nəqlində, milli hisslərin dramatikləşməsində və personajların şəxsi münasibətlərində görünür. Digər tərəfdən roman “kiçik insan”ın böyük ümidləri haqqında hekayədir. Ailə-məişət problemləri fonunda “kiçik insan”ın faciəsi gülüş doğurur, böyük mətləblərin yanında cılız görünür. Həyatını bitirmək istəyən personajlardan birinin özünə sui-qəsdli gülüş doğurur. Məlum olur ki, o, özünü öldürməkdən çox imitasiya edir, ailəsini qorxudur və bununla da evində “hegemonluğunu” qoruyub saxlamaq istəyir. Britaniyalı olmaq arzusu şərqli kişinin patriarxal qaydaları evində davam etmək arzusu ilə tərs mütənəsidir və o, da bu üzdən “oynamaq” məcburiyyətində qalır.

Ənənəyə və əsl-nəcəbətə bağlılığı ilə öyünən bir başqa personajın isə fəxr mənbəyi ulu babasının di-varda asılan portreti olur. Lakin bu portretdəki şəkil o qədər vahimə yaradır ki, ona baxan ev sakinləri qorxur içində yaşayır. Yazıçı yersiz adətləri qorunub saxlamaq ideyasına gülür, imperiyanın süqutundan sonrakı mərhələdə yaşayan mühacirlərin cəmiyyətdə müəyyən yer tutması, əldə etdikləri azadlığın “dadını” çıxarması kimi istəklərindən də söz açır. Eyni zamanda da o, qlobal mərhələdə yaşayan insanın çoxmədəniyyətlilik, tolerantlıq və birgəməvcudluq şəraitində yaşaya bilər (H.Baba) ideyasını önə çəkir. Göründüyü kimi, Z.Smitin roman dünyası qlobal və lokal sivilizasiyaların qlobal mərhələyə qədəm qoyduğu zaman kəsiyindən bəhs edir. Romanda “ağ dişlər”in simvolu cəmiyyət stereotipi kimi çıxış edir və uğurun rəmzini ifadə edir. “Ağ dişlər” seçilmişlərə işarə, onlardan biri olmaq, onlar kimi rifah içində yaşamaq mənasını bildirir. Simvolun rəmzi mənası bütün roman qəhrəmanlarına sirayət edir.

Əsərin süjeti bir neçə ailə ətrafında cərəyan edir. Bunlardan birincisi hər zaman hindli kimi tanınan və Pakistandan olan müsəlman ailəsi, ikinci isə yamaykalı qaradərili qadınla evlənən ingilisdır. T.Byuke-

manın da qeyd etdiyi kimi əsər “sözün əsl mənasında irq, multikulturalizm, hibridlik və mühacir həyatı məsələlərinə fokuslanıb” [1, s.7]. Bu iki ailə bir-biri ilə “dil” tapır, onları əhatə edən stereotiplərə məhəl qoymur, dostcasına yaşayırlar. Əsərin ideyası da məhz bu iki ailənin təmsalında gerçəkləşir.

Z.Smit yumor hissilə cəmiyyətin yazılmamış qanunlarında “yaşayan”, donuq adət-ənənələrdən çıxıb bilməyən insan tələlərindən söz açır. Öz kimliyi və mədəni dəyərləri uğrunda mübarizə aparmağa can atan, lakin “özgə” cəmiyyətdə adi qarşılınmayan insan övladının ağırlarından yazır və mühacir həyatı yaşayan “kiçik insan”dan bəhs edir.

Roman həmçinin insan həyatını dəyişməyə qadir olan seçim və onun gətirdiyi yeniliklər barədədir. Elə bu səbəbdən etnik və milli kimlik, “özgə” mədəniyyət və “özünün” mənəvi-ruhani dəyərləriylə bağlı məsələləri qaldıran əsər son dövrdə yazılmış ən gözəl roman hesab edilir. Yumorla təsvir olunan həyat səhnələri mürəkkəb insan situasiyalarını “yumşaldır”, oxucuya tolerantlıq və birgəməvcudluq hisslərini aşılır. Cəmiyyətdə mövcud olana müəyyən stereotiplər mühacirlərin yerləşdiyi yeni məkanda onların uyğunlaşmasına mane olsa da, “özgə” mədəniyyətlərin yerli mədəniyyətlərlə qarşılıqlı münasibəti müəllif tərəfindən qaçılmaz ideya kimi təsvir edilir.

Z.Smit “Ağ dişlər”də multikultural Britaniyanın gerçək təsvirini verməklə əslində qarışıq nikahlarda doğulan, mühacir həyatı yaşayan “gəlmələrin” özünü-təcrid hisslərinə qarşıdır. Bu üzdən qətiyyətlə demək olar ki, əsər özünü britaniyalı hesab edən, multikultural cəmiyyətdə yaşayan və öz haqları uğrunda mübarizə aparan “gəlmələrin” yeni qlobal tarixi şəraitdəki iştirakından bəhs edir.

Z.Smit postmodernist refleksiyadan istifadə etməklə tarixi danışır, keçmiş və indi arasında yaşayan “yeni” britaniyalıların həyat şəraitindən bəhs edir. Göstərir ki, əsərin qəhrəmanları müxtəlif millətlərdən olsalar da, onlar qarşılıqlı hörmət əsasında yaşayır, insani münasibətlərini qururlar. Eyni zamanda da Britaniyada yaşamalarına baxmayaraq bu ailələr öz soy-köklərinə bağlıdırlar, amma yeni mədəniyyətə də adaptasiya olurlar. Hər iki mədəniyyət isə onların sosial davranışlarına təsir edir. Postmodernist təhkiyənin absurd və paradokslarından yararlanan yazıçı dini və irqi dözülməzliyi gülüş hədəfinə çevirir, keçilməz sədd olan millətçilik anlayışları ironiyanın hədəfində ələ salınır.

Əsərin proloqunda Şekspirdən gətirilən iqtibas əsərin sonunda öz sözünü deyir: “keçmiş – proloqdur” (Şekspir) başlığı müasir ingilislərin “gəlmə”lərlə münasibətindən xəbər verir. Bu ifadə keçmişlə indi arasında həssas münasibətlərə işarə edir. Öz kökünə bağlı mühacirlər mədəni kimliyini qoruyub saxlamaqla yanaşı yerləşdiyi cəmiyyətə təsir edir, eyni zamanda onun qanunları ilə yaşamağa məhkumdur. “Keçmiş – proloqdur” ifadəsi Z.Smitin romanında yeni mənə alır. Keçmiş epiloq olmalı halda proloq – başlanğıc mənasına çevrilir. Keçmişin indiyə çevrilməsi “gəlmə” ingilislərin qlobal tarixi dövəndə yaşayan və yeni dünyanın yeni qaydaları ilə barışan britaniyalılara işarə edir. Əsərin sonu başlanğıca çevrilir, cəmiyyətdə mövcud olan konfliktlərin mütləq sonu yoxdur, lakin birgəməvcudluq şəraitində və çoxmədəniyyətliliyi qəbul edib yaşamaq olar kimi fikirlər bəşəri ideya kimi səslənir. Göründüyü kimi, Z.Smitin romanı müxtəlif mədəniyyətlərin, multikulturalizmin real şəkildə mövcud olması ideyasını təcəssüm edir.

Ədəbiyyat:

1. Beukema, T. Men Negotiating Identity in Zadie Smith's White Teeth // St John's, Postcolonial Text, 2008. Vol 4, No 3, p.1-15.2. Edemariam A. Learning curve // The Guardian. 2005, 3 September
2. Head D. Zadie Smith's White Teeth: Multiculturalism for the Millennium. Contemporary British Fiction. Ed. R. Lane R. Mengham and P. Tew. Cambridge: Polity Press. 2003. 107 p.
3. Mullan, J. After post-colonialism // The Guardian. 2002, 12 October.
4. Smith, Z. Biography. <https://literature.britishcouncil.org/writer/zadie-smith>
5. Sell, J.P. Chance and Gesture in Zadie Smith's White Teeth and The Auto-graph Man: A Model for Multicultural Identity? // The Journal of Commonwealth Literature, 2006. № 41, p.27- 44.
6. The Reception of White Teeth. <https://www.english.cam.ac.uk/cambridgeauthors/the-reception-of-white-teeth/>

FRANSIZ MEDIA DİSKURSLARDA XARİCİ SİYASİ OBRAZLAR

Açar sözlər: fransız dili, diskurs, media, siyasi obrazlar, metafora

Ключевые слова: французский язык, дискурс, медиа, политические образы, метафора

Key words: French language, discourse, the media, political images, metaphor

Məlum olduğu kimi, dünyada baş verən hadisələrə həqiqi münasibət və həqiqi xarici siyasi məqsədlər mətbuatda daha aşkar şəkildə ifadə olunur. Dövlətin həqiqi mövqeyi daha çox xarici siyasi xəbərləri işıqlandıran mətbuatda təzahür edir. Amerika senatoru R.Draynan qeyd edir: “dil xarici siyasət haqqında danışmağa imkan verən vasitə deyildir, o özü bizim xarici siyasətimizdir” [1, s. 6].

Fransızdilli media diskurslarda bu və ya digər faktlara, predmetlərə və ya hadisələrə qarşı müəyyən münasibəti ifadə etməyə imkan verən obrazlı-metaforik ifadələrin istifadəsi böyük rol oynayır. Məsələn, “LeFigaro” qəzetində dərc olunan məqalədə Rusiya Federasiyasının prezidenti Vladimir Putin *maître du Kremlin* (Kremlin sahibi) və hətta *néo-tsar* (neo-çar) adlandırılmışdır:

“Le décret pris spécialement par Vladimir Poutine pour offrir la nationalité russe à l'acteur français n'en est pas le moindre rebondissement. On connaît le goût pour la provocation du maître du Kremlin et on n'ignore rien des amitiés, parfois étranges, de Depardieu pour les néo-tsars, qu'ils soient de Moscou, d'Ouzbékistan ou de Tchétchénie” [La mauvaise farce. Le Figaro. 01.04.2013].

Bu cür təriflər fransız mətbuatında kifayət qədər tez-tez rast gəlinir və fransız hakim dairələrinin müasir Rusiyaya qarşı həqiqi münasibətini ifadə etmək, rusiya hakim elitasının fəaliyyətini qiymətləndirmək məqsədini daşıyır:

“Arrivé très loin devant ses adversaires avec une participation supérieure à la présidentielle de 2012, le maître du Kremlin a remercié les Russes, le soir de sa réélection, et a confié voir dans cette large victoire “la confiance et l'espoir de notre peuple”” [20 minutes. Russie: Vladimir Poutine réinvesti maître du Kremlin ce lundi. 07/05/18. <https://www.20minutes.fr/monde/>].

Président russe (Rusiya Prezidenti), chef de l'Etat russe (Rusiya dövlət başçısı), président de la Fédération de Russie (Rusiya Federasiyasının prezidenti) kimi sözləri *maître du Kremlin* (Kremlin sahibi) və ya *néo-tsar* (neo-çar) kimi sözlərlə əvəz edən nitq subyekti Rusiya dövlətinin rəhbərinə qarşı öz münasibətini qərəzli şəkildə ifadə edir. İstifadə olunan ifadələrdən məlum olur ki, rusiya prezidenti demokrat deyil, neo-çardır, dövlət başçısı deyil, sahibdir (*maître*), Rusiya isə – monarxiya idarəetmə quruluşu malik olan (avtokratik idarəetmə sistemi olan) ölkədir. Beləliklə, “RUSIYA SİYASİ REALLIĞI – bu MONARXİYADIR” metaforik modelinin köməyi ilə Rusiyada bütün dövlət quruluşunun qeyri-demokratik, avtoritar, monarxiya quruluşu kimi qiymətləndirilməsinin necə formalaşdığını görürük.

Fransız hakim dairələrinin müasir Azərbaycana qarşı münasibətində də obrazlı ifadələrə rast gəlmək olur. Məsələn, fransız mətbuatında Azərbaycanın ümummillî lideri Heydər Əliyevin fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün “*le père de la nation*” (millətin atası), “*grand-père*” (baba) obrazlı ifadələrə kifayət qədər tez-tez rast gəlinir.

“Aujourd’hui, Heydar Aliev est considéré comme le père de la nation, qui a su redonner toute sa personnalité à son peuple et maintenir pacifiquement l’unité du pays à une époque où celui-ci traversait une période cruciale de son histoire.” [Cairn.info. Heydar Aliev, père de la nation. Dans Le Courrier des pays de l'Est 2008/3 (n° 1067), pages 44 à 47. <https://www.cairn.info/revue/>].

İstifadə olunan bu ifadələr sayəsində natiq dövlət başçısını xalqın qayğısına qalan “*qayğıkeş ata*”, “*ciddi ata*” obrazı kimi qiymətləndirir. C.Dobson tərəfindən işlənib hazırlanan “*ciddi ata modelinə*” (strict father model) istinad edən C.Lakoffun şərhinə görə [2, s. 7], uşaqların təhlükəli, çətin dünyada yaxşı yaşamaları üçün, onlara ailəsini bu təhlükəli dünyada müdafiə edən, dəstəkləyən, yaxşını pisdən ayırmağı öyrədən ciddi, güclü ata lazımdır. Məlum olduğu kimi, uşaqlar hər zaman düzgün olanı deyil, bəyəndikləri işi yerinə yetirməyə üstünlük verirlər. Ciddi ata uşaqlardan özlərini necə aparmalı olduqlarını soruşmur, onlara düzgün yol göstərir. Çünki rəqabət olan çətin dünyada insanlarda nizam-intizam olarsa onlar xoşbəxt həyata nail ola bilər. Və beləliklə, “*ciddi ata modeli*” nizam-intizamı, əxlaqı inkişafı əlaqələndirir, nizam-intizamın nailiyyətə doğru apardığına işarə edir.

Göründüyü kimi, fransız siyasi və media diskurslarında xarici siyasi obrazlarla bağlı obrazlı ifadələrin təhlili nitq subyektinin həqiqi niyyətlərini aşkar etməyə yardım edir.

Ədəbiyyat:

1. Данилова, А.А. Манипулирование словом в средствах массовой информации. 2-е изд. / А.А. Данилова. – Москва: «Добросвет», «Издательство “КДУ”», – 2011. – с. 6.
2. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живём. Пер. с англ. / Под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. / Дж. Лакофф, М. Джонсон – Москва: Едиториал УРСС, – 2004. – 256 с.
3. <https://www.20minutes.fr/monde/>
4. <https://www.cairn.info/revue>

Ирина Оруджова

Азербайджанский университета языков

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПАРЕМИЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ

Ключевые слова: паремии, этнокультурные различия, аналог, перевод

Açar sözlər: paremiyalar, etnomədəni fərqlər, analoq, tərcümə

Key words: *paremia, ethnocultural differences, analogue, translation*

Общеизвестно, что лексическое значение слова состоит из нескольких компонентов: сигнификативного, денотативного, структурного, этнокультурного. Три первых компонента являются обязательными элементами любого высказывания, при этом, сигнификативный и денотативный компоненты входят в номинативную составляющую слова, обозначающего суть предмета или явления [1, с.55]. Два данных значения, сигнификативное и денотативное, по сути, являются универсальными, понятными представителям различных культур и народов.

Сложнее для понимания обстоит дело с этнокультурным компонентом, понятным людям, говорящим на одном языке и представляющим иную культуру. К словам с этнокультурным компонентом можно с уверенностью внести так называемые «реалии», или безэквивалентные слова. Эти слова определяют понятия, относящиеся к культурным проявлениям конкретной общности людей; к ним относят предметы быта, фольклора, исторические и архаичные артефакты, элементы национальной кухни, национальные музыкальные инструменты, и т.д.

Для перевода безэквивалентной лексики, как правило, прибегают к методу калькирования, транскрибирования с последующим описательным переводом. В отличие от реалий, паремии, т.е., пословицы и поговорки, переводятся методами, используемыми при переводе фразеологических единиц, которые также, а большинстве случаев, отражают национальный колорит или национальный менталитет. Среди методов перевода пословиц и поговорок необходимо отметить перевод при помощи аналога, калькирование, антонимический перевод, описательный перевод, а также эквивалентный перевод, который используется крайне редко, ввиду отсутствия точных формулировок для описания конкретных понятий. В переводе паремий зачастую прибегают к комбинированному методу, сочетающему в себе аналог и калькирование с последующим описательным переводом.

Необходимо отметить, что как пословицы, так и поговорки представляют собой краткие изречения, содержащие народную житейскую мудрость или жизненную закономерность [1, с. 135]. Со структурной точки зрения они представляют собой замкнутое синтаксическое единство, полное предложение или предикативную синтаксическую структуру. В качестве примера можно привести поговорку Когда рак на горе свистнет. На английском языке имеется аналог When pigs fly. В обоих языках отмечается разная образность, однако значение одинаково для обоих языков: «никогда», несбыточные мечты. Кроме того, некоторые пословицы и поговорки имеют синонимичные паремии во многих языках. Так, синонимом данной поговорке на английском языке выступает поговорка Like herding cats, также означающая несбыточность событий или желаний.

Большинство пословиц и поговорок имеет мотивированный характер, т.е., лексемы, входящие в их состав, связаны с общим значением высказывания. Это, в первую очередь, относится к паремиям с первичным значением. Например: Москва не сразу строилась. – Rome wasn't built in a day. В данном случае этническая составляющая ощущается особенно остро. Однако пословицы и поговорки с вторичным, производным, или переносным значением с большим трудом поддаются переводу и интерпретации, так как имеют слабую мотивированность или полное ее отсутствие. Здесь хотелось бы привести пример русской поговорки Укатали сивку крутые горки, которая не имеет аналогов в английском языке, более того, в других европейских языках.

Таким образом, следует отметить, что все паремии носят национальный характер, при их переводе необходимо обращаться к значению высказываний и стараться передать истинный смысл с сохранением специфической этнической окраски.

Литература:

1. Солодуб Ю.П., Альбрехт Ф.Б. Теория и практика художественного перевода. М.: Академия, 2005

Рафиг Аббасов

Азербайджанский университет языков

ПОЛИТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА АЗЕРБАЙДЖАНА ГЕЙДАРА АЛИЕВА НА КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Ключевые слова: Китай, наследие, политическое и экономическое сотрудничество

Açar sözlər: Çin, irs, siyasi və iqtisadi əməkdaşlıq

Key words: China, heritage, political and economic cooperation

Трудно переоценить ту огромную и определяющую роль, которую сыграл общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев в определении стратегии внешнеполитического курса Азербайджанской Республики, базирующегося на нормах международного права, уважении к суверенным правам государств, мирном решении всех спорных вопросов путем переговоров, установлении взаимовыгодного экономического сотрудничества. Стратегия Гейдара Алиева по укреплению исторических традиционно дружественных отношений с Китаем всегда занимала особое место во внешней политике Азербайджана. При изучении политического наследия общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева, в частности, концептуальной основы и принципов практической реализации развития азербайджано-китайского политического и экономического сотрудничества, особую научно-теоретическую ценность представляют его выступления и речи, интервью и письма. В связи с этим, особое значение для ознакомления китайского читателя с деятельностью Гейдара Алиева по становлению и расширению многосторонних связей между Азербайджаном и Китаем приобретает издание исторической, справочной литературы на китайском языке. Впервые книга об общенациональном лидере Азербайджана Гейдаре Алиеве на китайском языке была издана в преддверии визита Гейдара Алиева в Китай в 1994 году. Книга профессора Диляры Сеидзаде в переводе Рафига Аббасова «Штрихи к политическому портрету Гейдара Алиева» повествует об исторических событиях в Азербайджане начала 90-х годов прошлого века, приходе к политической власти Гейдара Алиева и его титаническом труде по государственному строительству независимого Азербайджана. В 2000 году, в преддверии визита в Азербайджан председателя Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей Ли Пэна вышла книга «Азербайджан-Китай: дружба не знает границ» (с отдельными материалами на китайском языке в переводе Рафига Аббасова), подготовленная секретариатом Президента Азербайджана и посвященная ходу и итогам официального визита общенационального лидера Гейдара Алиева в Китай в марте 1994 года. В 2002 году была издана книга «Азербайджан-Китай: 10 лет установления дипломатических отношений» (с отдельными материалами на китайском языке в переводе Рафига Аббасова), подготовленная секретариатом Президента Азербайджана и посольств-

вом КНР в Азербайджане. Издание открывается приветственными телеграммами Президента Азербайджана Гейдара Алиева и Председателя Китайской Народной Республики Цзян Цземиня по случаю установления дипломатических отношений между двумя странами. В главах книги “Встречи с китайским руководством”, “Азербайджан узнают на Дальнем Востоке”, “Знакомство с великой, древней страной” опубликованы материалы, связанные с официальным визитом Президента Азербайджана Гейдара Алиева в Китайскую Народную Республику, положившим начало многостороннему сотрудничеству между двумя странами. В главе “В рамках двусторонних встреч” подробно освещается ход официального визита Председателя Постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей Ли Пэна в 2000 году в нашу страну. Материалы о встречах Президента Азербайджана Гейдара Алиева с парламентской делегацией Китая, прибывшей в Азербайджан в 1997 году, делегацией Китайской верховной народной прокуратуры в 1999 году, юной китайской художницей, побывавшей в Азербайджане по приглашению Гейдара Алиева в 1996 году, а также о прошедшей в Баку в сентябре 1998 года международной конференции, посвященной восстановлению исторического Шелкового пути, выступления представителей Китайской Коммунистической партии на первом съезде партии “Единый Азербайджан” в 1999 году приведены в главе “Связи расширяются”. В книге также содержатся документы, определяющие нормативно-правовую базу связей между двумя странами, а также биографические сведения о Президенте Азербайджана Гейдаре Алиеве. В 2013 году на китайском языке была издана книга Виктора Андриянова и Гусейнбалы Мираламова «Гейдар Алиев», выпущенная в серии «Жизнь замечательных людей». Написанная на основе архивных источников, воспоминаний родных и близких, соратников Гейдара Алиева, книга повествует о жизни и деятельности, малоизвестных страницах биографии великого политика. В 2019 году (второе, дополненное издание в 2022 г.) на китайском языке была издана книга «Гейдар Алиев и Китай», подготовленная директором Института Конфуция Азербайджанского университета языков Рафигом Аббасовым. В книге, первое издание которой посвящено 28-летию возвращения общенационального лидера Гейдара Алиева к политической власти, представлены выступления Гейдара Алиева перед китайской общественностью во время его исторического официального визита в Китай, на встречах с делегацией Китайской Народной Республики, возглавляемой председателем постоянного комитета Всекитайского собрания народных представителей Ли Пэном, речи на официальных приемах по случаю Дня образования КНР, на международной конференции, посвященной восстановлению исторического Шелкового пути, беседы на встречах с китайскими правительственными делегациями, послами КНР в Азербайджане, а также переписка общенационального лидера Гейдара Алиева с руководителями Китая.

III. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

İbrahim Kazımbəyli
Azərbaycan Dillər Universiteti

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ AZƏRBAYCANIN HAQLI MÖVQEYİ: REGIONAL VƏ BEYNƏLXALQ GÜC MƏRKƏZLƏRİNİN BİR ÇOXUNUN DÖVLƏTƏ QARŞI QƏRƏZLİ, RİYAKAR TƏZYİQ VASİTƏLƏRİ

Açar sözlər: beynəlxalq, müharibə, mövqe, qərəzli

Ключевые слова: международный, война, позиция, пристрастный

Key words: international, war, position, biased

Münaqişə vəziyyətini yaradan amillərdən danışarkən belə bir metodoloji prinsipin üzərində dayanmaq lazımdır. Dövlətlər və etnik qruplar arasındakı müasir münaqişələr böyük tarixi hadisələrin mirasıdır.

Sovet İttifaqının süqutundan sonra Cənubi Qafqazda geosiyasi proseslərin intensivliyi ilə böyük dövlətlərin maraqlarının kəsişməsi paralellik təşkil edir. Son dövrlərə qədər (İrənin qeyri-konstaktiv mövqeyi – İ.K) Azərbaycan regionda fəaliyyət göstərən geosiyasi güc mərkəzlərinin, demək olar ki, hamısı ilə dostluq və əməkdaşlıq prinsipləri üzərində qurulmuşdur.

Böyük hərbi – siyasi güclərin və region dövlətlərinin münaqişənin nizamlanmasına göstərdikləri cəhdlər o zaman konkret və rəşional olur ki, münaqişə hər iki tərəfi maraqlarından daha çox iri dövlətlərin və region ölkələrinin mənafeyinə ziyan vursun.

44 günlük müharibə təkə bir ölkənin özünün ərazi bütövlüyünü təmin etməsi yox, həm də regiona ümumi baxışın dəyişməsi, bölgədə qüvvələr balansının yenidən formalaşması və dünya nizamının dəyişməsi prosesinin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməlidir.

İkinci Qarabağ savaşında ən böyük qazananın Türkiyə olduğunu desək yanlışdır. Türkiyə Cənubi Qafqazda qüvvələr balansını öz xeyrinə dəyişdi.

Azərbaycan ikinci savaşdakı qələbəsiylə Moskvanın Cənubi Qafqazdakı dominatlığına zərbə vurdu. İran öz ermənipərəst mövqeyini heç cürə gizlədə bilmədi. Azərbaycana qarşı bu gün də qeyri-səmimi münasibət sərgiləyir, təhdid və terrorlar təşkil edir. Zəngəzur dəhlizinin açılmasını özünün qırmızı xətti sayır. Qafanda tələm-tələsik konsulluq açır. Beləliklə, İkinci Qarabağ Müharibəsi təkə Azərbaycan və Ermənistanın yox bölgənin digər dövlətlərinin də geosiyasi vəziyyətinə birbaşa təsir edir. Güclər balansını dəyişdirən savaş yuxarıda qısa şəkildə göstərdiyimiz faktlar da nəzərə alınarsa, böyük oyunun bir parçası, böyük geosiyasi rəqabətin tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Fakt budur ki, proses hələ bitməyib və 44 günlük müharibə sadəcə onun əsas həlqələrindən biridir. Qarşıda bizi öz haqq işimizi tam bərpa etmək üçün yeni rəqabətlər, mübarizələr gözləyir.

XX yüzilin ən ağır faciələri siyahısına Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi də daxil oldu. Cənubi Qafqazın heç vaxt köklü sakinləri (oborogenləri – İ.K) olmayan ermənilər müxtəlif vaxtlarda ayrı-ayrı coğrafiyalardan ərazilərimizə köçürülüb yerləşdirilmişlər, XIX əsrdən etibarən isə bu kütləvi erməni köçü Çar Rusiyası tərəfindən həyata keçirilmişdir. Rusiya Cənubi Qafqazda özünə strateji tərəfdaşlar axtararkən erməni məsələsindən kifayət qədər geniş istifadə etmişdir. Bu xəyanətkar toplum (ermənilər – İ.K.) özlərinə tarixi-etnik torpaqlarımızın ən səfəli, strateji əhəmiyyət daşıyan, xəzinə torpaqlarında yer etdikdən sonra bizə qarşı əşassız ərazi iddialarına başladılar.

XIX yüzilin sonlarında öz siyasi təşkilatlarını “Qınçak”, “Daşnaksütyun” və.b. terror quruluşları yaradaraq Cənubi Qafqazda azərbaycanlılara qarşı terrora, soyqırma, deportasiyaya başladılar. Ermənistanın Azərbaycanın tarixi torpaqlarına açıq formada ərazi iddiaları və etnik zəmində tərribatları, terror əməlləri ilə başlamış bu münaqişə Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzlə nəticələnmişdir (5. səh.247). Azərbaycanlı əhaliyə qarşı ağır soyqırım və deportasiyalar 1905-1907; 1914-1916 -(Güney Azərbaycan) – 1918-1920; 1948-1953; 1988-1994-cü illərdə kütləvi xarakter daşıyır. Bəhs olunan dövrlərdə yüz minlərlə azər-

baycanlı öz doğma torpaqlarından zorla qovulub, qətlə yetirilib, yaralanıb, öz həyatlarını xilas etmək üçün onlar Azərbaycana pənah gətirmişlər.

SSRİ-nin zəifləməsi və dağılması ərəfəsində ermənilər əsassız ərazi iddialarını irəli sürür, Azərbaycana müharibə elan etmədən genişmiqyaslı hərbi əməliyyatlara başlayırlar. Azərbaycanın o, zamankı siyasi rəhbərliyinin qeyri loyal münasibəti, Mərkəzin diktə çubuğu ilə oturub duran xalqdan uzaq siyasi mövqe göstərməsinin nəticəsi idi ki, münaqişə və müharibədə uğursuzluqlar baş verirdi.

Azərbaycanda çox çətin bir siyasi böhranın baş verdiyi dövrdə Heydər Əliyev xalqın tələbi o, zaman ki hakimiyyətin xahişi ilə xalqın çox ağır yığılıb qalmış taleyüklü problemlərini həll etmək üçün bu ağır məsuliyyəti öz üzərinə götürmək məcburiyyətində qaldı. Hər tərəfdən öz havadarlarından hərbi-siyasi, maliyyə dəstəyi alan Ermənistan başladığı Birinci Qarabağ müharibəsi 1994-cü ildə Bişkekdə Rusiyanın vasitəçiliyi ilə imzalanmış atəşkəslə başa çatdı. Bundan sonra ikitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar prosesi başladı.

1999-cu ilin aprel ayından etibarən Azərbaycan və Ermənistan prezidentləri Heydər Əliyev və Robert Koçeryan 10-dan artıq ikitərəfli görüşlər keçirmişlər (6.səh.12). Bu görüşlərdə müsbət işgüzar münasibətlər münaqişənin nizamlanmasına dair diskussiyalara imkan yaratdı. Nəticədə, 2001-ci ilin aprelinde Floridanın Ki-Uest şəhərində beş günlük görüş təşkil olundu. Həmin iclasda Minsk qrupunun diplomatları danışıqlar formatını genişləndirdilər. Ümumi rəyə görə, ilk dəfə idi ki, hər iki tərəf münaqişənin həlli istiqamətinə yaxınlaşa bilmişlər. Bu cür görüşlər sonrakı illərdə də müxtəlif səviyyələrdə keçirilirdi. Nəticə isə həmişə səmərəsiz olurdu.

2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilən İlham Əliyev hakimiyyətinin ilk illərindən etibarən Azərbaycanın Qarabağ məsələsi ilə bağlı mövcud mövqeyindən bir addım da olsa geri çəkməyəcəyini və bir qarış da olsa ərazi güzəştə getməyəcəyini qəti şəkildə bildirmişdi. İkitərəfli və çoxtərəfli danışıqlar yenə də davam etdirilirdi. Ancaq Azərbaycan sona qədər sülh tərəfdarı olduğunu ortalığa qoyur, Ermənistan isə məsələni həlli istiqamətində deyil ya danışıqlar prosesini uzatmaq ya da məsələni dondurulmuş vəziyyətdə saxlamaq istəyirdi.

2016-cı ilin aprelinde atəşkəs rejimi dövründə qoşunların təmas xəttində ən böyük hərbi qarşıdurma baş verdi. Aprelin 1-dən 2-nə keçən gecə və gün ərzində bütün cəbhə boyu Azərbaycan mövqələri və yaşayış məntəqələri erməni hərbi birləşmələri tərəfindən güclü artilleriya atəşinə məruz qaldı. Əks hücum əməliyyatı ilə Azərbaycan silahlı qüvvələri qısa müddətdə ermənilərin “Keçilməz” istehkamlarını darımağın etdilər. Aprel döyüşləri son 25 ilin ermənilərə ən ağır və tutarlı dərəsi, cavabı idi. Bu 4 günlük qısa bir dövrü özündə əks etdirən əks-hücum əməliyyatı nəticəsində Füzuli, Cəbrayıl və Tərtər rayonlarının işğal altında olan 2 min hektardan çox ərazisi işğaldan azad edildi.

Aprelin 5-də Rusiyanın vasitəçiliyi ilə tərəflər arasında atəşkəs bərpa olundu. Bu vəziyyətin sonunun yaxşı olmayacağını başa düşən ATƏT-in Minsk qrupunun hələ 2007-ci ildə təklif etdiyi “Madrid prinsipləri” yenidən gündəmə gəldi. Bu prinsiplərə görə ilk mərhələdə erməni silahlı dəstələri işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ ətrafındakı rayonlardan çıxarılmalı, Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı icması öz doğma yurd yerlərinə qayıtmalı, bundan sonra Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində Qarabağın hüquqi statusuna baxıla bilər.

Ermənistanda 2018-ci ildə mövcud hakimiyyət dəyişikliyi danışıqlar prosesinə maneə törətməyə başladı. Yenicə hakimiyyətə gələn N.Paşinyan 2019-cu ildə Xankəndində etdiyi qanunsuz səfərində “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə” deməklə sülh prosesinə ağır zərbə vurdu.

Rusiyada keçirilən “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun iclasında Azərbaycan Prezidenti beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında Ermənistan Baş nazirinin məsuliyyətsiz çıxışına və sözlərinə münasibət bildirdi. Dünya tərəfindən həm Aran, həm də Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi kimi tanınıb. Ermənistan özü də bu qanunsuz qurumu tanımır. Qarabağ tarixi əzəli Azərbaycan torpağıdır. Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi” (4).

Bir-birinin ardınca Ermənistan rəsmi dövlət adamlarının sülh prosesini pozmaq istiqamətinə yönəlik davranışları, çıxışları, bəyanatları münaqişənin dinc yolla həll edilməsinin mümkünsüzlüyünü dünya ictimaiyyətinə göstərirdi. Təxribatçı hərəkətlər davam etdirilirdi.

2020-ci ilin iyulunda Ermənistan hərbi birləşmələri Azərbaycanın, dövlət sərhəddində, Tovuz istiqamətindəki hərbi yüksəklikləri, həmçinin neft-boru kəmərlərinin hədəfə alınması KTMT-nin bura cəlb olunması və.s. kimi çirkin əməllərini davam etdirirdi. 11 gün davam edən döyüşdə düşmən yenə də çox böyük canlı qüvvə və texnika itirmiş oldu. Bu döyüşlərdə Azərbaycan general-mayor Polad Həşimovu,

polkovnik İlqar Mirzəyev olmaqla 12 nəfər hərbiçisini itirdi. Bu acı məğlubiyyətlə barışmaq istəməyən Ermənistan Rusiya ilə hərbi təlimlər keçirməyə başladı, sərhəd ərazilərimizə diversiya qrupları göndərir, Yaxın şərqdən gətirilən terrorçuları təmas xətti boyu yerləşdirirdi. Ermənilər açıq-aydın müharibə hazırlığı görürdülər.

İlham Əliyev 2020-ci il 25 sentyabrda BMT-nin videoformatda keçirilən ümumi debatındakı çıxışında dünya ictimaiyyətinin diqqətini Ermənistanın təxribatçı hərəkətlərinə yönəldirdi. (2.)

Ermənistan hərbi-siyasi rəhbərliyinin əmri ilə sentyabrın 27-dən təcavüzkar Ermənistan silahlı birləşmələri Azərbaycan ordusunun cəbhə zonasında yerləşən mövqelərini Tərtər, Ağdam, Füzuli və Cəbrayıl rayonlarının təmas xəttində sıx məskunlaşma olan kəndlərlə yanaşı, cəbhə xəttindən yüz kilometrə aralıda yerləşən Gəncə, Mingəçevir və digər yaşayış məntəqələrini, mülkü-infrastruktur obyektlərini balistik raketlərlə, fosforlu və kasetli bombalarla atəşə tutaraq mülki əhaliyə qarşı müxtəlif cinayətlər törədirdilər. Tərtər şəhəri İkinci Dünya müharibəsi dövründə dağılmış Stalinqrada oxşayırdı. 2020-ci il sentyabrın 28-də Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində hərbi vəziyyət elan edildi. Həmçinin ölkədə qismən hərbi səfərbərlik oldu.

Azərbaycan silahlı Qüvvələrinin həyata keçirdiyi “Dəmir Yumruq” əməliyyatının ilk günlərində Füzuli və Tərtər rayonları istiqamətində, o cümlədən Murovdagda bir çox strateji məntəqələr azad edilərək irimiqyaslı hərbi əməliyyatlar davam etdirildi. Oktyabrın 3-də Tərtərin Madagiz kəndi işğaldan azad edildi. Elə həmin gün kəndin tarixi adı Prezident tərəfindən Suqovuşan kimi adlandırıldı. Azərbaycan ordusu Cənub istiqamətində ermənilərin “keçilməz səddini” qısa müddətdə yararaq oktyabrın 4-də Cəbrayıl şəhərini, 9-da isə Hadrutu düşməndən azad etdilər. Bir-birinin ardınca strateji ərazilər, yüksəkliklər qəhrəman Ordumuzun əlinə keçirdi. Düşməne sarsıdıcı zərbə vuran müzəffər ordumuz “Məğlubedilməz erməni ordusu” mifini qırmaqla Ermənistanın hakimiyyətini atəşkəs istəməyə məcbur etdi. Rusiyanın təşəbbüsü ilə Moskvoda Xarici İşlər Nazirlərinin 9-10 oktyabr görüşündə atəşkəs əldə olunmasına baxmayaraq, bir neçə saatdan sonra Ermənistan atəşkəsi pozdu. Əks hücum əməliyyatı ilə Ordumuz oktyabr ayının 17-də Füzuli şəhərində, 18-də Xudafərin üzərində üç rəngli hilal bayrağımız dalğalandı. 20-də Zəngilan şəhəri, 22-də Zəngilanın Ağbənd qəsəbəsinin azad olunması ilə İranla dövlət sərhəddi tam nəzarətə götürüldü.

Ermənistanın baş naziri N.Paşinyan növbəti danışıqlara ehtiyac duyurdu çünki, “yenilməz erməni ordusu” darma-dağın edilmişdi. Oktyabrın 24-də ABŞ Dövlət katibi müavininin vasitəçiliyi ilə humanitar atəşkəs haqqında razılıq əldə olundu. Lakin heç bir gün tamamlanmamış düşmən yenidən Ordu birləşmələrinə qarşı həmlələrə başladı. İkinci Qarabağ savaşında məşhur “aypara” və “qurd tələsi” taktikası ilə əks-hücumə keçən Ordumuz Laçın dəhlizinə doğru irəliləyərək Ermənistanla Dağlıq Qarabağı birləşdirən əsas magistral yolun 10 kilometrliyindən artilləriya vasitəsilə buraya nəzarəti ələ keçirdilər. Oktyabrın 25-də Qubadlı işğaldan azad edildi (1.).

Azərbaycan dövləti üç cəbhədə düşməne qarşı müharibə və mübarizə aparırdı. Regional maraqlar həmçinin Geosiyasi maraqlar Qarabağda toqquşurdu. Bu müharibədə Rusiya və İran Ermənistana açıq və gizli hər cürə dəstək verirdi. Avropa dövlətlərinin əksəriyyəti uğurlarımızı heç cürə qəbul edə bilmir, öz emisarlarını təlimatlandırır Azərbaycanı göndərirdilər. Dövlət başçısının yüksək siyasi bacarığı, diplomatik ustalığı nəticəsində bu cəbhədə də uğurlar qazanırdıq. Mütəmadi olaraq müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı işğalçılıq siyasəti haqqında dünya ictimaiyyətini məlumatlandırırırdı. Müharibənin gedişində müxtəlif nüfuzlu əcnəbi televiziya kanallarına verdiyi müsahibələrində Azərbaycan həqiqətlərini faktlarla, dəlillərlə çatdırırdı. Azərbaycan həqiqətlərini, Azərbaycanın yenidən hücumə məruz qalması, dinc əhaliyə qarşı iyrənc cinayəti qınamaq əvəzinə, daha sərt mövqe bildirmək yox, tərəflərin gərginliyi azaltmağa və danışıqları təxirə salmadan davam etdirməyə çağırmışlar. Lakin bizim haqlı mübarizəmizi və mövqeyimizi dəstəkləyən dövlətlər də olmuşdur. Pakistan, Türkiyə, İsrail, Ukrayna, Əfqanıstan, Şimali Kipr Türk Respublikası və bir neçə başqa ölkələr isə Azərbaycanın bu müharibədə haqlı tərəf olduğunu dəstəkləmiş, onun ərazi bütövlüyünü tanıdıqlarını bildirmişlər. Azərbaycanın uğurlu Xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də Qoşulmama hərəkətinin işində də fəal iştirakı olub. Azərbaycanın ikinci vətən müharibəsində uğurlarını qəbul etməyən qüvvələr BMT Təhlükəsizlik Şurasında ölkəmizin mənafeyinə zidd qərar qəbul etməyə çalışırdılar. Lakin bu məsələdə Qoşulmama hərəkətinə üzv dövlətlər prinsipal mövqe ortalığa qoymuşlar. Beləliklə qətnamə layihəsinin qəbul edilməsinin qarşısı alınmışdır.

Yuxarıda qeyd etmişdik Laçın dəhlizinin strateji əhəmiyyətini. Azərbaycan ordusunun Laçın dəhlizinə nəzarət etməsi Şuşadakı işğalçı erməni hərbi birləşmələrini əlavə dəstək almaqdan məhrum etmişdir.

Yüngül silah-sursatla silahlanmış Azərbaycan Cəngavərləri (əlxüsus XTQ-İ) Şuşanın sıldırım qayalarını iplərlə dırmaşaraq, yaralı döyüş yoldaşlarını çiyinlərində daşıyaraq bir neçə yerdən şəhərə daxil oldular. Şuşanın azad edilməsi zamanı yüzlərlə erməni hərbiçisi məhv edildi.

44 günlük müharibədə Azərbaycan müharibə qanunlarına tam əməl etmişdir, ermənilərdən fərqli olaraq. Dinc əhaliyə insanpərvər münasibət olmuşdur. Ali Baş Komandan müharibənin gedişi dövründə deyirdi: “Biz günahsız insanların qisasını yalnız döyüş meydanında alırıq və alacağıq. Biz heç vaxt mülki şəxslərə atəş açmayacağıq” (1. səh.11).

Şuşanın azad edilməsi müharibədə ermənilərin öz məğlubiyyətlərini etiraf etmələrinə gətirib çıxaran həlledici döyüş olmuşdur. Qondarma qurumun “başçıları” Xankəndini tərk edib qaçırdılar. Şuşa məğlubiyyətindən bir gün sonra Ermənistan öz məğlubiyyətini qəbul etməli oldu.

Noyabrın 9-dan 10-a keçən gecə Rusiyanın təşəbbüsü ilə üç tərəfli bəyanat qəbul olundu. Bəyanatda nəzərdə tutulurdu:

1. 10 noyabr 2020-ci il tarixindən etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olunur. Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası tutduqları mövqelərdə qalırlar.

2. 20 noyabr 2020-ci il tarixinədək Ağdam rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılır.

3. Dağlıq Qarabağ təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının odlu silahlı hərbi qulluqçuları, hərbi zirehli texnika, avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilir.

4. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyətini Tərəflərdən hər hansı biri bəyan etməzsə, avtomatik olaraq növbəti 5 illik müddətlərə uzadılır.

5. Münaqişə tərəflərin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır.

6. Ermənistan Respublikası 15 noyabr 2020-ci il tarixinədək Azərbaycan Respublikasına Kəlbəcər rayonunu, 1 dekabr 2020-ci il tarixinədək isə Laçın rayonunu qaytarır. Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi (5 km. Enliyində) Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altında qalır.

Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya sülhməramlı kontingentinin gələcək yerdəyişməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

7. Daxili məcburi köçkünlər və qaçqınlar Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının Ofisinin nəzarəti altında geri qayıdır.

8. Hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsi həyata keçirilir.

9. Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilir. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin Sərhəd Xidmətinin orqanları həyata keçirir.

Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcəkdir.

Ədəbiyyat:

1. Elşad Barat. Ölümsüzlər. Qarabağ Azərbaycandır! Bakı, Qanun nəşriyyatı, 2021, 288 səh.
2. “Xalq qəzeti” 26 sentyabr 2020-ci il.
3. “Xalq qəzeti” 11 noyabr 2020-ci il.
4. President.az/az/articles/view/
5. Səmyull A. Uimz Ermənistan-terrorçu “Xristian” ölkənin gizlinləri. Ermənilərin böyük fırldaq seriyaları I cild, Bakı-2015, 388 səh.
6. Tomas de Vaal, Qarabağ: Ermənistan və Azərbaycan sülh və savaş yollarında. Bakı 2008, 344 səh.

РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА НА МИРОВОЙ АРЕНЕ ПОСЛЕ 44 ДНЕЙ

Ключевые слова: война, дипломатия, стратегия, беспилотник, агрессия

Açar sözlər: müharibə, diplomatiya, strateji, PUA, aqressiya

Key words: war, diplomacy, strategy, drone, aggression

Динамика происходящих политических изменений за последнее время в регионе указывает на восходящую роль Азербайджана и позволяет говорить о ней как о ведущем акторе на Южном Кавказе. После 44 дневной войны Азербайджан превратился в гаранта безопасности и мира в регионе.

Последний 30 лет Азербайджан вел дипломатическую борьбу против Армянских аккупантов и пытался вернуть исконные земли из рук агрессора лишь мирным путем. Однако несмотря на имеющиеся резолюции и позиции мирового сообщества достичь каких либо успехов было не возможно. Причиной этому было лицемерная политика Еревана и его сторонников прикрывающихся либеральными ценностями в ведении международных отношениях. Запад который всегда и везде представляется как сторонник справедливости в данном вопросе усердно сохранял существующее положение, которое могло быть выгодно только лишь аккупантам. Однако ряд провокационных событий привели к началу 44 дневной войны, которая была справедливой войной, целью которой являлось освобождение исторических земель и возвращение азербайджанцев на свои родные земли.

В ходе войны Азербайджан в корне изменил свою привычную дипломатию, отличающуюся сдержанностью, во первых война шла не только на поле битвы где Азербайджанская армия проявила себя блестяще, когда армянские солдаты сбегали с поля битвы, наши солдаты шли на врага бестрашными шагами проявляя доблесть и отвагу за каждый кусок родной земли. Во вторых параллельно с боевыми действиями началась дипломатическая война против Азербайджана, на дипломатической платформе. Здесь безупречная подготовка Президента республики, многолетний опыт, глубокое и совершенное знание дипломатии вывело страну на новый уровень в регионе. Многие нападения, атаки были уничтожены и сделаны контроатаки нанешие сильнейший удар по Армении и ее сторонникам.

Важнейшим фактором повлиявшим на ход войны, на ее результат и будущее положение страны на международной арене стало использование в первые в истории военного дела беспилотников. Оружие нового типа сыграло важную роль в одержании победы, поднятия духа, также распространению паники среди армянских террористов. Но наиболее важным результатом явилось рост интереса мирового сообщества к этому оружию и к историческому процессу, который начался с беспилотниками. По всему миру проводились обсуждения и оценки событий со стороны стратегов и военных экспертов. После непосредственно войны, тактики и методы ведения использованные со стороны Азербайджана было решено включить в соответствующую литературу. Тактика Айпара вызвала большой интерес.

Как следствие использование беспилотников, отношение между Турцией и Азербайджаном также стали более сплоченными. Турция стала ближайшим стратегическим партнером Азербайджана в регионе. Между странами были подписаны ряд документов о сотрудничестве, партнерстве и военной взаимопомощи, что еще более укрепило положение Азербайджана, а так же в свою очередь укрепило позиции Турции в регионе. Таким образом взаимоотношения между двумя странами как укрепило отношения между собой так и позиции и новые роли в регионе. Роль России которую она играла в регионе в этот раз взяла на себя Турция, тем самым с одной стороны укрепила тыл Азербайджана, а с другой стороны Азербайджан стал причиной получения этой позиции Турцией. Таким образом началась новая эпоха международных отношений в регионе и появлению новых ведущих акторов.

Азербайджан после войны взяла на себя роль гаранта мира и безопасности, непосредственно призывая агрессоров к миру и сотрудничеству, однако присущая Армении двуличность и лицемерие не дает возможность прийти к консенсусу и миру, а также не позволяет принимать условия мира от 10 ноября 2020 года, что усложняет ситуацию и наколяет отношения вновь и вновь. Армения до сих

пор пытается привлечь на свою сторону ряд государств против Азербайджана, которые обеспокоены изменившейся ролью Азербайджана на мировой арене, однако правильно выстроенная внешняя и внутренняя политика не позволяет деструктивным силам дестабилизировать ситуацию.

На сегодняшний день Азербайджан продолжает набирать положительную популярность во всем мире. Так например, вопрос по открытию Зангезурского коридора бала еще одной блестящей победой дипломатии Ильхама Алиева на международной арене, о чем свидетельствует освещение этого вопроса в СМИ таких стран как Китай, Индия, Великобритания, а также ряда других Европейских стран.

Еще одним ярким моментом является энергетическая политика нашей страны в Европе. За последние десятилетия Азербайджан стал важнейшим партнером Европейских стран по вопросам транспортировки газа. Азербайджан благодаря продуманной дипломатии Ильхама Алиева стал гарантом для региона. Азербайджан стал набирать популярность и рассматривается одним из наиболее надежных партнеров.

Сегодня в мире идут интеграционные процессы, следствием которых являются вовлечение во внутренние дела стран, изменения устоев и влияние на происходящие события и тд, в таких условиях Президент страны сумел вывести Азербайджан на новый уровень, превратив его в равного партнера и стал дипломатом без которого не организуется и не проводится ни одно мероприятия мирового уровня. До 44 дневной войны Азербайджан рассматривался как одна из постсоветских республик с неразрешимой территориальной проблемой, а сегодня это одна из стран которая сама выступает гарантом разрешения проблем и обеспечени мира в регионе.

Необходимо также отметить, что за всем этим успехом стоит многолетний труд и опыт, а также бесценный вклад Гейдара Алиева, гениального стратега который еще задолго до перечисленных событий заложил почву будущих успехов нашей страны.

Мехрибан Аббасова

Азербайджанский университет языков

ЦИТАДЕЛЬ ПАНАХАЛИ ХАНА-ШУША

Ключевые слова: Карабахское ханство, крепости, Панахали хан, оборонительные сооружения

Açar sözlər: Qarabağ xanlığı, qalalar, Pənahəli xan, müdafiə istəhkamları

Key words: Karabakh khanate, fortresses, Panahali khan, fortification

Территория Азербайджана из-за своего выгодного географического положения, благоприятных климатических условий и природных богатств с древнейших времён являлась объектом нападений и завоеваний, вначале различных племен, а позднее соседних государств и вновь образовавшихся империй.

Поэтому с древнейших времен в Азербайджане уделялось серьезное внимание строительству оборонительных сооружений различного характера. При постройке городов, крепостей и других оборонительных сооружений естественные условия местности использовались зодчими как в стратегическом, так и в тактическом плане [5, с.169].

В многовековой военной истории Азербайджана особое место занимают древний и средневековые периоды, когда сменявшие друг друга азербайджанские государства вели войны, соперничая за сопредельные территории. В ходе этих войн был накоплен огромный опыт в ведении вооруженной борьбы и строительстве укреплений, т.е. оборонительных крепостей.

На современном этапе на территории Азербайджана сохранились развалины оборонительных сооружений или полуразрушенные крепости построенные в древние времена и в средние века.

Одними из самых древних крепостей по мнению учёных считаются крепости Садарак, построенная при турукках, Джульфа – при лулубиях, Шарур построенная для обороны от Ассирии.

В период древней Албании были построены крепости Кабала (III-I в.в. до н.э.), Шабран (I в. до н.э.), Казах (III в. до н.э.). К периоду раннего средневековья относятся крепости Ниял (Исмаиллинский р-н) III в., Ултан (Сабирабад) IV в., Чираг-Гала (Шабран) IV в., Торпак-Кала (Товуз), в

Карабахе крепости Керки, Ктиш. Крепость Джаваншир (Исмаиллы) построена при Михранидах, старая Гянджинская крепость при Шаддадидах в X в.

Крепости более позднего периода – Гюлистан (Шемахы), Сельджук (Билиясувар), Алинджа (Джулфа), Балчилы (Гейгёль) построены в IX-XII в.в.

Крепости Нардаран, Рамана, Бильгях, Кале-и Бугурд (Шемахы), Гялясян-Гёресен (Шеки), Кёроглу (Товуз) и многие другие.

Период ханств – это период феодальной раздробленности. В этот период экономическая и политическая раздробленность порождала военную раздробленность. Правители ханств имели личное войско, численность которого зависела от степени богатства хана, так как кроме своего войска ханы часто пользовались и наемными отрядами, которым надо было платить.

Фортификационные сооружения на территории Азербайджана испокон веков служили для обороны городов и резиденций правителей. Многие из них связаны с именами великих азербайджанских правителей и являются жемчужинами архитектуры Азербайджана. Одной из таких крепостей является Шушинская крепость, построенная основателем Карабахского ханства Панахали ханом. Первой резиденцией Панахали хана в Шуше, как считают учёные – археологи был пещерный замок, окруженный мощной оборонительной стеной с полукруглой башней.

Столица Карабахского ханства город Шуша находился на пересечении множества караванных путей, славился своим шёлком, мощёнными речным камнем улицами, красивыми особняками и домами, а также производимыми здесь яркими коврами. Для каждого азербайджанца Шуша является символом нашей культуры и истории.

За 270 лет своего существования Шуша не утратила своего военно-стратегического значения, находясь на выгодной со стратегической точки зрения господствующей высоте.

Благодаря своему историко-культурному богатству и природным красотам Шуша считается городом-символом Азербайджана. Шушу также называют колыбелью азербайджанской культуры и музыки.

Общенациональный лидер, президент Гейдар Алиев называл Шушу «великим памятником азербайджанского народа».

Цитадель Панахали хана-Шуша

Появление жемчужины Карабаха города Шуши имеет свои исторические предпосылки. Появившись как оборонительная крепость, которая являлась также резиденцией основателя Карабахского ханства и его семьи, она постепенно превращается в город.

Характерной особенностью XVIII в. для истории Азербайджана заключается в том, что в конце 40-х годов XVIII в. начинается политическая раздробленность. Этому способствовало падение бывшего мощного, централизованного государства Сефевидов и создание крупными и влиятельными феодалами независимых феодальных владений (государств) в виде ханств. С самого начала возникновения, правители ханств вели по отношению друг к другу враждебную политику, соперничая в деле захвата соседних территорий для расширения своих владений.

Междоусобные локальные войны между азербайджанскими ханами, а также нападения внешних врагов, т.е. грузинских царей и иранских феодалов, вынуждала их постоянно быть готовыми к обороне и защите своих территорий.

В такой политической обстановке, для укрепления обороноспособности правители ханств создавали для себя укрепленные резиденции в виде столиц-крепостей.

Одним из крупных феодальных государств-ханств возникших в этот период было Карабахское ханство. Основателем ханства стал один из самых влиятельных представителей Карабахской аристократии Панахали хан из рода Джаваншир.

Летописец Мирза Джамал Джаваншир в своём труде “История Карабаха” пишет: *“Границы Карабахской области таковы: с юга река Араз от моста Худаферин до моста Сыныг. Сейчас мост Сыныг расположен между Газахом, Шамсаудином и (селением) Демирчи Гасанлы. С востока река Кура, соединяющая в селе Джавад с рекой Араз и впадающая в Каспийское море. С севера граница Карабаха с Елизаветполем (Гянджа) проходит по реке Горан до реки Кура – река Кура, проходя по многим местам, достигает реки Араз. С запада возвышаются Карабахские горы, именуемые Кюшбек, Салварты и Эрикли”* [7, 3].

Обзор границ Карабахского ханства, говорит о том, что оно по территории было большим.

Для обеспечения безопасности, с самого начала своего правления Панахали хан принимает решение о строительстве неприступной крепости. Таким образом, в 1748 г. в Кеберлинском магале (на территории современного Тертерского района) была сооружена крепость Баят. Которая стала резиденцией хана и первой столицей ханства. Как пишет Мирза Адыгёзал бек *“Он обвёл её глубоким рвом, устроил в ней мечеть, базар, бани и переселил туда всё своё семейство”* [6, с.54].

В 1748 г. правитель соседнего Шекинского ханства Гаджи Челеби со своими союзниками, т.е. с правителем Шемахинского ханства и некоторыми Карабахскими меликами совершает поход на Карабахское ханство, с целью захватить часть Карабахских земель.

Но Панахали хан дважды разгромил войско шекинского хана недалеко от крепости Баят [3, 59].

В общей сложности крепость Баят в течении 5 лет была резиденцией хана. Понимая что местоположение крепости Баят имеет не очень выгодное стратегическое положение, Панахали хан принимает решение о строительстве новой крепости. Стратегическая слабость крепости Баят, была в том что она располагалась на равнине. Новая крепость должна была быть построена в соответствии с учетом рельефа местности и чтобы население, в том числе и илаты могли защитить от врагов своё имущество и скот. Строительство новой крепости Шахбулаг начинается в ноябре 1751 года. Своё название она получила от названия родника, который был назван Шахбулаг в честь шаха Аббас I и находился в 10 км. от селения Агдам (современный город Агдам).

Крепость состояла из внутренней и внешней крепостей, по приказу хана здесь были построены мечети, бани, базар, караван-сарай и дома. И ровно через год, т.е. в 1752 году, Панахали хан вместе с семьей, ближайшим окружением, служащими, знатными людьми, ремесленниками и илатами переезжает в новую резиденцию. Особое внимание уделялось переселению оружейников, кузнецов, ткачей и ковроткачей, так как нужно было одевать и вооружать армию. После переезда в Шахбулаг, крепость Баят по приказу хана была разрушена. Шахбулаг оставался столицей ханства в течении пяти лет, до 1757 года.

После строительства третьей по счёту крепости Панахабад, Шахбулаг была превращена в дозорную крепость, где была расположена часть войска ханской армии.

Как известно, территория Агдамского района, как и весь Карабах находился под оккупацией Армении с 1993 года до героической победы Азербайджанской армии в ноябре 2020 года. За время оккупации, армяне пытались арменизировать исторические памятники азербайджанского народа, объявили для себя что крепость Шахбулаг, якобы была резиденцией «мифического» царя Тиграна и переименовали её в Тигранокерт. И даже пытались переделать мечеть, сохранившуюся в крепости Шахбулаг в армянскую церковь.

Панахали хан видя, что крепость Шахбулаг также не могла гарантировать полную безопасность решил начать строительство новой крепости. Для того чтобы выбрать лучшее место для крепости он созывает диван с участием влиятельных феодалов ханства.

Гора, на которой возводилась Шуша, представляет собой усеченный конус с покатой поверхностью, спускающейся к северу террасами, через которые проложена извилистая дорога, ведущая к Гяндже [1, с.19].

Поверхность Шушинского плато во многих местах изрезана оврагами, постепенно переходящими в ущелья. Наличие оврагов исключало возможность затопления плато. Обрывы окружавшие Шушинское плато, круто спускались к руслам рек Даш-алтычай и Халифаличай.

Обычно строительство феодального города начиналось со строительства цитадели. Но во время строительства Шушинской крепости, одновременно с возведением оборонительных стен крепости строились и цитадели Панахали хана.

Застройка Шуши была начата с менее пересечённой восточной нижней части плато. Здесь ханские замки воздвигались на естественных возвышениях – на холмах или на краю отвесных скал [10, 24].

Почти все шушинские замки имели одинаковую конфигурацию: прямоугольные в плане, они были обнесены со всех четырёх сторон оборонительными стенами, по углам которых стояли трёх-четвертные башни. С внутренней стороны к этим стенам пристраивались помещения, служившие жильём обитателям замков [1, с.25].

Строительство новой крепости, т.е. Шуши является уникальной страницей истории Карабахского ханства. Здесь каждый камень таит в себе историю.

Местом для строительства новой крепости было выбрано Шушинское плато, которое находится на высоте 1600 м над уровнем моря и окружено глубокими обрывами. Перед строительством крепости, сюда были приглашены специальные мастера, которые должны были найти источники питьевой воды. И лишь после того как были вырыты колодцы началось строительство. Новая крепость была заложена в 1750 г. Для строительства были привлечены известные мастера из Нахичевана, Тебриза и Ардебилля. Крепостная стена для обороны нужна была только в северо-восточной части плато. Протяженность стен крепости составляет 3,7 км, ширина стен составляет 2,2 м, а высота стен 8 метров. По всей протяженности стен через каждые 50 метров были построены оборонительные башни.

Внутри крепости также был построен замок для Панахали хана и его семьи.

Крепость была готова в 1753 г., и с этого года эта мощная цитадель феодальной эпохи, позднего средневековья в Азербайджане стала центром, т.е. столицей Карабахского ханства.

Панах-хан назвал новый центр своего ханства в свою честь «Панахабад». Впоследствии город стали называть «Гала» («Крепость»), «Шуша галасы» (Шушинская крепость). Название это, видимо взято от названия деревни Шуша-кенди (село Шуша) [12, с.159].

О новой крепости Мир Мехти Хазани писал, что хан превратил её в благоустроенный и пользующийся любовью город, который он наименовал Панахабадом [13, с.43]. Новый город вскоре из Панахабада был переименован в Шушу. Новая столица Карабахского ханства быстро выросла в его экономический центр, стала одним из крупных ремесленно-торговых городов не только Азербайджана, но и всего Кавказа.

Шушинское плато с трёх сторон (юг, запад и восток) окружено высокими скалами. Удачный выбор места для строительства крепости подтверждают многие очевидцы. Английский путешественник начала XIX в. Г.Кеппель писал: *«естественные преимущества положения (Шуши) на вершине почти недоступной скалы давали мало поводов к искусственной защите»* [11, 2].

Выбранный для строительства крепости участок обладал ещё одним ценным стратегическим качеством – отсюда хорошо просматривалась окружающая местность, что исключало возможность внезапного нападения [2, 64].

О неприступности крепости пишут также В.Потто и А.Каспари, имея в виду крутую и извилистую узкую дорогу поднимавшуюся в город с северо-восточной стороны и окруженную скалами и обрывами. *“Здесь как в древних Фермопилах достаточно было несколько человек, чтобы сдержать и не допустить ни на шаг вперед огромной армии”* [4, с.218; 9, с.93].

Въезд в Шушу осуществлялся через северные-Гянджинские ворота, восточные – Агоглан гапысы и западные Иреванские ворота.

Северные ворота Шуши находятся посередине крепостных укреплений – между воротами Агоглан гапысы и Иреван гапысы. Эти ворота были главными и назывались Гянджа гапысы или Челебурд гапысы. Отсюда дорога вела на Гянджу и магал Челебурд [2, 65].

Западные ворота Шуши назывались Иреван гапысы, или Халифали гапысы, так как из них шла дорога к деревне Халифали и далее на Иреван. Эти крепостные ворота были укреплены с двух сторон двухъярусными боевыми башнями.

С востока вход в нижнюю часть города осуществлялся через ворота Шушакенд гапысы или Агоглан гапысы.

О существовании четвертых ворот Шуши сообщает только Мирза Юсиф Нерсесов в труде «Тарихи-Сефи», где упоминает, что эти ворота, придя в негодность, были заложены [8, с.35].

Строительство новой резиденции-крепости Шуша Панахали ханом в неприступном месте имело важное значение для защиты ханства на протяжении всего существования Карабахского ханства.

Подводя итог выше изложенному нужно подчеркнуть, что в период возникновения небольших, независимых феодальных государств в виде ханств в Азербайджане господствовала феодальная раздробленность. В таких условиях важнейшим залогом обеспечения целостности ханств являлось создание сильно укрепленных столиц крепостей, которые были бы способны противостоять нападению войск неприятеля [2, с.62].

Одной из таких крепостей стала цитадель правителя Карабахского ханства Панахали хана. Которая является памятником стратегического характера эпохи ханств.

В 1977 г. город Шуша-крепость была объявлена историческим архитектурным заповедником Азербайджанской ССР.

Карабахские события конца XX и начала XXI века являются трагической страницей в современной истории Азербайджана. В ходе Карабахских событий древний азербайджанский город Шуша 8 мая 1992 года был оккупирован армянскими вооруженными силами. В результате оккупации город Шуша и 30 сел района были разрушены, погибли 195 мирных жителей, 165 получили ранения, 58 пропали без вести, более 24 тысяч человек подверглись этнической чистке.

Но в результате победоносной войны, доблестная азербайджанская армия во главе с главнокомандующим, президентом Ильхамом Алиевым освободила исконные азербайджанские земли от армянских завоевателей.

8 ноября 2020 года президент Ильхам Алиев в обращении к народу объявил о том, что жемчужина Азербайджана – Шуша освобождена от армянской оккупации.

Гейдар Алиев всегда уделял большое внимание Карабаху и особенно г. Шуше. Ещё во время своего руководства советским Азербайджаном в 1969-1982 годах Г.Алиев считал Шушу историческим памятником, символом героизма азербайджанского народа. В 1977 г. Г.Алиев издал указ «О создании в исторической части г. Шуши историко-архитектурного заповедника».

14 января 1982 г. на открытии мавзолея Молла Панаха Вагифа в своей речи Г.Алиев сказал: «Шуша-родной город, родная земля, родная крепость, родной памятник не только для шушинцев, но и для каждого азербайджанца, каждого гражданина, любящего свою родину и нацию».

А на встрече с руководством и жителями города Шуши в этот же день Г.Алиев сказал: «Шуша город памятник архитектуры. Все, что связано с богатой историей края надо беречь, а все древние строения надо реставрировать».

В период оккупации Карабаха со стороны Армении, Г.Алиев во всех своих выступлениях с уверенностью говорил, что Азербайджан обязательно вернёт свои исторические земли, так-как «Без Шуши, Агдама, в целом без Карабаха Азербайджана не существует».

Дата освобождения Шуши- 8 ноября 2020 г. навсегда войдёт в историю нашей страны.

Литература:

1. Авалов Э.В. (1977) Архитектура города Шуши. Баку, Элм, 112 с.
2. Амирбекова Н. (2004) Вопросы военной истории Азербайджана в период ханств. Баку, Элм, 187 с.
3. Багирова М.М. (1978) Об образовании Шекинского ханства. Известия АН Азерб.ССР, серия истории, философии и права, №4.
4. Каспари А.А. (1904) Покорённый Кавказ. Очерки. СПб., 124 с.
5. Мамедов С.Г. (1997) История войн и военного искусства Азербайджана (с древн.времён до XVIII в.). Баку, Nafna Press, 385 с.
6. Мирза Адыгёзал бек. (1960) Карабахнаме. Баку.
7. Мирза Джамал Джаваншир (1959). История Карабаха.
8. Нерсисян М. (1956) Из истории русско-армянских отношений. Кн.1., Ереван.
9. Потто В.А. (1886-1897) Кавказская война в отдельных очерках, легендах и биографиях. Т.1-3, СПб.
10. Саламзаде А.В., Авалов Э.В., Салаев Р.Д. (1979) Проблемы сохранения и реконструкции исторических городов Азербайджана. Баку, Элм, 140 с.
11. Əliyev F., Əliyev M. (1996) Naxçıvan xanlığı 1747-1828 illərdə. Bakı.
12. Qarabaği Mirzə Yusif (2006) "Tarixi-Sefi". Qarabağnamələr. I hissə. Bakı, Yazıçı.
13. Mir Mehdi Xazani (2006) Kitabı-tarixi Qarabağ. Qarabağnamələr. II hissə. Bakı, Yazıçı.

QAN YADDAŞIMIZDAN SİLİNMƏYƏN SOYQIRIM

Açar sözlər: Soyqırım, Xocalı, Holokost, Srebrenitsa
Ключевы слова: Геноцид, Ходжалы, Холокост, Сребреница
Key words: Genocide, Khojaly, Holocaust Srebrenica

Bəşər cəmiyyəti soyqırım kimi real bir cinayətin hər zaman şahidi olub. Soyqırım yunan dilindən tərcümədə “ irq” və ya “qəbilə” kimi tərcümə olunan “geno” və latınca “qətl” mənasında işlənən “cide” sözünün birləşməsindən yaranmışdır. Bu söz elmə ilk dəfə olaraq 1944-cü ildə yəhudi mənşəli hüquqşünas Rafael Lemkin tərəfindən gətirilmişdir. Lemkin bu anlayışdan müharibə vəziyyətində, işğal olunmuş Avropada, vətəndaşlara qarşı törədilən vəhşilikləri təsvir etmək üçün istifadə etmişdir. Məhz Lemkin və tərəfdarlarının səyi nəticəsində soyqırım termini “Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və onun cəzalandırılması” haqqında Konvensiyada göstərilmiş və 1948-ci il dekabr ayının 9-da BMT baş assambleyası tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Ümumi olaraq tarixdə baş verən soyqırımlara nümunə olaraq ilk növbədə nasist Almaniya'nın başda yəhudilər olmaqla bir çox etnik qrupa, Fransızların Əlcəzairilərə, Amerikalıların qaradəriliyə, çinlilərin Türkiyə türklərinə qarşı münasibətini, daha sonra Avropada 2-ci dünya müharibəsindən sonra ən böyük insanlıq faciəsi olaraq görülən Srebrenitsada baş verən kütləvi qırğınları, ermənilərin tükələrə, azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qırğınları misal göstərmək olar.

Tarixin ideoloji olan ən ağır soyqırımı Holokost soyqırımı hesab olunur ki, bu soyqırım 2-ci dünya müharibəsi dövründə Hitlerin başçılığı ilə Almaniyanın Milli sosialist Alman Fəhlə Partiyası tərəfindən planlaşdırılan və həyata keçirilən məhv proqramının bir hissəsi kimi baş vermiş, burada təxminən 6 milyon Avropa yəhudi öldürülmüşdür. Buna uyğun olaraq tarixin müxtəlif mərhələlərində soydaşlarımıza da qarşı etnik təmizləmə, deportasiya və soyqırımlar həyata keçirilmişdir. Holokost soyqırımı da 1918-ci il 31 mart soyqırımı və 1992-ci ildə baş vermiş Xocalı soyqırımları kimi insanlığa qarşı xüsusi qəddarlıqla törədilmiş cinayətdir. Məhz 1918-ci il mart ayının 31-də baş verən soyqırımı zamanı Qubada yəhudi icmasının üzvləri də ermənilər tərəfindən soyqırıma məruz qalmışdı. 2-ci dünya müharibəsindən sonra etnik, irqi, dini ayrı seçkiliyə əsaslanan müharibələr daha da alovlanmağa başlamışdı. Azərbaycan tarixində 1918-ci il Ermənistanla yaşayan azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması ilə etnik təmizləmə başlamış, daha sonra ermənilər azərbaycanlılara qarşı ərazi iddialarına qalxmışdı. Dağlıq Qarabağ müharibəsinin nəticəsində isə Qarabağ və onun 7 rayonu işğal olunmuş, ən faciəli cəhəti isə Xocalının yer üzündən silinməsi olmuşdu.

Ermənistan prezidenti olmuş Serj Sarkisyan Britaniyalı jurnalist Tomas de Vala verdiyi müsahibəsində deyirdi ki “ Xocalıya qədər azərbaycanlılar elə düşünürdülər ki, ermənilər dinc əhaliyə silah qaldırmaq iqtidarında deyillər biz bu stereotipi qıra bildik nəticə göz qabağındadır”

Məhz bu şərh azərbaycanlıların milli mənsəbiyyətinə görə qətlə yetirildiklərini ölkənin 20 faizini etnik təmizləməyə məruz qoyduqlarını sübut edir. Daha bir tarixi fakta nəzər salsaq görərik ki, Bosniya Herseqovina da Azərbaycanla eyni vaxtda 1991-ci ildə öz müstəqilliyini elan etmişdi. Siyasi sabitliyi olmayan bu ölkədə etnik qarşıdurmanın baş verməsi elə də mümkünsüz deyildir. 1995-ci ildə demokratik Avropanın mərkəzində Srebrenitsada baş verən soyqırımı aktı burada dini, milli ayrı seçkilinin alovlandığını sübut edirdi. Burada baş verən hadisədən bir qədər əvvəl 1992-ci ildə azərbaycanlılara qarşı Xocalı soyqırımı törədilmiş, Xocalının bütün xüsusiyyətlərini özündə cəmləyən Srebrenitsa Avropanın Xocalısına çevrilmişdi.

XX əsr Azərbaycanın milli dövlətçilik tarixində mühüm dərəcədə yer tutur. Biz buna əsas olaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini 1918-ci il mayın 28-də yaranmasını götürə bilərik, daha sonra 1920-ci il 28 aprelde rus ordusu tərəfindən işğal olunmuş, Azərbaycanın müstəqilliyinə son qoyulmuş, 1991-ci ildə yeni tarixi şəraitdə bir daha Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etmişdir. Ancaq bunlar xalqımıza çətinliklərlə başa gəlmiş, xalqımızın başına qanlı faciələr, qurbanlar, soyqırımlar, deportasiyalar kimi hadisələr gətirilmişdir. Butun bu hadisələr başlanğıcını 19-cu əsrin əvvəlindən Gülüstan və Türkmənçay

müavilələrindən götürmüşdü. 1905-1906-cı illərdə ermənilər azərbaycanlılara qarşı ilk genişhəcmli qırğınlarını həyata keçirmiş və bundan istifadə edən erməni təşkilatları “Böyük Ermənistan” planını reallaşdırmağa çalışmışdı. Daha sonra bu qırğınlar Bakı, Tiflis, İrəvan, Gəncə, Qarabag, Zəngəzur kimi yerləri əhatə etmişdir. Bu qırğınlardan sonra 1911-ci ildə azərbaycanlı yazıçı M.S.Ordubadi Azərbaycanın bütün bölgələrindən və ermənilər də daxil olmaqla digər əhali qruplarından alınmış 245 məktub əsasında “Qanlı sənələr” adlı kitabını hazırlamış hadisələri burada təsvir etmişdi. Ordubadi burada millətlərarası toqquşmaları əsas götürərək bunun baş verməsinin səbəblərini 4 istiqamətdə göstərmişdir:

1. Erməni Daşnaksütyun tərəfindən Qafqazda oynanılan Qanlı teatr
2. Məhəlli hakimiyyət nümayəndələrinin etinasızlığı
3. Erməni fitnəkarlığını və hiylələrini vaxtında tanıya bilməmiş azərbaycanlıların təcrübəsizliyi, elmsizliyi

4. Londonun, Parisin və Amerikanın fəal dəstəyi əsasında Böyük Ermənistan yaratmaq məqsədilə ermənilərin muxtariyyətə can atmaları[2]Həmçinin Ordubadi kitabın əvvəlində də qeyd edirdi ki, hər iki xalq bu deyilən hadisələrdən ibrət dərsi almağa çağırır və inanırdı ki onun bu əməyi ,öz səhv və xətasını düşünmək üçün mənəvi səmərələr və faydalar verəcəkdir.

Lakin sonrakı hadisələr göstərdi ki ermənilər 1905-1906-cı il hadisələrindən kifayət qədər dərs almamışdır. 1918-ci ilin mart ayına qədər ermənilər erməni dövləti ideyalarını həyata keçirmək üçün Cənubi Qafqazın cənub qərbində Qars,İrəvan quberniyası, Zəngəzur, Göyçə, Yelizavetpol quberniyasının bir sıra qəzalarında, Qarabagda azərbaycanlılarının sıxışdırılması, zorla qovulması yerli əhalinin təmizlənməsini həyata keçirmişdi. Beləliklə 1918-ci il mart ayının 29-da Evelina gəmisinin tərkisiləh olunması kütləvi qırğınları başlamaq üçün bəhanə olmuşdu [1]. mart ayının 30-da Bakıda erməni bolşevik qüvvələri tərəfindən türk müsəəlman əhaliyə qarşı qırğınlar başlamış kütləvi xarakterinə görə “milli faciə” adlandırılmış və Azərbaycan xalqının tarixinə soyqırım anlayışını daxil etmişdir. AXC dövründə baş verən soyqırım, qırğınları araşdırmaq üçün 1919-cu ildə Fövqəladə Təhqiqat komissiyası yaradılmış və onun materialları bu gün Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində qiymətli mənbə olmuşdur. AXC 1919-1920-ci illərdə soyqırımın ildönümünü qeyd etmişdir. İlk dəfə siyasi qiymət isə 1998-ci il 26 mart fərmanı ilə Umumilli lider Heydər Əliyev tərəfindən verilmişdir. Bu gün Azərbaycan ictimaiyyəti azərbaycanlılara qarşı ermənilərin törətdiyi qırğınların tanınması , dünyaya çatdırılması istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət göstərir.

Ədəbiyyat:

1. A.Aşırılı. 31 mart soyqırımı 1918-1920-ci illər mətbuatında
2. M.S.Ordubadi “Qanlı illər” 2007.
3. Xalq qəzeti 2018, 25 fevral S5.

Qəribə Əlizadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

“ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ” AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜTTƏFİQLİYİNİN ZİRVƏSİ

Açar sözlər: Şuşa bəyannaməsi, müttəfiqlik, Azərbaycan, Türkiyə

Ключевые слова: Шушинская декларация, союз, Азербайджан, Турция

Key words: Shusha declaration, alliance, Azerbaijan, Turkey

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra Azərbaycan qardaş Türkiyə ilə münasibətləri 70 ildən sonra yenidən qurulmağa başladı. Təsədüfi deyildir ki, müstəqilliyimizi tanıyan ilk dövlət də məhz Türkiyə olmuşdur. Müstəqilliyimizin ilk illərində, konkret olaraq 1992-1993-cü illərdə xarici siyasətimiz daha çox Türkiyə istiqamətli olsa da bu rəssional xarakter daşımırdı. Heydər Əliyevin 1993-cü ildə ildə ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra Türkiyə ilə münasibətlərimiz yeni bir məcraya daxil olmuşdur. Enerjidən tutmuş nəqliyyat lojistikaya və hərbi sahəyə qədər bütün sahələrdə iki ölkə arasında müttəfiqlik münasibətləri ən yüksək səviyyə qaldırılmış oldu. Bu özünü 44 günlük Vətən müharibəsi gedişində özünü bir daha göstərmiş oldu.

2021-ci il 15 iyun tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan arasında Şuşa bəyannaməsi imzalandı. Sözügedən Bəyən-

namə ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin mərkəzi Şuşada olmaqla Qarabağ ərazisində baş konsulluğu açılmış olurdu. Türkiyənin Qarabağ bölgəsində konsulluğunun açılması Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş bölgəsinin sürətlə bərpa, iqtisadi inkişafı və təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından olduqca əhəmiyyətli idi. [3, səh.34]

Şuşa bəyannaməsi Türkiyə və Azərbaycan arasında demək olar ki, bütün sahələrdə-enerji, nəqliyyat, texnologiya, humanitar sahələrdən tutmuş müdafiə sənayesi və hərbi sahəyə qədər bir çox istiqamətlərdə əlaqələrin gələcəyi üçün bir yol xəritəsi təqdim olunur.

Şuşa bəyannaməsinin qəbulu Azərbaycan tarixində olduqca mühüm bir hadisə idi. Tariximizdə bir ilk idi ki, ölkə rəhbəri xarici dövlət rəhbərini Qarabağda rəsmi şəkildə qarşılayırdı.

Azərbaycan xalqı üçün mühüm mənəvi əhəmiyyət daşıyan Şuşa şəhərində Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında müttəfiqlik münasibətlərini rəsmiləşdirən tarixi Şuşa Bəyannaməsinin imzalanması, qeyd-şərtsiz, dərs kitablarına yazılması vacib olan mühüm hadisə kimi yaddaşlara əbədi həkk olunmuşdur.

Sözündən bu tarixi sənədin məhz 15 iyun – Qurtuluş günü imzalanması Azərbaycan tarixinə, eləcə də onun tərkib hissəsi olan Zəngəzur üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan və Türkiyə ilə Cənubi Qafqaz respublikaları arasında imzalanmış Qars müqaviləsinin 100-cü ildönəminə təsadüf etməsi rəmzi mənə daşımaqla yanaşı, həm də özündə dərin mənə kəsb edirdi. Təsadüfi, deyildir ki. Müqavilənin mətnində Qars müqaviləsinə istinad edilir. 100 ildən sonra sanki tarix yenidən təkrarlanırdı. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması və sərhədlərinin toxunulmazlığı üçün qardaş dövlət Türkiyə birbaşa üzərinə məsuliyyət götürmüş olurdu. [2, səh.57]

Sözündən tarixi sənəddə *iki qardaş dövlət arasında demək olar ki, əksər sahələri özündə ehtiva edən strateji müttəfiqlik məsələləri öz əksini tapır. Bəyannamədə beynəlxalq müstəvidə birgə əməkdaşlıq, siyasi-iqtisadi və ticarət əlaqələri, mədəniyyət, təhsil, idman, gənclər siyasəti, demək olar ki, bütün sahələr əhatə olunur. Azərbaycanın enerji resursları Türkiyə ərazisi ilə dünya bazarına nəql olunmaqdadır. Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Cənub Qaz Dəhlizi Türkiyənin enerji ehtiyacının ödənilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, rəsmi Ankaranın bir enerji mərkəzinə çevirməkdədir. Bütün bu məsələlər də Şuşa bəyannaməsində öz əksini tapmışdır. Diqqətçəkən məqamlardan biri də odur ki, 1918-ci il 4 iyun tarixində AXC ilə Osmanlı dövləti arasında bağlanmış Batum müqaviləsinin şərtlərinə görə Azərbaycan ərazi bütövlüyü və yaxud dövlət təhlükəsizliyi üçün hansısa bir təhdidlə qarşılaşarsa Osmanlı dövlətinə kömək üçün mürciət edə bilərdi. Şuşa bəyannaməsinə görə də hər iki dövlət təhlükəsizliklə bağlı hansısa təhdidlə qarşılaşarsa bir-birinə kömək etmək öhdəçiliyi götürürdü. Daha dəqiq sözlərsək, iki dövlətin ərazi bütövlüyünə, suverenliyinə üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, bir-birini qoruyacaqlar. Bəyannamədə deyilir: **“Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, Tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaqdır”**. [1, səh.43]*

Beləliklə, Azərbaycan və Türkiyə 15 iyun 2021-ci ildə tarixi addım ataraq, bölgənin geosiyasi mənzərəsini dəyişəcək Bəyannaməyə imza atdı. Bu Bəyannamə həm də Azərbaycanın və Türkiyənin düşmənlərinə tutarlı mesajdır. Bu Bəyannamə Azərbaycan və Türkiyə dövlətləri arasında bütün sahələrdə inteqrasiyanın nümunəsidir. Ən əsası, Bu Bəyannamə region üçün yeni tarixi gerçəklik deməkdir.

Ədəbiyyat:

1. The history of the patriotic war personality factor. Baku. “Sharg-Garb”, 2023. 444 p
2. President İlham Aliyev once again taught the Prime Minister of Armenia a real lesson in international law and history. 16.02.2020. //https://azertag.az/xeber/1415887
3. President İlham Aliyev's introductory speech at the meeting of the Cabinet of Ministers dedicated to the results of the socio-economic development of the first quarter of 2011. // “Azerbaijan”, January 13, 2011

44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ REALLIQLAR

Açar sözlər: Cənubi Qafqaz, üçtərəfli bəyanat, yeni geosiyasi reallıq

Ключевые слова: Южный Кавказ, трехстороннее заявление, новая геополитическая реальность

Key words: South Caucasus, tripartite statement, new geopolitical reality

2020-ci il sentyabrın 27-də Ermənistan silahlı qüvvələrinin növbəti dəfə, atəşkəsi pozaraq Azərbaycanın sərhəd rayonlarını artilleriya atəşinə tutması Azərbaycan Ordusunun əks hücumu ilə nəticələndi. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu Ermənistan tərəfindən işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərini – Cəbrayılı, Füzulini, Zəngilani, Qubadlıni işğaldan azad etdi. Keçmiş Hadrut – indiki Xocavənd rayonunun bir hissəsi də düşməndən azad edildi. Noyabrın 8-də Şuşanın, noyabrın 9-da 71 kəndin, 1 qəsəbənin, 8 yüksəkliyin azad edilməsi noyabrın 10-da düşməni kapitulyasiya sənədini imzalamaya məcbur etdi. Üçtərəfli Bəyanata əsasən 3 rayon – Ağdam, Kəlbəcər, Laçın siyasi yolla qaytarıldı. Üçtərəfli bəyanatın 4-cü bəndinə əsasən Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilməli idi. Rusiya sülhməramlılarının nəzarəti altına düşən Laçın şəhəri, Zabux və Sus kəndləri 2022-ci il avqustun 26-da azad edildi.

İşğaldan azad edilmiş rayonların bərabər inkişafının təmin edilməsi məqsədilə 2021-ci il iyulun 7-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Fərman verdi (1). Prezidentin Fərmanına əsasən Azərbaycanda 14 iqtisadi rayon, o cümlədən Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarını özündə birləşdirən Qarabağ iqtisadi rayonu, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonlarını özündə birləşdirən Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu yaradıldı. İnsanlar unutmamalıdır ki, Şərqi Zəngəzur varsa, Qərbi Zəngəzur da vardır.

2021-ci il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Müttəfiqlik haqqında Şuşa Bəyannaməsini imzalaması Türk dünyasında yeni eranın başlanğıcı oldu. Bu sənədi imzalamaqla dövlətlər iki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadiq olduqlarını bir daha təsdiq etdilər (5).

Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi ilə Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi reallıq, iqtisadi imkanlar yarandı. Lakin Cənubi Qafqazda sabitliyə, sosial-iqtisadi rifahın yüksəldilməsinə bəzi mənfur qüvvələr mane olur. 2020-ci il 10 noyabr tarixli Üçtərəfli bəyanatın 4-cü bəndində göstərilir ki, Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilməlidir (6). Bu bəndin şərtlərinə hələ də əməl edilməmişdir. Erməni silahlı qüvvələri sülhməramlı kontingentin yerləşdiyi ərazidən hələ də çıxmamışdır. Halbuki Rusiyanın sülhməramlı kontingentinin yerləşdirilməsi erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel həyata keçirilməli idi. Belə vəziyyət erməni terrorçularının yeni təxribatlarına yol açır. 2022-ci il 22 fevral tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında imzalanan müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamənin 1-ci bəndində qeyd olunur ki, Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası öz münasibətlərini müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti, iki ölkənin müstəqilliyinə, dövlət suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığına qarşılıqlı hörmət, eləcə də bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq, hüquq bərabərliyi və qarşılıqlı fayda, mübahisələrin dinc yolla həlli və güc tətbiq etməmək və ya güclə hədələməmək prinsiplərinə sadiqlik əsasında qururlar (2). Bəyannamənin 18-ci bəndinə əsasən, Rusiya Federasiyası və Azərbaycan Respublikası beynəlxalq terrorçuluq, ekstremizm və separatçılıq təhdidlərinə qarşı mübarizədə və onların neytrallaşdırılmasında səylərini birləşdirirlər. Azərbaycan Respublikasının öz ərazisində anti-terror əməliyyat aparması qanunauyğundur. 2021-ci il 26 noyabr tarixində Soçidə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının Baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin imzaladıqları bəyanatda (3) da Azərbaycan Respublikası ilə Ermə-

nistan Respublikası arasında dövlət sərhədinin delimitasiyası, sonradan tərəflərin sorğusu əsasında Rusiya Federasiyasının məsləhət yardımı ilə sərhədin demarkasiyası üzrə ikitərəfli komissiya yaradılması barədə razılaşdırılmışdır. Lakin 2020-ci il 10 noyabr tarixli Üçtərəfli Bəyanatın 4-cü bəndinə müvafiq olaraq erməni silahlıları Rusiya sülhməramlılarının yerləşdiyi bölgədən çıxmırlar və terror fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Ermənistan minaladığı ərazilərin xəritəsini vermək, delimitasiya və demarkasiyanı dəqiqləşdirmək əvəzinə öz terrorçu dəstələrini Azərbaycan ərazilərini minalamaq üçün göndərir. 2022-ci il sentyabrın 12-də erməni terrorçularının Daşkəsən-Laçın-Kəlbəcər istiqamətində törətdikləri təxribatlar bir daha bunu sübut etdi. Halbuki Vətən müharibəsindən sonra Ermənistana Cənubi Qafqazda olan layihələrə qoşulmaq, Türkiyə ilə sərhədləri açmaq üçün bir yol açılmışdır. Ermənistan bu təxribatları tək etmir, ona ABŞ, Fransa, İran himayədarlıq edir, münafişənin yenidən başlamasına cəhd göstərirlər. Vətən müharibəsindən sonra ABŞ, Fransa, İran Azərbaycanın qələbəsini çətinliklə etiraf edirlər. Hətta müharibədən sonra Fransa Respublikası Senatı 2020-ci il noyabrın 25-də “Dağlıq Qarabağ respublikası”nın tanınmasına dair qətnamə layihəsi qəbul etdi. Bundan başqa ABŞ və Fransa səfirlərinin Qarabağa getməkdən imtina etməsi bu dövlətlərin münafişənin həll edilməsində maraqlı olmadığını göstərir.

Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələrinin bərpa edilməsinə yönəldilən digər bənd 9-cu bənddir (6). 9-cu bəndə görə tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Bununla Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru yollarla birləşdirmə istiqamətində tarixi addım atıldı. Ermənistan Respublikası vətəndaşların, nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirir. Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək. Türkiyə və Azərbaycan arasında quru yolla əlaqə Naxçıvan vasitəsilə birbaşa olacaq. Rusiya ilə Ermənistan, İran, Türkiyə arasında dəmiryolu ilə əlaqə olacaq. Zəngəzur dəhlizi layihəsi təkcə Naxçıvanla Azərbaycanın digər bölgələri arasında nəqliyyat imkanlarının açılmasına deyil, bütövlükdə Xəzər və Aralıq dənizi hövzələrinin, daha geniş mənada isə Cənub-Şərqi və Mərkəzi Asiya ilə Avropanın əlaqələndirilməsinə xidmət göstərəcək. İlham Əliyev ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri ilə görüşündə “bu bəndin qəbul edilməsinin regionun gələcəkdəki fəaliyyəti ilə bağlı müzakirələr üçün yeni imkanlar yaratdığını” bildirdi (4, s.289). Azərbaycan imza atdığı sənədlərin həyata keçirilməsinə var-gücü ilə çalışır. Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda sürətlə aparılan genişmiqyaslı bərpa quruculuq işləri də bunu deməyə əsas verir. Lakin Ermənistanın sərhədlərin delimitasiyası və demarkasiyasından yayınması Cənubi Qafqazda sülhə mane olur. Halbuki Zəngəzur dəhlizinin yaradılması Ermənistana əhəmiyyətli üstünlüklər verir. Bölgədə nəqliyyat əlaqələrinin bərpası Ermənistanın Avrasiya İqtisadi Birliyinin bazarları ilə quru əlaqəsinin bərpasına, İranla iqtisadi əlaqələrinin daha da inkişafına, regionda sabitliyə səbəb olar. Lakin İran Azərbaycan torpaqlarının düşmənlərdən azad edilməsi ilə barışa bilmir, təxribatlar törətməyə çalışır, Zəngəzur dəhlizinin açılmasına etiraz edir, bölgədə münafişəni yenidən alovlandırmağa cəhd edir. Halbuki region dövlətlərinin regionda olan layihələrdə əməkdaşlığı bölgədə sabitliyə, təhlükəsizliyə təminat verən əsas amildir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. 07.07.2021. <https://president.az/articles/52389>
2. Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında müttəfiqlik qarşılıqlı fəaliyyəti haqqında Bəyannamə. 22.02.2022. <https://president.az/az/articles/view/55498>
3. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin, Ermənistan Respublikasının baş nazirinin və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı. 26.11.2021. <https://president.az/az/articles/view/54426>
4. Əliyev İ.H. İnkişaf – məqsədimizdir: 108 kitabda, 108-ci kitab, Bakı: Azərneşr, 2021, 392 s.
5. Şuşa Bəyannaməsinin tam mətni. 16.06.2021. <https://report.az/xarici-siyaset/susa-beyannamesinin-tam-metni>
6. İlham Əliyev xalqa müraciət edib. 10.11.2020. <https://president.az/articles/45924>

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ TARİXİ QƏLƏBƏNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASININ ROLU

Açar sözlər: strategiya, müharibə, qələbə, inkişaf

Key words: strategy, war, victory, development

Ключевые слова: стратегия, война, победа, разработка

XX əsrin sonunda müstəqilliyimizin bərpa edilməsi ilə eyni zamanda dövlətin məruz qaldığı erməni işğalının və onun gətirdiyi iqtisadi tənəzzülün aradan qaldırılmasında, vətənimizin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsində ümummilli Heydər Əliyev strategiyasının və onun siyasi kursunun davamçısı Prezident İlham Əliyev şəxsiyyətinin danılmaz rolu vardır. Dövlətimizin dərin bir böhran keçirdiyi vaxtda hakimiyyətə gələn ümummilli lider H.Əliyev dərin dövlət idarəçiliyi təcrübəsinə dayanaraq əvvəlcə vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin qarşısını aldı. Respublika prezidenti seçilən Heydər Əliyev 10 oktyabr 1993-cü ildə Respublika sarayında andiçmə mərasimində bir vəzifə kimi onun qarşısında dayanan məsələlərə toxunaraq qeyd edirdi: “Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünü, tam suverenliyini təmin etmək, ölkəmizi müharibə şəraitindən çıxarmaq, respublikanın vətəndaşlarının rifahını yaxşılaşdırmaq, onların yaşaması üçün lazımı şərait yaratmaq-bu vəzifələr mənim Prezident fəaliyyətimdə əsas istiqamətlər olacaqdır.... Bizim ən əsas vəzifəmiz respublikanı müharibə vəziyyətindən çıxarmaq, işğal olunmuş torpaqların hamısını geri qaytarmaq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü, müstəqil respublikanın sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək, yurd-yuvasından didərgin düşmüş soydaşlarımızı-bacılarımızı, qardaşlarımızı öz doğma yerlərinə qaytarmaqdır... Sülh yolunda addımlarımız nəticə verməsə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün, respublikanı müdafiə etmək üçün qüdrətli bir ordunun yaradılması bizim əsas vəzifəmizdir ” [5, s.51-56]. Göründüyü kimi, dahi liderin andiçmə mərasimindəki çıxışı həm də sistemli bir proqram sənədi xarakteri daşıyırdı və qarşıda dayanan mühüm məsələlərin həlli üçün çoxtərəfli strategiya müəyyən edirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti funksiyasını yerinə yetirməyə başladığı ilk gündən Ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün istiqamətlərində dərin və çoxvektorlu islahatlar yolunda addımlar atdı. Ermənistanla atəşkəs sazişinin imzalanması ilə Heydər Əliyev ölkənin dirçəldilməsi üçün zaman qazanaraq Azərbaycanda aqrar, iqtisadi, mədəni və hərbi sahədə quruculuq işlərini genişləndirmək üçün imkanlar əldə etdi [13, s.218]. O, Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması, həmçinin dövlətimizin beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinə çevrilməsində müstəsna addımlar atdı. Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsinə xüsusi səy göstərən Heydər Əliyev şəxsiyyəti bununla bərabər ordu quruculuğuna xüsusi diqqət yetirir, hərbi hissələrə baş çəkir, Azərbaycan ordusunun müasir NATO standartlarında təşkili üçün mühüm işlər görürdü[5]. Heydər Əliyev Azərbaycanda dini-mənəvi dəyərlərin, tolerantlıq və multukultural mühitin möhkəmləndirilməsinə də xüsusi diqqət yetirirdi[2, s.134-139]. O, dini bayramlar və anım günləri ilə bağlı olaraq müxtəlif dini icmaların nümayəndələri ilə görüşür, onların problemləri ilə maraqlanır, bayramlarla bağlı rəsmi təbriklərini çatdırırdı. Bütün konfessiyalara eyni səviyyədə münasibət, onların ibadətgahlarını fərq qoymadan ziyarət etmək, müxtəlif dinlərin və xalqların nümayəndələri ilə görüşlər Heydər Əliyevin tolerantlığa verdiyi önəmi bir daha göstərir. Azərbaycanda bütün dini mərasimlər zamanı müxtəlif konfessiyaların nümayəndələrini bir arada görmək ənənəsi də Heydər Əliyevin zamanında qoyulmuşdur[3, s.15]. Ümummilli lider azərbaycançılıq ideologiyasını inkişaf etdirərək, bu məfkurəni milli ideologiyaya çevirməklə, müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyasının azərbaycançılıq olduğunu xüsusi vurğulayaraq, ona milli-mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, dünya azərbaycanlılarının birliyinə nail olmaq,vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitə kimi baxırdı[8, s.10]. Prezident kimi müxtəlif ölkələrə səfər edərkən orada yaşayan Azərbaycan icmasının nümayəndələri ilə görüşən (məs. 20 oktyabr 1995-ci il ABŞ, Nyu-York; 1 iyul 1996-cı il, Almaniya, Bonn; 15 yanvar 1997-ci il, Fransa, Paris; 22 iyun 1998-ci il, Böyük Britaniya, London; 22 iyun 2000-ci il, Rusiya Federasiyası, Moskva) [1, s.236], onlara milli mənsubiyyəti unutmamağı, milli ideologiya ətrafında birləşməyin vacibliyini qeyd edən H.Əliyev 9-10 noyabr 2001-ci il tarixində Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının Bakıda keçirilməsi haqqında sərəncam verdi[10, s.160-

169; 7, s. 266-288; 9, s. 146]. 2003-cü ildən Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilən İlham Əliyev Ulu Öndərin müəyyən etdiyi dövlətçilik kursuna uyğun olaraq ölkənin sosial-iqtisadi cəhətdən inkişafını təmin etmişdir. Prezident İlham Əliyev hakimiyyətə gəldiyi ilk dövrdə ölkənin inkişaf prioritetlərini müəyyən edən “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” fərman imzaladı [12, s.138]. İlham Əliyev “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya” (2005-2025) təsdiq etdi. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafını diqqətdə saxlayan İlham Əliyev tərəfindən 2011-ci il ölkəmizdə “Turizm ili” elan edildi, həmçinin müxtəlif regionlarda sənaye parkları yaradıldı. Ulu öndərin neft strategiyasını davam etdirən Prezident İlham Əliyev XXI əsrin sazişini – “Cənub Qaz Dəhlizi”nin tərkib hissəsi olan TANAP və TAP layihələri, həmçinin “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə qərarları imzaladı [12, s.142]. 2016-cı ilin Azərbaycan Respublikasında “Multikulturalizm ili” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı oldu. Vətən müharibəsində qələbənin təmin olunmasını şərtləndirən amillərdən ən əsası ölkəmizdəki milli birlik, həmrəylik oldu. Peşəkar ordu quruculuğu Prezident İlham Əliyevin başçılığı altında yeni mərhələyə qədəm qoydu. Çoxşaxəli hərbi islahatlara başlanıldı. Azərbaycan Ordusunun təlim və tədris mərkəzlərinin fəaliyyəti təkmilləşdirildi. Müasir tələblərə cavab verən hərbi təhsil sistemi formalaşdırıldı. Hərbi sahədə əsaslı islahatlar aparılması ilə yanaşı, Azərbaycan Ordusu yeni silah və ən müasir texnika ilə təchiz edildi. Prezident İlham Əliyevin 16 dekabr 2005-ci il tarixli sərəncamı ilə Müdafiə Sənayesi Nazirliyi yaradıldı. Müdafiə Sənayesi Nazirliyinin xətti ilə 1300-dən çox adda hərbi təyinatlı məhsul istehsal olunur [12, s.128-137]. 2016-cı ilin aprelində və 2017-ci ilin mayında Azərbaycan Ordusunun istənilən döyüş tapşırığını yerinə yetirə biləcəyinə əmin olduq. Ordumuzun apardığı uğurlu hərbi əməliyyatlar nəticəsində Füzuli, Cəbrayıl və Ağdərə bölgələrində 2 min hektar, Naxçıvan Muxtar Respublikasında 11 min hektar ərazi işğaldan azad edildi [12, s.128-137]. 27 sentyabr 2020-ci il tarixində, Ermənistanın növbəti təxribatına cavab olaraq, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin əmri ilə başlanmış əks-hücum əməliyyatları-44 günlük Vətən müharibəsi- nəticəsində Azərbaycan əbədi və əzəli torpaqlarını işğaldan azad etdi. Beləliklə, Prezident İlham Əliyev Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi strategiyayı reallaşdıraraq dərin islahatlar nəticəsində uzun illər ərzində yaradılmış iqtisadi və hərbi potensial əsasında Şanlı Ordumuzun düşmən üzərində parlaq və qəti qələbəsini şərtləndirmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev V. Heydər Əliyev – milli-siyasi elitamızın zirvəsi. Bakı, “Təhsil”, 2019, 408 s.
2. Bəhramova S.Ş. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında din siyasəti. Bakı “AVROPA” nəşriyyatı, 2021, 232 sş.
3. Heydər Əliyev siyasəti: TOLERANTLIQ (*çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər*) Bakı, “Elm və Təhsil” – 2015. 504 səh. Ön söz Mübariz Qurbanlı.
4. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, Bakı , “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2002, 232 s. Elmi redaktor Ramiz Mehdiyev.
5. Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: iyun 1993-iyun 2003 (*çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müraciətlər*), redaktor Xanlar Vəliyev, Bakı “Adiloğlu” nəşriyyatı, 2006, 480 s.
6. Heyər Əliyev akademik yaddaşda. Elmi Red. R. Mehdiyev. İstanbul 2019, 359 s.
7. Həbibəoğlu V. Heydər Əliyev və Azərbaycan diasporu. Bakı, Qartal, 2001, 358 s.
8. Xəlilov Səlahəddin. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, “Azərbaycan Universiteti” nəşriyyatı, 2002, 232 s.
9. Mədətli Eynulla. Heydər Əliyev-İlham Əliyev: Azərbaycançılığın zəfər yolu. Bakı: “Turxan” NPB, 2021, 272 s.
10. Orucov Hidayət. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. Tbilisi, “İNTELEKTİ”, 2003, 171 səh.
11. Sadiq Qurbanov. Zamana sığmayan lider. Heydər Əliyevin idarəçilik və varislik fəlsəfəsi. Bakı 2022, 436 s.
12. Vətən müharibəsi tarixi. Şəxsiyyət faktoru (27 sentyabr-10 noyabr 2020-ci il). Elmi redaktor. Kərim Şükürov. Bakı, “Şərq-Qərb” 2021, 444 s.
13. Yaqub Mahmudov (Mahmudlu). Heydər Əliyev ideyalarının zəfər yürüşü. Bakı, “Təhsil”, 2011, 608 səh.

THE IMPACT OF VICTORY IN THE 44 DAY'S WAR ON INTERNATIONAL RELATIONS IN THE REGION

Key words: *44 day's war, South Caucasus, Azerbaijan, Nagorno-Karabakh*

Açar sözlər: *44 günlük müharibə, Cənubi Qafqaz, Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ*

Ключевые слова: *44 дневная война, Южный Кавказ, Азербайджан, Нагорный Карабах*

The presence of energy resources of the South Caucasus and its location at the crossroads of Europe, the Middle East and Asia make it even more important from a geopolitical point of view. The South Caucasus is in the interests of the United States, which wants to see the Caucasus in a Western-oriented integration, and Russia, which considers the South Caucasus as its pressure and Iran which is dissatisfied with the intervention of other large countries in the region. At the same time, the South Caucasus is considered an important region for the EU as a transit region for transporting the valuable energy resources of the Caspian Sea. The rich oil and gas resources of the Caspian Sea are the best alternative for reducing Europe's energy dependence on Russia. Iran, one of the major states of the region, does not welcome the intervention of non-regional powers in the affairs of the region and does not support the integration of the South Caucasus to the West.

The diplomatic tension in US-Iran relations, in turn, leads to a clash of interests of these two states in the implementation of energy projects in the South Caucasus. After the events of September 2020, radical changes took place in the geopolitical landscape in the South Caucasus. The Nagorno-Karabakh conflict, which has been causing tension in the region for many years, got the status of "frozen conflict" in the South Caucasus, and has been going on for 30 years between Azerbaijan and Armenia, was resolved in 2020 as a result of the "44-day's Patriotic War". Azerbaijani armed forces with a great victory shattered Armenia's fantasy of "creating a Great Armenia" and the myth of "invincible Armenian army".

Azerbaijan's victory in the war and the liberation of its historical lands from occupation not only put an end to the 30 year's occupation policy in the South Caucasus, but also led to fundamental changes in the South Caucasus policy of major states and international organizations with military and political interests in the region. This victory of Azerbaijan actually changed the dynamics of the region and led to historical, political, social, cultural, economic and military-strategic changes. This war also led to the further rise of Turkey's reputation as a regional power, the determination of the real limits of Russia's influence on the South Caucasus, and the clarification of the real interest of the USA and the countries of the European Union in this part of the former Soviet Union [1].

The double standards of the West in the politics of the South Caucasus and the unresolved issue of Nagorno-Karabakh was a real obstacle in the security policy of the region. The OSCE Minsk Group, which was created to solve the problem, tried to extend the life of the Armenian occupation by dressing the conflict as a "frozen conflict" and maintaining the existing status quo [2].

Iran, one of the main figures in the region, assisted the invader, Armenia indirectly during the war under various pretexts. It is known that in this conflict our "religious brother" theocratic Iran was on the side of Armenia which is a member of the "Christian club". As a result of our victory, the liberation of the 132 km section of our state border with Iran from occupation and the fact that those territories are now under the control of the owner is not considered an encouraging sight for Iran.

The OSCE and its co-chairs, who said that "There is no option for a military solution to the Armenia-Azerbaijan conflict," had to just watch silently events in the South Caucasus. President Ilham Aliyev's decisive steps made the international organizations and superpowers who took upon themselves the mission of mediation in the solving the conflict, not get involved in the issue and become just spectators [3].

Azerbaijan's achievement on air superiority with the using of drones and ammunition was one of the main factors determining the results of the war, and it was also a step in the development of military in armed conflicts of this scale. This victory depends on the military level of both sides and the strength and potential they have. The 44 day's war proved that the Armenian army was in so miserable provision. It

turned out that the technical base and supplies of the enemy army can be compared only with the most backward countries of the world. At the same time, the moral and psychological problems of the personnel in this army, and their lack of even elementary military knowledge in terms of professionalism, became obvious. Finally, the image of the "victorious army" and the myth of the "strong army", instilled in the minds of the common people by the Armenian government for years, were destroyed by the Azerbaijani army. The victory proved that Azerbaijan, which is developing economically in the region, has enough opportunities to strengthen its army, and these opportunities were effectively directed to the development of our Armed Forces [4].

In the 44 day's war, Azerbaijan also won the media battle. The President of the Republic of Azerbaijan, İlham Əliyev could reveal the truths of Azerbaijan in the world's leading mass media owing to his professional speech. The president's analysis based on deep logic, as well as detailed, concrete facts about the course of events and the beginning of the war, changed the position on favor of Azerbaijan.

References:

1. Avropa İttifaqı Ermənistanı çətin "Qarabağ seçimi" qarşısında qoyur. BBC News. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-57916158>
2. Prezident İlham Əliyevin ADA Universitetində keçirilən "Cənubi Qafqaza yeni baxış: münaqişədən sonra inkişaf və əməkdaşlıq" adlı beynəlxalq konfransda çıxışı. Azərbaycan Prezidentinin Rəsmi internet sahifəsi (president.az) 10-13 aprel, 2021
3. The new balance of power in the Southern Caucasus in the context of the Nagornokarabakh Conflict in 2020 https://www.researchgate.net/publication/348925591_THE_NEW_BALANCE_OF_POWER_IN_THE_SOUTH_ERN_CAUCASUS_IN_THE_CONTEXT_OF_THE_NAGORNOKARABAKH_CONFLICT_IN_2020_
4. Twenty Years of Independence in the South Caucasus: achievements and challenges. Sep 15, 2011. <http://csis.org>

Səbinə Məmmədova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞININ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkiyə, Cənubi Qafqaz, 44 günlük Qarabağ müharibəsi, hərbi əməkdaşlıq

Ключевые слово: Азербайджан, Турция, Южный Кавказ, 44-дневная карабахская война, военное сотрудничество

Key words: Azerbaijan, Turkey, South Caucasus, 44-day Karabakh war, military cooperation

Azərbaycanla Türkiyə arasında əməkdaşlıq bütün digər sahələrdə olduğu kimi, hərbi sahədə də dərinləşməkdədir. 44 günlük Qarabağ müharibəsində Azərbaycan ordusunun əldə etdiyi Zəfər nəticəsində Cənubi Qafqazda yaranan yeni geopolitik güc balansını təhlil edərkən görürük ki, Azərbaycan-Türkiyə ordularının hərbi əməkdaşlığı burada necə böyük bir rola sahibdir. Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığı istiqamətində ilk addım 11 avqust 1992-ci ildə imzalanan "Hərbi təhsil sahəsində əməkdaşlıq haqqında" müqavilənin bağlanması ilə başlamış və hazırkı səviyyəyə qədər yüksəlmişdir. İki qardaş ölkə arasında qarşılıqlı milli maraqların təmin edilməsi ilə birlikdə Türkiyə Silahlı Qüvvələri digər bir istiqamət olan Azərbaycanın NATO ilə birgə iş potensialının inkişaf etdirilməsi, Avratlantik məkana inteqrasiyası məsələsində də əməkdaşlığa mühüm töhfələr vermişdir [1]. Biz bu əməkdaşlığın ən yüksək məqamına 44 günlük Qarabağ müharibəsində şahid olduq. Müharibə başa çatdıqdan sonra isə Azərbaycan və Türkiyə arasında 15 iyun 2021-ci il tarixində imzalanan Şuşa Bəyannaməsi ilə hərbi sahədə ikitərəfli əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi məsələsi öz əksini tapdı.

Şuşa Bəyannaməsi Bakı və Ankaranın başçılığı altında yeni regional geosiyasi konfigurasiyanın qurulmasının başlanğıcıdır. Bu, regionda 200 ilə yaxın davam edən geosiyasi konfigurasiyaların dağıdılması və bundan sonra Azərbaycan-Türkiyə tandeminin rəhbərliyi altında davam edəcək yeni regional düzənin başlanğıcı deməkdir. Bu saziş Bakı və Ankaranın hərbi-siyasi, iqtisadi sahələrdə müttəfiqliklərini rəsmi şəkildə elan etdi [2].

Sənəddə qeyd olunur: “Tərəflərdən hər hansı birinin fikrincə, onun müstəqilliyinə, suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə, beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığına və ya təhlükəsizliyinə qarşı üçüncü dövlət və ya dövlətlər tərəfindən təhdid və ya təcavüz edildiyi təqdirdə, tərəflər birgə məsləhətləşmələr aparacaq və bu təhdid və ya təcavüzün aradan qaldırılması məqsədilə BMT Nizamnaməsinin məqsəd və prinsiplərinə müvafiq təşəbbüs həyata keçirəcək, bir-birinə BMT Nizamnaməsinə uyğun zəruri yardım göstərəcəklər. Bu yardımın həcmi və forması təxirə salınmadan keçirilən müzakirələr yolu ilə müəyyən edilərək birgə tədbirlər görülməsi üçün müdafiə ehtiyaclarının ödənilməsinə qərar veriləcək və Silahlı Qüvvələrin güc və idarəetmə strukturlarının əlaqələndirilmiş fəaliyyəti təşkil olunacaq” [3]. Artıq Şuşa Bəyannaməsinin imzalanmasından iki həftə sonra, 2021-ci il iyunun 28-də Azərbaycan və Türkiyə Silahlı Qüvvələrinin birgə genişmiqyaslı hərbi təlimləri keçirildi [4].

İki ölkə arasında hərbi əməkdaşlıq bütövlükdə özündə bir neçə məsələni ehtiva edir: Bunlardan birincisi, NATO ilə əməkdaşlıqla bağlıdır. Bu çərçivədə NATO-nun aparıcı ölkələrindən olan Türkiyə Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin modernləşdirilməsinə kömək göstərir. Digər məsələ Azərbaycanın təhlükəsizliyi ilə bağlı iki ölkə arasında imzalanmış strateji müqavilələrdir. Nəzərə alınmalıdır ki, Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası və Hərbi Doktrinasında Azərbaycan ərazisində xarici hərbi iştirakın mümkünlüyünə dair məqamlar öz əksini tapıb. Xüsusilə də iki ölkə arasında imzalanmış “Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında” müqavilədə nəzərdə tutulanlar Türkiyə-Azərbaycan hərbi əməkdaşlığının güclənməsinə təkan verir. Ən nəhayət, Türkiyənin milli və regional maraqları, qardaş ölkənin milli təhlükəsizliyi ilə bağlı məsələni daha da aktualaşdırır. Nəzərə alınmalıdır ki, 2009-cu ildən etibarən Türkiyənin milli təhlükəsizlik sənədlərində dəyişiklik prosesi başlayıb. Bu sənədlər dünyada və bölgədə mövcud olan reallıqlara uyğunlaşdırılır. Sözügedən sənədlərdə Cənubi Qafqaz bölgəsi də Ankara üçün strateji prioritetlərdən hesab edilir. Bu baxımdan Cənubi Qafqaz ölkələri, xüsusilə də Azərbaycanla hərbi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi Türkiyənin dövlət və milli maraqlarından irəli gəlir [1]. Türkiyə Qarabağ müharibəsindəki qələbə və onun nəticələri ilə Cənubi Qafqazda mövqeyini möhkəmləndirdi. Rusiya-Türkiyə Müşahidə Mərkəzi çərçivəsində türk əsgərlərinin bölgədə olması və Azərbaycanın “Türkiyə nümunəsində ordu quracaq” kimi bəyanatı bu güclənmənin simvolu olan ən mühüm strateji məsələlərdir. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin hərbi və müdafiə sənayesi sahəsində dərinləşməsi, davamlı birgə hərbi manevrlər və qarşılıqlı yüksək səviyyəli səfərlər Türkiyənin Cənubi Qafqazda artan strateji gücünün göstəricisidir. Digər tərəfdən, Ankaranın bölgədə artan gücü Paşinyan administrasiyasını zaman-zaman Türkiyə-Ermənistan münasibətlərinin normallaşmasının zəruriliyi ilə bağlı mesajlar verməyə sövq edir. Türkiyə rəsmiləri, xüsusilə prezident Ərdoğan da Yerevan administrasiyası ilə mehriban qonşuluq münasibətləri qurmağa açıq olduqlarını bəyan edirlər. Qarabağ qələbəsindən sonra Azərbaycan da bu münasibətlərlə bağlı prosesi dəstəkləyir. Bu kontekstdə qarşıdakı dövrdə Azərbaycan-Ermənistan münasibətlərindəki prosese paralel olaraq Türkiyə-Ermənistan münasibətlərində də yavaş da olsa normallaşma gözləmək olar.

Beləliklə, Qarabağ zəfəri ilə xüsusilə Cənubi Qafqaz və ümumilikdə Qafqaz yeni strateji transformasiya və dəyişiklik prosesinə qədəm qoydu. İlk növbədə, Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərinin yeni prosesdə yeni strateji mərhələyə qədəm qoyduğunu bildirmək olar. İkincisi, bu strateji transformasiya prosesi Azərbaycan-Ermənistan və Türkiyə-Ermənistan münasibətlərində ciddi strateji dəyişiklik proseslərinə və normallaşmaya yol açır. Üçüncüsü, bu proseslərin qarşısında hələ də ciddi maneələrin olduğunu da nəzərdən qaçıрмаq olmaz. Dördüncüsü, Qarabağ zəfəri həm də regional tarazlıqlar kontekstində Türkiyə-Rusiya və Azərbaycan-Rusiya münasibətlərində yeni ciddi inkişafın xəbərçisi kimi oxuna bilər [5].

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığı bölgədə təhlükəsizliyin təmini baxımından vacibdir – “İki sahil” (ikisahil.az)
2. Şuşa Bəyannaməsinin tarixi əhəmiyyəti – TƏHLİL (ona.az)
3. Azərbaycan-Türkiyə hərbi əməkdaşlığı – regional təhlükəsizlik gücləndirilir | Report.az
4. Karabağ Zaferi Sonrası Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkiye (turksam.org)
5. Azerbaijan, Türkiye Expand Cooperation One Year After Signing Shusha Declaration – Caspian News

VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN REGIONDA YARATDIĞI YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR

Açar sözlər: əməkdaşlıq, işğalçı, problem, bərpa, infrastruktur

Ключевые слова: сотрудничество, захватчик, проблема, восстановление, инфраструктура

Key words: cooperation, invader, problem, restoration, infrastructure

Bu gün Azərbaycan üçün azad edilmiş ərazilərdə infrastrukturun bərpasını sürətləndirmək vacib məsələlərdən biridir. Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə və Dağlıq Qarabağdakı müharibə nəhayət ki, sona çatıb. İndi bütün problemlərə baxmayaraq regional iqtisadi inteqrasiya üçün yaxşı imkanlar vardır. Artıq Azərbaycanda bir sıra regional layihələr həyata keçirilib.

Yaxın gələcəkdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə “inşaat bumu” gözlənilir. Bununla əlaqədar ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı proqnozlarımızı təkrar nəzərdən keçirməliyik. Ordumuzun qazandığı bu qələbə həm də bütün sahələrin sürətli böyüməsinə təkan verəcəkdir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında torpaqların işğaldan tamamilə azad edilməsi təsir göstərəcəkdir.

Regional layihələrin həyata keçirilməsinə açıq şəkildə ehtiyac duyulur. Bu baxımdan Qarabağın bərpasının təkcə Azərbaycan üçün deyil, ümumilikdə bölgənin inkişafı üçün də son dərəcə vacib olduğu qəbul edilməlidir. Buna görə də bir sıra vacib məqamları vurğulamaq lazımdır. Vurğulanan məqamların fonunda II Qarabağ müharibəsinin geosiyasi və tarixi əhəmiyyətini başa düşmək olar.

Cənubi Qafqaz regionunda “yeni regionalizm” konsepsiyasına uyğun bir əməkdaşlıq platforması yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, “yeni regionalizm” Avropada bir konsepsiya olaraq yaranmış və hazırda Avropa İttifaqının müxtəlif bölgələrə siyasətində öz əksini tapmışdır. Xüsusilə “yeni regionalizm” regional əməkdaşlığın Avropa və qonşu regionlarda qlobal əməkdaşlıq və təhlükəsizliklə tamamlayıcılığı kontekstində başa düşülür. Məsələn, Avropa İttifaqının Baltikyanı siyasəti “yeni regionalizm” konsepsiyasının prinsiplərinə əsaslanır. Eyni məntiqdən çıxış edərək Avropa İttifaqı Cənubi Qafqaza yanaşır.

Azərbaycan yalnız döyüş meydanında qalib gəlmədi. Ümumilikdə regional geosiyasi, hərbi, iqtisadi, mədəni və ideoloji mənzərəni dəyişdirdi. Əslində, əsrlərboyu Cənubi Qafqazı qeyri-konstruktiv münasibətlərə cəlb edən yanaşmalar sistemini məhv etdi. Bunun əvəzinə, uzunmüddətli əməkdaşlığa yol açan və bölgə xalqları arasında qarşılıqlı faydalı münasibətlərə yeni bir nəfəs verən bir mənzərə ortaya çıxdı. Eyni zamanda, Azərbaycan Türkiyə və Rusiya ilə keyfiyyətə yeni münasibətlər sistemi qurmağı bacardı. Azərbaycanla əməkdaşlıqda hər üç dövlətin xüsusi maraqları vardır.

Lakin Azərbaycan olmadan Cənubi Qafqazın sosial-iqtisadi inkişafı və sabitliyi düşünülür. Bu o deməkdir ki, tarixi rakursda Azərbaycan dövlətçiliyi qlobal səviyyədə öz təsdiqini tapır və geosiyasi sistemdəki yeri daha konkretləşir. Şübhəsiz ki, bu məqam müstəqil dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. [1]

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin hər zaman dediyi kimi əgər Ermənistan rəhbərliyi “faşizm siyasəti”ndən əl çəkərək mehriban qonşuluq şəraitində yaşamaq istəyərlərsə, regionda həyata keçiriləcək iri layihələrdən bəhrələnmə biləcəklər. Ermənistan Naxçıvan dəhlizindən istifadə edərək iqtisadi blokadadan çıxsa, regional nəqliyyat layihələrinə qoşula bilər və ən əsası Avrasiya İqtisadi Birliyinin (AİB) bazarlarına çıxış əldə edə bilər.

Hal-hazırda Qarabağın regional və beynəlxalq perspektivlərini artıran, xarici dövlətlərlə əməkdaşlığa müsbət təsir göstərən amillər əsasən regionun təbii və mineral ehtiyatları, nəqliyyat və kommunikasiya imkanları ilə bağlıdır. Qarabağın milli təbii sərvətlərini və iqtisadi potensialını bərpa edən ölkəmiz Cənubi Qafqazın lider ölkəsidir.

Ölkəmizin Şimal-Cənub və Şər-qərb dəhlizlərinin qovşağında yerləşməsi Xəzər-Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz, Orta Asiya və Yaxın Şərqdə məqsədyönlü geoiqtisadi fəaliyyəti üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

Azərbaycan Cənubi Qafqaz regionunda insan resurslarının 60%-nə, münbit torpaq ehtiyatlarının, təbii-mineral və yanacaq-energetikanın 90%-nə, iqtisadi potensialın isə 80%-nə sahib olması bu fikri təs-

diqləyir. Həmçinin, ölkəmiz Cənubi Qafqaz iqtisadiyyatının 75%-ni təşkil etməklə regionun ən güclü dövlətinə çevrilibdir.

Ölkəmizin uzun illərdir həyata keçirdiyi ikitərəfli iqtisadi, siyasi, mədəni və hərbi əlaqələr Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində mühüm rol oynayıbdır. Qurulmuş tərəfdaşlıqlar nəticəsində onlar Azərbaycan işini beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində dəstəkləyiblər.

Ölkə başçısı İlham Əliyev Dağlıq Qarabağ məsələsini daima diqqət mərkəzində saxlamaq üçün əlindən gələni edirdi. Bu barədə bütün çıxışlarında, beynəlxalq təşkilatların tribunalarında, dünya liderləri ilə görüşlərdə və müsahibələrdə danışırdı. Daima çalışıb ki, təcavüzkar və zərərçəkmiş tərəfin kim olduğunu hər kəs bilsin, buna da nail oldu. Bu da müharibənin uğur qazanmasını şərtləndirən əsas amillərdən biridir.

Dağlıq Qarabağ problemi Cənubi Qafqazda əməkdaşlığın inkişafı və sülhün qorunması üçün böyük maneə idi. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədr ölkələri Azərbaycana qarşı aqressiv mövqe tutur və haqsız olaraq işğalçı Ermənistan dövlətini dəstəkləyirdi. Həmsədr dövlətlər BMT tərəfindən qəbul edilmiş məlum qətnamələrin icrasına demək olar ki, maneə törədirdilər.

Nəticə olaraq bunu qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın II Qarabağ müharibəsindəki böyük qələbəsi hərbi-strateji sahə ilə məhdudlaşmır. Artıq regional və qlobal geosiyasi proseslərin dinamikası dəyişmişdir. Bunun da dünyanın ən nüfuzlu ölkələri üçün vacib məsələ olduğunu Cənubi Qafqazın geosiyasi mənzərəsində hərbi əməliyyatların aktiv mərhələsi bitdikdən sonra baş verən proseslər təsdiqləyir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2020-ci il oktyabr ayının 3-də Rusiya Federasiyasının Soçi şəhərində “Valday” Beynəlxalq Diskussiya Klubunun XVI illik iclasının plenar sessiyasında çıxışında Ermənistanın baş nazirinin “Qarabağ Ermənistandır və nöqtə” bəyanatının yalan olduğunu vurğulayaraq dedi: “Qarabağ tarixi, əzəli Azərbaycan torpağıdır. Beləliklə, Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi.” [2]

Ədəbiyyat:

1. https://yeniazerbaycan.com/SonXeber_e80457_az.html
2. <http://www.qazax-ih.gov.az/az/news/3496.html>

Sevinc Abbasova
Azərbaycan Dillər Universiteti

ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ: MÖVCUD REALLIQLAR VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: Zəngəzur dəhlizi, Vətən müharibəsi, geosiyasət, tranzit

Ключевые слова: Зангезурский коридор, Отечественная война, геополитика, транзит

Key words: Zangezur Corridor, Patriotic War, geopolitics, transit

Tarixə nəzər saldıqda, Azərbaycan ərazisinin müxtəlif dövrlərdə tranzit əhəmiyyətə malik olduğunu görürük. Belə ki, Azərbaycan Şərqlə Qərbin mühüm ticarət yollarının qovşağında yerləşərək mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Məhz buna görə də müxtəlif dövrlərdə xarici siyasi qüvvələrin maraqlarının toqquşduğu bir coğrafiya olmuşdur. Bu gün müasir büynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən dəyişikliklər və mövcud siyasi-iqtisadi reallıqlar Azərbaycanın tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini artırır.

Azərbaycanın tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini göstərən bir çox layihələr mövcuddur. Bunlardan Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, “Şimal-Cənub”, “Şərqlə-Qərb” nqəliyyat dəhlizlərini, Cənub Qaz Dəhlizi və onun tərkib hissələri olan TAP, TANAP layihələrini misal göstərə bilərik. Bu gün Azərbaycanın tranzit əhəmiyyətini daha da aktuallaşdıran Zəngəzur dəhlizidir. Belə ki, 44 günlük Vətən müharibəsi nəticəsində şanlı ordumuz sayəsində işğal altında olan torpaqlarımız azad edilmişdir. Bunun nəticəsində Zəngəzur dəhlizinin açılması bir reallığa çevrilmişdir. Belə ki, Vətən müharibəsinin yekununda 10 noyabr 2020-ci tarixində Azərbaycan, Rusiya və Ermənistan arasında imzalanmış Üçtərəfli bəyanatın IX bəndi, həmçinin, 2021-ci il 11 yanvar tarixində Moskvada imzalanmış 4 bəndlik bəyanat Zəngəzur dəhlizinin açılmasının hüquqi əsasını təşkil edir. [6]

Nəticədə dünyanın aparıcı dövlətləri və siyasi güclərin diqqəti yenidən Azərbaycanda toqquşur.

Zəngəzur dəhlizinin açılması beynəlxalq münasibətlər sisteminə birbaşa təsir göstərərək regionda və dünyada mövcud tranzit nəqliyyat sistemində mühüm dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Zəngəzur dəhlizi həm region, həm də qlobal baxımdan mühüm siyasi və iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bu dəhlizin açılması Azərbaycan üçün həm nəqliyyat dəhlizi kimi iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli olmaqla yanaşı, həmçinin, siyasi baxımdan da vacibdir. Belə ki, uzun müddət blokada şəraitində olan Naxçıvanın Azərbaycanın digər regionları ilə birbaşa əlaqəsi təmin ediləcək. Bununla da həm Naxçıvan və ətraf ərazilərin iqtisadi-sosial inkişafı artacaqdır, həm də İran ərazisindən azərbaycanlıların tranzit asılılığı azalmış olacaqdır. Eyni zamanda da, bu nəqliyyat dəhlizi Naxçıvandan Türkiyəyə oradan isə qərb dövlətlərinə çıxışı təmin edəcəkdir. Bu da Zəngəzur dəhlizinin beynəlxalq əhəmiyyətini sübut edən əsas amillərdəndir. [5]

Zəngəzur dəhlizi Türkiyənin Mərkəzi Asiya ilə əlaqəsini də təmin etmiş olacaq. Bu layihənin həyata keçirilməsi ilə Türkiyənin Avropa ilə Asiya arasında tranzit qovşağı yaratmaq arzusu reallığa çevriləcək və bu, ölkənin dünya miqyasında statusunu xeyli yüksəldəcək.[7]

Ekspertlərin fikrincə, Zəngəzur dəhlizindən keçən dəmir yolunu Bakı-Tbilisi-Qars layihəsinin əkiz qardaşı adlandırmaq olar və onun həyata keçirilməsi Şərqdən Qərbə və əksinə yük daşımalarını artıracaq ki, bu da regionun iqtisadi fəallığını sürətləndirmiş olacaq. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəsi ilə Gürcüstandan keçən yollar artıq Azərbaycanı Türkiyə ilə birləşdirib, lakin daha qısa marşrutun iqtisadi əlaqələrin yaxşılaşdırılması üçün özünəməxsus strateji əhəmiyyəti və potensialı var. Bu potensialı da Zəngəzur dəhlizi daha da artırır. [4]

Rusiya-Ukrayna müharibəsinin gətirdiyi bir şəraitdə də Qərbin marağı bir daha həm enerji potensialına, həm də geosiyasi əhəmiyyətinə görə Azərbaycana yönəlmişdir. Belə ki, bu müharibəyə görə, qərb dövlətləri Çindən Avropaya gedən və Rusiyadan keçən ənənəvi marşrutların bir hissəsinin istifadəsindən imtina ediblər. Odur ki, alternativ nəqliyyat xətlərindən istifadə etməyə ehtiyac yaranmışdır. Bununla yanaşı, Rusiya üçün də Zəngəzur dəhlizi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, Üçtərəfli bəyanatın IX maddəsinə əsasən, Zəngəzur dəhlizi reallaşacağı təqdirdə Rusiyanın federal qüvvələri nəzarəti həyata keçirəcəklər. Bundan başqa, Rusiya üçün 2022-ci ildə Ukraynada münaqişə başlayandan sonra tətbiq edilən sanksiyalara əsasən, Zəngəzur dəhlizi Qafqaza və Türkiyəyə, İrandan keçməklə Yaxın Şərqə və Afrikaya alternativ marşrutdur. Həmçinin, bu dəhliz vasitəsilə Rusiyanın Ermənistanla quru yolu da təmin ediləcək. [7]

İran da regionda bu dəhlizdən faydalana bilər. Amma regionda tranzit baxımından təsiri zəifləyəcək. Belə ki, Tehran ehtiyat edir ki, marşrutun naməlum hüquqi statusu ondan hərbi məqsədlər üçün – insanların və texnikanın gözə dəymədən ötürülməsi və İranın şimal-qərb bölgəsində vəziyyətin sabitliyini pozmaq üçün istifadə etməyə imkan verəcək. Eyni zamanda, İran nəzəri cəhətdən Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinə qoşula, Azərbaycandan keçməklə Rusiya və Qara dənizə çıxış əldə edə biləcək. [2]

Ermənistan da bu dəhlizdən faydalana bilər. Belə ki, Ermənistan üçün bu marşrutun açılması həm də quru blokadasını aradan qaldırmağa və gələcəkdə İran və Rusiya ilə dəmir yolu marşrutu yaratmağa imkan verəcək. Bu, təkcə Sünik rayonunun deyil, bütün Ermənistanın iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərəcək. Bununla belə, üstünlüklərinə baxmayaraq, tranzit üçün qazanc formasında İrəvandakı siyasi hakimiyyətin nümayəndələri layihənin mümkün nəticələrindən qorxurlar. Ermənistan hesab edir ki, dəhlizin açılması ölkənin suverenliyinin pozulması olacaq. 10 noyabr 2020-ci il tarixli Üçtərəfli bəyanata əsasən, Rusiya gömrük postlarına nəzarəti həyata keçirəcək, ermənilərin isə nəzarəti olmayacaq. Ona görə də Ermənistan hesab edir ki, onun üçün geosiyasi risklər iqtisadi faydadan dəfələrlə çoxdur. Bu səbəbdən Ermənistan administrasiyası nəqliyyat qovşağının açılışını aktiv şəkildə gecikdirir. [1]

Qeyd edək ki, Çin üçün də Zəngəzur dəhlizi strateji əhəmiyyət kəsb edir. Çinin “Bir kəmər-bir yol” layihəsi üçün Avropa və Asiyayı birləşdirən nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyətinə imkan verir. [3] Beləliklə, Zəngəzur dəhlizi həm regional, həm qlobal əhəmiyyətə malikdir və burada bir çox dövlətlərin maraqları toqquşur ki, bu da özləri üçün daha əlverişli şərait yaratmaq üçün vəziyyəti süni şəkildə gərginləşdirmək üçün ilkin şərait yaradır. Azərbaycan isə öz növbəsində Zəngəzur dəhlizini reallaşdıraraq bu dəhlizdən birlikdə əməkdaşlıq çərçivəsində istifadə etməyi təklif edir.

Ədəbiyyat:

1. https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%97%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%B5%D0%B7%D1%83%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D1%80

2. <https://az.sputniknews.ru/20210618/Svet-v-kontse-Zangezurskogo-koridora-blizok-eksperty-pro-vazhnyy-regionalnyy-proekt-427246184.html>
3. <https://top-center.org/az/ekspert-reyi/3247/zengezur-dehlizinin-uc-mustevide-ehemiyeti>
4. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/zengezur-dehlizinin-ehemiyeti-boyukdur-1635803974>
5. <https://www.injuria.az/news/zengezur-dehlizinin-perspektivleri>
6. <https://modern.az/az/news/287355/zengezur-dehlizinin-regional-ve-beynelxalq-ehemiyeti>
7. <https://modern.az/az/news/287355/zengezur-dehlizinin-regional-ve-beynelxalq-ehemiyeti>

Sugra Orujova
Baku State University

HEYDAR ALIYEV AND ILHAM ALIYEV'S PHENOMENONA IN THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF KARABAGH

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, Karabagh

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, Qarabağ

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, Карабах

“Our main problem is to eliminate the aggression of Armenia against Azerbaijan, liberate our occupied lands and ensure the territorial integrity of the Republic.”

Heydar Aliyev

In the history of each country there are such personalities who, by their activities, engraved their names in gold letters in the history of the people to whom they belong. In the history of the Azerbaijani people, there were many historical figures, prominent politicians and statesmen who had exceptional services in solving fateful issues. Among such historical figures, it is necessary to emphasize the name of the outstanding statesman, the world-famous politician Heydar Aliyev, who won the title of national leader of the Azerbaijani people.

If we connect Heydar Aliyev's activity with historical geography, we can see that his activity in protecting the historical geography of Karabagh is invaluable. In this thesis, it is written mainly in this direction. First of all, it would be appropriate to give information about the concept of historical geography. The science of historical geography studies the historical and geographical position of this or that area, country in a certain historical period. Historical geography concretizes our historical concepts from a chronological point of view and connects them with certain territories. Therefore, historical geography reveals the characteristic of the physical, economic, political geography of this or that country in different periods of its history. The methodological base of historical geography includes most of the methods used in historical research. These include, in particular, analysis-synthesis and comparative historical methods, retrospective analysis, the method of statistical observation, the method of cartographic research. It should be noted that in this thesis the method of comparative analysis will be used. The main goal is to carry out the path initiated by the national leader Heydar Aliyev, that is, the reconstruction and restoration of our historical monuments in the territory of Karabakh (Molla Panah Vagif's mausoleum in Shusha, etc.), it is to show in a comparative way that the proof of the belonging of these territories to Azerbaijan is fulfilled by its successor, President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev.[3] It is impossible to find a second statesman who has rendered such unprecedented services as the phenomenon of Heydar Aliyev in the fate, spiritual, political and public life of our people, in state building. In this sense, he is a national pride of our people, a national leader who has found a place in our hearts, a place of confidence, a great Azerbaijani, which we are proud of and know behind. The instructive life and amazing political activity of Heydar Aliyev, one of the prominent politicians and statesmen of the XX century and the beginning of the XXI century, will guide many political people in the future centuries.

Heydar Aliyev increased the country's prestige with his far-sighted domestic and foreign policy during the years of his leadership in Azerbaijan, achieved its comprehensive development and made its independence eternal and irreversible in 1993, elected president of the Independent Republic of

Azerbaijan, Heydar Aliyev, as a very strong, competent and experienced wise statesman, made a big turn in the field of foreign Suffice it to say that more than ten years ago, the Brazilian newspaper Voice of the planet asked the journalists of nine states the question “What three super-politicians of the world can you name”, and the journalists of six states first mentioned the name of a national leader Heydar Aliyev.

During the Soviet period, the Armenian leadership made periodic attempts to transfer the Nagorno-Karabakh Autonomous Region, an integral part of Azerbaijan, to the Republic of Armenia, but these attempts were resolutely prevented by Heydar Aliyev. After being elected to the post of First Secretary of the Central Committee of the CPSU on July 14, 1969, national leader Heydar Aliyev showed particular principle in preventing attempts to annex the Nagorno-Karabakh Autonomous Region to Armenia. First of all, the new head of the Republic took decisive measures to prevent the destruction of historical and architectural monuments of Karabakh.

The following thoughts of national leader Heydar Aliyev are particularly interesting in this regard: “... since 1969 I have headed Azerbaijan. Then these issues were raised. In 1977, when the Constitution of the USSR was adopted, a commission was organized to prepare the Constitution. The commission was headed by the then Secretary General of the Communist Party Brezhnev, and representatives of the republics, including me, were also members of this commission. During the period when the commission was preparing the project, there were extreme proposals within about a year that Nagorno-Karabakh should be separated and given to Armenia. There were even attempts to consider this issue in the commission a couple of times.”

National leader Heydar Aliyev later said: “understand me correctly, I am saying what is happening. I prevented them at that time. But, it was also difficult to avoid. I prevented the national interests of the Azerbaijani people by defending them with my will and my blood.” [5].

Karabakh is an integral part of Azerbaijan. Karabakh is historically the territory of Azerbaijan. I would like to note that the Armenians were resettled in these territories. Different countries have repeatedly encountered such claims of arriving peoples. This is not a new event for history. This is not the only historical monuments, along with many scientists of the world, Armenians are forced to admit that they themselves came to this territory. Unfortunately, Karabakh faced various difficulties in the XIX century, after the signing of the Turkmenchay treaty, Armenians were massively resettled to the territory of Azerbaijan. “During 1828-1829, more than 8,000 Armenian families were settled from Iran and Turkey in irevan and Nakhchivan khanates, as well as in Karabakh.” [2]. Since the 80s of the XX century, Armenians began to oppress Azerbaijanis. Soon after that, the first Karabakh war began. [1] Our country, which had just regained its independence in this war, lost 20% of its lands-Karabakh – due to known reasons. However, after the 44-day Patriotic War, Armenia's occupation policy against the Azerbaijani people, which lasted almost 30 years, ended. A brilliant victory was achieved as a result of the successful policy of the President of the Republic of Azerbaijan Ilham Aliyev. As a result of successful military operations carried out by our valiant and Victorious Army, which liberated the native lands from occupation, the Armed Forces of the Republic of Armenia were crushed and forced to retreat, suffering huge losses of manpower and equipment [4]. These events proved once again that as a result of the successful policy initiated by Heydar Aliyev, today this path is continued by Ilham Aliyev worthily.

References:

1. Nağı A. Qarabağ müharibəsi: qısa tarix. – Bakı: “Ağalarov Anar”, – 2014. – 126s.
2. Николаевич Г. С. Описание переселения армян аддербиджанских в пределы России, с кратким предварительным изложением исторических времен Армении. – Москва: Лазаревых, – 1831. – 142 с.
3. “Şuşa mədəniyyətinin inciləri” – Vaqifin məqbərəsi/ Elektron resurs /URL: <https://medeniyyet.az/page/news/61303/Susa-medeniyyetinin-incileri-%E2%80%93-Vaqifin-meqberesi.html%2022-02-2022>
4. 44 gün sürən Vətən Müharibəsi (II Qarabağ müharibəsi). Azərbaycan Respublikasının Baş Prokurorluğunun məlumatı/Elektronresurs/URL:<https://genprosecutor.gov.az/az/page/azerbaycan/i-ve-ii-qarabag-muharibesi/44-gun-suren-veten-muharibesi-ii-qarabag-muharibesi>
5. Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ probleminin həlli üçün atdığı addımlar/ Elektron resurs / URL: <https://haydaraliyevcenter.wordpress.com/heyder-eliyev/heyd%C9%99r-%C9%99liyevin-dagliq-qarabag-probleminin-h%C9%99li-ucun-atdigi-addimlar/>

IV. MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

*General Muhammad Jaffar
General Muhammad Zubair Iqbal*

Key words: multiculturalism, economic cooperation, linguistic diversity

Açar sözlər: multikulturalizm, iqtisadi əməkdaşlıq, dil müxtəlifliyi

Ключевые слова: мультикультурализм, экономическое сотрудничество, языковое разнообразие

Pakistan' s Relations with Central Asia: Past, Present and Future

Pakistan's relations with Central Asia have evolved significantly over the years, characterized by historical ties, geographical proximity, and shared cultural affinities. The past has seen Pakistan forge strong diplomatic, economic, and cultural bonds with the Central Asian states, based on mutual interests and the desire to enhance regional cooperation. These relations have been reinforced through various platforms such as the Economic Cooperation Organization (ECO) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO).

In the present, Pakistan continues to prioritize its engagement with Central Asia, recognizing its strategic significance and the potential for mutually beneficial partnerships. The China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) and Pakistan's participation in regional initiatives like the Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) program reflects its commitment to fostering economic integration and connectivity in the region.

Looking towards the future, Pakistan aims to deepen its ties with Central Asia through enhanced trade and investment, increased people-to-people contacts, and strengthened cooperation in areas such as energy, transportation, and security. The potential for collaboration in sectors like agriculture, education, and tourism remains untapped, offering opportunities for further cooperation. As Central Asia emerges as a hub of regional connectivity, Pakistan's strategic location and historical bonds position it as a key partner in the region's development and stability.

"Emerging Technologies and growing multi-culturalism: seeing through the lens of languages"

The convergence of emerging technologies and the rapid growth of multiculturalism presents a compelling perspective on the role of languages in today's interconnected world.

As societies become more diverse, with individuals from various cultural and linguistic backgrounds interacting on a global scale, the importance of languages as tools for communication, understanding, and cultural exchange becomes increasingly evident. Emerging technologies, such as machine translation, natural language processing, and virtual communication platforms, have the potential to bridge language barriers and facilitate cross-cultural interactions.

However, the impact of these technologies on languages and multiculturalism raises complex questions regarding linguistic diversity, cultural preservation, and the potential for homogenization. It is essential for researchers, policymakers, and educators to navigate these challenges by promoting language learning, fostering inclusive communication platforms, and encouraging the preservation and revitalization of endangered languages. By embracing the transformative potential of emerging technologies while preserving linguistic diversity, we can harness the power of languages to foster intercultural understanding and cooperation in our increasingly interconnected world.

ÖTEKİ OLMAK, ÖTEKİYLE YAŞAMAK “MULTİKÜLTÜRALİZM VE DÜZCE ÖRNEĞİ”

Anahtar kelimeler: Multikültüralizm, Globalleşme, Mikromilliyetçilik, Anayasal Vatandaşlık, Düzce

Ключевые слова: Мультикультурализм, Глобализация, Микронационализм, Конституционное гражданство, Дюздже

Key words: Multiculturalism, Globalization, Micro Nationalism, Constitutional Citizenship, Duzce

Özet

Bir toplumun fertleri ve gruplarının dil, din, tarih, ırk ve coğrafya farklılıklarının tek bir siyasi birim halinde ve ortak sınırlar içinde birlikte yaşaması anlamında karşımıza çıkan multikültüralizm terimi tarihsel süreçte bireysel özgürlüklerin güvence altında olmadığı federal yapıların içerisinde farklı şekillerde yorumlanmış ve bu yorumlar doğrultusunda çeşitli uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada söz konusu uygulamaların toplumsal ve siyasal yapı üstündeki yansımaları üzerinde durulurken, multikültüralizm kavramının globalleşme, mikromilliyetçilik ve anayasal vatandaşlık terimleri ile ilişkisi irdelenmiş ve özellikle Düzce örneğinden hareketle multikültüralizm kavramının toplumsal birliğin inşasına katkı sunmak üzere ne şekilde yorumlanması gerektiği tartışılmıştır.

Abstract

The term multiculturalism which comes to mean the living together of the individuals or groups with differences regarding religion, language, history, race and geography as one political unit within common boundaries has been interpreted in various ways in federal structures where individual liberties aren't secured and as a consequence there have been various applications in accordance with these interpretations. In this work, while focusing on the reflections of these interpretations on social and political structure, the relationship between the concept multiculturalism and the terms globalisation, micro nationalism and constitutional citizenship were handled. Also, how multiculturalism should be interpreted in order to contribute the constitution of social unity was discussed on the basis of Duzce case.

Türk geleneğinde yüzyıllardır var olan, ancak günümüzde başka kavramlarla karıştırılan multikültüralizm terimi son günlerde çok sık kullanılır oldu. Multikültüralizm, bazı benzer kavramlarla karıştırılmaktadır. Bunlar globalleşme, mikromilliyetçilik, anayasal vatandaşlık gibi kavramlardır.

Hem siyasi, hem ekonomik, hem sosyal hem de pek çok yeni anlamda kullanılan bu kavram terminoloji olarak Türkçeye “çokkültürlülük” olarak çevrildi. Bu terim, bir toplumun fertleri ve gruplarının dil, din, tarih, ırk hatta coğrafya farklılıklarının tek bir siyasi birim halinde ve ortak sınırlar içinde birlikte yaşaması anlamında karşımıza çıkmaktadır. Bu farklılıklar bazen imparatorluklarda olduğu gibi (günümüzde çöken Sovyetler Birliği ve ABD örneği) değişik milletlere mensup insanların bir arada yaşamaları biçiminde görülür. Özellikle XIX. yüzyılda imparatorlukların çöküşü insanlık için oldukça öğretici olmuş, bu kavrama uygun genel prensiplerin neler olduğu ya da neler olabileceği açık olarak ortaya çıkmıştır.

Mesela Osmanlı İmparatorluğu polietnik yapısı sebebiyle buna örnek olabilir. Bu yapının siyasal sonuçları trajik olmuş, devlet dağılmış, bu dağılmayı önlemek için ortaya konan “üç tarz-ı siyaset” yani Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleri ya tam uygulanamamış ya da sabote edilerek başarı şansını kaybetmiştir.

Benzer bir durum Sovyetler Birliği için de söz konusu olmuş, Sovyet tipi (tek tip) insan yaratma gayretleri de başarılı olamamış, sistem çökmek zorunda kalmıştır; çünkü bu politikalarda çokkültürlülük (multikültüralizm) ferdi özgürlüklerin yanında toplumsal (içtimai) ve siyasal yapının bir parçası olması hususunda örnekler başarısız olmuştur. Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'da olduğu gibi, bireysel özgürlüklerin güvende olmadığı sistemlerde, farklı kültürel kimliklerin korunması ve geliştirilmesi için federal yapıların uygun olmadığı görülmüştür.

Bireylerin kültürel kimlikleri, fert üzerinde bağlayıcı bir etki yapmakta, hatta ferdi özgürlükleri sınırlandırmakta ancak diğer taraftan da aynı ölçüde bir kimlik kartı fonksiyonu görmektedir. Kültürel kimlik

ile özgürlük arasında ferdin tutum ve davranışlarının farklılıklarına izin verilen bir “manevra alanı” mevcuttur ki bu alanın genişliği açısından tersine bir bağlantılı ilişki söz konusudur. Mesela, sert bir kültürel kimlik, ferdin yapmak durumunda olduğu faaliyetleri ve davranışları etkiler, bireysel özgürlük alanını sınırlar. Yumuşak bir kültürel kimlik ise, ferdî tutum ve davranışlara daha az müdahale edeceği için özgürlükler alanını daha geniş tutar.

Kültürel kimliğin, militan kimliğine bürünen fert, kendisini diğer kültürel kimliklerden ayırmak için olumsuz tutum ve davranışlarda bulunur. Sonuçta toplumsal etkileşim önemli ölçüde zedelenir.

Yumuşak kültürel kimlik, hem kimlik sahibi ferdin özgürlük alanını daraltmaz hem de diğer kimlik sahipleriyle birlikte yaşama dürtüsünü kısıtlamadığı için toplumsal etkileşimi daha fazla olur.

Türkçeye küreselleşme olarak çevrilen globalleşme üç boyutlu bir kavramdır. Bunlar, siyasal, ekonomik ve kültürel, boyutlardır.

Küreselleşmenin siyasal boyutu ABD'nin siyasal egemenliği yahut dünya üzerindeki siyasal jandarmalığı anlamındadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra dünyanın tek kutuplu hale gelmesi bu kavramın siyasal bölümünü doldurmaktadır.

Ekonomik boyutu ise, uluslararası sermayenin egemen olması anlamına gelmektedir ki bu anlamda ABD'ni de aşan bir gelişme söz konusudur. Kendi mantığı içinde sermaye ve onun sembolü durumundaki “marka” temeli üzerine oturan bu durum, dünyayı, tüketiciyi hatta tüm insanları istediği şekilde yönlendirmektedir.

Bu egemenlik dünyayı bir yandan tek tip haline indirgeme, bir yandan da üretim verimliliğinin dünya ekonomisindeki en belirleyici ölçütü olmaktadır. Sonuçta ekonomik gelişme bütünleşen bir dünya yaratmakta, rekabetin belirleyici olduğu üretim verimliliği kavramına bağlanmaktadır.

Küreselleşmenin kültürel ayağı birbirinden tamamen farklı hatta birbirlerine zıt iki ayrı sonuç doğurmaktadır. Bunlardan ilki “mikromilliyetçiliktir.” Milli devlet fikrini erozyona uğratan ve onu daha küçük parçalara ayıran bir yapısı vardır. Bunun tipik örneği Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dır. Küreselleşme, teknolojinin son çeyrek yüzyıldaki gelişmesinin yarattığı imkanlarla küçük bir kültürel farklılığı bile vurgulayıp dünya kamuoyuna sunmaktadır. Böylece sanal medya da dahil olmak üzere dünya kamuoyuna “kültürel farklılıkların korunması” ilkesini demokratik hak ve özgürlükler alanının ayrılmaz bir parçası olarak gören bir anlayış yaygınlaşmaktadır. Multikültüralizmin en tehlikeli yorumu da budur.

Küreselleşmenin kültürel ayağının ikinci sonucu tüketici davranışının yönlendirilmesidir. Böylece dünya çapında kültürel “tekörnek”liğin önünü açar. Bu ekonomik ayak, uluslararası büyük sermayenin egemenliğinin kendisine göre bir “marka cazibesi” yaratmasıyla günlük tüketim alışkanlığını denetlemekte ve bütün dünyada benzer davranış kalıpları oluşturmaktadır. Sonuçta toplumları tek boyutlu bir kültürel kimlik oluşturmaya zorlar.

Görüldüğü gibi bütün bu kavramlar sürecin bir olgusudur. Maalesef bu çerçevenin dışına çıkmak imkansız denecek kadar zordur. Bütün dünyayı etkileyen bu oluşumun sonuçlarının iyi değerlendirilmesi, ona göre bir ferdî ve toplumsal davranış şekli belirlenmesi gerekmektedir.

Multikültüralizmi yorumlayarak bu farklılıkları ya da baskıları yenip, cemiyeti çatışma ortamından nasıl kurtarmalıdır sorusu bizim en önemli problemimizdir. Bu durum Düzce için de söz konusudur. Sistemin iyi işleyebilmesi için yapılmış olanlar ve yapılacaklar son derece dikkatli bir şekilde seçilmeli ve sınırları iyi tespit edilmelidir.

Son yıllarda yeniden gündeme gelen Türkiye’de ve Düzce’de tartışılmaya başlanan yeni “Anayasal Vatandaşlık” kavramı milli devleti, din, dil, ırk gibi tarihten gelen ya da coğrafi esasa dayalı “kültürel kimlikler” yerine mensup olunan ülkenin siyasal kimliğine ve o ülkenin “eşit haklara dayalı vatandaşlığı” kavramına bağlı anlayış söz konusudur.¹⁷

Din, dil, ırk gibi farklılıkları dışlayarak kendi kimliğini güçlendirme eğilimi taşıyan uluslar toplumsal etkileşimi engelleyici bir fonksiyona sahip olabilir. Böyle bir oluşum da diğer kültürel kimlikleri aynı baskıcı ve şiddete dönük yola itebilir. Hatta zaman zaman, çoğunluğun mensup olduğu kültürel kimlik kullanılsa bile, azınlıktaki bir kültürel kimlik, kendi kimliğini çoğunluğa telkin etmeye çalışabilir, şiddet ve teröre başvurabilir. Geçmişte ve günümüzde bunun örnekleri görülmüştür. O zaman ne yapmalıyız sorusu gündeme gelmektedir. Geçmişten ders olarak özgürlükleri eşitlik ve adalet duygusuyla yaygınlaştırmak ve güçlendirmek çözümün en önemli ayağıdır.

¹⁷ [http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php\(15.032015\)](http://www.kongar.org/makaleler/mak_kum.php(15.032015)).

Bireysel özgürlüklerin güvencede olması, farklı kimlik mensuplarının tutum ve davranış alanlarını genişleterek ve zenginleştirerek, farklı kültürlerin birbirlerine hoşgörü ile bakmalarının sağlanması ve birlikte yaşama bilincinin artması gerekmektedir.

Çağımızın önemli filozoflarından biri olan Jürgen Habermas'ın dediği gibi "Öteki olmak, ötekiyle yaşamak". İşte mesele buradadır.

Ziya Gökalp Türkçülüğün esasları adlı eserinde kolektif tasavvuru tarif eder. Ona göre modern toplumlarda, iş bölümü hem toplumsal hayatın hem de ekonomik hayatın temelini teşkil eder. İlkel toplumlarda dayanışma yalnız kolektif şuurdan meydana gelir ve mekaniktir. Daha sonra sosyal iş bölümü başlar ve organize olunur, organik dayanışma oluşur.

Modern toplumlarda, dil, din, siyaset, estetik ve iktisat iş bölümünden doğan bir uzmanlık veya mesleki gruplarıdır. Bu kolektif vicdandaki bilinçli seçimlere de "kolektif tasavvur" denilmektedir.

Sosyal hayat bu tasavvurların etkilerine göre şekillenir. (Ziya Gökalp Türkçülüğün Esasları, 1972, s. 72-73) Bu tasavvurlar sadece zümreleri ortaya çıkarmazlar. Somut olan veya olmayan kültürler de bu tasavvurlardan doğar. Toplumlardaki maddenin ahlak, hukuk, ve estetiğe, fen sahalarına, felsefeye kadar ne kadar görüş ve uygulama varsa hepsi kolektif tasavvur ürünleridir.

İlhan Genç, Çiğdem Sütçü ve Hilal Zengin'in birlikte yazdıkları, "Göçlere Yurt Olan Şehir: Düzce" adlı araştırmalarında konuya yukarıda söylediğimiz Gökalp'e dayalı görüşle bakmışlardır. Bu görüş ve başlangıç doğrudur. Kolektif şuur, psikanalistler, özellikle Jung'da geniş olarak tarafından geniş olarak tahlil edilmiş ve açıklanmıştır.

Bu şuur ya da tasavvur, krizler esnasında, toplumsal kenetlenmeyi sağlar ve kuvvet kazanır. Gökalp, bu sosyal olguya "mefkure" demektedir. Mefkureler oluştuğundan sonra da, büyük devrimler doğar.

Epik düşünceye geçerken bu mefkure en önemli itici güç olur. Toplumun derinden sarsan olaylar yani büyük depremler gibi doğal afetler göçler ve savaşlar gibi toplumlararası olaylar, hem milli vicdanda hem de birlikte yaşama isteğinde harç vazifesi görür.

Son iki aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması başta olmak üzere, çeşitli sebeplerle farklı etnisite, farklı topluluklardan ve mesleklerden insanlar kendi yurtlarını terk ederek Düzce ve çevresine yerleşmişlerdi. Kendi doğup büyüdüğü ve yurt bildikleri toprakları bırakıp, kendileri için büyük psikolojik ve sosyal travmalar yaratan yeni bir coğrafyaya yeni bir sosyal çevreye göç etmişlerdir. Yaşanan şiddetli travmalara rağmen bu toplulukların ortak amacı ve dileği sadece güvenlik içinde olmak, kısaca yaşayabilmek refleksi onlara huzur için yeterli olmuştur.

Yeni bir hayatın yaşattığı sıkıntılar, önce fertlerin psikolojilerinde sonra aile içinde daha sonra da komşuluk ilişkilerinde ortaya çıkacaktır. Ancak aşılabilir her bir sıkıntı huzura bir adım daha yaklaşmak anlamına geliyordu. Böylece her aşılabilir ve yumuşatılan farklılık yeni bir umudun doğmasını da sağlıyordu.

Bir taraftan sosyal ilişkiler yeni gelen göçmenlerin getirdiği yeni davranış biçimleriyle zenginleşiyor, yeni gelenle eskiler arasında mesleki işbirliği de yaratıyordu. Ürettikleri maddi ve manevi unsurlar birbirlerine pazarlıyor ve birbirlerine ne kadar muhtaç olduklarını, birbirlerini tamamladıkça huzurun ve mutluluğun ne kadar arttığını deneyerek görüyorlardı. Bu küçük dayanışma fikri gittikçe gelişiyor ve milli bir dayanışmaya dönüşüyordu.

Düzce bu bakımdan "öteki olmak" yerine "öteki ile yaşamak" fikrinin yeşerdiği, yeşermek zorunda kaldığı gerçekten tipik bir örnek teşkil etmektedir. Bir taraftan Kafkaslardan göç eden Gürcüler, Abazalar; kuzeyden gelen Tatarlar, Balkanlardan gelen Boşnaklar ve Anadolu'nun yerli halkı tipik bir mutlikültürel yapı oluşturmaktaydı. Ancak burada bir müddet sonra kötü günleri unutturacak yeni bir hayat başlamıştı. Bu yeni hayatta ekonomi, mimari sosyal etkinlikler, insanların birbirlerine ne kadar ihtiyaç duyduklarını ve birbirlerini nasıl tamamladıklarını gösteriyordu. Ayrıca birlikte getirdikleri mikro kültürün yeni oluşmakta olan makro kültüre yaptığı katkıları da görüyorlardı.

Yukarıda sözünü ettiğimiz İlhan Genç'in "Göçlere Yurt Olan Şehir: Düzce" araştırmasında, örnek olarak aldıkları birbirlerinden çeşitli oldukça farklı kültürlerden gelmiş olan toplulukların nasıl bir ortak kültür yarattıklarını, başarılarının sebeplerini çok güzel anlatmaktadır.

Düzce'deki göçle gelen toplulukların kronolojik sırası şöyledir:

- 1 – 1877-78: Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda yurtlarını terk edip gelen gruplar
- 2 – 1914 I. Dünya Savaşı yıllarında gelen gruplar
- 3 – Milli Mücadele döneminde gelen gruplar
- 4 – II. Dünya Savaşı yıllarında gelen gruplar

Özellikle ilk gelen grupların hikayeleri yazılmadığı için, onlarla ilgili bilgileri 2. veya 3. kuşak anlatmalardan öğrenebilmekteyiz.

İlhan Genç ve arkadaşları ilk olarak Akyazı Köyü'nü ele alınmaktadır. Bu köye gelenlerin Balkanlardan gelen ve aslen vakti zamanında Karaman'dan Balkanlara yerleştirilen Türkler oldukları ve sonra tekrar dönerek Düzce'ye yerleştikleri anlaşılmaktadır.

İkinci örnek ise Açmalar Köyü olarak seçilmiştir. Bu köye yerleştirilenler ise çoğunlukla Kafkas kökenli Gürcüler olmuştur. Bunlar 1893 yılında Batum'dan gelmişlerdir. Üçüncü grup ise Kırım'dan gelen Tatarlar ya deniz yoluyla, ya da at ve araba ile Romanya üzerinden gelmişlerdir.

Bu grupların her birinin geldikleri yerlerdeki meşgaleleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Balkanlardan gelenler Düzce bataklığında avcılık yapmayı tercih ederken, Kırım'dan gelenler, esnaf kökenli olduklarından, ticaretle meşgul olmuşlardır.

İşte bu iş bölümü üretimi etkileyip, ürettikleriyle birbirini tamamlamış ve yeni bir ekonomik, sosyal ve kültürel mozaik oluşturmuştur.

Doğumdan ölüme kadar her kademedeki gittikçe kaynaşan bu topluluklar doğan çocuklarına isim verirken, sünnet ettirirken, evlendirirken, hatta yeni bir ev yaparken ortak davranış kalıpları göstermeye başlıyorlardı. Bu ortak davranış kalıplarında hem kendi davranış ve inanış şekilleri hem de diğer gruplardan alınan unsurlarla zenginleşerek yeni sentezler oluşturmuşlardır.

Sözlü gelenekte yaşayan somut olmayan kültürel ürünler türküler, masallar, çocuk ve halk oyunları gittikçe ortak kültür haline dönüşmüştür.

Sonuç olarak multikültür analizinin orijinal örneğini gösteren Düzce'deki sosyal ve kültürel yapı, yeni bir sentez oluşturmuş, portakal örneğinde olduğu gibi portakalın dilimlerinin her biri bir grubu, portakalın tamamı ise ortak kültürü temsil etmektedir. Kısaca Düzce örneği “öteki olmak ve öteki ile yaşamak” sloganının tipik bir örneğini teşkil etmektedir.

Qaley Allahverdiyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ-SƏRQİ ASIYA ÖLKƏLƏRİNDƏ MULTİKULTURALİZM

Açar sözlər: *multikulturalizm, etnik qruplar, İslam, Buddizm, Xristianlıq, polietnik cəmiyyət, Malayziya, İndoneziya*

Ключевые слова: *мультикультурализм, этнические группы, Ислам, Буддизм, Христианство, полиэтничное общество, Малайзия, Индонезия*

Key words: *multiculturalism, ethnic groups, Islam, Buddhism, Christianity, polyethnic society, Malaysia, Indonesia*

Multikulturalizm Azərbaycan xalqının qədim tarixindən bu gününə qədər onun ən böyük ziyalılarından yaradıcılığından qırmızı xətlə keçən son dərəcə insansevər və dünyəvi dəyərlərə açıq olan mənəvi bir xəzinədir. Ölkəmiz tarix boyu bu xəzinənin məziyyətlərini özündə daşımış, onu daha da zənginləşdirmiş, rəngarəng etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu multikulturalizm xətti bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən Azərbaycanın dövlət siyasəti kimi inkişaf etdirilir.

ADU da bu inkişafa öz töhfəsini verir. Azərbaycan Dillər Universitetində “Azərbaycan multikulturalizmi” adlı elmi-tədqiqat laboratoriyası yaradılıb. Azərbaycanda Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Müxtəlif universitetlərimizdə Azərbaycan multikulturalizmi” fənni tədris edilir. Eyni zamanda, dünyanın on beşdən çox universitetində, “Azərbaycan multikulturalizmi” fənni uğurla tədris edilir.

Cənubi Şərqi Asiya ölkələri dedikdə ASEAN-a daxil olan on bir ölkə - Filippin, Malayziya, Tayland, İndoneziya, Sinqapur, Veytnam, Kamboja, Myanmara, Bruney, Laos və Şərqi Timor nəzərdə tutulur. 600 milyondan çox əhalisi olan bu regionda böyük etnik və dini müxtəliflik mövcuddur. Bu ölkələrin üçü – İndoneziya, Malayziya və Bruney müsəlman ölkələridir. Məqsədimiz də bu ölkələrin multikulturalizm siyasətinin açıqlanmasıdır.

250 milyon əhalisi olan İndoneziyada əksəriyyəti Avstroneziya qrupuna daxil olan 300-dən artıq etnos, etnik qrup məskunlaşmışdır. Mərkəzi Statistika Bürosunun 2010-cu ildə keçirdiyi siyahıyaalmanın nəticələrinə istinadən verdiyi məlumatda isə bu ölkədə 1340 xalq və etnik qrupun mövcud olduğu göstərilir.

İndoneziyada avtoxton olmayan, ölkəyə miqrasiya etmiş etnik qruplar da vardır. Onlardan sayca ən çox olanı çinlilərdir. Ölkənin müxtəlif regionlarında, xüsusilə böyük şəhərlərində Hindistan və ərəb ölkələrindən gəlmiş miqrantlar da icma şəklində məskunlaşmışlar. Avropa xalqlarının nümayəndələri, avropalılar ilə indoneziyalıların qarışıq nigahlarından doğulmuş insanlar sayca o qədər də çox olmamışlar. Sonuncuların xeyli hissəsi II Dünya müharibəsindən və İndoneziya müstəqillik əldə etdikdən sonra ya başqa ölkələrə, xüsusilə Hollandiyaya köçüb getmiş, ya da repatriasiya edilmişdir.

İndoneziya Respublikasının dövlət dili İndoneziya dilidir. Bütün ümumtəhsil məktəblərində İndoneziya dilinin öyrənilməsi, ölkə konstitusiyasında təsbit edildiyi kimi, məcburidir. Ölkə əhalisinin, demək olar ki, hamısı dövlət dili ilə yanaşı, öz etnik dilini də bilir. 2009-cu ilə olan məlumata görə İndoneziyada 719 canlı dildən istifadə olunur.

İndoneziya dünyəvi dövlətdir. Bununla belə, din İndoneziya cəmiyyətinin həyatında çox mühüm rol oynayır. Bu, İndoneziya xalqının ideologiyasında – Pançasilada “Vahid Allaha inam” şəklində ifadə edilmişdir.

Dövlət ölkədə stabilliyi saxlamaq, etnik və dini zəmində münaqişələrə yol verməmək məqsədi ilə bir sıra qanunvericilik aktları qəbul etmişdir.

1945-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyaya görə vətəndaşlar bu və ya digər dinə etiqadda azaddır. 1965-ci ildə qəbul edilmiş qanunvericiliyə görə isə dövlət əsas dinlər olan İslam, protestantizm, katolisizm, hinduizm, buddizm və konfusiçiliyə müvafiq kömək göstərməyi nəzərdə tutur.

Onu da qeyd etməliyə ki, İndoneziyada dinlərarası və etnoslararası münasibətlər heç də həmişə hamar olmamışdır. Müxtəlif etnoslar, etnik qruplar, müxtəlif dinlərin daşıyıcıları arasında münaqişələr İndoneziyanın son bir neçə əsrlik tarixinin bir çox mərhələlərində baş vermişdir. XX əsrdə isə belə münaqişələr daha müntəzəm şəkil almışdır. Müəyyən dövrlərdə hakimiyyət özü də tolerantlığı, diskriminasiyanı stimullaşdıran qərarlar qəbul etmişdir. Məsələn, Orba (Orde Baru “yeni rejim”) dövründə etnik çinlilərə qarşı müxtəlif qanunlar qəbul edilmiş, onların mədəniyyəti ilə bağlı hər şey, o cümlədən buddizm və konfusiçilik məhdudlaşdırılmışdır.

1966 və 1998-ci illərdə prezident Suharto hökumətdə müsəlmanların sayını azaltmağa, xristianların sayını isə artırmağa cəhd etmişdi. Hələ 1990-cı illərin əvvəllərində İndoneziyanın İslam dövlətinə çevrilməsi məsələsi ilə bağlı olaraq hərbi hakimiyyətdə iki qrup yaranmışdı. General Prabovonun rəhbərlik etdiyi qrup İndoneziyada İslam dövləti, general Virantonun milliyətçi qrupu isə dünyəvi dövlət yaradılması üçün səy göstərirdi. İndoneziyanın üzləşdiyi müxtəlif xarakterli etnik-konfessional münaqişələrin kökündə onların hər biri üçün ayrıca, bununla yanaşı, həm də hamısı üçün eyni olan səbəblər vardır.

Münaqişələrin böyük əksəriyyəti dərin tarixi köklərə malikdir, lakin onların yeni dalğası müasir sosial-iqtisadi və siyasi həyatdakı ağır, mürəkkəb vəziyyətdən irəli gəlir. Ona görə də hakimiyyət ölkə əhalisinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün müxtəlif proqramlar həyata keçirməklə bərabər, rəsmi qaydada tanınmış dinlərin daşıyıcıları arasında qarşılıqlı tolerantlıq və harmonik münasibətlərin, etnik qruplar arasında inteqrasiyanın, bir sözlə, multikultural mühitin formalaşdırılması üçün fəal təbliğat aparır.

2019-cu ilin hesablamalarına görə 32 milyon əhalisi olan Malayziyaya gəlincə, burada 180-ə yaxın etnik və subetnik qruplar mövcuddur ki, onların da əksəriyyətini bumi-putra (62,5%), yəni malaylar və yerli xalqlar təşkil edir. Çinlilər (20,6%), hindlilər (6,2%), vətəndaşlığı olmayan şəxslər (9,8%) və digərləri də (0,9%) bu sayda daxildirlər.

Göstərilənlərdən əlavə Malakka yarımadasında sayı 150 minə çatan və oranq asli (əsil insan) adlandırılan əhali qrupu yaşayır ki, onlar da öz növbələrində 20-yə yaxın qrup və subetnik qruplara bölünürlər.

Hazırda Malaziya Federasiyasında bir neçə dil istifadədədir. Ölkənin rəsmi dili Bahasa Malaziya və ingilis dilləridir. Çin dilinin müxtəlif dialektləri (kanton, mandarin, xokkien, xakka, xaynan, fuçjou) tamil, teluqu, malayalan, pəncavi və tay dilləri də istifadədədir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Malaziyada 134 canlı dil (yəni işlək dil) mövcuddur. Onlardan 112-si yerli xalqların, 22-si isə yerli olmayan xalqların dilləridir. Etnik cəhətdəndə Malaziya böyük müxtəlifliyə malikdir. Malaylardan sonra ən böyük etnik qrupu çinlilər (xanlılar) təşkil edir ki, onlarda dini cəhətdən buddistlərə, daosamilərə, konfusianlılara və xristianlara bölünmüşdür.

İkinci böyük diaspora hindlilərə məxsusdur. Onlarda öz növbələrində tamillilərə, malayyalilislərə, pəncablılara və qucaratlılara bölünürlər. Dini cəhətdən əsasən induizm və buddizmə bağlıdırlar. Aralarında müsəlmanlar, xristianlar və sikkizmə mənsub olanlarda var. Malaziyada digər etnik icmalar-britanlar, kristanqlar, kambocalılar və vyetnamlılarda mövcuddur.

Bu qədər etniklərin dillərin və dinlərin mövcud olduğu bir ölkədə multikulturalizm prinsiplərini qoruyub saxlamaq məqsədilə bir sıra tədbirlər görülməkdədir.

Bunlardan ən birincisi Malaziyanın Federal Konstitusiyası və qanunvericiliyi ilə bağlıdır. Burada vətəndaş cəmiyyətinin maraqları və hüquqları tam şəkildə qorunduğu üçün etniklər və konfessiyalar arasındakı münasibətlər daim qorunmaqda və mühkəmlənməkdədir. Digər bir fakt da ondan ibarətdirki, Malaziya müsəlman ölkəsi hesab edilsə də o heçdə klassik islam dövləti deyildir. Yəni müsəlmanların əksəriyyət təşkil etməsi müsəlman olmayanların həyat və fəaliyyətinə heç bir təsir göstərmir. Malaziyanın hüquq orqanlarının fəaliyyəti dini dözümlülüyə və malaziyalılar arasında harmoniyanın saxlanılmasına yönəldilmişdir. 50 ildən çoxdurki, Malaziyada etnik zəmində heç bir qarşıdurma baş verməmişdir. Bütün cəhdlər münaqişəsiz birgə yaşayışa və bütün çətin hallarda kompromis eldə etməyə yönəldilmişdir.

İkincisi isə ölkədə multikulturalizmin təbliğinin və yayılmasının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi və münaqişələrin qarşısının qətiyyətlə alınmasıdır.

Ena Miljkovic
Belgrade University

THE PERCEPTION OF MODERN AZERBAIJAN SOCIETY IN SERBIA TODAY

Key words: Cultural connections, Serbian society, Azerbaijan society

Açar sözlər: Mədəni əlaqələr, Serb cəmiyyəti Mədəni əlaqələr, Serb cəmiyyəti, Azərbaycan cəmiyyəti

Ключевые слова: Культурные связи, сербское общество, азербайджанское общество

The perception of modern Azerbaijani society in modern Serbian society can vary among individuals, but there are several factors that can influence the general perception.

Historically, Azerbaijan and Serbia have maintained friendly relations, particularly during the time when today independent states were part of Soviet Union and former Yugoslavia, respectively. The solidarity between the two nations during the Yugoslav Wars in the 1990s, when Azerbaijan supported Serbia, has left a positive impression on many Serbians. This support was largely based on cultural and social similarities, as well as a sense of shared identity as fellow post-communist states.

In recent years, the perception of Azerbaijan in Serbian society has been shaped by political and economic factors. Azerbaijan is known for its rich reserves of oil and natural gas, which has allowed the country to invest in various projects and initiatives around the world. Some Serbians may view Azerbaijan as a potential economic partner and appreciate the investments made by Azerbaijani companies in Serbia.

Furthermore, the strong cultural ties between Azerbaijan and Serbia, including learning of Azerbaijani language at the Faculty of Philology, Belgrade University, and Serbian language at the University for foreign languages, Baku, have contributed to a positive perception of Azerbaijan. Cultural exchanges, such as festivals, music events, and exhibitions, have helped foster a better understanding and appreciation of Azerbaijani culture among the Serbian population.

It's crucial to keep in mind that the perception of Azerbaijan in Serbian society can vary among individuals and can be influenced by multiple factors. Public opinion is shaped by personal experiences, media coverage, political developments, and ongoing events. While there are general trends in how Azerbaijan is perceived, it's essential to recognize that individual perspectives may differ within Serbian society.

In recent years, Azerbaijan has been increasingly attracting tourists from various countries, including Serbia. While specific statistics on Serbian tourists visiting Azerbaijan may not be readily available, it is known that Azerbaijan has been actively promoting its tourism sector and making efforts to attract visitors from different parts of the world, including Serbia. The direct flight among two capital cities which is to start in the nearest future will certainly promote tourist to both countries.

Azerbaijan offers a diverse range of attractions and experiences for tourists, such as the vibrant capital city of Baku, which boasts a mix of modern architecture and historic landmarks. Baku's Old City, a UNESCO World Heritage site, is particularly popular among tourists for its well-preserved medieval architecture. Additionally, Azerbaijan's natural landscapes, including the Caspian Sea coastline, the beautiful Caucasus Mountains, and the unique mud volcanoes, offer opportunities for outdoor activities and exploration.

The Azerbaijani government has implemented measures to facilitate tourism, including the introduction of e-visas and simplified visa procedures for citizens of many countries, including Serbia. These efforts have aimed to make it easier for tourists to visit and experience the country. Also, the abolition of visa regime between two countries is expected to start soon.

Cultural connections between Azerbaijan and Serbia, as mentioned earlier, can also play a role in attracting Serbian tourists to Azerbaijan. The rich cultural heritage, traditional music, and cuisine can be appealing factors for Serbian travelers looking to explore new destinations.

While the exact number of Serbian tourists visiting Azerbaijan may not be readily available, it can be assumed that there is some level of interest among Serbs to travel to Azerbaijan and discover its rich cultural, historical, and natural attractions.

These emotional connections are not only rooted in cultural ties but are also shaped by personal experiences, interactions, and individual perspectives. The emotional dimension of cultural ties between Azerbaijan and Serbia deepens the understanding and appreciation of each other's heritage and contributes to a sense of kinship and friendship between the two nations.

Azerbaijani cuisine is a rich and diverse culinary tradition that reflects the country's cultural heritage and geographical location. Situated at the crossroads of Eastern Europe and Western Asia, Azerbaijan enjoys a unique blend of flavors and ingredients from various neighboring regions such as Iran, Turkey, Russia, and the Caucasus.

One of the defining features of Azerbaijani cuisine is its emphasis on fresh and high-quality ingredients. The fertile land of Azerbaijan provides an abundance of fruits, vegetables, herbs, and grains, which form the basis of many traditional dishes. The cuisine also heavily relies on meat, particularly lamb, beef, and poultry, as well as seafood from the Caspian Sea.

Azerbaijani cuisine is renowned for its intricate preparation methods and the art of preserving food. Grilling, baking, and sautéing are common cooking techniques used to enhance the natural flavors of the ingredients. The tandoor oven, known as the "tandır," holds a special place in Azerbaijani cooking, where bread, kebabs, and succulent meat dishes are prepared.

One of the most famous Azerbaijani dishes is "plov", a flavorful rice pilaf typically made with saffron, dried fruits, and aromatic spices. Plov variations can include lamb, chicken, or fish, and it is often served with a side of yogurt or pickled vegetables.

Another beloved Azerbaijani specialty is "dolma", which consists of grape leaves, cabbage, or eggplant stuffed with a mixture of ground meat, rice, herbs, and spices. Dolma is meticulously prepared and often served as an appetizer or a main course.

Azerbaijan is also renowned for its rich pastry traditions. "Piti" is a hearty meat and vegetable soup typically cooked in individual clay pots. "Dushbara" is a type of tiny dumplings filled with meat and served in a flavorful broth. "Sheki pakhlava" is a popular sweet pastry made with layers of thin dough, nuts, and honey syrup, originating from the city of Sheki.

Tea holds a special place in Azerbaijani culture, and "chai khana" (tea houses) can be found throughout the country. Azerbaijani tea is typically served strong and accompanied by various sweets, jams, and traditional pastries, creating a warm and inviting atmosphere for social gatherings.

Overall, Azerbaijani cuisine offers a delightful blend of flavors, textures, and aromas, combining traditional cooking methods with a wide array of ingredients. It is a testament to the rich culinary heritage of Azerbaijan and is sure to captivate the taste buds of those fortunate enough to savor its dishes.

Bearing in mind all mentioned thing it can be concluded that the perception of Azerbaidjan in Serbian society today is very favorable. It is vital for both countries to get known each other even better and enjoy in each other's cultural and traditional values.

CÜMHURİYYƏT PARLAMENTİ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN ƏN BARİZ TƏZAHÜRÜ KİMİ

Açar sözlər: xeyirxahlıq, dözümlülük, sülhsevərlik

Ключевые слова: доброта, выносливость, миролюбие

Key words: kindness, endurance, peacefulness

Azərbaycan uzun əsrlərdən bəri multikulturalizmin – fərqli mədəniyyətlərin bir arada mövcud olmasının mümkünlüyünü öz siyasi, sosial, iqtisadi və mədəni tarixi ilə sübut edən bir ölkə olub. Təbii ki, bu mümkünlüyü şərtləndirən bir sıra obyektiv faktorlar vardır ki, bilavasitə mövzuya keçməzdən əvvəl bu məsələyə aydınlıq gətirmək məqsədəuyğun olardı.

Bu faktorlar arasında ilk növbədə Azərbaycanın coğrafi mövqeyi, yəni Qərbi və Şərqi kəsişmə nöqtəsində – müxtəlif ticarət yolları üzərində yerləşməklə hələ qədim zamanlardan uzaq, əsrarəngiz Çin ilə zəngin Avropa arasında bir darvaza rolu oynaması qeyd edilməlidir. Bütün sonrakı dövrlərdə də – ilkin və orta əsrlər boyu Azərbaycan Böyük İpək yolunun bir qolu kimi Yaxın Şərq və Transqafqaz regionunda ticarət və sənətkarlıq baxımından dünyanın ən böyük mərkəzlərindən biri olmuş, Azərbaycan şəhərləri XVIII əsrin sonlarına kimi Şərqdən və Avropadan gətirilən malların toplandığı və müxtəlif yerlərə daşındığı məntəqələr funksiyası daşımışdır. Avropa, Rusiya, Yaxın Şərq, Mərkəzi və Uzaq Asiyanın tacirləri Azərbaycan şəhərlərində toplaşmış, bu məqsədlərlə həmin şəhərlərdə iri karvansaralar və onların yanında məscidlərlə yanaşı, müxtəlif dini konfessiyalara məxsus insanların dua evləri, kiçik monastırlar, kilsə, sinəoqlar tikilmişdir.

Belə bir coğrafi və iqtisadi mövqe təbii ki, bu ərazilərdə yaşayan yerli əhalinin, eləcə də bu və ya digər dərəcədə bu ölkə ilə bağlı çoxsaylı etnos və xalqların həyat tərzinə öz izini qoymaya bilməzdi. Uzun minilliklər boyu Azərbaycan bir-birini əvəz edən məskun və köçəri türk dilli, qafqazdilli və irandilli tayfaların müxtəlif ünsiyyət məntəqəsi olub. XI əsrdən başlayaraq Azərbaycana köç edən çoxsaylı türkdilli tayfalar dərin mədəni kökləri olan yerli əhali ilə assimilyasiya olaraq bu mədəniyyəti ümümtürk ənənələri ilə zənginləşdirib. Bir çox irandilli tayfalar – tatlar, talışlar, kürdlər də Azərbaycan ərazisində yerləşən ən qədim etnik qruplar sayılırlar. Həmçinin ölkənin şimal-şərq, Dağıstanla sərhəd bölgələrində yerləşən ləzgilər, eləcə Şahdağ dil qrupuna məxsus olan azsaylı Qafqaz xalqları – xınalıqlar, qızıllar, buduqlar və d. də bu diyarın qədim sakinləridirlər.

VII əsrin sonlarından başlayaraq yuxarıda adları çəkilən bu etnosların böyük əksəriyyəti İslam dinini ölkənin rəsmi dini statusunda qəbul etmişdir və zaman keçdikcə məhz bu əhali qrupu Azərbaycan xalqının əsasını təşkil etmişdir. Lakin bu etnoslardan başqa Azərbaycan ərazisində digər xalqların və dinlərin nümayəndələri də yaşamışlar. VII-VIII əsrlərdə İran hakim dairələrinin köçürmə siyasəti nəticəsində Cənubi Qafqaza və Azərbaycana qismən ermənilərin köçürülməsinə başlanmışdır. Onların arasında irandilli ermənilər-tatlar ölkənin bəzi regionlarında yerləşmişlər. Ermənilərin Xəzəryanı ərazilərdə və Azərbaycanda görünməsi və təcridən məskunlaşması onların Böyük İpək yolunda hələ qədim vaxtlardan ticarətdə vasitəçilik rolu ilə bağlı olmuşdur. Ermənilərdən başqa Azərbaycanda həmçinin tat dilində danışan “dağ yəhudiləri” adlanan yəhudi subetnik əhali qrupu da yaşamışdır.

Qeyd olunmalıdır ki, əsrlər boyu Azərbaycanda məskunlaşan müxtəlif milli-etnik və dini-sektant qrupları arasında münasibətlər dinc və mehriban qonşuluq xarakteri daşımış, bu zəmində hər hansı konfliktlər baş verməmiş, bununla da Azərbaycan cəmiyyətində birgəyaşayış ənənəsinin əsasları qoyulmuşdur. Bu ənənələrin yaranmasında və qorunmasında ayrı-ayrı dövrlərdə Azərbaycana hakimlik etmiş tarixi şəxslərin siyasəti ilə yanaşı, ümumilikdə Azərbaycan xalqına xas olan xeyirxahlıq, dözümlülük, sülhsevərlik, humanizm kimi keyfiyyətlər əsas rol oynamışdır.

Beləliklə, Azərbaycanın tarixən müxtəlif xalqların yaşadığı böyük imperiyaların tərkibində olması, ayrı-ayrı dövrlərdə tarixi torpaqlarının məcburi köçürülmə siyasətinə, müxtəlif səbəblərdən – müharibələr, iqtisadi maraqlar və ya rifah məqsədilə kütləvi miqrasiya cərəyanlarına məruz qalması, digər tərəfdən, ölkənin titul xalqı sayılan türklərin müxtəlif etnoslara, milli azlıqlara, millətlərə və məzhəblərə məxsus in-

sanlarla birgəyaşayışa hazır olması, bu sahədə nümayiş etdirdiyi dözümlülük və tolerantlıq kimi keyfiyyətlərin uzun əsrlər boyu formalaşması nəticəsində Azərbaycan xalqının bu gün multikulturalizm adlana biləcək milli-mənəvi dəyərlər sistemi yaranmışdır.

Azərbaycan xalqına məxsus olan bu keyfiyyətlər yeni tarixi dövrdə XIX əsrin əvvəllərində, İran-Rusiya müharibələri dövründə xüsusilə özünü büruzə vermişdir. Belə ki, çar Rusiyası tərəfindən işğala məruz qalmış və artıq Şimali Azərbaycan adlandırılan tarixi ərazilərə Rus hakimiyyəti tərəfindən istər qonşu İran və Osmanlı dövlətlərindən, istərsə də Rusiyanın iç ərazilərindən xristian xalqların, xüsusilə rus və erməni əhalisinin ən kütləvi köçünün əsası qoyulmuş və bu proses getdikcə intensiv hal alaraq XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir.

Rusiya İmperiyasının bu köçürmə siyasəti ölkənin etno-demoqrafik strukturunda əsaslı dəyişikliklərə səbəb olmaqla Azərbaycanda tarixi vətənləri ümumən Qafqazdan uzaq olan yeni etnik icmaların yaranmasını və formalaşmasını şərtləndirdi. Lakin Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatındakı dəyişikliklər bununla məhdudlaşmadı. Yerli əhalinin status və vəziyyətində xarakter etibarilə indiyədək görünməmiş hallara rəvac verildi. Belə ki, müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın əzsaylı qeyri-müsəlman əhalisinə qarşı yalnız vergi sistemində fərq qoyan müsəlman hakimlərdən fərqli olaraq, çar Rusiyası, əksinə, bu əhali qruplarına, xüsusilə ermənilərə bir çox sahələrdə – iqtisadi, təsərrüfat, məişət, təhsil, dini və mədəni – yüksək imtiyazlar verməklə yerli müsəlman xalqların hüquqlarını məhdudlaşdırmaq siyasəti yürütməyə başladı. Erməni-xristian, rus-sektant sakinlərin azərbaycanlılara məxsus ərazilərdə yerləşdirilməsi, onların təsərrüfat həyatının inkişafı üçün münbit şərait yaradılması, ana dillərində məktəblərin açılması, kilsə və ibadət evlərinin tikilməsi və digər bu kimi hüquqlarının tanınması fonunda yerli azərbaycanlı əhali bir çox ən ibtidai haqlardan, o cümlədən öz dilində təhsil almaq, mətbuat çap etmək, xeyriyyə cəmiyyətləri açmaq, yerli idarəetmə orqanlarına seçilmək kimi digər qeyri-müsəlman təbəələrə verilən vətəndaş hüquqlarından demək olar ki, məhrum edilirdi.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq XX əsrin əvvəlləri – Azərbaycanda kapitalist münasibətlərinin və sənayenin inkişafı zəngin neft, mis, filiz ehtiyatlarına malik ölkəyə, xüsusilə Bakıya artıq digər Avropa xalqlarının nümayəndələrinin axınına rəvac verdi. Az sonra Bakıda alman, polyak, yunan, isveçrəli, fransız, italyan, eston, litvalı, latış, danimarkalı, çex, bolqar və s. xalqların nümayəndələrindən ibarət özünə-məxsus Avropalılar icması formalaşmağa başladı. Onların arasında iş adamları, alimlər, mühəndislər, arxitektorlar, müəllimlər, həkimlər və d. intellektual sənət adamları var idi ki, bununla da Azərbaycanda Qərb və Şərq mədəniyyətinin vəhdəti sayılacaq yeni bir Azərbaycan cəmiyyətinin əsası qoyulur, yerli əhali qabaqcıl Avropa elmi, texniki və mədəni həyatı ilə təmasa girir, demokratiya, azadlıq, ədalət kimi ümümbəşəri dəyərlərlə tanış olurdu.

Lakin, artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Rusiya hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın yerli müsəlman əhalisinin tamhüquqlu vətəndaş statusu artıq xeyli pozulmuş, öz tarixində ilk dəfə titullu xalq olduğu halda gəlmə xalqların nümayəndələrinə nisbətən aşağı səviyyəyə endirilmişdi. Təsədüfi deyil ki, XIX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycanın maarifçi ziyalıları məhz bu sahədə rus hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparır, mətbuat səhifələrində və hüquqi müstəvidə müsəlman-türk xalqının digər Rusiya vətəndaşları kimi bərabər hüquqlu yaşayışının və inkişafının təmin edilməsinə çalışır və addım-addım öz məqsədlərinə nail olurdular.

Bununla belə, çar Rusiyasının uzun onilliklər bölgənin erməni əhalisinə iqtisadi-ictimai və mədəni-maarif sahələrində yaratdıqları yüksək imtiyazlar regiondakı xalqlar arasında əsrlərlə oturuşmuş sülh və sabitliyin əsaslarını pozdu. Bu siyasi kurs Osmanlı dövləti və Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan torpaqlarında öz müstəqil dövlətçiliyini yaratmaq planları quran erməni milli-siyasi-hərbi qüvvələrinin yerli xalqlarla, xüsusilə müsəlman əhali ilə münasibətlərinin gərginləşməsinə və 1905-1906-cı illərdə, erməni-müsəlman silahlı qarşıdurmasına, daha sonra 1918-ci ildə azərbaycanlıların soyqırımını kimi siyasi qiymət alacaq qanlı faciələrə gətirib çıxardı.

Azərbaycanlıların artıq 1905-ci ildən başlayaraq güc toplamayan maarifçilik, daha sonra milli mədəni hüquqlar və nəhayət milli-demokratik və dövlətçilik uğrunda hərəkəti 1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması ilə başa çatdı.

Uzun illər Çar Rusiyasının milli ayrı-seçkilik siyasətinin bütün ağırlığını öz üzərində hiss etmiş Azərbaycan milli qüvvələri qarşısında ən müxtəlif siyasi-dini ideyalar və dəyərlərə əsaslanan dövlət qurmaq imkanları açılırdı. Lakin erməni millətçilərindən fərqli olaraq, Cümhuriyyət qurucuları hər hansı et-

nik-milliyətçi hisslərə qapılmadan, əsrlər boyu Azərbaycanda zəngin milli-mədəni rəngarənglik mühitinin formalaşdığı, ayrı-ayrı millətlərin və konfessiyaların nümayəndələrinin sülh, əmin-amanlıq, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı kimi real şərtlərlə hesablaşaraq və özlərinin də bölüşdüyü yenilikçi, ədalət, bərabərlik kimi Avropa dəyərlərinə sadıq qalaraq Şərqdə ilk sivil, demokratik respublikanın əsasını qoydular.

Bu baxımdan gənc Azərbaycan dövlətinin haqqını vermək lazımdır. Belə ki, erməni-bolşevik-rus qoşunlarının hələ ölkənin azərbaycanlı əhalisinə qarşı soyqırımının davam etdiyi günlərdə qurulan Azərbaycan hökuməti nəinki öz xalqını kütləvi qırğınlardan xilas etdi və ölkənin ərazi bütövlüyünü qoruyub saxladı. Cümhuriyyət liderləri həm də yeni, demokratik Azərbaycan cəmiyyətinin əsasını qoyaraq, ölkədə məskunlaşan xalqlar və etnoslar arasında tarixən əsası olan sülh və birgəyaşayış kimi ənənələri bərpa etdi. Burada xüsusi vurğulanmalıdır ki, multikulturalizm dəyərlərinin əsası olan bu ənənələr ilk dəfə məhz AXC dövründə dövlət səviyyəsində təsdiq edilərək Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsinin mətnində əks olundu. Belə ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin yaradıldığını və hansı prinsiplərə əsaslandığı təsdiq edilən bu sənədin 6 maddəsindən 3-ündə Azərbaycanda yaşayan xalqların və etnosların bərabər hüquqlu və dinc yanaşı yaşamaq haqları öz əksini tapmışdır:

“I. Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu kibi Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət Azərbaycan dəxi kamil-əl-hüquq müstəqil bir dövlətdir.

IV. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrəvinde yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin edər.

V. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bil cümlə millətlərə sərbəstənə inkişaf-ları üçün geniş meydan buraxır.”

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti mövcud olduğu 23 ay ərzində, ən gərgin və ağır siyasi, ictimai, iqtisadi şərtlər daxilində, birbaşa xarici təcavüz təhlükəsi ilə üzləşdiyi zamanlarda belə elan etdiyi bu prinsiplərə sadıq qalmışdır. Ölkədə ən müxtəlif siyasi və milli ideologiyaların, müxtəlif etnik-milli qurumların siyasi partiyaları, mətbuatı, ictimai təşkilatları, müxtəlif dillərdə teatr, kino, əyləncə mərkəzləri fəaliyyət göstərmişdir.

1918-ci ilin sentyabrında Bakının azad edilməsi uğrunda döyüşlər getdiyi zaman həmin ilin mart-iyul aylarında Bakı, Şamaxı, Göyçay, Quba və digər qəzalarda yerli müsəlman əhalisinə qarşı kütləvi qırğınlara törətmiş erməni əhalisinin böyük hissəsi onları gözləyən ədalətli cəza və qisas qarşısında Azərbaycanı tərk etməyə başlamış və qonşu ölkələrə, o cümlədən Ermənistanı qaçmışdılar. Bakı şəhəri azad edildikdən sonra paytaxta qayıdan Azərbaycan hökuməti tezliklə şəhərdə və bölgələrdə əmin-amanlıq yaratmağa nail olduqdan sonra erməni əhalisi də yenidən Azərbaycana qayıtmaq istədiyini bəyan etmiş və bu məsələdə Azərbaycan və Ermənistan hökumətləri arasında danışıqlara başlanmışdır. Həmin dövr erməni təcavüzündən xilas olaraq İrəvan quberniyasının qəzalarından, Zəngəzur, Qarabağın erməni kəndlərindən qaçqın düşərək Azərbaycana sığınan azərbaycanlı əhalinin sayı Azərbaycanı tərk etmiş ermənilərdən qat-qat artıq idi. Bununla belə, hətta azərbaycanlı qaçqınların bir qisminin bölgələrdə boşalmış erməni kəndlərində yerləşdirildiyinə baxmayaraq, Azərbaycan hökuməti özünün erməni əsilli vətəndaşlarının evlərinə qayıtmaq hüququnu tanımış və yerli əhalinin narazılığına baxmayaraq onlara əvvəlki yaşayış məskənlərinə yerləşmək və yenidən qonşuları ilə dinc yanaşı yaşamaq imkanı yaratmışdır. Bu tədbirlərin gedişində Azərbaycan hökuməti həmçinin müsəlman əhalisinin də qismən öz doğma yurdlarına, İrəvan quberniyası, Zəngəzur və Qarabağ bölgələrindəki salamat qalmış kəndlərinə qayıtmalarını təmin etmişdir.

Azərbaycan hakimiyyətinin öz siyasətində ölkədə yaşayan bütün xalqların bərabərhüquqlu yaşayış və iş hüquqlarını təmin etməsinə dair bir nümunə olaraq Azərbaycan hökumətinin paytaxta köçdükdən sonra təşkil olunan Nazirlər kabinetlərinin tərkibində digər xalqların nümayəndələrinin təmsil olunduğunu göstərmək olar. Məs., AR 3-cü Nazirlər Kabinetində (22 dekabr 1918 – 14 aprel 1919) Slavyan-Rus Cəmiyyətinin nümayəndələri İ.N.Protasyev Maliyyə naziri, E.Qindes Xalq Səhiyyə naziri, K.Lizqar Ərzaq naziri vəzifələrini daşımışlar. 4-cü Nazirlər Kabinetində (14 aprel – 22 dekabr 1919) Neft sənayesi İttifaqı Qurultayı Şurasının nümayəndəsi A.Dastakov səhiyyə naziri, Slavyan-Rus Cəmiyyətinin nümayəndəsi V.Klevenski Himayədarlıq naziri, “Daş-naksütun” partiyasının nümayəndəsi X.Amaspur isə portvelsiz nazir vəzifələrini ifa etmişlər.

Lakin Azərbaycan Cümhuriyyətində yaşayan bütün xalqların ən ali təmsilçilik nümunəsi kimi onların Cümhuriyyət Parlamentində iştirakı sayılmalıdır.

1918-ci il 16 noyabr tarixində Bakıda Azərbaycan Milli Şurası öz işini bərpa edir və ekstremal şəraitdə – Azərbaycan hakimiyyətini tanımayan İngilis hərbi Komandanlığının Mudros sazişinə əsasən Ba-

kıya gəlişi ərəfəsində – keçirilən bu iclasda Milli Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə mövcud şərtlər daxilində Cümhuriyyət Parlamentinin yaradılmasının zəruriliyini əsaslandırır. Azərbaycan Hökumətinin Müəssislər Məclisini – Parlamenti çağırmaq üçün hazırlıq işinə vaxtın olmadığı səbəbindən noyabrın 20-də keçirilən ikinci iclasda Milli Şura “Müvəqqəti Azərbaycan Parlamentinin təşkili haqqında Qanun layihəsini” geniş müzakirə və qəbul edir. Bu tarixi iclasda Azərbaycanın müstəqillik əldə etdiyi və öz dövlətçiliyini yaratdığı əsas götürülərək Azərbaycan Milli Şurasının milli idarə formasından artıq dövlət idarə forması aldığı vurğulanır. Qanun layihəsində qeyd olunur ki, “Azərbaycan yalnız türklərlə məskun deyildir. Odur ki, Parlament ölkədə yaşayan bütün millətləri, eləcə də müxtəlif siyasi partiyaların nümayəndələrini və Azərbaycan xalqının müxtəlif təbəqələrini təmsil etməlidir. Bunun mühümlüyünü həm Azərbaycan Milli Şurası, həm də hökuməti yaxşı başa düşür”.

Qanunda Azərbaycan ərazisinə Bakı və Gəncə quberniyaları, Zaqatala dairəsi, İrəvan və Tiflis quberniyalarının bir hissəsinin daxil olduğu göstərilir, bu ərazilərdə Qafqaz təqviminə görə tam rəqəmlə 2.750.000 nəfər əhali yaşadığı, onlardan 1.900.000 nəfərin müsəlman, 500.000 nəfərin erməni, 230.000 nəfərin isə rus və digər müxtəlif millətlərdən olduğu qeyd edilirdi.

Bu Qanuna əsasən Zaqafqaziya Seymində Azərbaycanı təmsil etmiş 44 müsəlman nümayəndəsi artıq ümumi seçkilərdə iştirak etmiş şəxslər qismində qanuni olaraq yeni parlamente daxil edilirdi. Lakin, eyni zamanda vurğulanırdı ki, bu 44 nəfər Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün millətləri təmsil edə bilməz. Odur ki, Parlamente hər nümayəndə üçün 24.000 əhali sayı nəzərə alınmaqla müsəlmanlardan – 80, ermənilərdən 21, ruslardan 10, alman və yəhudilərin isə hərəsindən bir nümayəndə seçilməlidir. Bu sonunculardan başqa, ümumi sayı etibarilə müvafiq olmasa da, azsaylı əhalinin nümayəndəliyi üstün götürülməklə gürcü və polyak əhalisinin də Parlamente hərəsindən bir nümayəndə qismində təmsilçilik hüququ tanınırdı. Qanunda göstərilirdi ki, müsəlman əhalisini təmsil edən 44 nəfər Milli Şura üzvü ümumi səsvermə yolu ilə seçildiyi üçün qalan 36 nəfər ölkənin müxtəlif şəhər və qəzaları tərəfindən seçilməlidir. Erməni əhalisinin də 21 nümayəndəsindən 8-i Gəncə, 8-i Şuşa və 5-i Bakı Erməni milli şuralarından, rus əhalisinin 10 nəfər nümayəndəsinin isə Rus Milli Şurası tərəfindən seçilməsi təklif olunurdu.

Cümhuriyyət Parlamentinin çağırılması ilə əlaqədar Azərbaycan Milli Şurası 1918-ci il noyabrın 29-da “Bütün Azərbaycan əhalisinə!” müraciət qəbul edir. Müraciətdən aydınlaşırdı ki, Milli Şura 1918-ci il dekabrın 3-nə qədər 120 nəfərlik Parlament halına gələcək, bu Məclisə azlıqda qalan millətlərdən nümayəndələr cəlb olunduğu kimi, məmləkətin vilayətlərindən də vəkillər çağırılacaq. Bu minvalla yığılacaq **“Məclisi Məbusan irəlidə ümumi intixabi üsulu ilə Azərbaycan Məclisi Məbusanı yığışncaya qədər yurdumuzun sahibi olacaq, onun müqəddəratını həll, hökumətini təşkil və mənafeyini müdafiə edəcəkdir...”**.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan dövlət xadimlərinin bütün bu mühüm və ədalətli niyyət və qərarları çox ağır və mürəkkəb siyasi şəraitdə həyata keçirilirdi. 1918-ci il 17 noyabr tarixində ingilis hərbi kontingenti ilə Bakıya gələn ingilis general Tomson şəhər və ətrafına nəzarəti öz əlinə aldı və ilk vaxtlar Azərbaycan hökuməti ilə münasibətləri gərgin saxladı. İngilis generalı Cümhuriyyət hakimiyyətini tanımayan yerli Rus Şurası ilə sıx əməkdaşlıq edir, Cümhuriyyət Hökumətini bu qurumla hesablaşmağa, əslində “vahid və bölünməz Rusiya” tələbini və bunun nəticəsi olaraq Rusiya ağqvardiyaçı parlamenti və Ufadakı Kolçak hökumətini tanımağa təhrik edirdi. Rus Milli Şurası özünün Azərbaycan parlamentində və hökumətində iştirakını “Azərbaycanın Rusiyadan ayrılması faktının tanınması” və beləliklə Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması işini asanlaşdıracağı kimi qiymətləndirərək həmin təklifi rədd etdi.

Bakıdakı Erməni Milli Şurasının da Parlamente iştirakı barədə danışıqlar ağır gedir, general Tomson Parlamentin açılışına yalnız Rus və erməni milli şuralarının yeni Azərbaycan hökumətində müsəlman üzvlərlə bərabər sayda təmsil olunacaqları halda Parlamentin çağırılmasına icazə veriləcəyini bildirirdi. Bununla belə Azərbaycan Milli Şurasının atdığı çevik və prinsiplial addımlar, xüsusilə Azərbaycan hökumətinin başçısı Fətəli Xan Xoyskinin misilsiz diplomatik fəaliyyəti nəticəsində ingilis generalının Azərbaycan hakimiyyətinə münasibəti tamamilə dəyişdi. Parlamentin çağırılması ilə əlaqədar bütün maneələr aradan qaldırıldı. Son nəticədə parlamente qatılmaqdan qəti imtina etmiş Rus Milli Şurası əvəzinə Azərbaycandakı rus əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən Slavyan-Rus Cəmiyyətinin nümayəndələri Parlamente təmsilçilik hüququ verildi. Erməni Milli Komitəsi də qismən Parlamente iştiraka razılıq verdi, bu təmsilçilikdən əvvəlcə qəti imtina edən erməni “Daşnaksütun” partiyası da Parlamentin artıq 3 ay uğurlu fəaliyyətini görəndən sonra öz nümayəndələri ilə onun işinə qatıldı.

1918-ci il 7 dekabr tarixində Bakı şəhərində çox təntənəli şəkildə Azərbaycan Parlamenti işə başladı. Milli Şura sədri kimi Parlamenti açan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə özünün məşhur açılış nitqində bu məqamları da vurğuladı: “Bu gün əqəliyyət (azlıq) təşkil edən millətlərin nümayəndələri dəvət olunmaq üzrə işdə bu məclis təşəkkül etmişdir. Bu məclis ümumi seçki üsuli ilə toplanacaq Azərbaycan Məclisi-Müəssisəni toplanıncaya qədər məmləkətimizin sahibi olacaq. Burada Azərbaycanda bulanan bütün millətlərin, təbəqələrin və müxtəlif cərəyanların nümayəndələri olduğundan bu məclis vətənimizi tamamilə təmsil edə bilər”.

Parlamentin həmin açılış mərasimində başqa bir nətiq, Azərbaycan siyasi hərəkatının tanınmış xadimlərindən Aslan bəy Səfərkürdski bu məsələyə başqa bir tərəfdən yanaşdı: “Biz Cümhuriyyətimizə Türk Cümhuriyyəti deyil, Azərbaycan Cümhuriyyəti dedik ki, hamı vətəndaşlara bir Vətən olsun”. Beləliklə, Cümhuriyyətin adının seçilməsinə bu siyasi amilin də nəzərə alındığı təsəvvürü yaranır.

Burada xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Cümhuriyyət Parlamenti öz işini uğurla davam etdirdiyi bir şəraitdə Bakıda olan digər azsaylı millətlərin də nümayəndələri və bir sıra siyasi təşkilatlar onun işinə qatılmaq arzusu ilə Parlamenta müraciətlər etmiş, Parlamentin Etibarnamə Komissiyası həmin xahişlərə qanun çərçivəsində baxmış və onların heç də hamısı məqbul saymamışdır. Məs., Ukrayna konsulluğu və Bakı Ukraynalıları Radasının 2 üzv qəbulu üçün müraciəti qəbul edilməmiş, bu zaman Slavyan-Rus Cəmiyyətinə verilən 10 yerdən 1-nin artıq ukraynalılara ayrıldığı elan olunmuşdur. Həmçinin, Quba və Şəki yəhudiləri əlavə üzv yeri üçün müraciətlər etsə də Etibarnamə komissiyası bunun qanuna zidd olduğunu bildirmişdir.

Bakıda fəaliyyət göstərən bir sıra Rusiya və yəhudi solçu partiyaların Bakı Komitələrinin (İctimaiyyətin-İnqilabiyyətin – eserlər, RSDFP Bakı Komitəsi, RSDFP “Bund” yəhudi Komitəsi) Parlamenta qatılmaq müraciətləri də Parlamentin Etibarnamə Komissiyası tərəfindən müvafiq qanunlar əsasında qəbul edilməmişdir. Bu məqamlar göstərir ki, Cümhuriyyət Parlamentində təmsilçilik mənzərəsi heç də say, yaxud görüntü xarakteri daşımayaaraq, sırf qanunla müəyyən edilmiş şərtlər daxilində formalaşmışdır.

Azərbaycan parlamentinin işində iştirak edən digər millətlərin nümayəndələri tam hüquqlu vəkillər olmuş, bu hüquqlarından bütünlüklə faydalanmış və müzakirələrdə daim öz maraqları baxımından çıxış etmiş, əsasən müxalifətçi mövqe tutmuşlar. Belə ki, Azərbaycan Parlamentində mövcud olan 10 fraksiyadan 4-ü qeyri-millətlərə məxsus idi.

Məs., Milli Azlıqlar Fraksiyası Alman Milli Şurası, Bakı polyakları, Bakı Ukraynalıları Radası, Yəhudi Milli Şurasını təmsil edirdi və lideri Lorens Kun idi. Slavyan-Rus Cəmiyyəti fraksiyası Slavyan-Rus Cəmiyyəti və Rus Milli Şurasını özündə cəmləşdirirdi, liderləri Viktor Klenevski idi. Azərbaycan Parlamentində ermənilərin iki fraksiyası var idi: Erməni fraksiyası – lider Arşak Paronyan və “Daşnaksütyn Fraksiyası – lider Arşak Malxazyan.

Bu fraksiyaların üzvləri Parlamentin ayrı-ayrı komissiyalarına daxil olmaqla onun ümumi işində fəal iştirak edirdilər. Məs., Erməni fraksiyasından A.İ.Papyan Parlamentin sonuna qədər fəaliyyət göstərərək Nizamnamə, Etibarnamə, Sorğu, Qanun layihəsi komissiyalarının üzvü olmuşdur. Həmin Fraksiyadan A.M.Azaryan Tərtibat və ləvazim, Torpaq, Fəhlə komissiyalarının, A.İ. Malxazyan Qanun layihəsi, Torpaq, Təftiş komissiyalarının üzvü işləmişlər. Ümumiyyətlə Azərbaycan Parlamentində erməni fraksiyalarına daxil olan bütün nümayəndələr böyük fəallıq göstərmiş, komissiyaların işində çalışmaq və yanaşı, ümumən Parlamentdə müzakirə olunan məsələlərdə, xüsusilə Qarabağ məsələsinin həllində açıq-aydın müxalifət mövqedən çıxış etmişlər. Dağlıq Qarabağda bir neçə dəfə yaşanan böhranlar zamanı Azərbaycan hökumətinin yaratdığı “Qarabağ hadisələrini təhqiq edən komissiya”nın üzvləri kimi İ.N.Xocayev və P.Çubaryan Qara bəy Qarabəyovun sədrlik etdiyi komissiyanın tərkibində Qarabağa getmiş, qayıdandan sonra hadisələrə dair Parlamenta azərbaycanlı həmkarlarının hazırladıkları məruzədən tam fərqli bir məruzə təqdim etmişlər. Bu və digər sıradan olan digər müzakirələr Cümhuriyyət Parlamentində tam fikir və mövqe azadlığının hökm sürdüyünə bariz nümunələr idi.

Alman Milli Şurasından “Milli azlıqlar Fraksiyasına daxil olam L.Y.Kun Torpaq və Qanun layihəsi komissiyalarında, həmin fraksiyadan Yəhudi Milli Şurasını təmsil edən M.A.Quxman isə Etibarnamə, Maliyyə və Büdcə komissiyalarında çalışmışlar. Eyni fraksiyadan Bakı polyaklarını təmsil edən S.S.Vonsoviş Nizamnamə, Qanun Layihəsi komissiyalarının üzvü olmuş, Bakı Ukraynalıları Radasının nümayəndəsi kimi V.M.Kijim də həmin Qanun Layihəsi Komissiyasında işləmişdir. Gürcü Milli Şurasını təmsil edən (Qriqori Sxakayanın əvəzinə) V.A.Bakradze isə Sosialistlər fraksiyasına daxil olaraq Fəhlə, Qanun layihəsi, Etibarnamə komissiyalarının üzvü olmuşdur.

Slavyan-Rus Cəmiyyəti və eyni adlı Fraksiyadan olan M.Vinoqradov Qanun layihəsi, Məmləkətin məhsulətini hüsn istifadə komissiyası və Maliyyə və büdcə komissiyasının üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir. Eyni fraksiyadan Zaxarov – Qanun layihəsi komissiyasının, V.A.Kravçenko Tərtibat və ləvazim komissiyasının, S.Remizov (Rus Milli Şurası) Etibarnamə komissiyasının üzvləri olmuşlar.

Azərbaycan Parlamentinin sənədləri ölkədə yaşayan qeyri-müsəlman xalqların, milli azlıqların və onlara məxsus siyasi-ictimai təşkilatların nümayəndələrinin Parlamentdəki müzakirələrdə iştirakı, mövqeyi və baxışları haqda geniş məlumatlar daşıyır.

Bütün bu nümunələr göstərir ki, Cümhuriyyət parlamenti özünün 17 aylıq fəaliyyəti dövründə daim əsas kimi qəbul etdiyi bərabərlik, ədalət, hüquq, tolerantlıq, dözümlülük, humanizm dəyərlərinə, söz, fikir, vicdan azadlığı prinsiplərinə sadıq qalmışdır ki, bu da Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ölkədə muktikulturalizmin ən yüksək təcəssümü – siyasi müstəvidə dövlət səviyyəsində təntənəsi kimi qiymətləndirilə bilər.

Sandro Teti

Publisher and Political Scientist, Italy

SPREADING THE CULTURE OF TURKIC-SPEAKING STATES THROUGH THE PRISM OF AZERBAIJANI MULTICULTURALISM

Key words: *ethnic groups, multiculturalism, ethnocultural heritage*

Açar sözləri: *etnik qrup, muktikulturalizm, etno-mədəni irs*

Ключевые слова: *этническая группа, мультикультурализм, этнокультурное наследие*

During the year 2015 I became aware of Azerbaijani multiculturalism in all its aspects for the first time and I, in March 2016, had the honor of being appointed representative for Italy of the Baku International Center of Multiculturalism, belonging to the Administration of the President of Azerbaijan and directed by Academician Kamal Abdulla. As it is known, several other nations have tried their hand at multiculturalism. Unfortunately, their variants of this approach have failed, especially French multiculturalism and British multiculturalism, each for different reasons. One of the reasons, but certainly not the only one, is that these countries have confronted peoples, ethnic groups and religions made up of emigrants, while Azerbaijan bases this doctrine on the coexistence with peoples who have lived together harmoniously with the Azerbaijani people for centuries.

Although the concept of minority is one of the oldest notions in literature, it has become more popular with globalization. Although minorities have existed in every historical period, their protection has been questioned.

Azerbaijani multiculturalism is itself very well successfully applied to the other five major Turkic-speaking states: Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan.

In fact, all these countries, even if with very different percentages, host peoples, ethnic groups and religions other than the prevailing Muslim one.

The multi-ethnic and multi-religious nature of Azerbaijan's population has allowed for a syncretism of pagan, Christian and Muslim religious beliefs, through rituals, rites and traditions. Some elements of pre-Christian beliefs are still preserved in the genetic memory of the country's population and form an integral part of the modern Christian and Muslim beliefs of ethnic Azerbaijanis and sub-ethnic groups.

The syncretism of the faiths is seen in many national traditions such as, for example, the celebration of the festival of Nowruz (which honors the four primary elements: water, air, fire and earth), the preservation of respect for the cult of the Moon, the deference towards the sacredness of trees and stones in various shrines and other commonly accepted rites.

Albanian ethnocultural heritage, for instance, which undeniably also includes cult symbolism, is for the most part significant of Azerbaijan's rich historical and cultural heritage, reflecting the mutual influence of various ethnic and cultural processes that have occurred in this region over the centuries. The very ancient Albanian Christian church is still alive and is professed by the Udi people. Now there are a lot of churches scattered in all territory of the Country, above all those in recently liberated areas that are in very bad condition and now thanks to the government of Azerbaijan are going to be completely restructured.

On 6 December 2022, the Council of Europe organized a conference concerning "Initiatives and exchange of experiences to promote inter-community and inter-religious dialogue and mutual respect" at the initiative of the Special Representative on anti-Semitism, Islamophobia and other forms of religious intolerance and hate crimes.

Ravan Hasanov, executive director of the Baku International Multiculturalism Center, speaking at this conference and in his speech, provided detailed information on the current multiculturalism policy, religious and state relations in Azerbaijan, as well as the activities and projects carried out by the Baku International Multiculturalism Center. Azerbaijani multiculturalism provides an exemplary mode which was received with particular interest and favor by experts and representatives of international organizations from various countries such as Germany, France, Finland, Portugal, United Kingdom, Italy, Netherlands and Hungary.

It was on that occasion that both the important role played by Azerbaijan in intercultural and interreligious dialogue and the initiatives taken by the President of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev were highlighted; in particular, the complete absence of cases of anti-Semitism and discrimination in Azerbaijan was emphasized.

To go beyond nationalism, Azerbaijan has adapted, recognizing them, to the peculiarities of the complex human geography of the Caucasus, and to the millenary history of the region, trying to make a shared Caucasian culture effective. The region is the result of a polyglot and migrant population, of cities inhabited by different peoples and of tenuous, blurred and changing boundaries between ethnic and religious groups. We are faced with a culture linked to the Turkish world by the ethno-linguistic element, but which has developed for centuries in a cultural environment of Persian origin and which has faced the challenges of modernity in a Russian context.

Starting from the mid-1990s, the so-called paradigm of azerbaijanism embodied the attempt to overcome the ethno-nationalist connotation given to the identity paradigm in the years immediately following the reacquisition of independence. Azerbaijanism was elevated to state ideology under the presidency of Heydar Aliyev marking the transition to a conception of integration of "the multilayer ethnic culture of Azerbaijan, including the Turkic roots, Caucasian realities, national-democratic traditions and Islamic sources".

Multiculturalism, has become a cornerstone to internal and external Azerbaijani self-representation, and has engaged the state authorities in a policy of active safeguarding and promotion of the different ethical, cultural and confessional components that contribute to forming the composite national identity and community. This politics has favored the joining in the national community of its different ethnic and confessional components – from Talysh people and the Lezgin Azerbaijanis; from Jewish communities to Christian ones – at the same time avoiding the risk of division and opposition fueled by transnationalism.

At the moment there is the question of the full inclusion of the Armenian population in the national architecture which represents perhaps one of the challenges that the recent 2020 military victory brings.

Not many are aware of the fact that in Turkey one legislator will represent the Turkish-Armenian community which has an estimated population of over 50,000 in the new, 600-seat Turkish parliament after the May 14 polls. The previous composition included 3 Turkish-Armenian MPs from different parties, including the opposition.

The new Turkish-Armenian MP is Sevan Sivacioglu, an Orthopedics and Traumatology doctor from Istanbul who ran for parliament from Istanbul 2nd region representing the ruling AK party led by President Recep Tayyip Erdogan. It is certainly desirable that Armenians and other minorities too can be represented in the Azerbaijani parliament, because only in this way will it be possible to validate the multiculturalism thought by Heydar Aliyev.

SPEECH of SANDRO TETI, publisher and political scientist JUNE 14, CONFERENCE IN BAKU Spreading the culture of Turkic-speaking states through the prism of Azerbaijani Multiculturalism. Ladies and gentlemen, Dear guests, During the year 2015 I became aware of Azerbaijani multiculturalism in all its aspects for the first time and I, in March 2016, had the honor of being appointed representative for Italy of the Baku International Center of Multiculturalism, belonging to the Administration of the President of Azerbaijan and directed by Academician Kamal Abdulla. As it is known, several other nations have tried their hand at multiculturalism. Unfortunately, their variants of this approach have failed, especially French multiculturalism and British multiculturalism, each for different reasons. One of

the reasons, but certainly not the only one, is that these countries have confronted peoples, ethnic groups and religions made up of emigrants, while Azerbaijan bases this doctrine on the coexistence with peoples who have lived together harmoniously with the Azerbaijani people for centuries. Although the concept of minority is one of the oldest notions in literature, it has become more popular with globalization. Although minorities have existed in every historical period, their protection has been questioned. Azerbaijani multiculturalism is itself very well successfully applied to the other five major Turkic-speaking states: Turkey, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan. In fact, all these countries, even if with very different percentages, host peoples, ethnic groups and religions other than the prevailing Muslim one. The multi-ethnic and multi-religious nature of Azerbaijan's population has allowed for a syncretism of pagan, Christian and Muslim religious beliefs, through rituals, rites and traditions. Some elements of pre-Christian beliefs are still preserved in the genetic memory of the country's population and form an integral part of the modern Christian and Muslim beliefs of ethnic Azerbaijanis and sub-ethnic groups. The syncretism of the faiths is seen in many national traditions such as, for example, the celebration of the festival of Nowruz (which honors the four primary elements: water, air, fire and earth), the preservation of respect for the cult of the Moon, the deference towards the sacredness of trees and stones in various shrines and other commonly accepted rites. Albanian ethnocultural heritage, for instance, which undeniably also includes cult symbolism, is for the most part significant of Azerbaijan's rich historical and cultural heritage, reflecting the mutual influence of various ethnic and cultural processes that have occurred in this region over the centuries. The very ancient Albanian Christian church is still alive and is professed by the Udi people. Now there are a lot of churches scattered in all territory of the Country, above all those in recently liberated areas that are in very bad condition and now thanks to the government of Azerbaijan are going to be completely restructured. On 6 December 2022, the Council of Europe organized a conference concerning "Initiatives and exchange of experiences to promote inter-community and inter-religious dialogue and mutual respect" at the initiative of the Special Representative on anti-Semitism, Islamophobia and other forms of religious intolerance and hate crimes. Ravan Hasanov, executive director of the Baku International Multiculturalism Center, speaking at this conference and in his speech, provided detailed information on the current multiculturalism policy, religious and state relations in Azerbaijan, as well as the activities and projects carried out by the Baku International Multiculturalism Center. Azerbaijani multiculturalism provides an exemplary mode which was received with particular interest and favor by experts and representatives of international organizations from various countries such as Germany, France, Finland, Portugal, United Kingdom, Italy, Netherlands and Hungary. It was on that occasion that both the important role played by Azerbaijan in intercultural and interreligious dialogue and the initiatives taken by the President of Azerbaijan Mr. Ilham Aliyev were highlighted; in particular, the complete absence of cases of anti-Semitism and discrimination in Azerbaijan was emphasized. To go beyond nationalism, Azerbaijan has adapted, recognizing them, to the peculiarities of the complex human geography of the Caucasus, and to the millenary history of the region, trying to make a shared Caucasian culture effective. The region is the result of a polyglot and migrant population, of cities inhabited by different peoples and of tenuous, blurred and changing boundaries between ethnic and religious groups. We are faced with a culture linked to the Turkish world by the ethno-linguistic element, but which has developed for centuries in a cultural environment of Persian origin and which has faced the challenges of modernity in a Russian context. Starting from the mid-1990s, the so-called paradigm of azerbaijanism embodied the attempt to overcome the ethno-nationalist connotation given to the identity paradigm in the years immediately following the reacquisition of independence. Azerbaijanism was elevated to state ideology under the presidency of Heydar Aliyev marking the transition to a conception of integration of "the multilayer ethnic culture of Azerbaijan, including the Turkic roots, Caucasian realities, national-democratic traditions and Islamic sources". Multiculturalism, has become a cornerstone to internal and external Azerbaijani self-representation, and has engaged the state authorities in a policy of active safeguarding and promotion of the different ethical, cultural and confessional components that contribute to forming the composite national identity and community. This politics has favored the joining in the national community of its different ethnic and confessional components – from Talysh people and the Lezgin Azerbaijanis; from Jewish communities to Christian ones – at the same time avoiding the risk of division

and opposition fueled by transnationalism. At the moment there is the question of the full inclusion of the Armenian population in the national architecture which represents perhaps one of the challenges that the recent 2020 military victory brings. Not many are aware of the fact that in Turkey one legislator will represent the Turkish-Armenian community which has an estimated population of over 50,000 in the new, 600-seat Turkish parliament after the May 14 polls.

Tamam Cəfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN QLOBAL VƏ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MÜHİTİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: II Qarabağ müharibəsi, Azərbaycan, Ermənistan, Rusiya, ABŞ

Ключевые слова: II Карабахская война, Азербайджан, Армения, Россия, США

Key words: II Karabakh war, Azerbaijan, Armenia, Russia, USA

44 günlük müharibə nəticəsində postsovet məkanının donmuş münaqişələrindən biri həllini tapmış oldu. Azərbaycanın müharibədə qələbəsi beynəlxalq güclərin xarici siyasət prioritetlərinə və formalaşmaqda olan yeni dünya düzəninə müvafiq korrektələr etdi.

Müharibəyə qədər Cənubi Qafqaz regionunda əsas söz sahibi Rusiya idi. B.Obamanın hakimiyyət illərində ABŞ-ın regiondan uzaqlaşma siyasəti D.Trampın hakimiyyət illərində demək olar ki, məntiqi sonuna çatmışdı [1]. Aİ isə passivliyinə görə bir sıra ekspertlər tərəfindən haqlı olaraq “kağızdan pələng” adlandırılırdı [4]. 10 noyabr tarixli üçtərəfli bəyannamə imzalandıqdan 2 gün sonra “Chatham House” beyn mərkəzinin regionla bağlı aparıcı elmi işçisi L.Broers hadisələrin növbəti inkişafını 3 ssenari formasında sistemləşdirdi: 1) qəti hərbi qələbə; 2) çoxtərəfli diplomatik cəhdlərin bərpası 3) Rusiya və Türkiyənin təsiri altında münaqişənin regionlaşması [5]. Lakin hadisələr obyektiv səbəblərdən təməmlə fərqli ssenari ilə inkişaf etdi.

Qələbə Azərbaycanda dövlət və cəmiyyət arasında qarşılıqlı əlaqəni daha da gücləndirdi. Karneqi fondunun elmi işçisi T. De Vaala görə əgər “İlham Əliyevə sabah seçkilərdə iştirak etmək lazım olsa idi, o yəgin ki, böyük üstünlük ilə qalib olardı”. Əksinə, Tomas de Vaala görə müharibədə əsas məğlub tərəf Ermənistan oldu və dövlət, məğlubiyyətin təsirini hələ uzun müddət hiss edəcəkdir. Bununla belə britaniya/amerikalı alimə görə Paşinyanın yerinə başqa bir siyasətçi olsa idi onun daha yaxşı şərtlərlə atəşkəsə nail olacağını təsəvvür etmək çətindir [2].

Müharibə nəticəsində Ermənistan və Rusiya arasında münasibətlər gərginləşdi. Erməni cəmiyyəti Rusiyayı xəyanətdə ittiham edib, Qərbə meyliyini artırdı. Lakin burda da İrəvan hər hansı ciddi irəliləyişə nail ola bilmədi. NATO Ermənistanı Rusiyanın hazırda təklif edəcəyindən artıq heçnə təklif etmədiyinə görə Ermənistan nəinki NATO ölkələrindən təhlükəsizlik zəmanətləri ala bilmədi, həmçinin ənənəvi mütəfiqi olan Rusiya ilə də münasibətlərini kəskinləşdirmiş oldu. ABŞ-ın hazırkı prezidenti Co Bayden seçkiqabağı çıxışlarından birində bildirmişdir ki, Azərbaycan münaqişəni silah gücünə həll etməli deyil, amma Ermənistan da dərk etməlidir ki, Azərbaycan rayonlarını əbədi işğalda saxlaya bilməyəcək [3].

Müharibə müddətində Birləşmiş Ştatlar daxil olmaqla erməni diasporunun güclü olduğu bir sıra ölkələr Azərbaycanı əsassız və sübutsuz olaraq humanitar hüququ pozmaqda, əcnəbi muzdlular gətirməkdə və mülki əhalini hədəfə tutmaqda ittiham etmişdilər. Buna baxmayaraq Azərbaycanın effektiv diplomatik siyasəti nəinki erməni diasporunun destruktiv fəaliyyətini neytrallaşdıra bildi, hətta D.Trampın o vaxtkı administrasiyasının dəstəyini belə qazana bildi. Nüfuzlu “American Enterprise Institute” beyn mərkəzi müharibənin gedişini analiz edərək ya Dövlət Departamentinin düşünülmüş şəkildə ABŞ qanunlarını (907-ci düzəlişi) pozduğunu, ya da ABŞ kəşfiyyatının iflasa uğradığını qənaətinə gəlmişdir [8].

Azərbaycanın qələbəsi Rusiyanın qısa perspektivdə regional mövqelərini möhkəmlətsə də, orta və uzaq perspektivdə Rusiyanın zəifləməsinə, Türkiyənin isə güclənməsinə zəmin yaratdı. Rusiyanın Türkiyənin maraqlar sferası hesab olan Suriya və Liviyaya müdaxilə etməsi, Ankaranın Azərbaycan sayəsində Rusiyanın “arxa həyəti” hesab olunan Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsi ilə nəticələndi. Türkiyənin re-

gional mövqeləri 10 noyabr razılaşmasına uyğun olaraq Rusiya-Türkiyə birgə monitoring mərkəzi, 2021-ci il tarixli Şuşa bəyannaməsi və Türkiyənin azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur layihələrdə iştirakı ilə möhkəmləndirildi. Bakı və Ankaranın Zəngəzur dəhlizinin açılması istiqamətində diplomatik və praktiki addımlar atması perspektivdə Türkiyəni Naxçıvan və Azərbaycan vasitəsilə Mərkəzi Asiyanın digər hissələri ilə bağlaya bilər [2]. Qeyd edək ki, Bakı və Ankaranın cərrah dəqiqliyi ilə apardığı diplomatik siyasət buna gətirib ki, Moskva Azərbaycan və Türkiyə ilə normal münasibətlərin qorunmasını özünün Cənubi Qafqazdakı nüfuzunun zəifləməsində daha qiymətli hesab edir [9].

Azərbaycanın qələbəsi diplomatik danışıqlar formatını dəyişdirib, “meşə yangınlarını mütəmadi olaraq söndürən, amma qalan məsələlərdə status-kvonu sadəcə saxlayan quruma” çevrilən ATƏT-in Minsk qrupunu tarixə göndərdi [6]. “Tətilə çıxan” ABŞ və “kağızdan pələng” kimi tanınan Avropa İttifaqı [4] isə Bakının hərbi qələbəsindən sonra Cənubi Qafqaza qayıtmaq haqqında düşünməyə başladılar. Azərbaycanın hərbi qələbəsi həm də separatçılıq və ərazi bütövlüyü problemləri ilə qarşılaşan Ukrayna və Gürcüstanın xarici siyasətinə güclü təsir etdi. Türkiyə və İsraildən alınan silahların Ermənistanda olan Rusiya istehsalı hərbi texnikanı üstələməsi bir çox ölkənin xarici siyasət davranışına təsir göstərdi [7]. Təsadüfi deyil ki, Rusiyanın təcavüzü ilə qarşılaşan Ukrayna, müdafiə və əks-hücum məqsədilə Bayraktarlardan geniş istifadə edir.

Azərbaycan II Qarabağ müharibəsində əldə etdiyi qələbənin yaratdığı yeni geosiyasi realıq ona gətirdi ki, Rusiya Cənubi Qafqazda ən güclü oyunçu qalmağına baxmayaraq, hazırda hadisələrin inkişafına nəzarət etmir. Azərbaycanın düşünülmüş və məqsəduyğun diplomatik strategiyası Rusiyanın nüfuzunu keçmiş müstəmləkə metopoliyasından qüdrətli qonşuya qədər azaldıb [9], Azərbaycanın regional lider kimi mövqelərini daha da möhkəmləşdirmiş oldu.

Ədəbiyyat:

1. The Economist: «Азербайджан правильно рассчитал: Путину Турция важнее, чем Армения»: [Электронный ресурс] / Haqqin.az. – 14 ноября, 2020. URL: <https://haqqin.az/news/193856>
2. Ваал, Т. Хрупкий мир для Карабаха. Кто что выиграл от нового соглашения: [Электронный ресурс] / Фонд Карнеги. – 11 ноября, 2020. URL: <https://carnegie.ru/commentary/83203>
3. Маркедонов, С. В ожидании России. Чью сторону заняла Москва в карабахском конфликте: [Электронный ресурс] / Фонд Карнеги. – 11 ноября, 2020. URL: <https://carnegie.ru/commentary/83201>
4. Aslund, A. Putin's Karabakh victory sparks alarm in Ukraine: [Electronic resource] / Atlantic Council. – November 11, 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/putins-karabakh-victory-sparks-alarm-in-ukraine/>
5. Borers, L. Russia's Peace Imposed on Armenia-Azerbaijan Bloodshed: [Electronic resource] / Chatham House. – November 12, 2020. URL: <https://www.chathamhouse.org/2020/11/russias-peace-imposed-armenia-azerbaijan-bloodshed>
6. D'Anieri, A Peace at last? Assessing the ceasefire in Nagorno-Karabakh: [Electronic resource] / Atlantic Council. – November 13, 2020. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/peace-at-last-assessing-the-ceasefire-in-nagorno-karabakh/>
7. Hambling, D. The 'Magic Bullet' Drones Behind Azerbaijan's Victory Over Armenia: [Electronic resource] / Forbes Magazine. – November 10, 2020. URL: <https://www.forbes.com/sites/davidhambling/2020/11/10/the-magic-bullet-drones-behind--azerbaijans-victory-over-armenia/?sh=d3a664f5e571>
8. Rubin, M. Failure in Armenian Conflict Should Cause American Soul-searching: [Electronic resource] / American Enterprise Institute. – November 12, 2020. URL: <https://www.aei.org/op-eds/failure-in-armenian-conflict-should-cause-american-soul-searching/>
9. Young, M. Playing Great Games in the South Caucasus: [Electronic resource] / Carnegie Endowment. – November 12, 2020. URL: <https://carnegie-mec.org/diwan/83207>

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ДИСКУРС КУЛЬТУРНОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Ключевые слова: культурная глобализация, мультикультурализм, мировая культура, дискурс

Açar sözlər: mədəni qloballaşma, multikulturalizm, dünya mədəniyyəti, diskurs

Key words: cultural globalization, multiculturalism, world culture, discourse

Глобализация стала неизбежной частью нашей жизни. Причем рассматривая глобализацию как многоуровневый пространственно-временной процесс, ряд исследователей сходятся во мнении, что он структурно развивается в трех плоскостях: экономической, культурной, политической. Следовательно, различают культурную глобализацию, политическую глобализацию, экономическую глобализацию. В то время как глобальная экономика является наиболее обсуждаемым аспектом глобализации, ее культурные аспекты наименее замечены и оценены по достоинству.

Как отмечает Корытина М. «сущность культурной глобализации – формирование общечеловеческого пространства с единым для всего мира вектором развития, нормами, стереотипами, шкалой ценностных ориентиров, правил и предписаний» [5, с.381]. Общим знаменателем глобализации в этом дискурсе является не единообразие, а взаимодействие, взаимозависимость и элементы единства в огромном море разнообразия. Мировые культуры взаимодействовали и учились друг у друга на протяжении тысячелетий в процессе аккультурации, адаптации, распространения и ассимиляции. Разница в том, что эти процессы и изменения, которые они вызывают, чрезвычайно ускорились в эпоху глобализации, сделав местное глобальным, а глобальное локальным, что свидетельствует о дуалистичности процесса. С одной стороны – интенсификация интеграции народов в мировую систему, с другой – дифференциация национальных культур в целях их сохранения. Таким образом, параллельно глобализации идет процесс глокализации, основным приоритетом которого является сохранение национальной этнической культуры в ее традиционном варианте.

Следует также отметить как положительное, так и отрицательное влияние культурной глобализации на все сферы общественной жизни. Так, в процессе глобализации развитые и развивающиеся общества обогащаются в различных сферах жизнедеятельности (в экономической, в сфере торговли и промышленности), но, с другой стороны, они зачастую теряют элементы своей национальной культуры, свою уникальность, чувство независимости и самостоятельности [4, с.40].

Стирание различий, и как результат унификация культур – основная угроза, которую таит в себе глобальная культурная интеграция. В то же время появление культур на всемирном, глобальном уровне, при расширении границ их взаимодействия, неизбежно подразумевает их встречу, некоторое взаимопроникновение и смешение.

В то же время интеграционные тенденции неизбежно приведут к формированию единого мирового культурного пространства. Но формирование контента мировой культуры остается актуальным, но и к тому же спорным вопросом. Что в данном контексте она может представлять: нечто отличное от множества локальных культур, или же является их совокупностью и комплексностью? При этом необходимо уточнить, что входит в понятие «всемирная культура», и как смогут сочетаться различные культуры в рамках единой мировой. Здесь априори возникает проблема единства и целостности мировой культуры.

Потеря национальной самобытности приведет к стиранию культурной индивидуальности, а ведь именно исторически сложившаяся культура является главным источником, из которого личность черпает жизненные смыслы. Человеку, забывшему свои традиции, идеалы и исторические корни, грозит психологическая дезориентация, что означает утрату внутренних правил, способных регулировать и упорядочивать его цели и стремления [5, с.384].

Существует настоятельная необходимость скорректировать процесс современной культурной глобализации, учитывая интересы этнокультурных групп. Тогда культурная глобализация приведет не к уничтожению малых культур, а к «мультикультурализму», где каждая национальная культура будет обладать «равными правами» в ряду других.

Усовершенствованный процесс развития культурной глобализации предполагает не уничтожение индивидуальности и личности, а их обогащение. Личность при положительном развитии культурной глобализации обретет новое положение в мировой системе: выходцы из бедных стран в процессе глобализации обретут новые знания, ресурсы и возможности, получают признание на мировой арене и обретут новый статус в обществе, что непременно повысит их национальное самосознание и личностный уровень.

Актуальность и популярность политики мультикультурализма на современном этапе не вызывает сомнений, хотя его идеология была далеко не новой и развивалась с незапамятных времен достаточно динамично успешно. Мультикультурализм, возникший еще в античные времена и эпоху возрождения, остается базовой ценностью и в наше время. За долгие столетия гуманистические идеалы, основанные на межкультурном взаимовлиянии, взаимообогащении сегодня обрели новую силу и звучание[6].

Структура общества заметно усложнилась. Необходимо обратить внимание на то, что значение мультикультурализма возникает из глобализации разнообразных аспектов и включает в себя и наличие в мире различных культур, и различные культуры внутри самих обществ. Таким образом, становится все труднее говорить о суверенитете одной мировой культуры. Мультикультурализм становится своеобразным дискурсом культурной глобализации.

Литературы:

1. Аттали Ж. 1993. На пороге нового тысячелетия (пер. с англ. Л.Каневского; предисл. Э.Тоффлера). М.: Международные отношения. 70 с.
2. Бек У. 2001. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию. М.: Прогресс-Традиция. 304 с.
3. Гревцева А.А. 2008. Культурная глобализация: проблемы и парадигмы. – Известия Российского педагогического университета им. А. Герцена. Вып. 70. С. 145-149
4. Касаткин П.И. Глобализация культуры: проблемы и перспективы// Журнал «Власть», №8, 2017, с. 40-48
5. Корытина М. Культурная глобализация: феномен, сущность, противоречия процесса //Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2016. Т. 16, вып. 4, с.381-387
6. Санаи М. Глобализация и мультикультурализм: изменение в понятиях и основах //Журнал «Век глобализации», №2, 2015 <http://www.intelros.ru/readroom/vek-globalizacii/vek2-2015/27951-globalizaciya-i-multikulturalizm-izmenenie-v-ponyatiyah-i-osnovah.html>
7. Стычинский М.С. «От мультикультурализма к культурной глокализации»// Вестник ВГГУ, 2015, №5, с. 9-13

Aida Yusifzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ABŞ-ın CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ GÜRCÜSTANIN YERİ

Açar sözlər: ABŞ, Gürcüstan, siyasi əlaqələr, kiçik dövlət, iqtisadi münasibətlər

Ключевые слова: США, Грузия, политические отношения, маленькое государство, экономические отношения

Key words: USA, Georgia, political relations, small state, economic relations

1991-ci ildə Sovet İttifaqının süqutu yeni dövlətlərin yaranmasına səbəb oldu. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Gürcüstandakı geosiyasi şərait və daxili hadisələr ABŞ, Aİ və Rusiya üçün getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu gün ölkə Avropa və Qərbin enerji təhlükəsizliyi baxımından daha çox diqqəti cəlb edir və strateji coğrafi mövqeyinə görə fəal rol oynayır. Xüsusilə, yeni enerji ixrac infrastrukturunu – Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri Rusiyadan yan keçdiyi və Moskvanın Qafqazdakı hegemonluğunu sarsıtdığı üçün Avropa və ABŞ üçün vacibdir. Linçə [6, s.8] görə, Gürcüstan “Xəzər dənizi regionundan enerji daşıyıcıları üçün tranzit marşrutu kimi əhəmiyyətinə görə vacibdir”.

Gürcüstan dünya arenasında nüfuzlu olmaq arzusunda idi və qonşuları və dünya liderləri arasında özünə yer tapmağa çalışırdı. Hökumət Gürcüstanla dünya arasındakı uçurumu aradan qaldırmağa çalışdı, “ölkəni Qərbe istiqamətləndirdi” [9, s.92] Gürcüstan Qafqaz regionunda kiçik bir ölkə kimi, strateji əhəmiyyətli yol ayrıcında yerləşir və “soyuq müharibədən sonrakı dövrün ən mühüm enerji tranzit marşrutlarından biri – Xəzər hövzəsindən Aralıq dənizinə neft və qazın nəqli üçün cənub marşrutu üzərində yerləşir.” [7, s.1]

Gürcüstanın ilk prezidenti Zviad Qamsaxurdiyanın rəhbərliyini dəstəkləmək üçün onun güclü və real gücü yox idi və deməli, əraziyə, hərbi və təhlükəsizlik qüvvələrinə siyasi nəzarəti yox idi. Bununla belə, Gürcüstan iki vətəndaş müharibəsindən əziyyət çəkdi və nəticədə iki həll olunmamış münaqişə zonası Abxaziya və Cənubi Osetiya yarandı. Cənubi Osetiyadakı müharibədən və getdikcə güclənən müxalifət fəaliyyətindən sonra 1992-ci ilin martında Qamsaxurdiya devrildi və Sovet İttifaqının xarici işlər naziri Eduard Şevardnadze ölkəni idarə etməyə dəvət edildi. [12, s.53]

Beynəlxalq müşahidəçilər Rusiyanın daimi təzyiği altında olan Gürcüstanın milli təhlükəsizlik prioritetlərini təmin edə, suveren xarici siyasəti inkişaf etdirə və öz siyasi məqsədlərinə nail ola bilmədiklərini bildirirlər. Rondeli [10.s.202] qeyd edir ki, ölkə “Rusiyanın “yaxın xaricdə” iştirakının ən aydın və bəlkə də ən pis halını təmsil edirdi”.

Gürcüstan vətəndaşları 2003-cü ilin noyabrında kütləvi etiraz aksiyalarına başladılar. Avtoritar rejimdə ittiham olunan Şevardnadze istefaya göndərildi. [5, s.1] Qızılgül inqilabı Gürcüstan tarixində yeni səhifə açdı və bütün postsovet məkanına təsir etdi. Beləliklə, ölkə üçün yeni perspektivlər və üfüqlər yarandı və çətin demokratik keçid yolu başladı. [2, s.110]

Qızılgül İnqilabının lideri, Qərbdə təhsil almış Mixail Saakaşvili 2004-cü ilin yanvarında Gürcüstanın prezidenti oldu. Saakaşvilinin yeni hökuməti əvvəldən ölkəni Qərb ittifaqlarına çevirmək istəyini nümayiş etdirdi. Siyasi, təhlükəsizlik, iqtisadi, kənd təsərrüfatı və təhsil sektorlarında konkret islahatlar aparıldı. Hökumət korrupsiyaya qarşı fəal və səmərəli mübarizə aparırdı və iki il ərzində o, uğurla aradan qaldırıldı. [1, s.253]

Ölkə AB və NATO kimi Qərb institutlarına və təşkilatlarına qarşı strateji oriyentasiyasını açıq şəkildə bəyan etdi. Hökumət NATO-ya doğru dəqiq bir yol seçdi və bu, onun suverenliyi və təhlükəsizliyinin həlli kimi qəbul edildi. Ölkə Aİ-ni siyasi və iqtisadi sabitliyin və inkişafın, NATO-nu isə dövlətin təhlükəsizliyinin və ərazi bütövlüyünün təminatçısı kimi görürdü. İnqilab, “ABŞ və Rusiya arasında Qafqazda təsir mübarizəsində əhəmiyyətli bir cəbhə açdığını” vurğulamaq üçün vacib olan bir prosesi başlatdı. [8, s.24]

1992-ci ildə Gürcüstan Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasına, sonradan adı dəyişdirilərək Avro-Atlantik Tərəfdaşlıq Şurasına və 1999-cu ildə Sülh Naminə Tərəfdaşlığın Planlaşdırılması və Nəzərdən keçirilməsi Prosesinə (NATO 2009) qoşuldu. Sonuncu müdafiə planlaması sahəsində əməkdaşlığı gücləndirdi və Gürcüstan Kosovoda sülhməramlıların töhfəsinə başladı. [4, s.24-25] Bundan başqa, Gürcüstan ABŞ-ın başçılıq etdiyi “İraqın Azadlığı” əməliyyatını dəstəklədi və 2003-cü ildə 69 əsgərlə təmin etdi və 2007-ci ildə onların sayı 2000-ə çatdırıldı [11, s.19]

2009-cu ilin əvvəlində ABŞ və Gürcüstan Strateji Tərəfdaşlıq haqqında Xartiya imzaladılar. Sənəd ABŞ-ın Gürcüstana güclü dəstəyini nümayiş etdirir və qarşılıqlı faydalı əlaqələr üçün çərçivə təmin edir. Suverenlik, müstəqillik və ərazi bütövlüyü prinsiplərinə əsaslanaraq hər iki ölkə “güclü, müstəqil, suveren, vahid və demokratik Gürcüstanda” “həyati maraqları” bölüşür. [3.s.19] Xartiya hər iki xalq arasında tərəfdaşlığı dərinləşdirir və Gürcüstanın Şimali Atlantika təşkilatlarına inteqrasiyası perspektivlərini göstərir. Maraqlıdır ki, Sovet İttifaqının dağılmasından sonra Gürcüstan ABŞ-ın dərhal narahatlığına səbəb olmuş və beynəlxalq arenada Gürcüstanın ciddi dəstəkçisinə çevrilmişdir. Bundan başqa, ABŞ Gürcüstanın demokratik dəyərlərinin inkişafına və möhkəmlənməsinə, iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına və Qərbe inteqrasiyaya can atmasına yardım edir. 2012-ci ilin oktyabrında keçirilən parlament seçkilərindən sonra Saakaşvili məğlubiyyətini etiraf etdi və müxalifətin “Gürcü arzusu” blokunun lideri Bidzina İvanişvili ölkənin yeni baş naziri oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ təkcə Gürcüstanda demokratiyanın inkişafında maraqlı deyil. Regionun geosiyasi xarakteri nəqliyyat əlaqələrinin və enerji sektorunun təmin edilməsində özünü göstərir. Strateji dəyəri sadədir: ölkə Avropa və Xəzər dənizini birləşdirən neft və qaz ixracı üçün mühüm enerji nəqliyyat dəhlizidir. Gürcüstanın timsalında Amerika ABŞ-ın Mərkəzi Asiyadakı əməliyyatlarını dəstəkləyən strateji tərəfdaş tapmışdır. Linç Gürcüstanın Amerika üçün “suverenlik və demokratiya, enerji və ti-

carət və təhlükəsizlik” baxımından vacib olduğunu iddia edir. [6.s.51] O, Gürcüstanın ABŞ üçün strateji əhəmiyyətini də vurğulayır və güman edir ki, Amerika Gürcüstanda terrorla mübarizədə, dövlətin sabitliyini təmin etməkdə maraqlıdır və heç bir terror aktı baş verməyəcək; və resursların Xəzər regionundan beynəlxalq bazarlara təhlükəsiz daşınmasını təmin edəcək.

Beləliklə, ABŞ Gürcüstanın suverenliyini və ərazi bütövlüyünü dəstəkləməkdə, ölkədə terrora qarşı müharibəyə qarşı mübarizədə, siyasi proseslərin dəstəklənməsində, demokratikləşmənin qorunmasında, iqtisadi mexanizmlərin və infrastrukturun gücləndirilməsində, Şərqi-Qərbi enerji dəhlizinin və nəqliyyat proseslərinin inkişafında maraqlıdır.

Ədəbiyyat:

1. Cornell S. E., Nilsson, N. (2009) ‘Georgian Politics since the August 2008 War’, Demokratizatsiya, 17 (3).
2. Fairbanks H.C. (2004) ‘Georgia’s Rose Revolution’, Journal of Democracy.
3. Graham L. O., Shaheen J. (2011) Georgia in the West: A Policy Road Map to Georgia’s Euro-Atlantic Future, Washington, DC: The Atlantic Council of the United States, pp. 1-37.
4. Gudiashvili, D. (2003) ‘NATO Membership as Georgia’s Foreign Policy Priority’, Central Asia and Caucasus, 4 (22)
5. Jawad P. (2006) ‘Diversity, Conflict, and State Failure: Chances and Challenges for Democratic Consolidation in Georgia after the “Rose Revolution”’, Cornell Peace Studies Program Occasional Paper
6. Lynch D. (2006) Why Georgia matters, Paris: EU Institute for Security Studies, pp. 1-96.
7. Macfarlane S. N. (2008) ‘Georgia: Risk and Opportunity’, Canadian Defence and Foreign Affairs Institute, pp. 1-10.
8. Nation R. C. (2007) Russia, the United States and the Caucasus, Strategic Studies Institute
9. Phillips D. L. (2004) Stability, Security and Sovereignty in the Republic of Georgia, New York: Council on Foreign Relations, pp. 1-33.
10. Rondeli A. (2001) ‘The choice of independent Georgia’, in G. Chufirin (ed.) The Security of the Caspian Sea Region, Oxford: Oxford University Press.
11. US Congressional Research Service (2009) Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests, RL34618.
12. Wheatley J. (2005) Georgia from National Awakening to Rose Revolution: Delayed Transition in the former Soviet Union, Aldershot: Ashgate Publishing Limited

Aysel Bağrova
Azərbaycan Dillər Universiteti

TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI – TÜRK DÜNYASININ İNKİŞAFINDA MÜHÜM PLATFORMA

Açar sözlər: mədəniyyət, təşkilat, əməkdaşlıq, Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası, zirvə görüşləri, Türk Dövlətləri Təşkilatı

Ключевые слова: культура, организация, сотрудничество, Совет Сотрудничества Тюркоязычных Государств, встречи на высшем уровне, Организация Тюркских Государств

Key words: culture, organization, cooperation, Cooperation Council of Turkic Speaking States, summit meetings, Organization of Turkic States

Beynəlxalq münasibətlərin əsas iştirakçıları olan dövlətlər arasında qədim dövrdən etibarən müasir dövrümüzdə qədər müxtəlif sahələrdə əlaqələr olmuşdur. Əlaqələrin inkişafı əməkdaşlıq və inteqrasiya proseslərinə təkan vermişdir. Əməkdaşlıq sahələrindən biri mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıqdır. Bu sahə siyasi, iqtisadi sahə ilə müqayisədə dövlətlər arasında daha rahat, dinamik və intensiv şəkildə həyata keçirilə bilən fəaliyyət növüdür. Bu sahədə əməkdaşlığın dövlətlərə yaxın və uzun müddətli perspektivdə müsbət təsirləri onların bu sahəyə meyillənmələrinə daha çox şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, mədəni bağlılığı, ümumi keçmişi olan dövlətlərin siyasi, iqtisadi inteqrasiyası daha sürətlə baş verir.

SSRİ-nin dağılmasından sonra yaranan yeni geosiyasi konfigurasiyada müstəqilliyini bərpa edən dövlətlərin dünya siyasətində rolu və əhəmiyyəti artmışdır. Belə dövlətlər içərisində strateji coğrafi yerləşməsinə görə xüsusilə seçilən türk dövlətləridir. Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycan Türkiyə

Respublikası və Mərkəzi Asiyanın türk dövlətləri ilə əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişaf etməsinə daim diqqət ayırmış və regionda enerji, nəqliyyat-kommunikasiya sahələrində birgə layihələrin irəli sürülməsində və həyata keçirilməsində mühüm rol oynamışdır. Regionda əməkdaşlıq və inteqrasiya sülh və təhlükəsizliyə xidmət edir. Türk dövlətləri arasında yüksək dinamizmlə müşayiət olunan əməkdaşlıq onların mədəni, dil, din bağlılığı ilə də əlaqədardır. Türk mədəniyyətinin gələcək nəsillərə qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində dövlətlərin ayrı-ayrılıqda müstəqil fəaliyyətləri ilə yanaşı kollektiv fəaliyyət mexanizmi olan təşkilatların da rolu əhəmiyyətlidir. Belə təşkilatlardan biri Türk Dövlətləri Təşkilatıdır.

2021-ci ilin noyabrın 12-də İstanbulda keçirilən Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının VIII Zirvə Görüşündə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının adının dəyişdirilərək Türk Dövlətləri Təşkilatı adlandırılması razılaşdırılmışdır. 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən türkdilli dövlətlər arasında dövlət başçıları səviyyəsində mütəmadi olaraq zirvə görüşləri keçirilmiş və müxtəlif sahələrdə əməkdaşlıq məsələləri müzakirə olunmuş və müasir inteqrasiya proseslərinin ilkin addımları atılmışdır. 1994-cü ildə İstanbulda, 1995-ci ildə Bişkekdə, 1996-cı ildə Daşkənddə, 1998-ci ildə Astanada, 2000-ci ildə Bakıda, 2001-ci ildə İstanbulda keçirilən görüşləri misal göstərə bilərik [3]. Ulu Öndər Heydər Əliyev Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarından 2001-ci ildə İstanbulda keçirilən zirvə görüşündə vurğulamışdı: “Əminəm ki, yeni əsr dövlətlərimiz üçün sabitlik, dinamik inkişaf, konstruktiv siyasi dialoq, qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq, xalqlarımız üçün işə ictimai tərəqqi və rifah əsri olacaqdır. Bütün bunlara biz, əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətlərin – milli azadlığımız, dövlət müstəqilliyimiz və müştərək işbirliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində nail olacağıq” [5]. Ümummillə Lider Heydər Əliyevin səsləndirdiyi fikirlərin hazırda özünü doğrultması onun uzaqgörən və türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın, türk mədəniyyətinin və dəyərlərinin inkişafında mühüm rolə malik tarixi şəxsiyyət olduğunun göstəricisidir.

Türkdilli ölkələrin dövlət başçılarından 3 oktyabr 2009-cu il tarixində Naxçıvan şəhərində keçirilən Zirvə görüşündə Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan və Türkiyə arasında imzalanmış sazişə əsasən türk dövlətləri arasında əməkdaşlığın və tərəfdaşlığın inkişaf etdirilməsinə xidmət edən yeni vasitələrdən biri olan Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının əsası qoyuldu. Şura təhsil, elm, mədəniyyət, ticarət, iqtisadiyyat, nəqliyyat, turizm, KİV sahələrində tərəfdaşlıq əlaqələrinin kompleks şəkildə əhatə olunduğu geniş əməkdaşlıq sahələrinə xidmət etmişdir. Şuranın 2011-ci ildə “İqtisadi əməkdaşlıq” mövzusunda Almatı, 2012-ci ildə “Təhsil, elm və mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq” mövzusunda Bişkek, 2013-cü ildə “Nəqliyyat və bağlantı” mövzusunda Qəbələ, 2014-cü ildə “Turizm sahəsində əməkdaşlıq” mövzusunda Bodrum, 2015-ci ildə “Media və informasiya sahəsində əməkdaşlıq” mövzusunda Nur-Sultan, 2018-ci il tarixində “Gənclər və İdman” mövzusunda Çolpan-Ata, 2019-cu ildə “Kiçik və Orta Sahibkarlığın Dəstəklənməsi” mövzusunda Bakı Zirvə görüşləri keçirilmişdir [2]. VII zirvə görüşündə Özbəkistanın bu quruma qoşulması ilə üzvlərinin sayı artmışdır. Görüşlərdə mövzuların müxtəlif sahələri əhatə etməsi, spesifik xarakterli olması və müxtəlif şəhərlərdə keçirilməsi onların əhəmiyyətinin göstəricisidir.

2022-ci ilin noyabrın 11-də Səmərqənddə Türk Dövlətləri Təşkilatının IX Zirvə Görüşü keçirilmişdir. Görüşdə Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan 44 günlük müharibədə ölkəmizin qələbə çalmasının ikinci ildönümü münasibətilə təbriklərini çatdıraraq demişdi: “Cənubi Qafqazda sülh prosesi Cənubi Azərbaycanın bütün səylərinə baxmayaraq, hələ də kövrək olaraq qalır. Noyabrın 8-də qeyd etdiyimiz şanlı Qarabağ Zəfərinin ikinci ildönümündə əziz şəhidlərimizə Allahdan rəhmət, qazilərimizə cansağlığı arzulayıram. İlham qardaşımızın şəxsində Azərbaycan xalqını bir daha təbrik edirəm. Haqlı mübarizəsində olduğu kimi, sülh axtarışında da Azərbaycanın yanındaıq” [4]. Hazırda Cənubi Qafqazda öndə duran məsələ Azərbaycan və Ermənistan arasında sülh müqaviləsinin imzalanması ilə region dövlətləri arasında yeni əməkdaşlıqlara başlamaqla sülhü möhkəmləndirməkdir, lakin Ermənistanın tərribatçı fəaliyyəti buna mane olur.

2023-cü ilin martın 16-da Ankarada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət Başçılarından Fövqəladə Zirvə görüşü keçirilmişdir [1]. Görüşdə Prezident İlham Əliyevin çıxışında Ermənistanın bir zamanlar Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi ilə təcavüzkar siyasətinin nəticəsində torpaqlarımızı məqsədlə şəkildə dağıtması, 44 günlük müharibədə Türkiyənin daim ölkəmizi siyasi və mənəvi dəstəkləməsi, müharibədən sonra sülh müqaviləsi istiqamətində atılan addımlar, işğaldan azad olunan torpaqlarımızda genişmiqyaslı yenidənqurma işlərinin aparılması və Zəngəzur dəhlizinin regionda inteqrasiya proseslərinin inkişafı ilə sülh və təhlükəsizliyə böyük töhfə verəcəyi görüş iştirakçılarından, eləcə də bütün dünyanın diqqətinə çatdırılmışdır. Türk Dövlətləri Təşkilatı eyni zamanda haqq, ədalət carçısı, sülh yolunda bütün dünya üçün nümunə olan mühüm platformadır.

Beləliklə, 1990-cı illərin əvvəllərindən etibarən müxtəlif formatlarda fəaliyyət göstərən mexanizmlərin türk dövlətləri arasında iqtisadi, mədəni, elm, təhsil, ticarət, turizm kimi bir sıra digər sahələrdə də əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə intensiv şəkildə inkişaf yolu keçərək Türk Dövlətləri Təşkilatına çevrilməsi bu təşkilatın gələcək fəaliyyətinin dinamik, dərin olacağından xəbər verir.

Ədəbiyyat:

1. Ankarada Türk Dövlətləri Təşkilatının Dövlət Başçıları Fövqəladə Zirvə görüşü keçirilib: [Elektron resurs] / AZƏRTAC 2023, 16 mart. URL: <https://turklib.preslib.az/z14.html>
2. Azərbaycan – Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurası (TDƏŞ) münasibətləri: [Elektron resurs] / URL: <https://www.mfa.gov.az/az/category/regional-teskilatlar/azerbaycan-turkdilli-dovletlerin-emekdasliq-surasi-tdes-munasibetleri>
3. İstanbulda Türkdilli ölkələrin dövlət başçıları X zirvə toplantısı keçirilmişdir: [Elektron resurs] / Azərbaycan.- 2010.- 17 sentyabr.- S.1. URL: <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2010/sentyabr/133639.htm>
4. Səmərqənddə Türk Dövlətləri Təşkilatının IX Zirvə Görüşü keçirilib: [Elektron resurs] / AZƏRTAC 2022, 11 noyabr. URL: <https://turklib.preslib.az/z13.html>
5. Türkdilli dövlətlərin başçıları VII zirvə görüşündə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi: [Elektron resurs] / İstanbul, 26 aprel 2001-ci il. URL: <https://lib.aliyev-heritage.org/AZ/7276960.html>

Aytən Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DİALOQDA DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİ FƏRQLİLİYİNİN TƏSİRİ FAKTORU

Açar sözlər: multikultural dialoq, dünyanın dil mənzərəsi, lakunalar, mədəniyyət kodları və mədəniyyətin "açar sözləri", kommunikativ uğursuzluq

Ключевые слова: мультикультурный диалог, языковая картина мира, лакуны, культурные коды и «ключевые слова» культуры, коммуникативная неудача

Key words: multicultural dialogue, language picture of the world, accidental gap, cultural codes and "keywords" of culture, communicative failure

Kross-kultural dialoq formatında (müxtəlif sivilizasiyaların təması, fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcılarının ünsiyyəti şəraitində) kommunikasiya tərəflərinin bir-birinin mədəniyyət kodlarına, dəyərlər sistemə, bir sözlə, dünyanın dil mənzərəsinə bələd olması arzuolunandır. Yalnız belə olan təqdirdə, multikultural dialoqun gerçəkləşməsi baş verə bilər. Belə ki, S.Hantinqtonun da qeyd etdiyi kimi, fərqli mədəniyyətlər, fərqli sivilizasiyalar bəşər tarixinin təkamül mərhələlərini eyni trayektoriyalı və eyni dinamikalı inkişafı izləyə bilməmişlər [1, s.392-403]. Məhz, bu səbəbdən də heç də bütün fərqli mədəniyyətlərin təmasının, yəni kross-kultural ünsiyyətin nəticə etibarını ilə multikultural dialoqla nəticələnməsi mümkün olmur. Belə ki, mədəniyyət inkişafının fərqli pillələrində qararlaşan və ya ən azından müxtəlif təhsil, elm səviyyələrinə malik olan toplumlarda kross-kultural dialoq daha böyük çətinliklərlə qarşılandığı halda, tolerantlığın əsas daxili inkişaf prioritetlərindən biri kimi bəyan edildiyi cəmiyyətlərdə isə dini, irqi, etnik fərqliliyə qarşı dözümlülük və xoşgörümlük aşılandığından, ən əsas təhsil səviyyəsinin fərqli mədəniyyətləri anlama biləcək bilik və bacarıqları təklif etdiyindən, burada multikultural dialoqun baş tutması mümkün olur. Sonuncunun parlaq örnəyi olaraq, Azərbaycan multikultural toplumunu və burada yürüdülmə multikultural dil siyasətini misal göstərə bilərik.

Bir qədər haşiyəyə çıxıb xatırladaq ki, dil siyasətləri öz ideoloji bazasına görə: 1) assimilyativ; 2) dissimilyativ və 3) multikultural ola bilər. Müqayisə üçün deyək ki, birincilərdə, adından da görüldüyü kimi, assimilyasiyanın hədəf alınması planlaşdırıldığı halda (məsələn, İran), ikincilərdə assimilyasiyadan imtina şəraitində fərqli mədəniyyətlərə etinasız və ya indifferent münasibət sərgilənir (məsələn, Fransa). Sonuncu – multikultural dil siyasəti isə, eynilə doğma Azərbaycanımızda olduğu kimi, fərqli mədəniyyətlərə qarşı dözümlülük şəraitində azsaylı xalqların dilinin yaşadılması, optimal şəraitdə onların tədrisi işinin təşkilini hədəf alır. Yəni, aydın şəkildə görüldüyü kimi, heç də həmişə fərqli dillərdə ünsiyyət saxlaya

bilən toplumlar multikultural dialoq formatını ortaya qoya bilmirlər ki, bu da ilk növbədə, ideoloji bazanın, siyasi iradə və marağın olmaması şəraitində mümkün olan arzuolunmaz hal ki, təzahür tapır. Əks halda, yəni fərqli mədəniyyətlərə bələd olunmadığı halda, dünyanın dil mənzərələrinin müxtəlifliyinə tolerant yanaşılmadığı təqdirdə, kommunikativ uğursuzluğa yol açan situasiyalar yarana bilər ki, bu da ilk növbədə mədəniyyət kodlarının düzgün çözümlənməməsindən qaynaqlanan anlaşılmaqlara istinad edir. Mədəniyyət kodları dedikdə, dilçilər ilk növbədə, insanın ətraf aləmin dərkı prosesində onun (ətraf aləmin) qavranılması üçün “istifadə olunan” üzlənmə mexanizmləri, strukturlaşma və kateqoriyallaşma standartları nəzərdə tutulur ki, bu zaman “istifadə” prosesi şüuraltı olaraq, yəni, mənimsənilmiş dəyərlər sisteminin təsiri ilə qeyri-ixtiyarı olaraq baş verir. V.V.Krasnıxın da qeyd etdiyi kimi, ümumilikdə, mədəniyyət kodların universal dil hadisəsi olmasına baxmayaraq (yəni, *homo sapiens*-ə xas olmasına rəğmən), onların mahiyyət etibarı ilə konkret mədəniyyət sistemlərinə bağlılığı və milli determinantlaşma (yəni, milli təyinləndirmə) ilə şərtlənməsi danılmazdır [2]. Başqa sözlə desək, mədəniyyət kodlarının arxetip təsəvvürlərə istinad etməsinə rəğmən, onların funksional olaraq, konkret milli-mədəni kodlarla ifadə tapdığı qeyd olunur. H.Saraca görə də, mədəniyyət kodları ilk öncə, dil daşıyıcılarının paylaştığı mədəni sferada maddi və mənəvi dəyərlərin təsviri vasitəsi kimi, habelə ətraf gerçəkliyin konseptualizasiya “aləti” kimi dəyərləndirilir [3, s.81-87]. Mədəniyyət kodlarının ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən adekvat yozulmamasının yol açacağı problemlər sırasında, M.S.Sitova resipiyentin dekodlaşdırma prosesində komik kodların fərqli interpretasiyasından qaynaqlanan kommunikasiya uğursuzluqlarını, o cümlədən, məişət adətlərinin, davranış vətədlərinin, adət-ənənələrin adekvat dətərləndirilməməsini də qeyd edir [4, s.15]. Maraqlıdır ki, belə anlaşılmaqlar hətta eyni dilin daşıyıcıları olan, lakin fərqli linqvokulturoloji məkanı bölüşən fərdlər arasında da baş verə bilər. Yəni, başqa sözlə desək, bir insanın digəri başa düşməsi üçün eyni dildə danışması yetərli olmaya bilər. Məsələn, bunun ən parlaq örnəyi kimi, Böyük Britaniya və ABŞ mədəniyyət kodlarının fərqliliyinə diqqət çəkə bilərik. Belə ki, ABŞ nitq davranışına görə, o cümlədən, bədən dili kommunikasiya standartlarına görə, sosial məsafəsi uzaq olmayan insanlar arasında taktıl ünsiyyətin qurula bilməsi təkzibolunmaz normadır. Bundan fərqli olaraq, proksemik anlamda daha böyük məsafə standartlarına malik olan Britaniya linqvokulturoloji mühitində kübar ünsiyyətdə taktıl təmas alqışlanmır. Hətta dövlət rəhbəri monarxa toxunmaq, onun əlini uzatmadığı halda salamlaşma təşəbbüsündə bulunmaq qəti yolverilməz hal kimi dəyərləndirilir. Bu mənada onu xatırlatmaq kifayətdir ki, ABŞ prezidenti B.Obamanın Londona rəsmi səfəri zamanı onu və xanımını qəbul etmiş məhrum kraliça II Yelizavetanı qucaqlamış Mişel Obamanın davranışı Britaniya mətbuatında təəccüblə qarşılanmışdır. Nəticədə ABŞ-ın o zamankı birinci xanımı Bukengem sarayının protokol qaydalarına bələd olmaması ilə bağlı izahat vermək məcburiyyətində qalmışdır [5]. Xatırladaq ki, qeyri-rəsmi dialoqda yer alan kommunikativ uğursuzluqları araşdırmış M.N.Smırnovanın da qeyd etdiyi kimi, əslində, “söhbət” (yəni, dialoq) özlüyündə təkcə verbal informasiya mübadiləsini ehtiva etmir: bura eyni zamanda həm də pauzalar, jest və mimikalar, ünsiyyət zamanı yaranmış dialoq atmosferi və s. vacib (ilk baxışdan “kənar” sayılan) faktorlar da mühüm təsir edir [6]. Bəzən isə ortaq mədəniyyət kodları multikultural dialoqda müəyyən siyasi mesajların ifadə edilməsi üçün istifadə edilə bilər ki, bu zaman subnımnal mesaj mahiyyətli həmin kodların altmənəsini səciyyələndirən “şaqlı kontekst” olmadan verilən mesajın mahiyyətinin anlaşılması qeyri-mümkün ola bilər. Məsələn, Ukraynaya Rusiya hərbi müdaxiləsinin başlanmasından qısa müddət sonra Rusiya ilə mütəfiqlik mövqeyindən çıxış edən Belarus Respublikasının Ukraynadakı səfirinin Ukrayna Müdafiə Nazirliyinə çağırılaraq ona “otuz gümüş”ün təqdim edilməsi [7] yalnız xristian mədəniyyət kodlarına malik olan toplumların simvolik “mesajlaşmasında” mümkün ola bilər.

Göründüyü kimi, multikultural dialoq formatında ünsiyyət tərəflərinin bir-birinin mədəniyyət kodlarına, dünyanın dil mənzərəsi stereotipləri və dəyərlərinə bələd olması yetərincə vacibdir.

Ədəbiyyat:

1. Huntigton S. The clash of civilizations and the remaking of world order. London: Simon & Schuster, 1996.
2. Красных В.В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов.М.: МАКС Пресс, 2001., Вып. 19. https://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_19_01krasnych.pdf
3. Сарадж Х. Коды культуры как одно из основных понятий лингвокультурологии // Ulakbilge, 2 (3), s.81-97. <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1406294020.pdf>

4. Ситова, М.С. Комическое как код культуры: на материале мультикультурного общества современной Германии: автореферат диссертация ... кандидата культурологии: 24.00.01 / Ситова М.С. - Кострома, 2013, 23 с.
5. When Michelle Obama hugged the Queen // BBC, 13 November 2018 <https://www.bbc.com/news/av/uk-46195712>
6. Смирнова М.Н. Коммуникативные неудачи в неофициальном диалоге (на материале английского языка): автореферат диссертации... канд. филол. наук. – Москва-2003, 28 с.
7. Рощина Е. Украинские пограничники вручили послу Беларуси "30 серебряников" за предательство // Правда, 19 марта 2022 <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/19/7332719/>

Bəhmən Əliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TARİXİ-MƏDƏNİ YADDAŞIN BƏRPA OLUNMASINDA ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan və Türkiyə, türk tarixi-mənəvi birliyi

Ключевые слова: Азербайджан и Турция, тюркское историко-духовное единство

Key words: Azerbaijan and Turkey, Turkish historical-spiritual unity

Müasir dövrdə Azərbaycan və Türkiyə arasında siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr, hərbi əməkdaşlıq yüksək səviyyədədir, “Şuşa bəyannaməsi” başda olmaqla çoxsaylı sənədlər imzalanmış, iki ölkə arasında əlaqələr strateji müttəfiqlik səviyyəsinə yüksəlmişdir. Azərbaycan və Türkiyə arasında çoxyoğun əlaqələr Türk Dövlətləri Təşkilatının siyasi, iqtisadi və mənəvi əsasına çevrilməkdədir.

XX əsrin əvvəllərində, daha dəqiq desək, 1920-ci illərdən sonra baş verən prosesləri tədqiq edəndə isə ortaya maraqlı məsələlər çıxır. 1920-ci illərdə Bakıda Birinci Türkoloji Qurultayın təşkili, Azərbaycanın, az sonra Türkiyənin latın qrafikalı əlifbaya keçməsi və s. proseslər sovet rejiminin Şərqi “kommünizmin ixracı” siyasəti ilə əlaqələndirilir. Ancaq 1930-cu illərdə Azərbaycanın, eləcə də Orta Asiyanın türk respublikalarının Türkiyə əlaqələri demək olar ki, qalmamışdı, hətta repressiya illərində minlərlə azərbaycanlıya vurulan damğalardan biri də “pantürkist” idi. Həmin dövrlərdə xeyli sayda azərbaycanlı bolşevik zülmündən qaçaraq Türkiyədə sığınacaq tapmışdı. İkinci dünya müharibəsi illərində Krım tatarlarının, Gürcüstandan Axısqa türklərinin, azərbaycanlıların Qazaxıstana və başqa Orta Asiya ölkələrinə sürgün edilməsi, 1948-1953-cü illərdə yüzminlərlə soydaşımızın Ermənistan SSRİ Azərbaycan SSRİ-nin arın bölgələrinə köçürülməsi keçmiş SSRİ rəhbərliyinin əslində Türkiyəyə münasibətinin göstəricisi idi. Doğma torpaqlardan azərbaycanlıların deportasiya edilməsi siyasətinin məqsədlərindən biri Türkiyə ilə sərhəddə etnik baxımdan eyni xalqın yaşamasına son qoymaq idi. İkinci dünya müharibəsindən dərhal sonra keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Türkiyəyə qarşı ərazi iddiaları irəli sürməsi, dolayısı ilə Azərbaycana, azərbaycanlılara qarşı sərt, düşmənçəsinə münasibətinin haradan qaynaqlandığını göstərirdi. Türkiyənin 1952-ci ildə NATO-ya üzv olması, rəsmi Ankaranın birmənalı qərpbərabər yönümlü siyasət yürütməsi keçmiş SSRİ rəhbərliyinin siyasi, iqtisadi, diplomatik təzyiqlərini artırmış, hətta 1960-cı illərin əvvəllərində “qondarma “erməni soyqırımı” kartı gündəmə gətirilmişdir. Sonrakı illərdə isə rəsmi Moskva dialoq qurmağa, əlaqələr yaratmağa meyillənmişdir.

Bu kontekstdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin sədri Mehdi Hüseynin “Bir ay və bir gün” kitabının 1964-cü ildə oxuculara təqdim edilməsi dövrün önəmli hadisəsi idi. 1963-cü ilin aprel və may aylarında baş tutan səfərin təəssüratları həmin illərdə Azərbaycan oxucusunun Türkiyə haqqında ilk tanışlığı idi [1, s.212]. Maraqlıdır ki, 1963-ci il yanvarında Türkiyəyə səfər edən SSRİ Ali Sovetinin sədri N.V. Podqorının rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyətinə AYB sədri Mehdi Hüseyn də daxil edilmişdi. Həmin illərdə Qasım Qasımszadənin, Elçinin və Məmməd Aslanın əsərləri Azərbaycan-Türkiyə əlaqələri haqqında idi.

Türkiyə və Azərbaycan arasında tarixi-mənəvi əlaqələrin bərpasının ən zəngin dövrü xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illərə düşür. Həmin illərdə görülən işləri bir sıra başlıqlar altında qruplaşdırmaq mümkündür. İlk növbədə dil siyasətini qeyd etmək vacibdir. ADU-nun (indiki BDU) 50 illik yubileyində, 1971-ci ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutu-

nun (ADPU) 50 illik yubileyində Azərbaycan KP MK birinci katibinin doğma dilimizdə çıxış etməsi cəmiyyətdə böyük əks-səda yaratmışdı. Azərbaycan dili xeyli fasilədən sonra ali kürsü dili səviyyəsinə qalxmışdı. Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyasında ana dilimizin dövlət dili kimi qəbulu əhəmiyyətli hadisə idi. Həmin dövrdə Azərbaycanda ana dili - dövlət dili uğrunda mübarizə milli istiqlal düşüncəsinin ana xəttini təşkil etmişdir [2, s.4].

Sovet dövrünün siyasi reallıqları bu prosesə ciddi əngəl olsa da “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, xalq musiqisi və s. ilə bağlı qərarlar Azərbaycanın mədəni-elmi həyatına ciddi təsir göstərmişdir. Xüsusi ilə türk dünyasının möhtəşəm ədəbi abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanına ümumtürk tarixi-mədəni yaddaşı müstəvisində baxılması dövr üçün böyük inqilabi yenilik idi. Həmin illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi, tədbirlər, monoqrafiyaların nəşri, elmi jurnal və məcmuələrin çapı, bədii və sənədli filmlərin (Məsələn “Dədə Qorqud” filmi) çəkilməsini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Uzaqgörənliklə atılmış bu addımlar Azərbaycan, Türkiyə, Orta Asiya və s. türk xalqları arasında ümumtürk vəhdətini ortaya çıxarmış, tarixi-mədəni yaddaşı bərpa etmiş, gələcək inkişaf üçün ciddi əsaslar yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Ahmedov N. Sovyet dönemi Azərbaycan gazeteciliğinde Türkiye konusu (Azad Şerifov: yurtdışına göndərilən ilk azerbaycanlı sovyet muhabır). TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi 2018, Yıl:6, Sayı:15, s.209-220
2. İsmayıl Z. Ana dilimizə qayğı: keçmişə ehtiram, gələcəyə təminat // “525-ci qəzet”, – 2023, 23 fevral, – s.4.
3. Əliyev H. “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi şərəfinə Azərbaycan Prezidenti adından təşkil olunmuş rəsmi qəbulda çıxış (“Gülüstən” sarayı, 9 aprel 2000-ci il)// Heydər Əliyev müstəqilliyimiz əbədidir. İyirmi altıncı kitab. Bakı: Azər nəşr, 2009, s.87

Эльшан Исаев

Азербайджанский университет языков

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В АЗЕРБАЙДЖАНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Ключевые слова: наследие Гейдара Алиева, Азербайджан, межрелигиозный диалог

Açar sözlər: Heydər Əliyev irsi, Azərbaycan, dnlərarası dialoq

Key words: The legacy of Heydar Aliyev, Azerbaijan, interfaith dialogue

Гейдар Алиев (1923-2003) – выдающийся политический деятель Азербайджана, лидер нации, который не только участвовал в образовании современного государства, но и определил его курс в различных сферах жизни, включая отношения с Россией. В данной статье мы рассмотрим роль Гейдара Алиева в российско-азербайджанских отношениях и его вклад в современную дипломатию.

Свою политическую карьеру Гейдар Алиев начал в 1957 году, позже в 1969 стал первым секретарем коммунистического Азербайджана. В 1982 году стал первым заместителем председателя Совета Министров СССР. Он был избран на этот пост после смерти Ильича Брежнева, именно в то время, когда начались перемены в Советском Союзе, а также внутри Азербайджана. В 1987 году, Алиев был вынужден уйти в отставку из-за конфликта с Михаилом Горбачевым, который в то время был генеральным секретарем Коммунистической партии Советского Союза.

Однако, когда в 1993 году в Азербайджане потерпел крах государственный переворот, Гейдар Алиев вернулся на политическую арену и был избран президентом Азербайджана. В ходе его правления, Азербайджан столкнулся с рядом экономических и политических проблем, но в то же время, существенно улучшил свои отношения с Россией. [4]

Во-первых, Алиев укрепил экономические связи между Россией и Азербайджаном. В 1996 году, был подписан договор между Россией и Азербайджаном о транзите азербайджанской нефти через Баку-Новороссийск. Этот договор стал основой для дальнейшего укрепления отношений между двумя странами. В 1997 году было подписано соглашение между Россией и Азербайджа-

ном Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой. [1]

Во-вторых, Гейдар Алиев принял участие в решении конфликта между Арменией и Азербайджаном по Нагорному Карабаху, который был одним из наиболее сложных вопросов в регионе на тот момент. Конфликт начался еще в 1988 году и продолжался вплоть до 1994 года, когда было подписано перемирие. Кроме того, в начале 2000-х годов возникли напряженности в отношениях между Россией и Азербайджаном из-за продолжающегося вооруженного конфликта в Нагорном Карабахе. Россия могла бы сыграть более активную роль в урегулировании конфликта, но в то же время сохраняла военные базы в Армении, что вызывало обеспокоенность в Азербайджане. [2]

В ходе переговоров по разрешению конфликта Гейдар Алиев активно взаимодействовал с российскими лидерами, в частности с Борисом Ельциным и Владимиром Путиным. Алиев убеждал российских лидеров в необходимости мирного решения конфликта и активно сотрудничал с российскими дипломатами, чтобы найти общий язык с Арменией. [5]

В-третьих, Гейдар Алиев оказал значительное влияние на развитие транспортной инфраструктуры между Россией и Азербайджаном. Он был инициатором строительства нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, который стал важным источником экспорта азербайджанской нефти в мировые рынки. Благодаря этому проекту, Россия и Азербайджан смогли установить более тесные экономические связи и укрепить свое сотрудничество в области энергетики. Также, Гейдар Алиев содействовал привлечению иностранных инвестиций в экономику Азербайджана, в особенности после заключения «Контракта Века» в 1994 году между тринадцатью крупными иностранными компаниями. [6]

В период правления Гейдара Алиева было несколько проблем в отношениях с Россией, одной из которых были споры по поводу статуса Каспийского моря и разграничения его дна и водной территории между пяти государствами, в том числе между Россией и Азербайджаном. Этот спорный вопрос до сих пор не полностью разрешен и находится в стадии переговоров. [3]

В заключение, Гейдар Алиев сыграл важную роль в укреплении отношений между Россией и Азербайджаном в различных сферах жизни. Благодаря его усилиям, две страны смогли установить более тесное сотрудничество и принимать важные решения в регионе. Несмотря на то, что Алиев не смог решить все проблемы между Россией и Азербайджаном, его лидерство сыграло важную роль в укреплении отношений между этими двумя странами.

Литература:

1. «Азербайджан и Россия: опыт сотрудничества и перспективы» // РИА Новости. 08.04.2013.
2. Аль-Джабира, А. А. (2017). Российско-азербайджанские отношения: история и современность. Научный журнал КубГАУ, 138(04).
3. «Гейдар Алиев и Россия: трудные вопросы и достижения» // Naqqin.az. 10.05.2018.
4. Гейдар Алиев. Официальный сайт Президента Азербайджанской Республики. <https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/leader>
5. «События и даты. Россия и Азербайджан: 25 лет дипломатических отношений» // TASS. 09.05.2017.
6. «Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline». BP. https://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html
7. Huseynov, O. H. (2017). Azerbaijan: A Political History. NYU Press.

AZƏRBAYCAN-BOLQARISTAN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSI

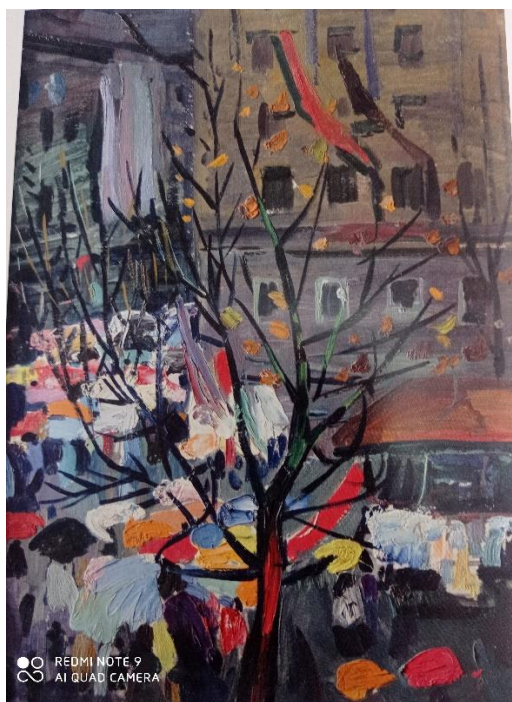
Açar sözlər: Azərbaycan, Bolqarıstan, təsviri sənət, multikulturalizm, rəng

Ключевые слова: Азербайджан, Болгария, изобразительное искусство, мультикультурализм, цвет

Key words: Azerbaijan, Bulgaria, fine art, multiculturalism, color

Dünya xalqlarının daima sülh şəraitində yaşamasının vacib amillərindən biri multikultural dəyərlərin inkişafı, qarşılıqlı münasibətlərin qurulmasıdır. Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasında digər xalqlarla dostluq münasibətlərinin əsas mövqedə durması, müasir tariximizdə də yaşamaqdadır. Azərbaycan-Bolqarıstan münasibətləri, ikitərəfli əlaqələri, mədəni, siyasi sferalarda bu gün dünya xalqlarına ən bariz nümunə kimi qiymətləndirilməlidir. Bolqarıstan Azərbaycanın müstəqilliyini 14 yanvar 1992-ci ildə tanımışdır. Ümummillə lider Heydər Əliyevin Bolqarıstana səfərləri və onun layiqli davamçısı İlham Əliyevin siyasi-mədəni ənənələri inkişaf etdirməsi hər iki dövlətin dostluq multikultural dəyərlərini dünya ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində saxlayır. Azərbaycan-Bolqarıstan multikultural mədəni əlaqələri xüsusilə təsviri sənətimizdə öz əksini tapmışdır.

Nadir Əbdürrəhmanov yaradıcılığında Bolqarıstana həsr edilən “Sofiya”, “Axşam balıq ovu”, “Ploviddə günorta”, “Köhnə Plovdid” əsərlərini xüsusilə vurğulamalıyıq. Bu silsilə əsərlərdən Bolqar xalqının məişətini təsvir edən, insanların yaşayış tərzini nümayiş etdirən “Axşam balıq ovu” kompozisiyası rəssamın müşahidələrinin nəticəsidir.

İLL 1. Nadir Əbdürrəhmanov “Sofiya” (1960) (kətan, yağlı boya)

Xalq rəssamı Elmira Şahtaxtinskaya yaradıcılığında “Sezopol”, “Nesebr” əsərlərində Bolqarıstanın tarixi liman şəhərlərinin vedutası tamaşaçıların diqqətinə çatdırılır.

Yaradıcılığında 1960-cı illərdə “Bolqarıstan silsiləsi” ilə məşhurlaşan Vəcihə Səmədova bu mövzuda “Nümayiş”, “Sofiyada bazar”, “Bolqar qarıları”, “Tutqun gün. Sezopol”, “Qonşular. Sezopol” əsərlərini xüsusilə vurğulamalıyıq. Rəssamın müəllifi olduğu “Nümayiş” əsərində bolqar əhalisinin həyat tərzini, rəngarəng çətiirlər altında xoşbəxt yaşayan xalqın birlik dəyərlərinin təcəssümüdür. “Sofiyada bazar” adla-

nan bu silsilənin maraqlı əsəri kimi təqdim edilən Bolqarıstanın məişəti, insanların geyimini, keramika nümunələrinin təsviri multikultural dəyərlər kontekstində iki xalqın oxşar olduğunu sübut edir.

İLL 2. Vəcihə Səmədova "Sofiyada bazar" (1960) (kətan, yağlı boya)

Lətif Feyzullayevin "Sezopol.Bolqarıstan" əsərində Qara dəniz sahilini bəzəyən, tutqun səması, tarixi, mədəni inkişafını özündə əks etdirən kompizisiyada bütün təsvir edilən xüsusiyyətlər bolqar xalqının obrazlı həllidir.

2012-ci ildə Bolqarıstana ezamiyyətə getdiyi zaman Səmədağa Cəfərov vaxtilə paytaxt statusu daşımış Veliko Tırnovo şəhərinin qədimliyini rənglərin iri yaxmalarının böyük təsvir gücünə çevirmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2022-ci ildə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa və Bolqarıstanın Veliko Tırnovo şəhərləri qardaşlaşmışdır.

İLL 3. Səmədağa Cəfərov "Veliko Tırnovo" (2012) (kətan, yağlı boya)

Azərbaycan-Bolqarıstan multikultural mədəni əlaqələri hər iki ölkənin prezidentlərinin sayəsində yüksək səviyyədə inkişaf edərək, hər iki xalqın tarixi dostluq əlaqələrini də daha da dərinləşdirir....

Ədəbiyyat:

1. Ağayev E. "A look at the images of women in the works of Nadir Abdurrahmanov"// "Euroasia Summit 5th International Social Science Congress" //january 15-16 //Bulgaria Varna 2022//p 43-47
2. "Sərvət" toplusu // "Şərq-Qərb" nəşriyyatı// 2013
3. "Multikulturalizm və tolerantlıq dünyası Azərbaycan"// 119 s

HEYDƏR ƏLİYEV DÖNƏMİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ ABŞ-ın YERİ

Açar sözlər: Azərbaycan, ABŞ, müstəqillik, xarici siyasət, strategiya

Ключевые слова: Азербайджан, США, Независимость, внешняя политика, стратегия.

Key words: Azerbaijan, USA, independence, foreign policy, strategy

XX əsrin 90-cı illərində SSRİ dağılmasından sonra Cənubi Qafqazda yeni geosiyasi vəziyyət yaranmışdı. Regionunda müstəqilliyini yenidən əldə etmiş dövlətlərdən biri də Azərbaycan oldu. 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilliyini elan etməklə Azərbaycan milli dövlətçilik prinsiplərinə uyğun müstəqil xarici siyasət kursunu formalaşdırmağa başladı [1, s.211-212].

Müstəqil Azərbaycanın xarici siyasətinin mühüm strateji istiqamətlərindən biri də ikitərəfli münasibətlərin qurulması və möhkəmləndirilməsindən ibarət idi. Belə əlaqələrin qurulmasında Azərbaycanın önəm verdiyi və dünyanın fəvqəldövləti hesab olunan ABŞ-dır. Təbii ki, ikitərəfli əlaqələrin qurulması yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikası üçün olduqca əhəmiyyətli idi.

1991-ci il dekabrın 25-də Vaşinqton Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini tanıdığını bəyan etmişdir. 1992-ci il martın 17-də ABŞ-ın Bakıda səfirliyi açılmış, ertəsi gün iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər qurulmuşdur. Azərbaycanın Vaşinqtonda səfirliyi 1992-ci il noyabrın 13-də yaradıldı [1, s.281].

Azərbaycanın ABŞ ilə münasibətlərini səciyyələndirən başlıca amillər aşağıdakı kimi göstərə bilərik:

- ✓ Müasir dünyanın siyasi və iqtisadi güc mərkəzi rolunu oynaması;
- ✓ Beynəlxalq münasibətlər və təhlükəsizliyin mühüm inkişaf istiqamətlərini müəyyən edən əsas ölkələrdən olması;

- ✓ Mühüm əhəmiyyətə malik beynəlxalq təşkilatlarda ABŞ-ın sahib olduğu mövqe;

- ✓ Erməni lobbisinin antiazərbaycan təbliğatının qarşısını almaq və s.

ABŞ-ın Azərbaycanla münasibətlərinin səciyyələndirən başlıca cəhətlər isə:

- ✓ Strateji coğrafi mövqeyi və zəngin təbii ehtiyatlara malik olması;

- ✓ Azərbaycanın Cənubi Qafqazda geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətə sahib olması;

- ✓ Regionda Rusiya və İranın siyasi təsirlərini azaltmaq və s.

Azərbaycan-ABŞ münasibətlərini şərti olaraq iki dövrə ayırmaq olar. 1991-1992 və 1993

2003-cü illər. Diplomatik əlaqələrin qurulması Azərbaycan Respublikasının birinci prezidenti A.Mütəllibovun dövründə qurulsada münasibətləri möhkəmləndirmək mümkün olmamışdır. Buna səbəb A.Mütəllibovun Rusiyadan asılı siyasi mövqe yürütməsi idi. Azərbaycan Respublikasının ikinci prezidenti olmuş Ə.Elçibəyin hakimiyyəti dövründə isə ölkədə baş verən xaos, özbaşınalıq və idarəçilikdə sərəşətsiz fəaliyyət nəticəsində erməni lobbisinin təşəbbüsü ilə 1992-ci il oktyabrın 24-də ABŞ konqresi tərəfindən "Azadlığı Müdafiə Akti"na "907-ci düzəliş" adlı sənəd qəbul edildi. Nəticədə Azərbaycan nəinki ABŞ-ın maliyyə dəstəyindən kənar qaldı eyni zamanda, ona qarşı beynəlxalq etimadın azalmasına səbəb oldu. Bütün bunlar ölkələr arasında münasibətlərin soyumasına səbəb oldu [4].

Ümummillə lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində yeni səhifə açılmış oldu. H.Əliyev hələ Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri olan dövrdə ABŞ prezidenti B.Klintonla ikitərəfli münasibətlərin inkişafı istiqamətində məktub ünvanlamışdır. Müraciətdən dərhal sonra 1993-cü il fevralın 4-də ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Riçard Mayls Naxçıvana səfəri çərçivəsində ABŞ Dövlət Departamentinin humanitar yardımlar proqramının rəhbəri Riçard Armitacın məktubunu H.Əliyevə çatdırmışdır. Baş tutan "məktub diplomatiyası" ABŞ-Azərbaycan arasında qarşılıqlı münasibətləridə inamın yaranmasına səbəb oldu [2, s.159].

H.Əliyevin dövlət başçısı kimi ABŞ-a ilk rəsmi səfəri B.Klintonun dəvəti ilə 1997-ci il 27 iyul-7 avqust tarixlərində rəsmiləşdi. Müxtəlif istiqamətlərdə keçirilən görüşlərdə H.Əliyev ABŞ ilə bütün sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə açıq olduqlarını bildirdi [6]. Səfər zamanı Azərbaycanın Milli Bankı ilə ABŞ-ın Eximbank bankı arasındakı əməkdaşlıq müqaviləsinin imzalanması ilə ABŞ-ın Azərbaycana sərmayə qoyuluşu üçün yol açıldı ki, bu da Dünya Bankının Azərbaycana 70 mln dollar kredit ayırması

ilə bağlı qanun layihəsi imzalanması ilə nəticələndi. DQ-la bağlı müzakirələrdə isə ABŞ tərəfi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəklədiyini, münafişənin tənziqlənməsi istiqamətində səylərini artıracağını bildirdi. İki dövlət rəhbəri regional sülhün bərqərar olması barədə ortaq bəyannamə imzaladıqdan sonra, kapitalın sərbəst hərəkətinə zəmanət verən və investisiyaların təhlükəsizliyini təmin edən “İnvestisiyaların Qarşılıqlı Müdafiəsi və Təşviqi Sazişi” imzaladılar [5]. H.Əliyev səfər çərçivəsində ABŞ-ın tanınmış şirkətləri ilə görüşü çərçivəsində Azərbaycana iqtisadi sərmayələrin yatırılması istiqamətində inamı formalaşdırmış oldu. Bu səfər iki ölkə arasında münasibətlərin hüquqi-siyasi əsaslarını formalaşdırdı.

Digər müsbət addım isə sentyabrın 2-də imzalanmış “Azərbaycan və ABŞ arasında tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişafı” adlı bəyannamə oldu.

Corc Uoker Buş administrasiyası dönməsində ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində yeni dövr başlandı. Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri kimi ABŞ-n dəstəyi ilə 2001-ci ilin aprelində olan DQ münafişəsinin həlli istiqamətində keçirilmiş Ki-Uest danışıqları Ermənistan rəhbərliyinin qeyri-adekvat, işğalçı mövqeyi səbəbindən nəticəsiz qaldı [7].

11 sentyabr 2001-ci il ABŞ-da törədilən hadisədən sonra Azərbaycan beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə Amerika ilə həmrəyliyini nümayiş etdirməsi münasibətlərin inkişafına yeni töhfə verdi. Bu ilk növbədə ABŞ Prezidentinə 907-ci düzəlişin qüvvəsini dayandırmasına imkan verdi. ABŞ senatı oktyabrın 24-də düzəlişin dayandırılması istiqamətində ölkə Prezidentinə səlahiyyət verilməsinə dair təşəbbüsü qəbul etdi [3, s.379-380]. Azərbaycan Əfqanıstan və İraqda koalisiya yaradılarkən ABŞ-a öz siyasi dəstəyini nümayiş etdirdi.

H.Əliyevin ABŞ-a ikinci rəsmi səfəri 23-27 fevral 2003-cü il tarixlərində C.Buşun rəsmi dəvəti ilə gerçəkləşdi. Səfərdə əsas məqsəd Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə və ABŞ-ın təşkil etdiyi Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Boru Kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru kəmərinə həsr olunmuş “Şərqi-Qərb enerji dəhlizi reallıqdır” mövzusunda konfransda iştirak, ABŞ rəsmi şəxsləri ilə ikitərəfli və regional məsələləri müzakirə etmək idi [3,382]. H.Əliyev tərəfindən görülən tədbirlə nəinki ABŞ-la eyni zamanda qərb dünyası ilə Azərbaycan arasında tərəfdaşlıq istiqamətində münasibətlərin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymuş oldu. 11 sentyabr hadisələrindən sonra ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində regional təhlükəsizlik sahəsində qarşılıqlı əməkdaşlıq prioritet sahəyə çevrilmişdir.

Səfər çərçivəsində H.Əliyev Enerji Naziri Spencer Abraham ilə görüşündə ABŞ-ın Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyünü dəstəklədiyini və bununla bağlı Azərbaycana bir mln. dollar ayırdığını vurğuladı.

Səfər gedişində ABŞ-Azərbaycan arasında Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Roma Kriteriyalarının 98-ci maddəsi əsnasında əldə olunmuş razılığa görə iki ölkə vətəndaşlarının iki dövlətin sərhədləri daxilində törətdikləri cinayətlərə görə Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi tətbiq olunmayacaq. 27 Fevral 2003-cü ildə Heydər Əliyevlə görüşən Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsinin (CIA) direktoru Corc Tennes, Azərbaycanda sərhəd təhlükəsizliyini təmin etmək üçün birlikdə çalışmağa hazır olduqlarını bildirdi. Bu səfəri ümummilli lider H.Əliyevin sözləri ilə desək – “münasibətlərdə əməkdaşlığa doğru faydalı danışıqlar” kimi qiymətləndirmiş olarıq [8].

Müstəqilliyin ilk illərində yüksək olmayan Azərbaycan-ABŞ münasibətləri ümummilli lider H.Əliyevin hakimiyyəti illərində qarşılıqlı maraqlar əsasında inkişaf etdirilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. B, 2005, 751 s.
2. Qasımlı M. Azərbaycanın Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003), II hissə. B, 2015, 664 s.
3. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991-2016). B.,2017, 904 s.
4. ABŞ-ın ikili standartlar siyasəti // “İki sahil”, 2010, 13 aprel.
5. S.Mardanov., Azərbaycan-ABD iştirakları və Azərbaycanda ABD algısı., Ankara-2012 // <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/37561/312551.pdf?sequence=1>
5. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/6555664.html>
6. https://www.musavat.com/news/tarixi-ki-uest-gorusunun-20-ili-heyder-eliyev-ne-demisdi_791446.html
7. https://az.wikipedia.org/wiki/Corc_Uoker_Bu%C5%9F

M.K.ATATÜRKÜN VƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ SOSIAL MÜDAFİƏ SİYASƏTİ

Açar sözlər: Dövlətçilik, sosial yardımlaşma, milli birlik

Ключевые слова: Государственность, социальная помощь, национальное единство

Key words: Statehood, social assistance, national unity

M.K.Atatürk və H.Əliyev dərin siyasi-hərbi böhran içərisində olan ölkələrinin həmin vəziyyətdən çıxarılmasında öncül lider rolu oynamış və dünyanın aparıcı siyasətçiləri, dövlət xadimləri kimi tarixdə iz qoymuşlar.

XX əsrin I yarısında böyük siyasətçi və dövlət xadimi M.K. Atatürkün hakimiyyəti illərində(1923-1938) türk xalqının sosial rifahının yüksəldilməsi istiqamətində mütərəqqi addımlar atılmışdır. Atatürkün müxtəlif sahələrdə apardığı islahatların hər biri vətəndaşların hər sahədə, yəni istər iqtisadi, istərsə də sosial nöqteyi-nəzərdən uzunmüddətli inkişafına nail olmağı, müasir mədəniyyətlər səviyyəsinə çıxarmağı qarşısına hədəf qoymuşdur. Bu islahatlara xalqçılıq, dövlətçilik, respublikaçılıq, inqilabçılıq, millətçilik və dünyəvilik aid idi. Bu islahatlar arasında dövlətçilik islahatının mahiyyəti birbaşa regionların iqtisadi inkişafı və iqtisadi müstəqilliyə sahib olması istiqamətində fəaliyyəti, həm mədəni, həm də sosial baxımdan inkişafa nail olmaqdan ibarət olmuşdur. Sosial, iqtisadi, mədəniyyət ilə birbaşa bağlı olan xalqçılıq islahatının mahiyyəti xalqın hakimiyyətin mənbəyi olması idi. Əslində Atatürkün inqilabçılıq islahatının siyasi iqtisadi hüquq və təhsil ilə bağlılığı, millətçilik islahatına fədakarlıq, sosial yardımlaşma, milli birlik siyasətinin aid edilməsi onların hər ikisinin sosial təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinə aid edilməsinə rəvac verir.

Atatürkün sosial-iqtisadi inkişafa nail olmaq məqsədiylə həyata keçirdiyi islahatlara aşar torpaq vergisinin ləğvi (1925), kəndlinin təşviq olunması (1925), nümunəvi fermaların yaradılması (1925), sənayenin təşviq olunması (1927), kənd təsərrüfatı sahəsində kredit korporativlərinin yaradılması (1925), kabotaj qanunu (1926) ilə kapitulasyalar şamil olunan ölkələrin üstünlük hüququnun ləğvi və dəniz sularında türk vətəndaşlarına ticarət üstünlüyü verilməsi, torpaq islahatı (1929), I və II inkişaf planları (1933), Ali Ziraət İnstitutunun yaradılması (1933), Ticarət və Sənaye Palatalarının qurulması (1935) daxil idi. Türkiyədə sosial təhlükəsizlik və müdafiə sistemi II Dünya müharibəsi qurtardıqdan dərhal sonra, yəni 1946-cı ildən etibarən qurulsada, Atatürkün hakimiyyəti illərində yürüdülmən siyasət nəticəsində Türkiyədə sosial rifah səviyyəsi Osmanlı dövründəkinə nisbətən xeyli inkişaf etdirilmiş, dövrün standartlarına müvafiq şəkildə yürüdülmüşdür.

XX əsrin II yarısında böyük siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafı naminə mütərəqqi addımlar atmışdır. O bu istiqamətdə öz fəaliyyətlərinə hələ SSRİ dövründən başlamış, bütün həyatını xalqının, millətinin yolunda fəda edərək Azərbaycan respublikasının nüfuzunu çox yüksəklərə qaldırmış, parlaq gələcəyin təməl addımlarını atmışdır. Əslində onun Azərbaycan xalqı üçün etdiklərini sadəcə sosial-iqtisadi siyasətlə məhdudlaşdırmaq doğru olmazdı. Belə ki, o siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni, təhsil, hüquq, səhiyyə, hərbi, sənaye, kənd təsərrüfatı, gender bərabərliyi, media və digər sahələrdə əsaslı və uzaqgörən siyasət yürüdərək ölkəmizin nüfuzunu, rifahını yüksəltmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi siyasətinə onun 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi”ni imzalamaqla böyük uğura imza atdığı neft strategiyası birbaşa daxildir. Bundan sonra 1997-ci ildən başlayaraq əsas Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan respublika regionlarının inkişafını təmin etmək məqsədilə dövlət tərəfindən müxtəlif proqramlar qəbul edilmişdir. Heydər Əliyev xarici və yerli sahibkarlarla görüşündə, respublika regionlarına səfəri zamanı etdiyi məruzə və çıxışlarında, “Azərbaycanda yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı”nın təqdimat mərasimindəki nitqində əsas diqqəti regionlarda qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsini əsaslandıraraq uzaqgörən dünya siyasətçilərindən biri olduğunu sübuta yetirmişdir. Qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial problemləri Heydər Əliyevi daim narahat edirdi, onların məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün dövlət səviyyəsində tədbirlər həyata keçirir, məskunlaşdıqları yerlərdə yaşamaları, əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaları, hətta təhsil almaları və tibbi xidmətlərdən yararlanmaları üçün bütün imkanlardan istifadə edirdi.

XX əsrin yetişdirdiyi böyük tarixi şəxsiyyətlər M.K.Atatürk və H.Əliyev şanlı ömür yollarını öz millətlərinə, dövlətlərinə, ideologiyalarına həsr edərək tarixdə şanlı iz buraxmış və millətlərinin daimi sevgilərini qazanaraq əbədiləşmişlər.

Ədəbiyyat:

1. Atatürk ilkeleri ve inkılapları nelerdir? Kısaca halkçılık,devletçilik,cumhuriyetçilik, inkılapçılık, milliyetçilik nedir? <https://www.milliyet.com.tr/egitim/ataturk-ilkeleri-ve-inkilaplari-nelerdir-kisaca-halkcilik-devletcilik-cumhuriyetcilik-nedir-6694901>
2. Xalq qəzeti. – 2009. 14 may. – S. 8. http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_may2009/78722.htm
3. Xalq qəzeti. – 2010. 16 may. – S. 1. <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/119632.htm>

Firuzə Həyatova
Azerbaijan University of Languages

AZERBAIJAN-GREAT BRITAIN RELATIONS DURING HEYDAR ALIYEV'S REIGN

Key words: *Great Britain, political relations, energy relations, treaty, economic relations, visits*

Açar sözlər: *Böyük Britaniya, siyasi əlaqələr, enerji münasibətləri, müqavilə, iqtisadi əlaqələr, səfərlər*

Ключевые слова: *Великобритания, политические отношения, энергетические отношения, договор, экономические отношения, визиты*

After the restoration of state independence, relations with Great Britain took an important place in the foreign policy of the Republic of Azerbaijan, especially in the direction of Europe, due to several factors. So, in addition to being one of the world's great powers, Great Britain was one of the five permanent members of the UN Security Council with nuclear weapons and one of the seven most developed countries in the world. At the same time, after gaining independence, Azerbaijan intended to benefit from the democratic values of Europe in the path of democratic and secular state-building and to use these values both in the process of state-building and in the formation of society, showed interest in establishing comprehensive cooperation with Great Britain, the traditional bearer of these values [2, p. 400].

The political importance of relations with Great Britain is determined by the fact that this state has the opportunity to create conditions for the activities of Azerbaijan in all international and regional organizations of which it is a member, to provide comprehensive practical assistance to the participation of world states in the system of global security and economic integration, in various structures and institutions of Europe. The return to power of national leader Heydar Aliyev opened a new chapter in cooperation between Azerbaijan and Great Britain. The opening of the British embassy in Baku in September 1993, the visit of British members of parliament to Baku in November of the same year, Prime Minister John Major sending a letter to President Heydar Aliyev inviting him to visit Great Britain in early 1994, and finally, in January 1994 the opening of the Azerbaijani embassy in London is an important moment in the history of the development of bilateral relations. The official visit of the President of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, to Great Britain on February 22-25, 1994, prompted the beginning of a qualitatively new stage in the relations between the two countries [2, p. 402].

During the visit, meetings were held with Prime Minister John Major, Minister of Foreign Affairs and Commonwealth Affairs Douglas Hurd, and Minister of Trade Michael Hazeltine, a joint declaration on friendship and cooperation between the Republic of Azerbaijan and the United Kingdom, as well as the development of trade relations between the two countries and the attraction of British investment in Azerbaijan. Essential documents that form the contractual and legal basis of bilateral relations, such as the agreement on the elimination of double taxation and the memorandum on cooperation in the energy field, are important. In addition, during Heydar Aliyev's visit to the British Parliament, the issue of creating a friendship faction related to Azerbaijan was considered in the parliament, and the group's composition was approved.

Within the framework of the visit, President Heydar Aliyev, during his speech at the Confederation of British Industrialists, organized by "British Petroleum" and "Statoil" companies, stated that the primary purpose of the visit is to expand and develop relations with this country [3].

On September 20, 1994, the signing of an agreement between the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan and a consortium of foreign oil companies on the joint development of the deep-water part of the Azeri, Chirag and Guneshli (ACG) fields at the Gulistan Palace in Baku. The success of Azerbaijan's foreign policy was due to its political, economic and historical significance, this production-sharing agreement was called the "Contract of the Century" and laid the foundation of Azerbaijan's new oil strategy, enabling the country to become a global energy supplier. The congratulatory letter sent by the Prime Minister of the United Kingdom, Con Meycor, to the President of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, on the occasion of the signing of this agreement stated: "The signing of the agreement between Azerbaijan and the Consortium of Western Oil Companies led by BP represents the beginning of a new phase of relations between our states." On the same day, President Heydar Aliyev, who received British Energy Minister Tim Eggar, said: "Now we are allies." [4, p. 46].

Energy cooperation between Azerbaijan and Great Britain was constantly expanding. In February 1995, the Azerbaijan International Operating Company (IOC), which was established to implement the production sharing agreement, appointed the British BP company as the leading operator in the oil fields in 1999. BP, a significant shareholder in the oil sector of Azerbaijan, played an essential role in the country's economic development during this period. In those years, one of the priority issues for Azerbaijan was attracting foreign investors to the government to ensure sustainable economic growth [2, p. 408].

The expansion of cooperation between Azerbaijan and Great Britain characterized the beginning of the 2000s. For example, in 2003, as a result of the far-sighted policy of Heydar Aliyev, Azerbaijan was one of the first countries to join the Transparency Initiative in the Extractive Industry, which was put forward by the Prime Minister of Great Britain, Tony Blair.

In general, Azerbaijan and Great Britain, which prefer achieving strategic partnerships in modern interstate relations, have substantial potential for reaching this goal. Heydar Aliyev's strategic political skills and Great Britain's economic-friendly interests in the Republic of Azerbaijan laid the foundation for a strong friendship between the two countries. As a result, Ilham Aliyev continues this policy and friendly relations and effectively realizes the potential of strategic partnership.

References:

1. Joint Declaration of the President of the Republic of Azerbaijan and the Prime Minister of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland on friendly relations and partnership. /21.07.1998/ - <http://files.preslib.az/projects/toplu/books/16.pdf>
2. Mammadov F., Valiyev C., Mammadov A. - Strategic Research Center under the President of the Republic of Azerbaijan - "Main directions of the Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan" (1991-2016) // Baku: "Poliart" LLC, 2017, -904 p.
3. Mirzabayli I. - "Azerbaijan-Great Britain: cooperation and partnership" (1991-2001). // Baku, Azerbaijan-Great Britain Youth Society, 2001 -174 p
4. Susan Viets. BP Moves Into Baku Oilfields // The Moscow Times /07.10.1992/ - <http://old.themoscowtimes.com/business/article/tmt/220786.html>

Gülzar Yunusova

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu*

QLOBALLAŞAN YENİ DÜNYA NİZAMINDA YAPONİYA: POSTMODERNİST MƏDƏNİYYƏT VƏ YA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ

Açar sözlər: Yaponiya, qloballaşma, postmodernist, Qərb, mədəniyyət, cəmiyyət, dünya

Ключевые слова: Япония, глобализация, постмодернизм, Запад, культура, общество, мир

Key words: Japan, globalization, postmodernist, West, culture, society, world

Uzaq Şərq ölkəsi Yaponiya Qərb təsirlərindən qorunmaq üçün 250 ilə yaxın müddətdə dünyadan təcrid olunma siyasətini həyata keçirmişdir. XIX yüzilliyin birinci yarısından etibarən Qərb imperializmi Şərqi Asiyada daha aktiv rol oynamış, xarici ölkələrin hərbi və ticari gəmiləri Yaponiyanın limanlarına da daxil

olmağa başlamışdır. Bununla da Qərb dövlətlərinin texnoloji inkişafı və hərbi gücü yapon ziyalılarının diqqətindən yayınmamış, öz ənənəvi düşüncə və texnologiyalarını yenidən nəzərdən keçirməli olduqlarını anlamışlar. Nəhayət, 1868-ci ildə Meyci Reforması (Meyci İşin) ilə Yaponiya qapılarını dünyaya açmışdır.

II Dünya müharibəsi isə dünya siyasətində dönüm nöqtəsi olmuşdur. ABŞ-ın dünyanın ilk atom bombasını Yaponiyaya atması ilə gündoğan ölkə təslim olmuşdur. Yaponiya tarixində ilk dəfə düşmən tərəfindən istila olunaraq ABŞ-ın nüfuz dairəsinə çevrilmişdir. Müharibədən – silahlı qüvvə tətbiqindən həmişəlik imtina edən Yaponiya qısa zaman ərzində dünyada ABŞ-dan sonra güclü iqtisadi potensialı olan qüdrətli dövlət olmuşdur. Artan rifah bərabərində əhalinin həyat tərzində dəyişikliklər yaratmış və bu, dərin köklü yapon vərdişləri ilə yeni üslublar arasında bəzi toqquşmalara gətirib çıxarmışdır. Uzun müddət keçmişinə sadıq yaşamış xalq birdən-birə modern dünya ilə qarşı-qarşıya qalmışdır.

II Dünya müharibəsindən sonra – XX əsrin ikinci yarısından etibarən dünya təsəvvür ediləndən daha fərqli bir istiqamətə yönəlmişdir. Güc əldə etmək üçün istifadə olunan maddi maraqlar, pul, kapital, kapitalizm, korporasiyalar, fiziki zövqlər, pornoqrafiya, zorakılıq, texnologiya və elmin üstünlük təşkil etdiyi, təbiətin, təbii resursların vəhşicəsinə istismar edildiyi tamamilə fərqli bir mənərə yaranmışdır. Bu isə müəyyən mənada Maarifçiliyin humanist utopiyasının məhvi və bunun əvəzində bilinməz dəhşətli sonluqları özündə ehtiva edən maddi dünyanın hakim olduğu bir distopiyanın meydana gəlməsi idi. Bu dövəmdə Yaponiyada Qərb dəyərləri milli dəyərləri üstələyirdi, iqtisadi inkişaf tempi yüksəldikcə, texniki nailiyyətlər artdıqca insanlar da robotlaşır, mənəvi dəyərlər maddi-texniki dəyərlərə uduzur və hər şey yeni reallığa tabe olurdu. Yaponiyada müharibədən sonrakı modernləşmə prosesləri sürətli bir dəyişikliyin və yeni bir cəmiyyətin meydana gəlməsini əks etdirirdi. Maddi modernləşmənin sürətlə baş verdiyi kənd təsərrüfatı ölkəsi şəhər və sənaye ölkəsinə döndükcə ölkənin durğun iqtisadiyyatı dünyanın ən dinamik və müvəffəqiyyətli iqtisadiyyatından birinə çevrilirdi.

Müasir zamanımızda qloballaşma prosesi fikir və mədəniyyət mübadiləsini gerçəkləşdirmişdir. Postmodernist mədəniyyət qloballaşma nəticəsində sərhədləri yox olmuş dünyanın həyat tərzidir. Daşıma imkanlarının irəliləməsi, televiziya, radio, mobil telefon, internet kimi rabitə texnologiyasındakı inkişaf bu mədəniyyətin formalaşmasında böyük bir rol oynamışdır. İnsanlar bütün dünyadan xəbərdar olur, qlobal səciyyə daşıyan ingilis dili vasitəsilə ünsiyyət qura bilirdilər. Postmodern mədəniyyətdə istehlak ən vacib hədəflərdən birinə çevrilmişdi. Qloballaşan dünyaya daxil olan yapon cəmiyyətində istehlak mallarının quluna çevrilmək sürətlənirdi və bu proses fərdlərin öz cəmiyyətlərinə aid olma hissini getdikcə zəiflətməmişdir. Cəmiyyətə uyğunlaşmama, yadlaşma, müəyyən bir qrupa aidlik, marginallıq və introvertlik kimi bir çox problemlər meydana gəlmişdir.

Bir çox mədəniyyətlərin, ideyaların sərhədsiz şəkildə yayılmasını ehtiva edən qloballaşma digər mədəniyyətlərin inkişafına şərait yaratmaqla yanaşı, bəzi xalqlar üçün təhlükə yaratmaqdadır. Qərb dövlətlərində mədəniyyətin qloballaşmasına iqtisadi qloballaşma prosesinin tərkib hissəsi kimi baxılsa da, Yaponiya nümunəsində ənənəvi cəmiyyətlərdə yaşam tərzinə, mənəvi dəyərlərə və qaydalara hədə kimi qəbul edilirdi. 1960-cı illərin sonunda Yaponiyada bütün ölkəni bürüyən tələbə hərəkatı bəhsi gedən hədəyə qarşı idi. Bu hadisələr zamanı ən yadda qalan üsyanlardan biri yazıçı Yukio Mişima (1925-1970) tərəfindən çevrilişə cəhd etmək olmuşdur. Y.Mişima qatı milliyətçi olaraq yapon milli dəyərlərinin itirilməsinə qarşı üsyan edirdi. Samuray ruhuyla yaşamaq istədiyini bildirən Mişima yapon milli dəyərlərinin itirilməsinə, istehlakçılığa, Amerikanizmə və Yaponiyanın getdikcə müasirləşən mədəniyyətinə, qlobalizmin qüvvələrinə qarşı üsyan edirdi. Mişima Yaponiyadakı iqtisadi rifahın yüksəlməsini yapon gəncləri üçün, getdikcə artan qloballaşmanı isə bütövlükdə yapon xalqı üçün təhlükəli hesab edirdi.

Postmodern mədəniyyət yerli dəyərlərin və həyat tərzinin digər xalqların həyat təzlərinə uyğun olduğu və bir-birlərini istisna etmədən yan-yana dayandıqları bir mühitdir. Sürət, dəyişiklik və moda postmodern mədəniyyəti müəyyən edən əsas anlayışlardandır. Yapon mədəniyyətinin tərkibində kapitalizmi əhatə edən cəmiyyətin ənənəvilik və tarixilik prinsipləri ilə qarşılaşdırıldıqda bir sıra ziddiyyətli məqamlar ortaya çıxır ki, bütün bunlar onu postmodernist edir. Bu hibridlik Disneylənd kimi Qərb konstruksiyalarını mənimsəməklə bərabər ənənəvi üsullarını çiçəkləndirmələrində görünür. Bir çox müasir texnologiyaların beşiyi olan Yaponiya fərqli mədəniyyətləri əhatə edən böyük müxtəlifliyin təcəssümüdür.

Qloballaşan yeni dünya nizamında Yaponiya öz daxili və xarici nüfuzu uğrunda mübarizə aparmağa başlamışdır. Postmodernizm dövründə bu iki istiqamət arasında qalan Yaponiyanın qloballaşma axınında bəzi hallarda uduzduğu müşahidə olunurdu. Sakit okean və Asiya üzrə tarixçi alim Qavan Makkormak

yeni kimliyin yaradılması üçün ikiyə bölünmüşlüyün yenidən birləşməli olduğunu ifadə edirdi: “1980-ci illərdən başlayaraq iki təzahür heç bir uyğunluq əlaməti olmadan paralel inkişaf edir: beynəlmiləçilik və yapon kimliyinin dəqiqləşdirilməsi” [1, 2].

Postmodern cəmiyyətdə mədəniyyətlərarası dialoq müstəvisində millətlərin özünü təqdimatı fonunda problemlərin də ortaya çıxdığı məlumdur. Sözügedən mövzu Yaponiyada və Qərbdə müzakirə edilir, postmodernizm dövrünü yaşayan birinci dünyanın bütün ölkələrində hiss olunurdu. Həmin məsələlərə diqqət edən Yaponiya tarixi üzrə tədqiqatçı Marlin Avi “Postmodernist Yaponiyada biliklər haqqında” məqaləsində postmodern dövrdə “müasir məqam”ın problemlərini göstərirdi: “*Bu müasir postmodern məqamda kapitalın virulentliyi hər şeyi təmiz əmtəə nişanlarına çevirib. İnformasiya qeyri-adi sürətlə yayıldıqda, milli sərhədlər yerlərini ona verir*” [2, s.24]. Müəllif təsdiq edirdi ki, bilik hakimiyyət uğrunda qlobal mübarizənin əsas iştirakçısıdır və “*bu halda mən Yaponiyanı müasir postmodern vəziyyətindən çıxarmağı və Yaponiya postmodernizmi Qərbinə bərabər görməkdən imtina etməyi, Said orientalizmində tənqidə məruz qalmış etnosentrik ehkamlarının daha da inkişafını təklif edərdim*” [2, s.24].

Yapon cəmiyyəti multikultural məqamların qəbul edilməsi ilə sanki ənənəvi yapon tərzinin zəifləməsi hissini yaradırdı: “*1990-cı illərin ortalarından başlayaraq mədəni müxtəliflik və onun milli kimliklə bağlılığı yapon cəmiyyətində aramsız mükəllimələrin əsas mövzusunə çevrildi. Milli kimliyin yenidən dərkində mühüm məsələ irsi yapon koloniyalaşmasını dəyərləndirmə oldu. 1990-cı illərin ikinci yarısında Yaponiyanın hərbi dövrdə nümayiş etdirdiyi təcavüzkarlığa görə üzrxahlıqları, yapon kolonial keçmişinin yenidən dəyərləndirilməsini gücləndirdi*” [3, s.287].

Qloballaşma nəticəsində ənənəvi yapon bədii düşüncəsi Qərb ənənələri ilə də daha yaxından tanış olmuş, yeni dəyərlər qazanmış, öz milli kimliyini qorumaq uğrunda daim mübarizə aparmışdır. Məruzədə Yaponiyada postmodernist mədəniyyət çərçivəsində mədəniyyətlərarası dialoq ətraflı şəkildə şərh olunacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Introduction / Multicultural Japan: Palaeolithic to postmodern, ed. D.Denoon, M.Hudson, G.McCormack, T.M.Suzuki. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. p. 1-15.
2. Ivy, M. Critical texts, Mass artifacts: The consumption of knowledge in postmodern Japan / Postmodernism and Japan, London: Duke University Press, 1997. p. 21-46.
3. Hutcheon, L. Poetics of Postmodernism / L.Hutcheon. London: Routledge, 1988.

İlhamə İsgəndərova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MÜASİR DÜNYADA MULTİKULTURALİZMİN SOSIAL-MƏDƏNİ ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: multikulturalizm, sosial hadisə, mədəni-müxtəliflik

Ключевые слова: мультикультурализм, общественное событие, культурное разнообразие

Key words: multiculturalism, social event, cultural diversity

Müasir dövrdə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəlifliklərin mövcud olmadığı ölkə yoxdur. Dünyanın demək olar ki, hər bir ölkəsində bu müxtəlifliklərin ən azı heç olmasa birinə, yaxud hamısına rast gəlmək olur. Bu müxtəlifliklər xalqların etnik-mədəni dəyərlərini, mədəniyyətlərini xarakterizə etməkdən savayı, onların dünyagörüşünün və fəaliyyətlərinin əsasını təşkil etməklə həyatlarında mühüm rol oynayır.

Multikulturalizmin sosial hadisə kimi təqdim edilməsi onun mahiyyət və əhəmiyyətinin müəyyən edilməsinə kömək edən cəhətlərdən biridir. Multikulturalizmin bir sosial hadisə kimi formalaşmasına müxtəlif xalqların uzun illər müəyyən bir ərazidə yaşamaları, miqrasiya prosesləri, xalqlar arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi kimi sosial hadisələr təsir göstərmişdir.

Multikulturalizm sosial-mədəni davranışın və müvafiq siyasi strategiyanın modeli də hesab olunur. Bu baxımdan multikulturalizm ümumi bərabərlik prinsipinə istinad edərək, bu prinsiplərin həm mədəniyyətdə, həm də sosial həyatda təmin edilməsini zəruri hesab edir və müasir dövrün ən maraqlı və birmənalı qəbul edilməyən hadisəsinə çevrilmişdir.

Bu gün “müxtəliflik içində birlik” (unity while maintaining diversity) ifadəsi multikulturalizmin çoxdilliliyi təbliğ etmək üçün istifadə olunan prinsiplərdən biri hesab olunur. Kanada məhz bu prinsipə sadıq qalaraq dünyada multikultural siyasəti təbliğ etməyə başlayan ilk ölkə olmuşdur. Nəinki Asiya və Avropadakı ölkələr, eləcə də, Şimali Amerikadakı bir çox ölkələrdə multikultural prinsiplər əsas götürülür. Avstraliyada multikulturalizm siyasəti milli müxtəliflik şəraitində cəmiyyətin birliyinin təmin edilməsinin yeganə yolu kimi 90-cı illərdən həyata keçirilməyə başlamışdır və bu ölkədə multikulturalizmə “müxtəlifliyin vəhdəti” (unity of diversity) kimi baxılmışdır. Məhz bu mənada multikulturalizm nəinki ayrı-ayrı şəxslərin öz mədəni dəyərlərini ifadə etmək və yaymağı, hətta qarşılıqlı vətəndaşlıq vəzifələrini yerinə yetirmək öhdəliyini də nəzərdə tutur. Demək olar ki, bir çox dövlətlər multikulturalizmi rəsmən qəbul etməmişlər, buna baxmayaraq, onlar mədəni müstəsnaqlıq probleminin həllinə və ictimai birliyə, müxtəlifliyə hörmət kimi məqsədlərə nail olmaq üçün onun bir sıra elementlərini öz milli və mədəni siyasətlərində geniş şəkildə tətbiq ediblər.

Azərbaycan da dünyada multikulturalizmin ünvanlarından biri kimi tanınır. Ölkə başçımız İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, Azərbaycanda müxtəlif etnik qrup nümayəndələri sülh içində yaşayırlar. Əsası Ulu Öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan tolerant mühitin daha da genişlənilib inkişaf etdirilməsi üçün respublikamızda davamlı şəkildə işlər görülür və bu yolda onun düşüncələri və tövsiyələri daim diqqət mərkəzində saxlanılır.

Multikulturalizmin birbaşa qloballaşma ilə əlaqəsi var desək yanılmırıq. Qlobal bir sistem daxilində cərəyan edən hadisələr qarşılıqlı təsir və nəticələr zəncirinin bünövrəsini qoyur. Qloballaşan müasir dünyada multikultural baxış tərzii demokratik dövlətlərdə birbaşa konstitusiyadakı vətəndaşlıq maddəsinə istinad edərək tənzimlənir. Bu istiqamətdə müasir məşhur, alman filosof Yurgen Habermasın “Konstitusional vətəndaşlıq” ideyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Beləliklə, İsveç və ABŞ-dakı multikultural cəmiyyət aspektləri göstərir ki, konstitusional prinsiplərin içində yer aldığı siyasi hakimiyyətdə bütün vətəndaşların eyni dil, eyni etnik mənsubiyyəti və ya eyni mədəniyyəti bölüşmələri heç də məcburi deyil.

Ədəbiyyat:

1. Əliyeva S. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı, “Elm” – 2014, 347 s.

Könül Fərəcbəyli
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK STRATEGİYASINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİN İSTİQAMƏTLƏRİ YENİ İNKİŞAF YOLUNDA

Açar sözlər: dövlətçilik ideologiyası, milli mənəvi dəyərlər, xarici siyasət

Ключевые слова: государственная идеология, национальные нравственные ценности, внешняя политика

Key words: state ideology, national moral values, foreign policy

Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik ideologiyasında və Azərbaycanın türk dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafı istiqamətlərində turançılıq, birlik ideyaları və bütünlüklə türk xalqları arasında ictimai-siyasi münasibətlərin möhkəmlənməsi, daimi inkişafı və bütün bunlara rəğmən müstəqil müasir ölkəmizin öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərinin qoruyub saxlanılması əsas məqsəd, vacib ideoloji hədəf kimi göstərilir. Bu baxımdan Azərbaycan xalqın ədəbi-bədii ictimai-siyasi, həm də elmi-fəlsəfi duyğu və düşüncələrində milli-mənəvi dəyərlərimizə bağlı Ulu Öndərin 100 illiyi ərəfəsində daha mühüm aktualıq kəsb edir. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, türkdilli dövlətlərin inteqrasiyası ilə bağlı ilk addım zamanında Ümummill Liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən atılmışdır. Həmin dövrdən üzv bəri tarixin müxtəlif mərhələlərində Türk dünyası frantmentləşdirilib, Türk dünyası dövlətləri milli dövlətlər çərcivəsində artıq birləşiblər. 2009-cu il oktyabrın 3-də Naxçıvan şəhərində imzalanan məşhur Naxçıvan müqaviləsi ilə Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxstan və Qırğızstanın üzv olduğu Türk Dövlətləri Təşkilatının-türk birliyinin rəsmi təməli qoyulmuşdur. Prezident İlham Əliyevin həmin zirvə görüşündəki dərin məzmunlu çıxışı qarşıda dayanan hədəfləri müəyyənləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Ölkəmizin başçısı nə-

həng iqtisadi potensiala, enerji ehtiyatlarına, nəqliyyat yollarına, müasir hərbi imkanlara malik olan 200 milyonluq türk dünyasının problemlərini və onların həlli üçün bütün səylərin birləşdirilməsinin, əməkdaşlığının genişləndirilməsinin vacibliyini bildirərək demişdir: “Biz çox istərdik ki, türkdilli xalqlar, ölkələr arasında birlik daha da güclənsin. Bu bizim tariximizdir, bizim köklərimizdir, bizim mədəniyyətimizdir”. Ulu Öndər Heydər Əliyev səyləri nəticəsində və düşünülmüş, cəsarətli qərarları, qətiyyətli addımları və xarici siyasəti nəticəsində bu gün də Azərbaycan Türk Dövlətləri ilə yaranmış əlaqələrin istiqamətləri daim irəliyə doğru uğurla inkişaf edir.

Müasir müstəqil Azərbaycanın memarı Heydər Əliyevin Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin və türkdilli xalqların və bütövlükdə türk dünyası qarşısındakı misilsiz xidmətləri artıq tarixin səhifələrinə qızıl həriflərlə yazılmışdır. İndi bir daha qeyd etməliyik ki, hələ XX əsrin əvvəllərində bu tarixi missiyamı Qazi Mustafa Kamal Atatürk, ötən əsrin sonlarından başlayaraq Ümimillə Lider Heydər Əliyev uğurla həyata keçiriblər.

Prezident İlham Əliyev bir müddət əvvəl Türk Dövlətləri Təşkilatının keçmiş baş katibi Bağdat Amreyevi qəbul edərkən bildirmişdir ki, Azərbaycan gələcəkdə də bu birliyin gücləndirilməsi istiqamətində səylərini əsirgəməyəcəkdir: “Türk dünyası Dövlətləri milli dövlətlər cərcivəsində artıq birləşiblər”. Bu gün Azərbaycanla qardaş Türkiyə, eləcə də Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv olan dost ölkələr arasında gündəngünə genişlənən əlaqələr, Prezident İlham Əliyevin söylədiyi kimi XXI əsr Türk Dünyası əsri olacaqdır!

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. “Heydər Əliyev ideyaları və dərin islahatlar strategiyası”, Bakı, 2017, CBS
2. Əliyev H. “Müstəqilliyimiz əbədidir”, Azərənəşr, 1997, səh. 138
3. Əliyev İ. “İnkişaf məqsədimizdir” 47 cild. Azərənəşr, 2017, səh 89

Məmməd Əliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

ABŞ-RUSİYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN BAYDEN MƏRHƏLƏSİ

Açar sözlər: ABŞ, Rusiya, Putin, Bayden, Çin

Ключевые слова: США, Россия, Путин, Байден, Китай

Key words: USA, Russia, Putin, Biden, China

Son zamanlar intensiv diplomatik fəaliyyətə baxmayaraq, ABŞ-Rusiya münasibətləri uzunmüddətli struktur tənəzzül yoluna qədəm qoyub. Müəyyən siyasi liderlərin – məsələn, Vladimir Putini və ya Donald Trampı ittiham etmək və ya Moskvanın Krimini ilhaq etməsi və ya Rusiyanın Ukraynaya qarşı son əməliyyatları kimi oyunu dəyişən hadisələrə işarə etmək şirnikləndirici olsa da, bu narahatçılığın səbəbləri daha dərinidir. İrəliyə nəzər salsaq, sual ABŞ və Rusiyanın münasibətlərini yenidən tənzimləyə bilib-bilməyəcəyi deyil, onların ən pisindən – böhrandan qarşıdurmaya çevrilməkdən qaça biləcəkləridir sualına cavab tapmaq lazımdır. Sonuncu ABŞ prezidenti Cozef Bayden administrasiyası dövründə obyektiv səbəblər üzündən ABŞ-Rusiya münasibətləri daha mürəkkəb mərhələyə daxil olmuşdur.

Hələ 60-70-ci illərdən SSRİ-yə daha çox bələd olan Baydenin dünyaya baxışında Rusiya paradoksal bir yer tutur. O, bəzi fəaliyyətləri Amerikanın maraqlarına birbaşa təhlükə yaradan bədxassəli aktyor kimi qəbul edilir. Bununla belə, o, həm də zəifləyən və etibarsız bir güc kimi qəbul edilir. Baydenin Rusiyaya qarşı ziddiyyətli fikri onun administrasiyasının ilk əsas siyasi sənədində, 2021-ci ilin martında Milli Təhlükəsizlik üzrə Müvəqqəti Strateji Rəhbərlikdə vurğulanmışdı. Sənəddə deyilir ki, “Rusiya qlobal təsirini gücləndirməkdə və dünya səhnəsində pozucu rol oynamaqda qərarlıdır. [6] Aydın nəticə ondan ibarət idi ki, Moskva, təəccüblü bir şəkildə qəbul edilən nəhəng Çindən fərqli olaraq, zəif olduğu üçün “dağıdıcı” və “sabitliyi pozandır”.

2021-ci ilin iyununda Putinlə Cenevrə sammitindən sonra onu Vaşinqtona aparan təyyarəyə minmək ərəfəsində Baydenin sözləri daha çox açıqlanmışdır: “Rusiya hazırda çox, çox çətin vəziyyətdədir. Onlar Çin tərəfindən sıxışdırılır. Onlar böyük güc olaraq qalmaq istəyirlər... Onlar çox istəyirlər... aktual olsunlar”. [11, s.3]

2014-cü ildə onu Krımın ilhaqında hərəkətləri gücdən çox zəifliyə işarə edən “regional güc” kimi məşhurlaşan Barak Obamadan [9] fərqli olaraq Bayden bu gün Rusiyanın pozucu imkanlarını və onların ABŞ maraqlarına təsirini daha yaxşı qiymətləndirir. Moskvanın 2016-cı il ABŞ prezident seçkilərinə müdaxiləsini, uğurlu kiberhücum əməliyyatlarını, 2021-ci ilin mart və aprel aylarında Ukrayna sərhədi yaxınlığında 100.000 hərbi yerləşdirməsini və bu ölkəyə hərbi basğını nəzərə alsaq, başqa cür ola bilməzdi.

Digər əsas fərq Çin- rus komitəsiyası ilə bağlı artan əsəbilikdir. Baydenin Ağ Evi Rusiyaya təkə öz hesabında pozucu aktor kimi deyil, həm də Pekinin qlobalist gündəminin ortağı kimi baxır. Bayden doktorinasına görə, dünya bir-birinə zidd olan iki qlobal nizam, demokratik və avtoritar baxışlar arasında rəqabətin hökm sürdüyü “buraxma nöqtəsinə” çatmışdır. [13] Çin bu ekzistensial mübarizədə böyük “başqası”dır lakin, Rusiya onun əsas köməkçisidir. [7, s.3] Bu fərziyyələr Bayden administrasiyasının Moskvaya yanaşmasının əsasını təşkil edir. Liberal beynəlmiləlçi etimadnaməsinə və “Demokratiya Zirvəsinə” baxmayaraq, Bayden güc balansı, təsir sferaları və körpü mümkün olmayan, yalnız idarə oluna bilən barışmaz konstruksiyalar əsasında hərəkət edir. [12]

Baydenin Rusiya siyasətinin ümumi mövzusu neytrallaşdırmadır. [1, s.4] O, artıq prezidentliyi dövründə bu yanaşmanı üç dəfə təkrarlamağa cəhd edib: marjinalaşma; Moskvanı Pekindən uzaqlaşdırmağa əsaslanan üçbucaqlılıq; və sabitləşmə. Əvvəlcə Vaşinqton Rusiyaya az-çox məhəl qoymadı. Lakin bu, sonuncunun 2021-ci ilin mart/aprel aylarında hərbi güclənməsindən və nəticədə müharibə siyasətindən sonra mümkünsüz oldu. Kreml Çinlə strateji tərəfdaşlığa Rusiya gücünün dünya üzrə güc multiplikatoru kimi baxır və onu dumanlı qazanclar və qeyri-müəyyən “normallaşma” vədi naminə təhlükəyə atmaq istəmir. [3, s.1]. “Sabit və proqnozlaşdırıla bilən” münasibət vacibdir ki, bu, “yenidən qurulma” demək deyil.

Baydenin Rusiya ilə münasibətdə qarşılaşdığı əsas problem Putin və onun ətrafındakıların ABŞ-ı tənzümlə uğrayan və getdikcə nüfuzdan düşmüş bir güc kimi görməsidir. Onlar Amerikanın hələ də dünyanın bir nömrəli gücü olduğunu qəbul etsələr də, ABŞ və aparıcı qeyri-Qərb gücləri, xüsusən də Çin arasında fərqi əhəmiyyətli dərəcədə daraldığına inanırlar. Moskvaya gərə nəinki liberalizm köhnəlmişdir, hətta Qərbin qaydalara əsaslanan beynəlxalq nizam anlayışı da qüvvədən düşmüşdür. Əfqanıstan və İraqdakı “əbədi müharibələr”, 2008-ci il qlobal maliyyə böhranı, Trampın prezidentliyi, ABŞ-ın pandemiya uğursuz reaksiyası və Kabildə hökumətin dramatik şəkildə çökməsi – bütün bunlar Amerikaya və ümumiyyətlə, Qərbə qarşı güclü şəkildə davam edən tarixi axını göstərir. Bu hisslər ən son (iyul 2021) Rusiyanın Milli Təhlükəsizlik Strategiyasında (MTS) öz əksini tapmışdır.

V.V.Putinə görə, Amerikanın dəyişən beynəlxalq reallıqları tanımaqdan imtina etməsi hər cür mənfi nəticələrə səbəb olur: geosiyasi qeyri-sabitlik və münaqişə; beynəlxalq hüququn universal norma və prinsiplərinin sarsıtılması; ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələrin ləğvi; Rusiya ilə keçmiş Sovet respublikaları arasında əlaqələri məhv etmək söyləri; və Rusiyanın özünün düşmən kimi tanınması. [4] Liberal nizam pozulur. Transatlantik konsensus həmişəkindən daha kövrəkdir. Çin hətta Amerikanın sıx təzyiqi qarşısında belə inkişaf etməkdə davam edir. Və dünya artıq ABŞ-ın qlobal liderliyini qəbul etmək istəmir. Sonrakı hadisələr bu fikirləri daha da gücləndirdi. Ən əsası, Əfqanıstandan geri çəkilmə Vaşinqtonun müttəfiqlərinə və tərəfdaşlarına çatdırıla bilmədiyi və Amerikanın maraqlarını hamının maraqları bahasına üstün tutmağa gəldikdə Baydenin Trampdan heç bir fərqi olmadığını sübut etdi. [5] Eynilə, ABŞ və Avropanı Ukrayna ilə bağlı niyyətləri ilə bağlı qaranlıqda saxlamaq Rusiyanın təsir rıçaqlarını gücləndirir. [2]

Putin Amerikanın müstəsnalığını tez-tez tənqid etsə də, [10] Rusiyanın özünəməxsusluğunda ısrar edir. Bununla da o, Vaşinqtonun razılığını axtarır. Birləşmiş Ştatlar həm də Rusiyanın adına edilən çox məsələ üçün qanuni əsas rolunu oynayır. Edvard Lukasın 2013-cü ildə yazdığı kimi, “Amerika olmasaydı, Rusiya onu icad etməli olardı”. [8, s.2] Putinin dövründə Rusiya fərdi siyasətlərdən tutmuş siyasi fəlsəfəyə qədər Amerikanın olmadığı hər şeyi “anti-Amerika” kimi tanıtdı. Birləşmiş Ştatlar düşmən ola bilər, lakin o, “faydalı düşməndir”.

Ədəbiyyat:

1. Баунов А., «Новая (Старая) Россия Путина встречается с Новой Америкой Байдена», Московский Центр Карнеги, 17 июня 2021 г., /<https://carnegiemoscow.org>
2. Выступление Путина на коллегии МИД, 18 ноября 2021 г., / <http://en.kremlin.ru>.
3. Кортунов А., «Грядущая биполярность и ее последствия: взгляды из Китая и России», РСМД, 23 ноября 2020 г/ <https://russiancouncil.ru>

4. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации, 2 июля 2021 г., стр. 3- 6. [//publication.pravo.gov.ru](http://publication.pravo.gov.ru).
5. Haass R., "The Age of America First", Foreign Affairs, November/December 2021./ www.foreignaffairs.com.
6. Interim National Security Strategic Guidance, The White House, March 2021, p. 8, www.whitehouse.gov.
7. Kendall-Taylor A. and Shullman D., Navigating The Deepening Sino-Russian Partnership, Center for New American Security (CNAS), January 14, 2021, www.cnas.org
8. Kurilla I., "Mutual Images of Russia and America as Part of Their Domestic Culture Wars", Russian Analytical Digest, No. 274, November 24, 2021, p. 6, <https://css.ethz.ch>.
9. Obama, in Dig at Putin, Calls Russia 'Regional Power'", Reuters, March 25, 2014, www.reuters.com.
10. Putin's most famous (notorious) critique of American exceptionalism was in a 2013 article in The New York Times, "A Plea for Caution from Russia", September 12, 2013, www.nytimes.com.
11. Remarks by President Biden Before Air Force One Departure", The White House, June 16, 2021, www.whitehouse.gov.
12. Shiffrinson J. and Wertheim S., "Biden the Realist", Foreign Affairs, September 9, 2021, www.foreignaffairs.com.
13. Wright T., "Joe Biden Worries That China Might Win", The Atlantic, June 9, 2021, www.theatlantic.com.

Namiq Kərimov
Aytən Məhərrəmovə
Azərbaycan Dillər Universiteti

CƏNUBİ QAFQAZ BORU KƏMƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ LAYİHƏSİ

Açar sözlər: Azərbaycan, təbii qaz, qaz kəməri, təchizat, konsorsium, müqavilə

Ключевые слова: Азербайджан, природный газ, газопровод, снабжение, консорциум, договор

Key words: Azerbaijan, natural gas, gas pipeline, supply, consortium, contract

Şahdəniz-2 layihəsinin reallaşması üçün Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin mövcud vəziyyəti kifayət etmədiyindən onun genişləndirilməsi zərurəti yaranmışdır. Bu həmçinin TANAP-ın Azərbaycan və Gürcüstan hissəsini təşkil edəcəkdir. Qeyd edək ki, layihədə Səngəçal terminalından Gürcüstanın Türkiyə ilə sərhəddində yerləşən Axaltsixe məntəqəsinə qədər CQBK-nin genişləndirilməsi planlaşdırılırdı. Daha dəqiq desək, layihə çərçivəsində Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin Azərbaycandan keçən 443 kilometrlik hissənin 424 kilometri, 249 kilometrlik Gürcüstandan keçən hissənin isə 62 kilometri əvvəlki xəttə paralel olaraq ikinci xəttin çəkilməsini nəzərdə tuturdu. Bundan əlavə TANAP ilə arabağlayıcı xətt olaraq 2 kilometr uzunluğunda kəmərin tikintisi həyata keçirilməli idi. Paralel xəttin çəkilməsi eyni yataqda aparıldığından əlavə xərclərdən azad olmuşdur. Yeni boru xəttinin çəkilişi, onun işini tənzimləyəcək yerüstü qurğuların da inşasını zəruri edirdi. Bu kontekstdə əsas qurğuların (2 kompressor stansiyası və təzyiğin ölçülməsi stansiyalarının) Gürcüstan ərazisində tikilməsi planlaşdırılırdı [7, s.13]. Azərbaycanda isə bağlayıcı və birləşdirici sistemlərin tikintisinə ehtiyac duyulurdu.

Prezident İ. Əliyevin 29 oktyabr 2013-cü il tarixli fətrmanı ilə ilə Baş nazirin birinci müavini Y.Eyubovun rəhbərliyi altında Azərbaycan qazının dünya bazarına nəqli ilə əlaqədar Cənub Qaz Dəhlizinin fəaliyyətini təmin etmək məqsədi ilə "Şahdəniz" qaz-kondensat yatağının tammiqyaslı işlənilməsi, Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (SCP) genişləndirilməsi, Trans-Anadolu Boru Kəməri (TANAP) və Trans-Adriatik Boru Kəməri (TAP) layihələrinin həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Komissiyası yaradıldı [1]. Tərkibində prezidentin həmin dövəndə köməkçisi (indi isə baş nazir) Ə.Əsədov, Energetika naziri N.Əliyev, İqtisadiyyat və Sənaye naziri Ş.Mustafayev, Maliyyə naziri S.Şərifov, Ekologiya və Təbii Sərvətlər naziri H.Bağirov, SOCAR-ın prezidenti R.Abdullayev və Dövlət Neft Fondunun icraçı direktoru Ş.Mövsumovun yer aldığı Komissiya görülən işləri layihədə iştirak edən şirkətlərlə əlaqələndirməli, yaranan problemlərin operativ həllini təmin etməli idi. Bundan əlavə, Komissiya həyata keçirilən işlərlə bağlı təkliflər hazırlamaq hüququna da malik olmaqla yanaşı, aparılan işləri də daim nəzarətdə saxlamalı idi [2, s.171]. 2013-cü il 17 dekabr tarixində- eyni gündə, həm Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi layihəsi həm də Şahdəniz-2 layihəsi üzrə yekun investisiya haqqında, qərar verilmiş oldu [4, s.4].

Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi ilə bağlı yekun investisiya qərarında layihənin ümumi dəyəri 5,3 milyard dollar həcmində göstərilmişdir. Burada Azərbaycanın payına düşən hissə isə

inflyasiya faizləri nəzərə alınmaqla 1,1 milyard dollar təşkil etmişdir. Göstərilən məbləğə 6,67% pay üzrə alqı-satqı qiyməti, 10% payın alınması üzrə ilkin qiymət, 6,67% pay üzrə maliyyələşdirmə və 10% pay üzrə genişləndirmə xərcləri daxildir. İnşaat işlərinin gedişində layihənin xərcləri bir qədər azalaraq 4,9 milyard dollara düşmüşdür ki, buna adekvat olaraq Azərbaycanın payı da, 820 milyon dollar həcmində olmuşdur. Genişləndirilmə işləri başa çatdıqdan sonra CQBK-nin nəqletmə qabiliyyəti 16 milyard kub metr artırılaraq 23,4 milyard kub metrə çatdırılmışdır və bunun gələcəkdə artırılaraq 31 milyar kub metrə çatdırılması mümkün olacaqdır. Hadisələrin sonrakı inkişafı (Rusiya ilə Ukrayna arasında baş verən hərbi münaqişə nəticəsində Avropa İttifaqının Rusiyadan qaz idxalını xeyli azaltması və Azərbaycan təbii qazına ehtiyacın artması) yenidən kəmərin genişləndirilməsini gündəmə gətirəcəkdir.

2013-cü il dekabrın 17-də Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi Layihəsi üzrə yekun investisiya qərarı qəbul edildikdən sonra, layihə çərçivəsində bütün müqavilələr imzalanmış və yaradılmış hüquqi baza əsasında tikinti quraşdırma işləri həyata keçirilməsinə başlanılmışdır [5, 4]. Layihənin səhm paketi aşağıdakı kimi bölünmüşdür. BP 29.9% (operator), Lukoil 19,99%, TPAO 19%, SOCAR 14,35%, NICO 10% və CQD 6,67%.

26 may 2014-cü ildə imzalanmış müqavilə ilə kəmərin Azərbaycan və Gürcüstan hissələrinin tikintisi "Saipem" və "Azfen" şirkətlərinə verilmişdir. Müqavilənin dəyəri 735 milyon dollar təşkil edirdi. Tikinti işlərinə 2015-ci ilin yanvar ayında başlanması planlaşdırılmışdı. 2016-cı ilin sonuna qədər kəmərin Gürcüstan hissəsinin, 2017-ci ilin axırında isə Azərbaycan hissəsinin tikintisinin başa çatdırılacağı nəzərdə tutulurdu [11]. Ümumilikdə isə layihənin həyata keçirilməsinə və istismarına CQBK Ko şirkəti cavabdehlik daşıyırdı [10, 8]. Layihə çərçivəsində torpaq sahələri və digər daşınmaz əmlak obyektləri üzərində hüquqların əldə edilməsi prosesinin daha səmərəli təşkil edilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında hələ 10 sentyabr 2014-cü il tarixində Prezident İ. Əliyev sərəncam imzalamışdı. Sərəncama əsasən layihə həyata keçirilərkən kəmərin boyu torpaq sahələrinə, obyektlərə dair mülkiyyət, istifadə və icra hüquqlarının əldə edilməsi prosesi ilə bağlı bir sıra xidmətlərin (vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarının dövlət qeydiyyatı, notariat fəaliyyəti, şəxsiyyət vəsiqələrinin verilməsi və dəyişdirilməsi, daşınmaz əmlakın dövlət reystreri ilə bağlı xidmətlər, arxiv arayışlarının verilməsi, torpaq kadastrı xidmətləri və s.) operativlik və şəffaflyq prinsipləri əsasında Azərbaycan Respublikası Prezidenti Yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi olan "ASAN" xidmətə verilməli idi [8]. Göründüyü kimi Azərbaycan hökuməti layihənin reallaşmasını ləngidə biləcək istənilən məsələyə çevik reaksiya göstərərək, dünya təbii qaz bazarına daxil olub möhkəmlənmək istəyirdi.

Azərbaycan ərazisində isə birləşdirmə və ərsinləmə stansiyaları ilə yanaşı mövcud CQBK-nin 78, 152, 227, 298 və 386-cı kilometrində bağlayıcı qurğuların inşası layihədə yer almışdır. Azərbaycan ərazisində mövcud kəməre paralel çəkiləcək ikinci boru xəttinin tikintisini səmərəli və planlı həyata keçirmək üçün inşaat işləri Qoltuq-Kürdəmir, Kürdəmir-Türyançay, Türyançay-Borsunlu, Borsunlu-Zəyəmçay, Zəyəmçay-Gürcüstan sərhəddi olmaqla 5 hissəyə bölünmüşdür. Adları çəkilən hər bir bölmədə tikinti düşərgələri, boruların saxlanma yerləri, texniki xidmət sahələri yer almışdır.

Cənubi Qafqaz Boru Kəməri BTC xəttinin çəkildiyi dəhliz ilə ona paralel olaraq çəkilmişdir. Layihəyə uyğun olaraq ikinci qaz kəməri mövcud dəhlizin sağ tərəfi ilə çəkildiyi halda BTƏ boru kəməri ilə, sol tərəfi ilə çəkildiyi halda isə BTC xətti ilə yanaşı olurdu. Yanaşı boru xətlərinin çəkilməsi maliyyə xərclərinin azaldılması baxımından sərfəli olsa da təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən müəyyən problemlər yaradırdı. Kəmərin birində qəza baş verəcəyi təqdirdə digərinin də zərər görmə ehtimalı böyük olduğundan ən irəli texnologiya tətbiq olunmuşdur. Tikinti işləri aparılarkən Beynəlxalq Boru Kəmərləri Təhqiqat Şurasının modelindən istifadə edilmişdir. Belə ki, BP-nin bu sahədəki təcrübəsi və oxşar boru kəmərlərində qəza zamanı sənaye göstəricilərinin müqayisəsi iədqıqatı üsullarından yararlanmışdır. Yeni boru xəttinin BTC və BTƏ kəmərləri ilə minimum 20 metr məsafədə tikilmişdir [6, 5]. Burada BP şirkətinin tətbiq etdiyi model əsas kimi götürülmüşdür. Belə ki, BP mütəxəssislərinin hesablamalarına görə qəza nəticəsində kraterin radiusu indiyə qədər ən geniş şəkildə 15,2 metr məsafədə qeydə alınmışdır. Kəmərlərin kəşimə hissələrində yeraltı xətlərdən və xəndəksizləşdirmə (kəməri torpağa basdırmamaq) üsullarından istifadə edilmişdir.

Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin Genişləndirilməsi Layihəsi 4,35 milyard dollara başa gəlmişdir [9, 32].

Beləliklə, qısa bir zəmanə çərçivəsində Azərbaycan dövləti Cənub Qaz Dəhlizinin mühüm bir seqmentini təşkil edən Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsi üçün zəruri tədbirləri görmüş və

onun tikitisini yüksək standartlara cavab verəcək şəkildə həyata keçirə bilmişdir. Azərbaycanın Şah Dəniz-2 layihəsi çərçivəsində hasil olunacaq təbii qazının Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsi nəqlinin reallaşdırılması üçün 20007-ci ildə istifadəyə verilmiş Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin genişləndirilməsinin 2017-ci ildə başa çatması olduqca əhəmiyyətli bir hadisə idi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan qəzeti 30 oktyabr 2013-cü il
2. Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında // "Xalq qəzeti" 30.10.2013. <http://www.xalqqazeti.com/az/news/ordinaces/39184>
3. Elçin Mehdi. Avropa İttifaqının müasir enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın yeri. Strateji Təhlil / Say 7-8, 2014. s.165-180
4. Xalq qəzeti 24 may 2014-cü il
5. Xalq qəzeti 11 sentyabr 2016-cı il
6. Mürsəlov A. Təhlükələrin təhlili və riskin qiymətləndirilməsi. CQBK-nin genişləndirilməsi layihəsi. Azərbaycan Ətraf Mühitə və Sosial Sahəyə Təsirin Qiymətləndirilməsinin Əlavəsi. Yekun Variant. 12 s. Elektron resurs https://www.academia.edu/32438058/F%C9%99sil_12_T%C9%99hl%C3%BCk%C9%99l%C9%99ri_n_t%C9%99li_li_v%C9%99ri_ski_n_qi_ym%C9%99tl%C9%99ndi_ri_lm%C9%99si s. 5)
7. Nuray Erdoğan TANAP projesinin Türkiyə Azərbaycan enerji politikalarında yeri və önemi. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Yıl: Temmuz 2017 Cilt-Sayı: 10(3) ss: 10-26. S. 13, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/322410>).
8. Respublika qəzeti 10 sentyabr 2014-cü il
9. SOCAR Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti. Hər birinin nominal dəyəri 1 000 (bir min) ABŞ dolları olan 100 000 (bir yüz min) ədəd faizli, təmin edilməmiş, sənədsiz, adlı istiqrazların Emissiya Prospekti-2020, Bakı-2020, 55 s, Elektron resurs <https://uploads.cbar.az/meas/dd3ea16107908c7e9ceb129ca.pdf>)
10. SOCAR. İllik hesabat-2017. <https://www.socar.az/socar/assets/documents/az/socar-annual-reports/illik-hesabat-2017>. 101 s.
11. unikal.org 27.V. 2014

Reyhan Abbasova
Azərbaycan Dillər Universiteti

QAFQAZ EVİ İDEYASININ YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

Açar sözlər: soaial-iqtisadi həyat, anti-rus ideyası, türk tolerantlığı

Ключевые слова: социально-экономическая жизнь, антироссийская идея, турецкая толерантность

Key words: socio-economic life, anti-Russian idea, Turkish tolerance

“Qafqaz evi” ideyası Cənubi Qafqazda yaşayan xalqların birgəyaşayış ideyasıdır. “Qara və Xəzər dənizləri arasında, Qafqaz dağlarının hər iki tərəfində yaşayan xalqların ümumi düşməyə qarşı mübarizədə vahid cəbhənin yaranması ideyasıdır. Bu birlik özünün siyasi müstəqilliyini əldə edən gün mədəni bir dünya sistemində bolluq diyarına çevrilə bilər. (M.Ə.Rəsulzadə)”

Qafqazda ortaq coğrafiya, soaial-iqtisadi həyat, tarixi təzahürlər bu xalqların həyatını ümumi çalarlarda birləşdirirdi. Dilindən, dinindən asılı olmayaraq Qafqazın dünya tarixində xüsusi rolu var. O, Şərqlə Qərbi Asiya ilə Avropanı birləşdirən ticarət yollarının üzərində yerləşir. Orta əsr tarixçiləri Qafqazda türk tolerantlığının olduğunu yazırlar. 1828-ci ildə Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalından sonra Rusiya imperiyası bölgədə özünün hegomonluğuna nail olmaq, burada müstəmləkəçilik iqtisadiyyatı qurmaq üçün yerli xalqlar arasında “parçala, hökmranlıq et” siyasəti yürüdür, buraya İran və Türkiyədən erməniləri köçürür və özünə etnik dayaq yaradırdı. Ermənilər burada “Daşnaksütyun”, “Armenikan”, “Hurcaq” terror təşkilatlarının köməyi ilə çaxnaşmalar salır, xalqların dinc birgəyaşayışına mane olurdular.

İlk dəfə “Qafqaz evi” ideyasını M.F.Axundov və M.B.Məmmədzadə irəli sürmüşlər. XIX əsrin sonlarında bu ideya yayıldı və müzakirələrə səbəb oldu.

Hələ “Avropa birliyi”, “Avropa Şurası” kmi beynəlxalq təşkilatlar yaranmamış, bizim ziyalılar “Qafqaz evi” ideyasını irəli sürüblər. Rəsmi sənədlərdə ilk dəfə M.Ə.Rəsulzadənin əsərlərində bu terminə

rast gəlinir. O, yazırdı “Qafqaz məsələsi tarixin ən önəmli məsələsidir. Qafqaz xalqları inanırdılar ki, orta q siyasi taleləri var və çar hakimiyyəti çökəndən sonra qurduqları respublikanı bolşevik işğalından qurtarmaq üçün konfederativ birlikdə birləşdirilməlidirlər.” Ü.Hacıbəyov “Biz hamımız qafqazlı balasıyıq” adlı məqaləsində ideyanın əhəmiyyətini vurğulamışdır. 1917-ci il fevral burjua demokratik inqilabından sonra Qafqazda çar idarəçilik sistemi – canişinlik ləğv edildi. 14 fevral 1918-ci ildə Azərbaycan türkləri, gürcü və erməni deputatları Tiflisdə Zaqafqaziya Seymini yaratdılar. Seym 23 fevral 1918-ci ildə işə başladı. Seymdə 3 əsas partiya : gürcü sosial demokratlar – 32, Müsavat 30, erməni daşnaksütun – 27 səsle iştirak edildi. 19 aprel Cənubi Qafqazın istiqlalı elan edildi. 22 aprel Zaqafqaziya Seymi yarandı. Seym 3 millətin – gürcü, erməni və azərbaycanlıların həyatında mövcud ziddiyyətləri tənziqləmək və müstəvi üçün mühüm olan problemləri həll etmək istəyirdi. Bunlar milli, aqrar, Türkiyə ilə sülh sazişi idi.

“Qafqaz birliyi” məsələsi fevral inqilabından sonra Qafqaz komitəsi dövründən yarandı. Bu məsələ Zaqafqaziya Seymində, Trabzon konfransı (1918) və Müsavatın II qurultayında (1919) müzakirə olundu. AXC üzvləri Qafqaz xalqlarının birliyi və konfederasiya halında birləşmək üçün çalışırdılar. Şimali Cənubi Qafqazın birləşdirilməsi məsələsi fikir ayrılığına səbəb oldu. Gürcü və ermənilər Şimali Qafqazla itti-faq məsələsinə inanmırdılar.

Buna baxmayaraq 9 aprel 1920-ci ildə Tiflis konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin təşəbbüsü ilə “Qafqaz Cümhuriyyətləri Şurası” yaratmaq haqqında layihə hazırlandı. Lakin 1920-ci il 28 aprel rus istilasına buna mane oldu. Qafqaz respublikalarının süqutundan sonra xaricdə yaşayan mühacirlər Qafqaz birliyi ideyasının gerçəkləşdirilməsi üçün yenidən birləşdilər. C.Hacıbəyli Qafqaz respublikalarının süqutunun səbəbini “Qafqaz birliyi” məsələsinə kifayət qədər əhəmiyyət verilməməkdə görürdü. Bununla da mühacirətdə ilk dəfə “Qafqaz birliyi” ideyası yarandı.

1921-ci il mayın 8-də Ə.Topçubaşovun başçılığı ilə qafqazlı mühacirlər “Qafqaz konfederasiyası” yaratmaq üçün Parisdə AXC-nin nümayəndəliyinə toplaşdılar. Azərbaycan, gürcü, erməni və şimali Qafqaz arasında birlik müqaviləsi imzalandı.

1921-ci il 7 iyulda Fransada Qafqaz respublikaları və Rusiya mühacirlərinin vahid antibolşevik iclası küçürildi. Fransa buna müsbət münasibət bildirdi. Ə.Topçubaşov Türkiyənin də bu ideyaya razılıq etdiyini çatdırdı.

XX əsrin I yarısında “Qafqaz konfederasiyası” ideyası mühacirətdə dövlətçilik ənənələrinin, milli şüurun azadlıq ideyalarının formalaşmasında böyük rol oynadı.

SSRİ dağılıqdan sonra “Qafqaz konfederasiyası” ideyası yenidən gündəm oldu. H.Əliyev Qafqaz ölkələrinin birləşmə ideyasını irəli sürmüşdü. Ancaq Ermənistan həm 1918-20-ci illərdə, həm də müasir dövrdə bu ideyaya maneçilik törədirdi. Erməni terroru nəticəsində Türkiyə ilə sərhədləri bağlı, Azərbaycanın əzəli torpaqları işğal edilib, bir milyona yaxın qaçqın öz dədə-baba yurdundan didərgin düşüb.

Qafqazda milli münəqişə ocağı çoxdur: Abxaziya, Qarabağ, Cənubi Osetiya və s. Bu problemlər həll olunmadan bölgələr arasında iqtisadi və mədəni inteqrasiyanın olması qeyri-mümkündür.

Qafqazın inkişafı haqqında mülahizələrdə üç Cənubi Qafqaz ölkələri və Şimali Qafqaz xalqlarının bir araya gəlməsi aktualdır.

1991-ci ildə Qafqaz Dağlı xalqlarının Assambleyası yarandı. Bu 1918-ci ildə yaranan Dağlı Respublikasına oxşar bir dövlət qurumu idi. Lakin anti-rus ideyası bəzi xalqları bu ideyadan uzaqlaşdı. Əsas rol çəçen lideri C.Dudayevin əlinə keçdi. Gürcü-abxaz müharibəsi dövründə konfederasiya qoşunları abxazları müdafiə etdi. Bu da konfederasiya arasında münəqişəyə səbəb oldu. I rus-çəçen müharibəsində konfederasiya ideyası fəaliyyətini dayandırdı. “Qafqaz evi” ideyasını Azərbaycan və Gürcüstan həyata keçirdi. 1992-1993-cü illərdə E.Şevərnadze “Ümumi Qafqaz evi” ideyasını “Dinc Qafqaz uğrunda” ideyası ilə əvəz etdi. Azərbaycan bu ideyaya müsbət münasibətini bildirirdi.

Regionda əməkdaşlıq, sülh, sabitlik H.Əliyevin müstəsna xidməti sayəsində öz həllini tapır. Həm Gürcüstan, həm Azərbaycan “Ümumi Qafqaz evi” təsisatının yaradılmasında mühüm rol oynayır. Bu onların oxşar taleyi ilə əlaqədardır.

1. Hər ikisi müstəqil Qafqaz dövlətidir.
2. Hər ikisinin ərazi bütövlüyünün məsələsi aktualdır.
3. Hər ikisi Rusiyadan uzaq müstəvidə inkişaf etmək istəyir.

Qafqazda sülhün, əməkdaşlığın mövcud olması üçün 1996-cı ildə H.Əliyev Gürcüstana səfər etdi. Bu görüş hər iki dövlətin əlaqələrinin möhkəmlənməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Ulu öndərin sə-

fəri zamanı “Qafqazda sülh, təhlükəsizlik, əməkdaşlıq haqqında” birgə bəyannamə imzalandı. O H.Əliyevin təklifi ilə “Tbilisi bəyannaməsi” adı aldı və “Ümumi Qafqaz evi” ideyasının həyata keçirilməsi üçün ilk addım oldu. Sənəd Azərbaycan-Gürcüstan müstəvisindən çıxaraq, bütün Qafqaz xalqlarının inkişafına təsir göstərəcəkdir. Bəyannamədə sülhün, təhlükəsizliyin təmin olunması üçün qarşıya qoyulmuş tələblərə sadıqlıq, beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədlərin toxunulmazlığı, suverenlik, ərazi bütövlüyünün qorunması, zor işlənməmək, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq, regionda bütün mübahisəli məsələləri sülh və anlaşma yolu ilə həllini təmin etmək, separatizm və terrorizmə qarşı birgə mübarizə MDB, QİƏT, Aİ ilə əməkdaşlıq, Avropa və Asiyaya inteqrasiya öz əksini tapır.

Tbilisi bəyannaməsinə görə Qafqazda sülhün bərqərar olması üçün:

1. beynəlxalq birlik tərəfindən tanınmış sərhədlərin tanınması
2. insanların, habelə milli azlıqların hüquq və azadlıqlarının təmin olması
3. nəqliyyat və digər kommunikasiyalarının inkişafı
4. etnik və dini dözümlülük
5. Qafqazda təbii fəlakətin nəticələrinin aradan qaldırılmasında birgə çalışmaq, turizmin inkişafına nail olmaq
6. xarici investisiyaların cəlb edilməsi, beynəlxalq layihələrin qəbul edilməsi.

Bu bəyannamə sabit və dinc Qafqaz ideyasını gündəmə gətirdi. E.Şevərnadze: “Qafqazla həmişə BMT, ATƏT, MDB kimi nüfuzlu təşkilatları məşğul olub. Ancaq indiyə qədər Qafqaz amilinin özünü hərəkətə gətirən olmamışdır. Zənnimcə, bizim bu təşəbbüsümüz Qafqazda yaşayan xalqları hərəkətə gətirməyə imkan verəcək.” Qafqazda sülh və əməkdaşlıq naminə bütün maraqlı dialoqa dövlətləri qoşulmasına çağırmasına baxmayaraq Ermənistan və Rusiya bura qoşulmadı.

Tbilisi bəyannaməsinin imzalanması ilə regiona maraq artdı. 1996-cı il iyunun 3-də Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan və Rusiya, Şimali Qafqaz muxtar qurumlarının rəhbərlərinin iştirakı ilə Kislovodskda görüş keçirildi. Burada “Kislovodsk bəyannaməsi” kimi tanınan sənəd imzalandı. O, mahiyyət etibarı ilə H.Əliyev təfəkkürünün nəticəsi olan “Tiflis bəyannaməsi”nin məntiqi davamı idi. Bu sənədlər arasında fərqlər də yox deyildi. “Tiflis bəyannaməsi” Qafqazda sülh təmin etməyin konseptual yollarını göstərirdi, lakin “Kislovodsk bəyannaməsi” isə yaranmış status kvonu saxlamaq istəyirdi. “Kislovodsk bəyannaməsi” bu sözlərlə bitir: “Qafqaz bizim ümumi evimizdir. Onu öz tarixi ilə fəxr edən və gələcəyə inamla insanların yaşadıkları dinə, tərəqqi edən regiona çevirmək bizim borcumuzdur.”

1998-ci ilin sentyabrında H.Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda Tarixi İpək yolunun bərpası üzrə böyük konfrans keçirilib. Burada Qafqazda sülh, əməkdaşlıq, tək region deyil Qafqazın Avropa və Asiyaya inteqrasiyası üçün əhəmiyyətli sənədlər imzalandı. Regionda sülhün möhkəmləndirilməsi məsələsi Qafqaz ölkələrinin xarici işlər nazirlərinin **Tsindali** görüşündə (1999-cu il 13aprel) masaüstü məsələyə çevrildi. Borjomidə Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan daxili işlər nazirlərinin görüşü də bu məsələni çözmək də regionda cinayətkarlıq və kriminoloji vəziyyətin ortadan götürülməsi, Qafqazda sülh naminə də xüsusi qərar qəbul etdi .

“Ümumi Qafqaz evi” ideyasının həyata keçirilməsində ən önəmli addımlardan biri H.Əliyevin təklifi ilə “Qafqazda sülh və əməkdaşlıq Paktı” yaradıldı (1999-cu il 18 noyabr İstanbul sammiti). 2000-ci ildə S.Dəmirəl və E.Şevərnadze bu paktı imzaladılar. 2000-2001-ci illərdə Qafqaz dördlüyünün müxtəlif formatlarda görüşləri keçidi ki, bunlar da Qafqazın gələcəyi üçün baza rolunu oynayan xüsusi qərarları qəbul edildi. Bu görüşlərin əsasında Azərbaycan- Gürcüstan münasibətləri durur ki, bu da regionda əməkdaşlığı gücləndirir. Hər iki dövlətin iqtisadiyyatını gücləndirən Şərqi Qərbi korridorunu yaranır. Rusiyadan, İngiltərədən asılılığı azaldır, onunla bərabərtərəfli münasibət yaranır.

Hazırda Qafqazda sülh və təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsində Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, GUAM, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı qurumları regionun Avropa və Asiyaya inteqrasiyasını təmin edir.

Ədəbiyyat:

1. M.Ə.Rəsulzadə. Qafqaz problemləri
2. H.Əliyev. Müstəqillik yollarında. I-IV cild. B.1997
3. Z.Səmədzadə, H.Əliyev və Qafqazda sülh problemləri. B.2005
4. İ.Hüseynova. H.Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. B.2008

РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА МЕЖДУ РОССИЕЙ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ

Ключевые слова: Россия, Азербайджан, Вторая карабахская война, Европейский Союз, энергетическая безопасность

Açar sözlər: Rusiya, Azərbaycan, İkinci Qarabağ müharibəsi, Avropa İttifaqı, enerji təhlükəsizliyi

Key words: Russia, Azerbaijan, the Second Karabakh War, the European Union, energy security

После второй карабахской войны, особенно конфликта между Россией и Украиной, возросла роль Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности Европы. В связи с этим, важным событием стала реализация проекта «Южный газовый коридор» (ЮГК) (общая стоимость составляет 40 млрд. долларов), который предусматривает доставку азербайджанского газа по Трансанатолийскому (TANAP) трубопроводу сначала в Турцию, а затем на европейские рынки. После второй карабахской войны 31 декабря 2020 года начались поставки природного газа на европейский рынок через ТАР [1]. Если учесть, что на долю России приходится 34% потребностей Евросоюза в природном газе, и Россия пытается удовлетворить свои политические и экономические интересы в Европе за счет увеличения и уменьшения объемов транспортируемого газа, то значение Южного газового коридора становится еще более очевидным [2, s. 548-549].

В феврале 2022 года президент Азербайджана Ильхам Алиев во время своего визита в Россию заявил, что Россия и Азербайджан могут активно сотрудничать для координации поставок газа в Европу. Ильхам Алиев отметил, что высокая цена на топливо не отвечает интересам обеих стран [10]. Следует отметить, что в 2021 году импорт газа ЕС из России составил 155 млрд кубометров, что составляет 45% импорта природного газа блока. Но в феврале 2022 года Россия прекратила поставки из-за экономических санкций Запада против Москвы [9].

Европу потрясли, с одной стороны, фантастические цены на газ, а с другой — нехватка топлива [5]. Столкнувшись с острым энергетическим кризисом, ЕС возлагал большие надежды на Баку. В свою очередь, транспортировка газа из Центральной Азии через Азербайджан имеет большие перспективы и возможности [6].

Хотя источники энергии Азербайджана, особенно экспорт природного газа, не могут конкурировать с объемом газа, который Европа покупает у России, это очень важно с точки зрения обеспечения диверсификации источников энергии и маршрутов. План из десяти пунктов по снижению зависимости Европы от российского газа, предложенный Международным энергетическим агентством, включает Азербайджан в качестве альтернативного источника в этом контексте. В отношениях между Азербайджаном и Европейским Союзом изучены возможности увеличения объема экспорта азербайджанского газа. Так, 18 июля 2022 года был подписан «Меморандум о взаимопонимании о стратегическом партнерстве в области энергетики между Европейским союзом и Азербайджанской Республикой». Согласно документу, к 2027 году Азербайджан увеличит добычу природного газа в Европу как минимум до 20 миллиардов кубометров.

1 октября 2022 года в Софии, столице Болгарии, состоялась церемония открытия греко-болгарского газового интерконнектора (IGB). На этой церемонии также была введена в эксплуатацию линия внутренней связи между Болгарией и Грецией, которая будет обеспечивать транспортировку азербайджанского природного газа. IGB обеспечит диверсификацию источников поставок природного газа, также маршрутов для Болгарии. Существование этого интерконнектора еще больше укрепило позиции Азербайджана [3].

В июле 2022 года объем газа, транспортируемого из Азербайджана по Южному газовому коридору, достиг 37 миллионов кубометров в сутки. Если темпы поставок сохранятся, то новый уровень поставок может составить 13,5 млрд кубометров в год. Между тем эксперты отмечают, что даже эти шоковые показатели не идут ни в какое сравнение с объемами, потерянными Европой из-

за сокращения потенциала «Северного потока» (СП-1) после конфликта между «Газпромом» и немецкой компанией «Сименс» [5].

Визит президента Ильхама Алиева в Германию в марте 2023 года был важен с точки зрения энергетического сотрудничества с Европейским союзом [7]. На этой встрече были затронуты широкие перспективы сотрудничества между Азербайджаном и Европейским союзом в области зеленой энергии. Говоря о сотрудничестве с Россией в области энергетики в послевоенный период, президент Ильхам Алиев сказал: *“Сейчас речь идет о том, чтобы приобрести российский газ в объеме 1 миллиарда кубометров. Контракт был заключен в конце прошлого года. И, по существу, даже половины этого объема мы еще не получили. Для чего мы это делаем? Да, у нас растет потребление, растет население. У нас сейчас в полную мощь работают те предприятия, которые работали не на полную мощь тогда, когда не было достаточных ресурсов, – это и метанольный завод, это карбамидный завод, это нефтехимия.То есть говорить о том, что мы покупаем российский газ и перепродаем могут либо дилетанты, либо провокаторы. ...Но, тем не менее, вот эти попытки постоянного очернения Азербайджана и принижения нашей роли, нашей значимости – они не новые. Я же помню период, когда то же самое говорили, что у Азербайджана нет нефти, что Баку – Тбилиси – Джейхан не будет построен, потом говорили, что у Азербайджана нет газа, и сейчас говорят. Ну и пусть говорят. Мы делаем свое дело и делаем его успешно.”* [8]

Литература:

1. Cənub Qaz Dəhlizi // https://minenergy.gov.az/az/layiheler/cenub-qaz-dehlizi_2196
2. Əliyeva, A. 44 Günlük Vətən Müharibəsi Ərzində və Sonrasında Azərbaycan – Avropa İttifaqı Münasibətləri // Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, – 2022, cild 9, sayı 2, – s.536-560.
3. Nəsiyev Ş. Avropada enerji böhranı və görülən tədbirlər // <https://aircenter.az/uploads/DifK0C8bhIrV.pdf>.
4. Асланов А. Реалии поствоенного периода: Азербайджан диктует повестку дня региона // https://azertag.az/ru/xeber/Realii_postvoennogo_perioda_Azerbaidzhan_diktuet_povestku_dnya_regiona-2088344.
5. Азербайджан поставил в Европу рекордные объемы газа // <https://newizv.ru/news/2022-07-27/azerbaidzhan-postavil-v-evropu-rekordnye-ob-emy-gaza-366445>.
6. В Университете АДА состоялась международная конференция на тему «Южный Кавказ: развитие и сотрудничество». В конференции принял участие Президент Азербайджана Ильхам Алиев // https://azertag.az/ru/xeber/VUniversitete_ADA_sostoyalas_mezhdunarodnaya_konferenciya_na_temu_YUzhnyi_Kavkaz_mrazvitie_i_sotrudnichestvo_V_konferencii_prinyal_uchastie_Prezident_Azerbaidzhana_Ilham_Aliev_OBNOVLENO_4_VIDEO-2115233.
7. Никифоров О. Азербайджан намерен заменить российские энергоносители в Европе // https://www.ng.ru/energy/2023-04-10/15_8702_azerbaijan.html.
8. Президент Азербайджана Ильхам Алиев дал интервью местным телеканалам // <https://president.az/ru/articles/view/58555>.
9. Karimli I. Azerbaijan, EU Working to Expand Natural Gas Supplies to Europe // <https://caspiannews.com/news-detail/azerbaijan-eu-working-to-expand-natural-gas-supplies-to-europe-2022-6-2-30>.
10. Russia, Azerbaijan can coordinate gas supplies to Europe – President Aliyev // <https://tass.com/economy/1410233>.

Şalalə Bağırova
Azərbaycan Dillər Universiteti

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKIDA QEYRİ-MÜSƏLMANLARIN İCTİMAİ HƏYATI VƏ MÜASİR PARALELLƏR

Açar sözlər: qeyri-müsəlmanlar, ictimai cəmiyyətlər, milli azlıqlar, multikulturalizm

Ключевые слова: немусульмане, общественные организации, национальные меньшинства, мультикультурализм

Key words: non-muslims, public societies, national minorities, multiculturalism

XIX əsrin ikinci yarısında neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə əlaqədar olaraq, Bakı şəhəri güclü sənaye şəhərinə çevrilmişdi. Bu səbəbdən şəhərə Rusiya imperiyasının müxtəlif yerlərindən, xüsusilə də

Cənubi Qafqazdan qazanc üçün kütləvi şəkildə müxtəlif xalqların nümayəndələri – ruslar, ermənilər, yəhudilər və digərləri axışırdı. XX əsrin əvvəllərində Bakının əhalisi çoxmillətli idi. 1919-cu ilin statistikasına görə, Bakı şəhər Qradonaçalnıqlıy və Bakı quberniyasının birlikdə 1 281 575 nəfər əhalisi vardı. Bunlardan 939 648 (73,5 %) -i müsəlman, 177 234 (13,8 %) -i rus, 120 087 (9,3 %) -i erməni, 9 004 (0,7 %) -i gürcü, 35 602 (2,7 %) -i digər xalqların nümayəndələri idi [4].

XX əsrin əvvəllərində Bakıda yaşayan qeyri-müsəlmanlar bir sıra cəmiyyətlər yaradaraq, ictimai həyatlarını təmin etməyə çalışırdılar. Bu cəmiyyətlər əsasən maarifçilik, xeyriyyəçilik xarakteri daşıyırdı. Onların içərisində fəaliyyətlərini xeyriyyəçi adı ilə pərdələyərək, əslində mənfur əməllərinə yardım edəcək erməni təşkilatları da vardı ki, bunların fəaliyyətinin nəticələri tarixin sonrakı gedişlərində açıq-aydın görünür.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təşəkkülünə qədər Bakıda yaşayan qeyri-müsəlmanların diasporları yaradılmaqda idi. Burada erməni diasporu güclü idi. Ermənilərə nisbətə gürcülər azlıqda təşkil etsələr də, onlar da öz aralarında sıx birləşə bilmişdilər. Bakı şəhərində məskunlaşan gürcülər bir ərazidə kompakt şəkildə məskunlaşaraq, əsasən fəhlələrdən ibarət “Bakı gürcülərinin koloniyası” nı da yaratmışdılar [5]. “Gürcülər arasında savadlılığın yayılması cəmiyyəti”, “Gürcü ədəbi-bədii dərnəyi”, “Gürcü qadınları dərnəyi” şəhərdə yaşayan gürcülərə məxsus ictimai təşkilatlar idi.

Bəhs edilən dövrdə rus ictimai təşkilatları da öz fəaliyyətləri ilə seçilirdilər. Onların sırasında “Bakı Kiril-Mefodi Pravoslav və Xeyriyyə Qardaşlığı”, “Bilik carçısı”, “Sokol” (Şahin), “Bakı şəhərində uşaq və gənclərin dostu”, Mərkəzi Ev Komitəsinin adlarını çəkmək olar. Misal üçün, “Bakı şəhərində uşaq və gənclərin dostu” cəmiyyəti fəaliyyətini əsasən maarifçiliyə, uşaqların asudə vaxtlarının səmərəli təşkilinə yönləndirmişdi. Fəaliyyəti dövründə uşaq evləri və klublarının təsis, uşaq oyunları və bayramları, ekskursiyalar, sənətkarlığın və tətbiqi incəsənətin müxtəlif növləri ilə məşğul olmaq üçün yeniyetmələrin düzgün inkişafına yönləndirilmiş emalatxanaların açılışı ilə məşğul olan cəmiyyət “Qırmızı papaq”, “Turp” nağılları, Mamin-Sibiryakın həyat və yaradıcılığı, şimal diyarının coğrafiyasının öyrədilməsi kimi tədbirlər keçirtmişdi [1, hesabat, səh.9].

Bakıda məskunlaşan yəhudi ziyalıların böyük qismi isə öz ictimai həyatlarını təmin etməklə yanaşı, yerli müsəlmanlara da köməklərini əsirgəməmişdilər. Misal üçün doktor Yevsey Gindes milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, ilk əvvəl, südəmə uşaqlar üçün “Bir damla süd” mətbəxini təsis etmişdi. Qeyd edək ki, “Bir damla süd” mətbəxi Avropada təşəkkül tapmışdı. İlk məntəqələri 1890-cı illərin əvvəllərində Almaniya və Fransada, 1901-ci ildə isə Rusiyada yaradılmışdı [7]. 1907-ci ildə isə Gindes milliyyətdən və dinindən asılı olmayaraq, bütün uşaqların qayğısına qalacaq “Uşaq ölümü ilə mübarizə cəmiyyətini” yaratmışdı [2, səh.100]. Qeyd edək ki, doktor Gindes AXC-nin üçüncü hökumət kabinetində Xalq Səhiyyəsi naziri olmuşdu.

Gindeslə yanaşı, bu xeyriyyə və səhiyyə işlərin həyata keçirilməsində doktor Kaufman, doktor Berişteyn də yaxından iştirak edirdi. Qeyri-müsəlmanlardan olan həkimlərin sırasında Boris Filkelşteyn, Yakov Varşavskinin də adı keçir.

Qeyri-müsəlman ictimai təşkilatlarından danışarkən, Mərkəzi Ev Komitəsinin (Sentrodom) adını çəkmək xüsusilə vacib hesab edirik. Dövrün ən böyük ictimai təşkilatı olan Sentrodom şəhərin qeyri-müsəlman əhalisi ilə yanaşı, yerli müsəlmanların da ictimai vəziyyəti ilə maraqlanırdı, onlara şərait yaradırdı. Şəhərin müxtəlif yerlərində qidalanma məntəqələri açan Sentrodom müsəlman məhəllələrində tənqid çöhrəsinin satılması üçün xüsusi dükənlər təşkil etmişdi [2, səh.108]. Qeyd edək ki, komitənin sədri A.Leontoviç komitənin xeyriyyəçilik fəaliyyətində dinindən, dilindən asılı olmayaraq, şəhərin bütün təbəqələri arasında maraqlı oyada bilmişdi. Onu əhali arasında Sentrodom deyə çağırırdılar. Həmin dövrün müasirlərindən, əvvəllər Bakıda yaşamış, sonralar Almaniya mühacirət etmiş, Kadet partiyasının üzvü və Leontoviçin yaxın qohumu olan Baykov xatirələrində yazırdı: “Həyatın elə bir ehtiyacı və istəyi yox idi ki, Sentrodom ona hay verməsin [6].

Bu gün də Azərbaycanda müxtəlif millətlərin nümayəndələri yaşayır. Azərbaycan Respublikası etnik tərkibinə görə rəngarəngdir. Ümummili Lider Heydər Əliyevin xalqın təkidi ilə Azərbaycana rəhbərliyə qayıtmasından sonra digər xalqların nümayəndələrinə olan münasibət dövlətin siyasətində prioritet istiqamətlərdən birinə çevrildi. Əgər XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələri müxtəlif geniş spektrli təşkilatlarla yanaşı, lokal ictimai cəmiyyətlər yaradaraq, öz identikliklərini qorumağa çalışdırlarsa, 1993-cü ildən bu proses dövlət səviyyəsində həyata keçirilməyə başladı. Azər-

baycanda yaşayan digər xalqların nümayəndələrini dövlətin milli hesab edən Heydər Əliyev milli ayrı-seçkiliyin qəti əleydarı idi. “Biz Azərbaycan deyəndə onun sərvətini, gözəl təbiətini nəzərdə tuturuq. Lakin bütün bunlarla yanaşı, respublikanın ən başlıca sərvəti əsrlərdən bəri bu torpaqda yaşayan, öz taleyini, öz həyatını bu torpağa bağlayan, müxtəlif millətlərdən olan, müxtəlif dinlərə etiqad edən adamlardır. Ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olar...” [3].

Ümummilli Liderin bu uzaqqörən siyasəti ilə Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin əsası qoyulmuş və burada yaşayan milli azlıqlar ölkənin nəinki ictimai, eləcə də siyasi həyatında yaxından iştirak edirlər. Bu uğurlu siyasi kurs bu gün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir və 44 günlük Vətən müharibəsində özünü bir daha göstərdi.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Dövlət Tarix Arxivı. Fond 46, siyahı 2, saxlama vahidi 135, hesabat, səh.9
2. Bağırova Ş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində səhiyyə və himayədarlığın təşkili. Bakı, 2019.
3. Mürvətqızı S. Azərbaycan etnik tolerantlığın nümunəvi məkanı kimi. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2013/yanvar/291874.htm>
4. Адрес календарь, 1919
5. Барихашвили М. Культурно-просветительская деятельность грузинской диаспоры в Азербайджане в конце XIX и в начале XX века. <http://www.kavkazoved.info/news/2011/10/30/kulturno-prosvetitel'skaja-deyatelnost-gruzinskoj-diaspory-v-azerbajdzhane-v-konce-xix-i-v-nachale-xx-veka.html>
6. Байков Б.Л. Воспоминания о революции в Закавказье (1917-1920). www.dk1868.ru
7. Северюхин Д.Я. «Капля молока» Благотворительное общество. <http://encblago.lfond.spb.ru/showObject.do?object=2811805937>].

Севда Магеррамова

Азербайджанский университет языков

РОЛЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

Ключевые слова: глобализация, мультикультурализм, мультикультурные и толерантные ценности

Açar sözlər: globallaşma, multikulturalizm, multikultural və tolerant dəyərlər

Key words: globalization, multiculturalism, multicultural and tolerant values

Процесс глобализации, происходящий на различных этапах человеческого прогресса, характеризуется тем, что он охватывает большое геополитическое пространство. В общем, значение французского слова «глобальный», означает целый, всеобъемлющий, цельный, выражает значение земного шара на латыни. Также из смысла этого выражения ясно, что глобализация – это процесс, который охватывает, дополняет и контролирует землю во всех направлениях и проявляется во всемирной форме.

Характеризуя процесс глобализации в новое время, в ходе системного рассмотрения этого процесса сформировалось несколько методологических подходов. Каждый из этих методологических подходов трактует сущность процесса глобализации с разных точек зрения.

Анализируя глобализацию более отдаленных исторических этапов, становится ясно, что в последние века второго тысячелетия этот процесс очень ускорился и накрыл мир подобно «мощному потоку». Вся населенная территория планеты сотрясается проводами мирового рынка, политическим давлением и влиянием могущественных государств мира, применением результатов научных открытий и инноваций на протяжении пятидесяти лет, с помощью эффективных систем связи и транспорта, взаимодействий и отношений миллионов людей достигли беспрецедентного уровня.

Мониторинг проявлений глобализации - по отдельным направлениям в основном наблюдается в: демографическо-экологических, изменениях в техно сфере, глобализации экономики, в геополитическом поле и аспектах.

Исследования, направленные на всеобщую унификацию, подчеркнутые и выдвинутые на первый план в процессах глобализации, уступили место исследованиям, обосновывающим важ-

ность рассмотрения многообразия как базового принципа. Можно сказать, что с этого времени на повестку дня выдвинулся чрезвычайно сложный и противоречивый аспект глобализации – проблема культуры и глобализации.

Тенденция глобализации не обошла стороной и культурную сферу. Хотя это может быть незаметно на первый взгляд, но реальность состоит в том, что средства массовой информации сближают людей, ускоряют интеграционные процессы, превращая культурный опыт, обычаи и традиции народов, живущих в самых разных уголках мира, а также самые экзотические места, известные и представленные каждому.

На протяжении всей истории Азербайджанская Республика, занимавшая привилегированное положение в центре различных цивилизаций, не могла оставаться в стороне от процесса глобализации. В настоящее время Азербайджанская Республика, являющаяся членом многих международных организаций, активно участвует в процессе глобализации. Эта политика, начатая под руководством великого лидера Г.Алиева, в высокой форме проводится его достойными последователями. Принимая во внимание будущее глобального интеграционного процесса, правильная стратегическая линия, взятая Азербайджаном, заслуживает похвалы. Благодаря этой стратегической линии, обеспечивающей стабильность в нашей стране, Азербайджанская Республика планомерно переходит к рыночной экономике.

Великий лидер нашего народа Г.Алиев сказал: «Глобализация является основной тенденцией современного этапа мирового развития. Перспективы этого сложного и совсем не осмысленного процесса заставляют всех нас задуматься. Глобализация должна способствовать обеспечению стабильного развития государств, целостности и стабильности систем управления, ликвидации сепаратных выборов в экономических отношениях, повышению благосостояния людей» [3].

Осуществляемый под руководством Гейдара Алиева политический курс в сфере сохранения мультикультуральных традиций азербайджанского народа уверенно продолжается и развивается Президентом Ильхамом Алиевым. Общенациональный лидер нашего народа Гейдар Алиев сказал: «Для каждого человека национальная принадлежность является источником гордости. Я всегда гордился и сегодня горжусь тем, что я азербайджанец!». Сегодня эти крылатые слова стали формулой жизни для каждого достойного гражданина страны. В соответствии с идеологией азербайджанства, и с целью обеспечения сохранения толерантности и культурного, религиозного, лингвистического разнообразия, а также для признания Азербайджана в мире как центр мультикультурализма, исследования и поощрения существующих моделей мультикультурализма, распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 28 февраля 2014 года учреждена Служба государственного советника Азербайджанской Республики по межнациональным вопросам, вопросам мультикультурализма и религии. А распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 15 мая 2014 года был создан Бакинский международный центр мультикультурализма.

Президент Азербайджана Ильхам Алиев в своем глубокомысленном выступлении на IV Бакинском международном гуманитарном форуме сказал: «Мы говорим о диалоге между цивилизациями». Но в то же время нас разочаровывают некоторые заявления о том, что мультикультурализм потерпел неудачу, у мультикультурализма нет будущего. Это очень опасные заявления. Должен отметить, что мультикультурализм не имеет альтернативы в современном мире. Потому что абсолютное большинство стран мира – многонациональные страны. Если мультикультурализм потерпел неудачу, какова альтернатива? Это дискриминация, расизм, ксенофобия, исламофобия, антисемитизм [3].

Важнейшей задачей, стоящей сегодня перед человечеством, является создание среды диалога между Востоком и Западом, а в иных случаях исламской и христианской цивилизациями, обеспечение взаимного обмена их прогрессивными ценностями. Опыт Азербайджанской Республики в этой области является примером для всего мира.

Как отметил Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, «традиции мультикультурализма, которые являются относительно новым словом в нашем лексиконе, всегда существовали в Азербайджане на протяжении веков». Просто он называется по-другому, но культура не изменилась.

Литература:

1. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı-2017
2. Multikulturalizm Azərbaycanın həyat tərzidir Bakı-2016
3. Əliyev H. Müstəqillik yolu. Bakı, AU, 1997.
4. Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Xarici ölkələrdə mədəni fəaliyyətin təşkili. Bakı, 2008.
5. Şükürov A. Qloballaşma : mahiyyəti və perspektivləri. Bakı, 2001.
6. Şükürov A. Fəlsəfə və qloballaşma. Bakı, 2002.
7. <http://www.salaminfo.az> (Qloballaşma haqqında).
8. <http://www.merkez.az> (F. Mustafa. Qloballaşma və mədəniyyət).

Sevinc Qurbanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV'S FIRST OFFICIAL VISIT TO THE USA IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN-USA RELATIONS

Key words: Heydar Aliyev, relations, USA, Azerbaijan

Açar sözlər: Heydər Əliyev, əlaqələr, ABŞ, Azərbaycan

Ключевые слова: Гейдар Алиев, отношения, США, Азербайджан

After Azerbaijan became independent in 1991, the United States was one of the first countries to recognize its independence. National leader Heydar Aliyev defined the main directions and tasks of Azerbaijan's foreign policy from the first days he came to power in 1993. As a result of H.Aliyev's diplomacy and far-sighted policy, the Azerbaijani-American relations in 1994 developed along an ascending line [4].

During the reign of H.Aliyev, one of the most important directions of the foreign policy of the Republic of Azerbaijan was the establishment and development of relations with the United States. H. Aliyev noted that "The importance of relations between the USA and Azerbaijan is that, in general, it is necessary to study Western democracy and culture, the achievements achieved in the West in the economy, politics, and social sphere, to benefit from them, to use them, and to apply this experience in Azerbaijan to do is of great importance in the path we are taking as an independent state. From this point of view, the United States of America occupies a special place..." [1]. Even before leaving for his first official visit to the United States of America, the great leader H. Aliyev, in his interview with journalists, assessed that his first visit was a significant historical event and a new stage in the relations between the two countries [3, p. 10].

On July 27-August 7, 1997, the visit of the President of the Republic of Azerbaijan H. Aliyev to the United States at the invitation of the US President B. Clinton is considered the peak of US-Azerbaijan relations [2]. H. Aliyev's visit to the USA started on July 27 from New York. Here, the president had meetings with a number of businessmen, media representatives, as well as NATO Secretary General J.Solana, UN Secretary General K. Annan, well-known American political figure H. Kissinger and other important people [3, p. 11; 15; 21]. During the first visit, the most important meeting of the President of the Republic of Azerbaijan, Heydar Aliyev, was with the President of the United States, Bill Clinton, on August 1. H. Pashayev said about this meeting that "Heydar Aliyev was seriously prepared for his first meeting with Bill Clinton. Even, despite his busy work schedule, he canceled all his meetings before and after the meeting with B. Clinton" [5, p. 80]. During the one-on-one meeting, President H. Aliyev noted that great work has been done in Azerbaijan in the field of democracy, market economy, ensuring human rights, and reforms. He expressed Azerbaijan's position on the peaceful settlement of the Nagorno-Karabakh problem and the position on paragraph 907 of the "Defence of Freedom Act" [3, p. 102]. As a result of the meeting, the signing of a number of important documents between the two countries promoted the development of relations. Most importantly, on August 1, the Joint Statement on US-Azerbaijani relations was signed. The Joint Statement reflected the agreement of the two heads of state on the importance of expanding partnership relations to strengthen relations between the two countries in the

fields of politics, security, economy and trade. US President B. Clinton noted that the US supports the independence, territorial integrity and democratic development of Azerbaijan [6]. The head of state visited New York, Washington, Chicago and Houston on this 10-day visit. Within the framework of this visit, in addition to the meeting with US President B. Clinton, the head of state had 88 meetings at the highest levels with representatives of the State Department and other organizations and many negotiations were held. As a result, the interests of US state structures and businessmen in Azerbaijan increased [1]. Especially during this visit, it is necessary to mention a number of documents that play an important role in the establishment and development of economic relations between the United States and Azerbaijan. These documents are still relevant today. These important documents include the Declaration on establishing a bilateral dialogue on energy development between the two countries, the Joint Statement on Azerbaijan-American relations and others [2].

H. Aliyev's visits to the United States gave a serious impetus to the joining of the oil companies and associations of the wealthy financial and credit institutions of the United States that are inclined towards Azerbaijan. Also, during H. Aliyev's visits to the USA, a unanimous opinion was formed regarding the removal of the 907th amendment to the "Defence of Freedom Act". Repeal of this amendment was strongly supported by the President of the United States. These visits became a new stage in the strengthening of strategic cooperation between the two countries [4]. The great leader H. Aliyev, who returned home from an official visit to the United States, emphasized in an interview with journalists that the visit was successful, great achievements were made between the two countries, and new opportunities were opened for the expansion of cooperation [3, p. 186].

Due to its importance, the important documents signed and the value of the meetings held, this visit is considered important both for US-Azerbaijan relations and for the history of Azerbaijan.

References:

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin ABŞ-a rəsmi səfəri (27 iyul-6 avqust 1997-ci il). "Heydər Əliyev irsi" beynəlxalq elektron kitabxana // <https://lib.aliyev-heritage.org/az/6555664.html>
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Amerika Birləşmiş Ştatlarına (27 iyul-5 avqust 1997-ci il) ilk rəsmi səfərinin iqtisadi aspektlərinə dair ümumi tarixi baxış. "Heydər Əliyev irsi" beynəlxalq elektron kitabxana // <https://lib.aliyev-heritage.org/az/3262064.html>
3. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. On birinci kitab. İyul, 1997 - Avqust, 1997. Bakı, Azərneşr, 2003, 452 səh.
4. Ömərov V. Azərbaycan-ABŞ iqtisadi əlaqələri. 25 yanvar 2013 // <https://sesqazeti.az/news/mia/330963.html>
5. Paşayev H. Bir səfirin manifesti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007, 248 səh.
6. Peters Gerhard. Woolley John T. William J. Clinton. Joint Statement on Azerbaijan-United States Relations Online. The American Presidency Project // <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/joint-statement-azerbaijan-united-states-relations>

Şəfa Əbdürrəhimova
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN-FRANSA İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, Fransa, iqtisadi əlaqələr, Heydər Əliyev

Ключевые слова: Азербайджан, Франция, экономические отношения, Гейдар Алиев

Key words: Azerbaijan, France, economic relations, Heydar Aliyev

Fransa müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasını tanıyan ilk Avropa ölkələrindən biri olub. Fransa ilə Azərbaycan arasında siyasi sahədə olduğu kimi iqtisadi sahədə də geniş əlaqələr yaradılmışdır.

XIX əsrin sonlarında Azərbaycan artıq neft istehsal edirdi və bu qara qızıl xarici investorların diqqətini cəlb edirdi. Geosiyasi mövqeyinə, iqtisadi ehtiyatlarına görə Azərbaycan Fransanın strateji planlarında mühüm yer tuturdu. Hazırlanmasında fransız mütəxəssislərinin də böyük əməyi olan Avroasiya proqramlarının

hamısı bilavasitə Azərbaycanla bağlı olduğu üçün respublikamız Fransanın təsir dairəsinə daxil idi. Azərbaycanla Fransa arasında iqtisadi əlaqələrin yaranması və genişlənməsi Azərbaycanın ümummilli lideri Heydər Əliyevin 1993-cü ildə Fransaya rəsmi səfərindən sonra daha da sürətlənmişdir. Bu səfər çərçivəsində Heydər Əliyevlə Fransa prezidenti Fransua Mitteranın birlikdə təşəbbüsü nəticəsində Fransa Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında “Dostluq, qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq haqqında müqavilə” adlı sənəd imzalanmışdır. H.Əliyevin Fransa səfəri zamanı – 1993-cü il dekabrın 20-də dediyi kimi, “Fransa Azərbaycanın simasında uzun illər ərzində əməkdaşlıq üçün etibarlı tərəfdaş əldə edir” [2, s.43-47].

1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Neft Şirkəti SOCAR və 11 xarici şirkət arasında Azərbaycanın “Azəri-çıraq” və “Günəşli” neft yataqlarında neftin istismarına dair “Əsrin müqaviləsi” imzalanmışdır. Müqavilə imzalandıqdan sonra digər Qərbi Avropa ölkələri kimi Fransa da Azərbaycanda neft yataqlarının istismarında iştirak etmək üçün böyük səy göstərməyə başladı. Fransız hökuməti bu istəyini Azərbaycan hökumətinə çatdırmaq üçün keçmiş baş nazir Balladurun başçılığı ilə öz nümayəndə heyətini 1995-ci ilin martında Bakıya göndərdi. İki aydan sonra ümummilli liderimiz H. Əliyev və “Elf” şirkətinin prezidenti Jaffre bu məsələni Parisdə ətraflı müzakirə etdilər. 1995-ci ilin iyulunda Azərbaycan neft şirkəti SOCAR-la Fransa neft şirkəti neft birliyi yaratmaq haqqında razılığa gəldilər. 1995-ci ilin dekabr ayında Parisdə təşkil olunan “Azərbaycanda investisiya imkanları” adlı sərgidə H.Əliyevlə Fransanın yeni baş naziri Jüppe arasındakı danışıqlar bu iki şirkət arasında razılığın həyata keçirilməsini sürətləndirmişdi. 1996-cı ilin martında cənab Jaffre və SOCAR şirkətinin nümayəndələri Xəzər dənizinin cənubunda yerləşən “Lənkəran-dəniz” və “Talış-dəniz” neft yataqlarının istismarında fransız şirkətlərinin iştirakı haqqında razılığa gəldilər. 1996-cı ildə Fransa prezidenti Jak Şirakin dəvəti ilə H.Əliyevin Fransaya rəsmi səfəri zamanı Parisdə Yelisey sarayında Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Fransanın “Elf-Akiten” və “Total” şirkətləri arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Lənkəran-dəniz” və “Talış-dəniz” neft yataqlarının hasilatının pay bölgüsü əsasında birgə işlənilməsi haqqında müqavilə imzalanıb. Bundan əlavə 1996-cı ilin 4 iyununda “TotalFinaElf” şirkəti Xəzər dənizinin Şahdəniz sektorunda hasilatın pay bölgüsü, işlənməsi və kəşfiyyatı haqqında imzalanmış sazişdə də iştirak etmişdir [3, s.23-27].

1997-ci il yanvarın 13-də Total və Elf neft birlikləri Xəzər dənizinin “Lənkəran-Talış” ofşor zonasında neft hasilatında fransız şirkətlərinin iştirakı haqqında saziş imzalanmışdı və bu saziş əsasında Elf, Total və SOCAR şirkətlərinin bu ofşor zonada pay bölgüsü müəyyənləşdirilmişdir. Elf üstünlük təşkil etmiş və 65% hissəyə, SOCAR 25%, Total isə 10% pay bölgüsünə malik olmuşdur. Bu əməliyyat Xəzər dənizi boyunca 420 km² ərazidə, 20-100 km dərinlikdə həyata keçirilə bilərdi. Bu ehtiyatlar 1997-ci ildə 20-100 milyon ton arasında dəyişirdi. Total Neft şirkəti 1997-ci il 1 avqustda Abşeron dəniz blokunun işlənməsi üzrə imzalanmış sazişdə də iştirak etmiş və şirkət 20% paya malik olmuşdur. Lənkəran-dəniz və Talış-dəniz perspektivli sektorda hasilatın pay bölgüsü, işlənməsi və kəşfiyyatı üzrə sazişdə şirkət 55% paya malikdir. Bundan əlavə, Total şirkəti Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi üzrə konsorsiumlarda iştirak etmiş və “Əsrin müqaviləsi”ndə 5%-lik paya malik olmuşdur. Fransız bankları da, o cümlədən “Société Générale” Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin maliyyələşdirilməsində iştirak etmişdir [5, s.12-14].

Fransa-Azərbaycan Respublikaları arasında enerji sahəsində əməkdaşlıq hər iki ölkə prezidentlərinin və digər rəsmilərin görüşündə əsas müzakirə mövzularından biri olmuşdur. 1997-ci il yanvarın 29-da Heydər Əliyevin Fransaya rəsmi səfəri zamanı Fransa prezidenti Jak Şirakla Yelisey sarayında görüşündə də “Azərbaycan Respublikası və Fransa Respublikasının enerji sahəsində sıx əməkdaşlıq etmək niyyəti” haqqında birgə bəyannamə qəbul edilmişdir. Hər iki ölkə prezidenti Azərbaycan-Fransa enerji sahəsində əməkdaşlığının səviyyəsindən və fransız şirkətlərinin Azərbaycanda bu sahənin inkişafındakı iştirakından razı qaldıqlarını vurğulamışdılar [6].

1997-ci ildə H.Əliyev Parisdə Fransa-Azərbaycan Ticarət-Sənaye Palatasının açılışı mərasimində iştirak etmişdi. Bu mərasim ərəfəsində Fransanın “Elf-Akiten” və “Total” şirkətləri ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti arasında imzalanmış 25 illik müqavilənin əhəmiyyətini H.Əliyev xüsusilə vurğulamışdır. O, bildirmişdir ki, Fransa-Azərbaycan Ticarət-Sənaye Palatası iki ölkə arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, xüsusilə də neft hasilatında və enerji sahəsində sıx əməkdaşlığın həyata keçirilməsində mühüm işlər görəcək [1, s.1].

Azərbaycanla Fransa arasında iqtisadi əməkdaşlıq təkcə neft sənayesi ilə məhdudlaşmır. Bir çox fransız şirkətləri və firmaları Azərbaycanda iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına investisiya qoyurlar. Mə-

sələn: Teşnip şirkəti Azərbaycanın ən böyük şəhərlərindən olan Sumqayıt kimya zavodunun tikintisində böyük həcmdə investisiya qoymuşdur.

Fransa-Azərbaycan iqtisadi-ticari əlaqələri keçən əsrin 90-cı illərinin sonlarından başlayaraq özünün sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Fransa 2002-ci ildən başlayaraq Azərbaycanın əsas xarici ticarət tərəfdaşlarının siyahısında ilk beşlikdə yer alır. 2005-ci ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları arasında Fransanın payı əmtəə dövriyyəsində 6,2%, idxal 2,9%, ixrac 9,4% təşkil edib [4, s.3]. Bu illər ərzində Fransadan Azərbaycana idxalda əsasən müxtəlif avadanlıq və maşınlar, neft-qaz boruları, ərzaq məhsulları, kimya sənayesi məhsulları üstünlük təşkil edib. Azərbaycandan Fransaya ixracda neft və neft məhsulları (təxminən 90%) üstünlük təşkil edir. Fransız kapitalının iştirakı ilə Azərbaycanda istehsal, xidmət və digər sahələrdə 30-a yaxın şirkət fəaliyyət göstərir. Bunların arasında “TotalFinaElf”, “Alcotel”, “Société Générale”, “Castel”, “Entrepose”, “Sofregaz”, “Geoservice” və s. şirkətləri göstərmək olar.

Azərbaycan – Qafqaz ölkələri içərisində Fransanın ən sıx kommertiya əlaqələri yaratdığı ölkədir, bu, xüsusilə onun karbohidrogenlərlə təchizatı ilə əlaqədardır. Fransa-Azərbaycan ticarət mübadiləsi 2003-cü ildə 198 milyon avro təşkil edib (ixrac-49 milyon avro və idxal-149 milyon avro). 2003-cü il Azərbaycan statistikasına görə Fransa Azərbaycanın üçüncü ticarət partnyoru olmuşdur [6]. Doğrudur, bu əlaqələr özünü daha çox neft sahəsində göstərsə də, təlabat malları (kosmetika, geyim, mobil) istiqamətində də artım nəzərə çarpır.

Ümumiyyətlə, Fransanın Azərbaycana olan marağı hələ qədimdə, XVII – XVIII əsrlərdə özünü göstərmişdir. 1992-ci ildə isə Fransa Respublikası hələ o zamandan Cənubi Qafqazın ən perspektivli dövlətlərindən biri sayılan Azərbaycanla bütün sahələrdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələri qurmaq niyyətini izhar etmişdir. 1992-ci ildə Bakıda öz səfirliyini açan rəsmi Paris Azərbaycanın o dövr üçün kövrək səciyyə daşıyan müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə ciddi töhfə vermiş, eyni zamanda, ölkələrimiz arasında diplomatik münasibətlərin təməlinin qoyulması digər sahələrdə də əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır.

Ədəbiyyat:

1. Beynəlxalq əlaqələr. 2010-cu ilin xronikası. <http://customs.gov.az/az/49361194.html>
2. Bibliothèque électronique. A la rencontre du jour à venir. Héritage de Heydar Aliyev. Bakou, 2004.
3. Godjaev A. Les Relations Contemporaines Franco-Azerbaïdjanaises. Paris, 1999.
4. Gömrük Xəbərləri qəzeti. 30 yanvar 2010-cu il
5. Hüseynova H. Azərbaycan Avropaya inteqrasiya prosesləri sistemində (1991-1997). Bakı, 1998.
6. Qarabağ cəbhəsində yeni vəziyyət yaranır. 19.05.2014. <http://www.mediaforum.az/az/2014/05/19/Qaraba%C4%9F-c%C9%99bh%C9%99sind%C9%99-yeni-v%C9%99ziyy%C9%99t-yaran%C4%B1r-041109478c00.html>

Vüsələ Əfəndiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN-NORVEÇ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Əsrin müqaviləsi, Tur Heyerdal, Azərbaycan, Norveç

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Контракт века, Тур Хейердал, Азербайджан, Норвегия

Key words: Haydar Aliyev, The Contract of the Century, Thor Heyerdahl, Azerbaijan, Norway

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra siyasi, iqtisadi, mədəni sahələrdə islahatlar aparmaqla qlobal dünyaya inteqrasiya etmiş, bir sıra dövlətlərlə, xüsusilə, Avropa ölkələri ilə bir çox sferalarda münasibətlər qurmuşdur. Bu ölkələr sırasında Norveç özünəməxsus yer tutur. İki ölkə arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci ildən qurulmuş, 1995-ci ildə Norveç Krallığının Azərbaycanda Baş Konsulluğu, 1998-ci ildə isə Səfirliyi açılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin böyük əməyi nəticəsində 1994-cü il sentyabrın 20-sində imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” xarici investorların Azərbaycana cəlb olunmasında və beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsində ilk addımlar oldu. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycanın dünya birliyi ölkələrinə iqtisadi inteqrasiya prosesini daha da sürətləndirdi. Bu müqavilə imzalandıqdan sonra Azərbaycan-

Norveç iqtisadi əməkdaşlığı yeni mərhələyə qədəm qoydu. Müqavilənin imzalanması mərasimindəki çıxışında Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyev demişdir: “Bu müqaviləni bağlamaqla biz neft konsorsiumuna daxil olan bütün şirkətlərin dövlətləri ilə (ABŞ, Rusiya, İngiltərə, Türkiyə, Norveç) dostluq münasibətlərinin, iqtisadi əməkdaşlığın və ümumi əlaqələrin möhkəmlənəcəyinə ümid bəsləyirik.” [8, s.168].

24-27 aprel 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Norveç Krallığının Baş naziri Qro Harlem Brundtlandın dəvətilə Norveç Krallığında ilk rəsmi səfərdə olub. Paytaxt Osloda Heydər Əliyev Norveç Kralı V Harald başda olmaqla rəsmi və işgüzar dairələrin nümayəndələri ilə çoxsaylı görüşlər keçirib. Bu danışıqlardan sonra “Azərbaycan və Norveç arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında saziş” imzalanıb. Bu sənədin imzalanması ilə iki neft ölkəsi arasında münasibətlərin rəsmi hüquqi-diplomatik əsası qoyulmuş və ölkələrimizin qarşılıqlı əlaqələri daha sürətli inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. [2] Ötən dövr ərzində Norveç və Azərbaycan arasında siyasi, iqtisadi və humanitar əməkdaşlıq sahələrində yüksək səviyyəli qarşılıqlı səfərlər baş tutub, əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar və hüquq-müqavilə bazası yaradılıb.

Məşhur Norveç tədqiqatçısı və səyyahı Tur Heyerdal ömrünün son illərində marağını Azərbaycana yönəlmiş və ölkəmizin dünya mədəniyyətinin beşiyi olduğunu və iki ölkə arasında tarixi əlaqələrin mövcud olduğunu göstərən nəzəriyyə ərsəyə gətirmişdir. Tanınmış səyyahın Azərbaycana gəlişi ölkələrimiz arasında mədəni əlaqələrin möhkəmləndirilməsi baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edirdi. 1962-ci ildə Sovet Elmlər Akademiyasının rəhbəri olan professor M. Keldiş tərəfindən Moskvaya dəvət olunmuş Tur Heyerdal Azərbaycan alimləri ilə də yaxşı münasibətlər qura bilmişdir. [7, s.137] Azərbaycana olan marağı Qobustan qayaüstü rəsmləri haqqında məlumat əldə etdikdən sonra daha da artmışdır. 1970-ci illərdə çap olunmuş elmi məqalələrdə Qobustan qayaüstü rəsmlərində gəmilərin baş hissələrində günəşin təsvirini görəndə Heyerdal bu təsvirləri öz gözləri ilə görmək üçün 1981-ci ilin avqust ayında Elmlər Akademiyasının Coğrafiya İnstitutunun direktoru Həsən Əliyevin dəvəti ilə Azərbaycana gəldi. Azərbaycana ilk səfəri zamanı məşhur Norveç səyyahı Tur Heyerdal Qobustan petroqliflərini görəndə heyrtlənmiş, bu qayalıqları Azərbaycan xalqının keçmişi adlandırmışdır. [6, s.60]

Heyerdal ölkəmizə növbəti üç səfərini 1991-ci ildə Azərbaycan Sovet İttifaqından ayrılaraq öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra həyata keçirdi. Tur Heyerdalın Azərbaycanla bağlı belə bir fikri çoxları üçün yeni və gözlənilməz oldu: **“Azərbaycan, onun Xəzərboyu sahilləri avropalıların, xüsusilə Skandinaviya xalqlarının vətəni olmuş, Avropa mədəniyyətinin kökü də məhz bu diyardan başlanmışdır”**. [4,148] O qeyd edirdi: ” Biz fəxr edirik ki, bu qədər qədim, zəngin mədəniyyətə malik bir regiona bağlıyıq. Azərbaycanın öz mədəniyyəti, incəsənəti ilə bütün dünyada öyünməyə haqqı var. Çünki, sivilizasiya buradan başlayıb.” [1, s.11]

Azərbaycana olan marağı Tur Heyerdal dördüncü –sonuncu dəfə 2000-ci ilin payızında bu ölkəyə gətirdi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev onunla görüşərkən qeyd etmişdir: “Xalqlarımız arasında əlaqələr getdikcə genişlənir. Bunun əsasını 1981-ci ildə sizinlə mən qoymuşam. Güman edirəm ki, XXI əsrdə bu əlaqələr inkişaf edəcəkdir.” [3, s.3]. Əslində Norveç-Azərbaycan qədim tarixi əlaqələrini araşdıran alim Tur Heyerdal bu iki ölkə arasındakı əlaqələrin müasir tarixinin əsasını da qoymuşdur.

Tur Heyerdal 2000-ci ildə Azərbaycana dördüncü səfəri zamanı Şəkiyə gedərək məşhur Kiş kəndində aparılan qazıntı işləri, tədqiqatlar və buradakı Alban məbədi, eləcə də Şəki Xan sarayı ilə yaxından tanış olmuşdur. Norveç hökuməti bu kənddəki tarixi abidədə tədqiqat işləri aparmaq və məbədin restovrasiyası üçün Azərbaycana maliyyə dəstəyi ayırmışdır. Burada 2008-ci ildə abidənin bərpasına vasitəçilik edən tanınmış norveçli tədqiqatçısı olan Tur Heyerdalın büstü qoyulmuşdur. Ümumilikdə məşhur səyyah bir sıra kitab və məqalələrində, beynəlxalq konfrans və simpoziumlardakı çıxışlarında xarici tədqiqatçıların diqqətini Azərbaycanın zəngin tarixi keçmişinə, mədəniyyətinə, Qobustan qayaüstü rəsmlərinə yönəlmişdir. Heç təsadüfi deyil ki, Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Qoruğunun 2007-ci ildə YUNESKO-nun Dünya Mədəni İrs Siyahısına daxil olunmasında norveçli arxeoloqlar Tromso Universitetinin professoru Knut Helskog və elmlər doktoru Anne-Sophie Hygen də yaxından iştirak etmişlər.[5]

Tur Heyerdalın Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevlə yaxın dostluq münasibətləri var idi. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev dünyaşöhrətli səyyahın 85 illik yubliyenini təbrik etmək üçün ona ünvanladığı təbrik məktubunda Tur Heyerdalın Azərbaycanın böyük dostu adlandırılmış və qeyd etmişdir: “Tədqiqatlarınızı, Azərbaycanın qədim maddi mədəniyyət abidələrinin, Azərbaycan-Norveç tarixi əlaqələrinin araşdırılması və təbliği ilə bağlı fəaliyyətinizi yüksək qiymətləndirirəm.” [2].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan-Norveç əlaqələrinin inkişafında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin əhəmiyyətli rolu olmuş və bundan sonra da bu münasibətlərin təkmilləşdirilməsi hər iki ölkə üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan qəzeti, 24 noyabr 1994; 3 sentyabr 2000; 26 oktyabr 2011
2. Azərbaycan-Norveç münasibətləri. <http://lib.aliyev-heritage.org/>
3. Dünyanı heyrtləndirən səyyah. "Azərbaycan" qəz., 2011, 26 oktyabr, № 231 (7375), s.3
4. Əliyev, T. "Tur Heyerdal və Azərbaycan" [Thor Heyerdahl and Azerbaijan] Azərbaycan arxeologiyası [Azerbaijani Archaeology], Vol 4, Num. 1-2, Bakı 2002, səh. 145-148
5. Gobustan rockart cultural landscape <http://whc.unesco.org/uploads/nominations/1076rev.pdf>
6. Heyerdahl, Thor. "Scandinavian Links. Tracing Roots to Azerbaijan", [Skandinaviya ilə əlaqələr], Azerbaijan International, vol. 8:2, yay buraxılışı 2000, səh. 78-83, Blairin yeni nəşri 2011, səh. 56-66
7. Roggen V. (ed.). Thor Heyerdahl's search for Odin: Ancient links between Azerbaijan and Scandinavia?, Novus Press, Oslo, 2014
8. Алиев И. Г. Каспийская нефть Азербайджана. М.: Известия, 2003, 710 с.

Ulviyya Huseynova
Azerbaijan Univeristy of Languages

A NEW STAGE IN THE AZERBAIJAN-UK RELATIONS

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, Great Britain, cooperation, culture, economics

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, Böyük Britaniya, əməkdaşlıq, iqtisadiyyat, mədəniyyət

Ключевые слова: Гейдара Алиев, Азербайджан, Великобритания, сотрудничество, экономика, культура

Great Britain recognized the independence of Azerbaijan on December 31, 1991. An agreement on diplomatic relations was signed between Azerbaijan and Great Britain on March 11, 1992. On February 22-25, 1994, the President of Azerbaijan Heydar Aliyev paid an official visit to that country for the first time. During the visit, he met and held talks with the Prime Minister of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, John Major, and the Minister of Foreign Affairs and Commonwealth Affairs, Douglas Hurd. During the visit, Heydar Aliyev and John Major signed the main agreement regulating issues of cooperation between the two countries - the "Joint Declaration on Friendship and Cooperation" between the Republic of Azerbaijan and Great Britain. During his first visit to Great Britain, Heydar Aliyev expressed the main goal of Azerbaijan's cooperation with the United Kingdom: "... Great Britain is a country with a significant political weight in world politics, a country with a very important place in the world economic system, a country with rich history and traditions, and by creating comprehensive cooperation, more than ten We consider it a country where things can be learned." [2].

During his visit to Great Britain in February 1994, Heydar Aliyev, during his meeting with the president of "British Petroleum" company, said that he was in favor of establishing close relations with this prestigious western company, that these relations would have a positive effect on the oil industry of Azerbaijan, as well as on the fundamental development of social fields in the republic. In 1994, a Production Sharing Agreement was signed with the Azerbaijan International Operating Company headed by "BP" for the development of the "Contract of the Century" – Azeri-Chirag-Gunashli (ACG) field [3].

On November 28, 1995, Heydar Aliyev made a business trip to the United Kingdom to participate in the conference on "Investment opportunities in Azerbaijan" organized by the Adam Smith Institute and held a number of important meetings. During the conference, a Memorandum on the establishment of the Azerbaijan-Great Britain Trade-Industry Council was signed.

On July 19-24, 1998, Heydar Aliyev's next official visit to Great Britain took place. The visit played a fundamental role in the development of bilateral relations between the countries. Thus, during Heydar Aliyev's official meeting with Queen Elizabeth II of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Queen told the President of Azerbaijan that his activity in the field of legal and democratic

state building in Azerbaijan is being carefully monitored. During the visit, the President of Azerbaijan also met with the Prime Minister of Great Britain, Tony Blair. Tony Blair declared that Great Britain recognizes the territorial integrity of Azerbaijan [4.]

In December 2004, during Ilham Aliyev's visit to Great Britain as the president of Azerbaijan, the "Declaration on friendly relations and partnership" signed in 1998 was reaffirmed in the meeting of the country's prime minister Tony Blair. Blair and Ilham Aliyev also adopted the Joint Communiqué as the basis of bilateral relations. During that visit, President Ilham Aliyev gave a speech on "New Azerbaijan - in regional and global relations" at the British Royal Institute of International Relations (Chatham House). Jim Murphy, Minister of State for European Affairs of the British Ministry of Foreign and State Affairs, visited Azerbaijan on May 7, 2008. In the meetings held in Baku, the state minister noted that Azerbaijan and Armenia should resolve the Nagorno-Karabakh conflict peacefully, and this will boost the development of the region. He pointed out that the territorial integrity of Azerbaijan is not a subject of dispute, that Nagorno-Karabakh is the territory of Azerbaijan, and that this is accepted both in Great Britain and the world community [2].

Since the "Contract of the Century" was signed, the British company "BP" continues to be the operator of the main oil and gas projects implemented in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea. As a continuation of this cooperation, on September 14, 2017 in Baku, between SOCAR and BP's operator, the Azerbaijan International Operating Company (IOC), which envisages the development of the Azeri, Chirag, and Guneshli fields located in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea until 2050. a new Agreement was signed. The Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Shah Deniz gas project, and the Azeri-Chirag-Guneshli oil fields are considered to be the largest foreign projects of the British Petroleum company. It has to be mentioned that even on June 3-5, 2002, in order to participate in the traditional annual "Oil-Gas 2002" exhibition, British Minister of Industry and Energy Brian Wilson visited Baku and was received by President Heydar Aliyev. After that, British ministers regularly participated in the Caspian Oil and Gas exhibition [3].

Cooperation started not only in economics but education too. The British Council, which has been operating in Baku since 1993, has implemented various programs with the aim of teaching English in Azerbaijan and enabling young Azerbaijani specialists to continue their studies in Great Britain. Azerbaijani students were able to study in Britain, and British students were able to study in Azerbaijani universities within the framework of various exchange programs implemented between a number of universities belonging to Azerbaijan and Great Britain. The "Agreement on cooperation in the field of education, science and culture" signed by President Heydar Aliyev and Prime Minister of Great Britain John Major on February 23, 1994 laid the legal basis for cultural cooperation between Great Britain and Azerbaijan. This agreement, which is of historical importance in the development of relations between the peoples of Azerbaijan and Britain in the fields of education, science and culture, has created a broad basis for mutual understanding between the two countries since its signing. After that, the British Council, which is the main organization organizing scientific and cultural relations of Great Britain with foreign countries, expanded its activities in Azerbaijan. According to Article 14 of the agreement, the British Council is the main mediator of the British government in the field of education, science and culture cooperation between the two countries. Effective activities of the Ministry of Education of the Republic of Azerbaijan and the British Council were evaluated in the joint declaration signed by Heydar Aliyev and the Prime Minister of the United Kingdom Tony Blair on July 21, 1998. Article 10 of the declaration states: "Both leaders particularly liked the expanded activities of the British Council in Azerbaijan, which include English language teaching, education, science, technology and culture [2].

References:

1. Abdulla Adil , Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlər. Bakı, Qismət, 2007. 108s.
2. Rebirth of state independence in Northern Azerbaijan: the second period of heydar aliyevs rule in azerbaijan(1993-2003)
3. <https://heydaraliyev.preslib.az/>
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin P R E Z İ D E N T K İ T A B X A N A S I Heydər Əliyev. Elektron Sənədlər Toplusu .XARİCİ SİYASƏT FƏALİYYƏTİNİN XRONİKASI
5. Heydər Əliyevin milli mənəvi irsi <https://lib.aliyevheritage.org/az/9182868.html>
6. MəmmədovNovruz. Heydər Əliyev və xarici siyasətin Azərbaycan modeli. Xalq qəzeti. 9 may 2010. 6s

AZƏRBAYCANIN BALKAN ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN QURULMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, Balkan ölkələri, diplomatik münasibətlər.

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, Балканские страны, дипломатические отношения

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, Balkan countries, diplomatic relations

SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqillik əldə edən dövlətlərin, eləcə də Azərbaycanın qarşısında yeni xarici siyasət kursunun işlənilib hazırlanması kimi mühüm bir vəzifə dururdu. Azərbaycan Respublikasının 1993-cü ilin ikinci yarısından etibarən hazırlanıb həyata keçirilən xarici siyasətinin formalaşmasında Heydər Əliyevin rolu müstəsna dır.

Bir sıra başlıca prinsiplərə söykənən bu xarici siyasət konsepsiyasında Avropa ölkələri mühüm yer tuturdu. Çünki, ümumilli lider çox yaxşı anlayırdı ki, Azərbaycan xalqının əzmlə əldə etdiyi dövlət müstəqilliyini bütün imkanları səfərbər etməklə qorumaq lazımdır. Azərbaycanın SSRİ-nin tərkibində olduğu vaxtlar Avropanın digər dövlətlərindən fərqli olaraq, sosializm düşərgəsinə daxil olan dövlətlərlə (eləcə də Balkan regionunda yerləşən keçmiş sosialist ölkələri ilə) müəyyən iqtisadi və mədəni əlaqələri mövcud idi. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra bu münasibətlər yeni müstəvidə daha da genişlənməyə başladı.

Azərbaycanın Transqafqaz nəqliyyat-kommunikasiya sistemi vasitəsi ilə Qərbi Avropaya çıxışının təmin edilməsində Balkan regionu, ümumiyyətlə Mərkəzi, Şərqi və Cənubi Avropa geopolitik məkanı mühüm rol oynayır [4,113]. Azərbaycanın Balkan ölkələri ilə münasibətlərinin qurulmasını vacib edən əsas amillər arasında qarşılıqlı-faydalı iqtisadi münasibətlərin qurulması, xarici siyasət sahəsində bu dövlətlərlə üst-üstə düşən strateji mənafe birliyi xüsusilə fərqlənirdi.

Balkan ölkələri ilə iqtisadi, siyasi və mədəni-humanitar əlaqələrin qurulması yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Təsadüfi deyil ki, Avropa ölkələri arasında müstəqilliyimizi ilk tanıyan dövlət Rumıniya olmuşdur (11 dekabr 1991-ci il). İki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulması isə 1992-ci ilin iyun ayına təsadüf edir. 1998-ci ilin noyabrında Azərbaycanda Rumıniya səfirliyi, 2001-ci il may ayında isə Azərbaycanın Rumıniyadakı səfirliyi fəaliyyətə başlayıb [2]. Heydər Əliyevin 1995-ci il iyulun 2-də Rumıniyaya rəsmi səfəri çərçivəsində iki ölkə arasında münasibətlərin inkişaf etdirilməsinin yolları müzakirə edilmiş və nəticə olaraq iki ölkə arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Bəyənəmə, həmçinin müxtəlif sahələr üzrə əməkdaşlıq haqqında on bir sənəd imzalanmışdır.

Balkan regionunun aparıcı dövlətlərindən biri olan Yunanıstanla münasibətlər, strateji müttəfiqimiz olan Türkiyə ilə ziddiyyətli və münaqişəli əlaqələrin mövcud olmasından dolayı, Azərbaycanın xarici siyasətinin mürəkkəb istiqamətlərindən birini təşkil edir. Belə ki, iki ölkə arasında münasibətlər qurarkən bir tərəfdən Türkiyə ilə əlaqələri neqativ təsirdən qorunmalı, digər tərəfdən isə mümkün qədər Yunanıstanın Ermənistanla dəsətək verməsinin qarşısı alınmalı idi.

İki ölkə arasında diplomatik münasibətlər 1992-ci ilin aprelində yaranmış, 1994-2004-cü illərdə tərəflər arasında bir sıra mühüm sahələr üzrə (elm, təhsil, enerji, gömrük, nəqliyyat, mədəniyyət və s) sazişlər imzalanmışdır. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev, 18 iyun 2003-cü il tarixində Yunanıstan Respublikasının xarici işlər nazirinin müavini İoannis Maqriotisi qəbul edən zaman iki ölkə arasında mövcud olan münasibətləri müsbət qiymətləndirmiş, bundan sonra da bütün sahələr üzrə əməkdaşlıq etməyə hazır olduğunu bildirmişdir [3].

Azərbaycanın Balkan regionuna daxil dövlətlər arasında genişlənən münasibətlər formalaşdırdığı ölkələrdən biri də, 1992-ci ilin yanvar ayında diplomatik münasibətlər qurduğu Bolqarıstan Respublikası olmuşdur. İki ölkə arasında əməkdaşlıq münasibətləri Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 1995-ci il iyunun 29-30-da Bolqarıstan Prezidenti Jelyu Jelyevin dəvəti ilə həmin ölkəyə rəsmi səfərindən sonra daha da genişlənməmişdir. Səfər çərçivəsində iki ölkə arasında iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq, cinayət işləri üzrə hüquqi yardım haqqında sazişlər imzalanmışdır. Bolqarıstan Xalq Məclisi qarşısında çıxış edən ümumilli lider, Azərbaycan-Ermənistan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə toxunmuş, problemin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll olunmasının zərurətini xüsusilə vurğulamışdır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin dəvəti ilə Bolqarıstan prezidenti Peter Stoyanov 1999-cu ilin dekabrında Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdur. Səfər zamanı tərəflər arasında statistika sahəsində əməkdaşlıq haqqında, Azərbaycan və Bolqarıstan hökumətləri arasında gömrük işi, standartlaşdırma və metrologiya, turizm sahəsində əməkdaşlığa dair sazişlər imzalanmışdır [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, əsası ümumi milli lider tərəfindən qoyulan Azərbaycanın xarici siyasət strategiyası çərçivəsində, Balkan regionunda yerləşən dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlər Prezident İlham Əliyevin tərəfindən də yüksək səviyyədə davam etdirilir. Prezident tərəfindən regionun bir sıra ölkələrinə edilən rəsmi səfərlər bunun bariz nümunəsidir.

Beləliklə, əksər Balkan ölkələrinin öz strateji maraqlarını təmin etmək və beynəlxalq əlaqələrin əsas aktorlarından birinə çevrilərək ölkələrini nəhəng dünya sivilizasiyasına qovuşdurmaq naminə apardıqları aydın, ardıcıl və prinsiplial xarici siyasət xətti və bu siyasətin Azərbaycan Respublikasının geostrateji maraqlarına uyğun gəlməsi, respublikamızın bu ölkələr ilə yaxınlaşmasına və qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlıq münasibətlərinin qurulmasına təsir göstərmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan-Bolqarıstan münasibətləri <https://lib.aliyevheritage.org/az/7869865.html>
2. Azərbaycan-Rumıniya əlaqələri inkişaf edir <https://respublika-news.az/news/azerbaycan-ruminiya-elaqeleri-inkisaf-edir>
3. Azərbaycan-Yunanıstan münasibətlərinə dair ümumi tarixi arayış <https://lib.aliyevheritage.org/az/3954050.html>
4. Məmmədov.A. Beynəlxalq Münasibətlər. Bakı, 2002

Айтен Рамазанова

Азербайджанский университет языков

РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Ключевые слова: Китай, Азербайджан, проект «Шелковый путь», «Один пояс – один путь»

Açar sözlər: Çin, Azərbaycan, İpək Yolu layihəsi, Bir kəmə, bir yol

Key words: China, Azerbaijan, Silk Road project, One Belt, One Road

Благодаря активной внешней политике, успешной дипломатии и высокому экономическому развитию, Китай смог превратиться во влиятельного глобального актора современных международных отношений. Современная геополитическая конфигурация мира представляется Китаю в качестве многополярной системы, где важное место принадлежит и Китаю. С точки зрения геостратегических интересов приоритетное направление внешней политики КНР принадлежит Азиатско-Тихоокеанскому региону, который входит в сферу жизненно важных интересов Китая, в то же время важное значение имеет также Ближневосточный регион, регион Центральной Азии. Южно-кавказский регион в силу своего географического местоположения приобретает приоритетное значение во внешней политике Китайской Народной Республики, который имеет наименьший опыт сотрудничества со странами Южного Кавказа, хотя исторически имелись торговые, культурные связи посредством Великого Шелкового Пути, который проходил также и через Кавказ.

Среди стран Южного Кавказа особо следует отметить азербайджано-китайские отношения. Азербайджан и Китай проявляют сегодня взаимную поддержку в вопросах, имеющих исключительное значение для национальных интересов друг друга. Азербайджан поддерживает политику Китая «Один Китай», а Китай поддерживает территориальную целостность, суверенитет и нерушимость Азербайджана. Сотрудничество между Пекином и Баку развивается также в экономической, транспортной, торговой, строительной сфере, в области сельского хозяйства, страны активно сотрудничают в военной и в культурно-образовательной сфере. Китай вкладывал также средства в международный торговый порт Баку, в рамках проекта «Один пояс – один путь» и Транскаспийского транспортного коридора Восток-Запад. [5]

Сегодня китайский проект «Шелковый путь» превращается в глобальную многопрофильную систему взаимодействия КНР с разными странами в области транспорта, промышленности, финансов, торговли. Однако стержнем данного проекта остаются инфраструктурные коридоры: морской и сухопутный. Морской Шелковый путь XXI века ведет из китайских портов вдоль Индокитая, Индии, Ирана, Аравии, вокруг Африки или через Суэцкий канал в Европу и сильно выигрывает с точки зрения стоимости перевозки, однако проигрывает по срокам доставки (занимает от 35 до 40 дней). Кроме того, с началом торговой войны США против КНР и переброшенные в Сингапур американские корабли береговой охраны дают возможность блокирования торгового потока через Малаккский пролив. [4] Имеются различные инициативы по осуществлению сухопутного проекта «Один пояс – один путь» вокруг 6 транспортных маршрутов, объединяющих Китай, Южную Азию и Европу, одним из которых является [3] «Новый континентальный мост Азия – Европа», который проходит по Казахстану, России, Белоруссии, Польше, Германии, однако на этих перегруженных магистралях нельзя круглый год перевозить электронику и другие товары, боящиеся мороза. Кроме того использование Россией транспортных путей в качестве геополитического давления, а в результате военных операций Российской Федерации на Украине, Китай и страны Центральной Азии считают рискованным прохождение экспортных маршрутов через территории своего «северного соседа» и вынуждают искать альтернативные маршруты для транспортировки грузов в обход России. Данная ситуация повышает экономическую и геополитическую значимость Транскаспийский транспортный маршрут (ТТМ), Среднего коридора, который включает Казахстан, Азербайджан (Баку, Алят) с выходом посредством Южного Кавказа к Турции и Черному морю. [4] Среднего коридор, является более конкретным и эффективным маршрутом, целью которого является увеличение интенсивности перевозок энергоносителей и контейнерных перевозок с Востока на Запад. Азербайджан, Китай, Казахстан и Грузия намерены развивать маршрут Среднего коридора. Азербайджан, благодаря своему расположению на стыке европейского и азиатского континентов стал транспортным узлом международного масштаба. Организация тюркских государств (ОТГ), одним из инициаторов которого является также Азербайджан, будучи связывающим узлом тюркского мира, играет исключительную роль и значение в реализации проекта Средний коридор, поскольку именно после достижения взаимопонимания между странами, входящими в данную структуру, проект вышел на уровень функционирующего маршрута. Также реализуемый Азербайджаном железнодорожный маршрут Баку-Тбилиси-Карс модернизируется, ведутся работы по увеличению пропускной способности дороги, ускорена унификация таможенной документации, системы «единого окна» и подготовка единых принципов в рамках тарифной политики, что увеличивает как коммерческую ценность, так и геополитическую значимость маршрута. [2]

Особенно следует отметить, что после Второй Карабахской войны геополитическая ситуация в корне изменилась, Азербайджан в 2020 г. в ходе «44-дневной войны» с использованием «умной силы» освободил оккупированные Арменией международно-признанные территории. Этому способствовала и благоприятно сложившаяся международная обстановка. Азербайджан, четко оценив ситуацию, решил дать отпор армянскому наступлению и в результате широкомасштабного контрнаступления восстановил территориальную целостность. [1] С изменением политической карты в Закавказье возник проект «Зангезурский коридор», который может увеличить обходной товаропоток. Разблокирование транспортных коридоров согласно трёхстороннему соглашению, подписанному между Азербайджаном, Россией и Арменией даст возможность Азербайджану установить прямое сообщение с Нахичеванью, а России с Турцией и странами Ближнего Востока. Зангезурский коридор является кратчайшим транзитным путем, который может диверсифицировать транспортные маршруты между Китаем, Центральной Азией и Европейским союзом. Однако существенным минусом останется необходимость пересекать Каспий на пароме, что увеличивает сроки и стоимость доставки грузов.[4]

Подытожив, отметим, что Азербайджан является главным партнером КНР в регионе, благодаря транспортному потенциалу и наличию энергетических ресурсов необходимых Китаю в обеспечении энергетической безопасности и поиске альтернативных источников энергии. Сотрудничество КНР с Азербайджаном свидетельствует о долгосрочности и тенденции роста в отношении государств региона. Азербайджан играет ведущую роль в реализации новых региональных

проектов, которая является составной частью целенаправленной политики Азербайджана, с одной стороны, вносит вклад в развитие внутренней транспортной инфраструктуры, а с другой, - превращает Азербайджан в транспортный узел Евразии.

Литературы:

1. Агаев И. Китайская концепция «одни пояс-один путь в контексте интересов Азербайджанской Республики». // Журнал Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество. / 2022. URL:<https://cyberleninka.ru/article/n/kitayskaya-kontsepsiya-odin-poyas-odin-put-v-kontekste-interesov-azerbaydzhanskoj-respubliki>
2. Алыоглу Э. Средний коридор актуален как никогда: Баку сближает Запад и Восток: [Электронный ресурс] / Trend/az. 29 марта 2023 URL:<https://www.trend.az/azerbaijan/politics/3728089.html>
3. Роллан, Надеж. Влияние Китая в странах Восточной Европы и Южного Кавказа: [Электронный ресурс] / Russie. Nie Visions, № 112, Иффри, декабрь 2018. URL:https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/vliyanie_kitaya_v_stranah_vostochnoy_evropy_i_yuzhnogo_kavkaza.pdf
4. Тавровский Ю. Как обойти польский шлагбаум на Шелковом пути: [Электронный ресурс] / Независимая газета. 08.12.2021 URL:https://www.ng.ru/ideas/2021-12-08/7_8321_silkway.html
5. Azerbaijan-People's Republic of China. Bilateral relations. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan: [Electronic resource] / URL: <https://mfa.gov.az/en/content/360/china>

Хатира Гаджиева

Азербайджанский университет языков

РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СОЗДАНИИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ

Açar sözlər: müstəqillik, əməkdaşlıq, iqtisadi

Ключевые слова: независимость, сотрудничество, экономическое

Key words: independence, cooperation, economy

Азербайджан имеет дипломатические отношения с Российской Федерацией с 1992 г. [4, с. 88].

Первые годы независимости Азербайджана для руководства правящего Народного Фронта, пришедшего к власти в июне 1992 года, отношения с Москвой не были приоритетными, что вызывало ответную негативную реакцию Кремля.

Возвратившийся в 1993 году к власти Г. Алиев, благодаря присущей ему мудрости и стратегическому мышлению, стал проводить независимый курс страны с учётом прошлых тесных связей с Россией. Это неоднократно отмечалось в российской публицистике: «Гейдар Алиев хорошо понимал динамику развития внутривнутриполитических процессов в стране и конъюктуру зарубежной дипломатии» [6, с. 10]. Именно Алиев сыграл важнейшую роль в налаживании дружеских отношений с Россией и заложил основы стратегического партнерства между двумя странами [2, с. 10].

Вступление Азербайджана в СНГ произошло 15 июня 1993 после передачи Парламентом президентских полномочий Гейдару Алиеву.

3 октября 1993 года, вступая на должность Президента во время инаугурации Гейдар Алиев, выражая своё отношение к вступлению в СНГ, сказал следующее: «Находясь в составе СНГ, Азербайджан будет постоянно защищать свою независимость и участие в Содружестве не нанесёт независимости Республики решительно никакого вреда. Как независимое государство Азербайджан будет следовать по пути демократии, соблюдать международные демократические формы. В Азербайджане никогда больше не восстановится коммунистическая идеология, коммунистический режим. Азербайджанская Республика отныне никогда больше не войдёт в состав и не попадёт в зависимость от какого-либо другого государства, сохраняя свою независимость» [3, с. 25].

В «Контракте Века», подписанного 20 сентября 1994 года, между 13 крупными нефтяными компаниями, опытный стратег Гейдар Алиев предоставил Российской нефтяной компании «Лукойл» 10% доли. Это заложило основу плодотворному сотрудничеству нефтегазовых, промышленных комплексов обеих стран.

В 1996 году была создана межправительственная комиссия по экономическому сотрудничеству между Россией и Азербайджаном [1, с. 71].

В результате улучшения взаимоотношений сторон, в июне 1997 года состоялся первый официальный визит Г. Алиева в Москву. Был подписан «Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между РФ и АР». В отличие от аналогичного документа 1992 года, новый договор был ратифицирован и стал основой для налаживания двусторонних взаимоотношений в различных сферах.

После избрания Президентом России Владимира Путина развитие российско-азербайджанских отношений получил дополнительный импульс. Частично это связывают с хорошими личными взаимоотношениями Президентов Азербайджана Гейдара Алиева и России Владимира Путина. В январе 2001 года впервые в постсоветский период Президент России прибыл в Азербайджан. В. Путиным и Г. Алиевым были подписаны «Бакинская декларация о принципах обеспечения безопасности и развития сотрудничества на Кавказе» и «Заявление о принципах сотрудничества на Каспийском море».

Визит Президента РФ в Путина в Азербайджан и работа, проделанная после этого визита – все это в совокупности подняло уровень российско-азербайджанских связей за период наших десятилетних дипломатических отношений на самый высокий уровень.

Отношения двух стран стали базироваться на новых принципах. Вкратце эти принципы основались на:

- уважение государственного суверенитета и независимости;
- невмешательство во внутренние дела;
- учёт баланса национальных интересов и сотрудничества на основе взаимной выгоды [2, с. 17].

На базе этих принципов и продолжается взаимовыгодное сотрудничество двух стран, Азербайджан превратился в стратегического партнёра России. Значение этого факта трудно переоценить, учитывая географическое соседство на Северном Кавказе, в бассейне Каспийского моря, а также в сфере энергоресурсов и оборонно промышленного комплекса.

По объёму торгово-экономических связей Азербайджан входит в пятёрку стран-торговых партнёров России.

В нефтяном секторе Россия является основным партнёром Азербайджана, что способствует открытию новых рабочих мест, тем самым улучшению социального благосостояния населения.

Другим приоритетным направлением является всё более крепнущее военно-техническое сотрудничество, что, безусловно, укрепляет обороноспособность страны.

Сотрудничество России и Азербайджана в военно-технической сфере сводится к поставкам российского вооружения в эту закавказскую республику [7].

Плодотворно сотрудничают наши страны и по превращению Каспийского моря «в море мира, дружбы и сотрудничества» всех прикаспийских государств.

После распада СССР и приобретения независимости некоторые бывшие союзные республики взяли курс на вытеснение русского языка. Но благодаря мудрой и дальновидной политике Г. Алиева Азербайджан не пошёл по этому пути. Общенациональный Лидер высказался по этому поводу, что, если на протяжении 200 лет русский язык является для нас окном в мировую науку и культуру, какой смысл вытеснять его в новых реалиях. Наоборот, следует использовать все возможности русского языка одного из мировых языков, являющемуся вдобавок, одним из 5 официальных языков ООН, чтобы прорвать информационную блокаду, оперативно донести голос Республики до международного сообщества.

26 января 2002 года состоялся государственный визит Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Российскую Федерацию. Во время визита обсуждалось положение на Кавказе. Был подписан договор о российско-азербайджанском экономическом сотрудничестве до 2010 года, предусматривающий долгосрочное сотрудничество и в дополнение к нему еще два документа. Было также подписано соглашение о Габалинской радиолокационной станции. По этому документу Азербайджанская Республика ежегодно получала от Габалинской станции прибыль в размере 13 миллионов долларов.

Концепция уважения к независимой политике друг друга позволяет Азербайджану и России играть свою роль на международной арене. Благодаря этому, две страны при совпадении нацио-

нальных интересов сотрудничают, а при несовпадении ищут и находят точки соприкосновения путём диалога. Это относится и к поиску путей в решении проблемы Нагорного Карабаха, статусу Каспийского моря, отношениям внутри СНГ и по другим проблемам, представляющим взаимный интерес. Баку и Москва придают большое значение укреплению межгосударственного сотрудничества, как в рамках СНГ, так и по линии двустороннего сотрудничества. Не случайно Президент Владимир Путин, говоря о российско-азербайджанских связях, особо отмечал роль Гейдара Алиева в упрочении многогранных отношений между двумя странами: «В течении многих лет активная деятельность Г.Алиева была связана с историей наших народов. Он заложил основу стратегического сотрудничества между Россией и Азербайджаном, сделал огромный личный вклад в укрепление дружбы и взаимопониманий, существующих между нашими народами».

Оценивая взаимоотношения между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой, Гейдар Алиев считал: «Мы должны на основе этого добиться дальнейшего развития наших связей с Россией во всех областях и основных сферах. Думаю, что от этого во многом выиграют и Россия и Азербайджан. Еще раз повторяю, что мы должны идти по этому пути для обеспечения наших национальных интересов» [4].

Учитывая вышесказанное, можно сказать, что Азербайджан и Россия смогли выстроить модель новых отношений, базирующихся на неукасительном соблюдении национальных интересов, а также охватывающих вопросы, связанные с международной и региональной безопасностью.

Литература:

1. Блинков В. М. Сотрудничество России и Азербайджана в энергетической сфере. Баку 2011
2. Бахревский Е.В. Российско-Азербайджанские отношения за 20 лет. История и перспективы Баку-2011
3. Müstəqil Azərbaycanın 25 ili səfirlərin gözü ilə. Bakı-2016.
4. Галиуллин М., Бурангулов Э. Россия и Азербайджан: двусторонние отношения XXI века. Qafqazşünasların II Beynəlxalq Forumu. 2019, №2.
5. Государственный визит Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева в Российскую Федерацию. Azertac. 28.01.2002.
https://azertag.az/ru/xeber/GOSUDARSTVENNYI_VIZIT_PREZIDENTA_AZERBAIDZHANSKOI_RES_PUBLIKI_GEIDARA_ALIEVA_V_ROSSIISKUYU_FEDERACIYU-972960
6. Мамедов С. Власти Баку призывает Гейдара Алиева для устранения угрозы гражданской войны. С.Мамедов Известия 1992, №110, с. 1-2.
7. Azeri-Russian Arms Trade \$4 Billion Amid Tension with Armenia [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-08-13/azeri-russian-arms-trade-4-billion-amid-tension-with-armenia>

Aliyə Guliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Türk dünyası, Atatürk, “Dədə Qorqud”, “Manas” dastanı, mədəniyyət, ədəbiyyat

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Тюркский мир, Ататюрк, «Дедэ Горгуд», эпос «Манас», культура, литература

Key words: Heydar Aliyev, Turkic world, Atatürk, "Dade Gorgud", "Manas" epic, culture, literature

Ulu öndər Heydər Əliyevin formalaşdırdığı və inkişaf etdirdiyi azərbaycançılıq fəlsəfəsi Azərbaycanın müasir dünyada xüsusi rolunu və xidmətini müəyyən etmiş, milli dövlətçiliyimizin bünövrəsini möhkəmləndirmiş, dünya azərbaycanlılarının və türk dövlətlərinin həmrəyliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Azərbaycanı müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yol məhz onun hakimiyyətə gəlişindən sonra başlamışdır.

H.Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusudur. Bu dahi şəxsiyyətin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmayıb bütövlükdə türk dünyasını, ümumən dünyanı əhatə edir. Ulu öndər öz fəaliyyətində Türkiyəyə, türk və müsəlman dünyasına daha geniş baxaraq onları vəhdətdə görürdü.

Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycanda türkologiya sahəsində elmi araşdırmaların aparılmasına, türk yazılı abidələrinin qorunmasına, tərcüməsinə və xalq arasında təbliğinə şərait yaradılmış, türkoloqlara dövlət qayğısı göstərilmişdir. Təsadüfi deyildir ki, o, elə hakimiyyətə gəldiyi ilk illərdə - 1970-ci ildə türk dünyası elm və mədəniyyətinin mərkəzini yenidən Bakıda formalaşdırmağa təşəbbüs göstərmiş, burada beynəlxalq "Sovet türkologiyası" elmi jurnalının nəşrə başlamasına nail olmuşdur.

Ulu öndərin türk dünyasına diqqət və qayğısı böyük türkçü, turançı mütəfəkkir Hüseyn Cavidə münasibətində də özünü göstərmişdir. Onun nəşinin uzaq Sibirdən Azərbaycana köçürülməsi sovet sisteminə xeyli çətin, mürəkkəb bir iş olsa da, ümummillə lider Heydər Əliyev bu tarixi missiyasını böyük uğurla başa çatdırmışdır. Hüseyn Cavidin nəşinin gətirilməsi türkçülüyn, turançılığın Azərbaycana qaytarılması idi (E.Akimova).

Böyük mütəfəkkir 1994-cü ildə dövlət başçılarının İstanbul sammitində türk dövlətlərinin əlaqələrinin inkişafına, türk xalqlarının birliyinə xüsusi önəm verərək demişdir: "Bizim əməkdaşlığımız zamanın hökmüdür. Bizim əməkdaşlığımız xalqlarımızın, ölkələrimizin tarixi kökləri, əsrlər boyu toplanmış adət-ənənələrinin birliyi, dil birliyi və fəaliyyət birliyi əsasında qurulub. Bu çox böyük əsasdır və biz bu imkanlardan səmərəli istifadə etməliyik".

H.Əliyev Türkiyə Cümhuriyyəti ilə əlaqələrə xüsusi fikir verirdi. O, qardaş ölkənin qurucusu M.K. Atatürkü dünyada XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biri adlandıraraq deyirdi: "Ölümündən sonra da Türkiyə xalqı onun qoyduğu yol ilə gedir. Görün bu yol nə qədər doğru-düzgün qurulub ki, o yoldan nə sağa, nə də sola dönmək mümkün deyil. Bu, Mustafa Kamal Atatürkün müdrikliyini göstərir". Təsadüfi deyildir ki, ulu öndərin təşəbbüsü və sərəncamı ilə böyük Mustafa Kamalın irsini öyrənmək və təbliğ etmək üçün 2001-ci ildə Bakıda Atatürk Mərkəzi yaradılmışdır.

Heydər Əliyevin hazırladığı neft strategiyasının bəhrəsi olan "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanmasında da Azərbaycanın maraqlarının qorunması ilə yanaşı, türk birliyinin mənafe və mövqeyi qətiyyətlə nəzərə alındı. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin çəkilişində daim Türkiyə ilə eyni maraqları bölüşən Azərbaycan layihələrin gerçəkləşməsində də iki dost, qardaş xalqın mövqeyini qətiyyətlə dəstəklədi.

Azərbaycan, həmçinin SSRİ-yə daxil olan digər türk respublikalar dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra bu əlaqələr daha da genişlənmiş və möhkəmlənmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev 1996-cı ildə türk dünyası yazıçılarının üçüncü qurultayının ölkəmizdə keçirilməsini əlamətdar hadisə hesab etmiş və bunu Azərbaycan Respublikasına, xalqına olan hörmət və ehtiramın təzahürü kimi çox yüksək qiymətləndirmişdir. Qurultaydakı çıxışında ulu öndər bildirmişdir ki, xalqlarımızın mədəniyyəti, ədəbiyyatı, şeiri bir çox məhrumiyyətlərə, çətinliklərə məruz qalmışdır. Bu çətinliklər tarixin, ola bilər ki, bəzən çox böyük mərhələlərində mədəniyyətimizə zərbələr vurmuş, ancaq mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı, şeirimizi məhv edə bilməmişdir. Türkdillilə xalqların bütün bu çətinliklərdən, sınaqlardan çıxmış mədəniyyəti, ədəbiyyatı, şeiri indi dünyada, bəşəriyyətdə özünəməxsus görkəmli yerini tutmuşdur.

Ulu öndər "Kitabi-Dədə Qorqud"un 1300, "Manas"ın 1000, böyük qazax şairi, filosofu Abayın 150, Özbəkistanın böyük dövlət xadimi, türk dünyasının böyük şəxsiyyəti Əmir Teymurun 660, Azərbaycan şairi, eyni zamanda, bütün türk dünyasına mənsub olan Məhəmməd Füzulinin 500 illik yubileyinin türk dövlətlərinin bir yerdə qeyd etmələrini böyük tarixi hadisələr kimi çox yüksək qiymətləndirmişdir.

Ümummillə lider göstərirdi ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının 1300 illik yubileyinin keçirilməsi məhz bu baxımdan böyük siyasi əhəmiyyət daşıyır. Ulu öndər Heydər Əliyev 1999-cu ildə bu möhtəşəm dastanın 1300 illik yubiley komissiyasının iclasında təkidlə qeyd edirdi: "Əgər nəzərə alsaq ki, bizə düşmən olan erməni millətçiləri daim təbliğ edirlər ki, "bunlar köçəri xalqdır, onların keçmişi olmayıbdır", əgər xalqımızın keçmişinə dair mənfi təbliğatı nəzərə alsaq bu tədbirlərimizin nə qədər əhəmiyyəti olduğunu görürük. Azərbaycanın tarixində indiyədək keçirilmiş bütün yubiley mərasimlərindən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının yubileyi hamsından əhəmiyyətlidir. Bu, bizim tariximizin, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın qədimliyini, eyni zamanda tarixi köklərimizin 1300 il bundan əvvəlki dövründə xalqımızın böyük bir eposu olduğunu göstərir.... "Dədə Qorqud" dastanı bizi bu gün eyni zamanda birləşdirir, bir-birimizə yaxınlaşdırır. "Dədə Qorqud" həm Azərbaycanın, həm bütün türk dünyasının dastanıdır".

Heydər Əliyev 2001-ci il də dünya azərbaycanlılarının I qurultayını təşkil etməklə təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütünlüklə türk dünyasının lideri kimi tarixi missiyanı həyata keçirmişdir.

Heydər Əliyev böyük yazıçı və ictimai xadim Ç.Aytmatovun şəxsiyyətinə və xidmətinə yüksək qiymət vermişdir: "Dünya ədəbiyyatı xəzinəsinə gözəl əsrlər bəxş etmiş Çingiz Aytmatov həm Qırğızista-

nın, həm də bütün türk dünyasının fəxridir. Türk dünyasının fəxri, dünya şöhrətli Çingiz Aytmatovun ölkə prezidenti tərəfindən “Dostluq” ordeninə (2008) layiq görülməsi Azərbaycan dövlətinin türk dünyası sənətinə verdiyi yüksək qiymətdir.

Türk dünyasının tanınmış sənət adamlarından biri də qazax xalqının yetirməsi şair Oljas Süleymenovdur. O.Süleymenov 1970-ci ildə nəşr etdirdiyi “Az i ya” əsəri ilə türk dünyasının qədim köklərə malik olduğunu elmi dəlillərlə sübut etmişdi.Lakin türk birliyi, onun qədim mədəniyyəti haqqındakı tezləri türk düşmənlərini qəzəbləndirmişdi. Belə bir məqamda O.Süleymenovu müdafiə edən, onun haqq səsə səs verən Heydər Əliyevin də dəstəklədiyi Azərbaycan ziyalıları oldu. Azərbaycana, ulu öndərə böyük rəğbət bəsləyən O.Süleymenov tez-tez Bakıya səfər etmiş, bu toprağın əziz qonağı olmuşdur. Oljas Süleymenovun sənəti Azərbaycanda yüksək qiymətləndirilmiş, ölkə prezidenti onu “Şöhrət” ordeni(2006) və “Dostluq” ordeni ilə(2013) təltif etmişdir.

Ümummilli lider H.Əliyevin türk dünyasının yüksəlişi barədəki strateji mövqeyini onun aşağıdakı sözləri çox aydın və açıq şəkildə göstərir: ”Özünün yeni yüksəliş dövrünü yaşayan çağdaş türk dünyası bəşər sivilizasiyasına yeni, misilsiz nümunələr vermək iqtidarındadır.Bu gün öz suverenliyini əldə etmiş bir çox türk cümhuriyyətlərinin bu sıraya qoşulması türk dünyasının gələcəyinə işıqlı ümidlər oyadır”

Azərbaycanın ümummilli liderinin türk ünyasının qarşılıqlı əlaqələrinin yüksəlişi strategiyası bu gün də uğurla davam etdirilməkdədir.

Bu gün eyni məqsəd və məram, əqidəsinə sadiqliyi ilə hörmət və ehtiram qazanmış ulu öndərin siyasi kursunun davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən ləyaqətlə yerinə yetirilir. Təsadüfi deyildir ki, günbəgün türk xalqlarının ədəbiyyat adamları, yazıçıları bir-birinə yaxınlaşır, kömək edir, xalqlarımızın ədəbiyyatını, mədəniyyətini, keçmişini, bu gününü daha geniş təhlil edib yeni-yeni dəyərli əsərlər yaradırlar. 44 günlük II Qarabağ müharibəsinin nəticələri,Türk Dövlətləri Təşkilatının fəaliyyətləri, ümumiyyətlə, türk xalqlarının mədəni-iqtisadi və hərbi-siyasi əməkdaşlığının gün keçdikcə daha da genişlənməsi ulu öndərin türk dünyasının gələcəyi haqqındakı arzularının həyata keçdiyini göstərir.

V. MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU

Наталья Евгеньевна Лаптева

Минский Государственный Лингвистический Университет

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ДИАЛОГА КУЛЬТУР В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Ключевые слова: диалог культур, обучение иностранным языкам, межкультурное взаимопонимание

Açar sözlər: mədəniyyətlər dialoqu, xarici dilləri öyrənmə, mədəniyyətlərarası anlaşma

Key words: dialogue of cultures, teaching foreign languages, cross-cultural understanding

Взаимодействие на разных уровнях общения обеспечивается посредством диалога, который рассматривается как особое социокультурное явление. Различают внутриличностный диалог, диалог как речевое общение людей и диалог культур. В условиях культурного многообразия современного мира диалог культур не утрачивает своей актуальности прежде всего потому, что, как отмечал основоположник теории «диалога культур» М.М.Бахтин, различные культуры находятся в постоянном диалоге между собой, непрерывно взаимодействуют и взаимодополняют друг друга.

Диалогическое взаимодействие культур проявляется в ходе прямого и косвенного диалога, а также диалога по вертикали и горизонтали. В процессе прямого диалога друг с другом взаимодействуют культуры благодаря компетентности ее носителей, обмен происходит посредством речевого общения. Косвенный диалог представляет собой процесс, в котором взаимодействие культур происходит внутри культуры, в составе её собственных структур. Диалог культур по горизонтали происходит в географическом одновременном пространстве, по вертикали – во временных рамках одной культурной традиции.

Идеи диалога культур находят свое широкое развитие в педагогической практике. В иноязычном образовании реализация этих идей началась с внедрением коммуникативного подхода и продолжается на современном этапе.

Согласно концепции учебного предмета «Иностранный язык» в Республике Беларусь процесс обучения иностранному языку в учреждениях общего среднего образования должен быть направлен на подготовку учащихся к межкультурной коммуникации как совокупности разнообразных форм отношений и общения между индивидами и группами, принадлежащими к разным культурам [1]. В процессе овладения иностранным языком учащийся формируется как субъект межкультурной коммуникации, который обладает совокупностью знаний о культуре родной страны и страны изучаемого языка, владеет нормами речевого поведения, характерными для двух культур и на основе толерантности и эмпатии находит взаимопонимание с представителями иной культуры.

В центре внимания на пути к достижению поставленных целей находится задача по формированию основ, обеспечивающих взаимопонимание представителей различных лингвокультурных этносов. Взаимопонимание является сложным феноменом. В его структуре выделяют такие аспекты, как социологический, социокультурный, ценностный и психологический, наиболее важным из которых представляется ценностный. Как отмечает Е.И. Пассов, взаимопонимание, основанное на признании чужих ценностей, признании у другого прав на эти ценности, уважении к этим ценностям (даже если они не принимаются мною), может и должно быть желанной целью [2].

Наблюдения за организацией образовательного процесса обучения иностранным языкам, изучение его результатов дают возможность констатировать, что целый ряд задач по формированию учащихся как субъектов межкультурной коммуникации решается успешно. Учащиеся достаточно прочно владеют системой фактов иноязычной культуры, умеют интерпретировать основные культурные ценности страны изучаемого языка, видеть в коррелирующих культурах сходства и различия, выявляют отдельные детали и прослеживают тенденции развития в различных сферах жизни общества.

Вместе с тем, анализ обучения иностранному языку с точки зрения повышения эффективности процесса развития основ для межкультурного взаимопонимания позволяет в качестве значимого условия определить опыт эмоционально чувственного отношения к фактам культуры. Приобретению опыта должно способствовать переживание учащимися при восприятии объектов культуры таких чувств, как настороженность, терпимость, нейтралитет, безразличие, любопытство, интерес, восхищение и т.д. Следует особо подчеркнуть, что занятия по языку должны не только создавать условия для активного сопоставления фактов и реалий из области разных культур, но и формировать у учащихся систему отношений. Со всей очевидностью создать условия для эмоционально чувственного восприятия фактов культуры другой страны могут специально моделируемые ситуации общения, эвристические и проблемные задания, технология творческих мастерских.

Следует также отметить необходимость совершенствования системной работы по преодолению ошибочно сформированных стереотипов о речевом и неречевом поведении субъектов иной лингвокультуры. Одним из путей решения данной задачи видится комплексное развитие у учащихся поликультурной грамотности. По определению П.А. Якимова поликультурная грамотность – личностное качество, отражающее осведомленность старшеклассника в содержании, средствах и способах взаимодействия с миром культуры на основе теоретического знания и социального опыта реализации этносоциокультурного многообразия жизнедеятельности человека [3]. Компонентами поликультурной грамотности являются поликультурная наблюдательность, поликультурная ориентированность, поликультурная восприимчивость. Представляется, что предупреждению негативного влияния стереотипов должно способствовать развитие поликультурной наблюдательности во взаимодействии с формированием критического мышления.

Литература:

1. Концепция учебного предмета «Иностранный язык» / Н.П.Баранова, П.К.Бабинская, Н.В.Демченко // Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь. – 2009. – № 3 (33) – 23 с.
2. Пассов, Е.И. Диалог культур: социальный и образовательный аспекты (статья вторая) [Текст] / Е.И.Пассов // Мир русского слова. – 2001. – № 2.
3. Якимов П.А. Формирование поликультурной грамотности старшеклассника в контексте гуманитарного образования / П.А. Якимов. – Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ, 2009. – 128 с.

Мария Ткалич

Технологический университет им. А.А.Леонова

МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ «РЕКЛАМА И СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ»

Ключевые слова: мультикультурное образование; межкультурная компетенция; реклама и связи с общественностью

Açar sözlər: multikultural təhsil; mədəniyyətlərarası səriştə; reklam və ictimaiyyətlə əlaqələr

Key words: multicultural education; intercultural competence; advertising and public relations

Существующая в настоящее время проблема мультикультурного образования объясняется сложной гетерогенной культурной средой, и, в соответствии с этим, складывающейся в социуме необходимостью разработки новых подходов к системе воспитания и обучения молодого поколения [2, с.7].

Так, О.А. Данилова отмечает, что развитие межкультурных компетенций у студентов способствует улучшению восприятия ими других культур в деловых и личных отношениях, толерантной и терпимой оценке национальных различий и традиций, преодолению культурных барьеров [1, с.82].

Немаловажным фактором изменений в мультикультурном образовании является рост цифровизации в мире, которая видоизменяет и сам процесс коммуникации студента с преподавателем. В

тоже время, Е.В. Мошняга говорит, что в цифровом поле все нормы и правила унифицируются, стираются границы между студентами разных национальностей [3, с.31].

В рамках мультикультурного образования, реализация профильных дисциплин студентов направления «Реклама и связи с общественностью» («Теория и практика рекламы», «Теория и практика связей с общественностью», «Разработка и технологии производства рекламного продукта» и др.) предполагает рассмотрение таких тем, как:

- проведение рекламных и рг-кампаний с учетом традиций, ценностей и религиозных особенностей целевых групп потребителей;
- когерентность образа медиатора для рекламных интеграций не только в контексте товара/услуги, которую они продвигают, но и исходя из культурных особенностей выбранных целевых групп;
- использование цветовых паттернов и ассоциативных рядов, релевантных мультикультурным общностям;
- исследование тенденций и общекультурных трендов при осуществлении рекламных и рг-кампаний;
- толерантное отношение ко всем участникам процесса разработки и реализации рекламного продукта вне зависимости от национальных и культурных различий;
- расширение круга знаний о культурных памятниках разных этносов и наций.

В быстро меняющемся информационном пространстве крайне актуальным остается вопрос мультикультурного образования и межкультурных компетенций студентов. Возрастает необходимость коррекции образовательных технологий вслед модернизации моделей коммуникации. В частности, применение цифровых и мультимедийных технологий для увеличения вовлеченности студентов в образовательный процесс, ощущения ими процесса сотворчества и общей сплоченности.

Литература:

1. Данилова О.А. Формирование межкультурной компетенции студентов в процессе обучения иностранному языку / О.А. Данилова, Т.П. Суродеева // Язык. Культура. Общество. – Саранск, 2010. – №2. – С. 81-83.
2. Закирова В.Г., Камалова Л.А. Теории и технологии мультикультурного образования: монография. – В 2 ч. Часть 1. – Казань: Отечество, 2016. – 132 с.
3. Мошняга Е.В. Человек трансформирующийся: вызовы педагогического дискурса в цифровом мультикультурном классе // Человек: Образ и сущность. Гуманитарные аспекты. 2022. №2 (50). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/chelovek-transformiruyuschisya-vyzovy-pedagogicheskogo-diskursa-v-tsifrovom-multikulturnom-klasse> (дата обращения: 20.04.2023).

Gülərə Kərimova
Bakı Dövlət Universiteti

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV GƏNCLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ TƏRBIYƏSİ HAQQINDA

Açar sözlər: Heydər Əliyev, gənclik, təhsil, tərbiyə, mənəviyyat

Ключевые слова: Гейдар Алиев, молодежь, образование, воспитание, духовность

Key words: Heydar Aliyev, youth, education, upbringing, spirituality

Hər bir ölkənin gələcək inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsində, onun müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsində düşünülmüş təhsil siyasəti olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Təhsil, yetişən gənc nəslimizin ilk növbədə milli-mənəvi ruhda tərbiyəsi, millətin dəyəri, ölkənin inkişafı deməkdir. Bu cəhətdən Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat proqramında (1999) [1], müstəqil Respublikamızın Müəllimlərinin XIII Qurultayında (2008)(2) və sonrakı rəsmi dövlət sənədlərində yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsi sahəsində bütün tədris müəssisələrinin üzərinə mühüm vəzifələr qoyulmuş və bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirmişdir. Azərbaycan Müəllimlərinin XIII Qurultayının qətnaməsində deyilir: “Şagirdlərə bilik və bacarıqların aşılmasını təmin etmək məktəbin bir vəzifəsidirsə, onları mə-

nəvi cəhətdən yetkin bir vətəndaş kimi formalaşdırmaq ikiqat vəzifəsidir” [2, s.64]. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda (2009) [3] təhsilin əsas məqsədi mənəvi tərbiyənin cəmiyyətə layiq kamil və yetkin vətəndaş tərbiyə etmək məqsədi ilə tam bir vəhdət təşkil edir. Belə ki, Təhsil Qanununun 4-cü maddəsində təhsilin əsas məqsədi aşağıdakı şəkildə şərh edilmişdir:

Təhsil Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda bu məsələ xüsusilə vurğulanmış və təhsilin əsas məqsədi belə göstərilmişdir: *“Azərbaycan dövləti qarşısında öz məsuliyyətini dərk edən, xalqının milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, müstəqil yaradıcı düşünən vətəndaş və şəxsiyyət yetişdirmək; milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşünə malik olan, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki biliklərə yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis kadrlar hazırlamaq; sistemləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsinə və ixtisasın daim artırılmasını təmin etmək, təhsil alanları ictimai həyata və səmərəli əmək fəaliyyətinə hazırlamaq [3, s.11-12].*

Bu baxımdan yüksək milli- mənəvi dəyərlərə malik, intellektual potensiala sahib yeniyetmə və gənclərin yetişdirilməsi böyük önəm daşıyır. Yeniyetmə və gənclərin fiziki baxımdan sağlam, əxlaqca saf, mənəviyyətca zəngin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsi, onların dövlətçilik məfkurəsi ətrafında sıx birləşməsi kimi vacib və aktual vəzifələr bu gün dövlətimizin prioritet siyasəti və əsas istiqamətini təşkil edir. Deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsində gənclərimizin yüksək milli-mənəvi ruhda tərbiyəsi, onların vətən uğrunda fədakarlığı, yüksək mənəvi keyfiyyətləri və mənəviyyətin tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik hissləri 44 günlük II Qarabağ döyüşündə Vətən müharibəsində düşmən üzərində qələbəmizin rəhni olmuşdur.

Azərbaycanda təməli ümummillə lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş dövlət təhsil siyasətinin uğurla reallaşdırılması nəticəsində mühüm nailiyyətlər əldə olunmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev gənclərə daim sonsuz diqqət və qayğı ilə yanaşmış, bu sahə ilə bağlı mühüm əhəmiyyət kəsb edən fərman və sərəncamlar imzalamış və gənc nəslin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsinə böyük həssaslıqla yanaşmışdır. Xalqımızın Ümummillə lideri Heydər Əliyev zəngin mənəvi irsimizin yaşadılmasına və inkişafına yol açmış, milli birliyimizin, bütövlüyümüzün möhkəmlənməsində əvəzsiz rol oynamışdır. Onun respublikamıza rəhbərlik etdiyi illərdə mənəviyyətimiz yenidən çiçəklənmə dövrünü yaşamış, mənəvi problemlərə dair silsilə tədqiqatlar keçirilmişdir. Ulu öndər deyirdi: *“Gənclərimizin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri milli-mənəvi tərbiyə məsələsidir...mənəvi tərbiyəni daim aparmaq lazımdır və gənclərimizi yüksək mənəviyyət ruhunda tərbiyələndirmək lazımdır. Ümumbəşəri dəyərlər, Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri hər bit gənc tərəfindən mənimsənilməlidir. Mənəviyyət olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz. Nə qədər var dövlət olsa da, nə qədər pul olsa da, nə qədər zənginlik olsa da mənəviyyət olmayan yerdə heç bir şey ola bilməz...” [4].* Bəli bu gün, qloballaşan dünyamızda milli-mənəvi ruhda tərbiyə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir və daha böyük aktuallıq kəsb edir.

1996-cı ildə keçirilən Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumu sonralar mütəmadi xarakter alaraq yeniyetmə və gənclər siyasətinin müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli platforma rolunu oynadı. Hər il fevralın 2-nin Azərbaycan Gəncləri Günü elan edilməsi, bu sahədə dövlət proqramlarının qəbulu məhz Ümummillə Liderin yeniyetmə və gənclərə sonsuz qayğısının göstəricisi olmuşdur.

Xalqın mövcudluğunun əsas göstəricisi olan milli-mənəvi dəyərlər onun ən qiymətli sərvətidir. Hər bir xalq milli mənəvi dəyərlər sisteminə malikdir. Bu milli-mənəvi dəyərlər bizim tariximiz, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyat və incəsənətimizdir.

Milli-mənəvi dəyərlər əsasında milli-mənəvi tərbiyə, insan şəxsiyyəti formalaşır. İnsanı cəmiyyətdə formalaşdırən, inkişafına kömək edən mənəvi şüur, mənəvi mədəniyyət, mənəvi davranış qaydalarıdır. Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsinə, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini təhsil işçilərinin qarşısında əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. Bunlarsız millət yoxdur. Bunları qoruyub saxlamış xalq isə həmişə müstəqillik yolu ilə getmək, müstəqilliyini qorumaq əzmindədir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bir çox sərəncam və çıxışlarında “maddi kapitalın insan kapitalına çevrilməsi” ideyası irəli sürülür. Bu ilk növbədə insana verilən dəyər, qiymət olmaqla, şəxsiyyət yetişdirmə istiqamətlənmişdir. Bu fikir yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda tərbiyəsinə yönəlmişdir. Bu yetişən gənc nəslə mənəvi cəhətdən zəngin, əxlaqca saf, fiziki cəhətdən sağlam insanlar yetişdirmək dövrümüzün aktual problemidir.

Ölkə Prezidentinin sərəncamı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda da milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməklə gənc nəslin milli- mənəvi ruhda tərbiyəsi əsas vəzifələrdən biri kimi qeyd olunur: “Təhsil prosesində əldə olunan bilik və bacarıqlar, həmçinin etik-əxlaqi norma və dəyərlər hər bir təhsilalanın cəmiyyətin layiqli üzvü olması üçün lazımı şərait yaradır, onun biliyi və etik davranışı sayəsində örnək ola biləcək həmkara, nümunəvi ailə üzvünə və vətəndaşa çevirir” [5].

Bu gün müasir yeniyetmə geniş elmi-mədəni dünyagörüşünə sahib olmalı, bəşəri və milli mənəvi dəyərləri mənimsəməli, hər yerdə yüksək mədəni davranış qayadalarından əməl etməli, daim mənəvi- əxlaqi keyfiyyətləri nümayiş etdirməlidir. O Vətəninə, xalqını, insanlarını dərin məhəbbətlə sevməli, xalqın mənəvi dəyərlərinə dilinə, dininə, bayrağına, himninə, gerbinə, adət və ənənələrinə hörmətlə yanaşmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”/ Xalq, 16 iyun 1999- ci il
2. Azərbaycan müəllimlərinin XIII qurultayı. Bakı: Çarşıoğlu, 2009.
3. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Haqqında Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq. “Azərbaycan” qəz. Bakı, 1996, 6 fevral.
5. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası” 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı. “Xalq” qəzeti, 25 oktyabr 2013-cü il.

Prof. Ljiljana Markovic
ECPD University for Peace est.
By the United Nations

THE NEW PARADIGM OF DEVELOPMENT ON THE SILK ROADS

Keywords: *The Silk Roads, Development, Paradigm of Late-Comer Development, silk trade, silk production*

This paper analyses the essence of development as an integral economic, social and cultural phenomenon. The huge and ancient realm of the Euro-Asian Silk Roads is then defined as a dynamic engine of growth and development over the last twenty centuries, by trade in fine, technologically advanced (like the silk itself) goods and adjacent knowledge-intensive services, as well as the different forms of knowledge itself. As the silk and other precious goods, spices, perfumes and medicines were not only traded in, but subsequently also produced along the Silk Roads, we will purport to demonstrate that this production became the first generator of growth and development in the pre-modern Euro-Asian world. The silk production stimulates the economy by powerful multiplier effects and numerous linkage effects. The contribution of silk trade and later of silk production shall be in the focus of our analysis as a neglected locomotive of pre-industrial and later on industrial take-offs into sustained development. The case study of the Tomioka Silk-Reeling Mill in Japan and the budding silk industry in the Kingdom of Serbia shall be presented as exemplary models of the new paragons of development and Modernization.

CONTENT ANALYSIS OF SINGLE NATIONAL CURRICULUM OF ENGLISH COURSE USING DIMENSIONS OF MULTICULTURAL EDUCATION IN PAKISTANI CONTEXT

Key Words: Multicultural, Education, Single National Curriculum, ICT

Açar sözlər: Multikulturalizm, Təhsil, Vahid Milli Kurikulum, İKT

Ключевые слова: Мультикультурный, Образование, Единая национальная учебная программа, ИКТ

Abstract

Multicultural education is an educational process that promotes equality, cultural diversity, linguistic variations, while acknowledging gender differences, religious belief, race, caste, and other factors. Multicultural education is a broad concept with several different and important dimensions (Banks, 2004). The idea is to provide equal opportunity to all students to learn in the classroom, regardless of their social status and ethno-cultural background. Pakistan is a multiethnic and multicultural country that is known for the cultural diversity found among its four provinces. Education system in Pakistan is faced with a huge challenge to address the issue of providing equal learning opportunities to all students belonging to a diverse cultural background. The stark divide between the public and private education institutions have made it even more challenging to develop uniformed teaching and learning strategies to cater to multiculturalism. The recent launch of Single National Curriculum (SNC) in Pakistan is an attempt to implement one education system for all to homogenize the diverse education practices in its multicultural society. The Single National Curriculum of the English courses contains a set of objectives and expected learning outcomes but the content analysis with reference to the multiculturalism needs to be examined. For the study, Banks' model of five Dimensions of the Multicultural Education have been used for the content analysis of the English textbook (Grade-V) of the Single National Curriculum. The findings show that though cultural diversity is catered to some extent through the content to some extent, however the ICT integration in the content can contribute significantly to promoting multicultural education. Further research can focus on the correlation between ICT integration and the curriculum in the multicultural context.

Сергей Климов

Центр Россияведения Азербайджанского университета языков

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ – ОТЛИЧИТЕЛЬНАЯ ЧЕРТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

Açar sözlər: Multikulturalizm, Azərbaycan gəncliyi, mədəni müxtəliflik, gənclər siyasəti, mədəniyyətlərarası dialoq

Ключевые слова: Мультикультурализм, азербайджанская молодежь, культурное многообразие, молодежная политика, межкультурный диалог

Keywords: Multiculturalism, Azerbaijani youth, cultural diversity, youth policy, intercultural dialogue

Мультикультурализм и толерантность, исторически присущие образу жизни азербайджанцев, сегодня стали неотъемлемыми чертами повседневной жизни каждого гражданина азербайджанского государства, независимо от национальной принадлежности, языка и религии. О богатом мультикультуральном прошлом азербайджанского народа свидетельствуют не только сегодняшний толерантный образ жизни нашего народа, но и созданные этим народом литературно-художественные, научно-философские, политико-правовые источники и документы [3].

Общенациональный лидер Гейдар Алиев, заложил практические основы государственного строительства мультикультурализма как идеологии и политики социальной стабильности, межэт-

нического согласия и нравственного развития. Определяя политический курс молодого независимого государства, общенациональный лидер высоко оценивал созидательную силу нравственности в реальном обретении суверенитета: «Менталитет нашего азербайджанского народа – это его большое достояние. Мы во всех направлениях должны защищать, сохранять наши национально-духовные ценности, обычаи, традиции, нравственные ценности и воспитывать молодое поколение в духе этих духовных, нравственных ценностей прошедших испытание временем» [2].

Благодаря большому государственному опыту и титаническим усилиям общенационального лидера азербайджанского народа, архитектора и созидателя современного независимого Азербайджана Гейдара Алиева в стране удалось сохранить атмосферу толерантности, ритм вековых отношений дружбы и сосуществования между народами.

Основа молодежной политики в Азербайджане была заложена Общенациональным лидером Гейдаром Алиевым еще в 70-е годы XX века. Благодаря усилиям великого лидера были приняты последовательные меры, направленные на обеспечение образовательных, культурных, социальных потребностей молодежи. Сегодня молодежную политику, заложенную нашим общенациональным лидером, успешно продолжает президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев.

Как результат проявляемого внимания и заботы в Азербайджане выросло поколение, приверженное национальной идеологии и способное к интеграции с передовой молодежью мира. Сегодня азербайджанская молодежь принимает непосредственное участие во всех сферах жизни, прилагает все силы и умения в деле наращивания экономического могущества, военной мощи нашей страны и повышения ее политического авторитета, укрепления гражданского общества, опирающегося на национально-духовные ценности и общечеловеческие идеалы, предпринимает важные шаги на пути сохранения и пропаганды нашего богатого культурного наследия.

Проводимая в Азербайджане молодежная политика, наряду с созданием всесторонних возможностей для реализации интеллектуального и инновационного потенциала нового поколения, сформировала у него глубокий патриотический дух. Азербайджанская молодежь благодаря большой любви к Родине героически взяла на себя основную тяжесть боев и продемонстрировала миру стремление нашего народа к победе, написала летопись Победы в 44-дневной Отечественной войне.

В реализации задач поликультурного воспитания школьной и студенческой молодежи особую роль играет учебно-образовательный процесс, в том числе в учебных заведениях с русским языком обучения, имеющих в Азербайджане богатую историю развития и учебно-методический опыт.

Успешно продолжается реализация проекта по изучению в университетах зарубежных стран предмета «Азербайджанский мультикультурализм» Бакинского международного центра мультикультурализма (БМЦМ). В настоящее время в рамках вышеназванного проекта в более 30 университетах Азербайджана и в престижных университетах 24 стран преподается «Азербайджанский мультикультурализм» [1].

Духовно-нравственное воспитание молодежи на основе культурных ценностей и народных традиций, национальной и общегражданской идентичности и устойчивого развития является одной из основных задач учебных заведений Азербайджанской Республики.

Одним из основных проектов Центра является, проводимые два раза в год летние и зимние международные школы мультикультурализма, в которых регулярно принимают участие преподаватели и студенты как из Азербайджана, так и из-за рубежа. Международные летние и зимние школы мультикультурализма предоставляют возможность для молодежи, получившей теоретические знания об азербайджанском мультикультурализме и нашей стране, наглядно увидеть мультикультуральные и толерантные ценности в Азербайджане.

Проведение этой конференции - очередного яркое проявление духовного единства молодых друзей Азербайджана, проживающих в различных странах мира. Так реализуются естественные площадки межкультурного диалога, в которых остро заинтересовано человечество. Во все времена тема участия молодежи в межкультурном обмене была одной из важных и востребованных, поскольку молодежь в силу своей энергичности и растущего интеллектуального потенциала строит не только настоящее, но и выступает гарантом безоблачного будущего.

В этом смысле молодые люди, приехавшие со всех концов света, а также молодежь, присоединившаяся к ним из нашей страны, являются наследниками азербайджанского мультикультурализма.

Межкультурное общение способствует накоплению и актуализации потенциала личностного, профессионального, интеллектуального и культурного роста молодежи. Вовлечение молодёжи в социально-активную деятельность формирует чувство ответственности, нетерпимости к нарушениям норм морали, помогает предотвратить разногласия и конфликты на этнической почве.

Таким образом, молодежь – важнейший стратегический и кадровый ресурс, которому принадлежит огромная роль во всестороннем развитии страны. Молодые люди – сила и мощь Азербайджана, которым суждено строить будущее, защищать и возвеличивать государство в славных традициях азербайджанского народа.

Литература:

1. Общие сведения // https://multiculturalism.preslib.az/ru_a1.html
2. Патриотизм и мультикультурализм как нравственные ценности политического курса Президента Азербайджана Ильхама Алиева // https://azertag.az/ru/xeber/Patriotizm_i_multikulturalizm_kak_nravstvennyye_cennosti_politicheskogo_kursa_Prezidenta_Azerbaidzhana_Ilhama_Alieva-944868
3. Этническое разнообразие // https://multiculturalism.preslib.az/ru_a3.html

*Ван Синсинь
Университет Хучжоу*

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-РУСИСТОВ В УНИВЕРСИТЕТАХ КНР

Ключевые слова: русский язык; языковое образование; традиционная китайская культура; история Китая; культурная компетентность; инновации

Açar sözlər: rus dili; dil təhsili; ənənəvi Çin mədəniyyəti; Çin tarixi; mədəni sərəfətə; yenilik.

Key words: Russian language; language education; traditional Chinese culture; history; cultural competence; innovation

Важная роль в продвижении образа Китая как страны древней культуры и инновационной современности отводится молодежи, будущему страны. Подготовке специалистов, владеющих иностранным языком, в частности, студентов-русистов в университетах КНР уделяется самое пристальное внимание. Результативность процесса обучения оценивается, в числе прочего, и на основе качества культурной компетентности будущих специалистов. В китайском обществе и педагогической науке на протяжении многих лет ведется обсуждение концептуальных подходов к формированию специалиста-филолога, владеющего иностранными языками, осведомленного в теоретических и практических аспектах культуры, заинтересованного в развитии культуротворческих умений, навыков, талантов. К настоящему времени в число наиболее значимых входят следующие концептуальные позиции.

Лингвокультурологический и лингвострановедческий подходы как основа для формирования межкультурной компетентности будущих специалистов. Речь идет о глубоком изучении культуры, традиций, истории страны изучаемого языка, но обязательно с одновременным погружением в национальную китайскую историю и культуру. Например, в китайской традиционной культуре процветание семьи связывают с продолжением рода, детьми. Поэтому *早生贵子* – это лучшее пожелание молодоженам на китайской свадьбе. Однако если механически перевести *早生贵子* («Скорее заведите ребенка!») для русскоговорящих друзей, они могут счесть это бестактным. Поэтому изучение языка для китайского студента-русиста предполагает более глубокое погружение в собственную национальную культуру для того, чтобы найти адекватные точки соприкосновения разных мировоззрений и традиций, чтобы избрать эффективную стратегию сотрудничества в ситуации межкультурного взаимодействия. Следовательно, преподаватели русского языка в университетах КНР должны довольно широко включать в учебный процесс материалы о китайской

культуре, в том числе основанные на использовании мультисенсорных возможностей цифровых технологий, чтобы повысить учебную мотивацию и интерес студентов, максимально эффективно использовать потенциал современных средств обучения.

Формирование профессиональных умений и навыков обучающихся в единстве с их межкультурной коммуникативной компетентностью. Коммуникативному подходу отводится ключевое значение в языковой подготовке современного специалиста в университетах КНР [2]. При этом в разного рода инструктивных документах и методических рекомендациях особо отмечается, что при обучении иностранному языку в университете необходимо сформировать у студентов глубокое понимание многообразия мира [3], а также комплексной компетенции межкультурной коммуникации.

Сочетание традиционных и инновационных методов, форм, моделей обучения, синтез педагогических традиций и инноваций в современном учебном процессе предполагает обращение как к хорошо известным формам и методам обучения языку, так и к новейшим информационным технологиям, ресурсам (таким как QQ, WeChat, Чаосин Студио (超星学习通) и др.). Важно, чтобы учебная коммуникация не ограничивалась только временем занятий; по сути, сегодня китайский преподаватель постоянно находится на связи со студентами, он постоянно открыт для общения на учебные и общекультурные темы, помогающие усвоить учебный материал.

Большой популярностью у китайских преподавателей пользуются концепции смешанного (онлайн + офлайн) и так называемого «перевернутого» обучения. Смешанное обучение позволяет студентам динамически усваивать ключевые моменты и учебные цели каждого учебного блока, своевременно корректировать темп и методологию обучения. Перевернутое обучение существенно повышает участие самих студентов в образовательном процессе, превращая и практические, и лекционные занятия в активные, динамические мини-исследования.

Развитие ресурсного обеспечения образовательного процесса в современном китайском университете осуществляется *на системной и непрерывной основе* и предполагает внимание как к педагогическим кадрам, так и к учебным, научно-методическим материалам и разработкам, оценке качества обучения и т. д.

В контексте профессионального развития преподавателей в последние годы большое внимание уделяется повышению уровня их культурной компетентности, прежде всего, через погружение в различных контекстах и ситуациях в ценности традиционной культуры и национальной истории, через укрепление командного духа, стимулирование интереса к саморазвитию для всеобщего блага. Преподаватели русского языка в вузах должны интегрировать китайскую культуру в учебный процесс по русскому языку, формировать и поддерживать гармоничные отношения между преподавателями и студентами, адаптироваться к требованиям новой эпохи.

Таким образом, качество подготовки филолога-русиста на уровне высшего образования в Китае сегодня оценивается в комплексном ключе: наряду с профессиональной компетентностью (специальными знаниями, умениями, навыками, практическими компетенциями) от выпускника университета требуется глубокое понимание специфики и ценности традиционной китайской культуры, исторического пути Китая, его роли в современном мире. На будущих филологов-русистов возлагаются особые надежды, связанные с продвижением образа Китая как древней цивилизации и современного государства, поэтому формирование их культурной компетентности осуществляется на основе синтеза педагогических традиций и инноваций, предметных знаний и межкультурных компетенций.

Литература:

1. Си Цзиньпин. Рассказывать миру истории о Китае [Электронный ресурс]. URL: <https://www.fx361.com/page/2021/1214/9177739.shtml> (дата обращения: 10.03.2023).
2. Хэ Ляньцзэн. Новые требования к преподаванию русского языка в вузах в новую эпоху – основы редактирования и содержание учебного пособия «Руководство по преподаванию русского языка в вузах» // Иностранные языки в мире. 2020. № 4. С. 13-18.
3. Тянь Юань, Чэнь Хэ. Реализация учебного курса английского языка в колледже с идеологическими и политическими элементами: эффективность обращения к истории Китая // Журнал университета Сиань, 2022. № 25 (1). С. 83-86.

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, мультикультурная компетенция, интерактивные методы, практическая толерантность, интеракция.

Açar sözlər: mədəniyyətlərarası ünsiyyət, multikultural səriştə, interaktiv metodlar, Praktik tolerantlıq, qarşılıqlı əlaqə.

Key words: intercultural communication, multicultural competence, interactive methods, practical tolerance, interaction.

Глобализация, не только способствовала унифицирующим тенденциям и, соответственно, обострению противоречий в мире, но и ускорила коммуникацию между представителями различных культур, актуализировала поиск различных способов решения политических, экономических, социокультурных проблем. Постепенно приходит не только понимание уникальности и одновременно универсальности каждой культуры в частности и общемировой культуры в целом, но и осознание того, что не возможно по критериям одной культуры или совокупности культур и ценностей оценивать жизнь и деятельность людей в разных уголках планеты. Жизненно важным становится преодоление этноцентризма в межкультурном общении.

Если рассматривать межкультурную коммуникацию как взаимодействие отдельных индивидов и сообществ, принадлежащих к разным культурам и субкультурам, для обмена ценностно-значимой информацией то можно предположить, что каждый человек так или иначе является субъектом межкультурной коммуникации. В современном вузе, где бы он не находился, студенты разных национальностей, с вариативными способами мышления, разными стереотипами межкультурного поведения вынуждены взаимодействовать, невольно приобретая опыт и навыки такого общения. При этом, во избежание конфронтации, недопонимания необходимы знания национально-культурных особенностей поведения, механизмов восприятия чужой культуры, механизмов отражения культуры в языке и речи, психологических особенностей межкультурного взаимодействия, правил и условий этикета и культуры общения, понимание мимики, жестов, бытовых привычек и т.п.. Следовательно, необходимы целенаправленные усилия для подготовки к взаимодействию и предупреждения ошибок в межкультурной коммуникации.

Таким образом, формирование мультикультурной компетенции студентов важно не только в связи с тенденциями глобализации и ростом требований к уровню квалификации выпускников вузов. Огромную социальную значимость приобретает проблема мультикультурного воспитания молодежи, готовой к осознанию межнациональных проблем, к толерантной коммуникации с представителями других национальностей, к жизни в многокультурном и многополярном мире.

Под мультикультурной компетентностью мы понимаем качество личности, возникающее благодаря проникновению в чужую культуру, инокультурное наследие, знакомство с традициями, историей других народов, коммуникативные умения и навыки, проявляющиеся в процессе обмена культурного опыта с представителями другой культуры. Иными словами, «мультикультурная компетентность – это набор характеристик, выражающихся в стремлении к знаниям о культурах и взаимодействию с представителями различных культур» [1].

Целенаправленное формирование у студентов мультикультурной компетентности требует, по нашему мнению, преимущественного применения активных и интерактивных методов и технологий обучения, которые одновременно решают три задачи: учебно-познавательную; коммуникационно-развивающую; социально-ориентационную.

Постоянное применение интерактивного обучения ускоряет процесс получения, усвоения и творческого применения знаний при решении разнообразных учебных задач, в том числе требующих включения участников в коммуникацию. Эффективность интеракции обеспечивается за счет

участия обучающихся не только в процессе получения знаний, но и в последующем их практическом применении. Если интерактивное обучение в учебном процессе применяется регулярно, то у студентов формируются навыки получения, анализа и использования информации, исчезает страх публичного выступления, привычным становится постоянное участие в коммуникации, устанавливаются доверительные отношения с преподавателем и однокурсниками.

Интерактивное обучение способствует повышению мотивации и максимальной вовлеченности студентов в решение обсуждаемых практических задач, формированию готовности к последующей поисковой активности, побуждает к конкретным действиям. В интерактивном обучении каждый участник успешен, так как, с одной стороны вносит вклад в результат общей групповой работы, с другой – сам результат групповой работы является общим для всех участников и каждым может рассматриваться как личный успех.

Кроме того, интерактивное обучение формирует умение мыслить нестандартно, видеть проблему, анализировать её, находить решение. В процессе решения проблемы участники интеракции учатся обосновывать свою позицию и озвучивать свои жизненные ценности. В результате постоянного активного взаимодействия всех участников интеракции развиваются такие черты характера студентов, как умение слышать и принимать иную точку зрения, находить пути выхода из конфликтной ситуации и достигать компромисса, проявляя при этом толерантность по отношению к своим оппонентам, необходимый такт и доброжелательность.

Опыт интерактивного взаимодействия способствует формированию и развитию навыков взаимодействия людей, активизирует стремления участников коммуникации делиться эмоциональными переживаниями, способствует пониманию целей и эмоционального состояния партнера по коммуникации. Все эти навыки являются составляющими мультикультурной компетенции.

В процессе интерактивного взаимодействия студенты усваивают образцы коммуникативного поведения представителей разных культур, приобретают опыт в взаимоотношениях с представителями другой национальности. Вовлечение студентов в такое взаимодействие обеспечивает формирование у них умений и навыков выбора соответствующей ситуации стратегии поведения в процессе коммуникации, способствует формированию толерантности и коллективизма.

Литература:

1. Сергеева И.В. Мультикультурная компетентность как цель мультикультурного воспитания студентов педагогического вуза в процессе обучения иностранному языку [Электронный ресурс]. – studfile.net – Режим доступа: <https://studfile.net/preview/5576813/> – Дата доступа: 12.03.2023.

Afaq Qasimova
Lankaran Dövlət Universiteti

AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ

Açar sözlər: Heydər Əliyev, təhsil, tərbiyə, mənəviyyat, islahatlar

Ключевые слова: Гейдар Алиев, образование, воспитание, духовность, реформы

Key words: Heydar Aliyev, education, upbringing, spirituality, reforms

Azərbaycan təhsilinin, maarif və mədəniyyətin inkişafı Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı və fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan Respublikası müstəqilliyinin ilk dövründəin başayaraq dövlətimizin təhsil sahəsinə xüsusi diqqət və qayğısı, müəllimlərin şərəfli əməyinin dəyərləndirilməsi və qiymətləndirilməsi respublikaya rəhbərliyin Heydər Əliyev mərhələsində çox yüksək səviyyədə həyata keçirilmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev hakimiyyətinin həm birinci və həm də ikinci mərhələsində təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmiş, Azərbaycanda orta ixtisas, ümumtəhsil və ali məktəblərinin sayının artırılmasına, maddi texniki bazanın təkmilləşdirilməsinə və təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olunmuş, yüksək ixtisaslı, səriştəli müəllim kadrlarının hazırlanması üçün xüsusi göstəriş və tövsiyələr, sərəncamlar verilmişdir.

Keçən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq 30 ildən çox bir zaman ərzində Azərbaycanda elm, təhsil, mədəniyyət və iqtisadiyyatın təkmilləşməsi və tərəqqisi bilavasitə ümummili liderin adı və onun yorulmaz, fədakar əməyi ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan təhsilinin dünya standartlarına uyğunluğu, xüsusilə Avropa təhsilinə inteqrasiyası, dərin bilikli, savadlı gənclərin dünyanın nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almalarına göndərilməsi, Azərbaycanda hərbi məktəblərin yaradılması, Azərbaycan klassik ədəbiyyatı nümunələrinin latın əlifbasında nəşr edilməsi, maarif və mədəniyyət, incəsənət xadimlərinin əməyinə yüksək dəyər, diqqət və qayğı göstərilməsi Heydər Əliyev ideyalarının əsasını təşkil etmişdir. Onun geniş əhatəli yorulmaz fəaliyyətində elm və təhsilin tərəqqisi həmişə xüsusi yer tutmuşdur.

Hələ 1969-1982-ci illərdə ümummili liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinə rəhbərliyinin birinci mərhələsində təhsilimizə çox böyük qayğı ilə yanaşaraq Avropa standartlarına cavab verən çoxsaylı məktəb binası tikilərək istifadəyə verilmişdir. Ölkəmizdə yeni Ali təhsil müəssisələri açılaraq, maddi-texniki bazası möhkəmləndirilərək lazımi avadanlıqlarla təchiz olunmuşdur. Təhsilin cəmiyyətin tərəqqisində və inkişafında mühüm yer tutduğunu yüksək dəyərləndirən Heydər Əliyev deyirdi: **“Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o mütləq, hər şeydən çox, təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır. Təhsil millətin gələcəyidir”**[1, s. 438].

Təhsilin cəmiyyətin inkişafında rolunu və insan şəxsiyyətinin hərtərəfli formalaşmasında vacibliyini və əhəmiyyətini yüksək dəyərləndirən dahi liderin qəbul etdiyi sərəncamlar, uzaqgörənliklə təqdim etdiyi konseptual düşüncələr və ideyalar, tarixi məsləhət və tövsiyələr bu gün də ölkəmizdə təhsil islahatlarının yerinə yetirilməsində ən vacib təməllərdir. Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, gənc nəslin düzgün tərbiyə olunması, istiqamətlənməsi ilk növbədə təhsilə və milli-mənəvi dəyərlərə bağlılıqdan asılıdır. Məlumdur ki, 1920-ci ildən 1991-ci ilə qədər Azərbaycanın həyatında xüsusi bir dövr olmuşdur. Azərbaycan Sovetlər birliyinin tərkibində olmuşdur, bu dövrdə də dahi rəhbərin dediyi kimi Azərbaycan böyük inkişaf yolu keçmişdir. Həmin illərdə, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk mərhələsində Azərbaycanın şəhər, kənd və qəsəbələrində 770-ə qədər məktəb binası istifadəyə verilmiş, respublika Ali məktəblərinin sayı 12-dən 17-yə, burada təhsil alan tələbələrin sayı isə 70 mindən 100 minə çatdırılmışdır. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə ölkədə 5 yeni Ali təhsil müəssisəsi açılmışdır.

Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyi dövründə elm və təhsilin inkişafına bir pedaqoq məharəti ilə xüsusi diqqət yetirərək, elm və təhsil, maarif və mədəniyyət, mənəviyyat və əxlaq, məktəb, ailə və ictimaiyyət problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Dövlət başçısı bu sahədə mövcud olan problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə uyğun təhsil strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş və mühüm tarixi fərmanlar, sərəncamlar imzalamışdır. 1992-ci Təhsil Qanununun qəbul olunması, ali və orta ixtisas məktəblərində qəbulun test usulu ilə aparılması, qeyri-obyektivliyə və mənfi hallara qarşı mübarizənin aparılması müstəqilliyin ilk dövrlərində təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsində atılan mühüm addımlardan idi. Təhsil sistemi getdikcə təkmilləşir, dövlət səviyyəsində təhsil sahəsində qəbul olunmuş qərar və sərəncamlar gənclərdə yüksək bilik potensialını aşkara çıxartmağa, yeni standartların və metodların tətbiqinə stimül yaradırdı.

Təhsil sahəsində aparılan işləri sistemli və planlı şəkildə həyata keçirmək məqsədi ilə ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin 1998-ci il 30 mart tarixli sərəncamı əsasında **“Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası”** yaradıldı. Bu islahat proqramı Azərbaycan təhsili sahəsində yeni, uzunmüddətli və ən mütərəqqi mərhələnin əsasının qoyulması demək idi. Heydər Əliyev aparılacaq bu ciddi və uzun müddətli təhsil islahatına xüsusi diqqət və böyük həssaslıqla yanaşılmasını tövsiyə edir və deyirdi: **“Təhsil sistemi elə bir sistemdir ki, burada heç bir inqilabi dəyişiklik ola bilməz. Ümumiyyətlə bizim həyatımızın bütün sahələrində dəyişikliklər təkamül xarakteri, tədrisi dəyişikliklər xarakteri daşıyır. Heç vaxt yol vermək olmaz ki, on illərlə yaranmış şeyi bir gündə vurub dağıdasan, ondan sonra heç bilmədiyini yeni bir şey yaradasan.”** [2].

Dövlət Komissiyası tərəfindən hazırlanmış **“Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı”** xalqın geniş müzakirəsinə verildikdən sonra prezident Heydər Əliyev tərəfindən 1999-cu il iyunun 15-də tarixi bir gündə - Milli qurtuluş günündə bu proqram xüsusi sərəncamla təsdiqləndi (3). Beləliklə, müasir təhsil tariximizin parlaq bir səhifəsinə mərhələli olaraq dinamik xarakterli təhsil islahat proqramı yazılmış oldu. Bu səhifəyə sonrakı illərdə daha yeni təhsil proqramları, təhsil standartları, təhsil Qanunu, kurikulumlar, Dövlət təhsil strategiyası yazıldı. Bu təhsil islahatı proqramı təhsilin humanistləş-

dirilməsi, demokratikləşdirilməsi, diferensiallaşdırılması və inteqrasiyası kimi prinsipləri özündə birləşdirərək Azərbaycan milli təhsil sisteminin strategiya və taktikasını, uzunmüddətli konsepsiyasını və təməlini yaratmışdır.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı ölkəmizin möhtərəm prezidenti, cənab İlham Əliyev milli təhsil sisteminin inkişafı məsələsinə Azərbaycanın gələcək inkişafının əsas strateji xətti kimi baxır. Prezident belə hesab edir ki, *Azərbaycanın inkişafının yeganə yolu təhsildən, müasir biliklərdən, intellektual əməyin inkişafından, informasiya və kompyüter texnologiyalarının geniş tətbiqindən keçir.* Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin *“Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası” 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı* təhsilimizin inkişafında, pedaqoji elmimizin inkişafında yeni bir mərhələ açmışdır (4). Bu mühüm dövlət sənədini təhsil sistemimizin metodoloji əsası, pedaqoji elmimizin təməl prinsipi hesab edə bilərik. Bu sənəd ölkə prezidentinin təhsilə göstərdiyi ardıcıl diqqət və qayğısından, onun təhsil haqqında dediyi müdrik kəlamlarından və xüsusilə *“maddi kapitalın insan kapitalına çevirmək”* ideyasından qaynaqlanır ki, bu da müasir dövrə uyğun hərtərəfli inkişaf etmiş şəxs yetişdirmək, dərin bilikli, geniş dünyagörüşlü, yüksək əxlaq və mənəviyyətə sahib insan yetişdirməkdir.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə Müstəqillik yollarında. Bakı, “Azərbaycan”, 1997, 538 s.
2. Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının iclasında Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin giriş və yekun sözü – 17 mart 1999-cu il/ Xalq, 19 mart, 1999.
3. Əliyev H.Ə. “Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı”. Bakı, “Çaşıoğlu, 1999, 72 səh

Aytən Məmmədova
Naxçıvan Univeristetini

ETNOPEDAQOJİ FİKRİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFINA HEYDƏR ƏLİYEV QAYĞISI

Açar sözlər: *Etnopedaqogikanın təşəkkülü, etnopedaqogikanın inkişafı, etnopedaqoji fikir, etnopedaqoji tərbiyə və təhsil*

Ключевые слова: *Становление этнопедагогики, развитие этнопедагогики, этнопедагогическая мысль, этнопедагогическое воспитание и образование*

Key words: *Formation of ethnopedagogy, development of ethnopedagogy, ethnopedagogical thought, ethnopedagogical upbringing and education*

Azərbaycan xalqının çoxəsrlik tarixi mədəniyyəti, mənəviyyəti, məişəti, həyat tərzini, miflərlə təfəkkürü onun şifahi söz sənətində, folklor nümunələrində, yaratdığı dəyərli ədəbi nümunələrində, incənətində, musiqi və nəğmələrində öz əksini tapmışdır. Bütün bunlar göstərir ki, Azərbaycan xalqı çox qədim və zəngin mədəniyyətə malik bir xalqdır. Xalq nə qədər qədimdirsə, onun tarixi də, ədəbiyyəti də, mənəviyyət və mədəniyyəti də, məişəti və həyat tərzini də bir o qədər qədim və zəngin olacaqdır.

Xalqımızın etnopedaqoji fikirləri çox qədim olsa da, bunun bir elm kimi, sistemli şəkildə formalaşması, öyrənilməsi, tədqiqi əsasən XX əsrin əvvəllərindən başlamışdır. Müxtəlif məlum səbəblər üzündən milli respublikaların öz milli mədəniyyətini, mənəvi dəyərlərini, xalq müdrikliliyini öyrənməsi, tədqiq etməsi arzu ediləməz olmuşdur. Bu səbəbdən də etnopedaqogika, folklorlarda etnik, milli xarakterli problemlərin tədqiqinə yetərinə yer verilməmişdir.

Azərbaycan folklorşünaslığında yeni mərhələ 1970-ci illərdə başlanır. Bu mərhələnin başlanğıcı, ilk növbədə, respublika rəhbərliyinə gəlişi ilə milli-mənəvi dəyərlərə arxa və dayaq olan Ulu öndərimiz Heydər Əliyevlə bağlıdır. Qeyd edək ki, mürəkkəb siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev öz möhkəm iradəsi, əzmi və təşəbbüskarlığı ilə milli mədəni irsin öyrənilməsinin optimal yollarını göstərdi. Onun şəxsi nüfuzu və istedadı sayəsində milli-mənəvi irsin öyrənilməsi böyük uğurla davam etdirildi və Bakıda “Azərbaycan Folklor İnstitutu”nun yaradılması haqqında xüsusi qərar qəbul edildi. Ümummilli lider Heydər Əliyevlə başlanan milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsi geniş araşdırmalara, yeni tədqiqat sa-

hələrinə səbəb oldu. Ulu öndər milli-mənəvi dəyərlərimizin, qədim və erkən orta əsrlər tariximizin, sonrakı dövr tariximizin, folklor nümunələrimizin öyrənilməsinə alimlər qarşısında bir vəzifə olaraq qoydu [1].

Azərbaycanda xalq pedaqogikasının ilk tədqiqatçısı professor Əliheydər Həşimov olmuşdur. O, hələ 1970-ci ildə Sovet dövründə kommunist partiyasının arzu etmədiyi, bəzən də qadağa qoyduğu mövzuya müraciət etməsi, o mövzunu araşdırması bir qəhrəmanlıq, fədakarlıq və milli vətənpərvərlik nümunəsi sayıla bilər. Onun 1970-ci ildə nəşr etdiridiyi “Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri”[2] adlı əsəri çox dəyərli və milli ruhda yazılmış qiymətli və tarixi bir əsərdir. O bu əsəri ilə yeni bir məktəb yaratmışdır ki, bu məktəbin layiqli davamçıları yetişmişdir. Prof. Əliheydər Həşimovun layiqli davamçısı, etnopedaqogika sahəsində elmlər doktoru dissertasiya müdafiə etmiş, dəyərli əsərlərin müəllifi, bu sahənin dərin bilicisi olaraq etnopedaqogikanı bir tədris fənni səviyyəsinə yüksəldərək dərslik və dərs vəsaiti yazan professor İsmayıl Əliyevdir. Professor Əliheydər Həşimovun əsasını qoyduğu xalq pedaqoji fikrinin, etnopedaqogika məktəbini davamçılarından biri də bu sətirlərin müəllifi Aytən Məmmədovadır ki, prof. İsmayıl Əliyevin elmi rəhbərliyi ilə elmi-pedaqoji fəaliyyətimizi davam etdirir.

Şifahi xalq ədəbiyyatı, xalq pedaqogikası, etnopedaqogika hər bir xalqın arzu və istəklərinə uyğun yaradılmaqla onun tarixi keçmişi, həyat tərzini, məişət vərdisləri, əxlaq- mənəvi keyfiyyətləri ilə sıx bağlıdır. Öz tarixi təcrübəsi, bədii düşüncəsi, milli xüsusiyyətlərinə görə fərqli yaradıcı təbiətə malik xalqların etnoqrafik düşüncə tərzini də müxtəlif səviyyədə təzahür edir. Bu mənada etnopedaqogikanın tarixinin araşdırılması xalqın etnoqrafiyasının, milli-mənəvi dəyərlərinin, maddi və mənəvi abidələrinin öyrənilməsi də vacib məsələlərdən sayılır.

Azərbaycanın qədim şəhərləri, yurd yerləri içərisində Naxçıvanın xüsusi yeri və mövqeyi vardır. Naxçıvan nəinki Azərbaycanın, dünyanın ən qədim şəhərlərindən biridir. 5 min ildən artıq tarixə malik olan Naxçıvan dünyanın ən qədim maarif və mədəniyyət və təhsil mərkəzidir. Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “*Naxçıvanın qədim, zəngin tarixi Azərbaycan tarixinin çox parlaq səhifələrindəndir. Əgər Azərbaycanın tarixi haqqında, ümumiyyətlə bir çox işlər görülüb, Naxçıvanın tarixi haqqında, qədim tarixi haqqında və Naxçıvanın bir diyar kimi öyrənilməsi – həm təbiətinin, həm adət-ənələrinin, etnoqrafiyasının öyrənilməsi barədə çox az iş görülməkdir*” [1, s.17].

Zəngin şifahi xalq ədəbiyyatımız – “Kitabi Dədə Qorqud”, “Bilqamıs”, “Manas”, “Alp Ər Tunqa”, “Oğuz”, “Ərkənəqun” kimi dastanlarımız, Oğuznamələr, Ustadnamələr, Nəsihətnamələr xalqımızın qədim tarixinin, folklorunun, etnopedaqoji düşüncəsinin, onun ictimai-mədəni həyatının, məişətinin, zəkasının, istək və arzularının, tərbiyə və təhsil səviyyəsinin, xüsusilə onun qədim etnik psixologiyasının və qədim etnik pedaqogikasının təmsilçiləridir.

Şumerlərin Nuhun Tufanından bəhs edən “Bilqamıs” dastanı ilə Naxçıvanın “Nuhdaban” dastanı çox yaxındır. Məzmun, mahiyyət, orada işlənən yer və şəxs adları, adətləri Naxçıvan məkanı ilə eyniyyət təşkil edir. Dünya alimləri Bilqamısı tarixi şəxsiyyət hesab edir və Bilqamısdan o tərəfə heç bir yazılı mənbə olmadığını qeyd edirlər. Gəmiqayada qayalar üzərində rəsmlər, yazı, işarələr insanların bir-biri ilə ünsiyyət və əlaqə, öyrətmə-öyrənmə prosesini – etnopedaqoji prosesi əks etdirir. Gəmiqaya rəsmlərində bir atlının baş və ayağında geyim olması o dövrün peşələrini (toxuculuq, çəkməçilik və s.) təxmin etməyə imkan yaradır. Böyüklər də əldə etdiyi bilik və təcrübələri, qazandıqları peşələri kiçiklərə öyrətmişlər və yaxud da kiçiklər böyükləri müşahidə etməklə müəyyən bilik, bacarıq və təcrübə əldə etmişlər ki, bunları ilkin etnopedaqoji proses adlandırma bilirik. Gəmiqayada piktoqrafik yazılar xüsusilə diqqəti cəlb edir. “*Gəmiqayada Günəşə sitayişini ifadə sərbəst dairə və ortasında nöqtə qoyulmuş dairə, yaxud daxilinə xaç çəkilmiş dairə, həmçinin svastika və digər piktoqramlar qeydə alınmışdır ki, bunlar qədim insanların günəşə sitayişini və Günəşə inancını ifadə edir*” [8, s.78]. Beləliklə deyə bilərik ki, Gəmiqayada həkk olunmuş ən qədim yazı mədəniyyətimiz – piktoqramlar, şəkli yazılar dövrün ictimai hadisələrini, məişətini, həyat tərzini, ayin və mərasimlərini, inanclarını təbiət və kainata aid animistik və kosmoqonik təsəvvürləri simvolik işarələrlə bildirir ki, bütün bunlar da insanların mənəviyyatını, həyat tərzini, tərbiyəsini ifadə edir. Buna ilkin etnopedaqoji düşüncə, ilkin etnopedaqoji fəaliyyət deyə bilərik.

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan bölməsinin yaradılmasına həsr olunmuş müşavirədə nitq// Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Naxçıvan Bölməsi. Bakı: Nurlan, 2005, s. 17.
2. Həşimov Ə.Ş. Azərbaycan xalq pedaqogikasının bəzi məsələləri. Bakı: Maarif, 1970, 256 s.

3. Əliyev İ.İ. Ümumtəhsil məktəblərində etnopedaqoji materiallardan istifadənin nəzəri və əməli məsələləri. Bakı, 2007, 272 s.
4. Əliyev İ.İ. Azərbaycan etnopedaqogikası. Magistr hazırlığı üçün dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2009, 224 s.
5. Никитин К.А. Город Нахичевань и Нахичеванский уезд. Сборник материалов для описания местностей и племен. Кавказа. Вып. II. Тифлис, 1882. с. 113.

*Bəyim Abdulla
Günay Səfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti*

İSRAİLDƏ YAŞAYAN ÇƏRKƏZLƏRƏ YÖNƏLİK TƏHSİL SİYASƏTİ

Açar sözlər: Çərkəzlər, İsrail, dil, təhsil siyasəti

Ключевые слова: Черкесы, Израиль, язык, образовательная политика

Key words: Circassians, Israel, language, educational policy

Çərkəzlər Qafqazın qəhrəman və olduqca döyüşkən xalqlardan biri hesab edilir. 1860-1870-ci illərdə Çar Rusiyanın Qafqazı işğalı zamanı bu işğala qarşı mübarizə aparmışdır. İşğalçılarla mübarizə aparan çərkəzlərin bir qismi həlak olmuş, bir qismi isə soyqırırma məruz qalmışdır. Çar Rusiyanın hakimiyyəti altında yaşamaq istəməyən çərkəz Aralıq dənizinin şərq sahilinə, Osmanlı imperiyasına köçmək məcburiyyətində qalmışdır. Hazırda Türkiyənin müxtəlif bölgələrində təxminən 90 minə yaxın çərkəz yaşayır. Bundan başqa, Suriyada təxminən 61 min, İordaniyada 29 min və İraqda 8 min çərkəz məskunlaşmışdır [1, s.175].

1860-cı illərdə Osmanlı Sultanı II Əbdülhəmidin hakimiyyəti dövründə xeyli çərkəz Osmanlı ordusunun tərkibində xidmət etmişdir. Onların bəziləri Fələstin torpaqlarında (indiki İsrail ərazisi) məskunlaşaraq əkinçiliklə məşğul olmuş, bəziləri isə Hicaz dəmiryolunu bədəvi qəbilələrinin hücumlarından müdafiə etmişdir [3]. Bu gün İsraildə, əsasən Tiberiyaya gedən yolda, Tabor dağı yolunda yerləşən Kfar Kama kəndində və eləcə də Rehaniyada təxminən 3000-ə yaxın çərkəz yaşayır. Onu qeyd etmək lazımdır ki, Kfar Kama kəndi 2022-ci ildə BMT-nin Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən ziyarət edilməsi tövsiyə olunan turist kəndləri siyahısına daxil edilmişdir [4].

Çərkəzlərin İsrail cəmiyyətinə rahat inteqrasiya olunmasında təhsildə onların dilinin tədrisinin önəmli rolu olmuşdur. Belə ki, çərkəzlər üçün etnik kimlik son dərəcə əhəmiyyətlidir. Onlar Adıgey dilini, tarixini, irsini unutmur, diasporadakı digər çərkəz icmaları ilə sıx əlaqədədir. Eyni zamanda, “evdə çərkəz, evdən kənarı isə israilli ol” şüarını əsas tutaraq İsrail dövlətinin sadıq vətəndaşlarıdır.

Çərkəzlərin sıx məskunlaşdıqları ərazilərdə özlərinə məxsus ibtidai məktəbləri mövcuddur. Bu məktəblər İsrail təhsil sistemindən ayrılmış Druz Təhsil Şöbəsinə tabedir. Onların əksəriyyəti bu orta məktəbləri bitirir, bir çoxu universitet və kolleclərdə təhsilini davam etdirir. İbtidai məktəb mərhələsinin sonunda çərkəz şagirdlər əsasən yəhudi məktəblərinə getməyə üstünlük verirlər.

İngilislər I Dünya Müharibəsinin sonunda Millətlər Liqasının mandatı altında olan Fələstin ərazilərinə nəzarəti ələ aldıqdan sonra burada Osmanlı sistemində yaxın milli təhsil sistemi qurdular və yəhudi məktəblərində ibrani dili yeganə tədris vasitəsi oldu. Digər məktəblərdə, yəni ərəb, druz və çərkəz məktəblərində ərəb dili yeganə tədris dili idi. Bu təhsil sistemi 1948-ci ildə yeni qurulan İsrail dövləti tərəfindən də qəbul olundu. Çərkəzlərin ana dili olan Adıgey dili məktəblərdən evə “sürgün” edilərək yalnız məişət dili kimi istifadə olunurdu. 1960-cı illərdə Kfar Kama bölgəsindən olan bir müəllimin SSRİ-dən çərkəz dilində olan nəşrləri alması ilə İsraildəki çərkəzlər Rusiyada baş vermiş 1917-ci il inqilabından sonra Adıgey yazısının kiril əlifbasına uyğunlaşdırıldığını öyrəndilər [1, s.176].

Bütün bu proseslərdən sonra çərkəz dilinin məktəblərdə tədrisi ilə bağlı mübahisələr başlandı. Hər iki kəndin nümayəndələri Təhsil Nazirliyinə müraciət edərək çərkəz dilinin məktəb sistemində daxil edilməsini xahiş etsələr də, onların xahişi rədd edildi. Dünyada Adıgey dilinin tədris olunduğu yeganə ölkə Rusiya idi ki, burada da dərslərin çoxu sovet təsiri altında çap olunmuşdur. Dilin tədrisi uğrunda aparılan müzakirələr 1971-ci ildə daha da gücləndi və bu dəfə ibtidai məktəbin altıncı sinfindən səkkizinci (axırıncı) sinfinə qədər olan proqrama Adıgey dilinin icbari fənn kimi daxil edilməsi qərara alındı. Eyni zamanda Miçiqan Universitetinin Qafqaz dilləri üzrə professoru Yan Ketfordun pedaqoqlara və ziyalılara

çərkəz dilinin qrammatikası, yazısı və oxumağı 2 ay boyunca tədris etdi. Bu işdə Təhsil Nazirliyi böyük köməklik göstərdi. Bu dövəmdə qəbul edilə bilən ən mühüm dil planlaşdırma qərarlarından biri hansı dilin məktəbdə tədris vasitəsi kimi xidmət edəcəyini müəyyən etmək idi. 1960-cı illərdən bəri gənc nəsil öz məktəblərində tədris dilinin ərəb dilindən ibri dilinə dəyişdirilməsini tələb edirdi [1, s.177].

1976-cı ildə Kfar Kamada Təhsil Nazirliyinin nümayəndələri, çərkəz müəllim, valideyn və yerli hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrindən ibarət olan rəsmi komitə məktəbdə ibrani dilinin yeganə tədris dili, ərəb dilinin ikinci dil və çərkəz dilinin isə icbari fənn olmasını tövsiyə etdi. Bir çox valideynlər, əsasən də yaşlı nəsil bu tövsiyələr ilə razılaşmasa da, qərar 1977-ci ildə qəbul edildi və elə həmin il tədris dili ərəb dilindən ibri dilinə keçid etməyə başladı. İbrani dilini seçmək üçün əsas arqumentlər isə aşağıdakılar idi [1, s.178]:

1. İbri dili İsraildə əsas rəsmi dildir (hüquqi məsələlər, dövlət işləri, ticarət, ordu xidməti zamanı bu dildən istifadə olunur).

2. İbri dilində təhsil bu istiqamətdə vəziyyəti daha da yaxşılaşdıracaq və çərkəz uşaqlarının çoxu ibri dilində olan liseyə getdikləri üçün onlar bu liseylərin tələblərini daha asan və rahat ödəyəcəklər.

3. Kfar Kama kəndi yəhudi məskənlərinin mərkəzində yerləşir və ərazidə ərəb kəndi yoxdur. Buna görə də kənd əhalisi daha çox ibri dilli insanlarla əlaqə saxlayır.

4. Müəllimlərin çoxu yəhudidir və bəzi fənlər üzrə ərəb dilini bilən çərkəz müəllim çatışmazlığı vardır.

Yuxarıda aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, hazırda İsraildə yaşayan hər bir çərkəz uşaq ibri, ingilis, Adıgey və ərəb, bəziləri isə rus və türk dillərini öyrənir. Kfar Kama və Rehaniya məktəbləri dünyada yeganə məktəbdir ki, burada təhsil alanlar müsəlmandır, tədris dili isə ibri dilidir.

Ədəbiyyat:

1. Asher Stern (Shafir), Educational Policy towards the Circassian Minority in Israel // Ethnic Minority Languages and Education. – Noordwijkerhout, Netherlands. – 1990. pp.175-184
2. Shir Aharon Bram, The Circassians in Israel. [Electronic resource] / URL: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-circassians-in-israel>
3. The Social Adjustment of Girls Circassian Students in State Elementary Schools [Electronic resource] / URL: <https://www.scirp.org/journal/paperinformation.aspx?paperid=82115>
4. Who are the Circassians of northern Israel?: [Electronic resource] / 11 February 2023 – URL: <https://www.jpost.com/israel-news/article-731089>

Elmira İsmaylova

Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ TƏHSİL STRATEGİYASININ YARADICISIDIR

Açar sözlər: Ulu öndər, təhsil sistemi, təhsil, təhsil proqramı

Ключевые слова: национальный лидер, система образования, образование, образовательная программа

Key words: National leader, education system, education, educational program

Yeni Azərbaycan dövlətinin memarı və banisi Heydər Əliyevin çoxşaxəli fəaliyyətində mühüm yerlərdən birini milli təhsil sistemi, habelə bu sahədə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi təşkil etmişdir. Millətin gələcəyini təhsildə görə Ulu öndər, inu xalqın hərtərəfli inkişaf və tərəqisində başlıca amil hesab edirdi. İkinci dəfə hakimiyyətə gəldiyi vaxtdan başlayaraq maarifçiliyi, milli zəmində təhsili daha da inkişaf etdirmək üçün ciddi işlər görmüşdür. Onu ağır böhran vəziyyətindən çıxarıb millilik ideyasında inkişaf etdirmişdir (Azərbaycanda islahataqədərki dövrdə, keçən əsrin ortalarında başlamış təhsilin yenidən təşkili və yüksəlişinə görə də Ümummili liderə bərluyuq, lakin bu ayrıca bir tədqiqat predmetidir).

90-cı illərin sonunda Azərbaycanda təhsil islahatlarına başlamaq üçün Ulu öndər bir sıra mühüm rəsmi sənədlər, fərman və sərəncamlar imzalamaqla, keçmiş Sovet cəmiyyətində təhsilin həyatdan ayrı düşmüş vəziyyətinə son qoymuş, onun beynəlxalq münasibətlər sistemində nüfuz və rolunu yenidən müəyyən etmişdir. İslahat Proqramında xüsusilə geniş yer verilmiş başlıca müddəalardan biri – dünya birliyi ölkələri ilə müştərək təhsil, elmi-tədqiqat layihələri işləyib hazırlamaq və həyata keçirmək, təhsil ilə bağlı beynəlxalq proqramlarda Azərbaycanın iştirakı məsələlərinə xüsusi diqqət yetirməkdir.

Keçən əsrin sonu, əsrimizin ilk illərində Heydər Əliyevin təşəbbüsü və xüsusi böyük əzmkarlığı nəticəsində artıq Azərbaycan təhsili təhsil problemləri ilə məşğul olan YUNESKO (UNESCO), YUNİSEF (UNİSEF), YUNİVOK (UNESCO-UNEVOC), İSESKİ Avropa Təhsil Fondu (The European Foundation for Education –EFE), Avropa Şurası (EC), Avropa İttifaqı (EU) kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların xətti ilə beynəlxalq aləmə çıxarılmışdır. YUNESKO-nun “Təhsil hamı üçün – (THÜ)” proqramı çərçivəsində Azərbaycan üzrə Milli hesabat Azərbaycan və ingilis dillərində hazırlanıb, 2000-ci ilin yanvarında Tailandın paytaxtı Bankokda UNESCO-nun regional təhsil forumunda təqdim edilib. Həmin ilin mayında isə Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin nümayəndə heyəti UNESCO tərəfindən “THÜ” ilə əlaqədar Dakar şəhərində keçirilən Dünya Təhsil Forumunda iştirak etmişdir. Həmin forumda “Təhsil hamı üçün – 2015” Proqramı qəbul edilib. Dövlətlərin təhsil sistemləri qarşısında konkret hədəflərin müəyyənəndirilməsi bu istiqamətdə göstərilən konkret fəaliyyətin bariz misalıdır.

Ulu öndərin gələcəyi proqnozlaşdıran siyasəti nəticəsində, onun tövsiyə və göstərişlərini əsas götürərək ABŞ, Türkiyə, Böyük Britaniya, Almaniya və digər inkişaf etmiş ölkələrlə birbaşa təhsil sahəsində əməkdaşlıq müqavilələri bağlanmışdır. Artıq bakalavr pilləsi, magistratura və doktorantura sahəsində dünyanın aparıcı dövlətlərinin ali təhsil ocaqları ilə qarşılıqlı əməkdaşlığın inkişaf etməsinin uğurları göz önündədir. Artıq 2001-ci ildə dünyanın 10-dan çox ölkəsinin aparıcı ali məktəblərində 3000-dən artıq azərbaycanlı təhsil alır, Azərbaycanın ali məktəblərinin professor-müəllim heyəti və tələbələri xaricdə təcrübə keçmişdi.

Müstəqil Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatın dövlət proqramında mühüm istiqamətlərdən biri olan təhsilin məzmunca yeniləndirilməsi işində milli ideologiya konsepsiyası əsas götürülmüşdür. Həmin ideologiyanın təhsilin məzmununda əks olunan və təhsil müəssisələrində tədris edilməli, öyrədilməli komponentləri hansılardır? Ulu öndərin milli ideologiyamızın konsepsiyasına dair nəzəri fikirlərində aşağıdakı cəhətlərin əsas götürülməsi tövsiyə olunur:

Dövlətçilik. Dövlətçilik bugün və gələcəkdə bizim hər bir vətəndaşımızın, cəmiyyətin, dövlətin əsas vəzifəsi olmalıdır. Dövlətçilik hər bir vətəndaşın qəlbində olmalıdır. Milli təhsil-tərbiyə müəssisələrinin əsas vəzifəsi gənclərdə həmin hisslərin tərbiyə edilməsinə kömək etməkdir. Milli vətənpərvərlik, milli qürur. Milli iftixar hissi milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsinə, əbədi yaşamasına xidmət etməlidir.

Milli-mənəvi dəyərlər. Milli ideologiyamızın bu komponenti xalqımızın, millətimizin milli mentalitetini təşkil edir. Bu dəyərləri dərinləndirilməyən, onunla fəxr etməyən, dilini, dinini, tarixini, mədəniyyətini sevməyən insan vətənpərvər ola bilməz. Təhsil sisteminin vəzifəsi gənclərdə bu hisslərin formalaşmasına, təhsilin məzmununda onlara əsaslandırılmasına çalışmaqdan ibarət olmalıdır.

Ümumbəşəri dəyərlər. Təhsilin məzmununda bu dəyərlər, o cümlədən dünyəvi, sivil, hüquqi-demokratik dövlət quruculuğu, insan və vətəndaş azadlıqları və hüquqlarının qorunması, özgə xalqların mənəvi dəyərinə hörmət, multikulturalizm, tolerantlıq Azərbaycan təhsil sisteminin məzmununda aparıcı istiqamətlərdən biri olmalıdır. Nəhayət, yuxarıda haqqında qısa məlumat verdiyimiz növbəti amil – müstəqil Azərbaycan milli ideologiyasının özəyini, əsasını təşkil edən Azərbaycançılıqdır. Heydər Əliyevin təbirincə desək, “dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, ümumbəşəri – bunların hər biri – azərbaycançılıq anlayışının tərkib hissəsidir”.

Aytəkin Mehdiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti

MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIĞIN FORMALAŞMASININ MODELİ HAQQINDA

Açar sözlər: kommunikativ səriştə, qarşılıqlı anlama, sual-cavab modeli, bacarığın formalaşması, nitq situasiyası

Ключевые слова: коммуникативное компетенция, взаимопонимание, модель вопрос-ответа, формирование умение, речевое ситуация

Key words: communicative competence, understanding interaction, question-answering model, the formulation of skill, speech situation

1. Mədəniyyətlərarası kommunikativ səriştə 3 müxtəlif mövqedən: psixologiya, kommunikasiya nəzəriyyəsi və xarici dilin tədrisi nəzəriyyəsi nöqteyi-nəzərdən yanaşılır, intercultural, cross-cultural,

transcultural termminləri ya sinonim, ya çox az semantik fərqlərlə sinonim kimi qiymətləndirilərək, linqvistik, sosiolinqvistik, diskurs səriştəsini özündə ehtiva edir [1; 2].

Lakin xarici dilin tədrisi ilə məşğul olan nəzəriyyəçilər və praktiklər kommunikativ bacarığı qiymətlənməkdə mədəniyyət amilinə diqqət yetirməmişlər.

2. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasının eksperimental təhlili zamanı xarici dil dərslərində sual-cavabın, diaoloji nitqin, mövzu ətrafında diaoloji müsahibənin nəticələrini ümumiləşdirərək belə qənaətə gəldik ki, verbal kommunikasiya zamanı ünsiyyət mübadiləsi-informativ, interaktiv fəaliyyətdə nitq aktını öyrənilən dil normalarına müvafiq nitq davranışlarını idarə ilə tənzimləyən, anlama ilə nəticələnən, integrativ hərəkətlər ansamblı təşkil edir.

3. Sual-cavab, mədəniyyət kontekstdə tərtib olunmuş mətnlər, mətnlər ətrafında diaoloji nitq kommunikativ akta xas olan və fransız dilində nitq davranışlarını ehtiva edən qarşılıqlı anlamaları stimullaşdıran fransız mədəniyyəti haqqında məlumatın, bu informativliyin cümlə yaradıcılığında dil/nitq normalarına uyğun şifahi və yazılı predikativ icrası bacarıqların ansamblından asılıdır. Mədəniyyətlərin qarşılıqlı münasibətindən doğan, hər iki mədəniyyətin motivləşdirdiyi integrativ hərəkətlərin linqvistik tezliyi və çoxluğu, mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığın formalaşmasının kəmiyyət tərəfləridir. Kommunikativ bacarıqlar ana dilində + kommunikativ bacarıqlar fransız dilində qarşılıqlı təsirinə nəticəsi ünsiyyətə fransız dilində yiyələnmə zamanı universal mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasına səbəb olur. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqlar universal, integrativ, kontekstual və situativ olaraq fransız dilinin mənimsənilməsində məqsəddən asılı olaraq təlim və ünsiyyət məqsədlərinə xidmət edir.

4. Diaoloji, sual-cavab, mədəniyyət kontekstinin təsiri altında formalaşan bacarıqlar mərhələli xarakterə malik olur. Sual-cavabın yaratdığı bacarıq situativliyin dərin təsiri altında olmaqla bərabər bacarığın yaradılmasında idraki fəallığın və cümlə yaradıcılığının hazırlıq səviyyəsinin yüksək dərəcəsidir. Sual-cavabın yaratdığı kommunikativ bacarıq özü də iki yerə bölünür: 1) Mədəniyyət məzmununa malik linqvistik məlumatların varlığı və 2) Fransız dilində cümlə yaradıcılığının nitq səviyyəsində icrası. Hər iki bacarıq cavab vermə bacarığının strukturunu təşkil edir.

5. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıqların formalaşmasında bu model fransız dilində ünsiyyətə girən tərəfin həm də kommunikativ istəyini ehtiva edir. Bu kommunikativ akt üçün hərəkəti, dinamik və ünsiyyətin tamlığı ilə nəticələnən nitq davranışdır və situativ bacarıqların formalaşmasının ən optimal və effektiv halıdır. Sual-cavab məntiqi olaraq adətən niyə sualına hesablanıb, bu işə hadisənin mahiyyətini inikas etdirir. Belə bacarıqların formalaşması həm də koqnisianın nəticəsidir. Tərəflər kommunikativ aktda nəyə, niyə nail olduqları qənaətinə sual-cavab vasitəsi ilə nail olurlar. Bacarığın formalaşmasında istək və niyyətə kommunikasiya vasitəsi ilə nail olmaq mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın məntiqi əsasıdır.

Sual-cavabın təsiri ilə formalaşan mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq məzmununa görə integrativ formasına görə tək nitq davranış tərzidir, fərdidir, situativdir, insan davranışında müstəqildir., münasibət subyektdir, anlamının nəticəsidir.

Hazırlıq, istək, bacarıqlarının sual-cavab prosesində iştiraki kommunikasiyanın müsbət həlli ilə nəticələnməsi, qarşılıqlı anlamının keyfiyyətinin artması kommunikasiyanın təbiətindən irəli gələn müvəffəqiyyətin ardınca müvəffəq davranışın nitq aktına daxil olmasını şərtləndirir, bu işə öz növbəsində yaradıcı fəallığın ən yüksək ifadə forması olan davranış qarşılıqlı anlamadan həzz almaqla motivləşir. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarığın formalaşmasında sual-cavab modeli bu davranış aktının koqnitiv həllidir.

Beləliklə, sual-cavab modeli ilə formalaşan mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq hazırlıq, istək, linqvistik bilik, fərdi mövqe, subyektiv münasibət, nitq davranışı, müstəqilliyi, biliyin işlənmə tezliyi, koqnitiv niyyət, optimal və keyfiyyətli anlamının yaratdığı xarici dildə ünsiyyətə girmədən həzz kimi yaradıcı fəallıqla nəticələnin mahiyyətə hesablanmış niyyətə, nə üçün sualları ilə tamamlanan universal məzmununa, tək nitq hərəkəti bacarığına malikdir.

6. Sual-cavab nəticəsində formalaşan mədəniyyətlərarası bacarıqların koqnitiv xüsusiyyəti linqvistik təkrarın stimullaşdırdığı xarici dildə ünsiyyətin mənimsənilməsi prosesidir. Linqvistik təkrarların yaratdığı autentik ünsiyyət situasiyası bacarığa istiqamətlənmiş biliyin məzmununu müəyyənləşdirir. Məhz ona görə də kommunikativ davranışda aktuallaşan koqnitiv bilik formalaşan bacarığın ölçüsü ola bilər. Formalaşmış bacarığına koqnitiv səviyyəsi keyfiyyətli tədris deməkdir. Mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq məqsəd və vəzifəsinə görə fransız dilində dil/nitq yaradıcı fəallığının ünsiyyətin mənimsənilməsində bir mərhələsidir. Sual-cavabla formalaşan mədəniyyətlərarası kommunikativ bacarıq informativ və

interaktiv davranışda fransız mədəniyyəti haqqında mədəniyyətlərarası kommunikativ qarşılıqlı təsirə, mədəniyyətlərarası əksiliklərə əsaslanan biliyə yiyələnməklə tolerantlıq və empatiyanın stimullaşdırdığı elastik davranışın, fransız mədəniyyəti haqqında yeni biliyi əldə etmə və əldə olan biliklə nitq fəaliyyətinə daxil olma bacarıqlarını formalaşdırmaq olur. Bu bacarıqlar nitq davranışlarının tənzim edilməsinə görə idarəedici, informativlik və interaktivliyə görə ümumi mövqe yaradan yaradıcı bacarıqlardır.

Ədəbiyyat:

1. Byram M. Teaching and assessing intercultural communicative competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
2. rusnauka.com/15_NPN_2013/_Philologiya/7_138206.doc.htm#

Mehriban Qurbanova-Ərəbxanova
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA TƏHSİL

Açar sözlər: Azərbaycan, Heydər Əliyev, təhsil, Milli ideologiya

Ключевые слова: Азербайджан, Гейдар Алиев, образование, Национальная идеология

Key words: Azerbaijan, Heydar Aliyev, education, National ideology

Dövlətin, xalqın rifahının inkişafında təhsil təməl rol oynayır. Təhsil dövlətin gələcəyidir. Azərbaycan dövlətində bu sahədə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev dövlətin gələcəyi naminə böyük qərarlar vermişdir. Ulu Öndərin bu sahəyə göstərdiyi diqqət günümüzdə də öz əksini tapır. Dahi şəxsiyyət bu barədə deyirdi: “Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün məktəblərdə Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır... Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini gərək yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mənəviyyəti bununla bağlıdır.” [5]

Təhsil bir gəncin gələcəyinin düzgün qurulmasında, cəmiyyətdəki mövqeyinin formalaşmasında rol oynayır. Öz xeyirxah əməlləri ilə xalqın inkişafı üçün işlər görmüş dahi şəxsiyyət gənclərin təhsil sahəsinin inkişafı üçün, ixtisaslı mütəxəssislərin təmin olunmasında böyük işlər görmüşdür. Umumilli liderimizin beynəlxalq platformalarda təhsil sahəsində mövcud olan yenilikləri dövlətimizə inteqrasiya olunmasında və gələcək nəsillərə ötürülməsindəki rolu danılmazdır. Prezident Sarayında Respublikanın ali və orta ixtisas məktəblərinə qəbulla əlaqədar keçirilən müşavirədə Heydər Əliyev ifadə etmişdir. “Biz keçmişdə diplomlu savadsızları da çox görmüşük. Bəzilərinin üç diplomu var idi. Amma başında bilik-savaddan əsər-əlamət yox idi. Diplomları başqa yollarla alanlar da vardı. Onlar indi də yaşayırlar, bəziləri, hətta çox yaxşı, çox firavan yaşayırlar. Lakin biz bu günümüz, müstəqil Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünsək, gənc nəslin tərbiyəsinə ciddi fikir versək, ən əvvəl ali təhsil almağa qadیر, yəni buna öz biliyi, zəkası, fitri istedadı ilə layiq olangəncələrin ali məktəblərə qəbul olunmasını təmin etsək, onda gələcəyimiz üçün böyük işlər görmüş olarıq. Odur ki, mən bu məsələyə xüsusi diqqət yetirirəm.” [1]

Təhsil ancaq bir elm mənbəyi deyil həmçinin mədəniyyət ocağıdır. Bu mədəniyyət ocağı bir şəxsiyyətə formalaşdırır, bu şəxsiyyətlər isə dövlətin gələcəyidir. Ulu Öndər təhsillə bağlı ötən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyev bu məsələni daim diqqət mərkəzində saxlamış, təhsil sistemində ciddi islahatlar həyata keçirilmişdir. 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəbini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qəbul edilmiş qərarlar nəticəsində sovet Azərbaycanında orta ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsi 3 dəfə genişləndirilərək 765-dən 2117-ə çatdırılmışdır. [4]

70-ci illərə qədər dərslərlə bağlı ciddi problemlər var idi, 1978-ci ildən etibarən pulsuz kitabların təminatı ilə təhsilin inkişafında böyük irəliləyiş oldu. Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi dövrlərdə (1969-1982, 1993-1998) təhsildə olan dəyişikliklər tarixdə öz əksini tapır, istər məktəblərin sayında, istərsə də təhsilin kəmiyyət və keyfiyyəti baxımdan irəliləyişini görmək mümkündür. Sovet dövründə Heydər Əliyevin Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi illər ərzində 5 ali məktəb və ali təhsil müəssisəsində təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır. Liderimiz Heydər Əliyev təhsil sahəsində qayğının artması zəminində “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyası” haqqında sərəncam vermişdir. Bu sərəncama əsasən dövlət təhsil sahəsinin inkişafı naminə layihələr hazırlamış

və dövlət büdcəsindən bu layihələr üçün maliyyə ayırmışdır. Bu sahə üçün atılan addımlar bu gün öz bəhrəsini verməkdədir. Və müstəqillik dövründə belə təhsil diqqətdən kənar qalmamışdır. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən bəhrələnərək təhsil sahəsində irəliləyişlər edilmişdir.

Təhsil sahəsinin inkişafı ilə bağlı olan İslahat proqramı 3 mərhələdən (1999-cü il, 2000-2003-cü illər, 2004-cü ildən sonrakı dövr) ibarət olub, 130-a qədər konkret tədbirin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Prezidentin – “İnsan təhsilin əsasını orta məktəbdən alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb xüsusi yer tutmalıdır” fikri əsas götürülərək orta məktəbə olan diqqət həll edici rol oynayırdı. [3]

Azərbaycanda bu günkü gündə təhsil sahəsinə göstərilən diqqətdə Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti dayanır. Və həmin siyasəti Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirilir. Dövlət başçısının uğurlu atılan addımları öz bəhrəsini verərək ölkəmizdə milli kadrların yetişdirilməsi və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Ulu Öndərin layiqli davamçısı İlham Əliyevin təhsil sahəsinə göstərdiyi diqqət göz önündədir. Belə ki son 3 ildə 700-dən çox yeni məktəb binası tikilmiş, şagirdlər Azərbaycan əlifbası ilə çap olunmuş yeni dərsliklərlə təmin olunmuşdur. [2]

Ədəbiyyat:

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. II kitab. Bakı: Azərneşr, 1997, 80 s.
2. Heydər Əliyev İrsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları Bakı-2007 93s.
3. Heydər Əliyev və Müstəqil Azərbaycan Gəncliyi Qapp-Poliqraf-2003 191s
4. http://www.anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/dekabr/145271.htm
5. http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/xalqqazeti_dekabr2009/99233.htm

Münəvvər Zeynalova
Azərbaycan Dillər Universiteti

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TƏHSİLİMİZ

Açar sözlər: multikulturalizm, empatiya, tolerantlıq, innovativ təhsil, qloballaşan dünya, mədəniyyətlərarası dialoq

Key words: multiculturalism, empathy, tolerance, innovative education, globalized world, intercultural dialogue

Ключевые слова: мультикультурализм, эмпатия, толерантность, инновационное образование, глобализованный мир, межкультурный диалог

Çoxmədəniyyətlik mənasını ifadə edən multikulturalizm eyni bir coğrafi məkanda yaşayan müxtəlif xalqların nümayəndələrinin mədəni müxtəlifliklərinin, hüquq bərabərliyinin tanınması istiqamətinə xidmət edən bir siyasətdir. Bütün bunlarla yanaşı, multikulturalizm artıq ölkəmizdə həyat tərzidir desək yanlışdır. Hələ ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın gələcək uğurlu inkişafı üçün çoxmədəniyyətlik prinsipini əsas götürərək, onun yeni inkişaf mərhələsini müəyyən etmişdir. Bu gün isə bu siyasəti ölkə başçısı cənab İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Prezident İlham Əliyevin sərəncamına əsasən 2014-cü il fevral ayının 28-də Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi yaradılmış, 2014-cü il 15 may tarixində isə Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi fəaliyyətə başlamışdır [2]. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin digər sərəncamına əsasən 2016-cı il Azərbaycanda Multikulturalizm ili elan olunmuşdur. Artıq qürurla deyə bilərik ki, dünyada multikulturalizmin Azərbaycan modeli çox böyük populyarlıq qazanmışdır. Bu gün dünyada və bir sıra Azərbaycan universitetlərində “Azərbaycan multikulturalizmi”adlı fənn həm bakalavr həm də magistr pilləsində tədris edilməkdədir. Təhsildə Azərbaycan multikulturalizmi modelinə nümunə olaraq, son illərdə ölkəmizdə yaşayan azsaylı xalqların dillərinin ümumtəhsil məktəblərində tədrisi ilə bağlı görülən işləri də misal göstərə bilərik. Eyni zamanda respublikamızın 13 rayonunda yaşayan etnik qrupların uşaqlarına öz milli adət və ənənələrini, mədəniyyətlərini öyrənmələri üçün lazımı şərait yaradılmışdır. [1].

Multikultural dəyərlərin ilk sadə cümlələri hələ erkən yaşda olan uşaqlara empatiya, tolerantlıq kimi duyğuların aşılması ilə başlamalıdır. Əgər 5,6 yaşlı uşaq digər insanların seçiminə, düşüncəsinə,

duyğularına dözümlülük nümayiş etdirməyi bacarırsa, o gələcəkdə də, ali dəyərlərin keşikçisi və qoruyucusu rolunda özünü ifadə etməyi bacaracaqdır.

“Təhsil əsri” adlandırılan XXI əsr qloballaşan dünyada ədəbi-mədəni,ictimai -siyasi mühitlə yanaşı elm və təhsil sahəsində də inkişafın sürətli vüsət alması müşahidə olunur. Əsasını inkişafa meyilli ənənə və dəyərlər sisteminin təşkil etdiyi multikultural dünyagörüşü müasir təlim-tərbiyə prosesinin də tərkib hissəsidir, desək yanlışdır. Artıq elm və təhsilin peşəkar, ixtisaslaşmış olmaqla bərabər humanist, demokratik düşüncəyə ,empatiya duyğusuna malik, multikultural dəyərlərə hörmət və sayğı nümayiş etdirməyi bacaran kadr və mütəxəssislərə ehtiyacı var. Məhz bu cür peşəkar kadrlar təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsi və bu gün ehtiyacımız olan innovativ, modernləşdirilmiş eyni zamanda milli mənəvi dəyərlərə sadıq ənənəvi təhsilimiz istiqamətində gərəkli addımlar ata bilər. Bu gün təhsil sahəsinin müasir inkişaf yolu səriştəli kadrların formalaşdırılmasına xidmət etmək istiqamətini götürmüşdür. Heç kəsə sirr deyil ki, səriştəli mütəxəssis ilk növbədə mədəni insandır, yaradıcıdır, multikultural dəyərlərə hörmət və sayğı ilə yanaşandır, empatiya duyğusundan yoxsul deyildir. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, qloballaşan dünyada artıq çoxmədəniyyətlik prinsipləri bir sıra sahələrlə yanaşı,elm və təhsilə də öz təsirini göstərərək ölkə qanunvericilik aktlarında da öz əksini tapmaqdadır. Bəs nədir, multikultural təhsil? Multikultural təhsil millətdən, dilindən, dinindən, irqindən asılı olmayaraq, mədəni tələbatlarını realizə etmək üçün hər bir kəsə eyni, bərabər imkanları yaradaraq, gənc nəsillə digər ölkə və xalqların milli -mənəvi və mədəni dəyərlərini aşılamaq və bu dəyərlərə hörmət və qayğı hissələrinin ötürülməsidir. Multikultural təhsildə mədəniyyətlərarası dialoq və mübadilə prosesi reallaşır. Multikultural prinsiplərə sadıq təhsil prosesi zamanı milli-mədəni rəngarəngliyi nəzərə alan və qoruyan multikultural şəxsiyyətlər formalaşır. Bu gün multikultural dəyərləri rəhbər tutan təhsil sistemimizin qarşısında bir sıra önəmli vəzifə və öhdəliklər dayanmaqdadır. İlk olaraq, biz pedaqoq və ziyalıların anlayıb qəbul etməli olduğumuz meyar təhsil alanların müxtəlif mədəniyyətlərə aid olması faktıdır. Daha sonra ,milli-mədəni müxtəliflik nümayəndələrinin ümumi olaraq tolerantlıq səviyyələrinin ortaya çıxarılması məqsədilə müxtəlif sinif və auditoriyalarda milli-mədəni mühitin öyrənilməsi , sinif və auditoriyalarda qarşılıqlı hörmət və tolerantlıq mühitinin formalaşdırılması məsələsidir. Təbii ki,bu prosədə pedaqoqun həyat və pedaqoji fəlsəfəsinin böyük rol oynaması lazım gəlir. Təhsil alanlar arasında ünsiyyət və münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma, empatiya hissələrinin formalaşdırılması və bir-birilərinin mental dəyər və mədəniyyətlərinə qarşılıqlı marağın yaradılması prosesi də multikultural təhsilin qarşısında dayanan vəzifələrdən digəridir [3]. Vurgulanması və təlim-tərbiyə prosesində diqqətə alınması vacib olan digər bir prinsip isə, baş verən və gələcəkdə baş verə biləcək münaqişələrin dinc və sülh yolu ilə həll olunması prosesinin əldə rəhbər tutulması və eyni zamanda bunun təhsil alanlara aşılmasıdır.

Bu gün dünyanın bir sıra ölkələrində ,o cümlədən Azərbaycanda mədəniyyətlərarası dialoqa həsr olunmuş respublika və beynəlxalq konfranslar, dəyirmi masalar təşkil olunur, dərslik və elmi monoqrafialar çap olunur, təhsil və mədəniyyət sahəsi çalışanlarının hazırlığının təmin olunması üçün lazımi tədbirlər görülür. Multikulturalıq kateqoriyasının prinsiplərinə sadıq müəllim (multikultural müəllim) isə mədəni plüralizmi dəstəkləyən, millətlərarası mədəni və sosial müxtəliflikləri nəzərə alaraq multikultural şəxsiyyətin formalaşmasına təkan verən, səbəb olan müəllimdir.

Ədəbiyyat:

1. M.Manafova.”Təhsildə multikulturalizm:günün nəbzi, zamanın tələbi”. <https://525.az>
2. N.Niftiyev. “Azərbaycan multikulturalizmində təhsil siyasəti”. <https://multikultural.az>
3. N.Zeynalova. Pedaqogikada yeni yanaşmalar və kurrikulum. Bakı , “Elm və Təhsil” 2021.

MİLLİ TƏHSİLİN VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN HİMAYƏDARI

Açar sözlər: Heydər Əliyev, Azərbaycan, təhsil, məktəb, mənəviyyat

Ключевые слова: Гейдар Алиев, Азербайджан, образование, школа, духовность

Key words: Heydar Aliyev, Azerbaijan, education, school, spirituality

Ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin nəzəri irsində və onun hərtərəfli geniş diplomatik fəaliyyətində təhsil məsələləri, gənclərin milli-mənəvi tərviyyəsi xüsusi yer tutur.

Milli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə elmə, təhsilə, milli – mənəvi dəyərlərə xüsusi diqqət yetirmiş, xalqın tərəqqisində və irəli getməsində təhsilin roluna yüksək qiymət və rəhək deməşdir: *“Təhsil millətin gələcəyidir”* [1, s.76].

Heydər Əliyevin geniş əhatəli fəaliyyətində təhsilin tərəqqisi daim üstün sahə kimi vacib yer tuturdu. Təhsilin cəmiyyətin tərəqqisində rolunu və insan şıxsiyyətinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətini daim yüksək dəyərləndirən dahi lider təhsil haqqında qəbul etdiyi sərəncamlar, uzaqgörənliklə təqdim etdiyi konseptual düşüncələr tarixi çıxışlar, müdrik məsləhətlər, dəyərli tövsiyələr bu gün də ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan islahatların əsasını təşkil edir (2).

Böyük rəhbər Heydər Əliyev tədris ocaqlarında, o cümlədən orta ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin bütün müasir elmlərə yiyələnməsini, onların seçdikləri gələcək ixtisaslara uyğun fənləri daha dərindən öyrənməsini lazım bilərək uşaq və gənclərə müraciətlə demişdir: *“Bizim uşaqlarımız, gənclərimiz hər bir fənni bilməlidirlər və xüsusən o fənlərdə ki, ixtisaslaşmaq istəyir, onu daha da yaxşı bilməlidirlər... Amma orta məktəblər üçün bizim bir neçə şərtlərimiz vardır, onları həyata keçirməlidirlər. Ana dilini bilməlidirlər, ədəbiyyatımızı bilməlidirlər, bizim tariximizi bilməlidirlər, bizim mədəniyyətimizi bilməlidirlər”* [3, s.87].

Bütün bunlar isə təhsilin milli məzmununu müəyyənləşdirən çox mühüm amillər kimi düşünülmüş, ciddi bir vəzifə, bir proqram olaraq qarşıya qoyulmuşdur. Təhsilin məzmunca milli müstəqilliyimizin prinsiplərinə uyğunlaşdırılmasında humanitar fənlərin, xüsusən Azərbaycan dilinin, tarixinin və ədəbiyyatının tədrisinin mahiyyətə yeniləşməsini dahi rəhbər çox vacib şərt saymışdır. Çünki gələcəyin qurucuları olan yeni nəsillərin milli ideologiyaya yiyələnməsi məktəbdən başlayır və bu işin düzgün təşkili ölkə üçün həyati əhəmiyyətə malikdir.

Heydər Əliyev xalqımızın çoxminillik tarixinin ayrı-ayrı dövrlərində adət-ənənələrimizin və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasını xalqın yaşaması və qorunması üçün vacib hesab edərək onların öyrənilməsini, qorunmasını hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcu sayırdı. Ulu öndər yaxşı bilirdi ki, gənc nəslin düzgün tərbiyə olunması, düzgün istiqamətlənməsi və yaxşı təhsil alması ilk növbədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərini öyrənməkdən başlayır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin toxunduğu məsələlərdən biri də təhsilin məzmunca dövlətçilik prinsipləri əsasında qurulmasına nail olmaqdan, yeni məzmunlu milli dərslərlərin yaradılmasından, milli ideologiyanın, vətənpərvərliyin əsas reallaşma vasitələri olan dil, ədəbiyyat, tarix, mədəniyyət, xalqın adət və ənənələrin öyrənilməsini mühüm vəzifə kimi qarşımıza qoymuşdur: *“...Gənclərimiz milli-mənəvi ruhda tərbiyə olunmalıdır, bizim milli-mənəvi dəyərlərimizin əsasında tərbiyələnməlidir. Gənclərimiz bizim tariximizi, ədəbiyyatımızı yaxşı bilməlidir, keçmiş yaxşı bilməlidir, dilimizi yaxşı bilməlidir, milli dəyərlərimizi yaxşı bilməlidir. Milli dəyərlərimizi, milli ənənələrimizi yaxşı bilməyən, tariximizi yaxşı bilməyən gənc vətənpərvər ola bilməz”* [4]. Ulu öndərin bu fikirləri yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda və onun tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik tərbibəsində bir proqram xarakteri daşıyır ki, onu daim öyrənməli və əməl etməliyik.

Ulu öndərin bu fikirləri yetişən gənc nəslin milli-mənəvi ruhda və onun tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik tərbibəsində bir proqram xarakteri daşıyır ki, onu daim öyrənməli və əməl etməliyik.

Ədəbiyyat:

1. Əliyev H.Ə. Təhsil millətin gələcəyidir. (Tərtib edənlər: Misir Mərdanov, Ə. Quliyev). Bakı: Təhsil, 2002, 356 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində islahat proqramı. Bakı, 1999, 65 səh.
3. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərənəşr, 1998 V cild, 318 s.
4. Əliyev H.Ə. Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumunda nitq // Azərbaycan qəzeti. – 1996, – 6 fevral.

İNTERNET, EKSTRALİNGVİSTİKA VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR FONUNDA KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ (dil universitetləri, ingilis dilinin tədrisi)

Açar sözlər: diskursiv bacarıq, ekstralingvistika, praqmatika, multikulturalizm

Ключевые слова: дискурсивные умения, экстралингвистика, прагматика, мультикультурализм

Key words: discursive skills, extralinguistics, pragmatics, multiculturalism

Xarici dillərin tədrisi metodikası kommunikativ səriştni formalaşdırmaq və əsaslı şəkildə təkmilləşdirmək üçün ən son informasiya kommunikasiya texnologiyalarının istifadə olunmasına üstünlük verir. İnternet texnologiyası ilə təchiz olunmuş dərslərin həm motivasiyaedici təsiri, həm də autentik materiallarla zənginliyi diskursiv bacarıqların lingvistik və ekstralingvistik müstəvilərdə inkişaf etməsinə kömək edir. Eyni zamanda, şəbəkə daxilində həyata keçən ünsiyyət multikultural aspektləri də əks etdirir. Bu səbəbdən, diskursun meydana çıxması üçün dilxarici meyarların və çoxmədəniyyətlilik amillərinin nəzərə alınması vacibdir.

İlk dəfə Daniel Gile tərəfindən irəli sürülən “ekstralingvistik” termini bütün dilxarici meyarlarını əhatə edir [3, s.264]. Bu meyarlar müxtəlif olub praqmatik elementlərin zənginliyi ilə seçilir. Təsadüfi deyil ki, praqmatik problemlərin təhlilində diskursiv məsələlər də yer alır və bəzən ünsiyyətin yaranmasına xidmət edən, lakin lingvistik bağlılığı olmayan bütün vasitələr ekstralingvistik ilə əlaqələndirilir.

Diskursiv bacarıqların ekstralingvistik istiqamətdə formalaşdırılması situativ, sosiomədəni, həmçinin multikultural əsaslardan asılıdır. Ekstralingvistik fonda kommunikativ səriştnin əsas komponenti olan diskursiv bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün müəyyən strategiyalar vacibdir:

– Ünsiyyətin, yaxud diskursun məqsəd və motivlərini müəyyənləşdirmək. Ünsiyyətin məqsəd və motivləri kimi mühüm praqmatik göstəricilər kommunikativ prosesi reallaşdırır. Bu baxımdan internet aləminin informativ funksiyası və xidmət imkanları tələbələrə kömək olur. Daha dəqiq desək, qlobal şəbəkədə yer alan hər bir mətn istər şifahi, istərsə də yazılı formada müəyyən informasiyanın çatdırılması və emal olunmasına xidmət edir. Nəticədə informasiyanın ünsiyyət prosesində paylaşılması müəyyən motiv və məqsədlərə söykənir. Xüsusilə, internet aləmində saysız hesabsız kommunikasiya portalları müxtəlif seçimlər təqdim edir. Bunlar arasında əyləncə, oyun, tanışlıq səhifələrini, siyasi, mədəni xəbər saytlarını və s. göstərə bilərik. Təbii ki, hər bir portaldakı məlumatlar və yazışmalar konkret məqsəd və motivləri ilə seçilir.

– Mövzuya və xarici dil mühitinə uyğun olan sosiomədəni xüsusiyyətləri anlamaq və əks etdirmək. Bildiyimiz kimi, hər bir mühit öz milli xüsusiyyətləri və dəyərləri ilə seçilir. Buna görə də müasir qloballaşma zamanında müəyyən mövzuların bütün qruplar üçün adekvat və uyğun olaraq qəbul etdirilməsi asan olmur. Məsələn, tələbələr üçün seçilən İKT əsaslı mətnlər (diskurslar) və ya elektron kitablar qərb və şərq auditoriyası tərəfindən birmənalı şəkildə qəbul olunmaya bilər. Bu seçim zamanı müəllimin diqqətli olması olduqca vacibdir. Diskursda ötürülən informasiyanın adekvat şəkildə qəbul olunması üçün sosiomədəni xüsusiyyətlərin nəzərə alınması məqsədəuyğundur. Bu baxımdan multikultural dəyərlərin və tolerantlıq prinsiplərinin təsirini də qeyd etmək yerinə düşərdi. Daha dəqiq desək, çoxmədənililiyi ilə seçilən mühitdə tələbələrin xarici vətəndaşlarla ünsiyyəti və dünyaya açılması kompleks hissi olmadan reallaşır. Bu məqamda akademik K.Abdullanın multikultural situasiya ilə bağlı fikirlərini qeyd etmək istəyərdik: “Faktiki olaraq multikulturalizm müxtəliflik və müxtəlifliklərin münasibəti deməkdir. İki insan varsa, artıq burada multikultural situasiya var. İki dünyagörüşü varsa, multikultural situasiya mövcuddur. Ortalıqda bir tərcümə kitabı varsa, bu, artıq multikultural şəraitin bəhrəsidir” [4].

– Tarixi-mədəni konteksti nəzərə almaq. Sosiomədəni kontekst ilə yanaşı, tarixi-mədəni prosesləri izləmək informasiya portallarında çatdırılan məlumatların düzgün və tez anlaşılmasına yol açır. Müxtəlif dil öyrədici oyunların, elektron kitabların, bloger çıxışlarının məzmununda bəzən tarixi və mədəni aspektlər göstərilmiş olur. Bu materiallardakı faktlara nə dərəcədə obyektiv və ya subyektiv yanaşılmasını təhlil etmək üçün tarixi-mədəni kontekstin nəzərə alınması kommunikativ səriştni nəzərəcarpacaq dərəcədə təkmilləşdirir.

Demək olar ki, hər bir diskurs özündə müəyyən tarixi və mədəni informasiya daşıyır. Hətta məişət söhbətlərinin məzmununda belə gündəmdə olan məsələlərdən söhbət açıla bilər. Sivilizasiyalararası toq-quşmaların müşahidə olunduğu son illərdə diskursiv bacarıqların multikultural və ekstralingvistik fonda təkmilləşdirilməsi xüsusilə əsaslıdır. Bu səbəbən, ingilis dili mühitində ünsiyyətdə olarkən tarixi mədəni kontekstin, müxtəlif xalqlara aid mənəvi göstəricilərin, dini müxtəlifliklərin nəzərə alınması vacib sayılır [1, s. 115].

Yuxarıda təhlil etdiyimiz ekstralingvistik bacarıqların növlərini artırmağa da bilərik. Bu, istifadə olunan İnternet xidmətinin növündən və müxtəlif metodik əməliyyatlardan asılıdır. Ümumiyyətlə, İKT virtual yolla real xarici dil kommunikasiyasına, diskurs mühitinə açılan qapıdır. Autentik audio-video materiallar müxtəlif tipli diskurs nümunələrini təqdim edərək tələbələrin yazılı və şifahi nitq bacarıqlarını qısa bir müddətdə təkmilləşdirir. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları diskursun lingvistik xüsusiyyətləri ilə yanaşı, ekstralingvistik aspektlərini (sosial faktorlar, mədəni faktorlar, siyasi korrektilik, multikultural dəyərlər və s.) də təlim-tərbiyə prosesində təmin edir. İngilis dilinə xas olan koqnitiv məsələlər, mədəni baxışlar, diskursiv situasiyalar və s. şəbəkə ünsiyyəti sayəsində tələbələrin dilxarici faktorlara tez adaptasiya olmalarına yardımçı olur. Məsələn olaraq qeyd etmək istərdik ki, xarici vətəndaşlarla yazılı ünsiyyətdə təcrübə qazanmış tələbələr sosial şəbəkədə çox da aktiv olmayan tələbələrlə nisbətdə diskursiv bacarıqlarını daha çox inkişaf etdirmiş olurlar. Belə ki, tələbələr İngilis dilində olan forumlarda müntəzəm iştirak etməklə siyasi korrektilik və etik baxımından münasib sayılan ifadələri daha tez mənimsəyirlər. Bu isə tələbələrin multikultural baxışlarına birbaşa təsir edir.

Qeyd etmək istərdik ki, reseptiv bacarıqların formalaşdırılması baxımından, internet şəbəkəsində mövcud olan “hipermətnlərin” xüsusiyyətləri maraqlıdır. Hipermətnin informasiya tutumu yalnız mətnlərdən ibarət olmaya bilər. Məlumatın ötürülməsi zamanı şəkillər, qrafik vasitələr, video materiallar və digər multimedia vasitələri də mətn ilə paralel olaraq hipermətnin tərkibində yer alır. Bunun nəticəsində iki termin meydana çıxır “hipermediya” və “multimediya”. Hipermediyanın tərkibinə lingvistik vahid olan mətn və ekstralingvistik vasitələr olan qrafika, audio, video materiallar daxildir. Multimediya isə yalnız audio video qrafik təsvir, multiplikasiya, radio, video vasitələrdən ibarətdir [2, s.139].

Yuxarıda qeyd etdiklərimizi ümumiləşdirərək bir daha vurğulamaq istərdik ki, ingilis dili dərslərində tələbələrin diskursiv bacarıqları lingvistik və ekstralingvistik fonlarda paralel olaraq inkişaf etdirilməli, sosio-mədəni və multikultural müstəvilərdə formalaşdırılmalıdır. Bu yanaşma diskursun lingvistik və dilxarici xüsusiyyətləri ilə əlaqədardır. İngilis dili dərslərində internet texnologiyasından istifadə olunması kommunikativ səriştənin ekstralingvistik xüsusiyyətlərini müxtəlif yollarla əks etdirir.

Ədəbiyyat:

1. K.Abdulla, Azərbaycan multikulturalizmi, Ali məktəblər üçün dərslik, ADU, Bakı 2017, s. 416
2. Сувернева И.О. Экстралингвистические и лингвистические особенности электронного гипертекста ЖУРНАЛ, Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина, Языкознание и литературоведение, 2010, s139
3. Gile D., Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Revised Edition. The Journal of Specialised Translation Issue 14 – July 2010 263(2009). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 278.
4. https://azertag.az/xeber/Kamal_Abdullayev_Azərbaycandakı_Multikulturalizm_ili_bir_sıra_ölkələrdə_multikultural_əhval_ruhiyyənin_möhkəmlənməsinə_səbəb_oldu-1021914

MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN KOMMUNİKATİV YÖNÜMLÜ TƏDRİSİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, təhsil, dil, tolerantlıq

Ключевые слова: мультикультурализм, язык, образование, толерантность

Key words: multiculturalism, language, education, tolerance

Multikultural təhsil əməkdaşlığın və mədəniyyətlərarası dialoqun inkişaf etdirilməsinə təsir göstərir. Multikultural yanaşma xarici dillərin tədrisində aparıcı rol oynayır, çünki dil bir ünsiyyət vasitəsidir, amma bu ünsiyyət tək-cə danışqdan ibarət deyildir. Danışq vərdişlərinin aşılması mütləq həmin dilin və mədəniyyətin tədrisinə söykənməlidir. Multikultural təhsil öyrənənlərə sosial, mədəni davranışın və dəyərlərin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Multikultural təhsilə əsaslanan tədris zamanı tələbələrə müxtəlif xalqların tarixi, mədəniyyəti və fəaliyyəti barədə məlumat verilir.

Dil öyrənənlərin elmi potensialının artırılması üçün müsbət təlim mühitinin yaradılması təhsilin əsas istiqamətlərindən biridir. Xarici dillərin tədrisi tələbələrə sadəcə danışq vərdişlərinə yiyələnmək və ünsiyyət qurmaqla məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəniyyətlərarası kommunikasiyanın öyrənilməsi də önəmli rol oynayır. Xarici dilə yiyələnmə tələbələrin humanitar təhsil səviyyəsini yüksəldir, şəxsiyyətin formalaşmasına, daim dəyişən dünyanın tələblərinə uyğunlaşmağa şərait yaradır. Xarici dil və xarici dil mədəniyyətinin öyrədilməsi tələbələrdə ünsiyyət qurmaq, müxtəlif etnik qrupların nümayəndələri ilə birgə yaşamağın formalaşmasına öz töhfəsini verir, ünsiyyət təcrübəsini formalaşdırır. Təhsil sistemində tələbələrə multikultural dəyərlərin araşdırılması və aşılması bir vəzifə olaraq ilk növbədə müəllimlərin üzərinə düşür. Xarici dili tədris edən müəllimlər səriştəli olmalı, tələbələrin digər etnik qrupların nümayəndələrinə qarşı tolerant mövqedə davranmalarını da təmin etməlidirlər.

Xarici dillərin tədrisi mədəniyyətlərarası ünsiyyətin formalaşmasını, çoxdilli və çoxmədəniyyətli şəxsiyyətin inkişafını vacib hesab edir. Tələbələrdə xarici dil biliklərinin mənimsənilməsi üçün ilk növbədə yeni metodların, yeniliklərin tədrisə tətbiq edilməsi zərurətdir. Tədris materiallarının düzgün seçilməsi və təkmilləşdirilməsi, yaradıcı yanaşma, təlim mühitinin düzgün təşkili, xoş mühitin olması və s. multikultural təhsilin kommunikativ yönümlü tədrisində mühüm məsələlərdəndir. Multikultural dəyərləri özündə ehtiva edən materialların auditoriyaya gətirilməsi tələbələrdə müxtəlif etnik qrupların və xalqların mədəniyyətləri ilə bağlı biliklərini artırır. Bundan əlavə, kompleks xarakterli çalışmaları işlənilib hazırlanmalı, dil daşıyıcıları ilə mübadilə layihələrinin təşkil olunması, tələbələrdə fəallığın təmin olunması, kommunikativ bacarıqların yaradılmasını təmin etməlidir.

Multikultural dəyərlərin kommunikativ yönümlü tədrisi zamanı tələbələrin xarici dilə olan marağını artırır, dil biliklərini təkmilləşdirir. Tələbələrdə multikultural dəyərlərin kommunikativ yönümlü sosiomədəni mühitdə davranış normalarına yiyələnmək, hədəf dili mükəmməl şəkildə mənimsəmək üçün mühit, şərait yaradılmalıdır. Onlarda pozitiv, müsbət emosiyalar yaradılmalıdır. Çalışmalar tələbələrdə mədəni keyfiyyətlərin formalaşmasına xidmət etməlidir. Çalışmalar sistemi əlaqəli və ardıcıl şəkildə öyrədilən dil materiallarının əsasında qurulmalıdır, situativ yönümlü olmalı, asandan çətinə olmalı, mərhələli şəkildə olmalı, tələbələrə müstəqil şəkildə həyata keçirilməsi üçün şərait yaradılmalıdır. Tələbələr əsas diqqətin mənanın üzərində cəmlənmiş olduğu kommunikativ çalışmalara cəlb olunmalıdır. Kommunikativ yönümlü dilin tədrisi tələbələr real ünsiyyətə cəlb edir və çalışmaların müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi onların bu dildən istifadəsinin dəqiqliyi qədər vacibdir [3].

Onu da qeyd etməliyik ki, tələbələrdə multikultural dəyərlərin kommunikativ yönümlü tədrisi onların xarici dil biliklərini möhkəmləndirir və dilə olan maraqlarını daha da artırmış olur. Düzgün təşkil olunmuş kommunikativ yönümlü multikultural təhsil tələbələrin tək-cə dil biliklərini artırır, eyni zamanda dünyagörüşlərini artırır, özünə inam hissini artırmağa kömək edir.

Ədəbiyyat:

1. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaydaları. Bakı, 2016.
2. Abdullayev K. Azərbaycan multikulturalizmi. Bakı, 2017.
3. Jeremy, H. The practice of English Language Teaching; Pearson Education Ltd 2014. p.47-57.

WAYS OF FORMATION MULTICULTURAL VALUES

Açar sözlər: məruz qalma , həvəsləndirmək, tənqidi düşüncə, tərbiyə etmək, mədəniyyətlərarası

Ключевые слова: экспозиция, поощрение, критическое мышление, воспитание, межкультурное

Key words: exposure, encouraging, critical thinking, fostering, intercultural

The role of education in the formation of multicultural values is significant. Education plays a critical role in shaping the values and beliefs of individuals, and it can also promote understanding and acceptance of diversity in society. Here are some ways education can contribute to the formation of multicultural values:

1. Exposure to diverse perspectives.
2. Teaching cultural awareness and sensitivity.
3. Encouraging critical thinking
4. Fostering intercultural communication skills

Presentation to differing points of view is an fundamental angle of instruction that can contribute altogether to the arrangement of multicultural values. By uncovering people to different viewpoints, they can learn almost other societies, ways of life, and conviction frameworks. This presentation can offer assistance people create a more comprehensive understanding of the world and the individuals around them, driving to more prominent sympathy and acknowledgment. The way instruction can give presentation to different viewpoints is through a differing educational programs. The educational modules that incorporates different writing, history, and social thinks about can uncover understudies to diverse societies and ways of life. Another way instruction can give presentation to different viewpoints is through a different educating staff. Instructors from distinctive foundations can bring interesting points of view and encounters to the classroom, making a difference understudies learn almost and appreciate differences. [1]

Teaching cultural awareness and sensitivity is another important aspect of education that can contribute to the formation of multicultural values. By teaching cultural awareness and sensitivity, education can help individuals recognize and appreciate cultural differences, and promote respect and acceptance of diverse cultures.

Multicultural education serves as a viable avenue for imparting cultural awareness and sensitivity. Multicultural education is a pedagogical framework that underscores the significance of diversification in contemporary society while striving to cultivate comprehension and embracement of various cultural perspectives. The educational curriculum may encompass a comprehensive range of topics, such as instruction on the historical and cultural perspectives of diverse ethnicities, advocacy for cultural diversity appreciation, and the denouncement of societal stereotypes and biases.

Cross-cultural communication training provides an additional method for imparting cultural awareness and sensitivity. Training in cross-cultural communication has the potential to equip individuals with the competencies and insights essential for facilitating constructive interactions with individuals hailing from diverse cultural milieus. The aforementioned considerations encompass the comprehension of variances in communication methods, acknowledgement and reverence for cultural customs, as well as the circumvention of instances of cultural misinterpretations. [2].

Overall, teaching cultural awareness and sensitivity is an essential aspect of education that can promote understanding, respect, and acceptance of diverse cultures. By providing individuals with the knowledge and skills necessary to interact effectively with people from different cultural backgrounds, education can help build a more inclusive and tolerant society .

Encouraging critical thinking is another important aspect of education that can contribute to the formation of multicultural values. By encouraging critical thinking, education can help individuals challenge their own biases and assumptions, and promote open-mindedness and tolerance towards different cultures [3].

Promoting critical thinking can be achieved through a pedagogical approach that prioritizes the significance of critical evaluation and effective problem-solving techniques within the course of study. This may entail providing instruction to individuals on the process of scrutinizing and assessing various

perspectives and information sources, as well as recognizing inherent biases and presumptions that can influence their cognitive processes. Education can potentially support the development of understanding and acceptance of varied cultural heritages by prompting individuals to engage in critical evaluation of disparate perspectives. An alternative mechanism for instilling critical thinking skills involves the utilization of a pedagogical technique that emphasizes inquiry-based learning. The instructional approach of inquiry-based learning motivates individuals to formulate inquiries and gather insights through self-conducted research and investigation. Education has the potential to foster a receptive and inquisitive approach to comprehending various cultures by prompting individuals to challenge their own assumptions and prejudices.

In conclusion, encouraging critical thinking is an essential aspect of education that can promote open-mindedness and tolerance towards different cultures. By providing individuals with the tools and skills necessary to challenge their own assumptions and biases, education can help build a more inclusive and tolerant society [4].

The cultivation of intercultural communication abilities stands as a pivotal component within education, offering a significant contribution to the development and promotion of a multicultural value system. Intercultural communication skills pertain to the proficiency in effectively communicating with individuals having diverse cultural backgrounds. Language education possesses the potential to equip individuals with the requisite competencies and erudition essential to proficiently interact with individuals who speak divergent languages. Acquiring the knowledge of a language can potentially provide individuals with profound understanding and perspective on the customs and heritage of the populace that utilize such language.

Another method to cultivate proficiency in intercultural communication is via cross-cultural education. The provision of cross-cultural training can facilitate the acquisition and refinement of critical skills, which enable individuals to effectively engage and interact with members of diverse cultural groups. The acquisition of knowledge pertaining to diverse cultural norms and communication styles, the cultivation of empathy and admiration for cultural diversity, and the acquisition of techniques to circumvent misinterpretations arising from cultural disparities may constitute integral components of the process of intercultural learning [5].

References:

1. Berry, J. W. (2006). Mutual attitudes among immigrants and ethnocultural groups in Canada. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 719-734.
2. Bennet, M. J. (2004). Becoming interculturally competent. In J. Wurzel (Ed.), *Toward multiculturalism: A reader in multicultural education* (pp. 62-77). Newton, MA: Intercultural Resource Corporation.
3. Guo, J. (2015). Understanding multiculturalism and its implications for media education. *Journal of Media Literacy Education*, 7(3), 49-60.
4. Kim, Y. Y. (2016). *Communication and cross-cultural adaptation: An integrative theory*. Routledge.
5. Sam, D. L., & Berry, J. W. (2010). Acculturation: When individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on Psychological Science*, 5(4), 472-481.

*Sevda İmanova
Təranə Quliyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti*

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİ TƏLƏBƏLƏRDƏ FORMALAŞDIRMASI MƏSƏLƏSİNİN MİLLİ TƏRBIYƏ SİSTEMİNDƏ YERİ

Açar sözlər: Mədəniyyətlərarası səriştə, doğma mədəniyyət, təhsil sistemi

Ключевые слова: Межкультурная компетенция, родная культура, система образования

Key words: Intercultural competence, native culture, education system

Təhsil ölkədə əhalinin rifahının yaxşılaşması daha yüksək səviyyədə olması, əmək bazarında layiqli yer tutması, uğurlu karyera qurması üçün zəmin yaradır. Təhsil prosesində əldə olunan bilik, səriştə və bacarıqlar,

tələbələrin gələcəkdə müasir cəmiyyətin layiqli üzvləri olması, Azərbaycanı beynəlxalq aləmdə layiqincə təmsil etməsi üçün təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması zəruridir. “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” üçün nəzərdə tutulan beş strateji istiqamətin birincisi səriştəyə əsaslanan şəxsiyyətyönlü təhsil məzmununun yaradılmasına yönəlmişdir [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında qeyd olunan, ölkəmizin dünyaya uğurlu inteqrasiyası və bundan effektiv faydalanması prosesində ən mühüm şərtlərdən olan, ölkənin təhsil sisteminin başlıca vəzifəsini təşkil insan kapitalının inkişafı, şəxsin müasir bilik və bacarıqlara yiyələnməsinin təmin edilməsidir.

Səriştələrdən bəhs edərkən Avropa Şurasının əmək bazarı şəraitində uğurlu fəaliyyət göstərmək üçün vacib hesab etdiyi və səriştələr siyahısında mühüm yer tutan mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılmasının əhəmiyyətini xüsusilə qeyd etmək lazımdır.

Əmək bazarı şəraitində hər bir sahədə təhsil alan gələcək ixtisasçıların uğurla realizə və adaptasiya olması üçün vacib olan mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması və qiymətləndirilməsi məsələsi təcrübənin göstərdiyi kimi, Azərbaycanda hələ tədqiq olunmamış sahədir.

Bu səriştə əsasən Amerika və Avropa alimləri tərəfindən son onillikdə nəzəri cəhətdən kifayət qədər tədqiq edilmiş və müasir dövrdə də çox aktualdır. Mədəniyyətlərarası əlaqələrin kökünü araşdırarkən görürük ki, bu tarix çox qədimdir. Belə ki, hələ məntiqi tərəkürün formalaşdığı, xalqlar arasında iqtisadi və hərbi əlaqələrin qurulduğu dövrdən mədəniyyətlər arasında da müəyyən münasibətlər meydana gəlmişdir.

Artıq dünyanın 14 ölkəsində dillər üzrə ümumavropa çərçivə sənədinin təklif etdiyi mədəniyyətlərarası səriştənin formalaşdırılması səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan qiymətləndirilmə alətinin Azərbaycan mədəniyyəti və milli dəyərlərini özündə birləşdirən milli modelinin yaradılması zəruridir.

Mədəniyyətlərarası səriştə, xarici dillərin, o cümlədən ingilis dilinin tədrisinin məqsədlərinə dair mövcud sənədlərdə ayrıca qeyd olunmadığına görə, tədris standartlarında da təqdim edilməmişdir. Buna baxmayaraq, sözügedən səriştənin bir çox komponentləri, sosiomədəni səriştənin tərkib hissəsi kimi təhsil standartlarında nəzərdən keçirilir.

Azərbaycan təhsil sisteminin dünyaya inteqrasiyası, gənc nəslin müasir əmək bazarında özünü realizə etməsi, xarici dilə yiyələnərək digər mədəniyyətini qəbul etmə bacarığına, mədəniyyətlərarası səriştəyə malik tələbələr formalaşdırmaq üçün tədris proqramları və materialları günün tələbinə cavab verməlidir.

Milli mədəniyyəti hər zaman diqqət mərkəzində saxlayan Ulu Öndər 1995-ci ildə beynəlxalq laureatlar və diplomantlarla görüşdə demişdir: “Bilirsiniz, xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir. Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcəkdir” [2].

Milli dəyərlər yalnız o zaman təhsilin, tərbiyənin mənəvi dəyərinə çevrilir ki, bir millətin nümayəndəsi digər millətin nümayəndəsinə qarşı qoyulmur, milli hislər, milli kimlik qorunub saxlanılır, hər bir millət bəşər cəmiyyətinin mədəni inkişafına göstərdiyi xidmətin böyüklüyünü və tarixiliyini sübuta yetirməyi bacarsın.

Mədəniyyətlərarası səriştə məsələsinin milli tərbiyə sistemində mühüm yeri vardır. Mədəniyyət, mənəvi tərbiyə haqqında təsəvvürlər çox qədim tarixə malikdir. Bəşəriyyət durduqca, insanla bağlı olan məsələlər də öz aktuallığını saxlayır. Cəmiyyətimizin mədəni səviyyəsi artdıqca, insanların şüuru inkişaf etdikcə problemə yeni yanaşma tələb olunur. Keçmişə nəzər saldıqda, yaşlı nəslin qoyub getdiyi mədəniyyəti, mənəvi dəyərləri qəbul etməklə bərabər, çatışmazlıqların təhlili aparılır, təkmilləşdirilir, yeniləri yaranır və özündən sonrakı nəsillərə ötürülür. Gənc nəsil cəmiyyətin illərlə qazandığı mədəni dəyərləri, bilik və təcrübələri yaşlı nəsillərdən öyrənir. Bu öyrənmə prosesi əslər boyu belə olmuş, davam etmiş və davam etməkdədir.

Bu gün dil ixtisaslı ali məktəblərin məqsədi tələbələrdə digər mədəniyyət ilə ünsiyyət zamanı digər fərqli olan adət-ənənələri, dəyər və baxışlarını anlamaq, öz doğma mədəniyyətinə dərinlən yiyələnərək ona başqa prizmadan baxmaq, mənfi stereotiplərdən imtina edərək hər iki mədəniyyətin ən yaxşı keyfiyyətlərini özündə birləşdirmək bacarıq və səriştəsini formalaşdırmaqdır. İngilis dilinin tədrisi tələbələri təkcə öyrənilən dilin mədəniyyəti ilə tanış etmir, eyni zamanda müqayisə yolu ilə öz doğma mədəniyyətini layiqincə təmsil etməyi öyrədir və ümumbəşəri dəyərlərə yiyələndirir.

Ədəbiyyat:

1. <https://president.az/az/articles/view/977>
2. www.lib.aliyevheritage.org

TƏHSİLİN MULTİKULTURAL CƏMIYYƏTLƏRDƏ DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ

Açar sözlər: Multikulturalizm, təhsil, tolerantlıq, tədris prosesi

Ключевые слова: мультикультурализм, образование, толерантность, учебный процесс

Key words: multiculturalism, education, tolerance, teaching process

Multikulturalizm məhfumu çoxmədəniyyətlilik məhfumunun sinonimi kimi ilk növbədə etnik, irqi, dini və mədəni müxtəliflikləri və bu müxtəlifliklərin əsasını təşkil edən etnik-mədəni dəyərləri ehtiva edir. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Digər mədəniyyətlərin mahiyyətini, xüsusiyyətlərini, tarixini və nailiyyətlərini öyrənmədən, onlara qarşı tolerant münasibət, onların nümayəndələrinə hörmət mümkün deyil, qarşılıqlı anlaşma, mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunu qurmaq mümkün deyil. Bu gün qloballaşmanın sürətli tərəqqisi və texnoloji inkişaf müxtəlif mədəniyyətlərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsini artırır. Bu, multikultural dəyərlərin formalaşmasını sürətləndirib. Multikultural dəyərlər müxtəlif mədəniyyətlərin birgə mövcud olmasına və sosial birliyin güclənməsinə şərait yaradır. Bu dəyərlərin formalaşmasında təhsil mühüm rol oynayır. Bu tezisdə multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu araşdırılacaqdır.

Təhsil: sosial, siyasi, iqtisadi, texnoloji və digər bir çox elm sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, həyat boyu davam edən və sadəcə bir təriflə ifadə olunmayacaq qədər mürəkkəb prosesdir. Ümumiyyətlə, təhsil fərdin davranışlarını dəyişən bir proses olaraq bilinir və təhsilin hər hansı bir mərhələsindən keçən fərdin davranışlarında dəyişikliyin olması gözləniləndir. [1]

Təhsil fərdlərin düşüncə tərzlərinin, dəyərlərinin və davranışlarının formalaşmasında əsas amildir. Tədris prosesində tələbələr müxtəlif mədəniyyətlərdən olan müəllimlər və dostları ilə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla müxtəlif perspektivləri öyrənirlər. Bu, tələbələrə mədəni müxtəliflik haqqında daha çox məlumat əldə etməyə və fərqli perspektivləri anlamağa kömək edir.

Təhsil sistemi mədəni müxtəlifliyi əks etdirməli və tələbələrə müxtəlif mədəniyyətlər haqqında düzgün məlumat verməlidir. Bu, tələbələrə mədəni fərqləri anlamağa və qiymətləndirməyə kömək edir. Bu, həmçinin tələbələrə mədəni fərqliliklərə hörmət etməyə və başqalarının fərqliliklərini qəbul etməyə imkan verir. [2]

Müasir dünyada qloballaşma şəraitində texnoloji tərəqqi və miqrasiyanın artması nəticəsində multikultural dəyərlərin formalaşması getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Təhsilin rolu, bu dəyərlərin formalaşmasında mədəniyyətlərarası ünsiyyət və anlaşmanın yaxşılaşdırılması üçün çox vacibdir. Bu yazıda biz multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin roluna diqqət yetirərək mədəniyyətlərarası ünsiyyət və anlaşmanı artırmaq üçün təhsil sistemlərində nələrin edilməsi lazım olduğunu müzakirə edəcəyik.

Təhsil müxtəlif mədəniyyətlərin tarixi, incəsənəti, dili və ədəbiyyatı kimi fənləri öyrənmək imkanı verir, insanların bir-birini daha yaxşı anlamasına və ünsiyyət qurmasına şərait yaradır. Bu da öz növbəsində mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayır və müxtəlif mədəniyyətlər arasında ünsiyyətini artırır. Təhsil sistemi müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlarla yaşamaq və işləmək imkanlarını da təmin edir. Təhsil sistemi həm də tələbələrin multikultural düşüncə tərzini inkişaf etdirməklə yanaşı, müxtəlif mədəniyyətlərin dəyərlərinə hörmət etməyi, insanların fərqli mədəniyyətlərə sahib olmasının təbii hal olduğunu başa düşməyi və tolerant yanaşmanı öyrətməlidir. Bu maarifləndirmə cəmiyyət üzvlərinin müxtəlif mədəniyyətlərlə birgə yaşayışını asanlaşdırır və mədəniyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni artırır.

Multikultural dəyərlərin formalaşmasında təhsilin rolu necə olmalıdır?

Fənn kurikulumlarında multikultural dəyərlərin öyrədilməsi nəzərə alınmalıdır. Müxtəlif mədəniyyətlərin tarixi, incəsənəti, ədəbiyyatı, dili və adət-ənənələri kimi fənləri əhatə edən multikultural dəyərləri dəstəkləyən struktura malik kurikulumlar tələbələrin digər mədəniyyətlərin dəyərlərini və həyat tərzlərini anlamağa mədəni müxtəlifliyi dərk etməyə və onlara hörmət etməyə, mədəni fərqliliklərə daha açıq fikirli və dözümlü olmasına, həmçinin mədəniyyətlərarası dialoqun yaxşılaşmasına kömək edir.

Mədəni qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması: Təhsil sisteminin multikultural dəyərləri dəstəkləyən struktura malik olması tələbələrin müxtəlif mədəniyyətlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmasını təmin etməkdən başlayır. Bu, tələbələrə mədəniyyətlərarası ünsiyyət və anlaşmanı yaxşılaşdırmağa kömək edir. Məsələn, Müxtəlif mədəniyyətlərdən olan tələbələrlə birlikdə öyrənmək və ya müxtəlif mədəniyyətlərdən olan müəllimlərlə işləmək kimi qarşılıqlı əlaqələr onlara mədəni fərqləri dərk etməyə və qəbul etməyə, tolerant olmağa və bu fərqlərin cəmiyyətin mədəni zənginləşməsinə töhfə verdiyini başa düşməyə imkan verə bilər.

Müxtəlif mədəniyyətlərin tədbirlərinin təşkili: Təhsil sistemi tələbələri müxtəlif mədəniyyətlər haqqında maarifləndirməklə, müxtəlif mədəniyyətlərin bayram və tədbirlərində iştirak etmək imkanı yaratmaqla, mədəni qarşılıqlı əlaqəni təşviq etməklə, müəllimlərə mədəniyyətlərarası anlaşma və ünsiyyət bacarıqları öyrətməklə və tələbələrə bu mədəniyyətin əhəmiyyətini öyrətməklə multikultural dəyərlərin formalaşmasına dəstək verə bilər. Multikultural təhsil tələbələrin mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını təkmilləşdirir və onlara müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanlarla daha yaxşı ünsiyyət qurmağa kömək edə bilər. Multikultural təhsil tələbələrin mədəniyyətlərarası əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirir və qlobal dünya düzənində rəqabət qabiliyyətli olmağa kömək edə bilər.

Müəllim hazırlığı: Təhsil sistemi müəllimlərə mədəniyyətlərarası anlaşma və ünsiyyət bacarıqları öyrətməlidir. Bu, müəllimlərə multikultural dəyərləri şagirdlərinə ötürməyə kömək edir. Müəllimlər tələbələri müxtəlif mədəniyyətlərlə tanış etməli, onlara mədəniyyətlər arasında müqayisələr aparmağa imkan yaratmalı, mədəniyyətlər arasındakı oxşarlıq və fərqləri müzakirə etməlidir. Bu yolla tələbələrin mədəni fərqliliklərə hörmət etmələri, fərqli mədəniyyətlərdən olan insanlarla ünsiyyət qurmaları və fərqli baxışlara sahib olmaları təmin edilə bilər.

Təhsil multikultural cəmiyyətlərdə dəyərlərin formalaşmasına təsiri baxımından əhəmiyyətli prosesdir. Təhsil sistemi tələbələrə müxtəlif mədəniyyətləri tanımağa, mədəniyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını təkmilləşdirməyə, tədris proqramlarında müxtəlifliyi təmin etməyə və multikultural düşüncə tərzini yaratmağa imkan verməlidir. Cəmiyyətdə tolerantlıq və hörmət kimi dəyərləri mənimsəmək də vacibdir. Bu addımlar tələbələrin mədəniyyətlərarası anlayışını artırmağa və qloballaşan dünyada daha tolerant və açıq fikirli şəxsiyyətlər yetişdirməyə kömək edəcək.

Ədəbiyyat:

1. Alakuş, 2003:1
2. Berry, J.W. (2017). Mədəniyyətlərarası psixologiya: Tədqiqatlar və tətbiqlər. Cambridge University Press.

Xatirə Qarazadə
Azərbaycan Dillər Universiteti

HEYDƏR ƏLİYEV ADINA HƏRBİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ FRANSIZ DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ TƏDRİSİ

Açar sözlər: hal kateqoriyası, ordu, determinatif, sözdönü

Ключевые слова: категории склонения, армия, детерминация, предлог

Key words: category inclined, army, determinative, preposition

Müasir Azərbaycan ordusunun quruculuğu və beynəlxalq standartlarla təşkili onun memarı Ümummilli Lider H.Əliyevin adı ilə birbaşa bağlıdır. Müstəqilliyimizin ilk illərindən qeyrətli və vətən qədrini bilən azərbaycan oğulları hələ formalaşmayan silahlı qüvvələrdə könüllü batalyonlara qoşularaq vətən müdafiəsinə qalxmışdılar. Lakin bu könüllü batalyonlar tam nizamlı ordu demək deyildi. H.Əliyevin əsas məqsədi isə ordu quruculuğunun beynəlxalq standartlarla təşkili idi. O çox gözəl bilirdi ki, mükəmməl siyasət güclü ordu ilə daima vəhdətdədir. Məhz bu məqsədlə o, ordunun tam maariflənməsi və yüksək səviyyədə ixtisaslaşması üçün əlindən gələni edirdi. O, formalaşmaqda olan ordu quruculuğunda təhsil faktorunu həmişə xüsusi nəzərdə saxlayırdı. Qloballaşan dünyada isə beynəlxalq standartlarla ayaqlaşmaqda xarici dilin vacib rolu vardır. Bu gün Ümummilli Liderin memarı olduğu Azərbaycan ordusu yüksək keyfiyyətli zabit və müdavimlərin yetişdirilməsi üçün xarici dilin tədrisinə xüsusi diqqət ayırır. Ordu sıralarında çalışan və təhsil alan zabit və müdavimlər digər xarici dillərlə bərabər fransız dilini də öyrənirlər.

Fransız dilini öyrənən azərbaycanlı müdavimlərin tədris zamanı qarşılaşdıqları müxtəlif təlim çətinlikləri vardır ki, xüsusi yanaşma tələb edir. Bu çətinliklər isə ilk növbədə fransız və azərbaycan dillərinin müxtəlif dil ailələrinə mənsub olmaları ilə izah olunur. Belə ki, fransız dili analitik, azərbaycan dili isə aqlutinant dil qrupuna aiddir. Hər iki dil tamamilə fərqli dilçilik quruluşuna malikdir və hətta azərbaycan dilinə aid olan elə dil hadisələri var ki, onlar fransız dilində mövcud deyildir. Təqdim edilən bu məqalədə biz məhz bu dil quruluşu fərqliliklərindən pədaqoji təcrübə və tədris zamanı öyrənən və öyrədənin qarşısına çıxan çətinliklərdən danışacağıq. [2, s.76]

İlk olaraq fransız dilini öyrənənlər üçün çətinlik yaradan qrammatik fərqlilik artikldir. Azərbaycan dilində ismin artikli yoxdur. Lakin fransız dilində artikl ismin qrammatik göstəricisidir və onun bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Fransız dilində ismin artiklla işlənməsi azərbaycanlı hərbi müdavimlərin fransız dilini öyrənərkən qarşılaşdıqları ən çox rast gəlinən problemlərdəndir. Fransız dilində artiklın funksiyalarından da biri ismin müəyyənliyini və qeyri müəyyənliyini ifadə etməsidir. Düzdür, azərbaycan dilində müəyyənlik və qeyri müəyyənlik anlayışı mövcuddur və azərbaycan dilində artikl olmadığından bu öz ifadəsini (m. və q\m) yiyəlik hal və (m. və q\m.) təsirlik halda ifadəsini tapmışdır. Məsələn: (Aviasiya zərbəsi) le coup d'une aviation – (Aviasiyanın zərbəsi) – le coup de l'aviation. [3, s.324]

Sahə boşalt! – Dévaste un champs! – Sahəni boşalt! – Dévaste le champs! [3, s.324]

Azərbaycanlı hərbi müdavimlər fransız dillində müəyyənlik və qeyri müəyyənliyi fərqləndirməyi bacarmalıdırlar ki, sərbəst ünsiyyət qura bilsinlər. Lakin təcrübə göstərir ki, bu heç də həmişə belə olmur. Məsələn, La préparation opérationnelle des unités d'une Armée de terre – Quru qoşun bölmələri əməliyyat hazırlığı (qeyri-müəyyən yiyəlik hal)

La préparation opérationnelle des unités de l'Armée de terre – Quru qoşunu bölmələrinin əməliyyat hazırlığı (müəyyən yiyəlik hal) [1, s.198]

L'armée française a tenu un rôle important dans la création d'un vaste empire colonial- Fransız ordusu geniş hərbi istilanın yaradılmasında vacib bir rol oynadı. [1, s.208]

L'armée française a tenu le rôle important dans la création d'un vaste empire colonial- Fransız ordusu geniş hərbi istilanın yaradılmasında vacib rolu oynadı.

İkinci bir çətinlik hal kateqoriyasıdır ki, azərbaycan dilində cümlə daxilində müxtəlif sintaktik əlaqələri ifadə etmək üçün istifadə edilir və ismin əsas qrammatik kateqoriyalarından biridir. Fransız dilində hal kateqoriyasının olmaması digər azərbaycanlı tələbələr kimi hərbi müdavimlərə də çətinliklər yaradır. Azərbaycan dilindən fransız dilinə tərcümə zamanı tələbələr demək olar ki eyni sözlərdən istifadə edildiyini görürlər və bu səbəbdən fikrin xarici dildə ifadəsində səhflərə yol verirlər. Məs : l'armée (silah) au nominatif (adlıq hal)

a) Le bras d'armée, le bras d'une armée (au génitif) qeyri-müəyyən yiyəlik hal [1, s.23]

b) Le bras de l'armée (au génitif), müəyyən yiyəlik hal

A l'armée au datif (yönlük hal)

a) L'armée (à l'accusatif) (müəyyən təsirlik hal)

b) Une armée (à l'accusatif) (qeyri-müəyyən təsirlik hal)

A l'armée (au locatif) yerlik hal

De l'armée (à l'ablatif) çıxışlıq hal

Göründüyü azərbaycan dilində ismin halı dəyişdikcə isim də dəyişir və öz növbəsində sözün mənası da dəyişir. Lakin fransız dilində bu məna dəyişikliyi öz ifadəsini həmişə «à » və «de » sözləri vasitəsi ilə tapır.

Ədəbiyyat:

1. Caroline Mraz « En avant 1 et 2 ». Méthode de français pour les militaires 268p.2013
2. SCOLIA. Linguistique et didactique du français. N21.
3. В.П. Остапенко, В.А. Поляков, Л.Н. Редозубов «Французско-русский военный словарь»

AZƏRBAYCANIN AVROPA ALİ TƏHSİL MƏKANINA İNTEQRASIYASINA DAİR

Açar sözlər: ali təhsil, Lissabon Konvensiyası, kredit sistemi, Bolonya prosesi, tanınma

Ключевые слова: высшее образование, Лиссабонская конвенция, кредитная система, Болонский процесс, признание

Key words: higher education, Lisbon convention, credit system, Bologna process, recognition

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkənin təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələri daha da gücləndirildi, dünya və Avropa təhsil məkanına inteqrasiya istiqamətində önəmli addımlar atıldı, beynəlxalq təhsil strukturları və təşkilatları ilə səmərəli əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə başlandı. Təhsil Nazirliyi (hazırda Elm və Təhsil Nazirliyi, bundan sonra Nazirlik) dünyanın 30-dək aparıcı beynəlxalq təşkilatı ilə 110-dən çox proqram və layihələr həyata keçirməyə başladı [5]. Ali təhsil sahəsində beynəlxalq əlaqələrin əsas istiqamətləri Avropa Şurası, UNESCO, İSESCO, Avropa İttifaqı, UNİCEF və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığın inkişafına yönəlmişdi. Yaradılmış şərait bir çox Azərbaycanlı gəncin xaricdə təhsil almasına və əcnəbi vətəndaşların Azərbaycanda təhsil almasını mümkün etmişdir. Bununla yanaşı, 1992-ci ildə qəbul olunmuş Təhsil Qanununda bir pilləli (mütəxəssis hazırlığı) ali təhsildən ikipilləli (bakalavriat və magistratura) ali təhsilə keçid Azərbaycanın Avropa ali təhsil məkanına inteqrasiyanın əsasını qoymuşdur.

Müstəqilliyimizin ilk illərində xarici ölkələrə təhsil almağa getmiş tələbələr sənədlərin tanınmasında bəzən ciddi problemlər yaşamışlar. Qeyd edək ki, Avropada da bu problemlər yaşanmışdır. Onların həlli məqsədi ilə Avropa Şurası və YUNESKO tərəfindən bir neçə konvensiya qəbul edilmişdir. Azərbaycan müstəqil ölkə olaraq ilk dəfə 1996-cı ildə Azərbaycan Respublikası Avropa regionu dövlətlərində tədris kurslarının, ali təhsil haqqında diplomların və elmi dərəcələrin tanınması barədə 1979-cu il 21 dekabr tarixli Konvensiyaya qoşulmuşdur [8]. Bu Konvensiyaya qoşulmaqla Azərbaycan Avropa ali təhsil məkanında tam hüquqlu üzv kimi ilk addımlarını atmağa başlamışdır. Növbəti addım olaraq isə 1997-ci ildə qəbul olunmuş Lissabon Konvensiyasının Azərbaycan tərəfindən təsdiq olunmasını qeyd etmək olar. Bununla əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Avropa regionunda ali təhsil sahəsində ixtisasların tanınması haqqında Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında Sərəncam (6 mart 2000-ci il tarixli, 346 nömrəli) imzalanmışdır [6]. Həmin sənədə əsasən, Nazirlik “Avropa regionunda ali təhsil sahəsində ixtisasların tanınması haqqında Konvensiya”da nəzərdə tutulmuş ali təhsil sahəsində xarici ixtisasların tanınması məsələləri üzrə Azərbaycan Respublikası tərəfindən səlahiyyətli orqan kimi təyin edilmişdir. Eyni zamanda, Nazirliyə müvafiq Komitədə Azərbaycan Respublikasını təmsil etmək və Azərbaycan Respublikasında ali təhsil sistemi və ali təhsil ixtisaslarına dair ətraflı məlumatların həmin Konvensiyanın tərəfləri olan digər dövlətlərin müvafiq orqanlarına çatdırılmasını təmin etmək hüququ verilmişdir. Bu Sərəncama uyğun olaraq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 13 may 2003-cü il tarixli, 64 nömrəli Qərarı ilə “Xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması və ekvivalentliyinin müəyyən edilməsi (nostrifikasiyası) Qaydaları” təsdiq edilmişdir [7]. Bu Qaydalara görə xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisasın tanınması və tanınma haqqında şəhadətnamənin verilməsi səlahiyyəti də Nazirliyə verilmişdir. Qaydalara uyğun olaraq xarici dövlətlərin ali təhsil sahəsində ixtisaslarının tanınması prosesi mövcud beynəlxalq sazişlər və tövsiyələr, təhsilin dövlət standartları və Azərbaycan Respublikasının təhsil sistemini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar əsasında aparılırdı.

Bütün atılan addımlara baxmayaraq, ali təhsil sənədlərinin qarşılıqlı şəkildə tanınması haqqında Lissabon konvensiyası çərçivə sənədi olaraq yalnız tövsiyə xarakteri daşdığına görə, problemlər tam həll olunmurdu. Bolonya prosesinin başlaması Lissabon Konvensiyasını daha da gücləndi. Belə ki, 1990-cı illərin sonunda Avropa universitetlərini qarşılıqlı müqayisə etmək məqsədilə vahid bir əsasın olması zərurəti yaranmışdır. Bu zərurətdən irəli gələrək 1999-cu ildə 29 Avropa dövlətinin nümayəndəsi tərəfindən Bolonya (İtaliya) şəhərində “Bolonya Bəyannaməsi” (19 iyun 1999-cu il tarixində) imzalanır [1]. Bəyannamədə 2010-cu ilədək müştərək Avropa Ali Təhsil Zonasının (EHEA) formalaşdırılmasının prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

Ölkəmiz Bolonya prosesinə qoşulmaq üçün 2004-cü ildən bir sıra təşəbbüslər etmiş, nəhayət, 2005-ci il mayın 19-da Norveçin Berqen şəhərində Bolonya bəyannaməsini imzalamaqla bu prosesə rəsmən qoşulmuşdur [3]. Bolonya prosesinə qoşularkən götürdüyümüz öhdəliklərin və Bolonya Bəyannaməsi müddəalarının həyata keçirilməsi istiqamətində Nazirlik və ali təhsil müəssisələri tərəfindən bir çox işlər görülmüşdür. Belə ki, “Azərbaycan Respublikası ali təhsil sistemində 2006-2010-cu illərdə Bolonya Deklarasiyasının müddəalarının həyata keçirilməsi üçün tədbirlər planı” hazırlanmış və təsdiq edilmişdir [2]. Tədbirlər planında ölkəmizdə 1993-cü ildən həyata keçirilən ikipilləli ali təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsi, bu məqsədlə istiqamətlər (ixtisaslar) üzrə dövlət təhsil standartlarının hazırlanması, kredit sistemi barədə mövcud təcrübənin öyrənilməsi və tətbiqi, xarici ölkələrin ali təhsil müəssisələri tərəfindən verilən sənədlərin nostrifikasiyası prosedurunun təkmilləşdirilməsi, respublikada ali təhsil haqqında bakalavr diplomuna əlavənin Avropa ölkələrinin ali təhsil haqqında verilən diplomlarının əlavəsinə uyğunlaşdırılması, ali təhsilin keyfiyyətinin, tələbələrin və müəllimlərin mobilliyinin inkişaf etdirilməsi və s. nəzərdə tutulmuşdur [4]. Hazırda həmin sənədin imzalanmasından 15 ildən çox vaxt keçmiş və real olaraq görülən işləri qiymətləndirmək mümkündür.

Bu gün dövlətimiz Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının xarici ölkələrin ali təhsil standartları çərçivəsində keyfiyyətli təhsil alması üçün imkanlar yaradır. Belə ki, ali təhsil sisteminin beynəlxalq rəqabətliliyinin artırılması və Azərbaycanda insan kapitalının dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi məqsədi ilə müxtəlif Dövlət Proqramları həyata keçirilir. Proqramların icrasında əsas hədəflərindən biri ən qabaqcıl elmi nailiyyətlərdən, innovativ təlim-tədris texnologiyalarından yararlanaraq, ölkəmizdə yeni nəsil kadrların yetişdirilməsi, Azərbaycan ali təhsil sisteminin məzmun və keyfiyyət göstəricilərini yüksəltməkdir. Müxtəlif sahələr üçün milli kadrların yetişdirilməsi, gənclərin elmə, müasir texnologiyalara və qabaqcıl biliklərə marağını artırmaq əsas prioritetlərdən sayılır. Proqramlar çərçivəsində təhsil almış və Azərbaycana qayıdan məzunlar ixtisas sahələrinə uyğun əmək fəaliyyəti ilə yanaşı, qazandıqları bilik və təcrübəni ölkənin ali təhsil müəssisələrində paylaşaraq akademik fəaliyyətlə də məşğul olurlar. Bu da öz növbəsində ali təhsil müəssisələrinin inkişafına dəstək göstərir, dünya miqyasında nüfuzunu artırır, beynəlxalq reyting cədvəllərində irəliləmək imkanı yaradır.

Beləliklə, ali təhsil sistemimizin dinamik inkişaf etdiyini, davamlı olaraq dünyaya inteqrasiya etdiyini dünyanın və aparıcı təhsil sistemlərindən birinə çevrildiyi qeyd edə bilərik. Doğrudur hələ də problemlərimiz mövcuddur, lakin onların həlli istiqamətində müvafiq addımlar atılır.

Ədəbiyyat:

1. Ali təhsildə Boloniya prosesi. http://anl.az/down/meqale/az_muellimi/2010/iyun/125432.htm
2. Avropa ali təhsil sisteminin inkişaf tendensiyaları. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi. Bakı, 2004
3. Bolonya prosesi çərçivəsində ali təhsil sahəsində aparılan islahatlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Hesabatı (2007-2009-cu illər üzrə). <https://edu.gov.az/upload/file/bolonya-milli-hesabat.pdf>
4. Bolonya prosesində kredit sisteminə dair Təvsiyələr. Bakı Dövlət Universiteti. Bakı, 2007
5. Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. IV cild. (Müstəqillik illərində ali təhsil). Bakı, 2012

MÜNDƏRİCAT

I. HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASI VƏ MULTİKULTURALİZM MODELİ

<i>Kamal Abdulla</i>	HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANDA SİYASİ MULTİKULTURALİZMİN BANİSİDİR	4
<i>Nuru Quliyev</i>		
<i>Aynur Babasova Beşkonak</i>	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ İLHAM ƏLİYEVİN ELMİN, ƏDƏBİYYATIN İNKİŞAFINA, MƏDƏNİYYƏTİN TƏBLİĞİNƏ GÖSTƏRDİKLƏRİ DİQQƏT VƏ QAYĞI	6
<i>Александр Нестеров</i>	КОНЦЕПЦИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА: РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА	7
<i>Людмила Беженару</i>	МНОГОГРАННАЯ ЛИЧНОСТЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА	8
<i>Aygün İsmayılova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV İRSİNDƏ AİLƏDƏ AZƏRBAYCANÇILIQ İDEYASININ FORMALAŞMASI MƏSƏLƏLƏRİ	12
<i>Aynur İsrafilova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MULTİKULTURALİZMİN AZƏRBAYCAN MODELİ.....	13
<i>Auşən İsmayılova</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏT SİYASƏTİNDƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN YERİ.....	15
<i>Aytən Xudiyeva</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	16
<i>Aytən Yadigarova</i>	AZƏRBAYCANÇILIQ VƏ MULTİKULTURALİZM DÖVLƏTÇİLİK SİYASƏTİNİN VAHİD İDEOLOJİ KONSEPSİYASI KİMİ.....	18
<i>Rüfət Lətif oğlu Hüseynzadə</i>	ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEVİN NƏZƏRİ İRSİNDƏ MÜƏLLİMLİK.....	19
<i>Ayşan Rzayeva</i>	GREAT LEADER HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM	21
<i>Дуана Гусейнзаде</i>	ГЕЙДАР АЛИЕВ – ОСНОВОПОЛОЖНИК АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОДЕЛИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	23
<i>Əkrəm Hüseynzadə</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN FOLKLORŞÜNASLIĞI	24
<i>Elçin İbrahimov</i>	MÜSTƏQİLLİK DÖVRÜ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA DİL SİYASƏTİ.....	26
<i>Elçin Orucov</i>	AZƏRBAYCAN DİLİNİN DÖVLƏT DİLİ KİMİ FORMALAŞMASINDA VƏ İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	28
<i>Эллада Аббасова</i>	РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ	29
<i>Elnurə Əliyeva</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	31
<i>Elvina Baxışova</i>	HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASINDA ANA DİLİ MƏSƏLƏSİ.....	33
<i>Elxan Yusifov</i>		
<i>Kəmalə Yusifova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV – MÜASİR MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTİNİN QURUCUSU.....	34
<i>Əli Məmmədov</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ ƏNƏNƏLƏR: İDEOLOJİ İRŞİN TƏRKİB HİSSƏSİ KİMİ MULTİKULTURAL İNAMIN FORMALAŞDRILMASI	35

Fazil Rüstəmov	HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK KONSEPSİYASINA DAİR	36
Fidan Nəzərli	HEYDAR ALIYEV AND THE IDEOLOGY OF AZERBAIJANISM	37
Gülənbər Pirnəzərova	DİNİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ HEYDƏR ƏLİYEV KƏLAMLARINDA.....	38
Gülmira Hacıyeva	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN İNKİŞAFI	40
Исмаил Байтдинович Байханов		
Марет Мусламовна Бетильмерзаева		
Раиса Амхадовна Буралова	ТОЛЕРАНТНОСТЬ И МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК КЛЮЧЕВЫЕ КОНЦЕПЦИИ КУЛЬТУРНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА	41
Günay Məmmədova	HEYDƏR ƏLİYEV İRSİ VƏ GENDER SİYASƏTİ.....	43
Günay Verdiyeva	HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ CƏNUBİ AZƏRBAYCAN ƏDİBLƏRİNƏ TƏSİRİ	45
Jalə Mehrəliyeva	HEYDƏR ƏLİYEV AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ BANİSİ KİMİ	46
Loğman Rəşidzadə	HEYDƏR ƏLİYEVİN QARABAĞ MÜCADİLƏLƏRİ.....	48
Mehrriban Babaxanova	HÜQUQİ DÖVLƏT QURUCULUĞUNDA VƏTƏNDAŞ CƏMİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	50
Ирана Мамедова	ФИЛОСОФСКИЕ УБЕЖДЕНИЯ ОБ ИДЕОЛОГИИ АЗЕРБАЙДЖАНСТВА И РЕЛИГИОЗНАЯ ТОЛЕРАНТНОСТЬ В НАСЛЕДИИ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА	51
Nailə Sadıqova	AZƏRBAYCANDA XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	53
Назиля Достияри	РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРНОГО И ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО НАРОДА	55
Nigar Hüseynova	AZƏRBAYCANÇILIQ MİLLİ İDEYA KİMİ.....	57
Nubar Bəşirli	HEYDƏR ƏLİYEV – AZƏRBAYCAN MULTİKULTURALİZMİNİN SİYASİ BANİSİ	58
Rəhim Məcənunov		
Əfqan Qasımzadə	AZƏRBAYCANÇILIQ İDEOLOGİYASININ VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	60
Şahismayıl İsmayilov	MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN BANİSİ.....	61
Sara Aleskerova	CONTRIBUTION OF HEYDAR ALIYEV TO INTERRELIGIOUS DIALOGUE	63
Səbinə Muradova	RELATIONS WITH THE EUROPEAN UNION IN HEYDAR ALIYEV'S PERIOD.....	64
Sevda Əliyeva	HEYDƏR ƏLİYEVİN HÜQUQİ DÖVLƏT MODELİ	66
Ülviyyə İmanova	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFI.....	68

<i>Шукюфа Джабарова</i>	
<i>Адалят Абдиева</i>	
КАДРОВАЯ ПОЛИТИКА ГЕЙДАРА АЛИЕВА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНА	69
<i>Фарида Ганиева</i>	
КОНЦЕПЦИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ	71

IV. QLOBALLAŞAN DÜNYADA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU

<i>Чешивили Татьяна Александровна</i>	
<i>Капанадзе Ирина Бидзиновна</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ ОБУЧЕНИИ РКИ В МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОСТРАНСТВЕ ГРУЗИИ.....	73
<i>Hendrik Buşoten</i>	
ON ALTINCI VE ON YEDİNİ YÜZYILDAN KALMA BAZI ATASÖZÜ KOLEKSYONLARINDA ETNİK VE SOSYAL TUTUMLARIN YANSIMASI	75
<i>Aytən Hacıyeva</i>	
İNGİLİS VƏ TÜRK FOLKLORUNDA MƏCAZLARIN ROLU	76
<i>Klaus Wolf</i>	
SYNAGOGUES AS MULTICULTURAL SPACES OF LEARNING – COMPARING QUBA IN AZERBAIJAN AND ICHENHAUSEN IN BAVARIA.....	77
<i>Лариса Георгиевна Викулова</i>	
СОВРЕМЕННАЯ ЛИНГВОПОЛИТИЧЕСКАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В ЦИФРОВОМ ДИПЛОМАТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	79
<i>Aydan Quliyeva</i>	
QLOBALLAŞAN DÜNYADA İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ VARIATİVLİK HADİSƏSİ	80
<i>Aynur Budaqova</i>	
DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ.....	82
<i>Çinarə Şahbazlı</i>	
ELMİ TƏDQIQATLARA QLOBALLAŞMANIN TƏSİRİ	83
<i>Фиренгуз Гурбанова</i>	
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ КАК ДИАЛОГ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ.....	84
<i>Günel Mahmudova</i>	
DİL VƏ MƏDƏNİYYƏTİN QARŞILIQLI ƏLAQƏSİ.....	86
<i>İzaura Shirinova</i>	
LANGUAGE IN GLOBALIZATION	87
<i>Jalə İlyasova</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN İNKİŞAFI.....	89
<i>Kəmalə Cəfərova</i>	
MÜASİR DÜNYADA İKİDİLLİLİK VƏ DİLLƏRİN MƏNİMSƏNİLMƏSİ STRATEGİYALARI.....	90
<i>Lalə Hüseynova</i>	
THE GLOBAL STATUS OF THE ENGLISH LANGUAGE.....	92
<i>Ləman Babayeva</i>	
AZƏRBAYCAN İSRAİL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TARİXİ İNKİŞAFI.....	93
<i>Lətifə Şirzadova</i>	
QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ MƏTN DAXİLİNDƏ KOHEZİYA VƏ KOHERENSIYANIN VƏHDƏTİ.....	95
<i>Leyla Rustamli</i>	
MULTICULTURALISM IN ISRAEL AND AZERBAIJAN: SPECIFICS AND COLLABORATION PERSPECTIVES.....	96
<i>Mehparə Tajdehibonab</i>	
AZƏRBAYCAN-RUSİYA MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	98

Mələhət Osmanova	
E.S.ÖZDAMARIN “HƏYAT BİR KARVANSARAYDIR” ROMANINDA DİLLƏRİN VƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU	100
İradə Nadir qızı Sərdarova	
HEYDƏR ƏLİYEVİN NİTQİNDƏ METAFORLAR.....	102
Sevil Rəcəbova	
QLOBALLAŞAN DİLLƏRDƏ POSTPROZİTİV TƏYİN KONSTRUKSİYALARININ TRANSFORMASIYA VƏ GENERASIYASI (İngilis dili materialları əsasında)	104
Ramazan Korkmaz	
QAFQAZ UNİVERSİTETLƏR BİRLİYİ.....	106
Патрик Серуо	
О ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ В ШВЕЙЦАРИИ	108
Misgər Məmmədov	
MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKASIYANIN SOSIAL-PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ ..	109
Тамар Ахмедуоновна Гоголадзе	
Тинатин Иасоновна Мишвидобадзе	
АСПЕКТЫ ГРУЗИНО-АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ (Н.БАРАТАШВИЛИ – ГОНЧА-БЕЙИМ).....	110
Natavan Baxşəliyeva	
QLOBALLASMA DÖVRÜNDƏ DİLDƏ QRAMMATİK SİNONİMLİYİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ QRAMMATİK SİNONİMLƏRİN PRAQMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR	111
Nərgiz Qurbanova	
İNGİLTƏRƏ SƏHNƏLƏRİNDƏ “TURK PLAYS” (TÜRK PYESLƏRİ) – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQ FORMATI KİMİ (KROSS-KULTURAL ÜNSİYYƏTDƏ “TEATR-KOMMUNİKATOR”).	113
Nərgiz Rüstəмова	
MULTİKULTURAL DIALOQDA SEMANTİK ADEKVATLIQ NÜMAYİŞ ETDİRƏN PARALİNQVİSTİK FRAZEOLOGİZMLƏR HAQQINDA	115
Сеидова Наргиз Рамиз ызы	
УСЛОВИЯ УСПЕШНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ	117
Nigar Əsgərova	
E.TANIN ROMANLARINDA DİL MƏDƏNİ KOD KİMİ (Multikulturalizmin problemləri müstəvisində).....	119
Samirə Musəvi	
ANTONOMASIYA VAHİDLƏRİ – MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DIALOQDA KOMMUNİKATİV UĞURSUZLUQLARA YOL AÇAN “RİSK ZONASI” ELEMENTLƏRİ KİMİ	120
Səbinə Babayeva	
MƏTBƏX TURİZMİNİN MƏDƏNİYYƏTLƏRİN İNTEQRASIYASINDA ROLU	122
Səidə Qurbanova	
NƏZAKƏTLİLİK STRATEGİYALARININ DIALOQDA ROLU.....	123
Sevinc Allahverdiyeva	
FRAZEOLOGİZM VƏ MƏDƏNİYYƏT KONSEPTİ HAQQINDA ANLAYIŞ	125
Sona Hümbətova	
QEYRİ-MADDİ MƏDƏNİ İRSİN QORUNMASINDA YUNESKO-nun ROLU.....	126
Ульфат Закур оглу Ибрагим	
ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ МЕТАФОР КАК СРЕДСТВ ЯЗЫКОВОГО ВЫРАЖЕНИЯ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР	128
Ульвия Оруджева	
ВЗАИМОВЛИЯНИЕ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ.....	129
Vüsalə Mirzəyeva	
“YENİ DÜNYA” MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏŞƏKKÜLÜ PROSESİNDƏ BİNAR DÜŞÜNCƏNİN MƏNİYYƏTİNİN DİALEKTİK İFADƏSİ	131
Yeganə Abdullayeva	
POSTMODERNİST ROMANDA MƏDƏNİYYƏTLƏRİN DIALOQU: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR	133

<i>Yeganə Orucova</i>	FRANSIZ MEDIA DİSKURSLARDA XARİCİ SİYASİ OBRAZLAR	135
<i>Ирина Оруджова</i>	ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ РАЗЛИЧИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ ПАРЕМИЙ С РУССКОГО ЯЗЫКА НА АНГЛИЙСКИЙ	136
<i>Рафиг Аббасов</i>	ПОЛИТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ОБЩЕНАЦИОНАЛЬНОГО ЛИДЕРА АЗЕРБАЙДЖАНА ГЕЙДАРА АЛИЕВА НА КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ	137

III. VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ QƏLƏBƏNİN REGIONDA BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

<i>İbrahim Kazımbəyli</i>	İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏ AZƏRBAYCANIN HAQLI MÖVQEYİ: REGIONAL VƏ BEYNƏLXALQ GÜC MƏRKƏZLƏRİNİN BİR ÇOXUNUN DÖVLƏTƏ QARŞI QƏRƏZLİ, RİYAKAR TƏZYİQ VASİTƏLƏRİ	139
<i>Кенуль Шуринова</i>	РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА НА МИРОВОЙ АРЕНЕ ПОСЛЕ 44 ДНЕЙ	143
<i>Мехрибан Аббасова</i>	ЦИТАДЕЛЬ ПАНАХАЛИ ХАНА-ШУША	144
<i>Mina Qarayeva</i>	QAN YADDAŞIMIZDAN SİLİNMƏYƏN SOYQIRIM	149
<i>Qəribə Əlizadə</i>	“ŞUŞA BƏYANNAMƏSİ” AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ MÜTTƏFİQLİYİNİN ZİRVƏSİ.....	150
<i>Ramilə Dadaşova</i>	44 GÜNLÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA CƏNUBİ QAFQAZDA YENİ REALLIQLAR	152
<i>Ramin Quliyev</i>	VƏTƏN MÜHARİBƏSİNDƏ TARİXİ QƏLƏBƏNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ HEYDƏR ƏLİYEV STRATEGİYASININ ROLU	154
<i>Sevdagul Aliyeva</i>	THE IMPACT OF VICTORY IN THE 44 DAY’S WAR ON INTERNATIONAL RELATIONS IN THE REGION	156
<i>Səbinə Məmmədova</i>	AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ HƏRBİ ƏMƏKDAŞLIĞININ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİYƏ TƏSİRİ	157
<i>Şəfəq Abdullayeva</i>	VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN REGIONDA YARATDIĞI YENİ GEOSİYASİ REALLIQLAR.....	159
<i>Sevinc Abbasova</i>	ZƏNGƏZUR DƏHLİZİ: MÖVCUD REALLIQLAR VƏ GƏLƏCƏK PERSPEKTİVLƏR.....	160
<i>Sugra Orujova</i>	HEYDAR ALIYEV AND ILHAM ALIYEV’S PHENOMENONA IN THE HISTORICAL GEOGRAPHY OF KARABAGH	162

IV. MÜASİR BEYNƏLXALQ MÜNƏSİBƏTLƏR VƏ MULTİKULTURALİZM

<i>General Muhammad Jaffar</i>		
<i>General Muhammad Zubair Iqbal</i>		
<i>Fikret Türkmen</i>	ÖTEKİ OLMAK, ÖTEKİYLE YAŞAMAK “MULTİKÜLTÜRƏLİZM VE DÜZCE ÖRNEĞİ”	165
<i>Qaley Allahverdiyev</i>	CƏNUBİ-SƏRQİ ASİYA ÖLKƏLƏRİNDƏ MULTİKULTURALİZM	168
<i>Emil Miljkovic</i>	THE PERCEPTION OF MODERN AZERBAIJAN SOCIETY IN SERBIA TODAY	170

Solmaz Rüstəmovə-Tohidi	
CÜMHURİYYƏT PARLAMENTİ AZƏRBAYCANDA MULTİKULTURALİZMİN ƏN BARİZ TƏZAHÜRÜ KİMİ.....	172
Sandro Teti	
SPREADING THE CULTURE OF TURKIC-SPEAKING STATES THROUGH THE PRISM OF AZERBAIJANI MULTICULTURALISM.....	177
Tamam Cəfərova	
II QARABAĞ MÜHARİBƏSİNİN QLOBAL VƏ REGIONAL TƏHLÜKƏSİZLİK MÜHİTİNƏ TƏSİRİ.....	180
Кунина Ирина Александровна	
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ КАК ДИСКУРС КУЛЬТУРНОЙ ГЛОБАЛИЗАЦИИ	182
Aida Yusifzadə	
MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ ABŞ-nın CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNDƏ GÜRCÜSTANIN YERİ.....	183
Aysel Bağırova	
TÜRK DÖVLƏTLƏRİ TƏŞKİLATI – TÜRK DÜNYASININ İNKİŞAFINDA MÜHÜM PLATFORMA.....	185
Aytən Hacıyeva	
MULTİKULTURAL DİALOQDA DÜNYANIN DİL MƏNZƏRƏSİ FƏRQLİLİYİNİN TƏSİRİ FAKTORU	187
Bəhmən Əliyev	
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TARİXİ-MƏDƏNİ YADDAŞIN BƏRPA OLUNMASINDA ROLU	189
Эльман Исаев	
РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В АЗЕРБАЙДЖАНО-РОССИЙСКИХ ОТНОШЕНИЯХ	190
Emil Ağayev	
AZƏRBAYCAN-BOLQARISTAN MULTİKULTURAL MƏDƏNİ ƏLAQƏLƏRİNİN TƏSVİRİ SƏNƏTİMİZDƏ ƏKSİ.....	192
Emil Qasimov	
HEYDƏR ƏLİYEV DÖNƏMİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ ABŞ-in YERİ.....	194
Fidan Ələsgərova	
M.K.ATATÜRKÜN VƏ HEYDƏR ƏLİYEVİN HAKİMİYYƏTİ İLLƏRİNDƏ SOSIAL TƏHLÜKƏSİZLİK VƏ SOSIAL MÜDAFİƏ SİYASƏTİ	196
Firuzə Həyatova	
AZERBAIJAN-GREAT BRITAIN RELATIONS DURING HEYDAR ALIYEV'S REIGN	197
Gülnar Yunusova	
QLOBALLAŞAN YENİ DÜNYA NİZAMINDA YAPONİYA: POSTMODERNİST MƏDƏNİYYƏT VƏ YA MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI DİALOQ	198
İlhamə İsgəndərova	
MÜASİR DÜNYADA MULTİKULTURALİZMİN SOSIAL-MƏDƏNİ ASPEKTLƏRİ	200
Könül Fərəcbəyli	
HEYDƏR ƏLİYEVİN DÖVLƏTÇİLİK STRATEGİYASINDA TÜRK DÖVLƏTLƏRİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİN İSTİQAMƏTLƏRİ YENİ İNKİŞAF YOLUNDA	201
Məmməd Əliyev	
ABŞ-RUSİYA MÜNASİBƏTLƏRİNİN BAYDEN MƏRHƏLƏSİ	202
Namiq Kərimov	
Aytən Məhərrəmova	
CƏNUBİ QAFQAZ BORU KƏMƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİ LAYİHƏSİ	204
Reyhan Abbasova	
QAFQAZ EVİ İDEYASININ YARANMASI VƏ İNKİŞAFI.....	206
Самира Иманова	
РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА МЕЖДУ РОССИЕЙ И ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ	209

<i>Şalalə Bağırova</i>	
XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ BAKIDA QEYRİ-MÜSƏLMANLARIN İCTİMAİ HƏYATI VƏ MÜASİR PARALELLƏR.....	210
<i>Севда Магээрмова</i>	
РОЛЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА	212
<i>Sevinc Qurbanova</i>	
THE ROLE OF HEYDAR ALIYEV'S FIRST OFFICIAL VISIT TO THE USA IN THE DEVELOPMENT OF AZERBAIJAN-USA RELATIONS.....	214
<i>Şafa Əbdürrəhimova</i>	
AZƏRBAYCAN-FRANSA İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU	215
<i>Vüsalə Əfəndiyeva</i>	
AZƏRBAYCAN-NORVEÇ ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU.....	217
<i>Ulviyyə Hüseynova</i>	
A NEW STAGE IN THE AZERBAIJAN-UK RELATIONS	219
<i>Xəyalə Ağayeva</i>	
AZƏRBAYCANIN BALKAN ÖLKƏLƏRİ İLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN QURULMASINDA HEYDƏR ƏLİYEVİN ROLU.....	221
<i>Айтән Рамазанова</i>	
РОЛЬ АЗЕРБАЙДЖАНО-КИТАЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖРЕГИОНАЛЬНЫХ ТРАНСПОРТНЫХ КОММУНИКАЦИЙ	222
<i>Хатира Гаджиева</i>	
РОЛЬ ГЕЙДАРА АЛИЕВА В СОЗДАНИИ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИЕЙ	224
<i>Aliyə Guliyeva</i>	
HEYDƏR ƏLİYEV VƏ TÜRK DÜNYASI.....	226
V. MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINDA TƏHSİLİN ROLU	
<i>Наталья Евгеньевна Лантева</i>	
РЕАЛИЗАЦИЯ ПРИНЦИПА ДИАЛОГА КУЛЬТУР В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ.....	229
<i>Мария Ткалич</i>	
МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ В РЕАЛИЗАЦИИ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН СТУДЕНТОВ НАПРАВЛЕНИЯ «РЕКЛАМА И СВЯЗИ С ОБЩЕСТВЕННОСТЬЮ»	230
<i>Gülərə Kərimova</i>	
ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV GƏNCLƏRİN MİLLİ-MƏNƏVİ TƏRBİYƏSİ HAQQINDA.....	231
<i>Prof. Ljiljana Markovic</i>	
THE NEW PARADIGM OF DEVELOPMENT ON THE SILK ROADS	233
<i>Summaira Sarfraz</i>	
CONTENT ANALYSIS OF SINGLE NATIONAL CURRICULUM OF ENGLISH COURSE USING DIMENSIONS OF MULTICULTURAL EDUCATION IN PAKISTANI CONTEXT	234
<i>Сергей Климов</i>	
МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ – ОТЛИЧИТЕЛЬНАЯ ЧЕРТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ	234
<i>Ван Синсинь</i>	
ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-РУСИСТОВ В УНИВЕРСИТЕТАХ КНР.....	236
<i>Лидия Пироженко</i>	
К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ	238
<i>Afaq Qasımova</i>	
AZƏRBAYCAN TƏHSİLİNİN İNKİŞAFINDA HEYDƏR ƏLİYEV MƏRHƏLƏSİ	239

<i>Aytən Məmmədova</i>	ETNOPEDAQOJİ FİKRİN TƏŞƏKKÜLÜ VƏ İNKİŞAFINA HEYDƏR ƏLİYEV QAYĞISI.....	241
<i>Bəyim Abdulla</i>		
<i>Günay Səfərova</i>	İSRAİLDƏ YAŞAYAN ÇƏRKƏZLƏRƏ YÖNƏLİK TƏHSİL SİYASƏTİ.....	243
<i>Elmira İsmayılova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV MİLLİ TƏHSİL STRATEGİYASININ YARADICISIDIR	244
<i>Aytəkin Mehdiyeva</i>	MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI KOMMUNİKATİV BACARIĞIN FORMALAŞMASININ MODELİ HAQQINDA.....	245
<i>Mehriban Qurbanova-Ərəbxanova</i>	HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANDA TƏHSİL	247
<i>Münəvvər Zeynalova</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR VƏ TƏHSİLİMİZ	248
<i>Nərgiz Həsənova</i>	MİLLİ TƏHSİLİN VƏ MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİN HİMAYƏDARI	250
<i>Nüşabə Əbdülrəhimova</i>	İNTERNET, EKSTRALİNQVİSTİKA VƏ MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏR FONUNDA KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ (dil universitetləri, ingilis dilinin tədrisi)	251
<i>Nobahar Əzizova</i>	MULTİKULTURAL DƏYƏRLƏRİN KOMMUNİKATİV YÖNÜMLÜ TƏDRİSİ.....	253
<i>Nubar Şahmaliyeva</i>	WAYS OF FORMATION MULTICULTURAL VALUES.....	254
<i>Sevda İmanova</i>		
<i>Təranə Quliyeva</i>	İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ MƏDƏNİYYƏTLƏRARASI SƏRİŞTƏNİ TƏLƏBƏLƏRDƏ FORMALAŞDIRMASI MƏSƏLƏSİNİN MİLLİ TƏRBİYƏ SİSTEMİNDƏ YERİ	255
<i>Sona Əliyeva</i>	TƏHSİLİN MULTİKULTURAL CƏMİYYƏTLƏRDƏ DƏYƏRLƏRİN FORMALAŞMASINA TƏSİRİ	257
<i>Xatirə Qarazadə</i>	HEYDƏR ƏLİYEV ADINA HƏRBİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ FRANSIZ DİLİNİN XARİCİ DİL KİMİ TƏDRİSİ.....	258
<i>Xalidə Hüseynzadə</i>	AZƏRBAYCANIN AVROPA ALİ TƏHSİL MƏKANINA İNTEQRASIYASINA DAİR	260

*Jurnal «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 13.06.2023.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 17 ç.v. Tiraj: 100. Sifariş № 272.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az